ISSN 1694-8033

ЖУСУП БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

Ар бир кварталда чыгуучу илим-билим
жана маалымат журналы

ВЕСТНИК КЫРГЫЗСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА имени ЖУСУПА БАЛАСАГЫНА

Ежеквартальный научно-образовательный
и информационный журнал

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных журналов и изданий,
рекомендованных Высшей
аттестационной комиссией Кыргызской Республики, Постановлением Президиума ВАК КР
№ 126 от 26.05.2016 г.
в систему Российского индекса научного цитирования (РИНЦ),
(Лицензионный договор № 03.01.2016т. от 13 января 2016 г.)

2022 №2 (110)
Бишкек – 2022

«Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы» журналынын редакциялык коллегиясы

Башкы редактор:

Садыков К.Ж. – Ж. Баласагын атындагы КУУнун ректору.

Редколлегия:

Артыкбаев М. Т. - КР УИАнын корр. - мүч., филос. ж-а. полит. илим.д-ру,проф.;
Асанканов А. - КР УИАнын корр. -мүч., тарых илим. д-ру, проф.;
Ахметова Н. А. - пед. илим. д-ру, проф.;
Борубаев А. А. – КР УИАнын акад., физ-мат. илим. д-ру, проф.;
Ботобеков. А. - экон. илим. д-ру, проф.;
Галиева. З. И. – тарых илим д-ру, проф.;
Карабаев С. О. – хим. илим. д-ру, проф.;
Мамбетакунов Э. – КР УИАнын корр-мүч., пед. илим. д-ру, проф.;
Молдоев Э. Э. – юрид. илим. д-ру, проф.;
Панков П. С. – КР УИАнын корр-мүч., физ-мат. илим. д-ру, проф.;
Сманалиев К. М. – юрид. илим. д-ру, проф.;
Суранаев Т. Дж. - экон. илим. д-ру, проф.;
Тиллебаев С. А. - филол.илим. д-ру, проф.

Чет өлкөлүк мүчөлөрү:

Ахунбаев А.- Евразия Өнүгүү Банкынын изилдөө секторунун башчысы (Dr.PhD)
Бешимов Р. Б.- М. Улугбек атын. улуттук Өзбек уни-ти, физ-мат. илим. д-ру, проф;
Бородкин Л. И.-М. В. Ломоносов атын. ММУнун проф.,т.и.д. РАЕН корр-муч.;
Ковальская Л. А.-биол. илим. д-ру, ВНИиТИБП лаб. башчысы;
Козлов К. Л.-М. В. Ломоносов атын. ММУ, физ-мат. илим. д-ру, проф.;

Перегудин С. И. – Санкт-Петербург мамлекеттик уни-ти, физ-мат. илим. д-ру, проф.;
Садовничий Ю. В.- М. В. Ломоносов атын. ММУ, физ-мат. илим. д-ру, проф.

Редакциялык-басма бөлүм:

Галиева З.И. - бөлүм башчы.
Кожомкулов К.Е. – редактор.
Кадыралиева М.К. – жетектөөчү адис.

Уюштуруучу:

Жогорку кесиптик билим берүүчү мамлекеттик мекеме
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

Редакционная коллегия журнала «Вестник КНУ им. Ж. Баласагына»

Главный редактор

Садыков К.Ж. - ректор КНУ им. Ж. Баласагына.

Редколлегия:

Артыкбаев М. Т. - чл.-корр. НАН КР, д-р филос. и полит. наук, проф.;
Асанканов А. - чл.-корр. НАН КР, д-р ист. наук, проф.;
Ахметова Н. А. – д-р пед. наук, проф.;
Борубаев А. А. - акад. НАН КР, д-р физ-мат. наук, проф.;
Ботобеков А. - д-р экон. наук, проф.;
Галиева З. И. - д-р ист. наук, проф.;
Карабаев С. О. - д-р хим. наук, проф.;

Мамбетакунов Э. - чл.-корр НАН КР, д-р пед. наук, проф.;
Молдоев Э. Э. - д-р юрид. наук, проф.;
Панков П. С. - чл.-корр. НАН КР, д-р физ-мат. наук, проф.;
Сманалиев К. М. - д-р юрид. наук, проф.;
Суранаев Т. Дж. - д-р экон. наук, проф.;
Тиллебаев С. А. - д-р филол. наук, проф.

Зарубежные члены редакционной коллегии:

Ахунбаев А. - зав. сектором исследования стран Евразийского Банка Развития (Dr.PhD);
Бешимов Р. Б. - д-р физ-мат. наук. проф. Национального университета Узбекистана им. М. Улугбека;
Бородкин Л.И. - д-р ист. наук, проф. МГУ им. М.В Ломоносова, чл.-корр. РАЕН;
Ковальская Л. А. - д-р биол. наук, зав. лаб. ВНИ и ТИБП, г. Щелково, Моск. обл.;
Козлов К. Л. – д-р физ-мат.наук, проф. МГУ им. М. В. Ломоносова;
Перегудин С.И. - д-р физ.- мат. наук, проф. Санкт-Петербургского Государственного Университета;
Садовничий Ю. В. – д-р, физ-мат. наук, проф. МГУ им. М. В. Ломоносова.

Редакционно-издательский отдел КНУ:

Галиева З.И. - зав. отделом РИО КНУ;
Кожомкулов К.Е. - редактор
Кадыралиева М.К. – ведущий специалист.

Учредитель:

Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования
Кыргызский национальный университет имени Ж.Баласагына

Мазмуну
Содержание
Content

Гуманитарные науки 16

Педагогика 16

Айтымбетова Д.А. 16

УЧУРДАГЫ ЖАШТАРДЫ ЭМГЕККЕ ТАРБИЯЛОО МАСЕЛЕЛЕРИ 16

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТРУДОВОГО ВОСПИТАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ 16

CURRENT ISSUES OF LABOR EDUCATION OF MODERN YOUTH 16

Алыкулов У. Ж. 23

ЗАМАНБАП ШАРТТАРДА СТУДЕНТ ЖАШТАРДЫ ПАТРИОТТУК ТАРБИЯЛОО 23

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ 23

PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENT YOUTH IN MODERN CONDITIONS 23

Аманкулова Ж. 32

ЭСТЕТИКАЛЫК ТАРБИЯ-ИНСАНДЫН АР ТАРАПТАН ӨНҮГҮҮСҮНҮН НЕГИЗГИ ШАРТЫ КАТАРЫ 32

ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК ВАЖНОЕ УСЛОВИЕ РАЗНОСТОРЕННЕГО ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ 32

AESTHETIC EDUCATION AS AN IMPORTANT CONDITION FOR MULTI-DIMENSIONALFORMATION OF PERSON 33

Асанова М.С. 42

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДАГЫ АРАЛЫКТАН ОКУТУУ МАСЕЛЕЛЕРИ 43

ПРОБЛЕМЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ 43

CHALLENGES OF DISTANCE LEARNING IN THE EDUCATION SYSTEM OF THE KYRGYZ REPUBLIC 43

Асанова М.С. 50

МУГАЛИМДЕРДИ ЗАМАНБАП БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕ САНАРИПТИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУУГА ДАЯРДОО 50

ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ 50

THE PREPARATION OF TEACHERS FOR THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN TODAY'S EDUCATIONAL PROCESS 50

Асипова Н.А. 58

ПЕДАГОГИКАЛЫК МАСЕЛЕЛЕРДИ ИЗИЛДӨӨДӨГҮ ЖАНА ИЛИМИЙ-ПЕДАГОГИКАЛЫК КАДРЛАРДЫ ДАЯРДООДОГУ КӨП ПАРАДИГМАЛДУУЛУК ЖАГДАЙ 58

ПОЛИПАРАДИГМАЛЬНЫЙ ПОДХОД В ИССЛЕДОВАНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ И ПОДГОТОВКЕ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ 58

POLYPARADIGM APPROACH IN THE STUDY OF PEDAGOGICAL PROBLEMS AND IN THE TRAINING OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL PERSONNEL 58

Байдылдаева А.О. 69

ЗАМАНБАП БИЛИМ БЕРҮҮНҮ ГУМАНИЗАЦИЯЛОО ФАКТОРУ КАТАРЫ ЖОЖДУН СТУДЕНТТЕРИНДЕ ТОЛЕРАНТТУУЛУККА ТАРБИЯЛОО 69

ВОСПИТАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ ВУЗА КАК ФАКТОР ГУМАНИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ 69

EDUCATION OF TOLERANCE IN STUDENTS OF UNIVERSITY AS A FACTOR OF HUMANIZATION OF MODERN EDUCATION 69

Байжуманова Н.С.. 77

СТУДЕНТ ИНСАНДЫН ӨЗҮН ӨЗҮ УЮШТУРУУНУН ПРОБЛЕМАСЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ТЕОРЕТИКАЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ 77

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ САМООРГАНИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА 78

THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF FORMATION OF SELF-ORGANIZATION OF THE STUDENT'S PERSONALITY 78

Буржуева А. К. 85

МАТЕМАТИКА ЖАНА ИНФОРМАТИКАНЫ ОКУТУУНУН ЭФФЕКТИВДҮҮ МЕТОДДОРУ 85

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ, ИНФОРМАТИКЕ 85

EFFECTIVE METHODS OF MATHEMATICS, INFORMATICS 85

Жолдошева А.Ш.. 92

ЗАМАНБАП БИЛИМ БЕРҮҮ БАГЫТТАРЫ ЖАНА 92

СТУДЕНТЕРДИН ИНСАН КАТАРЫ КАЛЫПТАНЫШЫНА ТААСИРИ ТЕНДЕНЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛИЗАЦИЮ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА 92

TRENDS OF MODERN EDUCATION AND THEIR INFLUENCE ON SOCIALIZATION OF THE STUDENT'S PERSONALITY 92

Казиева Г. К., Сыдыкова М. Б. 100

СТУДЕНТТЕРДИН ӨЗ АЛДЫНЧА ТААНЫП-БИЛҮҮСҮНДӨ КОМПЬЮТЕРДИК-МААЛЫМАТТЫК ТЕХНОЛОГИЯНЫ КОЛДОНУУ 100

ПРИМЕНЕНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ 100

APPLICATION OF COMPUTER AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN SELF-LEARNING OF STUDENTS 100

Калдыбаева А.Т., Өмүрзакова Гүлкайыр 110

УЛУТТАР АРАЛЫК МАМИЛЕНИН МАДАНИЯТЫ БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРДИН МААНИЛҮҮ КОМПЕТЕНЦИЯСЫ КАТАРЫ 110

КУЛЬТУРА МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ КАК ВАЖНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ 110

CULTURE OF INTERNATIONAL RELATIONS AS AN IMPORTANT COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS 110

Кутанова Р.А. 116

ЖОЖДУН СТУДЕНТТЕРИНИН БИЛИМ БЕРҮҮ ӨЗ АЛДЫНЧА ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН БААЛОО КУРАЛДАРЫ 117

ИНСТРУМЕНТЫ ОЦЕНИВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧЕБНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ВУЗА 117

TOOLS FOR ASSESSING THE COMPETENCIES OF EDUCATIONAL INDEPENDENT ACTIVITY OF UNIVERSITY STUDENTS 117

Кутанова Р.А. 124

УНИВЕРСИТЕТТЕ СТУДЕНТТЕРДИН ОКУУ БОЮНЧА ӨЗ АЛДЫНЧА ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ 124

ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕБНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ВУЗЕ 124

FORMATION OF STUDENTS' INDEPENDENT EDUCATIONAL ACTIVITY AT THE UNIVERSITY 124

Мурзабаев К. К., Сманова Н. Т. 134

МАТЕМАТИКА ПРЕДМЕТИН ТАБИГЫЙ ИЛИМДЕР ПРЕДМЕТТЕРИ МЕНЕН ИНТЕГРАЦИЯЛАП ОКУТУУНУН ЭФФЕКТИВДҮҮ ЖОЛДОРУ 134

ЭФФЕКТИВНЫЕ СПОСОБЫ ИНТЕГРИРОВАННОГО ИЗУЧЕНИЯ ПРЕДМЕТА МАТЕМАТИКИ С ЕСТЕСТВЕННО НАУЧНЫМИ ПРЕДМЕТАМИ 134

EFFECTIVE WAYS OF TEACHING MATHEMATICS BY INTEGRATED LEARNING WITH NATURAL SCIENCE SUBJECTS 134

Нурбекова Самара Нурбековна 145

КЫРГЫЗ ФОЛЬКЛОРУНДАГЫ САНАТ-НАСЫЯТ ЫРЛАРЫНЫН ТАРБИЯЛЫК ДАРАМЕТИ 145

ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПОУЧИТЕЛЬНО НАЗИДАТЕЛЬНЫХ ПЕСЕН КЫРГЫЗСКОГО ФОЛЬКЛОРА 145

EDUCATIONAL POTENTIAL OF EDUCATIONAL KYRGYZ FOLKLORE SONGSOF 145

Өмүрзакова Гүлкайыр, Мейманова К. 152

УЛУТТУК ИДЕНТТҮҮЛҮК ТҮШҮНҮГҮН БИЛИМ БЕРҮҮ ЧӨЙРӨСҮНДӨ ПАЙДАЛАНУУНУ 153

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ОБРАЗОВАНИИ 153

SING THE CONCEPT OF NATIONAL IDENTITY IN EDUCATION 153

Самаров Айбек158

КЫРГЫЗСТАН ЖАНА ЯПОНИЯДАГЫ АЗЫРКЫ ЖОГОРКУ БИЛИМ БЕРҮҮ (САЛЫШТЫРМА АНАЛИЗИ) 158

СОВРЕМЕННОЕ ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ КЫРГЫЗСТАНА И ЯПОНИИ (СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ) 158

MODERN HIGHER EDUCATION IN KYRGYZSTAN AND JAPAN (COMPARATIVE ANALYSIS) 158

Самаров Айбек170

КЫРГЫЗСТАНДЫН ЖОЖДОРУНУН СТУДЕНТТЕРИНИН ЯПОН ТИЛИН ҮЙРӨНҮҮДӨГҮ МУКТАЖДЫКТАРЫН ИЗИЛДӨӨНҮ АНАЛИЗДӨӨ 170

АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОТРЕБНОСТЕЙ В ИЗУЧЕНИИ ЯПОНСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТОВ ВУЗА КЫРГЫЗСТАНА 170

ANALYSIS OF THE STUDY OF THE NEEDS IN STUDYING THE JAPANESE LANGUAGE OF UNIVERSITY STUDENTS IN KYRGYZSTAN 170

Сатыбекова М. А. 180

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКЕМЕЛЕРИНДЕ БИОЛОГИЯЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮНҮН МАЗМУНУ ЖАНА СТРУКТУРАСЫ ЖӨНҮНДӨ 180

О СОДЕРЖАНИИ И СТРУКТУРЕ БИОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ 180

ON THE CONTENT AND STRUCTURE OF SECONDARY BIOLOGICAL EDUCATION INT THE KYRGYZ REPUBLIC 180

Союзбек кызы Г., Исаева М. Т. 192

ИННОВАЦИЯЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮ ЖӨНҮНДӨ СУРООЛОР 192

К ВОПРОСУ ОБ ИННОВАЦИОННОМ ОБРАЗОВАНИИ 192

ON THE ISSUE OF INNOVATIVE EDUCATION 192

Турукбаева Аида Канатбековна.. 200

ӨСПҮРҮМ КУРАКТАГЫ ОКУУЧУЛАРДЫН ОКУУДАГЫ ЖЕТИШПЕСТИКТЕРИНИН СОЦИАЛДЫК АСПЕКТИЛЕРИ 200

СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ НЕУСПЕВАЕМОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА 200

SOCIALLY ASPECTS OF UNSUCCESSFUL STUDENTS OF TEENAGES 200

Ци Цзян 205

СТУДЕНТТИК БАШКАРУУНУН НЕГИЗГИ КОНЦЕПЦИЯСЫНА ТАЛДОО:ИЛИМИЙ РУХ, УКУКТУК ОЙ ЖҮГҮРТҮҮ ЖАНА ГУМАНИТАРДЫК КАМКОРДУК 205

АНАЛИЗ БАЗОВОЙ КОНЦЕПЦИИ УПРАВЛЕНИЯ СТУДЕНТАМИ: НАУЧНЫЙ ДУХ, ЮРИДИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ И ГУМАНИСТИЧЕСКАЯ ЗАБОТА 205

ANALYSIS ON THE BASIC CONCEPT OF STUDENT MANAGEMENT: SCIENTIFIC SPIRIT, LEGAL THINKING AND HUMANISTIC CARE 205

Филология 213

Аскар кызы Жылдыз 213

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ФОНЕТИКАСЫН ТАРЫХЫЙ ПРИНЦИПТИН НЕГИЗИНДЕ ОКУТУУНУН ЗАРЫЛДЫКТАРЫ 213

НЕОБХОДИМОСТЬ ОБУЧЕНИЯ ФОНЕТИКЕ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ ИСТОРИЧЕСКОГО ПРИНЦИПА 213

THE NEED FOR TEACHING THE PHONETICS OF THE KYRGYZ LANGUAGE BASED ON THE HISTORICAL PRINCIPLE 213

Бекназарова Б.Т. 218

КӨРКӨМ ТЕКСТТЕГИ КӨӨНӨРГӨН СӨЗДӨРДҮН СТИЛДИК ТАБИЯТЫ 218

СТИЛОВАЯ ПРИРОДА СТАРЫХ СЛОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ 218

THE STYLE NATURE OF OLD WORDS IN THE LITERARY TEXT 218

Дөөлөтбакова Р. Ж. 226

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ ЖАНА МЫЙЗАМ 226

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК И ЗАКОН 226

THE STATE LANGUAGE AND IAW 226

Жумаева Гүлгаакы 231

БАЙЫРКЫ ОРТОК ТҮРК ЖАЗМА ЭСТЕЛИКТЕРИН ИЗИЛДӨӨДӨГҮ К.АРТЫКБАЕВДИН РОЛУ 231

РОЛЬ К. АРТЫКБАЕВА В ИЗУЧЕНИИ ДРЕВНИХ ОБЩЕТЮРКСКИХ ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКОВ 231

THE ROLE OF K. ARTYKBAEV IN THE STUDY OF ANCIENT COMMON TURKIC WRITTEN MONUMENTS 231

Кайыпова Е.А., Элебесова Ж.К... 240

АНГЛИС ТИЛИН АТАЙЫН МАКСАТТА ОКУТУУДА АНЫК МАТЕРИАЛДАРЫ КОЛДОНУУ 240

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АУТЕНТИЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ 240

USING AUTHENTIC MATERIALS TO TEACH ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES 240

Мамбеталиева Г.М.. 245

КЫРГЫЗСТАНДА НЕЙРОЛИНГВИСТИКАНЫН КАЛЫПТАНЫШЫ 245

СТАНОВЛЕНИЕ НЕЙРОЛИНГВИСТИКИ В КЫРГЫЗСТАНЕ 245

THE FORMATION OF NEUROLINGUISTICS IN KYRGYZSTAN 245

Сайпедин Ысак, Келдибеков Бактыбек Торобекович 249

КЫТАЙ ПАМИРИНДЕГИ МАНАСЧЫЛАРДЫН МАНАС АЙТУУ ӨНӨРҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ 249

ОСОБЕННОСТИ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА СКАЗИТЕЛЕЙ КИТАЙСКОГО ПАМИРА 249

FEATURES OF THE NARRATIVE ART OF THE STORYTELLERS OF THE CHINESE PAMIR 249

Элебесова Ж. К., Кайыпова Е.А. 266

ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЫНДА АНГЛИС ТИЛИН ОКУТУУДА ДРАМАНЫ КОЛДОНУ 266

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДРАМЫ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В УНИВЕРСИТЕТЕ 266

USING DRAMA IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN UNIVERSITY LEVEL 266

Философия, Теология 273

Апсаматова Э.Дж., Стемпковская Э.К. 273

ИЛИМ МЕНЕН ДИНДИН ШАЙКЕШТИГИ ЖӨНҮНДӨГҮ СУРООГО 274

К ВОПРОСУ О СООТНОШЕНИИ НАУКИ И РЕЛИГИИ 274

ON THE QUESTION OF COMPATIBILITY OF SCIENCE AND RELIGION 274

Байбосунова Г. У. 280

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН ЭТНОМАДАНИЙ БААЛУЛУКТАРЫНЫН ТРАНСФОРМАЦИЯЛАНЫШЫ (ФИЛОСОФИЯЛЫК-МАДАНИЙ АНАЛИЗИ) 280

ТРАНСФОРМАЦИИ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА (ФИЛОСОФСКО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ) 280

TRANSFORMATIONS OF ETHNOCULTURAL VALUES OF THE KYRGYZ PEOPLE (PHILOSOPHICAL AND CULTURAL ANALYSIS) 280

Лазаренко Эльмира Сатывалдиевна 283

МАХАЯНА БУДДИСТТЕРДИН ДҮЙНӨГӨ КАРАШЫНЫН КОНТЕКСТИНДЕГИ АДЕП-АХЛАК 283

НРАВСТВЕННОСТЬ В КОНТЕКСТЕ БУДДИЙСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ МАХАЯНЫ 283

MORALITY IN THE CONTEXT OF MAHAYANA BUDDHIST WORLDVIEW 283

Молдобаева А. Д. 290

МАМЛЕКЕТ МЕНЕН МУСУЛМАН КООМЧУЛУГУНУН ДИАЛОГУ: ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ЖАНА ТЕРРОРИЗМ МЕНЕН КҮРӨШҮҮ 290

ДИАЛОГ ГОСУДАРСТВА И МУСУЛЬМАНСКОГО СООБЩЕСТВА: БОРЬБА С РЕЛИГИОЗНЫМ ЭКСТРЕМИЗМОМ И ТЕРРОРИЗМОМ 290

DIALOGUE BETWEEN THE STATE AND THE MUSLIM COMMUNITY: COMBATING RELIGIOUS EXTREMISM AND TERRORISM 290

Назарбекова К.У 296

БАБАЛАРДЫН ОСУЯТТАРЫ, ЖӨНӨКӨЙ АДЕПТЕР, КЫРГЫЗДАРДЫН КОЛДОНУЛГАН ЖҮРҮМ-ТЫЙЫМДАРЫН ОКУТУУ 296

ЗАПОВЕДИ ПРЕДКОВ, ПРОСТЫЕ НОРМЫ УЧТИВОСТИ, ОБУЧЕНИЕ УСТОЯВШИМСЯ НОРМАМ ПОВЕДЕНИЯ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА 296

THE COMMANDMENTS OF THE ANCESTORS, SIMPLE RULES OF COURTESY, TEACHING THE ESTABLISHED NORMS OF BEHAVIOR OF THE KYRGYZ PEOPLE 296

Нусупов Ч. Т. 301

«МАНАС» ДАСТАНДЫН ТЕҢИРЧИЛИКТИН КЕЛИП ЧЫГЫШЫ ЖАНА АЛАРДЫ ДИНИЙ БУРМАЛОО 301

ТЕНИРИАНСКИЕ ИСТОКИ ЭПОСА «МАНАС» И РЕЛИГИОЗНАЯ ИХ ФАЛЬСИФИКАЦИЯ 301

TENIRIAN ORIGINS EPIC "MANAS" AND THEIR RELIGIOUS FALSIFICATION 301

Турукманов К. 308

ДИАЛЕКТИКА ЖАНА ЗАМАНБАП МАТЕМАТИКА 308

ДИАЛЕКТИКА И СОВРЕМЕННАЯ МАТЕМАТИКА 308

DIALECTICS AND MODERN MATHEMATICS 308

Общественные науки 315

Психология 315

Кубатбеков М. М 316

КРЕДИТТИК БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНЫН ШАРТТАРЫНДА ФУНКЦИОНАЛДЫК САБАТТУУЛУКТУ КАЛЫПТАНДЫРУУ ПРОБЛЕМАСЫНЫН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ 316

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ 316

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF FUNCTIONAL LITERACY IN A CREDIT SYSTEM OF TRAININ 316

Сыдыкова Г. М., Рыбьянова Е. Г. 322

БАЛАНЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫК ӨРЧҮҮСҮНҮН ФАКТОРУ КАТАРЫ БАЛА-АТА-ЭНЕЛИК МАМИЛЕЛЕРИН ИЗИЛДӨӨ 322

ИССЛЕДОВАНИЕ ДЕТСКО-РОДИТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ КАК ФАКТОРА ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕБЕНКА 322

STUDY OF PARENT-CHILD RELATIONSHIPS AS A FACTOR IN THE PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT OF A CHILD 322

Чортонова Г.С 327

КВАЛИФИКАЦИЯНЫ ЖОГОРУЛАТУУ СИСТЕМАСЫ МЕДИЦИНАЛЫК КОЛЛЕДЖДЕРДИН ОКУТУУЧУЛАРЫНЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫК ПЕДАГОГИКАЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН МАХАНИЗМИ КАТАРЫ 327

СИСТЕМА ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ КАК МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ МЕДИЦИНСКИХ КОЛЛЕДЖЕЙ 327

SYSTEM OF ADVANCED TRAINING AS A MECHANISM FOR THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL COMPETENCE OF MEDICAL COLLEGE’S TEACHERS 327

Журналистика 332

Атыканова Д. А., Арзыматова А. А. 332

КЫРГЫЗСТАН МЕНЕН КЫТАЙДЫН ЭТНОСТОР АРАЛЫК МАМИЛЕЛЕРИН КЫРГЫЗ ММКЛАРЫНДА ЧАГЫЛДЫРУУ ТАРЫХЫ (ФУНКЦИОНАЛДЫК КОНТЕНТ-АНАЛИЗ) 332

ИСТОРИЯ ОСВЕЩЕНИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ КЫРГЫЗСТАНА И КИТАЯ В КЫРГЫЗСТАНСКИХ СМИ (ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ КОНТЕНТ-АНАЛИЗ) 332

THE ACTIVITY OF CHINESE MEDIA IN KYRGYZSTAN (FUNCTIONAL CONTENT ANALYSIS) 332

Юриспруденция, Права, Политика 338

Кахоров Н.М., Рахматулоев А.Э.. 338

КЫЛМЫШ ИШИ БОЮНЧА СОТ АДИЛЕТТҮҮЛҮГҮНҮН КОНСТИТУЦИЯЛЫК ПРИНЦИПТЕРИ (ТАЖИКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МЫЙЗАМДАРЫ БОЮНЧА) 338

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ПРИНЦИПЫ ПРАВОСУДИЯ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ (ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН) 338

CONSTITUTIONAL PRINCIPLES OF CRIMINAL JUSTICE (ACCORDING TO THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN) 338

Социология, Политика 345

Асангулова Ж.Э. 345

СОЦИАЛДЫК КЕЛИШИМ - БАЛДАРЫ БАР, АЗ КАМСЫЗ БОЛГОН ҮЙ-БҮЛӨЛӨРГӨ АЙ САЙЫН БЕРИЛҮҮЧҮ ЖӨЛӨК ПУЛГА СОЦИАЛДЫК ЖАРДАМДЫН БИР ТҮРҮ КАТАРЫ 345

СОЦИАЛЬНЫЙ КОНТРАКТ КАК ОДИН ИЗ ВИДОВ СОЦИАЛЬНОЙ ПОМОЩИ ДЛЯ ПОЛУЧАТЕЛЕЙ ЕЖЕМЕСЯЧНОГО ПОСОБИЯ МАЛОИМУЩИМ СЕМЬЯМ 345

SOCIAL CONTRACT AS ONE OF THE TYPES OF SOCIAL ASSISTANCE FOR RECIPIENTS OF A MONTHLY ALLOWANCE FOR LOW-INCOME FAMILIES 345

Мендибаев Н., Жусубалиев А.Р. 352

СТУДЕНТТЕРДИН БИЛИМДҮҮЛҮГҮ ЖАНА ОКУУ МОТИВДЕРИ СОЦИОЛОГИЯЛЫК МАСЕЛЕ КАТАРЫ 353

ОБРАЗОВАННОСТЬ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ КАК СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА 353

EDUCATION AND EDUCATIONAL MOTIVATIONS OF STUDENTS AS A SOCIOLOGICAL PROBLEM 353

Молдосанова Г. Б. 359

СОЦИАЛ - ГУМАНИТАРДЫК БИЛИМ БЕРҮҮ КЫЗДАРДЫН ТУРУКТУУ ӨНҮГҮҮ ФАКТОРУ КАТАРЫ 359

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ДЕВУШЕК 359

SOCIAL AND HUMANITARIAN EDUCATION AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF GIRLS 359

Тургунбаева А. М. 367

КЫРГЫЗСТАНДЫН ЖАШТАРЫНЫН 2005-2010-ЖЫЛДАРДАГЫ САЯСИЙ ПРОЦЕССТЕРГЕ ФОРМАЛДУУ ЭМЕС КАТЫШУУСУ 367

НЕФОРМАЛЬНОЕ УЧАСТИЕ МОЛОДЕЖИ КЫРГЫЗСТАНА В ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ 2005-2010 ГОДОВ 367

INFORMAL PARTICIPATION OF THE YOUTH OF KYRGYZSTAN IN THE POLITICAL PROCESSES OF 2005-2010 367

Токоева Н. Б 375

КАЙРЫЛМАНДАРДЫН СОЦИАЛДЫК АДАПТАЦИЯЛАНЫШЫНЫН АСПЕКТИЛЕРИ 375

АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ РЕПАТРИАНТОВ 375

ASPECTS OF SOCIAL ADAPTATION OF REPATRIATES 375

Эдилова М.М. 381

БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДАГЫ ГЕНДЕРДИК ТЕҢЧИЛИК (КЫРГЫЗСТАНДЫН МИСАЛЫНДА) 381

ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ КЫРГЫЗСТАНА) 381

GENDER EQUALITY IN THE EDUCATION SYSTEM (ON THE EXAMPLE OF KYRGYZSTAN) 381

Экономика 389

Алиханов А.А., Бусурманкулова У.Н. 389

САНАРИПТЕШТИРҮҮ ШАРТЫНДА МАМЛЕКЕТТИН ЭКОНОМИКАЛЫК КООПСУЗДУГУНА КОРКУНУЧТАР ЖАНА ЧАКЫРЫКТАР 389

УГРОЗЫ И ВЫЗОВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ 389

THREATS AND CHALLENGES TO THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION 389

Алиханов А.А., Кадыров Ш. И., Осмонов З.А. 394

САНАРИПТЕШТИРҮҮ ШАРТЫНДА ЭКОНОМИКАНЫН ГЛОБАЛДЫК АТААНДАШТЫККА ЖӨНДӨМДҮҮЛҮГҮНҮН КРИТЕРИЙЛЕРИ БОЮНЧА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЭКОНОМИКАЛЫК КООПСУЗДУГУНА БАА БЕРҮҮ 394

ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ПО КРИТЕРИЯМ ГЛОБАЛЬНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ 395

ASSESSMENT OF THE ECONOMIC SECURITY OF THE KYRGYZ REPUBLIC ACCORDING TO THE CRITERIA OF GLOBAL COMPETITIVENESS OF THE ECONOMY IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION 395

Ашырбаева С.Ы. 402

ИШКАНАЛАРДЫ САНАРИПТИК ТРАНСФОРМАЦИЯЛООНУН ЗАРЫЛ ШАРТЫ КАТАРЫ ПРОЦЕССТИК МАМИЛЕ 402

ПРОЦЕССНЫЙ ПОДХОД КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ДЛЯ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЙ 402

PROCESS APPROACH AS A NECESSARY CONDITION FOR THE DIGITAL TRANSFORMATION OF ENTERPRISES 403

Баймбетова А.Б., Шарапаева Б.Ж. 408

КАЗАКСТАНДЫН ТУРИЗМ ЧӨЙРӨСҮНҮН НЕГИЗГИ ӨНҮҮГҮДӨГҮ САНАРИПТЕШҮҮСҮ 408

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ В СФЕРЕ ТУРИЗМА КАЗАХСТАНА 408

THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF DIGITALIZATION IN THE FIELD OF TOURISM IN KAZAKHSTAN 408

Сапаров Р.Ю. 414

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН СООДА САЯСАТЫНЫН БҮТКҮЛ ДҮЙНӨЛҮК СООДА УЮМУНА КИРИШИ ЖАНА СЕРЕП САЛУУ БОЮНЧА МЕХАНИЗМИ 414

ВСТУПЛЕНИЕ И МЕХАНИЗМ ПО ОБЗОРУ ТОРГОВОЙ ПОЛИТИКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В ВТО 414

ENTRY AND MECHANISM FOR REVIEW OF TRADE POLICY OF THE KYRGYZ REPUBLIC IN THE WTO 414

Гуманитарные науки
Педагогика

УДК: 371.12 (575.2) (04)

Айтымбетова Д.А.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Айтымбетова Д.А.
КНУ им. Ж.Баласагына
Aitymbetova D.A.
KNU J. Balasagyn

УЧУРДАГЫ ЖАШТАРДЫ ЭМГЕККЕ ТАРБИЯЛОО МАСЕЛЕЛЕРИ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТРУДОВОГО ВОСПИТАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ
CURRENT ISSUES OF LABOR EDUCATION OF MODERN YOUTH

Аннотация: Илимий макаланын негизги бөлүгү Кыргызстандагы жаштарды эмгекке тарбиялоонун маселелерин ичине камтып, андан чыгуунун негизги бир жолу катары акыл эмгеги менен күч эмгегине айкалыштыра тарбиялаган ата-бабаларыбыздын тарбиясы, макал-лакаптары талдоого алынып, педагогикалык, филологиялык өңүттө изилдөөгө багыт алат. Адеп-ахлак тарбиясынын ичинен эмгек тарбиясы келечек ээлери болгон учурдагы жаштар үчүн эң маанилүү экендигин көргөзгүбүз келди.

Аннотация: Основная часть научной статьи посвящена вопросам трудового воспитания молодежи Кыргызстана, основным выходом из которой является анализ пословиц наших предков, воспитавших в сочетании умственного и физического труда, берет направление исследования в педагогической, филологической стезе. Мы хотели показать, что для нынешней молодежи, являющейся будущим поколением, трудовое воспитание – важнейшее нравственное воспитание человека.

Annotation: The main part of the scientific article is devoted to the issues of labor education of the youth of Kyrgyzstan, the main way out of which is the analysis of the proverbs and sayings of our ancestors, brought up in a combination of mental and physical labor, direction of research on the pedagogical, philological trajectory. We wanted to show that for today’s youth,

that is, the future generation, labor education is the most important moral education of a person.

Негизги сөздөр: жаштарды эмгекке тарбиялоо, акыл эмгеги, күч эмгеги, ата-бабаларыбыздын тарбиясы, макал-лакаптар.

Ключевые слова: трудовое воспитание молодежи, умственный труд, физический труд, воспитание наших предков, пословицы-поговорки.

Keywords: Labor education of youth, mental labor, physical labor, education of our ancestors, proverbs and sayings.

Ооба, жаштарды эмгекке тарбиялоо бүгүнкү күндүн олуттуу маселелеринин бири болуп турат десек жаңылышпайбыз. Учурда биздин Кыргызстанда болжол менен сексенден ашуун улут жашайт. Алар ата-бабаларыбыздын коомунда да болгон жана ошол этностордун "биз кыргызбыз" деп сыймыктануу менен айтышканын өзүбүзгө жакын улуу муундардан угуп калдык. Ал эми акыркы жылдар аралыгында Кыргызстанда "Эр эмгегин жер жебейт"- деп акыл кыры менен баскан чечен ата-бабаларыбыз айтмакчы, дыйканчылык менен алектенип, өмүр сүргөн дунган, кореец улутундагы замандаштарыбыз уул-кыздарына "кыргыз болуп калба!"- деген осуятын көп айтышаары бизге белгилүү. Себеби, бул этносторго мүнөздүү болгон өзгөчөлүк - эмгекчилдик алардын эмгек талааларына жалданып иштеген кыргыздарда салыштырмалуу алсыз экени аларга даана байкалып, жалкоо болгону үчүн жакыр, кул сыяктуу иштеп, кээде жагымсыз мамилеге чыдоого, жаман сөз угууга аргасыз болот деген ойдо, балдарына андай тагдырды каалабандыгын билгизе жогорудагыдай таасирдүү осуятын демократиялуу айтышса керек. Буга биздин сыймыктуу Курманжан Датка апабыздын: "Адамдын күзгүсү – адам, анткени өзүңдүн мыкты жана кемчил жактарыңды башка адамдар аркылуу гана көрөсүң" деген сөзү ылайык келет.

Белгилеп кетүүчү нерсе, этникалык өзгөчөлүктөр бир эле адамды эмес, бүтүндөй бир улутту мүнөздөйт жана ал өзгөчөлүктөр бир нече кылымдардын аралыгында тигил же бул улут жашап жаткан жаратылыштык, географиялык чөйрөнүн, экономикалык, социалдык, диний жана башка шарттардын таасири астында калыптанат. Ошондой эле этникалык өзгөчөлүктөр ар бир этноско таандык адамдардын мүнөзүнөн да көрүнөт. Ошондуктан жогорудагыдай жалпы кыргыздын намысына шек келтирчү сөздөр айтылып, андай учурларда кыргыз элине мүнөздүү

болгон меймандостугу өңдүү өзгөчөлүк-баалуулуктары көз жаздымда калат эмеспи. Андыктан, кыргыз элинин трайболизминин бири болгон жалкоолукка каршы күрөшүүнү күчөтүүбүз абзел. Алдыдагы пандемия адам үчүн эң маанилүү болгон динге, үй-бүлөгө, ден соолукка гана көңүл бурууга түртпөстөн уюлдук телефондорго уул-кыз болуп калган жаштардын чыныгы ата-энеси болууга, алардын табигый жөндөмдөрүн өстүрүп кесибин туура тандоого, адеп-ахлак тарбиясына, анын ичинен жаштардын келечегин чечүүчүлөрдүн бири болуп эсептелген эмгекчилдикке үйрөтүүгө түртկү берди. Учур талабы ата-бабаларыбыздын эмгекке тарбиялоосу менен эмгекчилдик боюнча дүйнөлүк практикада алдыңкы орундагы 95%ы эмгекти сүйгөн адамдардан турган Япония өңдүү өлкөлөрдүн тажрыйбасын айкалыштыруу менен алдыңкы сапка чыгуу.

Кыргыз элинде ак эмгектен качпаган колу эптүү, иш билги элпек жаштар, "эл багар" инсандар эл мыктысы катары эл тарабынан ар дайым жогору бааланып келген. Ата-бабаларыбыз эзелтеден жаш муундардын зээнине "короо толо койлуу, өрүшү толо малдуу, кампаң толо дандуу болуп", бакубат жашоо жеке адам менен коомдун туруктуу өнүгүшүнүн зарыл шарты экендигин уялатып, уютууга аракет кылып келишкен. Бирок учурдагыдай даяр ашка көнүп, алдоо, тоноо жолдорун колдонуп, уурулукту кесип кылбаш үчүн материалдык байлык менен рухий баалуулуктарга жетүү, коомчулуктун урмат-сыйына арзуу адал эмгек аркылуу гана мүмкүн деген ойду айтышкан. Арам жол менен табылган аш жукпастыгы жөнүндөгү ойлорду "Ууру жана анын акылдуу уулу" жөнүндөгү кыргыз эл жомогунан жана улуу жазуучу Чыңгыз Айтматов атабыздын "Бетме-бет" чыгармасындагы Ысмайылдын жандуу образынан даана көрө алабыз...

"Адал", "арам" сөзү ислам динине таандык көп функциялуу араб сөзү, бирок кыргыз тилиндеги "ак", "кара" деген сөздөрдүн синоними катары кабылданып сиңип кеткен. Адал эмгектин натыйжасы чын ыклас менен, бирөөнүн акысын жебестен, карандай мээнет, "пешене тер" менен табылган оокат аш жана башка баалуулуктар. Буга байланыштуу "Адал эмгек абийир таптырат, арам эмгек азабын тарттырат" –деген макалда өзгөчө маани жатат. Элдин баасында адал эмгек табылган материалдык дөөлөт адамдын өзүнүн кишилик наркын өлчөөнүн көрсөткүчү: "Дарак – жалбырагы менен жашыл, адам – ак эмгеги менен асыл", "Эмгексиз бакыт – тузу жок тамактай", "Ак эмгектен түрдүү мүшкүл жоюлат; дил агарып,

баары оң жолго коюлат". Ошондуктан ата-энелер балдарга ак караны таанытуу, адал жашоого үйрөтүү, аларды кандай эмгек менен багып чоңойтуудан көз каранды болот деген ишеним менен "Биз силерди ак эмгек, пешене терибиз менен бактык, арам тамак жедирбедик" – деп, силер да "Ак ойлоп, адал иштегиле" деген накылды зээндерине уютуп келишкен. Ал эми рухий же материалдык байлык болобу, эмгектин берген натыйжасы адамдын мүнөзүндөгү максаттуулук, умтулуунун, мээнеткечтиктин, чынчылдыктын натыйжалуулуктун көрсөткүчү катары каралган. Ар бир ата-эне перзенттерине оңой жол менен мээнетсиз табылган оокат менен байлыктын кайтарымы, жугуму болбостугун, эң башкысы жакшы абийир, оомат алып келбей тургандыгын макалдар аркылуу да дамамат эскертип келишкен. Мындай ой тыянактар "Сайдыкы сайга, суунуку сууга", "Кылып ичкен кыйын аш, кыдырып ичкен оңой аш", "Эмгексиз тапкан мал, эсепсиз кетет" – деген макалдар аркылуу даана туюнтулат [1:97,98].

Азыркы күндүн көйгөйү болгон узак жашоо, моралдык жана материалдык муктаждыктарды канааттандыруу эмгекчилдик менен тыгыз байланышта. Ал эми адамды эмгекке тарбиялоодо ар бир сөздү салмактап, сүйлөөр сөзүн ийкем менен, сүйлөөр сөзүн ийгилик менен, сүйлөөр сөзүн жообу менен сүйлөгөн элибиздин руханий байлыгын толуктап, жашоого болгон физикалык активдүүлүгүн өстүрүп турууда макал-лакаптардын орду чоң. Адамдын акыл эмгегин дагы, күч эмгегин дагы бирдей алып кетүүдө, коомдо өз ордун тапкан инсан болууга макал-лакаптар зор жардамчы, тирөөч болот.

Жалпысынан алганда, макал-лакаптарды „паремиология“(байыркы грек тилинен которгондо paroimia - мисал, макал-лакап, logos-сөз, окуу дегенди түшүндүрөт) илими окутуп үйрөтөт.

„Паремия- бул көп функционалдуу жана ар кыл сапаттагы элдик чыгарма. Паремия, башкача айтканда макал-лакаптар табиятты, коомду жана аң-сезимди ар тараптан камтып чагылдырып турат. Буга элдик билимди жалпылап жана көркөмдөп берүү касиети өтө мүнөздүү. Ошондуктан ал бир нече илимий тармактардын предмети боло алат. Бул гносеологияда, фольклористикада, лингвистикада, этнографияда, социалдык мнемологияда, когнитивдик психологияда, этно психологияда, логикада, этнопедагогикада жана башка илимий тармактардын чегинде изилдөөгө жарамдуу"- деп айтылат [2,3].

Паремиянын негизи функцияларынын эмгекке тарбиялоодо канчалык мааниси бар экенин карап көрөлү:

Когнитивдик функция. Паремия чын дүйнөнү чагылдырат, аны элдин акыл-эс элегинен» өткөзүп, эстутумду түзүүчү баалуу жана нарктуу байкоолорду, билимдерди, тажрыйбаны, эрежелерди камтыйт. Ар бир паремия дүйнөнүн белгилүү фрагментин жалпылап, элдик түшүнүктөрдү, дүйнө таанымдарды каттайт жана жайылтат. Мисалга: „ Дөөлөт тоголок, мээнет жалпак“. Макалдын канчалык элестүү, так, даана, кыска жана нуска айтылгандыгы менен терең философияны бизди каптап турган чындыктар аркылуу берүүсү тарбияланып жаткан адамды туура эмгек кылууга гана үндөбөстөн, анын элестүү кабыл алуусун да өрчүтөт.

Кумулятивдик функция. Социалдык аң-сезимде паремиялык эстутум бар, ал акырындап жыйналган, катталган жана ассоциативдик түрдө системалаштырылган ой формулаларынан турат. Паремиялык фонд коллективдүү тажрыйбаны, билимди, байкоолорду сактап, муундан-муунга, элден-элге берип турат. Эмгекке тарбиялоодогу макал-лакаптарды топтоодо:

Н. Калыгулов жыйнаган 2340 макалдын ичинен 154 макал күч эмгегине, ал эми, 167 макал акыл эмгегине тиешелүү. Мисалы:“. Баш иштебесе бутка күч келет“ деген акыл эмгегине байланыштуу макалда жакшы акылдын аркасында гана туура эмгек кылып, убакытты, физикалык активдүүлүктү ашыкча чыгымга учуратпоого болоорун так-таасын, кыска логикалык сүйлөмгө сыйдырып берип жатат.

Ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссия чыгарган китептеги 2806 макалдан 50 макал күч эмгегине тиешелүү болгон болсо, а Орхон-Енисей байыркы кыргыз-түрк жазуулары жана рух башаттары китебинде берилген Махмуд Кашгаринин сөздүгүнөн кыскартылып алынган 39 макалдын ичинен төртөө күч эмгегине, жетөө акыл эмгегине тарбиялоого тиешелүү. Мисалы: „Жаз кыйналган кыш кубанат“, „Эмгек текке кетпес“, „Жашында мээнет кылган, карыганда сүйүнөт“ [6:147,148] деген сыяктуу макал-лакаптар бизден он кылым мурдагы эле көркөм сөз табылгалары болуп эсептелинет.

Ал эми интернет булагындагы [kmb3.kloop.asia сайты] 1001 макалдын 27си эмгекке тарбиялоочулук мааниде айтылган.

Бирок паремиялык эстутум азыркы учурда жашына карата улуу муунда, географиялык жактан айыл-кыштактарда, илимий чөйрөдө сөз

баалаган инсандарда болгону менен, аны күнүмдүк жашоодо ар кыл жагдайга жараша макал-лакапты тарбияланып жаткан адамга карата колдонуу азайып бараткандай. Мисалга: интернет желесиндеги сурамжылообузда жүздөн он пайызы гана канааттандырарлык жооп берди. Мындан жаштарды тарбиялоодо макал-лакапты колдонбогондугун же андай болбогон күндө да сурамжылоого кайдыгер мамиле жасагандыгы жалкоолуктун эң майда, көзгө анча учурай бербеген белгилеринин бири деп эсептеп, тыянак чыгарууга болот. Ошондуктан биздин милдетибиз, айрыкча глобалдашуу доорунда адамды тарбиялоодо, өзгөчө анын эмгекчилдикке болгон көз карашын жолго коюуда макал-лакаптарды практика жүзүндө муундан-муунга өткөрүү болуп эсептелет.

Магиялык-прогноздоочу функциясы. Кереметтүүлүк семантикасы ар кыл паремияда ар түрдүү. Ар бир паремия келечекти прогноздоого негиз боло алат. Мисалы: „Адамды сөзүнөн тааныбайт, ишинен тааныйт“ [3,3].

Оюн-зоок функциясы. Паремия кээде алаксуу, көңүл ачуу максатында колдонулат, кээде кеп ыргагын өзгөртүп, ага өзгөчө шаң, өзгөчө таасир кошот. Кайсы бир паремияларда эрмектөө, тамашалоо милдети үстөмдүк кылат. Мисалы, „Эшек такалаганча, бекер иште“ же „Бүткөн ишке сынчы көп“[4].

Орнаменталдык функция. Паремия сөздү, кепти көркөмдөйт. Пикир алмашууга өзгөчө дем, ыраң берет, ойду негиздүү кооздойт. Мисалга алсак, „Көз-коркок, кол-баатыр“[3,3].

Моделдештирүүчү функция. Паремия реалдуу предметти жана анын сапатын атабайт. Конкреттүү сүйлөм аркылуу жалпыланган негиздүү пикир билгизет. Бардык паремиялар типтүү схема-моделдерге баш ийип, булардын чегинде жашайт. Ар бир паремия жалпыланган формулага баш ийет. Мисалы, „Жашоонун шамы - эмгек“.

Таалим-тарбиялык функция жаш муундардын, дегеле адамдын эстутумун элдик билим, элдик байкоо менен байытып, акыл-эс чабытын кеңейтет. Аларды адеп-ахлактык эрежелер менен куралдантырат, ойлоруна, жүрүм-турумуна туура багыт берип, сөзүн өстүрөт.

Ал эми эмгекке тарбиялоочу макал-лакаптар бир эле эмгек кылууга үгүттөбөстөн, адал жол менен эмгектенүүгө, анын пайдасын туура колдонууга үгүттөп, ошол эле учурда жаш муундардан баштап улуу муундагы адамдарга чейин, алардын ортосундагы сый-урмат мамилени сактоого, ынтымакка жана өзүңдүн колуңдан келген, көзүң жеткен ишти жасоого түрткү берип, кесипти туура тандоого дагы көмөкчү болуп кетет.

Буга “Тиши чыккан балага чайнап берген аш болбойт“ же „ Кары келсе ашка, жаш келсе ишке“ жана башка ушул сыяктуу макал-лакаптар мисал болуу менен бирге таасирдүүлүгү жандуулугу менен тарбияга алда канча көмөктөш боло алат деген ойдобуз.

Жыйынтыктап айтсак, кыргыз элинин рухий мурастарында мээнетсиз ар кандай амал менен эл оозуна алынып, кадыр-сыйга ээ болгон бир дагы кейипкерди кезиктирүүгө болбойт. Демек, мээнеткечтик адамдарды айырмалап баалоонун эң катаал чен-өлчөмдөрүнүн бири. Себеби, элдик түшүнүктө эмгексиз адам катары ырыс-кешиктүү, абийирлүү жашоо кечирүү мүмкүн эмес. Буга: “Эмгексизге ыракат жок”, “Эмгеги аздын – өнмөгү аз”, “Бекерчиге күн батпайт”, “Эмгектүүнүн наны таттуу”, “Жалкоонун тамы да жыртык, меши да кыйшык”, “Эмгектенип көрбөгөн, ыракаттын кадырын билбейт”, “Эмгексиз дыйкандын күнү өтпөйт”, “Жаткан уйга чөп жок”, “Эмгектен качсаң – дөңгөккө” деген макалдар эмгек-мээнетсиз эч кандай натыйжага жетүү мүмкүн эместигин ачык-даана айтып турат [1,99].

Ал эми: “Эмгек - элдин көркү, Эр – элдин көркү”, “Иши жоктун ашы жок”, “Жигиттин түсүн айтпайт, ишин айтат”, “Жакшы ишке келет, жаман ашка келет”, “Эмгекти сүйбөгөн адам – эси жок наадан”, “Куш канатсыз, адам эмгексиз жашай албайт” деген макалдарда адамдын адамдыгы иши менен өлчөнүп бааланат жана бул чен өлчөмдү эл ичинде учурда күчүнө киргизүү дагы эле айланып келип агартуучулардын, ата-энелердин колунда демекчибиз.

Ошондой эле кыргыз элибизде “Таяк тайга жеткирет, тай атка жеткирет” деген макалдын мааниси “Саргара жортсоң, кызара бөртөсүң”, “Эмгек эрезеге жеткирет”, “Кыбыраган кыр ашат” деген сыяктуу макалдар менен тектешип келип, адал эмгек кылган адам, койчу болсо да акыры минээр атка ээ болуп, эл катарына кошуларын тастыктап турат.

Демек биз жаштарды эмгекке тарбиялоодо өзүбүз үлгү-күзгү боло, акыл эмгеги менен күч эмгегин айкалыштыра ата-бабаларыбыз өңдүү макал-лакаптарды көбүрөөк колдонсок, чечендик өнөр гана өспөстөн, алардын намысын ойготуп, туура багытты тандоого көмөкчү болуп, асыл ойлуу, ак сөздүү, адал иштүү жаштардын катарын байытмакпыз деген ойдобуз.

Колдонулган адабияттар:

1. Акматали Алимбеков.“Кыргыз эл педагогикасындагы адеп тарбиясы” – Б.:“Улуу Тоолор”, 2018.
2. Абдуллаев Абдурашит. “Кыргыз паремияларын когнитивдик-лингвистикалык өңүттө сыпаттоонун айрым проблемалары» - дис. иш. – Бишкек, 2018.
3. Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссия. Макал-лакаптар. Түзүүчү А.Алсеитов. Б:Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. – Бишкек, 2005.
4. Н. Калыгулов жыйнаган “Чөнтөк дос” макал-лакаптар жыйнагы китепчеси. – Бишкек, 2018, Б: «Сабат»
5. Kmb3.kloop.asia сайты
6. Абдыкерим Абдразаков. Орхон-Енисей байыркы кыргыз-түрк жазуулары жана рух башаттары.|- Бишкек, 2004, Б: «Бийиктик»
7. Айтымбетова Д.А. Билим Философиясы Кече, Бүгүн Жана Эртең.- КУУнун Жарчысы. -Бишкек, 2016 https://www.elibrary.ru/item.asp?id=26020319

УДК.378.937

Алыкулов У. Ж.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Алыкулов У. Ж.
КНУ им. Ж.Баласагына
Alykulov U. ZH.
KNU J. Balasagyn

ЗАМАНБАП ШАРТТАРДА СТУДЕНТ ЖАШТАРДЫ ПАТРИОТТУК ТАРБИЯЛОО
ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ
PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENT YOUTH IN MODERN CONDITIONS

Аннотация: Илимий макаланын негизги бөлүгү Кыргыз мамлекетин жаңылоо шартында студенттер жана жаштар арасында, биздин республиканын студенттик жаштарын тарбиялоонун сапаттуу жаны деңгэлине чыгуу менен мекенчилдике тарбиялоо идеясын

өнүктүрүүгө жана калыптандырууга багытталган. Кыргызстанда рухий-адептик жана социалдык баалуулук катары чыныгы патриоттуулук сезимин өнүктүрүү, жаш муунда жаратмандык процесстерде жана Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн бутүндүгүн коргоо ишмердүүлүгүндө өзун көрсөтө ала турган социалдык активдүүлүкту, социалдык маанилүү сапаттарды калыптандыруу зарыл.

Аннотация: Основная часть научной статьи направлена на развитие и формирование идеи патриотического воспитания, среди студентов и молодежи, в условиях обновления кыргызского государства, с выходом на качественно новый уровень воспитания студенческой молодежи Кыргызской Республики. Следует отметить, что необходимо продолжить в Кыргызстане чувство истинного патриотизма как духовно-нравственную и социальную ценность, сформировать в молодом человеке социально-активные, социально-значимые качества, которые он сможет проявлять в созидательном процессе и в тех видах деятельности, которые связаны с защитой целостности Кыргызского Государства.

Annotation: The main part of the scientific article is aimed at the development the idea of formation patriotic education of students and youth in the conditions of renovation of the Kyrgyz state with access to a quality new level education of student youth in our republic. It is necessary to continue the feeling of true patriotism as a spiritual, moral and social value in Kyrgyzstan, to form in young person socially active, socially significant qualities that he can manifest in the creative process and in those activities that are associated with the protection of the integrity of the Kyrgyz State.

Негизги сөздөр: патриот, патриоттуулук, патриоттук тарбия берүү, инсандын дүйнө тааным маданияты, руханий адеп-ахлактык тарбия берүү, жарандык тарбия берүү, милдет, жоопкерчилик, өзүнүн республикасына болгон сүйүү, маданий-тарыхый тарбия берүү, аскердик-патриоттук тарбиялоо, диалектикалык биримдик, патриоттук тарбияны тарбия иштеринин башка багыттары менен интеграциялоо, жаранды тарбиялоо, жарандык позиция, жарандык жана патриоттук милдет, руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктар.

Ключевые слова: патриот, патриотизм, патриотическое воспитание, мировоззренческая культура личности, духовно-нравственное воспитание, гражданское воспитание, долг, ответственность, любовь к своей республике, культурно-историческое воспитание, военно-патриотическое воспитание, диалектическое единство, интеграция патриотического

воспитания с другими направлениями воспитательной работы, воспитание гражданина, гражданская позиция, гражданский и патриотический долг, духовно-нравственные ценности.

Keywords: patriot, patriotism, patriotic education, worldview culture of the individual, spiritual and moral education, civic education, duty, responsibility, love for one is republic, cultural and historical education, military patriotic education, dialectical unity, integration of patriotic education with other areas of educational work, education, education of a citizen, civic position, civic and patriotic duty, spiritual and moral values.

Говоря о патриотическом воспитании студенческой молодежи, необходимо вспомнить, что такое патриотизм. Чаще всего понятие «Патриотизм» определяется как чувство гордости за свое Государство, его историю, традиции, обычаи, культуру, а также как стремление сделать свою страну независимой и процветающей, а её народ счастливым. В этом аспекте значимыми для нашего исследования стали работы, в которых исследуется воспитательный потенциал студенческой молодежи в патриотическом воспитании: М. П. Бузского, М.О. Игошева, Е.А. Бондаренко, О.Г.Петрова и др. Данной проблеме посвящены исследования кыргызских ученых таких как, Н. А. Асипова, Г. С. Акиева, А.С. Раимкулова и др. Авторы единогласно признают что патриотическое воспитание может быть рассмотрено как сложная система, включающая в себя многообразие взаимосвязанных элементов, внутренних устойчивых связей и отношений объективного и субъективного характера, а также подсистем организационного, содержательного и методического плана. В свою очередь, патриотическое воспитание – это один из системообразующих компонентов, определяющих развитость мировоззренческой культуры современной личности.

Патриотическое воспитание рассматривается как важнейший фактор духовно-нравственного развития и становления личности и является основой формирования менталитета современного человека, его гражданственности, что находит отражение в системе основополагающих ценностей. Он определяет целевые направления поведения граждан, направленные на служение интересам своей страны. Основные категории патриотического воспитания (долг, ответственность, готовность постоянно защищать свое государство) составляют ядро и нравственную основу личности, определяют сегмент его сформированного сознания.

Термины «патриот» и «патриотизм» стали употребляться во время Французской революции 1789-1793 гг. В то время патриотами называли себя защитники справедливости и народа, защитники Французской республики. Позднее термины «патриот» и «патриот» стали употребляться в более широком смысле. В патриотическом воспитании студенческой молодежи одним из основных признаков патриотизма являются следующие идеи:

- прежде всего любовь к республике, краю, родному языку, обычаям и традициям;

- во-вторых, гордиться историческими достижениями кыргызского народа;

- В-третьих, ежедневная конкретная, полезная работа для развития государства.

Проблемы патриотизма и патриотического воспитания актуальны в любой стране, в любой исторический период. Поэтому эти проблемы очень актуальны для современного Кыргызстана. За последние годы наша республика коренным образом изменилась: ее политическое устройство, социально-экономические отношения стали совершенно другими. Можно с уверенностью сказать, что система патриотического воспитания постепенно формировалась с учетом реалий сегодняшнего дня. Разработана Концепция молодежной политики в Кыргызской Республике, в том числе патриотическое воспитание подрастающего поколения и учащейся молодежи, разработаны планы мероприятий по патриотическому воспитанию в регионах и школах Кыргызской Республики. Вопросы патриотического воспитания молодежи Кыргызской Республики нашли отражение в днях памяти «О ветеранах Афганской и Баткенской войн», «О Государственном флаге Кыргызской Республики», «Государственном гербе Кыргызской Республики». Республики», «О Государственном гимне Кыргызской Республики» и др.

Понимание патриотизма в современном Кыргызстане характеризуется пестротой, разнообразием и неоднозначностью. Во многом это связано со сложным характером данного явления, многомерностью его содержания и разнообразием явлений. Сегодня патриотизм широко рассматривается как важнейшая ценность, интегрированная не только в социальном, но и в духовно-нравственном, культурно-историческом, военно-патриотическом и других компонентах. Следует отметить, что в условиях модернизации Кыргызского государства

идея патриотического воспитания студенческой молодежи и молодежи в нашей стране должна выйти на качественно новый уровень воспитания студенческой молодежи. Сегодня в Кыргызстане очень важно продолжить работу по формированию подлинно патриотического чувства как духовно-нравственной и социальной ценности, формированию общественно активных, общественно значимых патриотических качеств, которые молодой человек может проявить в творческом процессе.

Необходимо признать, что важнейший структурный элемент современного общества, подрастающее поколение (студенты, молодежь, студенты), играет важнейшую роль, во многом определяющую перспективы и направления развития общества. Поэтому патриотическое воспитание студенческой молодежи является одной из важнейших и приоритетных задач государства в целом и руководства отдельных регионов. Что касается патриотического воспитания наших юных авангардистов, то важно позаботиться о включении вопросов патриотического воспитания в число приоритетных задач всех высших и средних учебных заведений нашей страны.

Никто не может отрицать, что вузы и колледжи имеют все возможности для активизации патриотического воспитания студенческой молодежи соответствующей деятельностью, конкретной деятельностью и т. д.

Для успешной реализации патриотического воспитания в вузах необходимо создание системы, имеющей соответствующий уровень воспитательной деятельности вуза (группа, кафедра, факультет, институт, вуз, межвузовский уровень). Она должна включать массовые патриотические мероприятия, объединять деятельность общественных организаций, объединений и движений, средств массовой информации, научных и других организаций. Эти мероприятия должны быть направлены на рассмотрение и освещение проблем патриотического воспитания, формирования и развития граждан и защитников Кыргызской Республики.

Работу по патриотическому воспитанию студенческой молодежи можно разделить на следующие основные принципы:

- обусловленность патриотического воспитания, экономического, политического, духовно-нравственного развития общества и происходящих в нем событий и изменений;

- принцип преемственности, включающий реализацию взаимосвязи между формами, содержанием и методами обучения, осуществляемой всеми подразделениями и структурами образования;

- обусловленность форм, методов, приемов, средств патриотического воспитания современной молодежи;

- диалектическое единство и органическая связь содержания учебной работы с учебным материалом;

- интеграция патриотического воспитания с другими сферами воспитательной работы и др.

Следует отметить, что при проведении патриотического воспитания администрации, отделы, комитеты по делам молодежи вузов и общеобразовательных школ используют различные методы (прежде всего личные, индивидуальные, общественные, деятельностные и культурные) в этом виде работы.

Для разработки единой стратегии патриотического воспитания в вузах необходимо реализовать концептуальное осмысление комплекса ключевых принципов и идей, ориентирующих на новые пути решения данной проблемы, определяющих ее место и роль на первом этапе. Проведение научно-практических конференций, круглых столов, семинаров, встреч со знаменитостями республики на базе всех вузов (ветераны и участники ВОВ, Афганистана, Баткена, генералы, офицеры, творческие люди, ученые, писатели, композиторы, изобретатели , знаменитости, спортсмены и другие личности, защищающие честь нашей страны на международном и мировом уровне) являются главными условиями патриотического воспитания подрастающего поколения и учащейся молодежи.

Профессорско-преподавательский состав вузов, молодежные комитеты, заместители деканов факультетов по воспитательной работе, кураторы групп, психологические и социальные службы, университетские библиотеки, студенческие советы, волонтерские движения, студенческие клубы, творческие коллективы и другие общественные студенческие организации.

Определены задачи по патриотическому воспитанию, направленные на реализацию программы и планов мероприятий:

- воспитание чувства гордости за свою страну;

- раскрыть преимущества кыргызской науки в различных областях образования, мировое значение известных кыргызских ученых и

педагогов, с акцентом на достижения выпускников и преподавателей вузов;

- формирование оптимистического взгляда на будущее Кыргызской Республики, воспитание стремления к реализации своего творческого потенциала в решении современных задач государства и общества;

- воспитание гражданина, знающего свои права и обязанности, права учащегося, умеющего отстаивать свою гражданскую позицию, взгляды, права;

- формирование готовности защищать республику, добросовестно и качественно служить в рядах Кыргызской армии.

На основе поставленных задач можно выделить следующие формы реализации патриотического воспитания:

- обязательно для первокурсников всех факультетов знакомство с историей возникновения, становления, развития вузов, их местом и ролью в системе высшего образования Кыргызской Республики; организовать встречи студентов с ветеранами, офицерами и участниками Афганской и Баткенской войн, дать им возможность получить представление об их высоком моральном духе, готовности защищать свою страну, выполнять свой гражданский и патриотический долг;

- акцент на достижениях кыргызских ученых в различных областях образования при преподавании учебных дисциплин. Обязательное раскрытие связи и продолжения кыргызской и мировой науки;

- организация и проведение публичных лекций по правовым вопросам, встреч с видными правозащитниками, юристами, правоохранительными органами и сотрудниками правоохранительных органов и др.

В рамках патриотического воспитания учащихся важное место отводится национальным традициям, обычаям, истории, культуре, обрядам и символам. Организация и пропаганда национальных традиций, обычаев, культуры, обрядов, родного языка, истории и символов поможет воспитать у студентов чувство гордости и ответственности за честь республики, за принадлежность студентов и преподавателей вузов к этой стране. Он укрепляет стремление придерживаться лучших национальных традиций, развивает национальную культуру и обычаи, подтверждает готовность высших учебных заведений защищать свою честь и достоинство.

В этой системе патриотического воспитания важную роль играют ритуалы, использование государственной и университетской символики и других атрибутов:

- соблюдение этических, духовно-нравственных норм и правил в системе взаимодействия педагогов и обучающихся;

- традиционные праздники: «День знаний», «День первокурсника», «День науки и молодежи», «День университета» и др.;

- официальное утверждение Жогорку Кенешем Кыргызской Республики гимна, флага, герба, разработанных на конкурсной основе;

- введение обязательных обрядов исполнения гимна Кыргызской Республики в ходе проведения торжественных мероприятий в масштабе Университета;

- учреждение почетных званий и наград высших учебных заведений для профессорско-преподавательского состава и других работников вузов и государства;

В целях воспитания и развития патриотических качеств учащихся следует широко использовать возможности воспитательного процесса. Кроме блока общегуманитарных и социально-экономических дисциплин в учебных планах специальностей студентам в качестве дисциплин и факультативы («Манас») Считаем правильным решение о введении таких предметов, как «Психология профессионального общения», «Мировая художественная культура», «Социология».

Следует отметить, что важную роль в решении задачи патриотического воспитания населения играют национально-культурно-исторические музеи, национальные и научные библиотеки, этнокультурные комплексы, культурно-эстетические центры, национальные памятники культуры и искусства, памятники национальной культуры и искусства. ученики. Важно организовать ежегодный университетский фестиваль патриотической песни «Кыргызстан - моя страна» на базе вузов, этнокультурные фестивали, конкурсы литературных произведений, практические конференции на военно-патриотические темы, научно-патриотическое воспитание. Активизирует работу патриотического воспитания и организация книжных и музейных выставок, посвященных памятным и историческим датам Кыргызстана, работа волонтерских и студенческих отрядов в школах и детских домах, творческих вечеров, круглых столов, концертных мероприятий.

Следует подчеркнуть роль библиотек в патриотическом воспитании студентов и сотрудников вузов. Это связано с тем, что для пробуждения патриотических чувств у студентов проводятся выставки, вечеринки и т.п., посвященные определенным событиям. нужно организовать. Например, в честь Дня Победы в Великой Отечественной войне книжно-иллюстративные выставки «Все это Советская Киргизия», «Солдаты-киргизы», «Кыргызские писатели и поэты на фронтах», литературно-музыкальные вечера, иллюстрации «Я кыргызский солдат», организация выставок и др. Важно активное участие студентов и в воспитании молодежи в духе патриотизма и преданности высшим идеалам жизни.

Патриотизм неразрывно связан с интернационализмом. Особое место в интернациональном воспитании принадлежит формированию единства, дружбы, равноправия, согласия, взаимопонимания, солидарности, терпимости к другим религиям и конфессиям, объединяющим народ Кыргызстана. Роль настоящей народной многонациональной культуры в этом процессе велика. Поэтому, как говорят аксакалы, «Ырыс алды – ынтымак» подчеркивает необходимость дружбы и согласия в республике. б.а. «Начало счастья в гармонии».

Следует отметить, что содержание образования играет ведущую роль в процессе формирования патриотического и интернационального сознания учащихся. Например, изучение истории выявляет богатые патриотические и интернациональные традиции народа Кыргызстана, раскрывает суть реформирования политического и государственного строя, что открывает широкие возможности для самоуправления в современном обществе. Определение и формирование интересов и свободных демократических интересов всех социальных групп населения создает условия для дальнейшего свободного развития каждой нации: укрепления их дружбы и сотрудничества на принципах интернационализма, поддержания правопорядка; Обеспечение своевременного обновления государственного и политического строя, развитие и реализация принципов демократии, гуманизма и самоуправления во всех сферах жизни.

Основой патриотического воспитания в современных вузах являются духовно-нравственные ценности общества. В современных условиях сущность патриотического воспитания можно трактовать как развитие чувства идентичности, патриотического самосознания, основанного на гуманистических идеалах и духовных ценностях кыргызского народа.

В повседневной жизни невозможно найти меру патриотических чувств. Любовь к народу и стране становится силой духа только тогда, когда у человека есть представление о своей родине, родном языке, чувство гордости за свой Кыргызстан.

Патриотизм наиболее полно отражается в социальной группе личности, достигшей высшей ступени духовно-нравственного и культурного развития, как высокое чувство, незаменимая ценность и источник, важнейший мотив общественно значимой деятельности. Поэтому, по сути, духовный патриотизм требует равнодушия и бескорыстного служения для защиты своего государства.

Список цитируемых источников:

1. Бузский М. П. Теоретические проблемы патриотизма и патриотического воспитания М.
2. Бузский, А. Н. Вырщиков, М. Б. Кусмарцев. -Волгоград, 2008.
3. Асипова Н. А., Раимкулова А.С. Жалпы педагогика. Бишкек-2010.
4. Имаева Н. И., Асипова Н. А., Раимкулова А.С. Педагогика-Бишкек, 1998.
5. Игошев Б.М. О патриотическом воспитании студентов, Мир образования - образование в мире. - 2008. - №2 (30). - С.171-180.
6. Макаренко А.С. Проблемы школьного советского воспитания, Соч. - М., 1951. -Т.5.
7. Патриотическое воспитание сегодня. Анализ, проблемы, перспективы, Авт.-сост. Бондаренко Е.А., Петрова О.Г. -М., 2009.

УДК 37.013

Аманкулова Ж.
“Ариет” балдар чыгармачылык борбору
Аманкулова Ж.
Детский творческий центр "Ариэт"
Amankulova Zh.
"Ariet" children's creative center

ЭСТЕТИКАЛЫК ТАРБИЯ-ИНСАНДЫН АР ТАРАПТАН ӨНҮГҮҮСҮНҮН НЕГИЗГИ ШАРТЫ КАТАРЫ
ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК ВАЖНОЕ УСЛОВИЕ

РАЗНОСТОРЕННЕГО ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ AESTHETIC EDUCATION AS AN IMPORTANT CONDITION FOR MULTI-DIMENSIONALFORMATION OF PERSON

Аннотация: Макала кошумча билим берүү уюмдарында мектеп окуучуларын эстетикалык жактан тарбиялоо аркылуу ар тараптан калыптандыруу маселесин чечүүгө багытталган. Анда илимий булактарга анализ берилип, кошумча билим берүү уюмдарында жаш өспүрүмдөрдүн бош убактысын максаттуу пайдалануу жана чыгармачыл ишмердүүлүк мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүү маселелери каралган. Өзгөчө кыргыз элинин кол өнөрчүлүк, колдонмо искусствосу аркылуу өспүрүмдөрдүн эстетикалык маданиятын калыптандыруу, аларды мектеп окуучулары арасында кеңири жайылтуунун жолдору жана формалары ачыкталат.

Аннотация: Статья посвящена разностореннему формированию школьников через эстетическое воспитание в организациях дополнительного образования. На основе анализа научных источников, рассматриваются вопросы целенаправленного использования свободного времени подоростков и проблемы развития их творческих спсосбностей. В особенности, раскрываются вопросы эстетического воспитания подростков через прикладное искусство кыргызов, а также формы и методы их распрастранения среди школьников.

Annotation: The article is devoted to the diverse formation of schoolchildren through aesthetic perception in organizations of additional education. Based on the analysis of scientific sources, it examines the issues of purposeful use of the free time of teenagers and the problems of the development of their creative abilities. In particular, the issues of aesthetic education of adolescents through the applied arts of the Kyrgyz people, as well as the forms and methods of their dissemination among schoolchildren, are disclosed.

Негизги сөздөр: эстетикалык тарбия, ар тараптан өнүгүү, кол өнөрчүлүк, чыгармачыл ишмердүүлүк.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, разностореннее развитие, прикладное искусство, творческая деятельность.

Keywords: aesthetic education, multidimensional development, applied arts, creative activity.

Киришүү. Байыркы замандардан бери эстетикалык тарбия менен инсандын ар тараптан өнүгүүсү ортосунда терең диалектикалык байланыш бар экендиги белгилүү. Акыркы жылдарда ар тараптуу өнүккөн, рухий жактан бай инсанды калыптандыруу маселеси актуалдашып келет. Кыргыз Республикасынын Инсанды руханий-адептүүлүк жана дене тарбиясын өнүктүрүү жөнүндөгү концепциясында: "Эстетикалык тарбия – инсандын эстетикалык аң-сезимин, көркөм-эстетикалык табитин калыптандыруу, бизди курчап турган табияттагы, күнүмдүк турмуштагы, маданияттагы, искусстводогу кооздукту кабыл алуу жана баалай билүү. Кеңири коомчулукту элдик каада-салттардын эстетикалык сулуулуктарды менен тааныштыруужана аларды баалай билүүгө тарбиялоо" маселесин койду [1, 5].

Макаланын максаты. Кошумча билим берүү уюмдарында кыргыз элинин кол өнөрчүлүк, колдонмо искусствосу аркылуу өспүрүмдөрдүн эстетикалык маданиятын өнүктүрүү, аларды мектеп окуучулары арасында кеңири жайылтуунун жолдору жана формаларын ачыктоо.

Колдонулган методдор. Илимий булактарга кайрылуу менен кошумча билим берүү уюмдарында эстетикалык тарбия берүү боюнча топтолгон эмпирикалык тажрыйбаларды анализдөө, алдыңкы тажрыйбаны үйрөнүү, аңгемелешүүлөр, байкоолор ж.б. ыкмалар аркылуу кыргыз элинин кол өнөрчүлүк, колдонмо искусствосунун өспүрүмдөрдүн эстетикалык маданиятынын калыптандыруудагы ордун ачып көрсөтүү.

Натыйжалар жана талкуулар. Байыркы замандардан бери эстетикалык тарбия инсандын ар тараптан калыптануусунун ажырагыс компоненти болуп келген. Буга байланыштуу ойлор, көз караштар улуу педагогдор А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский, Б.М.Неменский ж.б. эмгектеринде орун алган. Алар өз эмгектеринде эстетикалык тарбия системасы аркылуу өсүп келе жаткан муунду айлана-чөйрөдөгү реалдуулукту, табияттагы кооздукту көрө билүүгө үйрөтүүгө чакырышкан. Эстетикалык тарбия аркылуу балага эффективдүү таасир этүүчү күчүн Б.М. Неменский төмөнкүчө белгилеген: "...эстетикалык сезимди тарбиялоо аркылуу сүрөт исусствосуна кызыгуу, адептүүлүк таржрыйбаны байытуу, жакшылык жана жамандык жөнүндө элестерди жаратуу көп улуттуу калктардын маданиятын сыйлоо, исккусство аркылуу өзүнүн коомдук позициясын билдирүүгө жана аны жактоого үйрөнөт" – деп жазат [2, 1]. М, [2, 12-б.] деп жазылыш керек?.

Бардык изилдөөчүлөр балдардын көркөм жана чыгармачылык ишмердүүлүгүндө адеп -ахлактык жана эстетикалык өнүгүүнүн чоң мүмкүнчүлүктөрүн, көркөм образдарды жаратуунун, курчап турган дүйнөгө болгон мамилесин билдирүүнүн ар кандай ыкмаларын жана мүмкүнчүлүктөрүн белгилешет. Владислав Татаркевич (“Алты түшүнүктүн тарыхы”, 2002 ж.) эмгегинде искусствого мүнөздүү алты өзгөчөлүктү аныктайт, аларга сулуулукту жаратуу, реалдуулукту кайра жаратуу жана калыптандыруу, билдирүү, эстетикалык тажрыйбаларды жана таң калтыруу (эстетикалык шокту) пайда кылышы керек экендигин белгилейт [3,7]. Өз убагында сулуулукка жана кооздукка мындай көз караш - таптакыр жаңы нерсе болгон. Ошентип, “эстетика” түшүнүгү заманбап илимий булактарда күнүмдүк жашоо-тиричиликтеги көрүнүштөрдү сулуулукту камтуу менен атайын жана максаттуу аракет менен жасалган асыл буюмду, искусствонун түрлөрүн көркөм өнөрчүлүктүн түрлөрүн, маданияттын эстетикалык компоненттерин дагы камтып турат. Бул жагынан алып караганда, алар жүрүм-турумдун, активдүүлүктүн, спорттун, аземдин, ырым-жырымдын, кандайдыр бир нерсенин ж.б. нерселердин эстетикасын көркөмдүүлүүлүгү менен чектеш турат.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 29-январындагы “Инсандын руханий–адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы” аттуу жарлыгына ылайык, коомдун саясий, социалдык өзгөрүүлөрүнө байланыштуу, анын эң маанилүү илим, маданият, билим берүү сыяктуу компоненттери, инсандын граждандык, руханий, адеп-ахлактык жана кесиптик өз алдынча чечим кабыл алуусун калыптандыруудагы жаңы проблемаларды чечүү талабын актуалдаштырууда. Буга байланыштуу балдарга эстетикалык тарбия берүү, көркөм тарбия берүү, элибиздин маданий салттарын кайра жандандыруу, декоративдик-колдонмо (прикладдык) искусствонун ар кандай түрлөрүн, аларды жаратуу салттарынын өзгөчөлүктөрүнө көңүл буруу талабы күч алууда.

Бүгүнкү Кыргыз Республикасындагы балдарга эстетикалык тарбия практикасын анализдей келгенибизде өлкөбүздө бир топ алгылыктуу алдыңкы тажрыйбалар бар экендигин көрүүгө болот. Атап айтканда, Жалал-Абад шаарындагы “Ариет” балдар чыгармачылык борборунда 4 багытта 24 ийрим иш алып барат. Алардын негизги максаты: кыргыз элинин көркөм кол өнөрчүлүк жана сүрөт искусствосуна көбүрөөк көңүл

буруу менен өспүрүмдөрдүн эстетикалык маданиятын жана табитин калыптандыруу эсептелет. Учурда 300дөн ашуун окуучу ушул багытта - маданиятты сактоо жана өнүктүрүү боюнча ар кандай деңгээлдеги конкурстарга катышып келишет. "Түркүн баштыктар", "Куурчак жасоонун сырлары" аттуу конкурска катышуу менен окуучуларыбызды эмгекчилдикке, сулуулукка, кооздукту жаратууга, коомдун, жашоонун өзгөргөн шарттарына жараша, чыгармачылык менен иш алып барууга үйрөтүүгө өбөлгө түзүлүүдө. Ошону менен бирге аталган борборлордун педагогдорунун максаты өспүрүмдөрдү өндүрүмдүү чыгармачылык ишмердүүлүккө даярдоо; алардын чыгармачылык көз карандысыздыгын өнүктүрүү; социалдык адаптация; чыгармачылык маселелерди чечүүдө, көркөмдүүлүктү жаратуудагы ой чабытын өстүрүү ж.б. жөндөмдүүлүктөрүн калыптандырууга бурулган. Борбордун педагогикалык жамааты эстетикалык маданиятты калыптандырууда искусстводогу улуттук салттарга көбүрөөк көңүл буруу, аларды эстетикалык тарбиялоо процессинде колдонуу өзгөчө актуалдуу экендигин терең түшүнүшөт жана бул багытта көптөгөн таалим-тарбиялык иштерди алып барышат. Колдонмо исусствонун инсандын өнүгүүсүндөгү эстетикалык жактан калыптанышындагы өзгөчө ролун, анын адамды реалдуулукка болгон көркөм жана ар тараптуу мамилесин калыптандыруу, көркөм жана чыгармачылык ишмердүүлүк процессинде эстетикалык табитин калыптандыруу керек экендигин окуучуларга жана ата-энелерге түшүндүрүү боюнча көптөгөн таалим-тарбиялык иштерди алып барышат.

Аталган кошумча билим берүү борборлорунда балдарга декоративдик жана прикладдык искусство эстетикалык мамиленин калыптанышына өтө ыңгайлуу өбөлгө түзүлгөн. Бул жердеги мамилелер сулуулук менен байланыштуу туруктуу сапатты сезүү, түшүнүү, баалоо, карым-катнаш түзүү жөндөмдөрдүн өнүктүрүүгө ылайыкташкан. Педагогдор эстетикалык тарбия адам жашоосунун бардык чөйрөсүн камтыйт тургандыгына басым жасашат. Ал адамдын мүнөзүн калыптандырат, социалдык тажрыйба топтоосуна жардам берет, адамдан инсандык сапаттарын өнүктүрөт, ансыз коомдук жашоонун бир дагы чөйрөсүндөгү чыгармачылык ишмердүүлүк мүмкүн эмес. Нукура эстетика эмгекте, илимий, экономикалык, техникалык, маданий, педагогикалык ишмердүүлүктүн ажырагыс бөлүгү экендиги менен баалуу. Эстетикалык тарбия искусство аркылуу инсанга таасир этет, анын ичинде элдик көркөм

кол өнөрчүлүк менен тыгыз байланышта турат. Ошол эле мезгилде бул окуучунун инсандыгына моралдык жана эмоционалдык жактан калыптанышына таасир этүүчү маанилүү фактор болуп эсептелет.

Азыркы шарттарда билимдин таасирдүүлүгү маданияттуу адамды тарбиялоого багытталышы менен аныкталат. Буга байланыштуу улуттук маданий баалуулуктарды кайра жандандыруу зарылдыгы келип чыгууда. Улуттук маданий баалуулуктарды кайра жандандыруу жана мектеп окуучуларын эстетикалык маданият менен тааныштыруу жалпы билим берүүчү мектептин, өзгөчө кошумча билим берүү мекемелеринин негизги милдеттеринин бири болуп саналат. Ар бир эл искусство аркылуу дүйнөнүн, өзүнүн образын жаратат жана башка элдер арасында өз ордун таанытат. Аталган эстетикалык борбордун максаттуу иш-аракеттери окуучуларды окутуунун жана тарбиялоонун милдеттерин туура аныктоо аркылуу аларды улуттук жана регионалдык маданияттын өзгөчө түрү болгон кол өнөрчүлүк менен тааныштыруу, аларга элдин руханий, эстетикалык жана социалдык тажрыйбасы жөнүндө кеңири маалымат берүү, алардын көркөм жана колдонуучулук көндүмдөрүн калыптандыруу, маданий салттарды, коңшу элдердин руханий баалуулуктарын салыштыруу жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүү, чыгармачылык көз карандысыздыкка үйрөтүү эсептелет. Көркөм билимге жана жаш муунга эстетикалык тарбия берүүгө болгон мындай муктаждык теориялык, практикалык, уюштуруучулук мүнөздөгү бир топ татаал жана олуттуу проблемаларды чечүүнү талап кылат. Андыктан, көркөм-эстетикалык багыттагы кошумча билим берүү мекемелеринде көркөм кол өнөрчүлүккө эстетикалык мамилени калыптандырууда конкреттүү көндүмдөрдү, жөндөмдөрдү, баалуулук багыттарын өнүктүрүү алдыңкы орунду ээлеши керек. Натыйжада, мындай өзгөрүүлөр инсандын эстетикалык жан дүйнөсүндөгү эстетикалык муктаждыктын пайда болуусуна түрткү берет.

Эстетикалык тарбия жана көркөм кол өнөрчүлүк искусство аркылуу тарбиялоо анын ичинде эмгектин элдик көркөм кол өнөрчүлүк менен байланышы, мезгил менен айкеш келиши, муундардын тарыхый эс тутуму, элдин дүйнө таанымын сактап калуу аракеттеринин алкагында ишке ашат. Кылымдар бою адамзат өзүнүн жашап турган мезгилинде топтолгон руханий байлыгын сактап келген. Элдин руханий баалуулуктары, анын үрп-адаттары жана салттары өсүп келе жаткан муундун адеп-ахлактык калыптанышында, анын эстетикалык

сапаттарынын калыптанышында, жалпы эле инсандын социалдашуусунда чечүүчү ролду ойногон. Көркөм кол өнөрчүлүк аркылуу окуучуларга көркөм-эстетикалык тарбия берүүнүн эффективдүү методологиясы үчүн төмөнкү педагогикалык шарттарды сактоону талап кылат:

1. Билим берүүнүн региондук компонентин бөлүп көрсөтүү менен көркөм жана эстетикалык тарбиялоонун заманбап теориясында жана практикасында көркөм кол өнөрчүлүктүн ролун ачуу;
2. Оуучулардын улуттук көркөм маданияттын тарыхый өнүгүү жөнүндөгү түшүнүгүн калыптандыруу;
3. Элибиздин улуттук жана регионалдык көркөм маданиятын таануу процессинде инсандын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу үчүн шарттарды түзүү. Мында регионалдык искусство улуттук көркөм маданияттын бир бөлүгү, эстетикалык бүтүндүктүн ажырагыс бөлүгү экендигине басым жасалат.
4. Жалпы адамзаттык баалуулуктарга карата туруктуу адеап-ахлактык мамилесин, көз караштарын, дүйнө таанымын калыптандыруу;
5. Окуучуларды жогорку эстетикалык маданияттын жана адептүүлүктүн улуттук руханий салттарын алып жүрүүчү кыргыз жараны катары калыптандыруу.

Бул өңүттөн алганда, өнүгүп келе жаткан инсан үчүн өндүрүмдүү чыгармачылык ишмердүүлүккө даярдык, коомдук адаптация, чыгармачылык маселелерди чечүү жана улут өкүлү катары өзүн өзү таануу өзгөчө мааниге ээ. Дал ушул сапаттар кошумча билим берүү уюмдарынын билим берүү жана тарбиялоонун негизги милдеттериенен болуп эсептелет. Ошондуктан маданият менен искусствонун улуттук салттарына, алар аркылуу көркөм тарбиялоо, эстетикалык тарбиялоо процессинде колдонуу өзгөчө актуалдуу болуп саналат. Бул өңүттө өзгөчө кыргыз элинин декоративдик жана прикладдык искусство эстетикалык мамиленин калыптанышына өбөлгө түзөт. Көркөм өнөрдүн, жөндөмдүн, көркөм кол өнөрчүлүккө эстетикалык мамиленин калыптанышы жана өнүгүшү окуучулардын билим берүү жана таанып-билүү ишмердүүлүгүнө, алардын чыгармачылык потенциалынын калыптанышына, эстетикалык кабылдоонун өнүгүшүнө таасирин тийгизет. Окуучуларга көркөм кол өнөрчүлүктү үйрөтүү кошумча билим берүүнүн үзгүлтүксүздүгү менен ишке ашырылып, негизги билим берүүнүн мазмуну гуманитардык маданиятты калыптандырууга багытталган. Жаш өспүрүмдөрдүн декоративдик-прикладдык

ишмердүүлүгүнүн эстетикалык баалуулугу элдик искусствону билүүдө, мезгилдин байланышын, муундардын тарыхый эс тутумун жана адамдардын дүйнө таанымын сактоонун негизги каражаты болуп эсептелет. Мисалы, аталган борбордогу билим берүү мейкиндигинде "көркөм кол өнөрчүлүк2 (DPI) кошумча билим берүүнүн багыттарында барган сайын көрүнүктүү орунду ээлей баштады. Тактап айтсак, көркөм-эстетикалык багыттагы кошумча билим берүү мекемелеринде көркөм кол өнөрчүлүктү үйрөтүүнүн мазмунунун эффективдүүлүгү маданият таануу, фольклордук маданиятты конкреттүү изилдөө предмети катары бөлүп кароо, андагы активдүүлүк мамилеси, сабактардын мазмуну менен кошо аныкталат. Декоративдик-прикладдык иштин ар кандай түрлөрү (кездеменин көркөм сүрөтү, көркөм кол өнөрчүлүк, керамика, кийиз, жыгач, мончок, сайма, аппликация ж. б.), анын ичинде элдик маданияттын баалуулуктарын түзүү үчүн зарыл болгон чыгармачылык жөндөмдүн мазмунунда окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүн, жеке кызыкчылыктарын жана жөндөмдүүлүктөрүн, окуучуларга теориялыкжана практикалык ишмердүүлүктүн негиздерин акырындык менен татаалдаштыруу; табиятка шайкеш келүү жана жеке мамиле принциптерин ишке ашыруу аркылуу жүргүзүү орун алган. Көркөм кол өнөрчүлүктү үйрөтүүнүн бири-бири менен байланышкан үч этаптан: киришүү, декоративдик-оюн чыгармачылыгынын стадиясы жана декоративдик-прикладдык чыгармачылык аракет этаптарын камтыган методикалык моделдин алкагында эксперименталдык тажрыйба формасында жүргүзүлөт. Андай иш-аракеттер алдын-ала уюштурулган эксперименталдык тестирлөө аркылуу ишке ашырылат. Аталган мекемеде ошол эле мезгилде автордук көркөм кол өнөрчүлүктү калыптандыруу программасы иштейт. Анда кыргыз кол өнөрчүлүгүн колдонуу менен окуучулардын эстетикалык табитин калыптандыруу технологиялары иштелип чыккан. Программанын өзгөчөлүгү - сабактарды атайын түзүлгөн предметтик чөйрөдө, ар кандай курактагы топтордо, көркөм жана чыгармачылык иштин түрлөрүн тандоо эркиндиги, көйгөйлөрдү чечүү (тапшырма) ыкмасы аркылуу ишке ашырылат. Мында окуучулардын кызыкчылыгын, айлана-чөйрөгө интеграцияланышын, алардын кесиптик багытын эске алуу менен көркөм - эстетикалык, декоративдик - прикладдык иштин жана алардын өнүгүүсүнүн жогорку эффективдүүлүгү камсыздалат.

Кыргыз элинин декоративдик-прикладдык искусствонун (жүн менен, чий менен, жыгач менен ж.б. материалдар менен иштөө) жолдору

иштелип чыккан жана алардын системалаштырылган түрлөрү, квалификациялык мүнөздөмөлөрү, иштөө этаптары, көркөм искусствонун башка ар түрдүү декоративдик – прикладдык түрлөрү тандалып алынган. Мындай тарбиялык иштер жана алардын мазмуну, колдонулган материалдар жана аларды колдонуу техникалары мурда колдонулбагандыктан эбегейсиз таасирдүүлүгү менен айырмаланып, эч кандай башка искусстводон кем калбайт. Мындан декоративдик-прикладдык искусство - бул адамдардын руханий маданиятынын бир бөлүгү катары, инсандын өнүгүүсүнүн, искусствонун эс алуусунун жана бүтүндөй дүйнө таануусунун жана аларды трансформациялоо фактору катары каралуучу социалдык-педагогикалык көрүнүш экендигин байкоого болот.

Көркөм-эстетикалык тарбия балдардын ар тараптан өнүгүүсүнүн маанилүү компоненти болуу менен атайын кошумча билим берүү программалары аркылуу ишке ашыруу керектиги, кошумча билим берүү кызматтары билим берүү жана ага байланыштуу маалыматтык иш-чараларды жүзөгө ашыруу аркылуу жүргүзүлө турган максаттуу таалим-тарбиялык иштердин төмөнкүдөй мазмунун камтыйт:

- эстетикалык тарбия процесси балдардын жөндөмдүүлүгүн, кызыкчылыктарын жана муктаждыктарын эске алууга негизделген, бул алардын өзүн-өзү таануусуна, өзүн көрсөтүүгө жана өзүн-өзү ишке ашырууга байланыштуу иш-чараларды;

- эстетикалык тарбия мугалим менен окуучунун ортосундагы инсандар аралык мамилелердин диалогдордун формаларын;

- практикага багытталган жана кесип тандоого жол ача турган кошумча билим берүү мазмунун жана жолдорун;

- максаты, мазмуну жана уюштуруу структурасы боюнча балдарга кошумча билим берүүгө багытталган (мисалы, көркөм-эстетикалык багыт, музыка жана искусство мектептери, сарайлар, клубдар жана балдардын чыгармачылык үйлөрү, студиялар ж.б.) уюмдардын көп тармактуу программалардын жыйындысын камтып турат.

Учурда кошумча билим берүү системасында көркөм-эстетикалык тарбия берүү уюмдары келечек жаштарды жумуш менен камсыз кылууну жана алардын пайдалуу жана алардын толук кандуу эс алуусун уюштуруу, инсандын социалдашуусуна шарт түзүү сыяктуу социалдык жана педагогикалык жактан маанилүү маселелерди чечүү менен коштолууда. Мунун себеби, жалпы билим берүүчү мектептердин жогоруда

белгиленеген маселелерди чечүүдө, ж.б. таалим-тарбиялык “боштуктарды” толтуруу мүмүкүнчүлүктөрү чектелүү экендигине байланыштуу. Тескерисинче, кошумча билим берүүнүн артыкчылыктары катары: ар кандай ишмердүүлүк талаалардын бар экендигин; окуучунун жекече инсандыгын таанытуу мүмкүнчүлүгүнүн экендиги; балдарды өз алдынча чечим кабыл алууга үйрөтүү; башка мейкиндикке чыгаруу, жашоо жана кесиптик кызыкчылыктарды түшүнүү жана аларга карата аракетке келтирүү баалуу. Ал эми жалпы билим берүүчү мекемелер балдардын жана өспүрүмдөрдүн жогоруда белгиленген жекече муктаждыктарын жана алардын туруктуу кызыкчылыктарын калыптандыра албайт.

Жогоруда белгиленген талаптарга ылайык жүрүзүлүүчү көркөм-эстетикалык тарбия баланын инсандыгынын калыптанышына таасирин тийгизет. Баланын кошумча билим берүү мекемесинде алган эстетикалык тарбиясы анын инсандыгын, моралдык жана эмоционалдык дараметин, интеллектуалдык деңгээлин таанытуу менен коомго карай интеграцияланышына (биригишине) таасир этүүчү негизги фактор катары кызмат кылат. Ал эми кыргыз элинин декоративдик-колдонмо кол өнөрчүлүгүн үйрөнүүгө багытталган көркөм жана эстетикалык билимдин сапаты кыргыз маданиятынын келечектеги өнүгүү тенденцияларына шайкеш келүү менен төмөнкүдөй көрүнүштөрдүн күч алышына өбөлгө түзө алат:

- мамлекеттин социалдык жана маданий саясатындагы улуттук баалуулуктарга негизделген өзгөрүүлөргө түрткү болуу;

- “адамдарга инвестициялоого”, өзгөчө балдардын чыгармачылык жактан калыптанышына карата материалдык чыгымдардын өсүшү;

- массалык маданияттын улуттук салмагынынын артышы жана алардын бекемделиши;

- кошумча билим берүүчү борборлордо окуучуну көркөм жана эстетикалык жактан тарбиялоонун ролунун жогорулашы;

- улуттук көркөм баалуулуктарга негизделген моралдык-эстетикалык тарбиялоо аркылуу жаштардын ар тараптан калыптанышынын тездөөсү;

- улуттук нукта жүргүзүлгөн эстетикалык тарбиянын жаштардын руханий жана адеп-ахлактык жактан калыптануусу менен шайкеш келишин камсыздайт.

Корутунду. Бүгүнкү күндө балдар үчүн кошумча билим берүү системасындагы көркөм -эстетикалык багыттагы билим берүү жана тарбиялоо борборлору бүтүмдүү педагогикалык уюм катары көптөгөн алгылыктуу иштерди алып барууда. Алардын ар бири өзүнүн профилине туура келген билим берүү чөйрөсүн түзүп турат. Өспүрүмдөр тандаган искусство формасынын түрлөрүн, салттуу иш-аракеттерин, алардын мазмунун, билим берүү жолдорун ишке ашырууга багытталган окуучулар менен мугалимдердин жандуу биримдигинин негизинде жаралат. Акыркы мезгилде мындай борборлордо кыргыз элинин декоративдик-колдонмо кол өнөрчүлүгүн үйрөнүүгө багытталган көркөм жана эстетикалык билимдин сапаты артууда жана алар кыргыз маданиятынын келечектеги өнүгүү тенденцияларына шайкеш келүүсү менен айырмаланат. Бул маселедеги негизги аныктоочу фактор катары педагогдордун өз предметинин этикалык жана эстетикалык баалуулуктарын терең түшүнүүсү жана баалоосу, ошондой эле аларды билим берүү ишмердүүлүгүндө ишке ашырууда чыгармачылыкты жарата билүүсү маанилүү.

Колдонулган адабияттар:

1. Инсанды руханий-адептүүлүк жана дене тарбиясы өнүктөрүү өнүтүрүү жөнүндөгү концепциясы./http://www.president.kg/ru/sobytiya/novosti/20167_utverghdena_koncepciya_oduhovno_nravstvennom_razvitii_ifizicheskom_vospitanii_lichnosti (дата просмотра: 21.10. 2021)
2. Неменский Б.М. Көркөм искусство программасы. //https://aclic.ru/docs/edu/bep/02_paint.pdf (01.12.2021-жылы көрүлгөн)
3. В. Татаркевич. Алты түшүнүктүн тарыхы. //https://davaiknam.ru/text/vladislav-tatarkevich-istoriya-shesti-ponyatij-page-2

УДК: 37.377.8

Асанова М.С.
Ош мамлекеттик университети
Асанова М.С.
Ошский государственный университет
Asanova M.
Osh state university

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДАГЫ АРАЛЫКТАН ОКУТУУ МАСЕЛЕЛЕРИ
ПРОБЛЕМЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
CHALLENGES OF DISTANCE LEARNING IN THE EDUCATION SYSTEM OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Аннотация: Азыркы күндө, заманбап жашоонун шарттарына ылайык аралыктан окутуу дүйнө жүзү боюнча күн сайын кеңири жайылууда. Бул, адамдарга кайсыл жерде болбосун, каалаган убакытта билим алууга мүмкүнчүлүк берген, технологиядагы жаңы жетишкендик болуп саналат. Албетте, бул өнүккөн өлкөлөр үчүн билим берүүдөгү бир топ жеңилдиктерди алып келүүсү менен ийгиликтүү ишке ашып жатса, Кыргызстан сыяктуу өнүгүп келе жаткан өлкөлөр үчүн мындай илимий революцияга күтүүсүздөн кабылып, аралыктан окутууга келгенде бир топ кыйынчылыктарга дуушар болууда. Жаралган кырдаалда окуу жайлардагы, өзгөчө мектептердеги билим берүү деңгээли кыйла төмөндөп, мугалим, окуучу жана ата-энелер ортосундагы карым-катнаш үзгүлтүккө учурады. Макалада Кыргызстандагы аралыктан окутуунун көйгөйлөрүн, ошондой эле бул көйгөйлөрдү чечүүнүн потенциалдуу жолдорун карайбыз.

Аннотация: Сегодня дистанционное обучение получает все большее распространение во всем мире в соответствии с условиями современной жизни. Это новый прорыв в технологии, который позволяет людям учиться в любом месте и в любое время. Если для развитых стран это было успешно реализовано, принеся много пользы в образовании, то развивающиеся страны, такие как Кыргызстан, когда дело доходит до дистанционного обучения, были вынуждены столкнутся с такой научной революцией и с множеством трудностей. В сложившейся ситуации значительно снизился уровень образования в образовательных учреждениях, особенно в школах, прервались отношения между учителями, учащимися и родителями. В статье мы рассматриваем проблемы дистанционного образования в Кыргызстане, а также возможные пути решения этих проблем.

Annotation: Today, distance learning, also known as online learning, is becoming increasingly popular throughout the world in accordance with the conditions of modern life. This is mainly due to advancements in technology

that have enabled people to access education from any location, at any time. If for developed countries this has been successfully implemented, bringing many benefits in education, then developing countries such as Kyrgyzstan, when it comes to distance learning, have been forced to face such a scientific revolution and with many difficulties. In the current situation, the level of education in educational institutions, especially in schools, has significantly decreased, relations between teachers, students and parents have been interrupted. In this article, we will explore the challenges of distance learning in Kyrgyzstan, as well as potential solutions to these challenges.

Негизги сөздөр: аралыктан окутуу, билим берүү көйгөйлөрү, өнүгүп келе жаткан өлкөлөр, маалымат технологиялары, санариптик каражаттар.

Ключевые слова: дистанционное обучение, образовательные вызовы, развивающиеся страны, информационные технологии, цифровые медиа.

Keywords: distance learning, educational challenges, developing countries, information technology, digital media.

Билим берүү өнүгүп келе жаткан өлкөлөр үчүн жакырчылыкты жоюунун жана экономикалык өсүүнүн эң маанилүү факторлорунун бири болуп саналат. Ал эми заманбап технологиядагы жетишкендиктер билим берүү ыкмаларын өзгөртүүгө алып келүүдө. Тактап айтканда, өнүккөн өлкөлөрдө билим берүү системасы салттык окутуу менен гана чектелбестен, мугалимдер, өз ишмердүүлүгүндө аралыктан окутуу режими аркылуу жаңы мүмкүнчүлүктөрдү колдонууда.

Кыргызстанда 2019-жыл «Региондорду өнүктүрүү жана санариптештирүү жылы» деп, анын артынан 2020-жыл «Региондорду өнүктүрүү, санариптештирүү жана балдарды колдоо жылы» деп жарыяланган [2]. Бул, билим берүү системасынын алдына билим берүү процессине маалыматтык технологияларды толук кандуу киргизүү жана окуучулар менен окутуучулардын МКТ компетенттүүлүгүн калыптандыруу милдетин коет. Мындан улам, Кыргызстандын орто мектептеринин деңгээлинде «Акылдуу мектеп» программасы ишке киргизилүүдө, ал окуу процессине санариптик технологияларды киргизүү боюнча комплекстүү программа болуп саналат. Программа негизги төрт компоненттен турат:

– мугалимдердин МТ-компетенттүүлүгүн өнүктүрүү;
– окуучулардын санариптик жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү;
– санариптик билим берүү контенттерди өнүктүрүү;

– мектептердин МКТ-инфраструктурасын өнүктүрүү.

Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлигинин расмий булактарында белгиленгендей, «Акылдуу мектеп» программасын ишке ашыруу окуу процессинде маалыматтык технологияларды пайдалануунун эффективдүүлүгүн гана жогорулатпастан, бул жалпы билим берүү системасынын сапатын жакшыртууга өбөлгө болуп, региондордогу, айыл-кыштактардагы, шаарлардагы, ар кандай тилде окуган мектептердин билим берүүдөгү жетишкендиктеринин ортосундагы айырмачылыкты кыскартат [6].

Аралыктан окутуу – байланыш техникасынын жетишкендиктерин пайдалануу менен окуучуларга аралыктан үзгүлтүксүз билим берүү демек. Бул максатта телефондук байланыш, радио, телекөрсөтүү, спутник байланышы жана интернет түйүнү аркылуу компьютерлер пайдаланылат. Мындай окутуу, негизинен салттуу мектептеги билим берүү сымал мугалимдин окуучу менен болгон байланышын камсыз кылат [3].

Демек, аралыктан окутуу бул, көбүрөөк окуучу менен мугалимдин ортосундагы аралыкты технология менен жоюуга багытталган. Башкача айтканда, окуучу интернет аркылуу мектепке барат. Бул айылдарда же алыскы аймактарда жашаган жарандардын мектептен, жогорку окуу жайлардан билим алуусун бир топ жеңилдетет. Ал эми, мугалим менен окуучулардын ортосунда онлайн байланыш – «электрондук окутуу» түшүнүгүн аныктайт. Мисалы, айрым үй тапшырмалар, же викториналар онлайн түрүндө болуусу мүмкүн.

Учурда электрондук окутуу эки негизги категорияга бөлүнгөн: синхрондук жана асинхрондук.

Синхрондуу окутуу класстын салттуу шартын кайталайт, мында сабактар белгиленген убакыт ичинде өтүп, инструкторлор менен окуучулар аудио же видео аркылуу, же чат бөлмөсү аркылуу байланышат.

Ал эми, *асинхрондук окутуу* окуучуларга алдын ала даярдалган программалык камсыздоого өз каалоосу боюнча кирүүгө, өз ыгында иштөөгө жана кибер-инструктор же башка окуучулар менен электрондук почта аркылуу баарлашууга мүмкүндүк берет. Асинхрондук окутууда окуучулардын интернеттен маалымат алуу жана жүктөө практикасы да байкалат.

Мындай окутуу билим берүүнүн жаңы жолдорун ачып, айрыкча, болочоктогу мүмкүнчүлүктөргө кеңири шарттарды түзөт. Маалыматтык технологиялар аралыктан билим берүү процесстерин жана көндүмдөрүн

ачык кылып, башкаларга болгон билимдерди, тажрыйбаларды колдонууга жана бекемдөөгө мүмкүндүк берди. Мисалга алсак, Америка, Канада, Австралия, Британия ж.б. өнүккөн өлкөлөр тарабынан сунушталган "билим берүү программалары" өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн көбүндө жеткиликтүү. Башкача айтканда, өнүгүп келе жаткан мамлекеттердин окуучулары билим берүү жана окутуу программаларын аралыктан окуп, өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк алып, "чет элдик дипломдорго" ээ боло алышат.

Аралыктан окутууну натыйжалуу уюштуруу – бул алгач, мугалимдин кесиптик чеберчилигинен, санариптик компетенттүүлүгүнөн, жеткиликтүүлүгүнөн жана маалыматтык технологияларга ээ болуусунан көз каранды. Албетте, окутуу процессин алгылыктуу жүргүзүү жана аны натыйжалуу уюштуруу сыяктуу таасир этүүчү факторлор да жок эмес.

Чындыгында, аралыктан окутуу өлкөбүздө 2005-жылдан тартып, Кыргыз улуттук университетинде курстар аркылуу ишке кирген [5, 428-б.]. Бирок, аралыктан окутуу мүмкүнчүлүктөрү бар болгонуна карабастан, өлкө ичинде ал дагы эле кеңири колдонулбай келет. Бул негизинен ресурстардын жана инфраструктуранын жетишсиздигинен жана башка ушул сыяктуу бир топ көйгөлөрдөн улам болууда. Мындай көйгөйлөрдүн ичинен төмөндөгүлөрдү кароого болот:

– Өлкөдө орун алган өзгөчө кырдаал мезгилинде, аралыктан окутууну камсыз кылуу үчүн ыңгайлуу болгон санариптик каражаттарды тандоо жарым-жартылай гана аткарылды. Мугалимдердин, ата-энелердин жана окуучулардын көпчүлүгү күтүүсүздөн аралыктан окууга дуушар болуп, билим алуунун мындай тармагы жөнүндө маалыматка ээ болгон эмес. Бул кырдаал, мугалим менен окуучулардын ортосундагы билим берүү жана алуу процессин кыйындатты.

– Мугалимдердин жана окуучулардын айрым бөлүгү гана аралыктан иштөө үчүн маалыматтык технологиялар менен камсыз болушкан. Бардык эле окуучулардын жана мугалимдердин онлайн режиминде окууга жана окутууга мүмкүндүк берүүчү гаджет, техникалары жок. Бул педагогдордун бардык окуучуларды бирдей темпте кармоо милдетин татаалдаштырды.

– Өлкөбүздөгү жалпы окуучулардын үчтөн бир бөлүгү гана тиешелүү интернет байланыш ылдамдыгы жана техникалык каражаттар менен жабдылган. Учурда дүйнө жүзү боюнча видео программалык камсыздоолор, онлайн окутуу системалары жана санариптик

технологияларды колдонуу күндөн-күнгө күч алып, интернет желеси массалык түрдө колдонулуп келет. Бул интернеттеги ылдамдык көйгөйүн жаратып, сапатсыз видео жана аудиодон улам, мугалим менен окуучулардын ортосундагы байланыштын үзгүлтүккө учурашын алып келди.

– Окуучулардын жана ата-энелердин айрымдары гана аралыктан окутуу процессин ишке ашырууда билим берүү мекемеси тарабынан белгиленген эрежелерди, жол-жоболорду сакташат. Бул өз учурунда, окуучулардын кеңири, терең жана сапаттуу билим алуусу үчүн, көндүмдөрүн өнүктүрүү максатында мугалим тарабынан алынган анализдин алынышын кыйындатат.

– Көпчүлүк мугалимдер окуучу жана ата-энелер менен кайтарым байланышта болбойт. Тактап айтканда, мугалимдер, окуучуларга коюлган талаптар боюнча кайрылып, алар туш болгон кыйынчылыктарды, жетишкендиктерди жана технологиянын жарактуулугун билип алуусу шарт. Анткени, бардык окуучулардын маалыматты бирдей кабыл алып жаткандыгын жана алардын катышуу деңгээлин түшүнүү – онлайн окутуунун натыйжалуулугун арттырат.

– Салттуу окутуу процессине салыштырмалуу, аралыктан окутуу кошумча убакыт ресурстарын талап кылат. Андыктан, окутуу убактысын туура башкаруу шарт.

– Колдоо кызматтарынын жоктугу. Салттуу окутууда окуучулар китепканалар, психологдор, соцпедагогдор жана насаатчылар сыяктуу бир катар колдоо кызматтарынан пайдалана алышат. Ал эми, аралыктан окутууда бул колдоо кызматтары жеткиликсиз же чектелген болушу мүмкүн. Бул көрүнүш окуучулардын билимге болгон кызыгуусун, мотивациясын төмөндөтүп, алардын окуу иштерине катышуусун кыйындатат.

Аталган көйгөйлөрдөн улам, окуучулардын окууну таштап кетүү ыктымалдыгы эң коркунучтуу көрүнүш болуп саналат. Мындай трагедиянын алдын алуу үчүн, ар бир тоскоолдукту жокко чыгаруучу стратегиялар зарыл.

Албетте, технологиянын жетишсиздиги сымал чоң көйгөйдү алсак, өкмөт тарабынан бюджеттик жардам алмайын чечүү мүмкүн эместей сезилет. Бирок, мындай маселе менен күрөшүүдө жалгыз гана өлкө башчылары эмес, ошондой эле, ар бир жаран жана бардык билим берүү мекемелери да салым кошуусу шарт. Тактап айтканда, билим берүү

мекемелери коомдук уюмдар жана технологиялык компаниялар менен өз ара тыгыз кызматташып, белгилүү бир ылдамдыкта онлайн сабактарга катыша алуусу үчүн муктаж окуучуларды керектүү технологиялык ресурстар менен камсыз кылуусу керектелет.

Окутуунун инновациялык ыкмаларын илгерилетүүнүн эң жакшы жолу бул "мектеп тармактары" деп аталган санариптик билим берүү платформалары. Бул тармактар мугалимдер менен адистердин ортосундагы байланышты жеңилдетип, көбүрөөк кызматташууга жана билим алууга мүмкүндүк берет. Санариптик платформаларды колдонуу менен педагогдор бардык катышуучулардын когнитивдик, социалдык жана адеп-ахлактык жактан өнүгүүсүн жакшыртат [1, 84-б.].

Аралыктан окутуунун натыйжаларын жакшыртуу максатында, мугалимдер "билимди ыңгайлаштыруу" ыкмасын колдонсо болот. Бул, ар бир окуучунун жеке муктаждыктарына жана окуу стилине жараша жекелештирилген окутууну камсыз кылуу дегенди түшүндүрөт. [4, 42-б.]. Башкача айтканда, санариптик же дистанттык окутуу өзүнө тиешелүү кыйынчылыктарды жаратат, бирок окутуунун бул түрүн натыйжалуу кылууга жардам бере турган бир нече чечимдер бар. Студенттерге, окуучуларга технологиялык мүмкүнчүлүктөрдү түзүү, аларды кызыктырган куралдарды колдонуу жана индивидуалдык инструкцияларды, ресурстарды сунуштоо менен билим берүү мекемелери окуучулардын аралыктан билим алуусундагы ийгиликтерди багындырууга жардам берет. Мисалы, аралыктан окутууда окуучу менен мугалимдин ортосундагы тыгыз кайтарым байланышты түзүү үчүн, мугалимдер ар бир окуучуга жеке сунуш, пикир берүү менен, видеоконференция платформаларын виртуалдык класстагы талкуулар үчүн же онлайн класстык сааттарын өткөрүү үчүн колдонсо болот. Кошумчалай кетсек, Google Docs же Microsoft Teams сыяктуу биргелешкен куралдар, окуучуларга топтук долбоорлордо чогуу иштөөгө мүмкүнчүлүк берет. Мындай интерактивдүү видеолорду, онлайн дискуссияларды жана виртуалдык көргөзмөлөрдү колдонуу менен окуучулардын билимге, өтүлүп жаткан материалга болгон кызыгуусун арттыра алабыз.

Дистанттык окутуу процессин өркүндөтүү үчүн мугалимдерди көчмө жумушчу станциялар, компьютерлер, тиешелүү жабдыктар жана алардын санариптик компетенцияларын жогорулатуу үчүн мүмкүнчүлүктөр менен камсыз кылуу маанилүү. Ошондой эле билим берүү мекемелеринин ичинде дистанттык окутууну уюштуруунун

бирдиктүү мамилесин жана тартибин түзүү зарыл. Бул милдеттерди аныктоодо, окуу процессин уюштуруунун негизги шарттарын сактоону талап кылат: ийкемдүүлүк жана өз алдынчалуулук; окуу планын жана окуу процессин окуучулардын керектөөлөрүнө, алардын жаш курактык өзгөчөлүктөрүнө ыңгайлаштыруу; педагогдордун, окуучулардын, ата-энелердин жана муниципалдык мекемелердин ортосундагы кызматташууларга жана маалымат алмашууларга көмөк көрсөтүү; колдоонун социалдык-эмоционалдык жана башка формаларын көрсөтүү; технологиялык окуу ресурстарына жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу, окуу процессин жекелештирүү ж.б.

Натыйжада, дистанттык окутуу билим берүү системасынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Бирок, дистанттык окутуунун мазмунуна да, форматына да, ошондой эле окуучулар үчүн окутуунун индивидуалдуу ыкмаларына да көңүл буруу өтө маанилүү. Мугалимдер, окуучулар жана ата-энелер ар кандай электрондук маалымат каражаттарын окуу куралы катары колдонууга ылайыкташтыра билүүсү шарт. Мугалимдер ар бир окуучунун мүмкүнчүлүктөрүн жана чектөөлөрүн эске алган аралыктан окутуунун эффективдүү стратегияларын жана ыкмаларын иштеп чыгышы керек.

Колдонулган адабияттар:

1. Джусенбаев Ш. Д. Государственные образовательно-профессиональные стандарты высшего образования Кыргызской Республики // Инновации высшем образовании: опыт и перспективы: сб. науч. тр. Бишкек, 1996. С. 81-86.

2. Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги, Кыргыз Республикасынын билим берүү системасына санариптик билим берүүнү киргизүү боюнча методикалык колдонмо, Бишкек, 2020.

3. “Кыргызстан” улуттук энциклопедиясы: 1-том. Башкы ред. Асанов Ү. А., Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2006. ISBN 9967 – 14 – 046-1.

4. Папи С. Санариптик мейкиндиктер: билим берүү куралдары менен окуучулардын колдонууларынын ортосундагы коомдук жана жүрүм-турум илимдери, том. 174, 2015, 37-57-бб.

5. Омурканова Ч. Т. Современное состояние дистантного обучения в Кыргызстане // Бюллетень науки и практики. 2020. – Т. 6. – №12. – С. 427-431.

6. http://kabar.kg/news/v-kyrgyzstane-vnedriaetsia-programma-umnaia-shkola-chto-eto-dast/.

УДК: 377.018.42

Асанова М.С.
Ош мамлекеттик университети
Асанова М.С.
Ошский государственный университет
Asanova M.
Osh state university

МУГАЛИМДЕРДИ ЗАМАНБАП БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕ САНАРИПТИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУУГА ДАЯРДОО
ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ
THE PREPARATION OF TEACHERS FOR THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN TODAY'S EDUCATIONAL PROCESS

Аннотация: Бүгүнкү күндө маалымат технологиялары күнүмдүк жашообуздун маанилүү бөлүгү болуп, анын таасири күндөн-күнгө күч алууда. Бирок, COVID-19 улам келип чыккан кризис билим берүү системасына катуу таасирин тийгизип, дээрлик бардык өлкөлөр 2020-жылы мектептерин убактылуу жапкан. Мындан улам, пандемиянын биринчи толкунунан тартып, өлкө башчылары окуу жылын үзгүлтүккө учуратпоого көңүл бурушту. Натыйжада, билим берүү мекемелеринде санариптик технологияларды колдонуу зарылдыгы жаралып, бүтүндөй билим берүү системасынын парадигмасы өзгөрүүлөргө дуушар болду. Мындай илимий революция өз учурунда өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө илимий кризисти пайда кылып, окуучуга билим берүүдөн мурда, мугалимдерди кайрадан окутуу маселесин жаратты. Бул макалада болочок мугалимдерин маалымат технологияларды эффективдүү колдонууга даярдоо үчүн зарыл болгон педагогикалык шарттар жана көйгөйлөр каралмакчы.

Аннотация: Сегодня информационные технологии являются важной частью нашей повседневной жизни, и их влияние день ото дня набирает силу. Однако кризис, вызванный COVID-19, чрезвычайно затронуло и образовательную систему: почти все страны временно закрыли свои школы в 2020 году. Это создало потребность использования цифровых технологий в учебных заведениях, и изменило парадигму всей системы образования. После первого этапа пандемии национальные правительства сосредоточились на обеспечении непрерывности учебного года. Хотя пандемия представляет собой общую нить, страны по-разному пережили кризис в зависимости от характеристик их систем образования и основных проблем, которые выявил кризис. В нашей стране подобная образовательная революция вызвала множество проблем, сложившихся в данной ситуации. В данной статье будут рассмотрены педагогические условия и проблемы, необходимые для эффективного использования педагогами информационных технологий в их профессиональной деятельности.

Annotation: Today, information technology is an important part of our daily lives, and its influence is gaining strength day by day. However, the crisis caused by COVID-19 has also affected the educational system extremely, with almost all countries temporarily closing their schools in 2020. This has created a need for the use of digital technologies in educational institutions, and has changed the paradigm of the entire education system. Since the first phase of the pandemic, national governments have focused on ensuring the continuity of the school year. While the pandemic is a common thread, countries have experienced the crisis in different ways depending on the characteristics of their education systems and the underlying issues that the crisis has revealed. In our country it caused many problems that developed during its time. This article will consider pedagogical conditions and problems necessary for effective use of information technology by teachers.

Негизги сөздөр: Санариптик технологиялар, смарт класстары, билим берүү, болочок мугалимдер, башталгыч класс, башталгыч класстын мугалимдери.

Ключевые слова: цифровые технологии, смарт классы, образование, будущие учителя, начальная школа, учителя начальных классов.

Keywords: digital technologies, smart classrooms, education, future teachers, primary school, primary school teachers.

Билим берүүнүн глобалдашуусу санариптик технологияларды колдонуу муктаждыгын жаратты. Бул көрүнүштү түшүнгөн билим берүү мекемелери санариптик технологияларды өз ишине камтуу жолдорун издөөдө. Тактап айтканда, мобилдик түзүлүштөр, смарт такталар, планшеттер, ноутбуктар, виртуалдык лабораториялар сыяктуу жаңы технологиялардын жардамы менен мектептердеги жана билим берүү мекемелердеги илимий революцияны жаратууда. Бул өз учурунда, башталгыч класстын окуучуларын тарбиялоодо чоң роль ойноп, болочоктогу мугалимдердин санариптик технологияларды колдоно билүү чеберчилигин артыруу зарыл экендигин көргөздү.

Жалпы орто билим берүүчү мекемелердин окуу процессин санариптештирүүнүн негизги максаты билим берүү аркылуу окуучуларды заманбап, санариптүү коомдо жашоого даярдоо болуп саналат.

Буга чейин онлайн платформалар ресурстарды бөлүшүү, билим берүү мекемелеринин күнүмдүк ишин башкаруу жана баалоо үчүн жеткиликтүү болуп келсе, COVID-19 пандемиясы жалпы окуу жайларды жана билим берүү системасын аксатпоо үчүн онлайн окутуу режимин кабыл алууга мажбурлады. Ошол мезгилде окуучулар менен мугалимдердин ортосундагы мамилеге толугу менен технологиялык куралдар ортомчу болуп, «шашылыш аралыктан билим берүү» деп аталган көрүнүш келип чыкты [3]. Билим берүү борборлору виртуалдык мейкиндикке айланып, билим берүүнү улантуу үчүн виртуалдык чөйрө катары кызмат кылышты.

Өнүккөн өлкөлөр мындай күтүлбөгөн илимий революция менен иш алып барууга жакшы жабдылган. Бирок өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө, анын ичинде биздин өлкө, бул талапты аткаруу үчүн көп кыйынчылыктарга дуушар болду. Буга байланыштуу, 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан «Региондорду өнүктүрүү жана өлкөнү санариптештирүү жылы» деп бекитилген өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы иштелип чыгып, санариптик технологияларды ар тараптуу колдонуу зарылдыгын белгиледи. Ошондуктан коомдун учурдагы өнүгүшүнүн башкы багыттарынын бири болуп эсептелген билим берүүнү маалыматташтырууда, окуучулардын таанып-билүү билгичтиктерин калыптандыруу биринчи планга коюлуп жатат. Бул максатты жүзүгө ашырыш үчүн окутуу процессин интенсификациялоодо жаңы психологиялык-педагогикалык

иштелмелерди киргизүүнү, өнүктүрүүнү окутуунун идеяларын, билим берүүнүн формаларын жана методдорун өркүндөтүүнү камсыздандырыш керек [6, 23-б.]. Мындан улам, өлкөнүн билим берүү системасында 2 негизги көйгөй келип чыкты:

- окуу жайларды санариптик технологиялар менен жабдуу;
- болочок жана азыркы мугалимдерди, санариптик технологияларды колдоно билүү максатында, усулдук даярдыктан өткөрүү.

Биринчи маселени чечүүдө түздөн-түз өлкөнүн жана андагы ар бир жарандын материалдык жагдайы гана керектелсе, экинчи маселе Кыргызстандагы билим берүү системасын түп орду менен кайрадан карап чыгууну талап кылат. Бул маселени чечүүдө түздөн-түз тажрыйбалуу жана өнүккөн өлкөлөрдүн билим берүү системасына көз чаптырып, алгач жогорку окуу жайлардагы окутуу системасынан баштоо шарт. Анткени, учурда эмгектенип келе жаткан, тажрыйбалуу мугалимдер үчүн «илимий революция» бир топ кыйынчылыктарды туудурса, «болочок мугалимдерге» мындай жаңылыкты киргизүү кыйла жеңил жана кыска убакыттын ичинде ишке ашмакчы. Буга себепчи факторлор болуп, алардын жаш курагы, кабыл алуу жөндөмдүүлүгү жана алгачкы этаптан тартып санариптик технологиялар менен бирге билим алуусу болмокчу.

Болочок мугалимдерди санариптик технологияларды колдонууга даярдоо өз ичине теориялык да, практикалык да компоненттерди камтыйт. Теориялык курстар мектептеги жана дисциплиналар аралык предметтер боюнча негизделсе, практикалык тренингдер болочок мугалимдердин кесиптик ишмердүүлүгүндө натыйжага жетишүүсү үчүн абдан маанилүү.

Коюлган максатты ишке ашырууда биринчиден, мугалимдер маалымат технологиялары билим берүү жана билим алуу процесстерин бир топ жакшырта алаарын жана алардын азыркы күндөгү маанилүүлүгүн түшүнүп, ар кандай санариптик инструменттер менен программалык камсыздоолор, анын ичинде аппараттык жана программалык түзүлүштөр, компьютерлер, планшеттер, смартфондор жана башка санариптик инструменттер билим берүүнүн сапатын жогорулатуу үчүн мыкты каражат экендигин аңдай билүүсү шарт.

Ал эми экинчи кадам, санариптик сабаттуулукту өнүктүрүү болуп саналат. Тактап айтканда, мугалимдер маалыматты чогултуу, иштеп чыгуу жана баарлашуу үчүн технологияны колдоно билүүсү зарыл. Алар билим алуу процессин өркүндөтүү үчүн, интернеттен маалымат издөөнү,

ага сын көз караш менен баа берүүнү, андан сырткары, текстти иштетүү, электрондук таблицаларды түзүү жана презентация сыяктуу программалык камсыздоолорду колдоно билүүсү керек. Ошондой эле, уюлдук техниканы, электрондук почтаны, социалдык медианы жана башка онлайн платформаларды колдонуп, ата-энелер менен болгон карым-катнашта да натыйжалуу иш алып бара алууну талап кылат. Мындай инновациялык билим берүү платформаларын түзүү жана билим берүү процессинде тармактык өз ара аракеттенүүнү өнүктүрүү мурда болгон милдеттердин комплексин чечүүгө мүмкүндүк берет.

Болочок мугалимдерди адис катары калыптандырууда санариптик көндүмдөрдү өнүктүрүүгө гана көңүл бурбастан, маалымат жана коммуникация технологияларынын (МКТ) чыгармачылык потенциалын да кабылдап, аны окутуу ыкмаларына киргизүүнүн жолдорун изилдөөбүз шарт. Учурда билим берүү практикасында көбүн эсе санариптик технологияларды үстүртөн же класска даярдануу, жеке баарлашуу, текстти иштетүү, слайд, презентациялар же маалымат издөө сыяктуу негизги тапшырмалар үчүн гана колдонушат. Мугалимдер, көбүнчө маалымат жана коммуникация технологияларын колдонууга даяр эмес жана жаңы методикалык ыкмаларды кабыл алуу үчүн жетиштүү стимул жок деп эсептешет. Норвегиялык окумуштуулар, Ф.М. Рокенес жана Р. Дж. Крумсвик билим берүү технологиясында мугалимдерди даярдоонун бир катар ыкмаларын аныкташкан [1, 254-б.]. Алар кийинчерээк бул ыкмалардын натыйжалуулугун атайын окутуу программасында колдонуп көрүү менен төмөндөгүдөй категорияларга бөлүп карашат:

- Биргелешип иш алып баруу:

Бул ыкма онлайн форумдарды, видеоконференция системаларын, социалдык тармактарды, веб 2.0 куралдарын (мисалы, онлайн биргелешкен документтер), блогдорду жана биргелешкен окуу үчүн атайын программалык камсыздоону камтыйт. Бул иш-чаралар ар кандай географиялык аймактардан келген студенттер, мугалимдер, тренерлер, адистер жана изилдөөчүлөр сыяктуу ар кандай адамдардын катышуусу менен кызматташтыкты байытууга мүмкүндүк берет.

- Метакогнитивдик мамиле: окутуунун бул формасында мугалим санариптик

технологиялар колдонулган ар кандай кырдаалда өзүнүн ой-пикирин, жүрүм-турумун жана кесиптик иш-аракеттеринин терс натыйжаларын талдоо аркылуу дидактикалык ишмердүүлүк жөнүндө ой

жүгүртүүнү жүзөгө ашырууга багытталган. Бул ыкманы колдонгон тренинг тажрыйбалары, мисалы, онлайн коммуникация куралдарын, видеолорун же класстарда МКТны колдонууга критикалык баа берүүнү стимулдаштыруу үчүн микро окутууну ишке ашырат. Мындан улам, болочок мугалимдердин теориялык жактан терең билимге ээ болуу, санариптик технологияларды окуу планына киргизүү менен өз кесибинде туура чечимдерди негиздөө жана түшүнүү зарылдыгы туулат.

Санариптик компетенттүүлүктү өнүктүрүүдө, практикалык МКТ иш-чаралары баалуу болгону менен, болочок мугалимдерден окутуу практикасында технологияларды колдонууга багытталган аргументтерди иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк берүү үчүн теориялык даярдык талап кылынат [4, 244-б.].

- Моделдештирүүгө негизделген ыкма: класста санариптик технологияларды интеграциялоого байланыштуу чыныгы таасирин тийгизе турган конкреттүү иш-аракеттер боюнча көрсөтмөлөрдү же окутуу стратегиялары боюнча жетекчиликти камсыз кылуучу, насаатчы катары иштеген устаттарды (тренерлерди) камтыйт. Алар билим берүү процессинин ар кандай кырдаалардын демонстрация, көргөзмө куралдарды колдонуу менен сунуштоого жана белгилүү бир тажрыйбаларды жайылтууга умтулушат. Тренерлер МКТны билим берүү тармагында колдонуу боюнча так, ачык жана түшүнүктүү кылып, педагогикалык жагдайда тиешелүү тажрыйбалар, мисалдар жана стратегиялар менен бөлүшсө, болочок мугалимдердин билим берүүдөгү санариптик компетенттүүлүгү кыйла жогорулайт. Мындай иш аракеттин натыйжасында, тренерлер, МКТны туура колдонууга багыттоо менен, психологиялык көйгөйлөрдү талкуулап, санариптик ресурсту окутуу процессине кантип пайдалануу керектигин түшүндүрүп, көрсөтүп берүү сыяктуу стратегияларды колдонуп, болочок мугалимдин санариптик көндүмдөрүнө оң таасирин тийгизет. Бирок, мындай ыкманын айрым терс жактары дагы жок эмес, мисалы, моделдөөдөн мурда, мугалимдин билим берүүдөгү пассивдүү ролу, "моделдеги" санариптик компетенттүүлүктүн жетишсиз деңгээде болушу, бул ыкманын алсыз тарабы.

- Реалдуу окутуунун ыкмасы, мугалимдин билим берүү контекстине ылайыктуу анык кырдаалды чагылдырган окуу иш-аракеттерин жана долбоорлорун камтыйт. Билим алуунун бул режими болочок мугалимдерди санариптик технологияларды камтыган реалдуу окутуу практикасын иштеп чыгууга, ишке ашырууга жана баалоого

үндөйт. Бул чөйрөдө эксперт катары каралган тренерлер, атайын окуу материалдарын түзүп, мүмкүн болушунча процессти жетектөөнү сунушташат. Тажрыйбанын бул түрү теория менен практиканын ортосундагы айырмачылыкты жоюуга жардам берип, болочок мугалимге активдүү жана натыйжалуу билим берүү процессинде класстагы технология менен өз алдынча иштөөсүнө оң таасирин тийгизет.

Болочок мугалимдерди санариптик технологияларды колдонууга үйрөтүүнүн эң эффективдүү жолу бул, технологияларды өз практикасында колдонуу жана мугалимдерге демонстрация, презентацияларга көз чаптыруу менен чектелбестен, реалдуу режимде тажрыйбаларын ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүн берүү болуп саналат [6, 23-б.].

Мугалимдер технологияны үйрөнүү боюнча олуттуу тажрыйбаларды талап кылат, анткени алар санариптик инструменттердин окуу жана окутуу процессиндеги реалдуу мүмкүнчүлүктөрүн түшүнүү үчүн көп кыйынчылыктарга дуушар болушат. Бул өз учурунда аларды өз сабактарында колдонууга ишенимин төмөндөтөт. Демек, мугалимдерге практика жүзүндө алектенүүгө шарт түзүү – бул алардын санариптик окутуу көндүмдөрүн өнүктүрүү жана өз ишинин натыйжалуулугун кабыл алуусу үчүн абдан маанилүү.

Санариптик технологияларды окуу планына интеграциялоодо болочок мугалимдерди даярдоо бир нече факторлор менен коштолмокчу:

- технологиянын билим берүү процессиндеги ролу;
- болочок мугалимдердин практика жүзүндө өзүн санариптик технологияны колдоно билген кесипкөй адис катары көз карашын калыптандыруу;
- теория жана билим берүү практикасынын ортосундагы айырмачылыктарды жоюу.

Натыйжада, санариптик жана медиа-маалыматтык сабаттуулукту кеңейтүү, билим берүүдөгү эң негизги максат болгон – билим берүүнүн сапатын жакшыртууга мүмкүндүк берип, билим берүү чөйрөсүн калыптандырууга жол ачат [5]. Болочок мугалимдерди санариптик технологияларды билим берүү тармагында колдонууга даярдоодо, аларды техникалык билим, билгичтик, көндүмдөр жана ресурстар менен гана камсыз кылуу эмес, инновациялык жол менен адаптациялоого ой жүгүртүүсүн калыптандыруу зарыл. Мугалимдер

окуучулардын муктаждыктарына жооп берүү үчүн, жаңы санариптик технологияларды, ыкмаларды, өзгөрүүлөрдү кабыл алууга жана дайыма эксперимент жүргүзүүгө даяр болуусу шарт.

Жыйынтыктап айтканда, мугалимдерди үзгүлтүксүз даярдоонун негизги компоненти катары санариптик компетенттүүлүктү өнүктүрүү саналат. Ал үчүн санариптик технологияларды педагогикалык жактан колдоно билүүгө багытталган, мугалимдердин билимин өркүндөтүү боюнча комплекстүү усул-ыкмаларды иштеп чыгуу кажет. Мындан улам, мугалимдердин санариптик компетенттүүлүгүн өнүктүрүүнүн эң эффективдүү модели болуп, санариптик технологияларды окутууга интеграциялаган тажрыйбалар каралмакчы. Мугалимдерди даярдоо программаларында санариптик технологияларды окутуу практикасына интеграциялоо үчүн зарыл болгон рефлексивдүү билимдер жана көндүмдөр иштелип чыгуусу шарт.

Колдонулган адабияттар:

1. Røkenes FM, Krumsvik RJ. Development of Student Teachers' Digital Competence in Teacher Education – A Literature Review. *Nordic Journal of Digital Literacy*. 2014. – № 9. – P. 250-280.

2. Абдрахманов Д. А. Особенности разработки электронных учебных курсов для дистанционной формы обучения // Интеграционные основы совершенствования системы высшего образования: сб. науч. тр. – Бишкек, 2001. – С. 79-86.

3. Билим берүү чөйрөсүн ММС элементтери менен өнүктүрүү Концепциясы, http://kao.kg/wpcontent/uploads/2019/06/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D0%B8%D1%8F_06.2019-.pdf

4. Курамаева, Т.А. Башталгыч класстын окуучуларынын маалыматтык компетенттүүлүгүн калыптандырууда маалыматтык технологиялардын ролу [Текст] / Т.А. Курамаева, С. Чолак //Ж. Баласагын ат. КУУнун Жарчысы. – 2015. – 243-246-бб.

5. Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги : "Кыргыз Республикасынын билим берүү системасына санариптик билим берүүнү киргизүү боюнча методикалык колдонмо", file:///C:/Users/%D0%9C%D1%8D%D1%8D%D1%80%D0%B8%D0%BC/Documents/%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B

F%D1%82%D0%B8%D0%BA%20%D0%B1%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%BC.pdf

6. Мааткеримов, Н.О. Заманбап маалыматтык технологияларды лицейдин окуу процессинде колдонуунун шарттары [Текст] / Н.О. Мааткеримов, С. Кылыч // К.Тыныстанов ат. ЫМУнун Жарчысы. – 2015. – № 40 (2). – 22-28-бб.

УДК: 37.013.73

Асипова Н.А.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Асипова Н.А.
КНУ им. Ж.Баласагына
Asipova N.A
KNU J. Balasagyn

ПЕДАГОГИКАЛЫК МАСЕЛЕЛЕРДИ ИЗИЛДӨӨДӨГҮ ЖАНА ИЛИМИЙ-ПЕДАГОГИКАЛЫК КАДРЛАРДЫ ДАЯРДООДОГУ КӨП ПАРАДИГМАЛДУУЛУК ЖАГДАЙ

ПОЛИПАРАДИГМАЛЬНЫЙ ПОДХОД В ИССЛЕДОВАНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ И ПОДГОТОВКЕ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ

POLYPARADIGM APPROACH IN THE STUDY OF PEDAGOGICAL PROBLEMS AND IN THE TRAINING OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL PERSONNEL

Аннотация: Макалада Кыргыз Республикасындагы педагогикалык проблемаларды изилдөөдө жана илимий-педагогикалык кадрларды даярдоодогу көп парадигмалдуулук жагдайдын илимий-методологиялык мааниси ачыкталат. Көп парадигмалдуулук жагдай педагогикалык кубулуштарды изилдөө жана илимий-педагогиалык кадрларды даярдоо процессинде илимий милдеттерди аныктоо, илимий маселелерди чечүүдө, изилдөөлөрдү системалаштыруу жана алардын натыйжаларын чечмелөөдөгү маанилүү ыкма катары каралат. Ошондой эле болочок педагогдордун илимий иштеринин мазмунун жана методдорун аныктоонун теориялык негиздери жана калыптандыруучу ж.б.

экспериментерди иштеп чыгууда методологиялык багыт берүүчү курал болуп эсептелет.

Аннотация: В статье раскрывается научно-методологическое значение полипарадигмального подхода в исследовании педагогических проблем и подготовки научно-педагогических кадров в Кыргызской Республике. Полипарадигмальный подход к исследованию педагогических явлений рассматривается как одна из важных стратегических целей и методологических регулятивов подготовки научно-педагогических кадров, важный способ раскрытия исследовательсих задач, систематизации, интерпретации их результатов. Он также служит теоретической основой в определении содержания и методов научного исследования будущими педагогами, методологическим ориентиром в разработке формирующего и других экспериментов.

Abstract: The article reveals the scientific and methodological significance of the polyparadigm approach in the study of pedagogical problems and the training of scientific and pedagogical personnel in the Kyrgyz Republic. The polyparadigm approach to the study of pedagogical phenomena is considered as one of the important strategic goals and methodological regulations for the training of scientific and pedagogical personnel, an important way to disclose research tasks, systematize, and interpret their results. And also serve as a theoretical basis in determining the content and methods of scientific research by future teachers, a methodological guideline in the development of formative and other experiments.

Негизги сөздөр: парадигма; көппарадигмалдуулук жагдай; методологиялык багыт; изилдөө субьектилери; изилдөө стратегиясы; педагогикалык ишмердүүлүк.

Ключевые слова: парадигма; полипарадигмальный подход; методологический ориентир; субъекты исследования; стратегия исследования; педагогическая деятельность.

Keywords: paradigm; polyparadigm approach; methodological guideline; research subjects; research strategy; pedagogical activity.

Введение: Исследование полипарадигмального подхода к подготовке научно-педагогических кадров представляет собой одну из важных стратегических целей, методологических регулятивов систематизации и раскрытия исследовательсих задач в области воспитания, образования будущими учеными, одновременно служит

методологическим ориентиром в осуществлении научных исследований и достижении реальных результатов.

Целью статьи является определение сущности полипарадигмального подхода в подготовке научно-педагогических кадров, раскрытие путей реализации данного подхода в исследовании социально-педагогических проблем.

Материал и методы. Достижение уазанной цели предпологает использование целого ряда теоретических и эмпирических методов (анализ научно-педагогической литературы по теме, анализ диссертационных исследованиий, изучение эмпирического опыта работы аспирантов, наблюдения, беседы, интервью с соискателями и их научными руководителями и др.). Все эти методы используются для раскрытия научно-теоретических подходов в исследовании общих проблем педагогики в Кыргызской Республике с акцентом на полипарадигмальность, как на методологический ориентир в современных педагогических исследованиях.

Результаты и обсуждение. Изучение проблемы полипарадигмального подхода к подготовке научно-педагогических кадров говорит о том, что большинство исследований по общей педагогике страдают односторонностью методологических, парадигмальных подходов, что не позволяет глубоко раскрыть всю сложность и диалектику педагогических явлений. Из-за ограниченности парадигмальных подходов до конца не учтенными остаются важные аспекты многогранного педагогического процесса, в частности, субъектная сторона формирования личностей, которые отличаются не только возрастными особенностями, но и социально-психологическим восприятием социокультурной, образовательной среды и установками на будущее.

В условиях существования разнообразных способов объяснения мира, у ученых появляются большие возможности и свобода в объяснении изучаемых явлений, они могут строить свое представление об исследуемом объекте, основываясь на их методологических ориентациях, интерпретировать те или иные факты, связанные с предметом исследования, опираясь на разные, порой противоречивые точки зрения. Причину этого мы видим в общей демократизации и раскрепощении мышления современного человека и, в первую очередь, ученых, которым в отличие от других всегда было характерно свободомыслие.

Необходимость обращения к вопросу о полипарадигмальности в подготовке научно-педагогических кадров связано с тем, что научные парадигмы являются процессом и результатом глубокого абстрагирования, благодаря чему появляется возможность проникнуть в сущность изучаемых явлений. Следовательно, опора на полипарадигмальность, как методологический ориентир, предполагает раскрытие сущности понятия «парадигма» (от греческого paradigma – пример, образец), как методологического концепта научных исследований. Парадигма, как научное понятие, впервые было использовано американским социологом Т.С. Куном, который выделяет данный феномен и дает следующее его определение: «Под парадигмой я подразумеваю признанные всеми научные достижения, которые в течение определенного времени дают научному сообществу модель постановки проблем и их решений» [1, с.11].

Анализ научных источников (Е.В. Бондаревская, И.А. Колесникова, А.И. Зимняя, Н.Б. Ромаева, И.Г. Старикова, О.Г Фомичева, Е.Н. Шиянов и др.) показывает, что научные парадигмы представляют собой:

- науковедческую, фундаментальную категорию, имеющую методологический статус;
- совокупность теоретико-методологических установок, которая является более общим подходом, чем теория, концепция;
- систему концепций, в рамках которых могут выдвигаться несколько теорий, концепций;
- в структурном плане имеют гносеологические и праксиологические аспекты;
- обобщенную модель методологической, теоретической и прикладной деятельности исследователя или научного сообщества, определяющую стратегию и пути решения научно-практических проблем.

Как видно из вышеизложенного, наиболее функциональной характеристикой любой парагдигмы является ее методологическое предначертание, что позволяет экстраполировать ее в качестве метапринципа научного исследования на разных этапах и содержании научного исследования.

В процессе развития общества и образовательной системы зародились разнообразные парадигмы. Мы же ведем речь о методологическом значении полипарадигмальности в педагогическких исследованиях, что

предпологает параллельное сосуществование большого количества парадигм, взаимодополняющих друг друга.

В современной педагогической науке отмечены такие парадигмы, как знаниевая, культурологическая, технократическая, социентарная, человеко-ориентированная (антропологическая), педоцентристская, гуманистическая, детоцентристская и др. [2]. Отметим, что в рамках инновационных процессов в системе высшего педагогического образования, наряду с традиционными (знаниецентристской когнитивной, информационно-предметной) парадигмами, утверждаются образовательные парадигмы, отвечающие современным вызовам времени, например, синергетическая, технологическая [3, с.303]. Одновременно упрочили свои позиции личностно- ориентированная, культурологическая, функционально-компетентностная, дистанционная, парадигма СМАРТ–образования [4]. Наличие многообразия парадигм свидетельствует об актуальности полипарадигмального подхода в исследовании педагогических проблем и образовательной практики и о возможности одновременного использования их для решения разных научно-практических задач.

Группа известных российских ученых-педагогов считает возможным существование внутри каждой парадигмы частных парадигм, каждой из которых присущ свой, специфический набор представлений о целях, содержании и процессе воспитания и обучения» (Е.В. Бондаревская, С.В. Кульневич, Е.Н. Шиянов, Н.Б. Ромаева. и др.). В такой ситуации каждая из парадигм может быть направлена на решение конкретных проблем, свойственных данной парадигме [5].

Из вышеизложенного следует, что в современных условиях полипарадигмальность признается как методологический принцип педагогических исследований. Об этом говорят исследвания ряда российских ученых (С.В. Белова, О.С. Газман, И.А. Колесникова, Г.Б. Корнетов, И.Б. Нордман, В.Я., Пилиповский, О.Г. Прикот, И.Г. Фомичева, Е.Н. Шиянов, И.Б. Шляхова, Е.А. Ямбург и др.). Признание полипарадигмальности как методологического принципа, позволяет выделить следующие характерные признаки:

- допустимость сосуществования нескольких методологических парадигм, в рамках которых выстраиваются целостные, законченные модели исследовательского и образовательного процессов, выраженные в форме педагогических теорий, технологий, систем обучения и воспитании;

- ориентация процессов социализации и индивидуализации личности на различные парадигмальные установки;
- сочетание элементов различных парадигм в рамках конкретной технологии образования;
- использование различных парадигм одним педагогом на стратегическом (идеологическом) и оперативном уровнях [6, с.34-39].

Применительно к высшему педагогическому образованию (ВПО) можно сказать, что его методологическая основа также характеризуется множеством парадигмальных обоснований. Это означает, что в исследовании и реализации образовательных программ в сфере подготовки научно-педагогических кадров могут сосуществовать несколько парадигм, концепций, теорий, подходов, которые ориентируют ВПО на создание некой идеальной теоретической модели, направленной на постановку и решение педагогических проблем в конкретном образовательном пространстве. Реализация полипарадигмального подхода в сфере ВПО, прежде всего, связана с постановкой целей обучения с учетом обучающихся, определением воспитательных и развивающих возможностей существующих образовательных парадигм.

В контексте полипарадигмальности важным методологическим ориентиром является его системообразующее начало, что не исключает одновременное существование нескольких парадигм в одних и тех же условиях образования, возможно, при доминирующей роли одной из них на конкретном этапе [7]. Таким образом, проведенный нами теоретический анализ подтверждает, что, несмотря на разнообразие мнений относительно сущности и содержания педагогических парадигм, разноречивость трактовок соотношения между педагогическими парадигмами образования, стратегическими функциями полипарадигмальности, как методологического ориентира, состоят в том, что они служат ориентиром для определения научных перспектив разработки проблем подготовки конкурентоспособных педагогических кадров. Это характеризует согласованность результатов, получаемых с помощью данного подхода, так как «множественность парадигм в современном образовании придает полипарадигмальному подходу статус исследовательской методологии» [6, с.34-39]. Из этого следует, что, как совокупность методологических регуляторов, принципов, идей, методов конструирования путей решения педагогических проблем и трансформации подготовки научно-педагогических кадров,

полипарадигмальный подход служит теоретико-методологической базой для анализа и оценки объекта и предмета исследования, предполагает осуществление срезов инновационности, продуцирует новые идеи развития образовательных стратегий на национальном и интернациональном уровне, позволяет выявить приоритетные связи на концептуальном уровне стратегического прогнозирования и проектирования.

Проблема определения парадигмальных основ научных исследований приобретает особую методологическую значимость в сегодняшних условиях, когда мир меняется и человеку предстоит выбор ценностей, целей, возможностей, потребностей, путей самоопределения, самореализации и пр. В этом контексте сегодня на первый план выходят науки, связанные с познанием человека, в особенности, педагогическая наука, отличающаяся особой чувствительностью к реальному духовно-нравственному состоянию общества и человека, к его социально-культурной деятельности. Сегодня полипарадигмального методологического осмысления требуют такие острые проблемы, как соотношение и взаимодействие личного и общественного интересов в образовании; отказ от идеи всестороннего развития личности, как отдаленного идеала, в пользу разностороннего развития личности; возвращение к педологии, как теоретической основе оценки возможностей детей; включение моральных догм религии в духовные приоритеты педагогики, обращения к истокам педагогики, актуалиазции этнопедагогики, как парадигмального ориентира современных педагогичесих исследований. Одновременно это расширяет возможности обращения к другим парадигмам, например, экономической. Это связано с тем, что, несмотря на стремительное развитие экономической составляющей образования, до сих пор данный сегмент образования остается недостаточно изученным, наблюдается отсутствие исторических исследований и связанных с ними научно обоснованных решений, что ведет к утверждению шаблонных стереотипов научного мышления, универсализации отдельных парадигм и недооценке других, усилению субъективистских конъюнктурных толкований в научных исследованиях. В итоге, все это не позволяет объективно и глубоко раскрыть состояние современной педагогической науки, ее достижения и недостатки, возродить к жизни несправедливо забытые, замалчиваемые имена ученых-педагогов и их творчество, выявить подлинные причины и формы

существования застоя в педагогике, избежать как самоуспокоенности, так и огульного очернительства.

Сегодня без опоры на полипарадигмальный подход не может осуществляться ни одно серьезное педагогическое исследование и решение задач практической педагогики. К примеру, недооценка этнопедагогической парадигмы чревато формированием маргинального поколения, которому безразличны национально-культурные и духовно-нравственные ценности народа. Это тем более опасно, когда мир стремительно глобализируется, охватывая полностью социально-экономические, культурные сферы, начиная с технологизации всей жизнедеятельности человечества, и заканчивая проникновением в сферу тардиционной культуры и взаимоотношений людей в обществе.

Как показывает анализ научных исследований по направлению педагогика, с точки зрения принятия полипарадигмальности, как стратегического ориентира молодыми учеными и будущими кадрами научно-педагогической сферы, реальная практика опоры на полипарадигмальность желает лучшего. Многолетние наблюдения и изучение состояния проблемы подготовки научно-педагогических кадров в Кыргызстане в качестве научного руководителя докторских, кандидатских, магистерских диссертаций, выполняемых на уровне постбазового высшего образования (Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына (КНУ), Кыргызско-Турецкий университет «Манас» (КТУМ), а также анализ диссертационных работ, поступающих в диссертационный совет по общей педагогике, свидетельствуют о том, что недооценка методологического значения полипарадигмальности в педагогических исследованиях проявляется:

- в недостаточной методологической аргументированности научных выводов, основных положений и результатов исследования;

- в ограниченности определений научно-теоретических основ научных исследований в соответствии с особенностями объекта и предмета исследования, в однообразии методологических оснований выдвижения гипотезы научных исследований;

- в описательности и компилятивности защищаемых положений научного исследования и их не достаточной научно-теоретической обоснованности;

- в односторонности научных интерпретаций и описания хода и результата исследования;

- в оценке и интерпретации научно-практической значимости и результатов исследования и т.д.

Как было сказано выше, большинство исследователей в качестве методологической базы при раскрытии теоретических основ исследования позиционируют себя с опорой на личностно-ориентированный, деятельностный и компетентностный подходы. В то же время до конца не раскрытыми и не использованными остаются методологические возможности указанных подходов. В частности, в исследованиях по общей педагогике при опоре на компетентностный подход, чаще всего раскрываются общепрофессиональные и специальные компетенции будущих специалистов, но при этом не раскрытыми остаются пути использования комптентностного подхода в формировании социокультурных компетенций технологий их реализации.

В педагогическких исследованиях можно встретить работы, в которых упоминается культурологическкмй подход, но при этом исследователи почти не оперируют другими теоретическими парадигмами, в частности, акмеологическим, герменевтическим, синергетическим, технологическим, СМАРТ парадгмами и др.

Между тем, современная гуманитарная наука, в том числе педагогическая, изобилует множеством научно-теоретических подходов, которые могут быть использованы в качестве методологического ориентира на различных этапах исследования, начиная от постановки проблемы исследования, и заканчивая интерпретацией результатов исследования.

Исследования показывают, что в науке одновременно могут быть использованы разные парадигмы для раскрытия различных задач и исследовательских этапов, и позиций исследователя. Например, при определении общей цели исследования можно опираться на метаметодологии, такие как, социально-ориентированный, культуротворческий [8], личностно-ориентированный, деятельностный, аксиологический подходы, при определении конкретных задач исследования можно оперировать компетентостным подходом, при определении методов исследования целесообразны инновационно-технологические подходы, при разработке цели задач и содержания экспериментальной части исследования и при моделировании педагогических ситуаций и условий наиболее уместны социализирующие

и формирующие концепции, ориентированные на расцвет личности – акмеологию и др.

Целенаправленное исследование методологических основ научных исследований по общей педагогике говорит о недостаточности полипарадигмального подхода с ориентацией на модернизационные процессы, учитывающих вызовы современности, социокультурные особенности страны, социальные ценности и поведенческие установки населения, религиозные ориентации общества. В этом плане актуализируется значение этнокультурного компонента образования, основное назначение которого состоит в формировании национально-культурной идентичности и историко-культурной памяти подрастющего поколения. Смена культурных парадигм в обществе происходит поступательно либо через кризис в зависимости от характера и степени представленности новой, альтернативной парадигмы. Соответственно, чем лучше среда принимает и реагирует на любую динамику, чем чувствительнее она к собственному контексту, тем позитивнее будут их результаты.

Анализ состояния теоретических основ педагогических исследований позволяет оценить перспективность преобразующей функции и приоритетность полипарадигмальных парадигм в социально-гуманитарной сфере, прогнозировать степень их адаптируемости к конкретным педагогическим ситуациям, характер и содержание которых должны соответствовать социокультурным тенденциям развития страны. В этой связи особую значимость приобретает обращение к инструментальным технологиям, исследование социально-педагогических аспектов технологического подхода, его влияния на социальное формирование будущего поколения и их последствия. Понимание морали и нравственности в их связи с медиакультурой современности приобретает значение именно с точки зрения формирования ценностных установок. В социальной среде через медиа формулируются этические проблемы, связанные как с индивидуальным уровнем их восприятия, так и общественным. В настоящее время можно наблюдать, как среди молодежной среды возникают некие образцы поведения, идеалы и принципы, которые несет в себе именно медиакультура. Но в данном случае возникает вопрос о сути этих образов и идеалов, так как важно понимать какое именно смысловое содержание они в себе несут. На этой основе выступает уже либо понимание положительного аспекта,

направленного на формирование нравственных ценностей, либо, напротив, происходит восприятие образцов аморального поведения. В этом случае в сознании молодого человека происходит формирование некоторого идеала, который отражается в его сознании как ценностная установка. Медиакультура в этом случае также может отвечать за социализацию личности, что подразумевает не только приобретение опыта и усвоение знаний, но и формирование у личности нравственных идеалов, моральных принципов и ценностей.

В целом, скудность и односторонность методологических подходов отражается на раскрытии общего замысла исследования, при описании результатов исследования, при подборе форм и методов преобразующего эксперимента, в оценке результатов исследования. Полипарадигмальный подход дает возможность модернизировать традиционную образовательную систему, активизируя самообразовательную познавательную деятельность обучающихся, тем самым выполняя один из социальных заказов общества. Самое главное назначение полипарадигмального подхода к организации обучения заключается в повышении личностной направленности обучения, в усилении индивидуальной значимости обучающегося в учебном процессе и ответственности за результаты своей учебной деятельности.

Заключение. Научно-исследовательская деятельность, активизируя самообразовательную познавательную деятельность исследователей, одновременно способствует раскрытию многогранных аспектов сложного педагогического процесса. Полноценная реализация молодых ученых и будущих педагогов во многом зависит от их полипарадигмальной методологической подготовки. Стратегическое назначение полипарадигмального подхода в педагогических исследованиях заключается в том, что он служит методологическим ориентиром в раскрытии разного уровня исследовательских задач, начиная с постановки проблем, заканчивая интерпретацией результатов научного исследования, служит методологическим ориентиром в решении многогранных задач педагогического процесса, а также повышения личностного вклада исследователей в решении сложных педагогических проблем.

Список цитируемых источников:

1. Кун Т.С. Структура научных революций / перевод с английского Налетова И.З. – М.,1975.
2. Бордовская Н.В., Реан А. А. Педагогика: учеб. пособие. – СПб.: Питер, 2006. – 304 с.
3. Асипова Н.А. Заманбап билим берүү парадигмалары. – Бишкек, 2019. – 303 с.
4. Балыкбаев Т.О., Жампеисова К.К., Хан Н.Н., Колумбаева Ш.Ж. Полипарадигмальный подход как методологическая основа формирования конкурентоспособного высшего педагогического образования // Педагогика и психология КазНПУ им. Абая. – №2(32). – 2018 .– С.3-9.
5. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания: Учеб. пособие. – Ростов-на-Дону,1999. – 560 с.
6. Старикова О.Г. Полипарадигмальный подход как методологическая основа стратегического развития российского высшего образования // Образование. Наука. Инновации. – 2010. – № 2. – С.34-39.
7. Фомичева И.Г. Философия образования: некоторые подходы к проблеме. – Новосибирск: Изд-во СО РАН,2004. – 242 с.
8. Бондаревская Е.В. Парадигма как методологический регулятор педагогической науки и инновационной практики // Педагогика. – М.: Педагогика, 2007. – № 6. – С.3-10.

УДК 378

Байдылдаева А.О.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Байдылдаева А.О.
КНУ им Ж.Баласагына
Baidyldaeva A.O.
KNU J. Balasagyn

ЗАМАНБАП БИЛИМ БЕРҮҮНҮ ГУМАНИЗАЦИЯЛОО ФАКТОРУ КАТАРЫ ЖОЖДУН СТУДЕНТТЕРИНДЕ ТОЛЕРАНТТУУЛУККА ТАРБИЯЛОО

ВОСПИТАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ ВУЗА КАК ФАКТОР ГУМАНИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

EDUCATION OF TOLERANCE IN STUDENTS OF UNIVERSITY

AS A FACTOR OF HUMANIZATION OF MODERN EDUCATION

Аннотация: В условиях поликультурной среды Кыргызстана целью обучения и воспитания становится формирование у студентов толерантного сознания. Образовательная стратегия должна способствовать созданию педагогических условий, способствующих формированию толерантных убеждений, взглядов, навыков толерантного поведения в обществе, а также в будущей профессиональной деятельности при участии всех заинтересованных лиц. Выделяются и анализируются основные компоненты воспитания толерантности у студентов: мотивационно-ценностный, эмоционально-волевой, когнитивный и поведенческий компонент.

Аннотация: Мезгилдин талабына ылайык Кыргызстанда, билим берүү жаатында студенттерди толеранттуулукка калыптандыруу негизги маселе болуп эсептелет. Билим берүү стратегиясы педагогикалык шарттардын пайда болушуна толеранттык айыптоолорду көз караштарды, коомдогу толеранттык көндүмдөрдүн иш аракеттерин ошондой эле келечектеги професионалдык иште бардык кызыктар тараптын катышуусуна жардам бериши керек. Студенттерди толеранттуулукка тарбиялоодо негизги компонеттер өзгөчөлөнөт жана анализденет: мативациалык-баалуулук, эмоционалдык-эрктик, когнитивдик жана жүрүм-турум компоненттери.

Annotation: In the multicultural environment of Kyrgyzstan, the goal of training and education is the formation of students' tolerant consciousness. The educational strategy should contribute to the creation of pedagogical conditions conducive to the formation of tolerant beliefs, attitudes, and skills of tolerant behavior in society, as well as in future professional activities with the participation of all interested parties. The main components of the education of tolerance among students are identified and analyzed: motivational-value, emotional-volitional, cognitive and behavioral component.

Негизги сөздөр: толеранттуулук (сабырдуулук), педагог, студент, тарбиялоонун компетенттери, социалдык гуманитардык илимдер, педагогика-психологиялык илимдер, гумандаштыруу.

Ключевые слова: толерантность, педагог, студент, компоненты воспитания, социально-гуманитарные дисциплины, психолого-педагогические дисциплины, гуманизация.

Keywords: tolerance, teacher, student, upbringing components, social and humanitarian disciplines, psychological and pedagogical disciplines, humanization.

Изменения, происходящие в жизни кыргызстанского общества, степень его развития, процессы глобализации и интеграции, постоянное расширение сфер межнационального общения со всей очевидностью показывают, что дальнейшее развитие человечества возможно только в условиях диалога представителей разных национально-культурных и религиозных сообществ, способных понять и принять другую культуру в качестве равноценной своей родной культуре.

В условиях поликультурной среды Кыргызстана, в котором проживают около 100 национальностей и народностей, целью обучения и воспитания становится формирование у студентов толерантного сознания на таких уровнях, как личность, общество, государство.

Исходя из этого, образовательная стратегия должна способствовать созданию педагогических условий, способствующих формированию толерантных убеждений, взглядов, навыков толерантного поведения в обществе, а также в будущей профессиональной деятельности при участии всех заинтересованных лиц.

Преподавателями вузов осуществляется активный поиск эффективных форм и методов подготовки студентов вузов в условиях гуманизации образования. Одной из актуальных проблем подготовки студентов вузов в Кыргызстане является развитие толерантности у студентов. Под толерантностью традиционно понимают «терпимость к иного рода взглядам, нравам, привычкам». «Толерантность необходима по отношению к особенностям различных народов, наций и религий. Она является признаком уверенности в себе и осознания надежности своих собственных позиций, признаком открытого для всех идейного течения, которое не боится сравнения с другими точками зрения и не избегает духовной конкуренции» [1].

В социально-педагогической науке рассматриваются различные направления развития толерантности в процессе личностного и профессионального становления студента: гендерная, расовая и национальная толерантность, толерантность по отношению к инвалидам, религиозная толерантность, политическая, межклассовая толерантность, образовательная толерантность. Будущий педагог должен владеть

умением проявления толерантности в различных сферах. Будущему педагогу необходимы глубокие знания социально-гуманитарного и психолого-педагогического плана, позволяющие осуществлять профилактику и предотвращение конфликтных ситуаций в сфере общения «педагог-ученик» «педагог-родитель» «педагог-общество», «педагог-администрация».

В настоящее время подготовка педагогов в Кыргызской Республике осуществляется в

соответствии с государственными стандартами нового поколения. Этому способствует ряд общекультурных компетенций, которые должны быть сформированы у выпускника педагогического вуза. Выпускник педагогического вуза в Кыргызстане должен обладать «готовностью к работе в коллективе, толерантно воспринимать социальные, этнические, конфессиональные и культурные различия» и др. [2].

Таким образом, толерантность в педагогической профессии понимается как интегративное качество личности, которое характеризуется комплексом гуманистических ценностей и социальных мотивов, эмпатией, образом действий, ориентированных на профессиональную коммуникацию.

В настоящее время существует множество подходов к воспитанию толерантности. Целесообразно отметить системный, средовой и диалоговый подходы к воспитанию толерантности у студентов педагогического вуза. Их идеи обеспечивают развитие понимания у студентов о неизбежности и естественности различий между людьми, готовности принимать и понимать их различия, необходимости применения диалоговых форм взаимодействия [3, с.92-101].

Особую роль в воспитании толерантной личности играет высшее учебное заведение, как воспитывающая среда, содействующая данному процессу. Среда вуза является способом практической организации образовательной деятельности, объединяющим совокупность внешних условий. Содержание и специфика современного высшего педагогического образования позволяют выделить следующие основные компоненты воспитания толерантности у студентов:

- мотивационно-ценностный компонент, который включает социальные мотивы и гуманистические ценности (отзывчивость, ответственность, культуру межнациональных и межконфессиональных отношений);

• эмоционально-волевой компонент, который отражает наличие эмпатии и саморегуляции;

• когнитивный компонент, включающий комплекс знаний о толерантных социальных и коммуникативных установках в профессиональной деятельности педагога.

• поведенческий компонент, подразумевающий образ действий будущего педагога,

• ориентированный на диалоговую межкультурную коммуникацию.

На основе анализа практической деятельности вузов была обоснована совокупность педагогических условий воспитания толерантности.

В качестве первого условия определена организация деятельности студентов педагогического вуза ориентированная на формирование рефлексивной позиции. Это способствует развитию у молодежи умений анализировать свое поведение и деятельность.

Второе условие - взаимодействие студентов различных культурных групп, которое
направлено на преодоление стереотипности мышления у молодежи в отношении представителей иных культур.

Третье условие - учет особенностей социально-культурной среды при разработке содержания учебных и воспитательных программ.

Четвертое условие - это применение полученного опыта взаимодействия за пределами вуза, создание ситуаций в период практики, в которых студент может использовать полученные знания.

Пятое условие - владение педагогами инновационными, эмоционально-насыщенными формами, методами и приемами воспитания толерантности у студентов педагогического вуза.

Выборочный анализ практики воспитательной работы педагогических вузов Кыргызской Республики показал, что существует опыт фрагментарной работы, направленной на воспитание толерантности в учебно-воспитательном процессе.

Таким образом, для разработки в перспективе целостной концепции воспитания толерантности у студентов педагогических вузов Кыргызской Республики представляется необходимым изучить теоретический и практический опыт деятельности педагогических вузов по развитию различных направлений воспитания толерантности у студентов.

На современном этапе развития кыргызстанского общества большое внимание уделяется поддержанию межнационального и межконфессионального согласия, развитию национальныхи религиозных культур. Анализ опыта педагогических вузов Кыргызской Республики и данных анкетирования показал, что особое внимание уделяется использованию диалоговой стратегии воспитания толерантности. На основании принципов и теоретических основ межкультурного диалога, инновационных способов внедрения диалога в воспитание мы проанализируем перспективы и опыт реализации его трех главных этапов: мотивационного, когнитивно-коммуникативного и креативного.

На мотивационном, «начальном», этапе в воспитательном процессе взаимодействуют говорящий педагог и слушающие студенты. Активность студентов стимулируется посредством выстраивания внутреннего диалога через восприятие лекционного материала, что активирует воспитание у студентов толерантности [3; 47]. В рамках данного этапа осуществляется презентация изучаемых курсов, устанавливаются внутри предметные и межпредметные связи между крупными тематическими модулями. Студенты получают возможность на первом курсе сформулировать цели и задачи воспитания у себя основ толерантности, открывают перспективы, прогнозируют результат.

На мотивационном этапе диалогизация воспитания осуществляется преподавателем на лекциях по дисциплинам социально-гуманитарного цикла таких, как «История Кыргызстана», «География Кыргызстана», «Философия», «Религиоведение», «Кыргызский (Русский) язык», «Иностранные языки», «Манасоведение» и др., а также в рамках вовлечения студентов во внеаудиторные формы работы (деятельность научных обществ, общественных студенческих объединений и клубов). Содержание занятий формирует представление студентов о сущности, роли, свойствах и условиях диалога.

На основании теоретического анализа и осмысления практического опыта по воспитанию толерантности нами выявлены показатели сформированности мотивации на участие в межконфессиональном диалоге: стремление к диалогу с представителями иных культур, способность к эмпатии, открытость, умение слушать и адекватно воспринимать других, принятие диалоговой позиции в процессе межкультурных отношений и профессионально-личностного становления. Такие показатели характеризуют результат мотивационного этапа и дают

возможность перейти к рассмотрению второго этапа овладения диалогом как стратегии воспитания толерантности у студентов.

Когнитивно-коммуникативный - этап реализации стратегии межконфессионального диалога происходит на втором-третьем курсах. Анализ опыта деятельности педагогических вузов Кыргызстана позволяет сделать вывод, что развитию толерантности способствует изучение различных курсов по выбору социально-гуманитарной направленности, а также элективных курсов («Основы поликультурного общения», «Поликультурное образование» и др.) и активное участие студентов в деятельности студенческих научных обществ.

На данном этапе создаются условия для овладения студентами диалоговыми формами в межсубъектном пространстве занятия в студенческой учебной и неформальной группе.

Цель этапа - внедрение теории диалога, формирование у студентовопыта творческой деятельности в диалоговых формах межконфессионального познания, потому что пережитое и интериоризированное знание определяет культуру толерантности, становится «воспитанным опытом».

На этом этапе происходит взаимосвязь позиции студентов с диалоговыми формами
воспитания (круглый стол, конференция, семинар).

Таким образом, важная составляющая этого этапа - когнитивная. Студенты выбирают учебные пособия и учебники на альтернативной основе, сам отбор содержания элективных курсов ориентирован на диалоговый способ изложения, критический характер осмысления информации. Индивидуальная работа студентов с информацией должна сочетаться с опытом анализа лекционного материала и освоением форм диалогового межконфессионального взаимодействия в учебно-воспитательной деятельности вуза на практических занятиях. Студенты должны учиться находить приоритетные ценности в становлении культуры толерантности и профессионально-личностном становлении.

Особое внимание должно уделяться развитию самоуправления в студенческой среде и интеграции ресурсов системы высшего образования и дополнительного образования молодежи в Кыргызской Республике. Реализация данного направления в практической деятельности вузов обусловлена и содержанием Закона «Об образовании» [5]. В соответствии с ним интеграция образовательной и научной (научно-исследовательской)

деятельности в высшем образовании может осуществляться в разных формах: осуществление образовательными организациями, реализующими образовательные программы высшего образования, и научными организациями и иными организациями, осуществляющими научную (научно-исследовательскую) деятельность, совместных научно-образовательных проектов, научных исследований и экспериментальных разработок, а также иных совместных мероприятий.

Участие студента в клубной деятельности, как популярной форме организации дополнительного образования современной молодежи, позволяет ему стать активным участником воспитательного процесса, развить способность участия в межкультурном диалоге и организации диалоговых занятий - это итоговый результат когнитивно-коммуникативного этапа стратегии диалога в воспитании толерантности.

Цель третьего этапа - креативного - сформировать умение студентов переносить имеющиеся знания и опыт построения культуры толерантности в вузе в новые условия межконфессиональных отношений: практику будущей профессиональной деятельности, взаимодействий в сфере культуры, быта, политики, науки. Ведущей формой подготовки студентов к межкультурному диалогу становится моделирование, проведение и обсуждение как результат творчества студентов.

Третий этап назван креативным, так как реализует принцип креативности осмысления результатов стратегии диалога: от мотивации диалоговой позиции в сфере межкультурного общения к освоению его разнообразных форм, к творческому переносу знаний и умений в реальные условия межкультурного диалога с людьми и построение нового опыта диалога в поликультурном пространстве. Опыт прохождения креативного этапа дает возможность студенту в процессе личностно-профессионального становления преодолеть опасность исключительно теоретического освоения материала, создает условия тесного взаимодействия с другими людьми.

Диагностическую функцию выполняют диалоги о межкультурном общении, которые строятся на обсуждении приобретенного и пережитого опыта. Они проходят как общение коллег, «собеседников». Проявлением рефлексивной готовности студента к профессиональной деятельности в педагогической сфере является умение организовать, провести и отрефлексировать диалог в сложном поликультурном пространстве.

На современном этапе развития высшего педагогического образования в Кыргызстане развитие толерантности у студентов педагогических вузов в условиях учебной и внеучебной деятельности является неотъемлемой частью профессиональной подготовки и воспитания личности, а также способствует развитию гражданственности, установки на укрепление социального мира и стабильности. Концепция воспитательной работы в педагогических вузах, учебные рабочие программы дисциплини практик должны включать в себя задачи, ориентирующие на развитие толерантности у студентов, поиск инновационных форм и подходов решения этой сложной педагогической проблемы.

Список цитируемых источников:

1. Философский энциклопедический словарь: 2-е изд.; под ред. А.Б. Васильева. - М.: Инфра-М, 2011.-576 с. 9, с. 397.
2. Госстандарт КР по направлению «Педагогика». - Бишкек, 2017.
3. Сахарова ЛГ. Развитие толерантности у студентов медицинских вузов России посредством межкультурного диалога // Социально-гуманитарная подготовка студентов медицинского вуза: монография. - Киров: Кировская ГМА, 2015.-С. 92-101.
4. Сахарова Л.Г. Экспериментальное обоснование готовности студентов медицинских
5. вузов к развитию культуры межконфессиональных отношений. // Вятский медицинский вестник. — 2014. — №1. — С. 34-39.
6. Закон КР «Об Образовании». [Электронный ресурс] – Режим доступа:
7. http://www.iaau.edu.kg/file?fl=file_– Загл. с экрана.

УДК 377.131.11

Байжуманова Н.С.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Байжуманова Н.С
КНУ имени Ж.Баласагына
Baizhumanova N.S.
KNU J. Balasagyn

СТУДЕНТ ИНСАНДЫН ӨЗҮН ӨЗҮ УЮШТУРУУНУН

ПРОБЛЕМАСЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ТЕОРЕТИКАЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ САМООРГАНИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА
THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF FORMATION OF SELF-ORGANIZATION OF THE STUDENT'S PERSONALITY

Аннотация: Макалада студент инсандын өзүн өзү уюштуруунун проблемасын калыптандыруусунун теоретикалык аспектилери каралган. Студент инсандын өзүн өзү уюштуруусун калыптандыруу инсандык потенциалды тузуучу негизи болуп саналып, ошону менен бирге кесиптик жана жеке инсандык маселелерди чечүүгө багытталган.

Аннотация: В статье отражены результаты рассмотрения теоретического исследования самоорганизации деятельности личности студента. Формирование самоорганизации личности студента рассматривается как важная составляющая личностного потенциала и вместе с тем направленна на разрешение профессионально и личностно значимых задач.

Annotation: The article reflects the results of considering a theoretical study of self-organization of student personality activity. The formation of self-organization of a student's personality is considered as an important component of personal potential and, at the same time, is aimed at resolving professionally and personally significant tasks.

Негизги сөздөр: өзүн өзү уюштуруу, инсан, студент, билим берүү, калыптандыруу, процесс, кесиптик ишмердүүлүк, өз алдынча ишмердүүлүк кеиптик компетенцииялары.

Ключевые слова: самоорганизация, личность, студент, образование, формирование, процесс, профессиональная деятельность, самостоятельная деятельность, профессиональные компетенции .

Keywords: self-organization, personality, student, education, formation, process, professional activity, independent activity, professional competence.

В современных условиях в качестве актуальных задач обновления содержания высшего образования выступает проблема формирования профессиональных компетенций будущего педагога в условиях компетентностного подхода в образовании, которая в дальнейшем при

постоянном совершенствовании и поиске должно преобразоваться в высокий профессионализм.

В современных условиях конкурентоспособным ресурсом деятельности будущего педагога являются не столько специальные знания, владение информацией, освоенные технологии обучения и воспитания, сколько совокупность профессиональных компетенций, обеспечивающая личностное развитие, выход за пределы профессиональной деятельности, способность создавать и передавать образовательные ценности. Поэтому образование признано одним из важнейших приоритетов долгосрочной Стратегии «Казахстан – 2050» [1].

Необходимым притязанием при подготовке будущих специалистов в системе профессионального образования считается увеличение темпов и свойства подготовки высококвалифицированных специалистов. В условиях рынка более нужным в социальном производстве считается самоорганизующийся профессионал, способный свободно и масштабно делать личностные и публичные блага для страны.

Актуальность исследования проблемы самоорганизации личности студента обусловлена развитием информационного общества, ростом инновационной деятельности педагогических коллективов, новыми функциями профессионально-педагогической деятельности педагога в современных социально-экономических условиях.

Значительное расширение, быстрое обновление информации обусловили поиск новых путей её освоения. Самоорганизация в пространстве массовой коммуникации становится эффективным ресурсом использования и преобразования информации [2].

Многие ученые В.А. Болотов, В.В. Горшкова, Е.И. Исаев, Е.В. Пискунова, В.И. Слободчиков, Н.А. Шайденко в своих исследованиях доказали, что востребован педагог, который готов к образованию через всю жизнь, к постоянному совершенствованию, самоорганизацию, саморазвитию, самообразованию, самореализации. Повышение социальной значимости самоорганизации личности влечет за собой необходимость исследования проблем его организации.В данном случае актуальным становится формирование профессиональных компетенций будущего педагога по самоорганизации личности, а также поиск инновационных форм и источников по формированию профессиональных компетенций.Поэтому перед педагогической наукой стоит задача удовлетворить потребность общества, вуза и педагога в разработке

теоретических основ и методики по самоорганизации личности в новых условиях информационного общества.

Понятие «самоорганизация» появилось в недрах синергетики и в реальное время обширно применяется в всевозможных областях науки. С точки зрения синергетики, по воззрению М. Кагана, Е.Н. Князева, С.П. Курдюмова [3] и др., самоорганизация считается ключевой особенностью любой актуальный системы, ее дееспособность к самодостаточности, саморазвитию и саморегуляции связана не с наружным потоком энергии, информации и материи, а с внедрением внутренних вероятностей.

В психолого-педагогической литературе обширно трактуется понятие «самоорганизация личности».

Самоорганизация – это понятие, включающая в себя природные и социально обретенные свойства личности, а еще способность личности оптимально применить собственные психологические ресурсы.

Вместе с тем понятие «самоорганизация личности студента» необходимо принципиально рассматривать в контексте культуры личности. Культура самоорганизации личности студента, являясь частью общей культуры студента, дает собой понимание студентом роли самоорганизации личности в успешности учебно-познавательной и последующей профессиональной деятельности, влечение к овладению способностями самоорганизации и их совершенствованию, а еще сами воздействия по самоорганизации.

Формирование культуры самоорганизации личности происходит на протяжении всего актуального пути человека, но с различной интенсивностью в всевозможные периоды онтогенеза. Одним из самых таких периодов считается студенческий возраст, так как развитие названной культуры становится возможным лишь тогда, когда личность достигает определённого уровня осмысления своего бытия.

Проблемами изучения и исследования самоорганизации личности занимались различные ученые, педагоги и психологи.

Н.В. Кузьмина в своём учебном пособии «Основы вузовской педагогики» использует термин «самоорганизация обучаемых», но в данном пособии чёткого определения понятию не даётся, а лишь описываются его элементы [4].

М. Ю. Титова и И. А. Шаршов [5] рассматривают самоорганизацию – как совокупность процессов или действий субъекта по преобразованию и упорядочиванию своей личности и деятельности. Самоорганизация в

контексте профессиональной подготовки студента в вузе – это совокупность процессов или действий субъекта по развитию и упорядочиванию собственных умений и качеств личности, необходимых для эффективной подготовки к будущей профессиональной деятельности; умения самостоятельной деятельности студента по формированию личностных и профессиональных компетенций будущего специалиста.

А.Ю. Киселёва под личностной самоорганизацией понимает умение организовать себя, свое время, свои действия. Другими словами, самоорганизация – это умение организовать ресурсы, имеющиеся в нашем распоряжении, также это процесс изменения жизненных стереотипов, отработка необходимых умений для действий, сами действия и их контроль. К элементам самоорганизации она относит время, планирование, дисциплину и самоконтроль [6].

Л.В. Фалеева самоорганизацию описывает как деятельность и способность личности, связанные с умением организовать себя, проявляющиеся в целеустремлённости, активности, обоснованности мотивации, планировании своей деятельности, самостоятельности, быстроте принятия решений и ответственности за них, критичности оценки результатов своих действий, чувстве долга [7].

М.А. Пахмутова самоорганизацию личности рассматривает «как процесс упорядочения и активизации качеств, необходимых для оптимальной реакции на вызовы внешнего мира» [8].

Следовательно, в психолого-педагогической литературе смысл понятия «самоорганизация личности» трактуется широко, т.е. феномен самоорганизации в педагогике описывается с разных точек зрения. Каждый исследователь в определении этого понятия подчеркивает те особенности, которые с его точки зрения являются наиболее значимыми.

Анализируя подходы к определению понятия «самоорганизация личности», можно сделать следующий вывод: в отечественной педагогике преобладающим является взгляд на феномен «самоорганизации личности» с позиций кибернетического механизма, который подразумевает наличие заранее определённой цели, к которой система стремиться самостоятельно, а также прописаны и формализованы нормы и правила, которыми руководствуется самоорганизующаяся система (личность). Самоорганизация возникает, развивается, контролируется, её продукт и результат изначально спланированы. В связи с этим большинство исследователей, определяя понятие «самоорганизация личности», прежде

всего, опираются на понятие «организованность», составляющее основание для развития остальных более частных личностных свойств [9].

Итак, под профессиональной самоорганизацией понимается осознанная работа человека над собой в целях совершенствования системы интеллектуальных, эмоциональных и морально-волевых черт характера в деятельности, направленной на разрешение профессионально и личностно значимых задач.

Во главную очередность необходимо сосредоточить интерес в потребность развития способностей самоорганизации личности во просветительном пространстве. В системе межличностных отношений и профессиональных ориентаций, позволяющие студентам найти свое место важными факторами являются умения: ориентироваться в жизни, организовывать свою деятельность, учитывая постоянно меняющуюся социальную среду.

С целью разрешения установленной проблемы следует решить проблему применения разных методов также способов, которые дадут возможность обучающимся с позиции управления учебно-воспитательным процессом совершить различные типы самоорганизации личных вожделений, идей и действий.

Вовлечение учащихся ко независимому розыску решений во процессе тренировочных уроков допустимо только лишь посредством активизацию их креативного возможности, что обнаруживается также реализуется во ходе межличностного разговора[10].

Для реализации поставленной задачи необходимо использование различных способов и методов, которые позволят студенту стать субъектом самоорганизации собственных желаний, мыслей и поступков. Привлечение студентов к самостоятельному поиску ответов на поставленные в ходе учебных занятий вопросы возможно только через активизацию их творческого потенциала, который выявляется и реализуется в процессе межличностного диалога.

Самоорганизацию нельзя представлять в виде законченной схемы. Если обобщить понятие «самоорганизация студента», то это управляемое сознанием человека достижение определенных благ путем строгого контроля за собой. Положительная сущность самостоятельной работы всех уровней лежит в сознательном отношении к обучению. Со временем навыки самоорганизации переходят в привычки и становятся

естественной потребностью студента, а главное, потребностью продуктивного мышления и творческой деятельности личности.

«Под профессиональной самоорганизацией понимается осознанная работа человека над собой в целях совершенствования системы интеллектуальных, эмоциональных и морально-волевых черт характера в деятельности, направленной на разрешение профессионально и личностно значимых задач» [11].

В первую очередь следует обратить внимание на необходимость формирования навыков самоорганизации личности в образовательном пространстве и учитывать, что закономерности процесса самоорганизации лежат в основе становления личности и творческого саморазвития. Кризисные (неустойчивые) состояния являются необходимым условием для возникновения любого нового качества, психологического свойства.

В целом процесс самоорганизации представляет собой стремление личности к достижению максимальной устойчивости и целостности на основе взаимодействия двух механизмов: колебания уровня психической активности и роста рефлексии. Каждый из механизмов представлен относительно независимыми друг от друга и от содержания предметной деятельности психическими процессами. Развитие механизмов самоорганизации идет в сторону повышения роли рефлексии («самосознания») вместе с ее ростом и снижения колебаний психической активности (неустойчивости). Усиление степени их взаимодействия на основе развития интегральных процессов рефлексии приводит к повышению устойчивости личности в окружающем мире.

Таким образом, можно отметить, что самоорганизация – это совокупность действий субъекта по преобразованию и упорядочиванию своей личности и деятельности. Самоорганизация в контексте профессиональной подготовки студента в вузе – это совокупность действий субъекта по развитию и упорядочиванию собственных умений и качеств личности, необходимых для эффективной подготовки к будущей профессиональной деятельности.

Список цитируемых источников:

1. Стратегия «Казахстан-2050». Послание Президента Республики Казахстан – лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана. – Астана, Акорда, 2012 г.https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/strategiya-kazahstan-2050

2. Афанасьева Н.А. Самоорганизация – фактор успешности учебной деятельности // Фундаментальные исследования. – 2008. – №2. – С. 60-61.

3. Князькова О.Н. О понятии «культура самоорганизации личности студента» // Молодой ученый. – 2012. – №11(46). – С. 428-432. URL: https://moluch.ru/archive/46/5631/ (дата обращения: 11.03.2021).

4. Кузьмина Н.В. Основы вузовской педагогики: Учеб. пособие для студентов ун-та / Ред. коллегия: Н.В. Кузьмина. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. – 311 с.

5. Титова М.Ю., Шаршов И.А. Формирование умений самоорганизации у студентов: теоретический аспект. – [Электронный ресурс]:URL:https://docviewer.yandex.kz/

6. Киселёва А.Ю. Развитие самоорганизация как одна из целей обучения менеджеров организации [Электронный ресурс]: Тез. докл. IV Всероссийской научной Интернет-конференции «Культура и взрыв: социальные смыслы в эпоху перемен» 2010. – URL: http://socio.my1.ru/forum/4

7. Фалеева Л.В. Организованность и самоорганизация как качество личности: сравнительный анализ понятий// Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 4. – С. 266-274.

8. Пахмутова М.А. Субъектная сторона процесса самоорганизации личности. Тез. докл. XVIII Международной конференции студентов, аспирантов и молодых учёных «Ломоносов», секция «Психология» [Элек. ресурс]: URL:http://www.psy.msu.ru/science/conference/lomonosov/2011

9. Цой Л.Н. Социальная организация и самоорганизация: конфликты и развитие личности // Мир психологии. – 2011. – № 2 (66). – С. 96-108.

10. Кирина Н.П. Психологические особенности организованности личности у старших школьников и студентов: Автореф. дис. ... канд. псих. наук. Москва. 2009. – 20 с.

11. Гмызина Г.Н. Формирование культуры самоорганизации учебно-познавательной деятельности курсантов военного вуза: дис. ... канд. пед. наук. Ульяновск. 2009. – 203 с.

12. Айтыбетова Д.А., Философия Образования Вчера, Сегодня И Завтра. Вестник Кну.-2016.-№1 (86)- С.66-73

УДК:372.851(575.2)(04)

Буржуева А. К.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Буржуева А.К.
КНУ им. Ж.Баласагына
Burjueva A.K.
KNU J. Balasagyn

МАТЕМАТИКА ЖАНА ИНФОРМАТИКАНЫ ОКУТУУНУН ЭФФЕКТИВДҮҮ МЕТОДДОРУ
ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ, ИНФОРМАТИКЕ
EFFECTIVE METHODS OF MATHEMATICS, INFORMATICS

Аннотация: Макалада орто кесиптик билим берүү мекемелеринде математиканы жана информатиканы окутуунун ар кандай ыкмаларын кайрадан иштеп чыгуу тууралуу маалыматтар берилет. Математикалык ой жүгүртүүнү жана креативдүүлүктү өнүктүрүүгө багытталган бир нече иновациялык түзүлүштөр жана ыкмалар сунуш кылынат. Окуучулардын жалпы компетенцияларын жана билим алууга болгон ар тараптуу иш аракеттеринде предметтер аралык интеграциянын ролу аныкталган. Окутуунун сапатын жогорулатуу жана билим берүү ишмердигин өнүктүрүү максатында кызматташууга окутуу ыкмасын интерактивдүү иштөө формасын киргизүүнүн келечеги белгиленген

Аннотация: В статье раскрыты основные подходы к пересмотру методики преподавания математики и информатики в учреждениях среднего профессионального образования. Приведены описания ряда инновационных методов и форм работы, направленных на развитие творчества, математического мышления, креативности. Отмечена роль межпредметной интеграции в развитии общих компетентностей и универсальных учебных действий обучающихся. Выделены перспективы внедрения интерактивных форм работы и методов обучения в сотрудничестве в совершенствовании образовательной деятельности и повышении качества обучения.

Abstract: The article reveals the main approaches to revising the methods of teaching mathematics and computer science in institutions of secondary vocational education. The descriptions of a number of innovative

methods and forms of work aimed at the development of creativity, mathematical thinking, creativity are given. The role of interdisciplinary integration in the development of general competencies and universal educational actions of students is noted. The prospects for the introduction of interactive forms of work and teaching methods in cooperation in improving educational activities and improving the quality of education are highlighted.

Негизги сөздөр: Окутуунун иновациялык методдору, интерактивдүү окутуу, окутуунун санариптик каражаттары, интеграция, предметтер аралык байланыш, информатика, математикалык ой жүгүртүү, кызматташуу менен окутуу.

Ключевые слова: инновационные методы преподавания, интерактивное обучение, цифровые средства обучения, интеграция, межпредметные связи, информатика, математическое мышление, обучение в сотрудничестве.

Keywords: innovative teaching methods, interactive learning, digital learning tools, integration, interdisciplinary communications, informatics, mathematical thinking, collaborative learning.

Бүгүнкү күндө турмуш-тиричиликтин кандай гана тармагы болбосун динамикалуу трансформациялык (күчтүү кайра жаратуу) процесс мүнөздүү. Ошону менен бирге эле социалдык-экономикалык турмуш шарт да өзгөрүлүп, коом адамдардан иновацияны (жаңылануунy) түзүп жана жарата алган, креативдүү, тездик менен эффективдүү ойлоно билген, стандарттуу эмес шарттарда пайда болгон маселени туура таразалап, чечим чыгара алган жаңы типтеги инсандарды талап кылат. Ал талапка ылайык системалык програмалык билим берүү да окуучуларга билим берүү мейкиндигинде таанып билүү ишмердигин жүргүзүүдө окутуунун ыкмаларын, формасын, каражаттарын өнүктүрүү үчүн тапшырмаларды койду.

Бирок статистикалык изилдөөлөр көрсөткөндөй азыркы жаш муун өкүлдөрүнүн таанып билүү жөндөмү төмөндөп, турмуштун ар кандай маселелерин чечүүдө чыгармачылык фантазиясын көрсөтүп, ой топтоого жөндөмсүз, чаржайыт экендиги айтылып келет. Мындан тышкары санариптик технологиянын өнүккөн мезгилинде окуучулар интеллектуалдык күч көрөтпөстөн бир кнопка басуу менен ийгиликтүү болгулары келет. Ушуга байланыштуу алардын акыл-эс ишмердигин өнүктүрүүгө багытталган, билим алууга, жаңы нерсени таанып билүүгө

болгон кызыкчылыгын арттырган эффективдүү ыкмаларды иштеп чыгуу жолдорун издөө актуалдуу маселелерден.

Заманбап окутуучунун милдети окуучуну мотивацияланган, өзүн коомдо жана кызматта ийгиликтүү көрсөтө алган компетенттүү инсан кылып тарбиялоо. Бул учурда билим берүү мекемеси окуучуну бир гана терең билим менен сугарбастан ошондой "билим алууга үйрөтүп", алган билимдерин жана көндүмдөрүн ар кандай практикалык учурда колдонууга дайындашы зарыл. Бул үчүн билим берүү системасында комплекстүү колдонула турган окутуу каражаттарынын жана ыкмаларынын тобу талап кылынат. Таанып-билүү ишмердигин уюштуруунун түрүн жана техниканын акыркы он жылдан бери уюшкан максаты (чыгармачылык тапшырма, мээге чабуул топтор менен иштөө, проекттин ыкмалары, дидактикалык оюндар, маселелик окутуу ж.б.у.с.) бүгүнкү күндө инновациялык эмес билим берүү сапатын жогорулатууа активизациянын жана оптимизациянын зарыл шарты болуп калды. Алардын негизинде азыркы мезгилдин авторлору жана практик мугалимдери окуучулардын сабакта жана класстан тышкаркы иш-аракеттерин уюштуруунун жаңы ыкмаларын жана каражаттарын иштеп чыгууда. Заманбап өспүрүмдөр активдүү ой жүгүртүп, маңызын түшүнүп, идеяларды жана түшүнүктөрдү түшүнүп, өз огу боюнча маалыматты издеп, талдап, аны чечмелеп, жаңы шарттарда колдонууга тийиш. Мында мугалимдин ролу системалуу жетекчилигин ишке ашырууга, таанып-билүү процессин башкарууга, окуучулардын изденүү жана чыгармачылык активдүүлүгүн стимулдаштырууга алып келет. Окуучуларга калыптанышы керек болгон чыгармачыл ой жүгүртүүнүн негизи болуп логикалык ой жүгүртүү, талдоо, маалыматтардын жана көбүнчө карама-каршы келген маалыматтарды сын көз менен кайра карап чыгуу саналат. Мындай ой жүгүртүүнүн негизин дээрлик математикалык дисциплиналарды үйрөнүүдө калыптанган математикалык жөндөм, аналитикалык ой жүгүртүү, чыгармачылык жана фантазия түзөт. Ушуга байланыштуу иштин инновациялык ыкмаларына жана формаларына көңүл буруу максатка ылайык эвристикалык баарлашуу, кейс-стадилер, биргелешип окутуу, семинарлар, математикалык моделдөө, интерактивдүү карусель, математикалык мозаика ж.б.

Математика сабагында окуучулардын чыгармачылык фантазиясын жана ойлоп табуучулук жөндөмүн, логикалык ой жүгүртүүсүн, таанып билүүчүлүк иш аракеттерин өнүктүрүүчү

ыкмалардын бири болгон “эвристикалык баарлашуу” ыкмасы XX кылымда В.К.Барадис, У Сойер ж.б изилдөөчүлөр тарабынан иштелип чыккан. Мугалимдин окуучуларды маалыматты өз алдынча түшүнүүгө жана активдүү талкуулоого, математикалык фактыларга таянуу менен изилдөөгө “жеткирүү” бул ыкманын негизги идеясы.

Ошол эле учурда бул ыкманы ишке ашыруу үчүн бир катар шарттарды аткаруу маанилүү, ар кандай кырдаалдарды кылдат долбоорлоо, , ар кандай милдеттердин деңгээлин дифференциялоо, маселелерди чыгаруу алгоритмин түзүү (маселени белгилөө, структурасын аныктоо, чыгарылышын издөө натыйжада туура чыгарылгандыгын аныктоо).

Кызматташуу менен окутуу окуучу менен окутуучунун өз ара интерактивдүү аракеттенүүсүнө гана эмес, бири нече окуучулардын аракеттеринин бириктирилишине да негизделет. Анткени “бири бирин үйрөтөт” ыкмасында окуучулар бири-бири менен жупташып өздөрүнүн идеялары менен бөлүшүп, каталарын оңдоп үйрөнүшөт деп божомолдошот.

Окутуунун бул ыкмасын колдонууда мугалим же окутуучу түшүнүктөрдүн аныктамасы камтылган карточкаларды даярдап жуптарга берет. Окуучулар текстти изилдеп, сунуш кылынган маалыматты жана бири биринин материалдарынын түшүндүрүү менен маектешип, карточканын мазмунуна түшүнгөнгө аракет кылат. Ошондой эле мындай ыкма менен окутууну топтор менен иштөө үчүн да уюштурууга болот. Бул учурда ар бир окуучу класс ичинде ээн эркин басып, бири экинчиси менен билимин алмашып, маселени чечүүнүн көптөгөн жолдорун үйрөнүүгө аракет кылып, өзүндөгү маалыматтарга жоопкерчиликтүү мамиле кылууга үйрөнөт. Окуучулардын таанып билүүчүлүк иш аракеттерин жана коммуникативдик активдүүлүгүн оптималдаштыруу иштин семинардык формаларын аткарууда ролдорго бөлүштүрүү жана дидактикалык оюндарды колдонуу менен маселени чыгаруунун активдүү жолдорун табууну жана аларды практикада колдонууга мүмкүндүк берүүчү шарттарын моделдөө аркылуу ишке ашат.

Ушуга байланыштуу математикалык, чыгармачылык ой жүгүртүүнүн куралдарын информатиканын мүмкүнчүлүктөрү жана ыкмалары менен айкалыштыруу максатка ылайыктуу.Ошентип, дидактикалык, ролдук оюндарды, көйгөйлүү кырдаалдарды матрицалык компьютердик оюндардын форматына которууга болот, алар бир эле

убакта, окуучуларга мотивация берүү жана таанып билүү ишмердигинин кызыгуусун арттыруу, ошондой эле математикалык ой жүгүртүүсүнүн көндүмдөрүн алгоритм боюнча иштөө. СПКнын программаларын окутууда информатика математика менен активдүү кесилишет, бул болсо өз учурунда окуучулардын компоненттүүлүгүн түзүп,кругозорун кеңейтип сабактар аралык байланышты колдонот. Ошентип, маселени чыгаруу үчүн компьютердик моделдерди түзүүдө математикалык логиканын көндүмдөрү иштелип чыгат; сан системаларын; математикалык статистиканын ыктымалдуулук теориясынын элементтери, графиктер теориясы, алгоритмдер теориясы ж.б. Информатиканы үйрөнүү математиканы окутуу процессинде пайда болгон ишиердүүлүк кыйынчылыктарды жоюуга, окуучулардын математикалык маселелерди чечүүгө кызыгуусун ойготууга, жаңы стандарттуу эмес ыкмалар менен чечүү мүмкүнчүлүгүн көрсөтүүгө мүмкүндүк берет: алгоритмдөө жолу менен бул процессти компьютер, математикалык процесстерди анык көрүү, бул процесстерди башкарууну үйрөнүү ж.б.у.с. Математикалык дисциплиналар боюнча информатикадагы бул темаларды актуалдаштыруу окуучуларга жаңы түшүнүктөрдү жеңилирээк өздөштүрүүгө айрым жоболорду теорияларды далилдөөгө мүмкүндүк берет.

Информатиканын жардамы менен математиканы окутуу процессинде пайда болгон кыйынчылыктарды жоюуга окуучулардын математикалык маселелерди чыгарууга кызыгуусун ойготуп аларды стандарттуу эмес, жаңы ыкмалар менен чыгаруу мүмкүнчүлүгүн көрсөтөт. Компьютерде бул процессти алгаритимдөө менен математикалык процесстерди көз алдынан өткөрүү менен моделдештирүү мүмкүнчүлүгүндө бул процесстерди жетектөөнү үйрөнөт.

Окуучулардын өзгөчө кызыгуусун жараткан сабактар катары математика менен информатиканын интеграциясынан турган сабактын темаларына "Теңдемелерди чыгаруу", "Циклдик алгоритмдер", "Тригометриялык функциялардын графигин түзүү", "Функциялык графиктер жана алардын касиеттери", "Microsoft Excel программасында тендемелер системасын чыгаруучунун графикалык ыкмасы квадраттык теңдемелерди чыгаруу" кирет. Алар математикалык процесстердин жана кубулуштардын маңызын тереңирээк түшүнүүгө көмөктөшөт .Окутуудагы интеграция студенттин инсандыгын алып кызыкчылыктарын ,мотивдерин , билимге болгон муктаждыктарын ар тараптуу жана комплекстүү

өнүктүрүүнү натыйжалуу чечүүгө мүмкүндүк берет. Математикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүүнүн дагы бир натыйжалуу жолу математикалык жана моделдөө ыкмаларын колдонуу болуп саналат.Билим берүүдөгү инновациянын көз карашынан алганда максатка ылайыктуусу моделдөө жана өнүктүрүү, дидактикалык оюндар,квестер кырдаалдык маселелерди чечүү айкалышы саналат.

Оюндарда кампьютердик моделдөө вектордук алгебраны жана аналиктикалык геометрияны колдонуу менен ишке ашырат.

Алар адатта примитивдүү деп аталган чекиттер, сызыктар. Бизге ийри сызыктары, тегерек жана тегерекчелер, көп бурчтуктар сыяктуу элементардык геометриялык объектилердин математикалык сүрөттөлүшүнүн негизинде комьпютердик графикада обьектилерди ж.а сүрөттөрдү көрсөтүүгө мүмкүндүк берет.

Ошол эле учурда негизги көйгөйдү аныктоо жана аны чечүүнүн ар кандай жолдорун кароо зарыл . Бул процессте төмөнкү алгоритм сакталышы керек .

1.Проблемага киришүү

2.Кырдаалды талдоо

3. Жыйынтыкты көрсөтүү

4.Талкуулоо

5.Жыйынтыктоо

Ошол эле учурда, бул алгоритм ар бири өз ролуна ээ боло турган, окуп жаткандардын тобу тарабынан жүргүзүлгөн тематикалык изилдөөнү чагылдырган мини форматтагы долбоордук иш-чараларга шайкеш келет. Мындай тематикалык изилдөөлөр математика сабагында окуучулардын мотивациясын жогорулатып, ой-жүгүртүүсүн активдештирүүгө жардам берет. Математика жана информатика сабактарында интерактивдүүлүктү уюштуруунун көмөкчү ыкмаларынын ичинен төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот:

«Мозаика» ыкмасы- кыска убакыттын ичинде чоң көлөмдөгү маалыматты алууга мүмкүндүк берип, белгилүү бир билимди талап кылган татаал маселелерди чечүүнү оптималдаштырууга жардам берет. Ар бир топ үчүн керектүү маалыматтар каралып жаткан абзацтын бөлүмдөрү, бир катар тапшырмалар ж.б берилет. Ар бир топтон «эксперттер» тандалып, тема боюнча маалымат чогултуу, баалоо жана уюштуруу, аны топ менен талкуулоо, башка топтордун өкүлдөрү менен маалымат алмашуу болот.

«Интерактивдүү айланпа» ыкмасы. Бул өнүктүрүү оюну класстан тышкаркы иш-чараларга ылайыктуу, окуучуларды билим берүү иш-чараларына тартуу, маселелерди чечүү жолун издөөгө, идеаларды, маалыматтарды математикалык билимдерди алмашууга мүмкүндүк берет. Бул тайпалар арасындагы мелдештин бир түрү, ага байланыштуу мындай формадагы иш окуучулардын арасында жеңишке болгон кызыгууну жана эркти гана козгобостон, математика жана информатика тармагында кеңири билим алууга түрткү формаларынын арсеналы кыйла кеңири. Мугалим өз каалоосу боюнча чыгарыла турган маселеге жана коюлган максаттарга туура келген технологияларды, ыкмаларды жана каражаттарды тандап алат. Мындан тышкары бул ыкмалар педогогикалык чыгармачылык процессинде кайра өзгөртүлүп, толукталышы жана жаңыланышы мүмкүн. Интерактивдүү каражаттарды колдонуу иштин инновациялык формаларын жана ыкмаларын колдонуу системалуу, бирок ошол эле учурда кандайдыр бир ченемге ээ болууга тийиш экендигин эстен чыгарбоо керек. Башкача айтканда окуучулар үчүн ырааттуулук, жеткиликтүүлүк ишке ашыруу принциби сакталышы керек. Аларды бир сабакта иштин көйгөйлүү формалары менен ашыкча жүктөөгө болбойт. Ошол эле учурда когнитивдик активдүүлүктүн татаалдыгы жана окутуунун көйгөйлүү мүнөзү окуучулардын когнитивдик чыгармачылыгын, критикалык ой жүгүртүүсүн системалуу түрдө жогорулатууга көмөктөшүүчү тез жооп берүүчү чөйрөсүндө орун алышы керек.

Колдонулган адабияттар:

1. Бажанов, В.И. Математика. Информатика. / В.И. Бажанов. - М.: МГИУ, 2008.

2. Гришин, М.П. Математика и информатика / М.П. Гришин. - М.: МГИУ, 2008. М.: Знание, 1977. 2. Дородницын А.А. Математика и описательные науки // Число и мысль. Сборник. -М.: Знание, 1977.

3. Иванова Т.А. Гуманитаризация общего математического образования: Монография.

4. Турецкий В. Я. Математика и информатика: Учебное пособие для студентов вузов, обуч. по гуманит. напр. и спец: ИНФРА – М., 2008.

УДК 316.6

Жолдошева А.Ш.
Ж. Баласагы атындагым КУУ
Жолдошева А.Ш.
КНУ им.Ж.Баласагына
Zholdosheva A.Sh.
KNU J. Balasagyn

ЗАМАНБАП БИЛИМ БЕРҮҮ БАГЫТТАРЫ ЖАНА СТУДЕНТЕРДИН ИНСАН КАТАРЫ КАЛЫПТАНЫШЫНА ТААСИРИ ТЕНДЕНЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛИЗАЦИЮ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА TRENDS OF MODERN EDUCATION AND THEIR INFLUENCE ON SOCIALIZATION OF THE STUDENT'S PERSONALITY

Аннотация: Макалада билим берүүдөгү заманбап багыттар жана студенттик жаштардын социалдаштыруу проблемасы каралган. Билим берүүдөгү заманбап багыттардын манызы ачылган жана алардын таасиринин мүнөзү студенттик жаштардын социалдаштыруу процессине карата негизделген.

Аннотация: В статье рассматривается современные тенденции в системе образования и проблема социализации студенческой молодежи. Раскрыта сущность основных тенденций современного образования и обоснован характер влияния этих тенденций на социализацию студенчества.

Annotation: The article examines modern trends in the education system and the problem of socialization of student youth. The essence of the main trends of modern education is revealed and the nature of the influence of these trends on the socialization of students is substantiated.

Негизги сөздөр: билим берүү; студенттик жаштар; билим берүүдөгү багыттар; социалдаштыруу; инсан; санариптештирүү технологиялар; малымат.

Ключевые слова: образование; студенческая молодежь; тенденции образования; влияние; социализация; личность; цифровые технологии; информация.

Keywords: education; student youth; educational trends; influence; socialization; personality; digital technologies; information.

В условиях модернизации образовательного пространства особую значимость приобретают проблема социализации студенческой молодежи и особую роль в этом процессе играют современные тенденции в системе образования.

Современному обществу нужна молодежь с высоким уровнем эрудиции и интеллекта. Это, прежде всего, конкурентоспособные личности, максимально отвечающие требованиям социума, новое поколение молодых людей, владеющее не только багажом знаний, но и умеющие самостоятельно добывать эти знания, умеющие мобилизовать в любой ситуации свои знания, опыт и успешно применять их в профессиональной деятельности. Одна из важнейших задач современного образования – это поиск путей, обеспечивающих такую подготовку будущему специалисту.

Приобщаясь к новым знаниям, воспринимая и развивая опыт предшествующих поколений, студенческая молодежь выступает одновременно объектом и субъектом социализации. В процессе социализации молодые люди включаются в жизнь общества, становятся неотъемлемой его частью.

Решение проблемы социализации молодежи составляет одну из важнейших аспектов социальной и культурной жизни общества, является важным показателем его цивилизованности. Сегодня в условиях глобализации социальной реальности в условиях рыночной экономики меняется смысл и функции процесса социализации, их соотношение с иными элементами социального пространства.

Структурные сдвиги в экономике и занятости членов современного общества привели к существенным изменениям во всех сферах жизни социума. Как показывают исследования отечественных ученых, ученых ближнего и дальнего зарубежья, в современном обществе получает распространение особый тип социализации, когда резкая дифференциация факторов социализации исчезает, уступая место процессам интеграции и высокой степени их взаимозаменяемости. В основном это связано с ростом специфики общественных отношений, в основе которых лежат не только социально-психологические, но и в значительной степени экономические факторы. На каждом этапе исторического развития

специфика общественных отношений диктует определенные цели и направления развития модели поведения молодого поколения [2].

Социализация как процесс воспроизводства социокультурной составляющей общества, осуществляется посредством наследования и преобразования ценностей, норм, поведенческих требований индивидов, социальных групп и определенного общества, обеспечивает преемственность поколений и взаимодействие социальных отношений. Многие сложившие обстоятельства в системе образования особо определяют его значимое место в социализации личности студента. Социально-экономические условия развития общества, наличие и востребованность ее в совокупности взаимосвязанных связей как экономического, так и социально-культурного характера обуславливают новые подходы сферы образования.

Ситуация современного развития общества, модернизация и реформирование сферы образования диктует новые варианты механизмов его развития, а именно:

- ➢ проведение концептуально выраженных реформ в современном образовательном пространстве;
- ➢ наличие открытой, разветвленной и разнообразной сети локальных образовательных систем;
- ➢ появление инициативных самоорганизованных групп и сообществ, способных к инновациям и творческой деятельности;
- ➢ способность образовательного пространства к инновациям согласно тем изменениям, что происходит в сфере экономики, политики современного общества.

Инновации в системе образования влияют радикальному обновлению и реконструкции. Обновления в системе образования закладывают основы для развития инновационных, продуктивных моделей образования, обеспечивающих культивирование атмосферы творческого поиска и самореализирующей деятельности, сообразную общечеловеческим ценностям.

Складывающая ситуация в условиях рыночных отношений и ее отражение на образовательную сферу усиливают эффективность в социализации нынешней молодежи. Образование является одним из традиционных институтов социализации. Как традиционный институт социализации, иерархия ее развития может иметь большое значение на процесс формирования нового облика нашей молодежи и его отношения к

ценностям общества в условиях рыночной экономики. Образование выступает с различного ракурса и даже есть возможность найти иногда взаимодополняющие друг друга стороны.

В нынешней образовательной среде идет сложный процесс утверждения новой модели образовательного выбора, как следствие необходимости на рынке труда профессионально подготовленных кадров. На смену безальтернативной системы (модели) претендует другая ценностно-вариативная, вследствие чего, все образовательные реформы должны опираться на компетентностный подход в образовании, которой направлен на решение проблем в современном образовании. Данный подход и его использовании с учетом новых направлений развития общества обеспечат успешную социализацию молодежи, представлена социальной сущности молодого представителя общества, присоединения его в свод отношений социального характера, формирования его качестве субъекта общества. В нынешних условиях, социализация молодежи эффективно решают при решении такой проблемы как гуманизация и гуманитаризация знания.

Смысл процесса гуманитаризации многозначен при его осмыслении следует исходить из того, что само понятие "образование", в этом случае включает гуманитаризацию, как свою часть, представляет собой форму для вторичной социализации молодежи. Человек воспринимается как единый субъект социализации, как человек, целостно социализирующийся принимающий ценности как духовной, так и материальной культуры не только в процессе образования, но и в жизнедеятельности в целом. В результате, мы можем точно представить какие ценности, нормы, идеалы молодежь приобретает в процессе образования, как вторичной институализированной форме социализации, а какие она находит в другом месте и каково соотношение их в реальном поведении социальной группы по имени «молодежь». Соотношение элементов первичной и вторичной социализации является достаточным, с социологической точки зрения, квантифицируемой и измеряемой величиной. В данном случае четко выделяются зоны ответственности, компетентности различных институализированных и неинституализированных форм социализации молодежи. Молодому человеку будет дана возможность рассмотрения его через призму образования, а также через реальный универсум доступной ему деятельности в процессах первичной и вторичной социализации.

Отмечая, что образование, как институт социализации, способствует усвоению молодежью социального опыта, обеспечивает адаптацию молодого человека к определенной социальной среде, формирует определенные компетенции, мы должны сказать, что изменяются все функция социализация института образования, это отражено на основе изучения вопросов интеграции современной молодежи в общество. Молодежь уже в возрасте от 17-28 лет стремится приобрести устойчивый профессионально-трудовой статус в общественной и социальной сфере. На данный молодежный возраст приходятся главные социальные и демографические события в жизненном цикле человека: завершение общего образования, выбор профессии и получение профессиональной подготовки, начало трудовой деятельности, вступление в брак, рождение детей.

Современный мир нуждается в высококвалифицированных специалистах и свое плодотворное влияние на систему образования оказывают многие факторы, как цифровизация образования, улучшение экономических ресурсов, достижения в интернет - пространстве. Кроме того следует отметить значение таких тенденций, как: гуманизация и национализация образования, гуматитаризация образования и ее открытость, создание творческой атмосферы, создание условий самореализации и самообучения, осмысление и анализ цели и содержания обучения и др. [1].

Рассмотрим сущность образовательные тенденции, которые оказывают свое влияние на социализацию современного студенчества:

Такая тенденция как гуманизация образования обеспечивает развитие индивидуальных способностей студентов, формирует чувство гуманного отношения к человеку и благодаря этой тенденции в образовании обеспечивается безопасная образовательная среда, развиваются способности каждого студента, обеспечивается высокий уровень социализации каждого студента.

Значение такой тенденции как гуманитаризация образования очень высока и она обеспечивает студенту процесс планомерного формирования его духовно-нравственных ценностей. Студент познает основы общечеловеческой культуры, учится познать такие понятия как честь, совесть, обязанность, толерантность и др.

Свое влияние на социализацию современного студенчества оказывает и другие тенденции как национализация образования, которая

направлена на учет народных, этнических, культурно-национальных ценностей. Кроме того свое влияние на решение проблемы социализации студенческой молодежи имеет такая тенденция как открытость образования. Все образовательные программы в открытом доступе, учитываются цели и задачи обучения, сохраняются принципы преемственности и непрерывности.

Свою положительную роль в углублении знаний и обеспечению их целостности выполняет учет такой тенденции как непрерывность образования, и это направление имеет свое место в социализации студентов. Это направление, формирующее у студентов оценочно-результативные компетенции и специальные знания о многообразии форм и методов получения знаний, развивает позитивные мотивы, ценности и практические умения по оцениванию своих личных достижений в образовательном плане.

Главные тренды, влияющие на социализации студенческой молодежи и качество обучения - это имеющие свое положительную роль тенденции, как непрерывность, применение современных технологий, цифровизация образования, благодаря которым формируются ведущие компетенции личности современного студента. Следует при этом отметить, что одной из важных компетенций. которая является ведущей - это умение применять современные технологии обучения.

В процессе социализации студенческой молодежи надо учитывать, что современный студент живет в условиях цифровизации, новых технологий, где господствуют интернет, новоявленные гаджеты и др.

Цифровой формат образования нельзя не учитывать в социализации студенческой молодежи. Студенту представляются, новые возможности в условиях цифровизации. Прежде всего, надо отметить, что новые возможности в условиях цифровизации обеспечивают качество образования, без учета региона проживания студента. С другой стороны, контроль знаний студентов переходит на новый уровень оценки, благодаря обучению онлайн, больше возможностей уделить внимание тестовым заданиям, интернет поискам и они дают каждому студенту работать и учиться по способностям и тем самым открываются просторы для успешной социализации каждого студента. И наконец, отметим третий фактор, что интернет технологии обеспечивают качество обучения, скорость получения знаний, интерес к знаниям и повышают познавательную активность студенческой молодежи [4].

Современные тенденции, что обозначены в современной образовательной сфере и инновации в подготовке специалистов дает свое положительное отражение на решение проблем социализации молодежи.

В рыночных условиях во всех образовательных сферах обозначается такая целевая задача, как соответствовать основным видам передачи культуры от поколения к поколению. Кроме того, такие принципы, как гуманизация, демократизация и интернационализация, которые отражены в условиях модернизации образования, должны дать равенство шансов в вопросе формирования у молодежи культуры и качественных знаний.

Согласно опросу установлено, многие представители молодых людей положительно оценивают реализуемые в настоящее время образовательные реформы негативную оценку дали – четверть молодежи.

Большую заинтересованность в условиях рыночных отношений молодежь Кыргызстана проявляет свое отношение к получению качественных знаний и придают им значение, что эти знания дадут социальный статус в качестве компетентного специалиста. У студентов активно формируется образ возможного будущего и система взглядов на действительность, воздействующих на становление характера и личности в целом. Данная особенность объясняется появлением на соответствующем возрастном этапе необходимых к этому предпосылок, таких, как овладение понятийным мышлением, накопление достаточного количества жизненного опыта, занятие определённого социального положения. В качестве стимулов к развитию данных личностных основ выступает также значительное расширение сферы общения, столкновение с многообразием возможных форм поведения, взглядов, идеалов. В юношеском возрасте происходит серьёзный перелом во всём характере жизненного мира.

Ценности ориентиры студенческой молодежи во многом формируются благодаря духовно-нравственному потенциалу ВУЗа, который способствует профессиональному становлению молодых людей, развитию у них познавательного интереса, а также утверждению жизненных позиций. Так, во многих вузах Кыргызстана, в том числе и в Кыргызском Национальном Университете им. Жусупа Баласагына проводится активная и развернутая работа по приобщению студентов к научно-исследовательской деятельности, культурным ценностям, спортивным достижениям. В стенах университета уделяют большое

значение всестороннему развитию личности студента. Студенты принимают участие в спортивных мероприятиях, в научных секциях, в конференциях различного уровня и непосредственно выступают там с докладами. Кроме того они публикуют свои сообщения по научным, спортивным и другим каналам, в том числе в социальных сетях, разных формах Интернет-ресурсов. Все это в совокупности обеспечивает у них формирование профессионального самоопределения [2].

Изменения стартовых возможностей молодежи, содержательной стороны субъектов социализации личности, предопределили особенности социального развития молодого поколения в условиях формирования рыночных отношений. Интегративная характеристика социального положения молодежи как внутри отдельных когорт, так и в рамках всей социально-демографической группы позволяет выделить некоторые особенности социализации молодого поколения в условиях рыночной экономики. Среди них:

– разрыв в системе образования и воспитания;

– деформация принципа преемственности поколений;

– усиливающиеся тенденции воспроизводства больного поколения в результате угрожающего состояния здоровья молодежи;

– целенаправленное разрушение личности, гражданина, патриота.

Решающая роль в устранении этих проблем отводится контролируемой государством социализации молодого поколения на основе приобщения его к единым нормам и ценностям.

Принимая во внимание, что социализация является процессом, в результате которого устанавливается тот или иной тип взаимоотношений между молодым человеком и обществом, мы отмечаем, что целью социализации молодежи в условиях рыночных отношений – является формирование индивида, действующего как элемент именно этого сообщества, несущего его признаки, обладающего его опытом [2].

В итоге следует отметить, заявленные в статье тенденции обеспечивают платформу для успешной социализации студенческой молодежи и тем самым обеспечивается его готовность к активно-творческой, осмысленно-трудовой деятельности. У личности студента появляется энергия, свободный дух, стремление к новизне, кроме того формируются важные компетенции, как умение выражать свое мнение, умение логично мыслить, умение уделять внимание важным качествам.

Список цитируемых источников:

1. Королева Д.О. Использование социальных сетей в образовании и социализации подростка: аналитический обзор эмпирических исследований (международный опыт) [Текст] / Д.О.Королева // Психологическая наука и образование. 2015. Том 20. № 1. С. 28–31.
2. Жолдошева А.Ш. Социализация молодежи Кыргызстана в условиях рыночной экономики [Текст]: Дисс. …канд. соц. наук: 22.00.04 / А.Ш. Жолдошева – Бишкек, 2018.
3. Найденова Н.Н. Структура измерения качества образования наднациональным инструментарием [Текст] / И.С. Найденова, Н.Н.Найденова // Инновации в образовании. 2010. №12. С. 96–109.
4. Электронный ресурс: https://letidor.ru/obrazovanie/tri-tendencii-sovremennogo-obrazovaniya-s-kotorymi-nado-smiritsya.htm

УДК: 372.851(575.2) (043.3)

Казиева Г. К., Сыдыкова М. Б.
И.Арабаев атындагы КМУ
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Казиева Г. К., Сыдыкова М. Б.
КГУ им. И.Арабаева
КНУ им. Ж.Баласагына
Kazieva G. K., Sydykova M. B.
KSU I. Arabaev
KNU J. Balasagyn

СТУДЕНТТЕРДИН ӨЗ АЛДЫНЧА ТААНЫП-БИЛҮҮСҮНДӨ КОМПЬЮТЕРДИК-МААЛЫМАТТЫК ТЕХНОЛОГИЯНЫ КОЛДОНУУ

ПРИМЕНЕНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ

APPLICATION OF COMPUTER AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN SELF-LEARNING OF STUDENTS

Аннотация: Макалада математикалык билимди студенттерге кесипке багыттап колдоно билүүсү жана маселелерди чыгарууда тийиштүү программалык каражаттарды пайдаланып, чыгарылышта эффективдүү максатка жетишүүсү жөнүндөгү маселе каралат. Авторлор тарабынан программалык каражаттарды студенттердин өз алдынча иштөөсүндө колдонуу менен математикалык маселерди чыгарууну оптималдаштыруусу чагылдырылган. Математика курсунда кесипке багыттап окутууда (колдонмо – прикладдык математиканы) заманбап усулдардын, маалыматтык технологияларынын жардамы менен болочок кесип ээлерин колдонмо математиканын негиздерине үйрөтүү, кесиптик билимин колдонмо математиканы каражат катары пайдалануу аркылуу өз алдынча иштөөсүндө тереңдетүү, өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрүн арттыруусу көрсөтүлгөн. Алар улам өсүп жаткан маалыматтар технологиясынын агымын чыгармачылык менен кайра иштеп чыгуу жөндөмүнө ээ жана аны практика жүзүндө компетенттүүлүктө пайдалануусу зарыл болгондугу баяндалган.

Аннотация: В статье рассматривается вопрос о способности студентов профессионально применять математические знания и эффективно достигать поставленной цели при решении задач с использованием соответствующих программных средств. Авторами отражена оптимизация выпуска математических задач с использованием программных средств в самостоятельной работе студентов. В курсе математики показано, что с помощью современных методов и информационных технологий профориентационного обучения (прикладно – Прикладная математика) будущие профессионалы имеют возможность обучаться основам прикладной математики, углублять и совершенствовать свои профессиональные знания в самостоятельной деятельности посредством использования прикладной математики в качестве инструмента. Они обладают способностью творчески обрабатывать растущий поток информационных технологий и должны компетентно использовать его на практике.

Annotation: The article deals with the issue of students' ability to professionally apply mathematical knowledge and effectively achieve their goals when solving problems using appropriate software. The authors reflect the optimization of the output of mathematical problems using software in the independent work of students. In the course of mathematics, it is shown that with the help of modern methods and information technologies of career guidance training (applied mathematics), future professionals have the

opportunity to learn the basics of applied mathematics, to deepen and improve their professional knowledge in independent activities through the use of applied mathematics as a tool. They have the ability to creatively handle the growing flow of information technology and must use it competently in practice.

Негизги сөздөр: өз алдынча иштөө, математикалык билим, программалык каражаттар; маалыматтык технологиялар, электрондук курс, компетенттүүлүк.

Ключевые слова: самостоятельная работа, математические знания, программные средства; информационные технологии, электронный курс, компетентность.

Keywords: independent work, mathematical knowledge, software; information technology, e-course, competence.

Цифровизация шартында, азыркы жаңы доордо эбегейсиз зор ылдамдык менен өнүгүп бара жаткан илимий-технологиялык процесстин таасири астында жогорку окуу жайларды бүтүрүп жатышкан болочок адистердин кесиптик компетенттүүлүгүнө болгон талап күндөн-күнгө жогорулоодо. Азыркы заманда маалыматтык технологиялар учурда билим берүүнү трансформациялоо, маалыматтык жана коммуникациялык технологияларды массалык жана эффективдүү колдонуунун негизинде анын сапатын көтөрүү, заманбап билим берүү кызматын өркүндөтүү жана билим берүүнүн жыйынтыктарын жакшыртуу жүрүүдө.

«Өз алдынча билим алууга үйрөтүү» - бул окутуучулардын алдында бүгүнкү күндөрү пайда болгон чоң маселе жана аны маалыматтык окуу чөйрөсүндө студенттерге маалыматтык технологияларды пайдаланып мативациясын арттырып гана чечүүгө болот.

Маалымат технологияларын колдонуунун негизинде өз алдынча ишти өркүндөтүү процесси төмөндөгү суроолорду кароого алып келет [1]:

- математиканын жетишкендиктерин программалык каражаттарды колдонуу менен байланышкан кээ бир дисциплиналардын мазмунун корректировкалоо;

- маалыматтык жана коммуникациялык технологиялардын дидактикалык мүмкүнчүлүктөрүн колдонуунун негизинде электрондук окутуу каражаттарын түзүү жана окутуу методикасын өркүндөтүү;

- маалыматтык жана коммуникациялык технологияларды өзүнүн

предметтик областында кесипкөй колдонгон окутуучуларды алардын педагогикалык чеберчилигин жогорулатуу максатында кайра даярдоо;

- окутуунун маалыматтык технологияларын ЖОЖдо киргизүүгө жана колдонууга мүмкүндүк берүүчү эсептөө техникасына жана коммуникацияга байланыштырып уюштуруусу зарыл.

Студенттердин өз алдынча иштөөдө математика курсунун ишмердүүлүгүн окутууда маалымат технологияларын колдонгон учурда өзгөрөт. Анткени, ал өз ишмердүүлүгүн жаңы педагогикалык чөйрөдө жана жаңы электрондук окуу каражаттары, программалык каражаттар менен ишке ашырат. Бул учурда, окутуучу өзү даяр билимдерди бербестен, студенттерди өз алдынча билим алууга багыттайт. Ал өзү окуткан студенттерге өз алдынча иштөөнүн дидактикалык системасы болгон кайсы бир компьютердик педагогикалык чөйрө - окуу дисциплинасынын электрондук курсу түрүндө жүзөгө ашырылган окутуунун технологиясы аркылуу таасирин тийгизет. Бул учурда окутуучунун методикалык мүнөзү да өзгөрүп, традициялык окутууда таптакыр жок болгон кээ бир функцияларды аткарууга туура келет [2].

Предметтик окутуучулар окуу процессинде маалыматтык жана коммуникациялык технологияларды ийгиликтүү жана максаттуу колдонуу үчүн:

- өзүнүн предметинде маалымат технологияларын колдонуунун эффективдүү колдонуу үчүн анын дидактикалык мүмкүнчүлүктөрүн билүүсү;

- математика курсунда компьютердин программалык каражаттарынын (Matlab, Mathematica, Maple, MathCad) колдонуучунун (студенттин) аракеттерине болгон реакцияларын билүү үчүн окутууда маалыматтык технологияларды колдонуунун ыкмаларына ээ болушу, MathCad системасына келтирилген мисал:

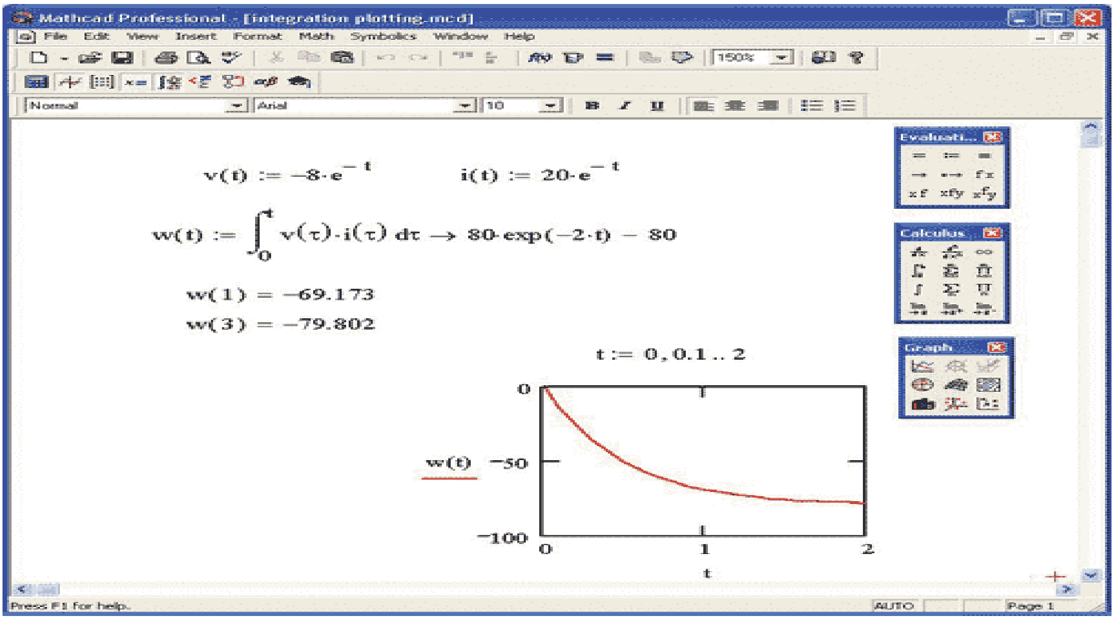

1- сүрөт. MathCad системасында иштөө

- компьютердик парктарда студенттин өз алдынча иштөөсү;

- билгичтигин тереңдетип кабыл алууну күчөтүүгө жардам берүүчү видео-материалды тандоону жана электрондук окуу каражаттарды тиешелүү түрдө компоновка кылуу;

- окутуунун максатына ылайыктап, студенттердин өз алдынча иштөөсү учурунда компьютердин мүмкүнчүлүктөрүн колдонууну талап кылган проблемалык ситуацияларды түзө билүүсү;

- компьютердик программалык каражаттарын окуу ишмердүүлүгүнүн башка түрлөрү менен жетишээрлик деңгээлде айкалыштыра билүүсү;

- өзүнүн тажрыйбасынын, маалыматтык жана коммуникациялык технологиялардын дидактикалык мүмкүнчүлүктөрүн колдонуунун негизинде аларды өзүнүн дисциплинасын окутууда колдонуп, студенттерди өз алдынча билим алууга аракттенишин өркүндөтүү [3].

Студенттердин өз алдынча иштөө процессин маалыматташтыруу үчүн жаңы адаттагыдай эмес билимдерди, жөндөмдөрдү жана методикалык ыкмаларды алуу менен байланышкан окутуучуга түшкөн кошумча жүк; тиешелүү сапаттагы жана сандагы заманбап компьютердик техниканы колдонуу; өз алдынча даярданууга кеткен убакыттын өсүшү, окутууда маалыматтык технологияларды колдонууга жана киргизүүгө болгон мотивацияны арттырат.

Студенттердин өз алдынча иштөөсүндө окутуучу төмөндөгүлөрдү камтыйт:

- окутуудагы маалыматтык технологиялар кээ бир педагогикалык маселелерди эффективдүү чечүүгө жардам берет (мисалы, окуу материалын маанисин ачып берүү, аны өздөштүрүүнү интенсивдештирүү, практикалык иштерди аткаруунун ыкмаларын өнүктүрүү жана бышыктоо, окуу ишмердүүлүгүн башкаруу, окуу материалын өздөштүрүүнүн натыйжаларын каттоо, билим алуучуларда өз ишмердүүлүгүн рефлексиялоону калыптандыруу);

- чыгармачыл эмес мүнөздөгү педагогикалык ишмердүүлүктүн этаптарын автоматташтыруунун эсебинен окутуучу убакытты үнөмдөй алат (мисалы, үйрөнүлүүчү бөлүм боюнча алгачкы маалымат берүү, практикалык иштерди текшерүү);

- студенттер алган билимдин, ыкмалардын, жөндөмдөрдүн сапаттуу болушунун натыйжасында окутуучунун ишмердүүлүгүнүн сапаты да жогорулайт;

- окутуучуда компьютерди өз предметин окутуу куралы катары өз алдынча, математика боюнча адистин жардамысыз, колдоно алаарына ишеним калыптанат;

- билим берүүдө заманбап маалымат системалары менен иштөөнүн ыкмаларын өздөштүрүү окутуучуга өзүнүн кесиптик ишмердүүлүгүндө билим, билгичтик, көндүмдөргө деңгээлинде, өз алдынча иштөөнүн сапатын жогорулатууга жана жалпы эле билим берүү сапатын көтөрүүгө мүмкүндүк берет.

ЖОЖдогу окутуу процессин жана анын компоненти болгон окутуудагы маалыматтык технолгияларды колдонуу аркылуу өз алдынча ишти өнүктүрүү – төмөндөгү уюштуруу проблемаларын чечүүгө алып келет [4]:

1) ЖОЖдун маалыматташтыруу инфраструктурасын түзүүгө, б.а.:

- билим берүү мекемесинин электрондук илимий жана окутуу ресурстарына кирүүгө мүмкүндүк берген бирдиктүү телекоммуникациялык тармакты түзүүгө;

- тармакты техникалык камсыздоого жана сервистик тейлөөгө;

- билим берүү мекемесинин бирдиктүү маалыматтык-билим берүү чөйрөсүн түзүүгө (мисалы, электрондук окутуу ресурстары бар мультимедиалык китепкана жана ал ресурстарга тармактык компьютердик парктардын жетиштүүсү);

- ЖОЖдо студенттерди базалык даярдоого зарыл дисциплиналардын электрондук окуу курстары түрүндөгү окуу ресурстарын түзүүчү жана жаңылап турууучу структуранын болушу;

2) студенттин өз алдынча ишине зарыл болгон программдык каражаттар менен уюштуруу (мүмкүн өз алдынча ишти атайын график боюнча ЖОЖдун аудиторияларында);

3) өз алдынча окуу процессин электрондук жактан камсыз кылуучу электрондук китепканалар менен терең иштөө.

Окутуунун жаңы чөйрөсүн – санариптештирүү шартында компьютердик маалыматтык чөйрөнү колдонуу – студенттин өз алдынча иши үчүн окутуунун жаңы технологиясын түзүүгө мүмкүндүк берет.

Заманбап маалыматтык технологиялардын мүмкүнчүлүктөрү менен традициялык окутуу формаларында топтолгон чоң методикалык тажрыйба айкашып, студенттин өз алдынча ишин эффективдүү уюштурууга мүмкүндүк берет.

Окутуунун маалыматтык чөйрөсүндөгү студенттин өз алдынча ишин биз өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүк катары көрөбүз. Бул учурда студент өзүнүн алдына тигил же бул максаттарды, тапшырмаларды өзү түшүнүү менен коюп, өзүнүн ишмердүүлүгүн пландаштырат жана өзүнүн пикири боюнча окуу-илимий маалыматтардын электрондук булактарын, жеке компьютерди жана маалыматтык-коммуникациялык байланыш каражаттарын колдонуу менен аларды өзү ишке ашырат.

Студентти окутуу процессиндеги базалык бирдик болуп Мамлекеттик билим берүү стандартындагы электрондук окуу курсунун дисциплиналары эсептелет. Адистик боюнча окуу планындагы дисциплиналардын, курстук иштердин (конкреттүү дисциплиналардын компоненти катары), өндүрүштүк практикалардын, дипломдук (бүтүрүү) иштердин топтому тандалган адистик боюнча студентти даярдоого камсыз кылат. Ушуларды эске алуу менен, окуу дисциплиналары боюнча студенттин окутуунун маалыматтык чөйрөсүндөгү студенттин өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүн практикалык түрдө аткарууну өз алдынча иштин дидактикалык системасы – электрондук окуу курсу (ЭОК) аркылуу ишке ашырууну сунуштайбыз.

Электрондук окуу курсу - Мамлекеттик билим берүү стандартындагы окуу курсунун дисциплинасы боюнча бардык түрдөгү жана формадагы сабактарды өткөрүүгө керек болгон дидактикалык программалык каражаттардын топтому (мисалы, Google classroom, AVN

ж.б.). Алар гипермедия чөйрөсүндө электрондук түрдө берилип, окутууда жеке компьютер аркылуу интерактивдик таасир этүү (билим алуучу – электрондук окуу материалы – окутуучу) принцибин колдонот, студенттин окуу-таанып билүү ишмердүүлүгүн издеп уюштуруусу менен айрымаланат. ЭОК, баарынан мурда, студенттин өз алдынча жаңы билим алуу тажрыйбасын калыптандырууга, аны (билимди) жаңы шарттарда колдоно билүүсүнө жана изилдөөчүлүк тажрыйбаны алуусуна багытталыш керек [5].

Бул аныктама математиканын базалык түшүнүктөрүн колдонгондуктан, терминологияны тактап алабыз:

- мультимедиалык продукт – билим алуучуга компьютердин же башка электрондук техниканын жардамы менен берилген тексттик, графикалык, үн, анимация же видео маалыматтын топтому;
- гипермедиалык чөйрө – башкарууга мүмкүн болгон мультимедиалык продуктылардын топтому;
- компьютерде интерактивдик өз ара аракеттешүү – компьютердин жардамы менен диалог online-режиминде белгилүү эрежелер боюнча маектешүү (Zoom, Googlemeet). Бул учурда online формасында сабак өтүү студенттер менен байланышканга жакшы жыйынтык берет.

Ошентип, окутуунун маалыматтык чөйрөсүндөгү окуу курсунун математика дисциплинасы боюнча студенттин өз алдынча ишине биз төмөндөгү аныктаманы сунуштайбыз:

Окуу курсунун математика дисциплинасы боюнча студенттин өз алдынча иши – өз алдынча иштин дидактикалык системасы болгон электрондук окуу курсу, б.а. өз алдынча өздөштүрүү жана өзүн-өзү көзөмөлдөө, окуучунун ишмердүүлүгүн башкарууну уюштуруу жана окутуучу менен билим алуу, өзүнүн билимин колдоно билүү боюнча ыкмаларды жана жөндөмдөрдү иштеп чыгуу процессинде өз ара аракеттешүү механизми бар окуу материалын берүүчү каражат аркылуу студенттин өз билим алуусун ишке ашыруусу зарыл.

Санариптештирүү шартында акыркы жетишкендиктер боюнча жабдылган электрондук китепкана ЖОЖдун өнүккөн окуу-педагигакалык инфраструктурасынын составдуу бөлүгү болуп саналат. Анткени, студенттин өз алдынча ишинин эффективдүүлүгү жана керектүү маалыматты табуу ылдамдыгы кадимки жана электрондук алып жүрүүчүлөрдө сакталган маалымат ресурстары бар заманбап китепкананын маалыматтык мейкиндигинде саякат жасоону билүүдөн да

көз каранды. Издөөнүн эффективдүү болушунда маалымат талабын туура коюу да чоң роль ойнойт, б.а. студенттин китепканада жана китепканалар системасында иштөө тажрыйбасы маалымат издөөнүн практикалык ыкмаларын иштеп чыгууга жардам берет [6].

Азыркы учурдагы мультимедиалык китепканалардын билим берүүчүлүк функциясы өз алдынча иштөөдө процессинде студенттерге маалыматтык продуктыларды жана кызматтарды сабаттуу колдонууда керек болгон даярдыкты бериши мүмкүн. ЖОЖдо өзүнүн студенттерин маалыматтык чөйрөдө даярдоого көп көңүл бурулуп электрондук порталындагы мультимедиа борборунун ресурстары менен студенттердин өз алдынча иштөө тажрыйбасы электрондук китепкана аркылуу өз алдынча иштөөгө сунуш кылган төмөндөгү маалыматтык чөйрөнү бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет [7]:

- тармактык компьютердик парктын колдонулушу; заманбап программалык каражаттарды камсыздоону орнотуу жана жаңылоосу; мультимедиалык окутуучу программаларды орнотуу; тармактык компьютердик парктардын колдонуучуларын каттоо; мультимедиа борборунун студенттерине консультация берүү;

- тармактык жана дистанциялык тейлөөнүн китепканалык-маалыматтык чөйрөсүн түзүү;

- электрондук маалымат алып жүрүүлөрдөгү илимий-билим берүү ресурстарын сунуштоо;

- мультимедиа борборунун китепканасындагы толук тексттүү маалыматтар базасынан маалыматтык издөөнү аткаруу;

- глобалдуу тармактын ресурстары боюнча навигация кылуу; глобалдык тармагына кирип, дүйнөлүк китепканалардын маалыматтар базасы боюнча маалыматтык издөөнү аткаруу;

- мультимедиа борборунун абоненттеринин өз алдынча иштөөдө Googleclassroom, AVN, WhatsApp менен оперативдүү маек системалары, чат, форум аркылуу диалогдук маектешүүсүнө маалыматтык көмөк көрсөтүү;

- мультимедиа борборунун абоненттеринин ресурстарын башка абоненттер үчүн глобалдык тармакта жайгаштыруу;

- текст жана сүрөттөрдү камтыган илимий материалдарды жаңыланышы;

- электрондук илимий-билим берүү материалын толукталып туруусу;

- мультимедиа борборунун ресурстарын жекече тапшырмаларды персоналдык компьютерде аткаруу үчүн сунуштоо;

- электрондук китепкана ресурстарынын базасында семинарларды жана тренингдерди online-режиминде өткөрүү [7].

Жыйынтыктап айтканда, азыркы пандемия учурунда өлкөдөгү эпидемиялогиялык абалга караштуу студенттер билим берүү маалыматтары менен өз алдынча изденүүсүнүн ыкмаларын үйрөнүп жана өздөштүрүп, ар түрдүү маалыматтык ресурстарга чыгуу менен заманбап электрондук китепканаларды, ресурстарды колдонушуп, маалыматтык технологияларды колдонуп абал турукташканга чейин дистанттык түрүндө окууга туура келип (Zoom, Googlemeet, Googleclassroom, AVN, WhatsApp ж.б.) маалымат чөйрө мейкиндигине өтүүдө. Университеттеги электрондук китепкананын маалыматттык илимий-билим берүү ресурстарын колдонуунун негизинде студенттерди өз алдынча окутуу билим берүүнүн алдында турган окутуунун жеткиликтүүлүгүн, эффективдүүлүгүн жана сапатын көтөрүү сыяктуу маанилүү маселени чечүүдө оң кадам жасоого мүмкүндүк берди.

Колдонулган адабияттар:

1. Сыдыкова М.Б., Студенттердин өз алдынча иштөөсүндө маалыматтык технологиялардын колдонушу / Д.У. Байсалов, М.Б. Сыдыкова // Alatoo Academic Studies. – Бишкек, 2020. – № 3. – С. 117-126.
2. Сыдыкова М.Б. Организация самостоятельной работы студентов (на примере изучения математики) / М.Б. Сыдыкова // Качество. Инновации. Образование. – М., 2016. -№1(128). - С. 25-30.
3. Сыдыкова М.Б. Математика курсу боюнча студенттердин өз алдынча иштөөсүндө компьютердик-маалыматтык технологияны колдонуу / М.Б. Сыдыкова, Каныбек кызы Ж., А.М. Акматов // Вестник КНУ. – Бишкек, - 2019. – Спецвыпуск (S). - С. 266-271.
4. Сыдыкова М.Б. Основы формирования компетентности студентов в самостоятельной работе по курсу математика / М.Б. Сыдыкова, А.С. Турдакунова // Alma mater (Вестник высшей школы). – Алматы, - 2016. - №2. - С. 118-120.
5. Васильев А.Н. Mathcad 13 на примерах / А.Н. Васильев. – Спб: БХВ: П., 2006. – 528 с.
6. Кирьянов Д.В. Mathcad 14. / Д.В. Кирьянов. – Спб: БХВ: -П., 2009. – 704 с.

7. Сливина Н.А. Mathcad 13. / Н.А. Сливина. - М: Финансы и статистика, 2003. - 656 с.

УДК: 37.018.7

Калдыбаева А.Т., Өмүрзакова Гүлкайыр
И. Арабаев атындагы КМУ
Калдыбаева А.Т., Өмүрзакова Гүлкайыр
КГУ им. И. Арабаева
A.T. Kaldybaeva, Gulkair Omurzakova
KSU I. Arabaev

УЛУТТАР АРАЛЫК МАМИЛЕНИН МАДАНИЯТЫ БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРДИН МААНИЛҮҮ КОМПЕТЕНЦИЯСЫ КАТАРЫ
КУЛЬТУРА МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ КАК ВАЖНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ
CULTURE OF INTERNATIONAL RELATIONS AS AN IMPORTANT COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

Аннотация: Кыргыз Республикасындагы ар кыл маданияттардын өз ара бири- бирине өтүшү кеңири масштабга ээ болууда. Маданий толеранттуулук – негизинен билим берүү системасына кайрылган, азыркы коомдун чакырыгы. Улуттар аралык мамиленин маданиятынын калыптанышы замандын актуалдуу маселелеринин бири жана ошол эле учурда азыркы коомдун керектөөчүлүк мүнөзү болуп саналат. Заманбап адистерге, өзгөчө Кыргызстандагы ЖОЖдордун педагогикалык адистиктердеги бүтүрүүчүлөрүнө талаптар өзгөрүүдө. ЖОЖ – кесиптик даярдыктага инсандын интенсивдүү социалдашуусунун орду.

Аннотация: Взаимодействие различных культур в Кыргызской Республике набирает обороты. Культурная толерантность является вызовом современного общества, которое ориентируется в основном на систему образования. Формирование культуры межнациональных отношений является одной из самых актуальных проблем современности и в то же время потребительского характера современного общества. Требования к современным специалистам, особенно к выпускникам педагогических вузов Кыргызстана меняются. Университет является

местом интенсивной социализации личности в профессиональной подготовке.

Annotation: The interaction of different cultures in the Kyrgyz Republic is gaining momentum. Cultural tolerance is a challenge to modern society, which is oriented mainly towards the education system. The formation of a culture of interethnic relations is one of the most pressing problems of our time and, at the same time, the consumer nature of modern society. The requirements for modern specialists, especially for graduates of pedagogical universities in Kyrgyzstan, are changing. The university is a place of intensive socialization of the individual in professional training.

Негизги сөздөр: маданий толеранттуулук, улуттар аралык мамиле, социалдашуу, мамилени бекемдөө, ишмердүүлүк, эффективдүүлүк, натыйжалуулук, тарбиялык иш, процесс.

Ключевые слова: культурная толерантность, межэтнические отношения, социализация, укрепление отношений, активность, эффективность, результативность, воспитательная работа, процесс.

Key words: cultural tolerance, interethnic relations, socialization, strengthening of relations, activity, efficiency, effectiveness, educational work, process.

Бул проблемага көңүл бурууну күчөтүү коммуникативдик да, билим берүүчүлүк да мейкиндиктин көп маданияттуулугун эске алуу менен актуалдуу. Улуттук чөйрөдөгү өзгөрүүлөр жаштардын көз алдында жүрүүдө, өзгөрүүлөргө жаштар аргасыз катышуучулары болуп калууда. Ошондуктан жаштардын, айрыкча студенттердин бул проблемага мамилеси жөнүндөгү маселе абдан курч жана актуалдуу болууда.билим берүү системасы биринчи кезекте өлкөнүн улуттук идеясын – Кыргызстандагы улууттар аралык мамилени бекемдөөнү ишке ашырууда турат. Көп маданияттуу билим берүүнү активдүү өнүктүрүү ушуну менен шартталат.

Изилдөөнүн максаты. Толеранттуулук жана улуттар аралык мамиленин маданияты жалпы адамзаттык баалуулук болуп саналат. Ошентип, улуттар аралык мамиленин маданияты бүтүрүүчүлөрдүн башкы компетенцияларынын бири болуп саналат.

Педагогикалык адистиктердин бүтүрүүчүлөрүнүн иши “адам-адам” системасы менен байланыштуу. Бул өз ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгү жана натыйжалуулугу үчүн чоң жоопкерчилик.

Ошондой эле бул стандарттуу эмес кырдаалдардагы ишти да болжолдойт. Мындан сырткары, кайсы гана ишмердүүлүк болбосун, адистен талаптарды жогорулатууну, инсандык өсүүнү жана кесиптик сапатты талап кылат.

Азыркы этапта бардык окуу жайларынын алдында ар түрдүү улуттагы, расадагы, диний ишенимдердеги адамдар менен тынчтыкта жана түшүнүүдө жашоого жөндөмдүү, башка улуттардын маданиятын сыйлай билген жана урматтаган, көп улуттуу жана көп маданияттуу чөйрөдө иш алып барууга жөндөмдүү адамды калыптандыруу процессин болжогон, келечектеги адиске көп маданияттуу билим берүү маселеси турат. Көп маданияттуу билим берүү – бул тилдик, этникалык, улуттук же расалык белгилери боюнча айырмаланган эки же андан көп маданиятты көрсөткөн педагогикалык процесс.

Улуттар аралык мамиленин маданияттын так уюштуруу жана калыптандыруу системасы башка элдин маданиятын түшүнүү жөндөмдүүлүгүн келечектеги педагогдо өнүктүрөт, башкысы – маданияттар аралык продуктивдүү диалогду жүргүзүүгө аны үйрөтүү жана мында башкаларга чыдамдуу мамиле кылуу. Анда акырындыку менен башка элдердин маданиятына натыйжалуу жана адекваттуу мамле кылуу жөндөмдүүлүгү калыптанат, ал ар түрдүү маданияттар аралык кырдаалдарда эффективдүү мамиле кылууда көрүнөт. Мында башкы ролду башка улуттардын маданиятына мамиле жасоо ойнойт. Айырмачылыктардын маданияты, толеранттуулуктун маданияты педагогдун кесиптик ишмердүүлүгүнүн доминанты болуп саналат жана көп улуттуу коллективдерде мамиле жасоого жардам берет.

Азыркы учурда жогорку окуу жайларында студенттер менен тарбиялык иш процесси, кесиптик ишмердүүлүктүн билимдерин, көндүмдөрүн жана ыкмаларын берүү менен гана чектелбеши керек, ошондой эле улуттар аралык мамилени калыптандыруу процессин да күчөтүү зарыл. Бирок буга анча көңүл бурулбай келет. Студенттик курак өзүн өзү аныктоо, ар түрдүү жөндөмдүүлүктөрдүн комплексин өнүктүрүү мезгили да болуп саналат. Студенттер өз билимдерин жана практикалык көндүмдөрүн байытууга, адамдар менен оң өз ара мамилеге, пикир алышууга, ийгиликке жетишүүгө, коомдук мамилелердин системасында белгилүү орунга ээ болууга муктаж.

Жогоруда айтылгандардан улам, биздин изилдөөбүздүн максаты болуп ЖОЖдун шартында улуттар аралык мамиленин маданиятын

түшүнүүнү изилдөө, студенттердин көп маданияттык позициясына анализ жасоо, кесиптик компетенция катары улуттар аралык мамиленин маданиятынын компоненттерин формулировкалоо турат.

Изидөөнүн материалдары жана методдору.

Улуттар аралык мамиле – бул белгилүү бир коммуникативдик өз ара байланыштар жана өз ара мамилелер, бул процессте ар түрдүү улуттук коомдорго таандык жана ар кыл динди карманган адамдар көз караштары, рухий баалуулуктары, ой-пикирлери сезимдери менен тажрыйба алмашат (2).

Улуттар аралык мамиле улуттар аралык мамилелердин формасы болуп саналат, ал барыдан мурда инсандык деңгээлде келиип чыгат. Бул мамиленин маданияты адамдардын өнүгүү денгээлинен, жалпы адамзаттык нормаларды кабыл алуу жана сактоо жөндөмүнөн көз каранды.

– В.Г. Крыськонун этнопсихологиялык сөздүгүндө "улуттар аралык мамиленин маданияты" түшүнүгү атайын билимдер менен көндүмдөрдүн, ошондой эле инсандар аралык байланыштарда, ар түрдүү этникалык топтордун өз ара мамилелеринде көрүнүүчү жана жалпы кызыкчылыктарга өз ара түшүнүү жана макулдук менен тез жетүүгө мүмкүндүк берүүчү адекваттуу жүрүм-турумдар менен аракеттердин жыйындысы [5, 12-б.].

– А.Г. Голев улуттар аралык мамиленин маданиятынын негизин көп кылымдык өз ара түшүнүүлөр, таануулар, элдердин достугунун натыйжасында түзүлүүчү жана өнүгүүчү жалпы адамзаттык баалуулуктарга негизделген мамилелер түзөт деп эсептейт [3].

Ошентип, улуттар аралык мамиленин маданияты коомдун рухий жашоосунун, анын маданиятынын, айрыкча бүтндө адамдык мамиленин маданиятынин органикалык составдык бөлүгү болуп саналат.

Илимий адабияттарга, окумуштуулардын изилдөөлөрүнө анализдин негизинде, биз студенттердин улуттар аралык мамилесинин маданияты түшүнүгүн сунуштадык.

Биз кеңири мааниде студенттердин улуттар аралык мамилелеринин маданиятын көп маданияттуу аң-сезим катары, башкача айтканда, улуттар жана улуттар аралык процесстерди туура түшүнүү, улуттар аралык мамилелерде өзүн жөнгө салуу катары көрөбүз.

Тар мааниде – ар түрдүү улуттагы инсандардын ортосундагы байланышта башка элдин маданиятына, динине, тилине, салтына өз

улутунун маданиятын стандарт же үлгү катары кабылдоосун таңуулабаган өзүн алып жүрүү жөндөмү.

Изилдөөнүн натыйжалары жана аларды талкуулоо.

И.А. Махрова коомдук көз караштан улуттар аралык мамиленин маданиятынын компоненттерин бөлүп көрсөтөт:

– Ар түрдүү этникалык топтордун өкүлдөрүнүн өз ара мамилелерин жөнгө салуучу эрежелерди билүү, конкреттүү кырдаалдарда аларды колдонуу жөндөмдүүлүгү.

– Оң улуттар аралык мамиленин формаларын сактоо, башка улуттагы адамдардын жүрүм-турумуна туура реакция кылуу.

– Улуттар аралык өз ара алаканын жүрүшүндө конфликтсиз мамиленин принциптерин практикада колдонуу керектөөчүлүгү, улуттук чектөөлөргө, улуттук эгоцентризмге каршы туруу жөндөмдүүлүгү [6, 55-б.].

Келечектеги адистердинкесиптик компетенциясы катары улуттар аралык мамиленин маданиятын калыптандыруу боюнча багытталган ишти жана компоненттерин аныктоо боюнча студенттерге социологиялык сурамжылоо жолу аркылуу алардын көп маданияттык позициясын изилдөө зарыл. Биз Н.А. Асипованын «Научно-педагогические основы формирования культуры межнацинального общения школьников» [1] деген эмгегинин негизинде түзүлгөн анкетирлөөнү колдондук, ага “Мектепке чейинки билим берүү” факультетинин 19-21 жаштагы студенттери катышты. Студенттер кыргыз, казак, орус, белорусь, татар, корей улутунун өкүлдөрү болуп саналашты. Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча төмөндөгүдөй корутунду чыгардык:

Анкетирлөөнүн бардык катышуучулары өз улутунун маданияты менен жакшы тааныш жана республиканын башка улуттарынын маданиятын сактоо зарыл деп эсептешет. Бирок респонденттердин 30%ы башка элдердин маданияты жөнүндө билишпейт же жетишерлик эмес билишет. Көпчүлүгү башка улуттардын өкүлдөрүнө оң мамиледе жана мамиле аркылуу алардын улуттук өзгөчөлүктөрүн эске алышат. Башка этносторго карата оң мамлелерге карабастан, улуттар аралык никени студенттердин 2%ы жактырышпайт. ЖОЖдун шартында студенттердин 5%ы улуттук белги боюнча дискриминацияныөздөрүндө сезишкен. Калган студенттерЖОЖдогу жана факультеттердеги улуттар аралык мамилеге оң баа беришкен. Башка улуттардын, корейлердин, осетиндердин, япондордун жана европалык элдердин маданияты

тууралуу көбүрөөк маалымат алгылары келишет. Студенттик чөйрөдө улуттар аралык мамилелерди жакшыртуу иш-чараларына төмөнкүлөрдү сунушташат: чыгармачылык иш чаралар – 30%, мамилелердин клубу – 40%, республиканын улуттарынын тилин үйрөнүү – 20%, башка улуттардын үрп-адаттарын үйрөнүү – 10%. Изилдөөнүн проблемасы боюнча илимий теорияларга жана көз караштарга, анкетирлөөгө жана студенттердин окуу ишмердүүлүгүнүн спецификасын анализдөөнүн негизинде, биз келечектеги адистердин кесиптик компетенциясы катары улуттар аралык мамиленин маданиятынын компоненттерин формулировкаладык.

Теориялык компонент. Алдыдагы ийгиликтүү кесиптик ишмердүүлүк үчүн студенттер маданият таануучулук, психологиялык, тилдик билимдерге, ошондой эле моралдын жана мыйзамдын билимдерине ээ болушу керек. Философияны, маданият таанууну, психологияны, мамлекеттик жана чет тилин студенттердин окуусу, алардын коп маданияттык багытын калыптандырууга жардам берет.

Практикалык компонент. Ал өзүнө пикир алышуунун, жүрүм-турумдун жана кызматташтыктын ыкмаларын камтыйт. Бул этапта сурамжылоолорду, пикир алышуунун тренингдерин, стандарттык эмес куратордук сааттарды, маданиятты байытуучу иш чараларды өткөрүүнү талап кылат. Лидердик, корпоративдик маданият, улуттар аралык пикир алышуунун ж.б. сыяктуу аспектилерди кароону өзүнө камтыган, келечектеги адистердин ийгиликтүү карүерасын ишке ашырууга багытталган атайын курстарды түзүү зарыл.

Корутунду:

Улуттар аралык пикир алышуунун жана улуттардын өз ара аракетинин маданияты ар бир улуттун рухий-адеп-ахлактык маданиятын, анын маданий чыгармачылыгын ачуунун негизинде келип чыгышы мүмкүн. Билим берүү гана студенттерди интернационалдык улуттук тарбияны айкалыштырууну камсыздайт. Азыркы студенттердин этникалык ориентациясы – бул кийинки муундардын ориентациясы.

Улуттар аралык мамиленин маданиятына ээ болуу ийгиликтүү крьеранын бөлүгү катары чыгат, бул өзүн маалыматтуу кылуунун жана өзүн өзү тарбиялоонун күчтүү фактору катары чыгат [4, 17-б.].

Келечектеги адистердин кесиптик компетенциясы катары улуттар аралык мамиленин маданияты, барыдан мурда, адамдын ишмердүүлүгүнүн туруктуу формалары катары жалпы маданиятка таянат,

анын бөлүгү болуп толеранттулук, башкача айтканда, башка маданияттын өкүлдөрү тарабынан көрүнүүчү башка жашоого, сезимге, ой-пикирге жана идеяларга чыдамдуулугу эсептелет. Максатка багыттуу таанып билүүчүлүк ишмердүүлүк процессинде - окутуу жана өзүн өзү маалыматтуу кылууда студенттер чыныгы илимий билимдерге ээ болушат, анын шарты болуп жашоонун булагы жана инсандын калыптанышынын шарты катары мамиле саналат.

ЖОЖдо улуттар аралык мамиленин маданиятын калыптандырууга багытталган иш билим берүү процессинин бардык субьектилерин жана билим берүү чөйрөсүнүн бардык компоненттерин козгоо менен, комплекстүү негизде курулушу керек.

Колдонулган адабияттар:

1. Асипова Н.А. Научно-педагогические основы формирования культуры межнацинального общения школьников / Монография. – Бишкек: Илим, 1994.

2. Афанасьева А.Б. Этнокультурное образование как феномен культурного поля. – СПб: СПГУТД, 2014. – 188 с.

3. Голев А.Г. Воспитание патриотизма и культуры межнационального общения у старшеклассников. – Пятигорск, 2010.

4. Джуринский, А. Н. Поликультурное воспитание в современном мире / А.Н. Джуринский. – М., 2007. – 158 с.

5. Крысько Г.В. Этническая психология. М.: Академия, 2008. – 165 с.

6. Махрова, И. А. Основные принципы формирования культуры межнационального общения // Среднее профессиональное образование. – 2012. – № 8. – С. 55-57.

7. Мунгиева Н. З. Воспитание культуры межнационального общения как средство формирования этнической толерантности // Педобразование и наука: науч.-метод. журнал. – 2013. – №1. – С. 117-120.

8. Серова, И.И. Культура межнационального общения. – Мн: Университетское, 1986. – 159 с.

УДК – 378.147.322

Кутанова Р.А.

И. Арабаев атындагы КМУ

Кутанова Р. А.
КГУ им И. Арабаева
Kutanova R. A.
KSU I. Arabaev

ЖОЖДУН СТУДЕНТТЕРИНИН БИЛИМ БЕРҮҮ ӨЗ АЛДЫНЧА ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН БААЛОО КУРАЛДАРЫ
ИНСТРУМЕНТЫ ОЦЕНИВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧЕБНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ВУЗА
TOOLS FOR ASSESSING THE COMPETENCIES OF EDUCATIONAL INDEPENDENT ACTIVITY OF UNIVERSITY STUDENTS

Аннотация: Макалада ЖОЖдордо студенттердин өз алдынча окуу ишмердүүлүгүнүн компетенцияларын баалоо проблеманын актуалдуулугу ачылып, аны мүнөздөгөн компетенциялардын тизмеси сунушталат. Автор билим берүүнүн сапатын жогорулатуу жолунда компетенттүүлүктү баалоонун маанилүүлүгүн негиздейт жана аны жүзөгө ашыруунун бир катар инструменттерин сунуштайт, ошондой эле компетенттүүлүктү баалоонун маанилүү аспектиси баалоо жүргүзүлө турган критерийлерди тандоо экендигин белгилейт.

Аннотация: В статье раскрывается актуальная проблема оценки компетенций учебной самостоятельной деятельности студентов в вузах, предложен перечень компетенций, характеризующих её. Автор обосновывает важность оценки компетенций, как средства повышения качества образования и предлагают ряд инструментов для ее осуществления, а также отмечает, что важным аспектом оценки компетенций является выбор критериев, на основе которых будет осуществляться оценка.

Annotation: The article reveals the actual problem of assessing the competencies of students' academic independent activity in universities, and offers a list of competencies that characterize it. The author substantiate the importance of competence assessment as a means of improving the quality of education and offer a number of tools for its implementation, and note that an important aspect of competence assessment is the choice of criteria based on which the assessment will be carried out.

Негизги сөздөр: компетенттүүлүк, баалоо каражаттары, билим берүү өз алдынча иш-аракети, баалоонун этаптары.

Ключевые слова: компетенция, инструменты оценивания, учебная самостоятельная деятельность, этапы оценивания.

Key words: competence, assessment tools, educational independent activity, stages of assessment.

Оценка компетенций студентов в вузе имеет большое значение в образовательном процессе, т.к. позволяет оценить уровень достижения поставленных целей и задач обучения, способствует повышению качества образовательной деятельности, выявляет слабые места в процессе обучения, корректирует содержание учебных планов и программ. Наряду с чем, оценка компетенций студентов является инструментом мотивации студентов к учебной деятельности, так как позволяет им увидеть результаты своих усилий и оценить свой уровень компетентности [10]. Проблема оценивания компетенций раскрывается в исследованиях Михеевой О. Н. в контексте уровневой оценки, Резник О., Талановой Ю. А., Шашкина А. В. в контексте повышения качества подготовки будущих специалистов, а также обеспечения качества высшего профессионального образования. В целом, оценка компетенций студентов в вузе является необходимым и важным инструментом для обеспечения качества образования и формирования квалифицированных специалистов, способных эффективно работать в своей профессиональной сфере [5, 8, 10, 11].

Проблема учебной самостоятельной деятельности является одной из важнейших в теории и практике педагогической науки. Эта проблема возникает в связи с тем, что различные факторы, такие как недостаточная мотивация, отсутствие интереса к учебному процессу, низкий уровень подготовки могут препятствовать студентам в успешном освоении учебной программы. Формирование учебной самостоятельной деятельности студентов является одной из важнейших задач образовательного процесса в высшем учебном заведении. Это означает, что студенты должны иметь возможность искать, отбирать, анализировать и применять информацию самостоятельно, а также развивать свои навыки и компетенции в соответствии с выбранным направлением обучения [3].

Содержание вузовского образования регламентируется государственным образовательным стандартом высшего

профессионального образования, силлабусом/рабочей программой и учебно-методическим комплексом. В этой связи, программа обучения в вузе должна предусматривать разнообразные формы и методы, технологии обучения, способствующие формированию у студентов умения и навыков работать самостоятельно и ответственно, например, проведение самостоятельной работы, выполнение практических заданий, участие в научных и исследовательских проектах, проведение семинаров, дискуссий, обсуждений и т.д.

Патрушева Е.В. [7] в своих исследованиях отмечает, что формирование учебной самостоятельной деятельности студентов имеет ряд важных преимуществ. Во-первых, это помогает студентам развивать свои критические мышление, умения анализировать информацию и принимать самостоятельные решения. Во-вторых, это способствует развитию творческого мышления, что позволяет студентам находить нестандартные решения задач и проблем. В-третьих, формирование учебной самостоятельной деятельности студентов помогает им подготовиться к профессиональной деятельности и повысить свою конкурентоспособность на рынке труда. В целом, формирование учебной самостоятельной деятельности студентов является важным компонентом образовательного процесса в вузе и способствует развитию личности студента в целом.

В процессе анализа исследователей, а также в ходе реализации констатирующего эксперимента нами было выявлено, что реализация учебной самостоятельной деятельности студентов в вузе может быть организована посредством следующих этапов:

Подготовительный этап – устанавливаются цели и задачи формирования учебной самостоятельности студентов, определяются требования к их уровню знаний и умений, а также разрабатывается методическая и педагогическая поддержка, необходимая для реализации данной задачи.

Организационно-планировочный этап – происходит разработка и организация учебных программ и планов, которые предполагают наличие различных форм самостоятельной работы студентов, а также создание необходимых условий для их реализации (например, библиотек, компьютерных классов, лабораторий и т.д.).

Этап непосредственной реализации – студенты включаются в различные формы учебной самостоятельной деятельности, которые могут

включать выполнение индивидуальных и групповых заданий, участие в проектах, выполнение курсовых и дипломных работ и т.д. Кроме того, студенты могут проводить самостоятельную работу, используя доступные им материалы и ресурсы.

Контрольный этап – происходит проверка и оценка результатов самостоятельной работы студентов, включая оценку выполненных ими заданий, а также оценку их активности и уровня самостоятельности.

Этап коррекции и развития – проводится анализ результатов реализации учебной самостоятельной деятельности студентов, а также вносятся корректировки в учебную программу и методики работы с целью дальнейшего развития и совершенствования процесса формирования учебной самостоятельности у студентов.

В целом, реализация учебной самостоятельной деятельности студентов в вузе предполагает комплексную и системную работу, которая направлена на подготовку студентов к самостоятельной профессиональной деятельности и развитию их личностных качеств.

Современные методики формирования навыков самостоятельной учебной деятельности студентов включают в себя различные подходы и технологии, среди которых можно выделить следующие [1, 2, 4, 6, 7, 9]:

– Проблемно-ориентированный подход, который предполагает, что студенты должны активно участвовать в поиске решений конкретных проблем и задач, что способствует их самостоятельности и инициативности. Применение этого подхода может включать проведение проектных работ, анализ ситуационных задач и пр.

– Технология "Обратная связь". Данная технология предполагает, что студентам должна быть предоставлена обратная связь на каждом этапе их работы, что позволяет им контролировать свой прогресс и корректировать свою деятельность. Применение технологии может включать проведение периодических консультаций и оценок, а также использование различных инструментов для обратной связи, таких как анкеты и опросники.

– Интерактивные методы обучения предполагают использование интерактивных форм обучения, таких как обсуждения, дискуссии, ролевые игры и т.д. Они позволяют студентам активно участвовать в процессе обучения, развивать свою коммуникативную компетенцию и учебные навыки.

– Использование Интернет-технологий – предоставляются возможности для самостоятельного поиска, изучения и анализа информации, что развивает их навыки самостоятельной работы и самоорганизации.

– Методы метапредметных умений, такие как планирование, анализ, синтез, критическое мышление и др., являются ключевыми для развития самостоятельности студентов и могут быть развиваемыми независимо от конкретной предметной области. Применение этого подхода может включать использование методов проблемного обучения и кейс-методов.

Анализ источников позволил выделить компетенции, характеризующие учебную самостоятельную деятельность студентов вуза, которые могут варьироваться в зависимости от конкретных целей и задач образовательного процесса [3, 5, 10, 11]:

– умение самостоятельно определять цели и задачи учебной деятельности, т.е. студент должен иметь ясное представление о том, что он хочет достичь в результате своей учебной деятельности и какие задачи ему необходимо решить для достижения этих целей;

– умение планировать и организовывать свою учебную деятельность, т.е. студент должен уметь планировать свое время, определять приоритеты, выбирать методы и средства, необходимые для достижения целей и решения задач;

– умение самостоятельно изучать и анализировать учебный материал, т.е. работать с учебными материалами, анализировать их содержание и строить свои выводы на основе полученной информации;

– умение самостоятельно решать проблемы, т.е. определять причины проблем, анализировать их и находить эффективные способы их решения;

– умение работать в команде, эффективно работать в группе, сотрудничать с другими студентами, уметь выслушивать и уважать мнение других;

– умение использовать современные информационные технологии, уметь работать с компьютером, владеть различными программами и сервисами, уметь искать и анализировать информацию в сети Интернет;

– умение критически мыслить, т.е. критически оценивать информацию, выделять главное от второстепенного, аргументировать свою позицию и принимать обоснованные решения;

– умение саморазвиваться, самостоятельно продолжать свое образование, повышать свою квалификацию и развивать свои навыки и компетенции;

– компетенция организации учебной деятельности, которая включает в себя умение планировать свою учебную деятельность, эффективно распределять время, определять приоритеты, выбирать методы и средства обучения;

– компетенция поиска, анализа и использования информации, которая включает в себя умение находить, выбирать, анализировать и применять информацию из различных источников;

– компетенция решения учебных задач, которая включает в себя умение формулировать и решать учебные задачи, самостоятельно и совместно с другими студентами;

– компетенция самооценки и рефлексии, которая включает в себя умение анализировать свои знания, умения и навыки, определять свои сильные и слабые стороны, выстраивать планы дальнейшего развития;

– компетенция коммуникации и сотрудничества, которая включает в себя умение общаться с другими студентами, принимать участие в совместной работе, эффективно использовать коммуникационные навыки;

– компетенция использования информационно-коммуникационных технологий, которая включает в себя умение работать с различными программами и сервисами, использовать электронные ресурсы для учебных целей.

Оценивание компетенций учебной самостоятельной деятельности студентов может осуществляться различными инструментами, включая процессы самооценки студентами (студенты могут самостоятельно оценивать свои компетенции, заполняя анкеты и опросники, оценивая свой уровень знаний и навыков), тесты и экзамены (задания, которые позволяют оценить уровень компетенций студентов в области учебной самостоятельной деятельности), проектная деятельность (студенты должны применять свои навыки и компетенции в практических задачах), портфолио (студенты могут создавать портфолио своих работ, в которых отображаются их навыки и компетенции в области учебной самостоятельной деятельности), наблюдение и оценка педагогом (педагоги могут наблюдать за работой студентов, оценивать их учебные достижения, уровень самостоятельности), 360-градусный фидбек (предполагает сбор обратной связи от нескольких источников, таких как педагоги, студенты, коллеги по команде, и родители, что позволяет получить более объективную оценку компетенций студентов), кейсы и симуляции (оценка компетенций может осуществляться на основе участия

студентов в кейсах и симуляциях, где студенты должны применять свои навыки и компетенции в условиях, максимально приближенных к реальным) [1, 2, 4, 6, 7, 9].

Каждый из этих инструментов может быть использован в зависимости от конкретных целей и задач оценки компетенций учебной самостоятельной деятельности студентов. Оценка компетенций студентов является важным инструментом для определения уровня сформированности компетенций учебной самостоятельной деятельности студентов вуза. Она позволяет выявлять сильные и слабые стороны образовательного процесса, определять, на каких этапах обучения необходимо усилить работу над развитием компетенций.

Кроме того, оценка компетенций позволяет дать обратную связь студентам и преподавателям по результатам обучения. Это позволяет студентам лучше понимать свой уровень знаний и умений, а также преподавателям - эффективность своей методики обучения.

Оценка компетенций также важна для подготовки студентов к будущей профессиональной деятельности, так как она позволяет определить, насколько студенты готовы к решению задач и проблем в своей области. Компетентный специалист должен обладать навыками самостоятельной работы, поэтому оценка уровня сформированности компетенций учебной самостоятельной деятельности студентов имеет особую важность для их будущей профессиональной деятельности.

Таким образом, проведение оценки компетенций студентов является необходимым этапом образовательного процесса, который позволяет оценить результаты обучения, выявить проблемные моменты и улучшить качество высшего профессионального образования.

Список цитируемых источников:

1. Бакштановская И. В., Киселева Т. А. Использование методов проектной деятельности в процессе формирования учебной самостоятельности студентов // Студенческая наука: пути развития. – 2016. – № 2. – С. 30-34.
2. Гаськова Н. В. Методика формирования навыков самостоятельной работы студентов на основе применения активных методов обучения // Образование и наука в XXI веке: материалы Междунар. науч.- практ. конф. – Томск, 2014. – С. 230-234.
3. Зимняя И. А. Ключевые компетенции: новая парадигма результатов образования. – СПб.: Питер, 2004. – 272 с.

4. Кузнецова Н. И., Каменева Е. В. Использование портфолио в процессе оценки учебной самостоятельности студентов // Педагогические исследования. – 2015. – № 3 – С. 33-39.

5. Михеева О. Н. (2019). Оценка уровня компетенций студентов в вузе. Современное образование: проблемы и решения, (1), 15-21.

6. Панюкова И. В. Использование кейсов и симуляций в обучении экономическим дисциплинам // Инновации в образовании. – 2015. – № 7. – С. 121-125.

7. Патрушева Е. В. Формирование учебной самостоятельности студентов в условиях компетентностного подхода // Высшее образование в России. – 2009. – № 8. – С. 75-79.

8. Резник О. (2017). Оценка компетенций студентов как средство повышения качества образования. Профессиональное образование в России и за рубежом, (3), 31-34.

9. Рождественская Л. А. 360-градусный фидбек как методика оценки компетенций // Профессиональное образование в России и за рубежом. – 2018. – № 2. – С. 65-71.

10. Таланова Ю. А. Оценка компетенций студентов как средство повышения качества образования. Наука и образование, (4), 15-19.

11. Шашкин А. В. Оценка компетенций как инструмент качественного образования. Новый университет: вестник перспективных исследований, (3), 71-76.

УДК – 378.147.322

Кутанова Р.А.

И. Арабаев атындагы КМУ

Кутанова Рано Алымбековна

КГУ им И. Арабаева

Kutanova Rano Alymbekovna

KSU I. Arabaev

УНИВЕРСИТЕТТЕ СТУДЕНТТЕРДИН ОКУУ БОЮНЧА ӨЗ АЛДЫНЧА ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ
ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕБНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ВУЗЕ
FORMATION OF STUDENTS' INDEPENDENT EDUCATIONAL

ACTIVITY AT THE UNIVERSITY

Аннотация: Бул макалада студенттердин көндүмдөрүн жана ЖОЖдордо окуу учурунда өз алдынча иш көндүмдөрүн калыптандыруу маселесин ачылып жатат. Макалада "өз алдынча окуу иши" түшүнүгүн чечмелөөгө ар кандай мамилелер талданат, ЖОЖдо аны уюштуруунун өзгөчөлүктөрү каралат, аны натыйжалуу калыптандыруу үчүн зарыл болгон педагогикалык шарттар келтирилет.

Аннотация: Статья раскрывает проблему формирования у студентов умений и навыков самостоятельной работы в процессе обучения в вузе. В статье анализируются различные подходы к трактовке понятия "учебная самостоятельная деятельность", рассматриваются особенности ее организации в вузе, приводятся педагогические условия, необходимые для ее эффективного формирования.

Annotation: The article reveals the problem of formation of students' skills and abilities of independent work in the process of studying at the university. The article analyzes various approaches to the interpretation of the concept of "educational independent activity", examines the features of its organization in the university, provides the pedagogical conditions necessary for its effective formation.

Негизги сөздөр: билим берүү өз алдынча иш-аракети, усулдук ыкмалар, билим берүү өз алдынча иш-аракетинин маңызы, билим берүү ишинин структурасы, педагогикалык шарттар.

Ключевые слова: учебная самостоятельная деятельность, методологические подходы, сущность учебной самостоятельной деятельности, структура учебной деятельности, педагогические условия.

Key words: educational independent activity, methodological approaches, essence of educational independent activity, structure of educational activity, pedagogical conditions.

Проблема формирования учебной самостоятельной деятельности студентов остается актуальной на протяжении многих лет. Это связано с тем, что развитие самостоятельности является одной из важнейших задач высшего образования. Умение самостоятельно осваивать новые знания и навыки, анализировать информацию, находить и использовать необходимые ресурсы и решать проблемы – это навыки, которые необходимы для достижения успеха в карьере и личной жизни.

Однако, в настоящее время, у многих студентов наблюдается низкий уровень самостоятельности и инициативности в учебной деятельности. Это может быть связано с разными факторами, такими как недостаточная подготовка в школе, нехватка времени и ресурсов, отсутствие мотивации и т.д.

В связи с этим, проблема формирования учебной самостоятельной деятельности студентов остается актуальной и требует постоянного внимания со стороны педагогов и учебных заведений. Важно разрабатывать и применять эффективные методы и технологии обучения, которые бы способствовали развитию у студентов самостоятельности, творческого мышления и инициативности. Также необходимо обеспечивать студентов необходимыми ресурсами, помогать им в поиске и использовании информации и давать обратную связь по результатам их работы.

Среди ученых и исследователей, занимающихся проблемой учебной самостоятельной деятельности студентов в вузе, можно выделить следующих: Л.В. Занков [2] – педагог, автор теории развития познавательных способностей учащихся, который разработал методику формирования учебной самостоятельности студентов; И.Н. Кузнецов [4] – ученый, работающий в области педагогики и психологии, автор курса "Педагогика высшей школы", который разработал методику построения учебного процесса с учетом потребностей студентов в самостоятельности; Л.Ф. Снегирева [7] – ученый-педагог, занимающийся проблемой формирования учебной самостоятельности студентов в высшей школе, которая разработала комплексную программу по развитию этого навыка; Д.А. Карпова [3] – российский ученый-педагог, автор курса "Педагогика высшей школы", которая разработала методику применения современных информационных технологий в обучении, позволяющую стимулировать у студентов самостоятельность и творческое мышление; М.С. Лаврова [5]– ученый-педагог, занимающаяся проблемой развития учебной самостоятельности студентов в вузе, которая разработала комплексную программу, включающую в себя методики по развитию различных компонентов этого навыка; А.С. Антонова [1] – ученый-психолог, которая изучила проблемы формирования учебной самостоятельности студентов в вузе и разработала методики для определения уровня этого навыка у студентов.

Эти исследователи внесли значительный вклад в изучение проблемы формирования учебной самостоятельности студентов в вузе и разработали методики и программы, которые позволили эффективно развивать этот навык у студентов.

Анализ ключевых понятий, характеризующих предмет нашего исследования, позволил выявить следующее: определения понятий «деятельность» и «работа» в разных словарях интерпретируется тем, что слово работа обозначает значение: «трудовая деятельность» и «труд». «Работа» - а) Занятие, труд, деятельность. б) Служба, занятие как источник заработка; в) Продукт труда; г) Материал, подлежащий обработке. Если рассматривать словосочетание «работа человека», то в нем заложен смысл самостоятельного исполнения работы человеком. Слово «деятельность» производное от слова «деятель». «Деятель» - человек который активно работает, проявляет себя в той или иной культурно-общественной среде. В психолого-педагогической литературе понятие «самостоятельная работа студентов» имеет определенные различия.

В.А. Сластенин [7] определяет самостоятельную работу как «форму обучения, в которой студент усваивает знания, овладевает умениями, навыками, учит планомерно, систематически работать, мыслить, формирует свой стиль умственной деятельности», а Т.Л. Чепель [9] считает, что самостоятельная работа студентов требует раскрытия всей познавательной деятельности самим ее субъектом. Кроме этого есть термин «самообразовательная деятельность», теоретико-методологические исследования научной категории «самообразовательная деятельность» исследовали многие ученые. Как отмечает Н.С. Михайлова, становление субъектности в профессиональном образовании, связанно с развитием самообразовательной деятельности студента. Н.С. Михайлова [6] считает, что самообразовательный вид деятельности – это цель и содержание деятельности, которая является целенаправленной и целесообразной в самообразовании студента, номинально определенные им самим, самостоятельно реализуемые в процессе рефлексивных механизмов. Если у Т.Л. Чепель [9] речь идет о целесообразности познавательной деятельности студентов, то Н.С. Михайлова [6] отмечает целенаправленность и целесообразность самоизменения студента посредством осуществления рефлексивных механизмов.

В наше время возрос исследовательский интерес к проблеме самостоятельной работы студентов среди педагогов и психологов. Ведущими аспектами в исследовании данной проблемы являются:

1) Изучение психолого-педагогических условий оптимизации самостоятельной работы/деятельности студентов, обуславливающих их профессионально-личностное становление и развитие.

2) Развитие субъектности студентов, мотивация к самостоятельной работе, коммуникативной компетентности.

3) Расширение информационно-технологической деятельности студентов.

4) Разработка дидактических средств, моделей организации и управления самостоятельной работы студентов, использование дистанционных форм организации самостоятельной работы студентов.

5) Влияние личностных особенностей студентов на результативность их самостоятельной деятельности.

Таким образом, развитие учебной самостоятельной деятельности студентов – это необходимое условие для эффективного обучения и подготовки высококвалифицированных специалистов.

В педагогической науке существует несколько методологических подходов к исследованию проблемы формирования и организации учебной самостоятельной деятельности студентов вуза, среди которых можно выделить следующие:

– педагогический подход – этот подход предполагает анализ педагогических факторов, влияющих на формирование учебной самостоятельности студентов; в рамках данного подхода исследуются педагогические технологии и методы обучения, которые способствуют развитию у студентов самостоятельности и инициативности;

– психолого-педагогический подход – данный подход базируется на анализе психологических факторов, которые влияют на развитие учебной самостоятельности студентов; в рамках данного подхода исследуются личностные особенности студентов, мотивация к учебной деятельности, уровень развития когнитивных процессов и т.д.;

– социологический подход основан на анализе социальных факторов, которые влияют на развитие учебной самостоятельности студентов, исследуются социальный статус студентов, культурно-исторические условия, в которых они выросли, социально-экономические факторы и т.д.;

– комплексный подход предполагает объединение различных методологических подходов для более полного анализа проблемы формирования и организации учебной самостоятельной деятельности студентов, проводится анализ педагогических, психологических и социальных факторов, которые влияют на развитие учебной самостоятельности студентов;

– компетентностный подход в исследовании проблемы формирования учебной самостоятельности студентов включает в себя рассмотрение не только знаний, умений и навыков, но и личностных качеств студентов, необходимых для успешной самостоятельной работы, т.е. компетенций; согласно компетентностному подходу, для формирования учебной самостоятельности студентов необходимо обеспечивать соответствующие педагогические условия, такие как: создание благоприятной образовательной среды, позволяющей студентам проявлять свою инициативу и творческий потенциал; развитие у студентов мотивации к самостоятельной деятельности и формирование у них уверенности в своих силах; использование современных методов и технологий обучения, способствующих развитию у студентов навыков самостоятельной работы и самоорганизации.

Таким образом, каждый из этих подходов имеет свои преимущества и недостатки, при этом выбор конкретного подхода зависит от конкретных целей и задач исследования. Однако, важно отметить, что для более полного понимания проблемы формирования и организации учебной самостоятельной деятельности студентов необходимо использовать комплексный подход.

Анализ психолого-педагогической литературы позволил нам констатировать различные трактовки исследуемого понятия: учебная самостоятельная деятельность студентов – это вид деятельности, в рамках которой студенты самостоятельно осуществляют процесс учебы и приобретают новые знания, умения и навыки; это процесс, в ходе которого студенты активно и целенаправленно работают над изучением учебного материала, анализируют, обрабатывают и систематизируют информацию, вырабатывают свою точку зрения, осуществляют поиск необходимых ресурсов и используют различные формы и методы обучения; процесс, включающий в себя самостоятельную работу студентов по изучению теоретического материала, выполнению практических заданий, подготовке к экзаменам и защите проектов,

исследований; процесс активного и целенаправленного освоения знаний, умений и навыков, который осуществляется студентами самостоятельно, с помощью преподавателей или других студентов.

Основными элементами учебной самостоятельной деятельности являются постановка целей и задач, выбор методов и способов работы, анализ и оценка результатов. Она также включает в себя различные формы работы, такие как чтение литературы, написание эссе, выполнение практических заданий, участие в дискуссиях и обсуждениях, проведение исследований и т.д.

Учебная самостоятельная деятельность является важным компонентом образовательного процесса, так как она помогает студентам активно участвовать в процессе обучения, формировать свои знания и навыки, а также развивать свою самостоятельность и ответственность. Кроме того, учебная самостоятельная деятельность является необходимым условием для достижения высоких результатов в учебной деятельности и успеха в будущей профессиональной деятельности.

Основными элементами учебной самостоятельной деятельности студентов являются:

– целеполагание и планирование учебной деятельности;
– выбор и освоение методов и форм работы;
– активный поиск и анализ информации;
– самостоятельное решение учебных задач;
– контроль и оценка результатов своей деятельности;
– рефлексия и самоконтроль в процессе учебы.

Особенностью учебной самостоятельной деятельности студентов является ее направленность на активную познавательную деятельность, при которой студенты становятся главными участниками процесса обучения. Важно отметить, что учебная самостоятельная деятельность студентов не ограничивается только учебным процессом, она также включает в себя их участие в научно-исследовательской, творческой и социальной деятельности, что способствует формированию их личностных качеств и профессиональных навыков.

Структура учебной самостоятельной деятельности студентов вуза включает следующие компоненты:

– Целеполагание и планирование учебной деятельности. В этом компоненте студенты определяют свои цели и задачи в рамках учебного процесса, а также разрабатывают план своей учебной деятельности.

– Освоение методов и форм работы. В данном компоненте студенты выбирают и осваивают различные методы и формы работы, которые позволяют им эффективно осуществлять учебную деятельность.

– Активный поиск и анализ информации. В этом компоненте студенты производят поиск, анализ и оценку информации, которая необходима для выполнения учебных задач.

– Самостоятельное решение учебных задач. В данном компоненте студенты самостоятельно решают учебные задачи, используя полученные знания и методы работы.

– Контроль и оценка результатов своей деятельности. В этом компоненте студенты контролируют и оценивают свои результаты учебной деятельности, а также корректируют свою деятельность в соответствии с полученными результатами.

– Рефлексия и самоконтроль в процессе учебы. В данном компоненте студенты рефлексируют о своей учебной деятельности и проводят самоконтроль, выявляя свои сильные и слабые стороны.

Каждый из этих компонентов взаимосвязан и важен для успешного освоения учебного материала и формирования у студентов навыков самостоятельной работы. Кроме того, реализация каждого из этих компонентов требует определенных компетенций и навыков, которые студенты могут приобрести в процессе своей учебной деятельности.

В процессе проведения экспериментальной работы, нами были выявлены особенности организации учебной самостоятельной деятельности студентов в вузе:

– гибкость учебного процесса, которая характеризуется возможностью выбора дисциплин, которые они хотят изучать и в каком порядке, что позволяет им формировать собственный учебный план и график работы;

– использование современных информационных технологий, таких как электронные образовательные ресурсы, интерактивные доски, веб-конференции и т.д., что позволяет студентам получать доступ к большому количеству информации и быстро находить необходимые материалы для самостоятельной работы;

– наличие библиотек и других учебных ресурсов, доступных в инфраструктуре вуза;

– индивидуальный подход к студентам, который позволяет персонализировать установку в выполнении СРС и развивать их самостоятельность;

– поддержка и мотивация со стороны преподавателей, тьюторов, фасилитаторов, которые осуществляют и контроль за самостоятельной работой студентов и оказывают им помощь в случае необходимости.

Наряду с вышеизложенным, для эффективного формирования учебной самостоятельной деятельности студентов в вузе необходимо создание соответствующих педагогических условий.

Анализ, наблюдение и проведение ряда опросов, позволил нам выявить, что в настоящее время в вузах создаются организационно-педагогические условия такие как, организация деятельности студентов на основе принципов активности, самостоятельности и творчества, т.е. это означает, что студенты должны быть активными участниками образовательного процесса, осуществлять самостоятельный выбор методов и форм работы, а также иметь возможность проявлять свою творческую индивидуальность; создание условий для общения и взаимодействия студентов между собой и с преподавателями, чтобы студенты могли общаться друг с другом, обмениваться опытом и знаниями, а также получать обратную связь от преподавателей; организация гибкой системы оценки знаний студентов, которая позволяет учитывать результаты самостоятельной работы студентов, что может быть достигнуто за счет использования различных форм контроля знаний, таких как контрольные работы, тесты, зачеты, а также за счет оценки качества выполнения самостоятельных заданий; обеспечение доступности к информационным и образовательным ресурсам, без которых невозможны процессы полноценной самостоятельной деятельности студентов, что может быть достигнуто за счет организации деятельности в библиотеках, специальных аудиториях для взаимной интерактивной коммуникации; применение современных методов и технологий обучения, (онлайн-курсы, видеолекции, вебинары, интерактивные задания и т.д.); развитие у студентов мотивации к самостоятельной деятельности за счет проведения мотивационной работы (семинаров-тренингов), создания интересных заданий и проектов, а также за счет вовлечения студентов в научно-исследовательскую деятельность.

В заключение можно отметить, что формирование учебной самостоятельной деятельности студентов в вузе является важной задачей современного высшего образования. Самостоятельная деятельность является неотъемлемой частью учебного процесса, позволяющая студентам развивать навыки самоорганизации, анализа, синтеза и

применения знаний в реальных условиях. Организация учебной самостоятельной деятельности студентов в вузе должна быть спланирована и структурирована, чтобы обеспечить эффективный и продуктивный процесс обучения. Для достижения этой цели необходимо создавать благоприятную образовательную среду, включающую в себя персонализированное обучение, самостоятельную работу, а также работу в группах. Кроме того, компетентностный подход позволяет учитывать личностные особенности студентов, их мотивацию и потребности, что является ключевым фактором успешного формирования учебной самостоятельности. В итоге, формирование учебной самостоятельной деятельности студентов в вузе является важным компонентом образования, который позволяет студентам развивать свои способности, достигать высоких результатов и готовиться к успешной профессиональной деятельности в будущем.

Список цитируемых источников:

1. Антонова А.С. Формирование самостоятельности у будущих учителей начальных классов в процессе профессиональной подготовки // Вестник Пермского университета. Серия: Педагогика. - №2 (14) - 2013. - С. 54-58.

2. Занков Л.В. Развитие учебной самостоятельности учащихся. - М.: Просвещение, 1986.

3. Карпова Д.А. Особенности формирования учебной самостоятельности студентов в высших учебных заведениях // Педагогическое образование в России, №1. - 2011. - С. 70-73.

4. Кузнецов И.Н. Формирование умений самостоятельного изучения иностранного языка у студентов вуза // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Гуманитарные науки. - №2 - 2012. - С. 47-53.

5. Лаврова М.С. Формирование учебной самостоятельности студентов в вузе. – М.: 2003.

6. Михайлова Н.С. Формирование учебной самостоятельности студентов в условиях современного вуза // Известия Тульского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки, №3-1. - 2014. - С. 35-42.

7. Сластенин В.А. Основы обучения иностранным языкам. - М.: Изд-во МГУ, 1998.

8. Снегирева Л.Ф. Педагогические условия развития учебной самостоятельности студентов // Вестник Российского университета

дружбы народов. Серия: Педагогика и психология образования, №3. - 2010. - С. 46-53.
9. Чепель Т.Л. Программирование и контроль учебной деятельности в процессе обучения в вузе. - М.: Изд-во МГУ, 1984.

УДК 372.851

Мурзабаев К. К., Сманова Н. Т.
Ош мамлекеттик университети
Мурзабаев К. К., Сманова Н. Т.
Ошский государственный университет
Murzabaev K. K., Smanova N. T.
Osh State University

МАТЕМАТИКА ПРЕДМЕТИН ТАБИГЫЙ ИЛИМДЕР ПРЕДМЕТТЕРИ МЕНЕН ИНТЕГРАЦИЯЛАП ОКУТУУНУН ЭФФЕКТИВДҮҮ ЖОЛДОРУ
ЭФФЕКТИВНЫЕ СПОСОБЫ ИНТЕГРИРОВАННОГО ИЗУЧЕНИЯ ПРЕДМЕТА МАТЕМАТИКИ С ЕСТЕСТВЕННО НАУЧНЫМИ ПРЕДМЕТАМИ
EFFECTIVE WAYS OF TEACHING MATHEMATICS BY INTEGRATED LEARNING WITH NATURAL SCIENCE SUBJECTS

Аннотация: Азыркы учурда чыныгы дүйнө тууралуу билимди бөлүктөп окутуу аркылуу эмес, интеграциялап окутуу аркылуу алуу маселеси өз актуалдуулугун көрсөтүүдө. Интеграциялап окутуунун актуалдуулугу чыныгы дүйнөнү мектеп предметтери аркылуу толук таанып-билүүгө карата аракеттенүүдө турат. Мындай окутуунун натыйжасында окуучунун билими толук болуп, чыныгы дүйнө тууралуу түшүнүгү бир бүтүндүүлүккө айланат. Интеграциялап окутууда мугалимдер үчүн дагы өтө чеберчилик менен сабак өтүүгө даярданууну талап кылып, ар тараптуу, кызыктуу материалдарды издөөгө, техниканы колдонуу менен сабак өтүүгө мажбур кылат. Макалада математика предметин башка предметтер менен интеграциялап окутуунун артыкчылыктуу жактары белгиленген.

Аннотация: В настоящее время приобретает особую актуальность получение знаний о реальной действительности не путем раздельного

обучения, а с помощью интегрированного обучения. Актуальность интегрированного обучения состоит в более полном познании реальной действительности с помощью школьных предметов. В этом случае знания ученика становится полными, а понятия о реальной действительности являются целостными. Этот метод требует от учителя высокой подготовки, поиска универсального и интересного материала, использования техники в обучении. В статье отмечены положительные стороны интегрированного обучения математике с другими предметами.

Annotation: At the present time, acquiring knowledge about the real reality is acquiring special relevance not through separate training, but through integrated training. The relevance of integrated learning lies in a more complete knowledge of reality with the help of school subjects. In this case, the student's knowledge becomes complete, and the concepts of reality are integral. This method demands from the teacher of high preparation, searching of versatile and interesting material, use of technique in tutoring. The article highlights the positive aspects of integrated teaching of mathematics with other subjects.

Негизги сөздөр: Предметтерди интеграциялоо, интеграциялап окутуунун методикасы, интеграциялап окутуу, интеграцияланган сабак.

Ключевые слова: Интеграция предметов, методика интегрированного обучения, интеграционное обучение, интеграционный урок.

Key words: The Integration of subjects, the method of integrated education, integration education, integration lesson.

Бүгүнкү күндө эркин жана өзгөчө көп кырдуу ой жүгүрткөн, жеке көз карашка ээ, керектүү учурда чечкиндүү кадам жасоого эрки жеткен окуучуларды тарбиялоо турмуштун талабы. Албетте, ал окуучулар жаңы доордун өнүгүү мыйзам-ченемдерин, тарыхый окуяларды, коомдогу өзгөрүүлөрдүн өзөгүн өздөштүрүп талдай билиши маанилүү [1]. Албетте, бул жаңылануу, өнүгүү процессин колго алуу үчүн билим берүү мекемелери чыгармачыл, таланттуу, кесипкөй педагог-адистер менен камсыз болушу зарыл. Алар билим берүүнү өнүктүрүүнүн прогрессивдүү технологиялары менен куралданып, билим берүүнү модернизациялоонун стратегиялык программаларын иштеп чыгуулары керек. Азыркы учурда ошол модернизациялоонун кадамдарынын бири болуп математика жана табият таануу предметтерин окутууга өзгөчө көңүл буруу маселеси турат. Анткени математика жана табият таануу предметтери окуучулардын ой-

жүгүртүүсүн өнүктүрүп, түпкүрдө жаткан талантты ойготот, чыныгы генде бекинип жаткан өнөрдүн ачылышына жол салат. Ал процесс коомдун өнүгүшү үчүн кызмат кылаары түшүнүктүү [3].

Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууга карата берилүүчү тапшырмаларды координациялоо – зарыл болгон уюштуруу чарасы, дал ушул коллективдин мугалимдеринин педагогикалык маданиятынын деңгээлинин күбөсү. Чынында, окуучунун өз алдынча ой-жүгүртүүсүн өнүктүрүү менен ички дүйнөсүн, табият берген таланттын ачууга чоң маани берип, окуучунун табигый жөндөмүн терең изилдөө менен биргеликте жекече иш алып баруу керек. Окуучунун өзүн-өзү таануу мүмкүнчүлүктөрүн да ойготуу керек. Башкача айтканда, окуучунун ой-жүгүртүүсүн ойготуп, өнүктүрүп, ички дүйнөсүндөгү купуя сыр катары сандыкта катылган табигый таланттарды, өнөрлөрдү ачууга ар тараптан жардамдашуубуз керек [8].

Бул көйгөйлөрдү чечүүнүн негиздүү таянычы катары математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутуунун сапатын жогорулатуу, орто мектептерде өтүлүүчү сабактардын формасына, мазмунуна олуттуу өзгөртүүлөрдү киргизүү, сабак процессин азыркы мезгилдин талабына ылайык, билим берүү муктаждыктарын чечүү менен биргеликте инсандык касиетин калыптандыруучу компетенттүүлүктөрдү ар бир сабакта ишке ашыруу милдети турат. Математика предмети өз чегин кеңейтип, табигый илимдер предметтери менен жуурулушуп, интеграцияланып толукталуу аркылуу инсандан тартып ааламдык деңгээлге чейинки муктаждыктарды канааттандырууга багытталуусу керек. Бул болсо окуучулардын илимий ой жорумуна стандарттуу эмес көз караштарды киргизүү менен жаңыча ой жүгүртүүгө багыт берет. Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялоо окуу процессинде окуучулардын ойлоо жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү үчүн да жагымдуу жана ылайыктуу жагдай түзгөндүк болуп саналат. Бүгүнкү күндө математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууну бардык өнүгүүнүн негизи катары карасак болот. Андыктан математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутуу аркылуу окуучулардын илимий түшүнүктөрүн, көз караштарын, өз алдыларынча ой-жүгүртүүлөрүн өнүктүрүүнүн үстүндө иштөөбүз маанилүү жана учурдун зарылдыгы болуп калды. Ошондуктан окуучулардын ой-жүгүртүүлөрүн өнүктүрүүчү

бирден-бир каражат болгон математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууга өзгөчө басым жасоо учурдун олуттуу маселеси [2].

Мугалим үчүн тандалып алынган теманы табийгый илимдер предметтери менен интеграциялап окутуу убакытты алда канча көбүрөөк чыгымдоону талап кылат. Эгерде окуучуларда тигил же бул кубулуштардын келип чыгышы жана маңызы жөнүндө билимдин жетиштүү байлыгы болсо, анда интеграциялап окутууну тандап алуу максатка ылайыктуу болот. Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутуу убакытты үнөмдөйт, эске тутууну жана тандалып алынган предметтер боюнча жалпы окуу чеберчилигин өнүктүрөт. Математика предметин интеграциялап окутуу окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн, өз алдынчалыктарын өнүктүрүү менен биргеликте башка предметтерден алган билимдерин калыптандырууга да жардам берет. Интеграциялап окутуу башка методдор сыяктуу эле мугалимге өтө зарыл, анткени тандалып алынган бир катар темалар үчүн өзүнүн талашсыз артыкчылыктары бар. Окуу материалын активдүү, баамдап билүү менен эстеп калууга жардам берет жана окуучунун чыгармачылык ишин жандандырат [12].

Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутуунун концепциясы (бардык башка учурлардай эле) диалектикалык системалуу мамиле кылуу көз карашына негизделет. Интеграциялап окутууда мугалим окуу материалын активдүү, баамдап билүү менен эстеп калууга жардам берет жана окуучунун чыгармачылык ишин жандандырат. Интеграциялап окутууда мугалим, окуучулардын жеке өз алдынча издөө ишинин методдорунун маанисин баамдап, алардын чыгармачылык ой жүгүртүүлөрүнүн өнүгүүсүн активдештирип, күтүлүп жаткан натыйжалардын, ийгиликтердин жогорулашына шарт түзөт. Интеграциялап окутуу керектүү методдорду ыгына карата пайдаланууну, аларды баамдап билүүнү, өтүлүп жаткан темага негизделип тандалып алынышын, оптималдуу интеграциялоону жана конкреттүү сабактын милдетин жана шартын эсепке алууну талап кылат [4].

Интеграциялоонун концепциясы окутуунун методдорунун колдо болгон классификациялоосунун бирин да четке какпайт, тескерисинче бүтүндөй мамиле жасоонун жардамы менен аларды бириктирүүгө аракеттенүүсү керек. Тандап алуу принцибине жараша интеграциялоону методдордун бир нече: окуу информациясын берүүнүн булактары менен

кабыл алуунун мүнөзү боюнча; окутуунун дал ушул этабында ишке ашырылуучу дидактикалык негизги милдеттерге жараша; окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн мүнөзү боюнча; билимдин булактары жана башкалар боюнча классификациялар бар.

Методдор алдыга коюлган милдеттерге жетишүүнүн жолу болуп саналгандыгы белгилүү. Асыресе, окутуунун методдору билим берүүнүн, тарбиялоонун жана өнүктүрүүнүн милдетин чечүүгө багытталган педагогдун жана окуучунун ишинин өз ара байланыштуу жолу болуп саналат. Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутуунун методдорун негизинен төмөндөгүдөй бөлүп кароого болот.

1. Интеграциялап окутууда окуучулардын таанып-билүү жөндөмдүүлүгүн активдештирүүнү уюштуруунун жана ишке ашыруунун методдору.
2. Интеграциялап окутууда окуучулардын таанып-билүү ишин стимулдаштыруунун жана мотивдештирүүнүн методдору.
3. Интеграциялап окутууда окуучулардын таанып-билүү ишинин натыйжалуулугу үчүн контролдун жана өзүн-өзү контролдоонун методдору.

Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутуунун методдорун максатка багыттап, билгичтик менен пайдаланган учурда аталган методдордун бардыгы мектеп окуучуларынын окуу – таанып-билүү ишине багыт берип, кызыктырат жана активдештире алат [7].

Интеграциялап окутууда ар түрдүү методдордун ортосунда өз ара байланыш жана өз ара бири-бирине сиңип кетүү бар экендигин эске алуу керек. Ар бир метод бири-биринен ажырап жашабайт. Педагогдун тигил же бул милдетти мыкты жана тезинен чечүү үчүн методдорду акылга сыярлык, максатка багытталган, натыйжалуу айкалыштыруунун көп түрдүүлүгү жөнүндө жана мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө түшүнүгү канчалык бай болсо методдордун тандалып алынган комплекси ошончолук жакшы, кызыктуу, таасирдүү болмокчу [5].

Математика предметин интеграциялап окутууга мамиле жасоонун мүнөзүнө жана ар түрдүү формаларына түшүнүү үчүн билим берүүдө интеграциялаштыруунун зарылдыгы кайдан келип чыккандыгын түшүнүү керек. Бардык окуучулардын өсүп-өнүгүшүн максималдуу өлчөмдө каалай турган болсок, анда окутуунун формаларын, методдорун жана

каражаттарын тандап алган учурда интеграциялоо процессин ийгиликтүү ишке ашыруу керек. Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууга карата принципалдуу башка мамиле жасоо зарыл. Интеграциялоонун негизги принциби тандалып алынган тема боюнча билим берүүнүн мазмунун өзгөртүү эмес. Интеграциялануучу теманын мазмунун татаалдыгын олуттуу түрдө төмөндөтпөстөн туруп мугалимдер тарабынан окуучуларга жардам көрсөтүүгө болот. Айрым окуучулар мугалимдин жардамына көбүрөөк муктаж болушат, башка бирөөлөрүнө мезгил-мезгили менен жардам берүү керек, үчүнчүлөрүнө болсо толугу менен өз алдыларынча иштөөгө мүмкүндүк берүү керек. Мындайча мамиле жасоо кандай гана окуучу болбосун дал ушул учурда анын максималдуу мүмкүнчүлүктөрүнө жетишүүгө мүмкүндүк берет, бул болсо интеграциялоонун критерияларына туура келет [6].

Окутуунун тийиштүү этабында тандалып алынган теманын мазмунун терең түшүндүрүүнү, интеграциялоонун ийгиликтүү жолдорунун бири катары баамдап, мугалимдер ар бир окуучу үчүн жогорку күтүлүүчү натыйжаларга жетишүү максатында аны өз алдыларынча тереңдете жана өнүктүрө беришет. Тандалып алынган темалардын мазмунуна терең ойлонуп мамиле жасоонун негизинде интеграциялоонун идеяларын өнүктүрүп, мугалимдер окуучулардагы кемчиликтерди жоюу боюнча кошумча сабактарды эмес, алардын таанып-билүү кызыкчылыктарын өнүктүрүүгө, аларда окуу эмгегинин ыкмаларын калыптандырууга багыт берген сабактарды уюштуруп өткөрүү мүмкүнчүлүктөрүн үйрөнүүлөрү тийиш. Тандалып алынган темаларды ийгиликтүү интеграциялоо окутуу процессинин маанилүү элементи, ошондуктан бул иш аракетке, математиканы окутуунун методикасынын бардык талаптарын, шарттарын, принциптеринин көз карашы менен мамиле кылуу керек. Тандалып алынган темалардын мазмунун жана көлөмүн баалаган учурда интеграциялоонун критерийлерин (башкача айтканда максималдуу натыйжалуулукту жана убакытты минималдуу сарп кылууну) эсепке алып, окуучулардын конкреттүү шарттарын жана мүмкүнчүлүктөрүн эске тутуу керек [9].

Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууга системалуу мамиле жасаган учурда гана мугалим процесстин бардык жактарын – анын милдеттерин, мазмунун, метеддорун, каражаттарын, ошондой эле бул процесс ишке ашып жаткан

шарттарды да эсепке алат. Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууну ишке ашыруу учурунда да мугалим көп учурда күнөм саноо, ишенбөөчүлүк абалды башынан өткөрүүнү уланта берет, анткени тандалып алынган теманы ийгиликтүү ишке ашыруу көбүнчө мектеп окуучуларынын өздөрүнүн окууга мамиле жасоолоруна жараша болот. Математика предметин интеграциялап окутуу, мугалимден педагогикалык процесстин жүрүшүндө ыкчам өзгөртүүлөрдү киргизүүгө, окуучулардын иштерин жөнгө салып турууга жана башкаларга мүмкүндүк бере турган ой жүгүртүүнүн ыкчамдуулугун талап кылат.

Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууда предметтердин мазмунунан мына ушул сабактын алдына коюлган окутуунун, тарбиялоонун жана өнүктүрүүнүн милдетин бир кыйла натыйжалуу чечүүгө мүмкүндүк берүүчү материалды тандоону карайт. Мазмунду актуалдаштыруу элементи окутууну турмуш менен байланышын камсыз кылат, билимдерди өздөштүрүүгө – окуучулардын мурдагы турмуштук тажрыйбасына таянуусунун психологиялык натыйжасын кошот. Мунун натыйжасында бөлүнгөн убакыттын ичинде окутуунун натыйжалуулугун жана сапатын жогорулатуу камсыз кылынат, бул болсо интеграциялоонун максаттарына жооп берет. Мазмунду интеграциялоонун бөтөнчө элементинен болуп анын предметтердин интеграцияланышын шайкеш келтирүү (координациялоо) саналат. Материалдын предметтер аралык мазмуну макулдашылбаса окутуунун натыйжалуулугун төмөндөтүүчү жана окуу убактысын артыкбаш сарп кылууга алып баруучу бир катар бүтүндөй туура эмес (окуу материалын керексиз кайталоо, окуучуларга белгилүү болгон интеграциялануучу предметтердеги материалдарга начар таянуу, буларды эсепке алуу окутууну бир топ жеңилдетип, күтүлүүчү натыйжаларга жетишүүгө мүмкүндүк түзмөкчү ж.б.) көрүнүштөр пайда болот [11].

Бир катар түшүнүктөрдү талкуулоодо предметтер аралык байланышты макулдашпоо аларды окуучулардын өздөштүрүүлөрүн татаалдаштырат, ар түрдүү түшүнүктөрдү колдонуунун өзгөчөлүктөрүн түшүнүп кабыл алууга мүмкүндүк бербейт. Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууда мазмунду (теманы) тандоодо жана пландаштырууда башка окуу китептеринин кайсы бөлүмдөрү дал ушул темага таянарын, ал башка предметтер бонча ошого окшогон тема менен байланыштуулугун, башка предметтердин бүгүнкү

күндөгү сабактарда үйрөнүлгөндү келечекте өз турмушунда кандай пайдаланууга болорун белгилеп кетүү керек.

Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууга карата талаптардын азыркы кездеги деңгээлинде, олуттуу маселени бөлүп чыгаруунун принциби борбордук мааниге ээ болуп олтурат, анткени сабакта убакытты үнөмдөөгө жана окутуунун сапатын жогорулатууга алып келет. Математика предметин интеграциялап окутууда мугалимдер сабактын мазмунундагы башкы маселени бөлүп көрсөтүү менен окуучулардын көңүлүн аларга топтоштуруу керек. Мугалимдер сабактын мазмунундагы башкы маселени бөлүп көрсөтүү менен математика предметинин турмуштагы баалуулугун бир топ арттырып алуу мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болушат. Албетте, башкы, олуттуу маселелерге ар дайым негизги түшүнүктөр, аныктамалар, категориялар, закондор жана башкалар таандык болуп келген. Башкы, олуттуу маселелерге көңүлдү топтоштуруу окутуунун натыйжалуулугун жогорулатат, окуучулардын үйгө берилген тапшырамларын иштөөгө убакыттын сарп кылынышын кыскартат, мектеп окуучуларынын тапшырмалар менен ашкере жүктөлүшүн жоёт, башкача айтканда окууга болгон кызыгууларын арттырат [10].

Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууну максатына ылайык ийгиликтүү жүргүзүү үчүн анын мазмунун, уюштуруу формаларын, методдорун окуучулардын курак жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайыкташтыруу керек. Математика предметин интеграциялап окутуунун табиятын туура түшүнгөн мугалим окуу материалын окуучуларга сырткы дүйнөнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн таанып биле турган маселе катары сунуш кылат. Окуучу түшүнүп кабыл алган маселе анын оюн чабыттатып, берилген тапшырманы изденүү менен өз алдынча чечүүгө мажбурлайт. Ошентип, интеграциялап окутуу бир жагынан алдына коюлган таанып-билүү маселесин чечүүгө окуучуну даярдоо, экинчи жагынан маселе чечүүдө окуучулар жеткен деңгээлден бийигирээк деңгээлдеги дүйнө таануу маселелерин улам татаалдаштырып коюп олтуруу. Ошондо интеграциялап окутуу Л.С. Выготский айткандай, окуучулардын акыл жагынан өнүгүүсүнүн алдына түшүп алып, аны артынан ээрчитип жүрөт [5].

Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууну ийгиликтүү ишке ашыруу мугалимдин жогорку адистик деңгээлин, ар бир сабакты өтүүгө өтө тыкандык менен

даярдануусун талап кылат. Анткени сабак мугалимдин жалпы жана педагогикалык маданиятынын күзгүсү, анын акыл байлыгынын жана окумалдыгынын көрсөткүчү. Ар бир сабак ар бир мугалимдин жекече чыгармачылыгы. Интеграцияланган сабактын салтка айланган сабактан айырмаланган алгылыктуу жагы, мугалимдер сабактын негизги структуралык компененттерин бир бүтүнгө бириктирип өтүп убакыттын чоң резервин үнөмдөп калат. Үнөмдөлгөн убакытты жаңы өтүлгөн материалды окуучулар сабакта толук өздөштүрүүсү үчүн пайдаланышат. Ошентип, интеграцияланган сабак дидактиканын негизги талабына толук жооп берет. Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууда тандалып алынган темалар боюнча интеграциялануучу сабакты окуучулардын өз алдынча иштөөсүнөн баштоо керек. Бул өз алдынча иш – математика жана табигый илимдер предметтери боюнча бүт өтүлгөн материалдардын илимий логикасынан келип чыккан, интеграциялануучу сабакта эми өтүлө турган тандалып алынган теманын илимий жаңы түшүнүктөрүн да өзүнө камтыган, ошону менен бирге класстагы ар бир окуучунун жекече өзгөчөлүктөрүн толук эсепке алган объективдүү дүйнөнү таанып-билүүнүн маселелери. Табигый илимдер предметтери жана математика предмети боюнча бүт өтүлгөн материалдарды жакшы билген жана күнүгө үй тапшырманы өз алдынча толук аткарып жүргөн окуучу гана мындай өз адынча иштин өтөсүнө чыга алат [8]. Интеграциялануучу сабакта окуучулардын акыл күчтөрүн активдештирүүчү жаңы ыкмаларды мугалимдер көп колдонуштары керек. Математика предметиндеги интеграциялануучу сабакка карата тандалып алынган темаларга байланышкан материалдарды керектүү табигый илимдер предметтеринен кайталоо учурунда, окуучуларды талдап жазууга, талдап окууга, маселе, мисалдарды түшүндүрмөлүү талдап чыгарууга, берилген сандардан талдап маселе түзүүгө көнүктүрүү керек [7].

Интеграцияланган сабак мугалимдин тыкан даярдыгын жана эң жогорку чеберчилигин талап кылат. Тандалып алынган тема боюнча математика сабагын жогорку чеберчиликте ийгиликтүү натыйжаларды жаратып өтүү, тажырыйбасы бай мугалимдер үчүн деле оңой-олтоң иш эмес. Жогоруда айтылган шарттарды аткаруу интеграцияланган сабактын жемиштүүлүгүн камсыз кылат. Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууга карата тандалып алынган тема боюнча интеграциялануучу сабакты жогорку деңгээлде өткөн

мугалим кезектеги программалык материалды окуучуларга объективдүү дүйнөнү таанып-билүүнүн маселеси катарында сунуш кылат. Окутуунун ийгилигин камсыз кылуу үчүн мугалим бир жагынан окуучулардын ар бир интеграцияланууч у сабагында объективдүү дүйнөнү таанып-билүү маселелерин чечүүнүн улам бийик тепкичке көтөрүлүп, экинчи жагынан кийинки жаңы интеграцияланууч у сабакта окуучулар маселе чечүүдөгү жеткен деңгээлинен бийигирээк деңгээлдеги дүйнө таануу маселелерди сунуш кыла берүү керек [5]. Демек, ар бир кезектеги интеграцияланууч у сабагында мугалимдер окуучуларына өз предмети боюнча бүт өтүлгөн материалдын илимий логикасынан келип чыккан дүйнө таануу маселесине бүгүнкү интеграцияланууч у сабакта өтүлө турган жаңы теманын илимий түшүнүгүн да камтыйт. Мындай маселени окуучулар кабыл алып түшүнөт, бирок шыдыр эле чыгарып жибере албайт. Анткени, ал маселеге окуучулар али өздөштүрө элек жаңы теманын туюнтмасы камтылган. Ошондуктан мындай маселени класска сунуш кылган мугалим окуучуларына кайрылып жаңы маселе бүгүн биз өтө турган теманын негизги түшүнүгүн камтыган. Ошондуктан бул маселени чыгарып жообун табуудан мурда окуу китебиңерди ачкыла, бүгүн өтө турган теманы дит коюп өз алдыңарча окуп, андагы жаңы туюнтмаларды дептериңерге жазып, алар жөнүндө ой жүгүртүп, аларды чечмелеп, талдап түшүнгүлө. Андан кийин бул маселени чыгарууга аракеттенгиле деген көрсөтмөнү окуучуларга берүү керек. Окуучу жаңы теманын илимий түшүнүгүн өз алдынча өздөштүрүү менен билимди өз алдынча алуу ыгына ээ болот. Жаңы теманын материалын интеграцияланган сабак учурунда өз алдынча өздөштүрүп, ошол тандалып алынган тема боюнча жаңы интеграцияланууч у сабакта өздөштүрүлгөн илимий түшүнүгүн пайдаланып, мугалим сунуш кылган жаңы дүйнө таануу маселесин өз алдынча чыгара алган окуучунун акылы өсөт, анткени, ал жаңы типтеги дүйнө таануу маселесин чечүүдөгү мурунку сабакта өзү жеткенден бийигирээк деңгээлдеги маселени чыгара ала турган абалга көтөрүлдү, анын акылы өстү [1].

Математика предметин окутууга карата тандалып алынган тема боюнча интеграцияланууч у сабакта өз алдынча өздөштүрүлгөн жаңы түшүнүгүн пайдаланып, жаңы типтеги маселени өз алдынча чыгара алган окуучуларда өз кудуретине, өз мүмкүнчүлүгүнө болгон ишеним пайда болот. Окуучу мындай учурда өзү тапкан чындыкты туура эмес деген пикирди чечкиндүүлүк менен четке кагат. Математика предметин табигый

илимдер предметтери менен интеграциялап окутууга карата тандалып алынган маселелерди чыгаруунун жардамында окуучуларда дүйнөнү таанууга болгон активдүү мамиле калыптанат [6].

Интеграцияланууучу сабакта чечилүүгө тийиш богон дүйнө таануу маселесине болгон окуучунун чыгармачыл мамилеси, ал маселени чечүүгө катышуудагы окуучунун активдүүлүк деңгээли, маселенин жообуна изденүү жолу менен табылган чындыкка карата анын активдүү мамилеси аны ийгиликке жетелейт. Ошентип, интеграциялап окутууда окуучунун өз алдынча илимий түшүнүктү кабыл алуу ыгына ээ болуусу, өзүнүн билимине болгон анын ишениминин күчөшү, дүйнө таанууга активдүү позициясынын чыңдалышы окуучунун зоболосун бир топ көтөрөт. Зоболосу көтөрүнкү окуучу өзүнүн инсандыгын өзү урматтап сыйлай баштайт. Ар бир интеграцияланууучу сабакта чечилүү деңгээли жогорулап олтурган маселелерди чыгаруу үчүн кошумча эмнени окуу керек экендигин мугалимден сурап олтурбас үчүн сабакта өздөштүрүлгөн материалды тереңирээк жана кеңирирээк билүү талабы окуучуда пайда болот. Бул талапты окуучуда пайда кылуу үчүн ар бир интеграцияланууучу сабакты өз табиятына жараша уюштуруу керек. Демек, өз табиятына ылайык уюштурулган интеграциялап окутуу объективдүү дүйнөнү таанып- билүү процессинде чындыкты окуучуга издентип таптыруу, окуучуну акыл чөйрөсүндө машакаттандыруу, ой чабытын өөрчүтүү, ой толгоосун тарттыруу болуп эсептелет. Интеграциялап окутуу - бизге көнүмүш болуп калгандай сабакта окуучуларга мугалимдин даяр маалыматты майдалап кулагына кумдай куюусу эмес экендигин дагы бир жолу эске сала кетсек ашыкча болбос.

Колдонулган адабияттар:

1. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. – Бишкек, 2015. – 384 б.

2. Берулава М.Н. Интеграция содержания образования.–М.: Совершенство, 1998. – 220 с.

3. Мамбетакунов Э. Физиканы окутуу теориясы жана практикасы –Б.: КНУ им Ж.Баласагына, 2004. –490 б.

4. Мурзабаев К.К., Калдыбаев С.К. Математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялап окутуунун айрым жолдору. Alatoo Academic Studies. – Бишкек, –№ 2. – С. 36-43.

5. Мурзабаев К.К. Математиканы окутууда интеграцияланган сабактын ролу. Жалал-Абад мамлекеттик университетинин жарчысы. – ЖалалАбад, 2019. – №2(41). – 139-145 бб.

6. Кулагин П.Г. Межпредметные связи в процессе обучения. – М., 1981. – 48 с.

7. Федосеев П.Н. Философия и интеграция знаний. Вопросы философии. – М., 1978. – №7. – С. 16-30.

8. Бабанский, Ю.К. Активность и самостоятельность учащихся в обучении. Избранные педагогические труды. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.

9. Максимова Н.В. Межпредметные связи и формирование познавательного интереса / Н.В. Максимова. – Ленинград, 1976. – 205 с.

10. Мурзабаев К.К. Математиканы интеграциялоо менен окутууда компьютердик технологияларды колдонуунун жолдору / К.К. Мурзабаев // Известия вузов Кыргызстана. – Бишкек, 2017. – №5. – Часть 2. – С. 135-138.

11. Браже Т.Г. Интеграция предметов в современной школе / Т.Г. Браже // Литература в школе. – М., 1996. – №5. – С. 150-154.

12. Данилюк А.Я. Учебный предмет как интегрированная система / А.Я. Данилюк // Педагогика. – М., 1977. – № 4. – С. 24-28.

УДК:370:316.3

Нурбекова Самара Нурбековна
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Нурбекова Самара Нурбековна
КНУ им. Ж.Баласагына
Nurbekova Samara Nurbekovna
KNU J. Balasagyn

КЫРГЫЗ ФОЛЬКЛОРУНДАГЫ САНАТ-НАСЫЯТ ЫРЛАРЫНЫН ТАРБИЯЛЫК ДАРАМЕТИ

ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПОУЧИТЕЛЬНО НАЗИДАТЕЛЬНЫХ ПЕСЕН КЫРГЫЗСКОГО ФОЛЬКЛОРА

EDUCATIONAL POTENTIAL OF EDUCATIONAL KYRGYZ FOLKLORE SONGSOF

Аннотация: Элдин элегинен өткөн нуска сөздөр, оозеки чыгармалар эзелтен бери эле калайык калктын өзүндө, алардын сүйлөгөн сөзүндө жашап, адептүүлүккө, адилеттүүлүккө, ар-намыстуулукка, адамзаттагы эң жакшы сапаттарга үндөө үчүн кызмат өтөп келген. Кыргыз фольклорундагы санат-насыят ырлары дагы жаш муунду тарбиялоо процессинде өзгөчө орунду ээлеп, келечек ээлерин турмушта туура нукка багыттоого зор салым кошуп келген. Мына ошол элдик даанышмандыкка дүйнө элинин даңктуу жазуучулары, философтору, илимпоздору ж.б. зор маани беришип, өздөрүнүн эмгектеринде кеңири колдонушкан.

Аннотация: С незапамятных времен народные высказывания и устные произведения жили в людях, в их речах и служили для поощрения нравственности, справедливости, честности и лучших качеств человечества. В кыргызском фольклоре поучительно-назидательные песни также занимают особое место в процессе воспитания подрастающего поколения и внесли значительный вклад в то, чтобы направлять будущие поколения в правильном направлении в жизни. В связи с такой значимостью данный жанр применялся
известными писателями, философами, учеными разных народов. Они придавали ему большое значение и широко использовали в своей работе.

Annotation: Since time immemorial, folk utterances and oral works have lived in people, in their speeches and have served to promote morality, justice, honesty and the best qualities of mankind. In Kyrgyz folklore, sermons also have a special place in the learning process of the younger generation and have made a significant contribution to guiding future generations in the right direction in life.
Famous writers, philosophers, scientists, etc. of the peoples of the world are credited with this national wisdom. They attached great importance to it and widely used it in their work.

Негизги сөздөр: элдик акындар, санат-насыят ырлары, этнопедагогика, тарбия, фольклор.

Ключевые слова: народные акыны, поучительно-назидательные песни, фольклор, воспитание, этнопедагогика.

Keywords: folk akyns, instructive songs, folklore, education, ethnopedagogy.

Элдик чыгармалар жаралганда эле анын түздөн-түз көздөгөн максаты элди, айрыкча жаштарды тарбиялоо болгон. Мына ошондуктан эл аларды тарбиялоочу негизги каражат катары пайдаланган.

Заманыбыздын залкар жазуучусу Ч.Айтматов: «… кыргыз эли өзүнүн бүткүл аң-сезимин, ар-намысын, күрөшүн, көздөгөн максатын оозеки эпикалык жанрда чагылдырган. Дайыма кыймыл-аракеттин, дайыма жандуу организмдин касиетине ээ мындай баа жеткис асылзат өткөн маданий эстеликтин чегинен чыгып, түз эле азыркы учурдун талабына шаймашай жооп берген жандуу эстетикалык кубулуш катарында элдин реалдуу руханий асылдыктарына келип кошулат» - деп аныктайт.

Байыркы Чыгыштын жазма эстеликтери айгинелеп тургандай, санат-насыят ырлары ошол элдин фольклорунун негизг компонентин түзөт.

Орто Азия элдериндеги байыркы элдик мурастар – Кайковустун “Кабус-наме”, Махмуд Кашкаринин “Дивани –лугат ат түрк”, Жусуп Баласагындын “Кут алчу билим”, Ахмад Югнакинин “Хибатул-Хакайик”, Кашифинин “Ахлоки-Мукшни” ж.б. чыгармалары элдик философияны чагылдырышкан. Демек, санат-насыят ырларынын пайда болушу эң байыркы мезгилге туура келген. Ал эми Жусуп Баласагындын “Кут алчу билим” чыгармасы санат-насыят ырларынын башаты жана философиялык, дидактикалык поэма. Мындан сырткары чыгыш элдеринин атактуу ойчулдары Ибн-Сина, Аль-Фараби, Омар-Хаям, Фирдоуси, А.Навои, түркмөн акыны Курбан Дурды Залили (1802-1852), каракалпак эл акыны Бердах Коргобай уулу (1824-1878), Кункожо (Жиемурат) (1799-1820) ж.б. акылман ойчулдардын чыгармалары да санат-насыят формасында жазылган.

Элдик оозеки чыгармаларды элдик педагогиканын негизги булагы катары карап, педагогика илиминин ири тармагы – этнопедагогикага негиз салган чуваш окумуштуусу Г.Н. Волковдун пикири боюнча да «элдик оозеки чыгармачылык элдик педагогиканын тереңинде жаткан элдин акыл жана күчүн, анын нравалык идеалдарын алып жүрүүчү катары педагогикалык каражат боло алат».

Педагогика илиминин элдик педагогика тармагына олуттуу салымын кошкон академик А.Э. Измайловдун аныктоосунда: «Элдик педагогика – эл массаларынын тарыхый жана социалдык тажрыйбаларынан улам жаралып, практикада текшерилип тастыкталып,

муундан-муунга оозеки өтүп келген эмпирикалык билим, көндүм, ыкмалардын тутуму».

Эгер элдик чыгармалар элге пайдасыз нерсе болсо, анда ал элдик деп аталбайт эле жана ага эл анчалык көңүл бурбайт да эле. Мына ушул себептүү айрыкча биз, педагогдор, элдик мурастарга бөтөнчө көңүл буруута тийишпиз.

Ф.Энгельс элдик чыгармалар элге көңүл ачуу максатында гана кызмат кылбастан, «элдин кулк-мүнөз сезимин ойготуп, өзүнүн күчүн, укугун, эркиндигин сезүүгө мажбур кылып, эр жүрөктүүлүгүн, өз Ата-Мекенине болгон сүйүүсүн ойготуу максатын дагы көздөйт» - деп өзгөчө белгилеген.

Ал эми педагогика илиминин доктору, профессор Н.А.Асипованын пикиринде: «Кыргыз элинин элдик оозеки чыгармачылыгы башка элдердин оозеки чыгармаларындай эле ошол элдин материалдык жана рухий чагылуусу. Укумдан тукумга өтүп жатып, ал ар дайым байып, жаңырып жана бүтүндөй кыргыз эли басып өткөн турмуш жолун, анын маданиятын, укугун, турмуш-тиричилигин жана адеп-ахлагын өз ичине камтыйт».

Көп кылымдардын күбөсү болгон адабий фольклорубуздун ичинен түздөн-түз эле элдик тарбиялоо традициясын алып жүргөн жанрлардын бири – санат-насыят ырларынын бардык үлгүлөрү болуп эсептелинет.

Элибизде "сөздүн көркү – санат, куштун көркү – канат" деген жакшы макал бар.

Мектептик окуу китебинде санат-насыят ырлары жөнүндө мындай ой-пикирлер айтылат: "Адамдын кулк-мүнөздөрү, үй-бүлөлүк жана коомдук мамилелери, турмушка, дүйнөгө көз караштары жөнүндө элестүү, курч сөздөр менен баяндалган акыл, насыят иретинде айтылган ырлар санат-насыят ырлары деп аталат. "Санат" деген соз бир эле нерсе жөнүндө сөз козгобостон, түрдүү маселелерди санап айтуу деген маанини билдирсе, "насыят" деген сөз ошол саналып айтылган түрдүү маселелердин максаты акыл айтуу дегенди түшүндүрөт."

Санат-насыят ырларын башка жанрдагы ырларга салыштырып караганда өзүнө гана тиешелүү спецификалык айрымачылыкка ээ.

Анткени, алардын курулушу, ырдык мотиви, уйкаштык рифмаланышы, негизги жаралыш предмети, байуу, өнүгүү булактары болуп жөнөкөй сөз айкаштарынан эмес, тилде мурдатан эле калыптанып, туруктуу сөз айкаштарына биригип, учкул сөз катарына, афоризмдерге,

макал-лакаптарга айланган көбүнчө таалим-тарбиялык идеяны үстөмдүк кылган, философиялык маанидеги түркүмдөрдүн эсебинен курулуп санат-насыят ырларына айлангандыгына көрүнүп турат.

Адамдардын турмушунда ар кыл мамилелерге, жаратылыштын кубулуштарындагы ар башка көрүнүштөргө жараша акыл-насаат айтуу, ой жүгүртүү – санат-насыят ырларынын башкы максаты.

Баарынан мурда санат сөз жөнөкөй адамга эмне үчүн керек? Ал угуучуну ынтаа менен тыңшатуу, ойдун сулуулугу менен таасир этүү, таң калтыруу жана тез кабыл алдыруу үчүн керек. Санат сөз укканды ыракат алдырган, улам-улам уккусун келтирген канаттуу кеп. Аны менен акыл айтылып, тарбия берилет, эмне жаман, эмне жакшы экендиги, жашоо, адам, жаратылыш, заман санатталат. Мектептерде, атайын жана жогорку окуу жайларында элибиздин пайдалуу салт-санааларын кайра жаралтуу максатында азыркы күндө санат-насыят ырларын окутууга көп көңүл бурулууда. Мектептик окуу китебинде санат-насыят ырлары жөнүндө мындай ой-пикирлер айтылат: "Адамдын кулк-мүнөздөрү, үй-бүлөлүк жана коомдук мамилелери, турмушка, дүйнөгө көз караштары жөнүндө элестүү, курч сөздөр менен баяндалган акыл, насыят иретинде айтылган ырлар санат-насыят ырлары деп аталат. "Санат" деген сөз бир эле нерсе жөнүндө сөз козгобостон, түрдүү маселелерди санап айтуу деген маанини билдирип, "санат" деген элдик термин бирде өз алдынча жанр же түр деген маанини билдирсе, бирде жалпы эле ыр деген маанини да билдирет, мисалы:

Ирмегендин баарысы –
Канат болот турбайбы?!
Ырдагандын баарысы –
Санат болот турбайбы?! – деп атактуу манасчы Сагынбай Орозбаков айтса, Тоголок Молдо:

Кызаргандын баарысы –
Манат болот турбайбы?!
Кылган иштин баарысы –
Адат болот турбайбы?!
Ырдагандын баарысы –
Санат болот турбайбы?!Ырда десең ырды айтам,
Ар санаттан бирди айтам.

Демек, жогоруда келтирилген үзүндүлөрдөн көрүнгөндөй, "санат" бир түркөй оозеки чыгармаларды эмес, түрдүү жанрдагы ырлар деген маанини

(ырдагандын баарысы-санат болот турбайбы) кыйыр түрдө билдирсе, башка бир учурларда таалим, тарбия, акыл, насаат берүүчү афористтик, же макал, лакаптарды кеңири чечмелеген ырлардын тобуна таандык болуп айтылат.

Санат-насыят ырларынын дагы бир бөтөнчөлүгү болуп, белгилүү бир тематикага арнап, турмуштун тигил же бул жагын атайылап сүрөттөбөстөн, жалпы эле тарыхый доорду ичине камтыйт да, карама-каршы эки далектикалык категорияны параллелдейт, угуучулардын турмуштук таразасына салып, адилеттүүлүктү, чынчылдыкты, ишмердүүлүктү, гумандуулукту жогору коет.

Азыркы учурда санат-насыят, терме ырларын айтуучулар аларды эки түрдүү аткара тургандыгына күбө болдук: бирөөлөрү эмоция, көтөрүңкү үн менен дикломация мүнөзүндө сүйлөп аткарса, экинчилери комуздун коштоосунда обон менен аткарышат.

Бир катар фольклористтер кыргыз фольклорунун классификациясында санат-насыят ырларын дидактикалык жанр катары эсептешсе, башкалары дидактикалык жанр эмес, лирикалык жанрлардын тобуна таандык деген ойлорун билдиришкен.

Санат-насыят ырларындагы негизги мотив жаштарды жакшы сапаттарга ээ болууга, айланадагы түркүн кубулуштар менен көрүнүштөрдү назар салып, көрө билүүгө үндөө болуп саналат. Ошондуктан мындай жанрдагы чыгармалардын таанытуучулук, тарбялык, педагогикалык мааниси күчтүү болуп, революциядан мурдагы профессионалдык адабияты болбогон элдерде массалык түрдө айтылып келген.

Кайсыл гана санат-насыят ырларын албайлык, анда адептикке тарбиялоочу, үндөөчү дидактика жатат. “Адептик” термини өзү арабча “адаб” деген сөзүнөн келип чыккандыгына карабастан, кыргыз элинин төл сөзүнө айланып кады. Ал коомдук илимдерде “мораль”, “нравалуулук” деген сөздөр менен синонимдеш келээр айкын. А түгүл “адептик” термини мораль чагылдырган объектиден да кеңири чөйрөнү камтый алат. Эгерде мораль атайын белгиленген социалдык нормалардын, сырткы психологиялык таасирлердин, көзөмөлдөөнүн, коомдук сын-пикирлердин жардамы аркылуу адамдар арасындагы мамилелердин, жүрүм-турумдун бардык жагдайларын жөнгө салып турган болсо, “адептик” түшүнүгү коомдук жана жалпы адамзаттык талаптар менен жеке адамдын ички мотивдери шайкеш келип, анын эркиндик аракети, өз демилгелери,

чыгармачылыгы коомдук аң-сезим менен өздүк аң сезиминин аркасында жакшылыктарды жаратуу, жакшылыктарга ниеттенүүчүлүк, каалоочулук сыяктуу ички психологиялык жана сырткы мамилелик процесстердин биримдигин камтып турат. Мында "адептик" түшүнүгү моралдын практикалык аткарылышынан да көрүнөт. Ал эми моралдык жоболордун жеке адам тарабынан аткарылышы зордук-зомбулуктан, мажбурлоодон, аргасыздан эмес, чыныгы ниеттенүүчүлүк, эрктүүлүк менен эриш-аркак жүргөндө гана нагыз адепке айланат. Белгилүү философ И.Канттын: "Поступай так, чтобы ты всегда относился к человечеству и в своем лице, и в лице всякого другого так же, как к цели, и никогда не относился бы к нему как к средству"- деген пикири бул оюбузга далил боло алат.

Көптөгөн дүйнөлүк ойчулдар сыяктуу эле "адам" маселеси акындардын чыгармачылык объектисинин өзөгүн түзөт. Адам түшүнүгү, анын маңызы "асылдык", "ыйыктык" катары бааланып, гумандуулуктун жогорку даражасына айланат. Анын өзгөчө мүнөздүү белгиси болуп адамгерчилик, сылыктык, инсандык асылдыкты урматтоо чакырыгы эсептелет. Мындай принципиалдуу багыттын коомдук маданий маанисинде адеп-ахлак, тартип, жүрүш-туруш эрежелери, ыймандуулук, боорукердик, улууларды урматтоо идеялары негизги орунду ээлейт. Андай баалуу сапаттардын баары адамгерчиликтин маңызына топтолуштурулуп берилет.

Ошону менен катар адамдардын коомдук мамилелерине ылайык гумандуулук принцибине камтылган ак пейилдик, адамдарды урматточулук, боорукердик, ишеним көрсөтүүчүлүк, кең пейилдүүлүк, башкалардын кызыкчылыгы үчүн курмандыкка чейин баруучулук сапаттарын бириктирген моралдык "адамгерчилик" категориясы менен ширелип турат.

Санат ырларынын мааниси ар тараптуу. Маселен эмгек, мээнет тууралуу төмөнкүдөй санатты айтсак болот: Дениң соодо эринбей, бекерликке берилбей, эркиң менен жумуш кыл, "эринчээк, жалкоо" дедирбей.

Ошондой эле өнөр темасында: Өнөрүң болсо өргө чап, кор кылбай асыл жанды бак. Эрдин көркү эл менен, эмгегиң менен элге жак.

Адамдык терс сапаттарды ашкерелеп, андай касиетке ээ болбоону пропагандалоочу санат ырларыда кездешет. Мисалы: Жамгырдын кыян, сели жерди бузат, адамдан чыккан бузук элди бузат;

Ушакчы ырыскылуу элди бузат, кээ бири карматпастан кетсе узак, ага да астыртадан коет тузак.

Фольклордук чыгармалардын баардык жанрларында тарбиялык маани камтылып, ар бир мезгилдин тарбиялоо процессиндеги баалуу каражат болуп келгендиги талашсыз. Алардын ичинен санат-насыят ырлары азыркы күндө дагы өз актуалдуулугун жоготкон жок десек жаңылышпайбыз. Буга далил катары “Санат” телеканалынын иш алып барышын айтсак болот. Аталган каналдан берилүүчү “Санат төр” жана башка көптөгөн тарбиялык мааниси зор берүүлөр биздин өспүрүмдөргө, жаштарга үлгү болоору талашсыз. Акыркы жылдар аралыгында өнөр инсандарынын кыргыз элдик санат – насыят ырларын жаңы мотивде, заманбап ыргактарга салып ырдоо тенденциясы да күч алууда десек жаңылышпайбыз. Муну менен катар “Насаат медиа” порталынын пайда болгондугун атай кетсек болот. Мында заманбап технологияларын колдонуучулар өз ойлорун ортого салып, коомчулукта кандай пикирлер бар экендигин аныкташат.

Колдонулган адабияттар:

1. Залкарлар накылы. Кыргыз элинин залкар акындарынын накыл сөздөрү [Текст]. –Бишкек 2000.-48б.
2. Залкар акындар [Текст].// Ред.коллегия Д.И.Сарыгулов, А.Акматалиев, Б.Кебекова ж.б. –Бишкек, 2000.-317б.
3. Исаков Б. Санат сөз[Текст]/ Б.Исаков. Бишкек 2004. 11б.
4. Качиева А.. Учкул сөздөр урпактарга мурасым. : [Текст]/ А.Качиева. Бишкек 2008, 26б.
5. Койлубаев К. Жазгыч акындардын чыгармачылыгы[Текст]// К.Койлубаев. – Каракол 2010. – 98б.
6. Кыргыз элинин санат-насыят жана терме ырлары. [Текст]/ Түзгөн Абдыракунов Т. Жооптуу ред.Закиров С. Фрунзе 1973 256б.

УДК: 37.011

Өмүрзакова Гүлкайыр, Мейманова К.

И. Арабаев атындагы КМУ

Өмүрзакова Гүлкайыр, Мейманова К.

КГУ им. И. Арабаева

Omurzakova Gulkair, Meymanova K.

KSU I. Arabaev

УЛУТТУК ИДЕНТТҮҮЛҮК ТҮШҮНҮГҮН БИЛИМ БЕРҮҮ ЧӨЙРӨСҮНДӨ ПАЙДАЛАНУУНУ
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ОБРАЗОВАНИИ
SING THE CONCEPT OF NATIONAL IDENTITY IN EDUCATION

Аннотация: Көп улуттуу Кыргызстан үчүн улуттук иденттүүлүктү түшүнүү өтө маанилүү. Ошону менен бирге улуттук иденттүүлүккө саясатчылардын жана окумуштуулардын көңүлү бурулуп жатат, бул ички топтордун биримдигинин күчтүү механизмдеринин бири катары бул түшүнүктү пайдалануудан улам келип чыгууда. Бул биздин коомдо түптөлгөн бай этномаданий потенциалды активдүү колдонуу муктаждыгын чакырат.

Аннотация: Понимание национальной идентичности очень важно для многонационального Кыргызстана. В то же время внимание политиков и ученых привлекает национальная идентичность, что обусловлено использованием этого понятия как одного из сильнейших механизмов единства внутренних групп. Это требует активного использования богатого этнокультурного потенциала нашего общества.

Annotation: Understanding of national identity is very important for multinational Kyrgyzstan. At the same time, the attention of politicians and scientists is attracted by national identity, which is due to the use of this concept as one of the strongest mechanisms for the unity of internal groups. This requires the active use of the rich ethno-cultural potential of our society.

Негизги сөздөр: улут, улуттук иденттүүлүк, күчтүү механизм, пайдалануудан, активдүү колдонуу, индивидуум, социалдашуу, процессинде.

Ключевые слова: нация, национальная идентичность, сильный механизм, использование, активное использование, индивидуум, социализация, в процессе.

Key words: nation, national identity, strong mechanism, use, active use, individual, socialization, in the process.

“Иденттүүлүк” түшүнүгү инсандын куректык психологиясынын муктаждыктары үчүн психологиялык илим тарабынан түзүлгөн, бирок бүгүнкү күндө азыркы социогуманитардык илимдердин бардык

тармактарында: антропологияда, психологияда, тарыхта, социологияда, этнологияда, искусство таанууда ж.б. колдонулууда. "Иденттүүлүк" сөзү азыркы илимий-түшүнүктүк терминологиялык аппаратка англис тилинен келип кирген. Англис тилиндеги "identy" сөзү инсандын окшоштугун билдирет "to identify" этиши – инсанды таануу, окшоштуруу. Иденттүүлүк илимий термин катары – бул өзү жөнүндө жана курчап турган чөйрөдөгү өзүнүн орду жөнүндө адамдардын түшүнүгү. Иденттүүлүк түшүнүгүн илимде пайдаланууну биринчи ирет америкалыке психолог Эрик Эриксон (1902-1994) киргизген. Психология илимдеринин доктору А. Толстых Э. Эриксон үчүн адамдын өзүнүн психосоциалдык иденттүүлүгүн издөө проблемасы "теориялык илимий маселе гана эмес", ошондой эле "терең инсандык моменттерди алып жүргөн мазмунга карата маселе болгон" деп бекеринен белгилебейт. Психологдор адамдын иденттүүлүгүнүн татаал курамына көңүл бурушат. Алар инсандык иденттүүлүктү жеке табиятка ээ, бирок социалдык-психологиялык тектеги "Мен-концепциясы" катары мүнөздөшөт. Иденттүүлүктү адамдын аң-сезимине сырттан киргизүүгө болбойт. Ал анын психикасынын ички абалы болуп саналат. Бирок индивидуумдун иденттүүлүгүнүн формасы жана абалы анын психикасынын абалынан гана эмес, адамдын курчап турган социумдан да көз каранды. Иденттүүлүк индивидуумдун социалдашуу процессинде түзүлөт жана тышкы жана ички факторлордун таасиринин астында анын бүтүндөй өмүрүндө өзгөрүп турушу мүмкүн. Иденттүүлүккө билим берүү, социомаданияттык абал же массалык маалымат каражаттары аркылуу жакынкы чөйрөнүн жардамында таасир этүүгө болот. Орус ойчулдары элдин аң-сезимин изилдөө менен иденттүүлүктүн белгилерин көрсөтүшкөн. Иденттүүлүк индивидуумдун гана эмес, бүтүндөй коллективдик субъектилердин да аң-сезиминин маанилүү белгиси болуп саналат. Бирөө жана башкалар үчүн ал интеграциялоочу мүнөздөмө болуп калат. Изилдөөчүлөр көптөгөн иденттүүлүктөрдү бөлүп көрсөтүшөт: улуттук, үй-бүлөлүк, диний, кесиптик, саясий ж.б. Иденттүүлүктүн "топтомунун" өз ара катышы социалдашуунун механизми аркылуу түптөлгөн инсандын маданиятына, тарыхый жана психололгиялык өнүгүшүнө, тарбиясына жана идеяларына жараша ар башка адамда ар түрдүү болушу мүмкүн. Башкача айтканда, ар бир инсан иденттүүлүктүн белгилүү бир "топтомуна" ээ, бул анын жашоосу үчүн зарыл шарт. Философиялык жана маданий антропология социумдар иденттүүлүктүн өзүнө гана тиешелүү өзгөчө топтомдорпуна ээ экендигин бюелгилешет.

XX кылымдын акырында “иденттүүлүк” түшүнүгү этникалык жана улуттук иденттүүлүктөрдү изилдөө үчүн активдүү колдонула баштаган. XIX кылымдын илими улуттар табыгый адамдык союздар – үй-бүлө, тек жана уруу алмашуусу менен келди деген жыйынтыкка келди. Прогресс жөнүндөгү формалдык логика жана түз түшүнүктөр менен иш алып барган илимий ой жүгүртүү улуттар этникалык коомдорду биротоло алмаштырышы керектигин болжолдошкон. Тарых чыгарылган бүтүмдү тастыктагандай болгон. Бирок 1960-1970-жылдары глобалдаштыруунун тереңдешинн фонунда карама-каршылыктуу процесстер күч ала баштады. Бүтүндөй элдер өз маданиятынын уникалдуулугун белгилеп, өзүнчөлүгүн сактоону коргоп чыгышты. Улуттар аралык конфликттер жана масштабдардын өзгөрүшү өзгөчө кооптууц боло баштады. Улуттар аралык карама-ккаршылыктар XX кылымдын экинчи жарымында жана XXI кылымдын башында өзгөчө катуу конфликттерди жаратты жана бүгүнкү күнгө чейин эл аралык коомчулук тарабынан токтотууга мүмкүн болбой келет. Окумуштуулар түзүлгөн абалды түшүндүрүүгө аракет кылуу менен, көйгөйлөрдүн комплексин изилдөө менен иш алып бара башташты. Мында этникалык жана улуттук иденттүүлүк маселеси башкы маселелерден болуп калды. Бул проблематиканы иштеп чыгууга Г.М. Андреева, Г.У. Солдатова, Т.Г. Стефаненко ж.б. олуттуу салым кошушту. Окумуштуулар этникалык иденттүүлүк социалдык менен байланыштуу жана анын бөлүгү болуп саналат; иденттүүлүктүн компоненттери социумдун абалына жараша ар түрдүү катышта болот; иденттүүлүктүн туруктуулугунда жана тең салмактуулугунда анын эмоционалдык-образдыгын түзүүчү, бирок “Мен-концепциясын” стабилдештирүүчү же стабилдүүлүгүн бузуучу система түзүүчүлүк функциясы олуттуу роль ойнойт, жарандык иденттүүлүк аткарат деп белгилешет. Социологдор иденттүүлүктүн башка формаларынын үстүнөн этникалык иденттүүлүктүн үстөмдүк кылышы жеке жана коллективдик аң-сезимдин кризистик абалы менен байланыштуу экендигин белгилешет. Ал социумдун жашоосун стабилдештирүү боюнча таасирдүү аракеттерди талап кылат. Норма катары окумуштуулар позитивдүү этникалык иденттүүлүктү аташат, анын негизинде башка этникалык топторго мамиле боюнча толеранттуулук жатат. Азыркы учурда бул мыйзам чыгарууда жана мамлекеттик бийлимк органдарында, жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарында, жарандык коомчдордун институттарында колдонулуучу система түзүүчү түшүнүктөрдүн бири. Улуттуу

иденттүүлүктүн бутүндөй көп түрдүүлүгүнүн юридикалык институализациясы Кыргыз Республикасынын Конституциясында гана эмес, Кыргызстанда жашаган элдердин көп улуттуу ар түрдүүлүгүн колдоо менен, улуттук тарыхты изилдөө жана үгүттөө менен, улуттук маданиятты өнүктүрүү менен байланыштуу өкмөттүк эмес уюмдардын ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу нормативдик актыларда да чагылдырылган. Аймактык жана жергиликтүү админстрациялар мындай уюмдардын өнүгүшүнө активдүү жардам беришет, алардын демилгелерин моралдык жана материалдык жактан колдошот. Өлкөдө улуттук маданияттардын борборлорунун тармактары жайылтылып жатат. Элдик чыгармачылыктын үйлөрү, улуттардын үйлөрү, элдердин достугунун үйлөрү түзүлүп жатат. Алар улуттук каада-салттарды, улуттук кол өнөрчүлүктү сактоого, өнүктүрүүгө жана кайра жаратууга жардам беришет. Улуттук иденттүүлүк маданиятты гана өнүктүрүүнүн кыймылдаткычы болбостон, бүтүндөй өлкөнүн экономикасын өнүктүрүүнүн кыймылдаткычы да боло алат. Өлкөнүн улуттук өзгөчөлүктөрүнүн көп түрдүүлүгүн жана улуттар аралык кооперацияны пайдалануу менен, чакан жана орто бизнестеги инновациялык климатты жакшыртуучу этномаданий бренддерди (соода маркаларын) түзүүгө жана алга жылдырууга, этнотуризмди өнүктүрүүгө жана көптөгөн этномаданий долбоорлорду сунуштоого болот. Өлкөдө иш алып барып жаткан улуттук маданияттардын борборлору аймактарда жагымдуу социомаданий климатты түзүү үчүн бай этномаданий потенциалды активдүү колдонууга жардам берет. Ар түрдүү иш-чаралардын алкагында фольклордук майрамдарды өткөрүү жакшы салтка айланууда, ал кайталангыс колоритти берет. Өлкөдө жарманкелер бай-бай өткөрүлүүдө, бул айыл чарбасы менен өнөр жайдын жетишкендиктерин гана даңазалабастан, фольклордук майрам да болуп калууда. Ал эми түшүмдүн салтка айланган майрамы улуттук маданий салттарды колдоого, үгүттөөгө жана өркүндөтүүгө жардам берет, ишмердик активдүүлүктү, эмгектик энтузиазмды чакырат. Көп улуттуу жана көп конфессиялык Кыргызстан үчүн улуттук иденттүүлүктү түшүнүү өтө маанилүү. Ошону менен бирге улуттук иденттүүлүккө саясатчылардын жана окумуштуулардын көңүлү бурулуп жатат, бул ички топтордун биримдигинин күчтүү механизмдеринин бири катары бул түшүнүктү пайдалануудан улам келип чыгууда. Бул биздин коомдо түптөлгөн бай этномаданий потенциалды активдүү колдонуу муктаждыгын чакырат. Улуттук фактор улуттар

аралык конфликттердин келип чыгышына себеп болгон: чакан жана орто бизнестин өкүлдөрүнүн ортосундагны таасирдин алмашышы, шайлоо кампанияларындагы интритгалардын чыгышы. Акыркысы биздин жашообуздан узап бара жаткан сыяк. Экономикадагы стабилдүү эмес кырдаал конфликттер үчүн шарттарды дагы да болсо түзөт, ал эми кандай гана кризистик кырдаал болбосун, эгер анда улуттар аралык чатакташуу жаралып кетсе, кандуу кагылышууларга алып келиши ыктымал.

XX кылымдын илими жарандык улут жөнүндө өз түшүнүгүн кеңейтти. Ал иштин маңызы боюнча "жарандык улут" түшүнүгүн, ядросун окшош этникалык тектеги адамдар түзгөн моноэтникалык улут түшүнүгүнө каршы койду. Өз тегинин жалпылыгы жөнүндөгү түшүнүккө таянган улуттар менен катар окумуштуулар социсаясий жана социомаданий коомдун башка тибин коюшту. Анда жалпы мамлекеттик кызыкчылыктарга жетишүү үчүн кызматташтыктын идеялары аныктоочу болуп калат, этникалык өзгөчөлүктөрдүн идеялары ар кыл этникалык таандыктуулуктагы адамдарды сыйлаган толеранттуулуктун идеялары менен алмашылат. Маданий көп түрдүүлүк мындай жарандык улуттун сыймыгы болуп саналат, мамлекеттин чыңдоого, анын ички байлыктарын сактоого тышкы саясий кадыр-баркын бекемдөөгө багытталган түгөнгүс социомаданий потенциалы катары түшүнүлөт. Азыркы коомдо жарандык улуттун негизи болуп белгилүү бир саясий жана социомаданий аймактын чегинде жашаган адамдардын геосаясий кызыкчылыктарынын жалпылыгын түшүнүү саналат. Жарандык улутта инсандын эркиндигин сыйлоо, демократиялык баалуулуктарды урматтоо жана мамлекетти коргоо башкы орунда турат. Өз мамлекети менен сыймыктануу, анын келечегине ишенүү патроиттуулуктун жана жарандардын өзүн урмакттоосунун өзөгүн түзөт. Окумуштуулар демократиялык өлкөлөрдөгү улуттар аралык мамиленин өнүккөн маданияты конфессиялык айырмачылыктарды экинчи планга жылдыргандыгын, ал эми жалпы мамлекеттик баалуулуктар менен максаттарды сыйлоо башкы планга чыккандыгын айтышат. Жарандык улуттар Жаңы жана Жаңы мезгилдеги мамлекеттик түзүлүштүн негизи болуп калды.

Колдонулган адабияттар:

1. Андреева Г.М. Личность в поисках идентичности в глобальном мире // Психологические исследования. – 2012. – Т. 5. – №26.

2. Мунгиева Н. З. Воспитание культуры межнационального общения как средство формирования этнической толерантности // Пед. образование и наука. – 2013. – №1. – С. 117-120.
3. Серова, И.И. Культура межнационального общения. – Мн: «Университетское», 1986. – 159 с.
4. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. – М.: Институт психологии РАН, «Академический проект», 1999. – 320 с.
5. Султанбаева К.И. Воспитание культуры межнационального общения подростков в условиях сельской многонациональной школы Хакасии: автореф. дис. канд. пед. наук. – М., 1995. – 20 с.
6. Толстых А. В. Опыт конкретно-исторической психологии личности. – СПб: Алетейя, 2000. – 287 с.
7. Хайруллин, Р.З. Формирование культуры межнационального общения и толерантности в молодежной среде // Мир психологии. – 2009. – №3. – С. 85-93.
8. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: Пер. с англ./ Общ. ред. и предисл. Толстых А. В. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.

УДК 378. 147

Самаров Айбек
И.Арабаев атындагы КМУ
Самаров Айбек
КГУ им.И.Арабаева
Samarov Aibek,
KSU I. Arabaev

КЫРГЫЗСТАН ЖАНА ЯПОНИЯДАГЫ АЗЫРКЫ ЖОГОРКУ БИЛИМ БЕРҮҮ (САЛЫШТЫРМА АНАЛИЗИ)
СОВРЕМЕННОЕ ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ КЫРГЫЗСТАНА И ЯПОНИИ (СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ)
MODERN HIGHER EDUCATION IN KYRGYZSTAN AND JAPAN (COMPARATIVE ANALYSIS)

Аннотация: Макала Кыргызстан менен Япониянын жогорку билим берүүдөгү өзгөчөлүктөрүн талдоого арналган, ошондой эле бул өлкөлөрдүн студжогорку билим берүүсүнүн азыркы учурдагы абалы

иликтенген, негизги чен-белгилер (критерийлер) боюнча салыштыруу жүргүзүлгөн. Бүгүн илимий-техникалык прогресс убакытты үнөмдөп жана аралыкты кыскартып гана тим болбостон, ал эл аралык баарлашуу жаатында чек араларды ачты, билим берүүнү уюштуруунун дүйнөлүк тажрыйбасын терең түшүнүүгө көмөк көрсөттү. Билим берүүдөгү салыштырма изилдөөлөр – бул ар кыл өлкөлөрдүн билим берүү системаларын (же ошол системалардын компоненттерин) атайын методдор аркылуу алардын окшоштуктарын жана айырмачылыктарын, алардын өнүгүү себептерин, абалын жана тенденцияларын аныктоо, өлкөбүздүн өздүк билим берүү маселелерин чечүүдө оң тажрыйбаларды пайдалануу мүмкүнчүлүктөрүн объективдүү баалоо максатында салыштыруу.

Аннотация: Статья посвящена анализу особенностей высшего образования Кыргызстана и Японии, а также исследуется современное состояние высшего образования этих стран, проведено сравнение по основным критериям. Сегодня научно-технический прогресс не только спрессовал время и сократил расстояния. Он раздвинул границы в сфере международного общения, способствовал глубокому осмыслению мирового опыта организации образования. Сравнительные исследования в образовании - это сравнение систем образования различных стран (или компонентов этих систем) посредством специальных методов в целях выявления тождеств и различий, их причин, состояния и тенденций развития, объективной оценки возможности использования имеющегося положительного опыта при решении проблем образования собственной страны.

Annotation: The article is devoted to the analysis of the features of higher education in Kyrgyzstan and Japan, as well as the current state of higher education in these countries, a comparison is made according to the main criteria. Today, scientific and technological progress has not only compressed time and shortened distances. He pushed the boundaries in the field of international communication, contributed to a deep understanding of the world experience in the organization of education. Comparative research in education is a comparison of the education systems of different countries (or components of these systems) using special methods in order to identify identities and differences, their causes, state and development trends, an objective assessment of the possibility of using the existing positive experience in solving the problems of education in one's own country.

Негизги сөздөр: жогорку билим берүү, студенттер, бакалаврлар, магистрлер, PhD доктор, Кыргызстан, Япония, салыштырма анализ.

Ключевые слова: высшее образование, студенты, бакалавры, магистры, доктор PhD, Кыргызстан, Япония, сравнительный анализ.

Keywords: higher education, students, bachelors, masters, PhD, Kyrgyzstan, Japan, comparative analysis.

Кыргызстандын келечеги, анын экономикалык бакубаттуулугу жана коопсуздугу көп жагынан улуттун билимдүүлдүгүнүн деңгээли, айрыкча адистердин – жождордун бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик даярдыгынын сапаты менен аныкталат.

Бүгүнкү күндө ишти аткарган жана аткарган ишине жооп бере алган, адискөйлөр гана коомду алга сүрөп, терең кризистен чыгарып, коомдун улуттук-маданий каада-салттарга жана башка өлкөлөр жана элдер менен толук кандуу мамиле-катыштарга кайтуусун камсыз кылган тургандыгы барган сайын анык боло баштагандай.

Кыргызстандын дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине интеграциясы кадрларды кесиптик даярдоо жаатындагы, жана эң алды менен жогорку билим берүү жана анын кесиптик компоненттери жаатындагы алдыңкы өлкөлөрдүн жетишкендиктерин терең илимий талдоону талап кылат. Буга байланыштуу, «2030-жылга чейин Кыргыз Республикасынын билим берүү тармагын өнүктүрүү концепциясында» Кыргыз Республикасынын билим берүү саясатынын башкы милдети аныкталган – Кыргызстан элдеринин руханий жана маданий баалуулуктарын сактоону жана трансляциялоону камсыздаган, билим берүүнүн бирдиктүү ийкем, ачык жана динамикалуу өнүккөн улуттук системасынын өнүгүү жолдорун аныктоо, ички жана тышкы чакырыктарга ийкем жооп берген башкаруунун механизмдерин түзүү, полимаданий коомдун билим берүү суроо-талаптарын жана муктаждыктарын канааттандыруу [4].

Буга байланыштуу өнүккөн өлкөлөрдүн жождорунда жогорку билим берүү жана адистерди кесиптик даярдоо жаатындагы салыштырма-педагогикалык изилдөөлөр бул тармактагы саясатты иштеп чыгуунун башкы куралы катары олуттуу мааниге ээ болууда.

Билим берүүдөгү салыштырма изилдөөлөр – бул ар кыл өлкөлөрдүн билим берүү системаларын (же ошол системалардын компоненттерин) салыштыруу атайын методдор аркылуу алардын

окшоштуктарын жана айырмачылыктарын, алардын өнүгүү себептерин, абалын жана тенденцияларын аныктоо, өлкөбүздүн өздүк билим берүү маселелерин чечүүдө оң тажрыйбаларды пайдалануу мүмкүнчүлүктөрүн объективдүү баалоо максатында салыштыруу.

Бүгүнкү күндө илимий-техникалык прогресс убакытты үнөмдөп, аралыкты гана кыскартып тим болбостон, ал эл аралык баарлашуу жаатындагы чектерди кеңейтти, билим берүүнү уюштуруунун дүйнөлүк тажрыйбасын терең түшүнүүгө көмөктөштү. Ошондуктан, КР жогорку билим берүү системасын реформалоого киришүүдө, мурунку Советтер союзундагы элдердин маданий мурастарынын мыктыларын өзүнө сиңирген мазмуну боюнча уникалдуу жана маанилүү жогорку билим берүүнүн ата мекендик тажрыйбасын да, ошондой эле көп кылымдык, көп жагынан прогрессивдүү каада-салттарга ээ башка өлкөлөрдүн билим берүүдөгү жетишкендиктерин да олуттуу көз караштан изилдөө зарыл.

Японияда жогорку билим милдеттүү катары эсептелинет жана ал кесиптик билим берүү системасы менен жуурулушкан. Күн чыгыш өлкөсүнүн өзгөчөлүгү – төрт жана эки жылдык окуу мөөнөттүү толук жана тездетилген циклдеги университеттер. Техникалык институттарда студенттер беш жыл окушат. Японияда жалпы 726 жож бар, алардын 507 – университеттер: 96 – улуттук, 39 – мамлекеттик, 372 – жеке менчик. Мамлекеттик университетте билим алуу үчүн абутуриент эки сынак тапшырышы керек: биринчиси – университетке кабыл алуу боюнча Улуттук борбордун тестирлөөсүнөн өтүү; экинчиси – жождун өзүндөгү кабыл алуу сынагы, ал сынакка талапкерлер биринчи тепкичте канааттандыраарлык жыйынтык көрсөтүшсө, катыша алышат. Жеке менчик университетке тапшыруу үчүн бир кирүү сынагы жетиштүү. Айрым мамлекеттик эмес жогорку окуу жайлар өз түзүмүндө башталгыч жана орто мектептерин камтышат. Мындай учурда ар бир классты ийгиликтүү акятап жаткан окуучу жожго алдын-ала сынак тапшырбастан эле кабыл алына алат. Токио, Осака, Киото, Тохоку, Нагоя, Хоккайдо, Кюсю университеттери жана Токио технологиялык институту Азиянын отуз мыкты Жождорунун катарына кирет. Япониянын жогорку билим берүү системасы дипломдордун үч тибин камтыйт: бакалавр – 4 жыл; магистр – дагы 2 жыл; доктор – үч жыл. Мындай мамиле мамлекеттик да, ошондой эле жеке менчик билим берүү мекемелери үчүн да таандык [5].

Жогорку билим берүү системасы билим берүү мекемелеринин төмөнкү негизги төрт түрүн камтыйт:

- толук циклдүү университеттер (4 жыл);
- тездетилген циклдеги университеттер (2 жыл);
- кесиптик колледждер;
- техникалык институттар.

Толук циклдүү университеттерде окуу 4 жылга созулат, бирок медициналык жана ветеринардык факультеттерде – 6 жыл. Окутуунун негизги 4 жылдык курсун аяктагандан кийин бүтүрүүчү университетте магистратурага же докторантурага тапшыра алат. Япон жождорунда магистратурада окуу мөөнөтү – 2 жыл. Докторантурада окуу – 5 жыл. Япон жождору дүйнөдөгү уникалдуу «студент-изилдөөчү» - кэнкюсэй институтуна ээ. Бул, илимий даражаны алуу максатын алдына койгон студент 6 айдан 1 академиялык жылга чейинки аралыкта өзү тандаган илимдин конкреттүү тармагында изилдөөчүлүк иш менен алектенүү мүмкүнчүлүгүнө ээ.

Тездетилген циклдеги университеттер. Тездетилген циклдеги университеттерде окуу мөөнөтү 2 жылды түзөт, бирок медициналык айым адистигин алууну каалагандар үчүн окуу мөөнөтү 3 жылды түзөт. Тездетилген циклдеги университеттердин бүтүрүүчүлөрүнүн 60% жакынын кыздар түзөт. Алар экономика, адабият, чет тилдер, педагогика, социалдык коргоо сыяктуу багыттарга адистешет. Акыркы жылдары Японияда коомдук илимдер өзгөчө популярдуулукка ээ болууда.

Кесиптик колледждер. Япониядагы жогорку билим берүүнүн бул түрү кууш техникалык билим алууну каалагандарга багытталган. Бул учурда билим алуунун мөөнөтү 3 жыл.

Техникалык институттар. Мындай институттардагы окуу мөөнөтү 5 жылды түзөт, жана алар өздөрүнүн студенттерине кеңири техникалык даярдыкты беришет. Мындай институттардын бүтүрүүчүлөрү жаңы алдыңкы технологияларды иштеп чыгуу жана ноу-хау менен байланышкан фирмаларга жана изилдөөчүлүк борборлорго ишке орношушат. Техникалык институттарда соода флотунун адистерин да даярдашат.

Акыркы жылдары Япониянын жогорку билим берүү министрлиги «Момбусё» чет элдик студенттер үчүн атайын билим алуунун кыска мөөнөттүү формаларына өзгөчө көңүл буруу баштады. Бул өлкөдө жүрүүгө каралган мөөнөттөр бул учурда 1 семестрден 1 жылга чейинки убакытты түзөт алат. Япониянын 20 жакын жеке менчик университеттери азыркы учурда мындай билим алуу үчүн мүмкүнчүлүктөрдү берүүдө. А

бирок алардын саны ыкчам өсүүдө, анын ичинде мамлекеттик жождорду да кошуунун эсебинен. Бул учурда мамлекет жана жеке менчик фонддор окутуунун толук циклинин студенттери үчүн каралган шарттар менен стипендияларды жана материалдык жардамдын башка түрлөрүн бөлүп берүүдө.

Магистр наамын алуу үчүн студент 2 жылдык билим алууну аяктап, магистрдик диссертацияны жазып тапшырышы керек жана ал иши оң баага татышы кажет, ошондой эле адистик боюнча сынак тапшырууга тийиш. Аспирантурада окуу мөөнөтү 3 жылды түзөт, бирок магистратурада 2 жыл окугандан кийин. Аспирант докторлук диссертациясын оң баа менен жана адистик боюнча сынакты тапшыргандан кийин аспирантураны аяктаган деп эсептелинет.

Акысыз жогорку билим алуу өлкөдө дээрлик жок. Япон жождорунун 3 миллионго жакын студенттеринен 100дөн ашыгы гана япон өкмөтүнүн стипендиясын алышкан. Стипендияны эң таланттуу жана өтө аз камсыз болгон окуучуларга гана беришет, анын үсчтүнө, стипендия кийин кайтаруу шарты менен берилет, жана окууга болгон чыгымдарды толугу менен жаппайт.

Кыргызстандын жогорку мектеп системасы глобалдык процесстерден жана тенденциялардан тышкарыда, дүйнөлүк эмгек рыногунун сурамдарынан тышкары өнүгө албайт. Жаңы талаптарга байланыштуу билим берүүнүн мазмунунда, жождо окутуунун формаларында жана методдорунда өзгөрүүлөр жүрүүдө.

Жогорку кесиптик билим берүү өзүнө инсандын орто жалпы, орто кесиптик жана жогорку кесиптик билим берүүнүн базасында билимин тереңдетүүдөгү жана кеңейтүүдөгү муктаждыктарын канааттандыруу максатында бакалаврларды, адистерди жана магистрлерди даярдоо жана кайра даярдоону камтыйт.

Азыркы учурда республикада 73 жож бар, алардын 33 – мамлекеттик, 40 – мамлекеттик эмес жождор. Республиканын аймактарында 20 жож жайгашкан.

ЖОЖдордун студенттеринини жалпы контингенти 219 миң адамды түзөт. Мамлекеттик бюджеттин эсебинен республиканын жождорунда 12%, ал эми контракттык негизде – 88% жаран билим алышат. Жождордо 70 миң чет элдик студенттер билим алышат, алардын ичинен КМШ өлкөлөрүнөн – 50,3 миң, алыскы чет мамлекеттерден – 21,6 миң студент.

Республиканын жождорунда 15 миңден ашык окутуучу иштешет, алардын 1016 илимдин докторлору, 4145 илимдин кандидаттары [7].

Жогорку ибилим берүүнүн эки деңгээлдүү түзүмү КР Өкмөтүнүн 2011-жылдын 23-августунда №496 токтом менен бекитилген [6]. Алсак, 2012-жылга салыштырмалуу: бакалавриаттын студенттеринин үлүшү 8%дан 71%га чейин өскөн, адистикте окуган студенттердин үлүшү 22%га чейин кыскарган, бакалавриаттын бүтүрүүчүлөрүнүн 5,6% магистрдик даражаны алышат [7].

Бардык кесиптик билим берүү мекемелеринин ишмердүүлүгү окутуунун бардык жүзөгө ашырылуучу программаларына лицензиянын болушун талап кылат. Мамлекеттик үлгүдөгү диплом берүү укугуна аттестациядан, ал эми 2016-жылдан тартып - аккредитациядан өтүшкөн кесиптик билим берүү мекемелери эгедер. 2017-2020-жж. аралыгында жождордун 95% жогорку кесиптик билим берүүнүн 557 программасы боюнча аккредитация өткөрүлгөн. Мындан тышкары, 4 жож институционалдык аккредитациядан өтүштү [7].

Жождон кийинки билим алуу программалары өзүнө аспирантураны жана докторантураны камтыйт. Диссертацияны коргоо илимдин кандидаты даражасын алууга мүмкүнчүлүк берет. 2013-жылдан тартып 6 жождо PhD (философия доктору) программасы да кийирилүүдө. КР «Билим берүү жөнүндөгү» мыйзамына 2019-жылы «философия доктору (PhD)/профиль боюнча доктор» түшүнүгү кийирилген, 2021-2022-окуу жылынан тартып жождордо докторлорду даярдоо башталган. Азыркы учурда жождордо үч деңгээлдүү даярдоо жүргүзүлүүдө. PhD программаларын ишке ашырууну жөнгө салуучу ченемдик-укуктук актылар бекитилген. Программанын эмгек сыйымдуулугу – 180 кредиттен 240 кредитке чейин, алардын 60 кредиттен кем эмес көлөмү оку дисциплиналарын өздөштүрүүгө бөлүнгөн. Илимий-изилдөөчүлүк иштин эмгек сыйымдуулугу 120 кредиттен кем эмес көлөмдү камтыйт. Философия доктору/(PhD) доктору квалификациясын ыйгаруу жөнүндөгү чечим жождун же илимий мекеменин комиссиясы тарабынан кабыл алынат.

2017-жылдын аягынан тартып программалар боюнча Кыргыз Республикасынын жождорунун суроо-талапка ылайыктуулугунун Улуттук рейтингин аныктоо боюнча иш жүргүзүлүп келет. 2018-жылы биринчи жолу Аккредитация жана рейтинг көз карандысыз агенттиги тарабынан санарип технологияларды колдонуу менен жождордун билим берүү

программаларынын (адистиктеринин) рейтинги жана профессордук-окутуучулар курамынын рейтинги аныкталган. Рейтинг жыл сайын өткөрүлөт. Кыргызстандын жождорун эл аралык рейтингдерде тартуу максатында илимди өнүктүрүү боюнча иштер жүргүзүлүүдө.

Кыргыздар жана япондуктардын психологиялык жана руханий жактан көп окшоштуктарга ээ деген пикир бар, бирок япон жана кыргыз билим берүү маданияттарындагы айырмачылыктар тууралуу айтып кетүү кажет.

Кыргызстандагы жана Япониядагы жогорку билим берүүдөгү кырдаал тууралуу кеп кыла турган болсок, анда, биринчи кезекте, каржылык жана материалдык камсыздоодогу жана уюштуруучулук процесстердеги айырмачылык көзгө урунат. Япония – дүйнөдөгү өнүккөн өлкөлөрдүн ичинен бийликтин жергиликтүү органдарынын кызматкерлеринин эмгек маянасынан окутуучунун, педагогдун эмгек маянасы жогору болгон жалгыз өлкө. Япон университеттери мыкты техникалык жабдыктар менен жабдылган. Албетте, кыргыз университеттери да жогорку деңгээлге чыгууга умтулушууда, бирок айырма өтө эле ачык көрүнүп тургандай. А бирок материалдык камсыздоого караганда, жүрүм-турум жана мыйзамдарга, административдик актыларга жана социалдык эрежелерге, ченемдерге карата мамилелер көбүрөөк айырмаланат. Маданияттарда улуттук каада-салттарга жана тарыхый тажрыйбага жараша ар кандай өзгөчөлүктөр бар, билим берүү маданиятында да улуттук маданияттын каада-салттарына, этикага жана адепке карата өздүк мамилелер да байкалат. Япон билим берүү маданияты конфуцийчиликтин негизинде өнүккөн. Кыргызстандын билим берүү маданиятында көп нерсени, алсак анархизм жана ички нигилизмге чейинкилерди да көрүүгө болот. Японияда коомду жаңы мыйзамдарды жана принциптерди кийирүү менен өзгөртүүгө болот, Кыргызстанда болсо жаңы мыйзамдарды колдонууда ар дайым кандайдыр бир көйгөйлөр бар. Япон студенттери, бардык япон жарандары сыяктуу эле, мыйзамдардан көз каранды, ар кандай эрежелерди бекем кармнышат. Студенттердин мыйзамсыз аракеттери Японияда да орун алат, бирок бул жердде да айырма байкалат. Япон студенттери, мисалы, «шпаргалка» дээрлик колдонушпайт. Японияда Кыргызстан менен салыштырмалуу, мындай аракеттер катуу айыпталат жана жазага тартылат, себеби бул эрежелерди базуу деп эсептелинет. Кыргызстанда студенттердин мындай

жоруктары формалдуу түрдө айыпталат, бирок катуу жазага тартылбайт. Эрежелерди бузуу кадыресе боло баштады.

Японияда протекционизм деген сыяктуу түшүнүк жок. Айтсак, ата-эне өз баласын эч качан институтка тапшыртууда тааныш-билиш издебейт, кошо барбайт, кийлигишпейт, себеби бул уят көрүнүш катары эсептелинет. Айрыкча кирүү сынактары мисал боло алат. Японияда мыйзамдарды билип-түшүнүү, эрежелерге баш ийүүгө бала кезинен тарбияланат жана университет мунун баары катуу сакталган түзүмдөрдүн бири.

Японияда жогорку мектептин окутуучусунун социалдык статусу Кыргызстандагыга караганда өтө жогору. Мындай жогорку деңгээл ири даражада мамлекеттик билим берүү саясатына катышуудан көз каранды. Япон окуучусу үчүн мугалим Жашоонун Мугалими (sensei)– илимий билимдерге ээ болгон жөн гана адис эле болбостон, көз караштардын, дүйнө таанымдардын окутуучусу болуп саналат. Кыргызстанда мындай байланыш, айрыкча азыркы учурда, мынчалык ачык эмес. Эгер окутуучу кармалып, кечигип жатса (мындай көрүнүш таптакыр болушу мүмкүн эмес, а бирок эгер болуп калса) япон студенттери тынч күтүп турушат, ал эми кыргызстандык студенттер болсо 15 мүнөттөн кийин аудиториядан чыгып келишет.

Кыргызстанда мыкты педагог – бул илимий жана руханий изденүүдө жүргөн окутуучу; сабак – бул аң-сезимдүү ишмердүүлүктөгү окутуучу менен студенттин ортосундагы өз ара аракеттерге негизделген кызматташтык. Япон сабактарында окутуучу активдүү, студенттер пассивдүү; окутуучу менен студенттердин өз ара аракеттери өтө татаал, форматтуу келет. Япон студенти үчүн мыкты окутуучу – бул студенттерди ишенимдүү башкара алган, өзүн ишенимдүү алып жүргөн, өзүнүн айтканы туура экендигин билип, аны көрсөтүп турган адам. Кыргызстандык студенттер үчүн мыкты сабак – бул күтүлбөгөн учурлар, жаңычылдык жана жаңы өзгөчө эпизоддор орун алган, жаңы горизонттор ачылган сабак; окуучуларды экспериментке катышууга жана аралашууга тарткан сабакт. Японияда бул өтө тактык менен жана системалаштыруунун эң жогорку деңгээлинде, көрсөтмө материалдарды жана заманбап техниканы пайдалануу менен билимдер сунушталган сабак. Бул системанын кемчилиги катары студенттерин өз алдынча ой жүгүртүүсүнүн жоктугун атоого болот.

Кыргызстандын жогорку билим берүү системасында, анын бардык артыкчылыктары жана кемчиликтерин эске алганда, ар кимдин карманган, ал үчүн талашып-тартыша турган өзүнүн өздүк пикири бар. Япондуктарда андай эмес. Японияда, эгер студент башкаларга караганда мыкты сапаттарды көрсөтсө, ал тууралуу жаман ойдо болушат.

Студенттер өздөрүнүн жөндөмдүүлүктөрүн көрсөтүүдөн качышат, лекция учурунда эч качан суроолорду беришпейт, жеке темалар боюнча сүйлөшүүлөрдөн качышат. Аларда жалпы пикирге баш ийүү маанилүү. Натыйжа катары – япон студенттери суроо бергенди, талкуу жүргүзүүнү, презентация жасоону ар дайым эле биле беришпейт, өз пикирлерин айтканды билишпейт. Кыргызстанда өздүк көз карашы, пикири бар, өз көз карашын аргументтештирип далилдей алган студенттин тибин сыйлашат.

Японияда билим алууга карата студенттер пассивдүү келишет, кадыресе билим берүү процесси өзүнө сабакка катышууну, тартипти жана нотацияны камтыйт. Япон студенттерине салыштырмалуу кыргызстандык студенттердин мотивация деңгээли жана окууга болгон каалоосу жогорураак.

Япон тобуна демилгени талап кылган жалпы көнүгүүлөргө караганда элементардык механикалык тренингди өткөрүү оңой. Мына дал ошондуктан билим берүү реформалары боюнча көптөгөн сунуштарда чыгармачыл жана ой жүгүртүүчүлүк башаттарды, өзүн-өзү көрсөтүүгө карата жөндөмдөрдү өнүктүрүү үчүн кардиналдуу өзгөрүүлөрдүн зарылдыгы тууралуу ойлор айтылууда.

Япон билим берүүсүндө көп учурда, балким, өтө эле көп тестирлөө колдонулат. Сынактар Кыргызстандагыга караганда көп болот. Жазуу тапшырмалары, оозеки тапшырмаларга караганда көбүрөөк.

Япония менен Кыргызстандын билим берүү маданияты, чындыгында, көп жагынан айырмаланышат. Японияда жаңы баалуулуктарды издөөнү улантууга карабастан, рационализм, прагматизм жана индивидуализм ачык сезиле башталса да, салттуу баалуулуктар дагы да өтө күчтүү келет. Кыргызстанда, маданий каада-салттар, айрыкча билим берүү системасында, бир канча ирет үзгүлтүккө учураганына карабастан, билим берүү маданиятынын деңгээлинен түздөн-түз көз каранды болгон жана ага таасирин тийгизген билим берүүнүн сапатын өркүндөтүүгө жана жакшыртууга умтулууга карата тенденция ачык байкалууда. Бирок эки өлкө үчүн тең бул тармактагы жетишкендиктер

белгилүү бир кызыгууну жаратат жана жаңы билим берүү концепцияларын жана парадигмаларын иштеп чыгуу үчүн үлгү катары кызмат кылат.

Япония менен Кыргызстандын билим берүү системасындагы окшоштуктардын арасында төмөнкү белгилерди бөлүп көрсөтүүгө болот:

– программалардын үч деңгээлдүү градациясы: бакалавр, магистратура жана докторантура;

– билим алуу артыкчылыктуу түрдө контракттык негизде мүмкүн, ал эми акысыз варианты ошол учурдагы гранттардын, демөөрчүлүк программалардын алкагында гана мүмкүн ж.б.;

– чет өлкөдө окуу үчүн виза алуу керек (студенттик);

– ЖОЖдордо билим алуу көбүрөөк илимий-изилдөөчүлүк мүнөздү алып жүрөт.

Анык айырмалардын арасынан Японияга караганда, Кыргызстанда окуу төлөмүнүн баасы төмөн, ал эми сапат жагы – кем калышпай тургандыгын белгилөөгө болот. Японияда окууга тапшырууда банктан атайын эсеп ачуу жана аны, жок дегенде, жождогу бир жылдык окуунун суммасына барабар каражат менен толтуруп, каржылык төлөө жөндөмдүүлүгүн тастыктоо маанилүү. Кытайда мындай чара каралган эмес.

Японияда мамлекеттик (япон) тилин билүү маанилүү, англис тилдүү программа боюнча окутууга жол берилет. Анын үстүнө чет тилин өздөштүрүү жана билүү атайын тесттерден өтүү жолу менен тастыктоону талап кылат. Кыргызстанда окутуу мамлекеттик (кыргыз) тилде жана расмий – орус тилинде жүргүзүлөт. Айрым ЖОЖдордо окутуу англис тилинде (БААУ, БАЭУ ж.б.), түрк тилинде (Кыргыз-Түрк «Манас» университети) жүргүзүлөт.

Японияда өздөштүрүү үчүн билим алуунун бардык тепкичтеринде бир гана профиль жеткиликтүү, кийинки градацияларда (магистратурада же докторантурада) адистикти алмаштыруу мүмкүн эмес. Кыргызстанда 2020-2021-окуу жылынан баштап магистратурада профилин алмаштырууга уруксат берилди, бул үчүн магистрант профилин алмаштыруу үчүн кошумча окуйт (30 кредит).

Кыргызстандын ЖОЖдоруна мектептин 11-классынын аттестатынын негизинде тапшырууга болот. Японияда болсо кошумча даярдоо курстарынан өтүү талап кылынат, себеби ал жакта мектеп

программасы 12 жылга созулган. Бул этапты басып өтүү – акы төлөнүүчү ырахат.

Япон ЖОЖдорунда квалификацияга ээ болуу үчүн Бүтүрүүчү квалификациялык ишти коргоо жетишсиз, финалдык сыноолордон жана сынактардан да өтүү керек. Кыргызстанда бүтүрүү программасын ар бир ЖОЖ тарабынан өз алдынча бекитилет жана дайыма эле бүтүрүү сынактары карала бербейт.

Макаланын мазмунунан көрүнүп тургандай, биз талдап жаткан окуу системаларында, Кыргызстан да ийгиликтүү колдоно ала турган белгилүү бир артыкчылыктар бар – бул Япониядагы билим берүүнүн ар тараптуу мүнөзү, калктын сабаттуулугу, жождорго тапшыруудагы катуу тандоодон өтүү, бекер окуу колдонмолору, Япониядагы аз камсыз болгон үй-бүлөлөрдү ар тараптуу колдоо жана стимул берүү. Бирок ошону менен бирге, билим берүүнүн бул системаларында белгилүү бир кемчиликтер да бар, практика жүзүндө аларды эске алуу менен Кыргызстан билим берүү чөйрөсүндөгү өзүнүн боштуктарын жеңип чыга алат.

Ошентип, Азия аймагынын өлкөлөрүндөгү билим берүү системасы азыркы учурда чындыгында эле натыйжалуу, динамикалуу, тышкы чөйрөдөгү бардык өзгөрүүлөргө ыңгайлашкан жана ыкчам жооп кайтарган, бирок, биздин дүйнөдөгү бардык нерселердин кемчилиги болгондой, айрым бир кемчиликтери бар, аларды жоюу бул билим берүү системаларын дүйнөлүк өнүгүүнүн жогорку деңгээлине алып чыгууга ийгиликтүү жардам бере турган система болуп саналат.

Колдонулган адабияттар:

1. Анализ системы оценки высшего образования в мире [Электронный ресурс] // Информационно-справочный портал поддержки систем управления качеством. 2006. URL: http:// www. quality.edu.ru/ (дата обращения: 10.02.2011).

2. Бордовская Н., Реан А. Педагогика. Гл. IV: Образование в мире: история и современность [Электронный ресурс] // Электронная библиотека Гумер. 2008. URL: http://www. gu-mer.info/ (дата обращения: 17.02.2011).

3. Джуринский А.Н. Развитие образования в современном мире. М.: Академия, 2006. – 176 с.

4. Концепция развития образования Кыргызской Республики до 2030 года [Электронный ресурс] URL: https://edu.gov.kg/media/files/118d4b79-d6ea-4648-9c1c-56280444e7fd.pdf

5. Муханов В. Образование в Японии [Электронный ресурс] // Образование: все для поступающих. 2008. URL: http://www.edunews.ru/ (дата обращения: 20.03.2011).

6. О внесении изменений в постановление Правительства Кыргызской Республики «Об установлении двухуровневой структуры высшего профессионального образования в Кыргызской Республике» от 23 августа 2011 года № 496 [Электронный ресурс] URL: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/12213?cl=ru-ru

7. Система высшего образования в КР [Электронный ресурс] URL: https://enic-kazakhstan.edu.kz/files/1625316038/the-current-state-of-the-system-of-higher-professional-education-of-the-kyr.pdf

УДК 811.

Самаров Айбек
И.Арабаев атындагы КМУ
Самаров Айбек
КГУ им.И.Арабаева
Samarov Aibek,
KSU I. Arabaev

КЫРГЫЗСТАНДЫН ЖОЖДОРУНУН СТУДЕНТТЕРИНИН ЯПОН ТИЛИН ҮЙРӨНҮҮДӨГҮ МУКТАЖДЫКТАРЫН ИЗИЛДӨӨНҮ АНАЛИЗДӨӨ

АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОТРЕБНОСТЕЙ В ИЗУЧЕНИИ ЯПОНСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТОВ ВУЗА КЫРГЫЗСТАНА

ANALYSIS OF THE STUDY OF THE NEEDS IN STUDYING THE JAPANESE LANGUAGE OF UNIVERSITY STUDENTS IN KYRGYZSTAN

Аннотация: Макалада И. Арабаев атындагы КМУнун студенттеринин япон тилин өздөштүрүүдөгү муктаждыктарын изилдөө каралган. Жүргүзүлгөн педагогикалык изилдөөнүн маалыматтары берилет, И. Арабаев атындагы КМУнун Японтаануу институтунун

1-курсунун студенттеринин япон тилин өздөштүрүүдөгү муктаждыктарын изилдөөнүн жыйынтыктары сунушталат. Муктаждыктарды анализдөөнүн пайдаланылган методу билим берүү процессинин катышуучуларынын эки тарабына тең оң таасирин тийгизген. Студенттер өздөрүн терең түшүнүүгө жетише алышты, өздөрүнүн күчтүү жана чабал жактарын, ошондой эле япон тилин эмне үчүн үйрөнүп жатышкандыктарын аныктоого жетишишти, чыныгы максаттарды коюуга үйрөнүштү, өздөрү кандай тилдик көндүмдөргө жана билгичтиктерге ээ экендиктерин, кандай көндүмдөрдү өркүндөтүү керектигин аныкташты, алардын жоопкерчиликтери, өз алдынчалуулуктары жана активдүүлүктөрү өстү. Эң маанилүү жетишкендик окутуучунун кызыгуусун, колдоосун көрүп студенттердин шыктануусу артты.

Аннотация: В статье рассматривается исследование потребностей в изучении японского языка студентов вуза КГУ им. И. Арабаева. Приводятся данные проведенного педагогического исследования, представлены результаты исследования потребностей в изучении японского языка студентов-первокурсников Института Японоведения КГУ им. И. Арабаева. Использованный метод анализа потребностей положительно повлиял на обоих участников образовательного процесса. Студенты стали лучше понимать себя, свои сильные и слабые стороны, а также то, для чего они изучают японский язык, научились ставить реалистичные цели, определили какими языковыми навыками и умениями они владеют, а какие необходимо развивать, возросла ответственность, самостоятельность и активность. Наиболее важным достижением стало то, что студенты стали более мотивированным, видя заинтересованность преподавателя и его поддержку.

Annotation: The article deals with the study of the needs in the study of the Japanese language of students of the university of KSU. I. Arabaeva. The data of the conducted pedagogical research are given, the results of the study of the needs in the study of the Japanese language of first-year students of the Institute of Japanese Studies of KSU named after. I. Arabaeva. The needs analysis method used had a positive effect on both participants in the educational process. Students began to better understand themselves, their strengths and weaknesses, as well as why they study Japanese, learned to set realistic goals, determined which language skills and abilities they possess and which ones need to be developed, increased responsibility, independence and

activity. The most important achievement was that the students became more motivated, seeing the interest of the teacher and his support.

Негизги сөздөр: япон тили, муктаждыктарды анализдөө методу, мотивдер, студенттер, жож, анкета.

Ключевые слова: японский язык, метод анализа потребностей, мотивы,студенты, вуз, анкета.

Key words: Japanese language, needs analysis method, motives, students, university, questionnaire.

Япон тили азыркы коомдун өкүлүнүн жашоосунда олуттуу ролду ойнойт, себеби аны өздөштүрүү адам баласынын маданиятынын деңгээлин өнүктүрүү, анын инсан катары өсүшү менен түздөн-түз байланышкан. Мындан тышкары, япон тилин билүү динамикалуу өзгөрүлүп жаткан реалиялар шартында кесиптик милдеттерди натыйжалуу чечүү үчүн азыркы атаандаштыкка туруктуу адистин ийгиликтүү кесиптик ишмердүүлүгүнүн өзөктүү компоненттеринин бири болуп саналат. Тилди өздөштүрүү багытында билим алып жатышкан студенттерди япон тилин үйрөнүү мотивациясынын калыптанышы тууралуу маселени бул дисциплина боюнча окуу ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу жана жалпысынан кесиптик даярдыкты жакшыртуу максатында карап чыгуу зарыл. Белгилей кетүүчү нерсе, бул маселе атайын максаттар үчүн чет тилин окутуунун чет элдик методикасында жакшы чагылдырылган [1]. Мисалы, О.Г. Поляков, студенттердин муктаждыктарын анализдөө жогорку мектепте чет тилин профилге негизделген окутуунун предметтик тематикасын аныктоого мүмкүндүк берет деп эсептейт [2]. Г.В. Швалованын эмгегинде Томск политехникалык университетинин студенттеринен кесиптик чет тилин өздөштүрүүдөгү мотивацияны аныктоого багытталган сурамжылоо жүргүзүүнүн жыйынтыктары берилген [3].

Жүргүзүлгөн педагогикалык изилдөөдө И.Арабаев атындагы КМУнун Японтаануу институтунун биринчи курстарынын студенттеринин япон тилин үйрөнүүсүндөгү мутаждыктарын изилдөөнүн жыйынтыктары берилген. Биз мындай изилдөөнүн ЖОЖдо жүргүзүлүшүнүн зарылдыгын негиздемелейбиз, себеби ал япон тилин натыйжалуу өздөштүрүүнүн негизги максаттарын, мотивдерин, ыкмаларын аныктоого көмөк көрсөтөт. Япон тилин үйрөнүүдө окуучулардын муктаждыктарын анализдөө методуна өзгөчө көңүл бурулган. Япон тилин үйрөнүүдөгү

муктаждыктарды диагностикалоо боюнча анкета-сурамжылоонун мисалдары менен этап-этап менен түшүндүрмө нускама, ошондой эле студенттин картасынын үлгүсү берилет. Биз япон тилин өздөштүрүүнүн максаттарын аныктоодогу студенттердин начар жөндөмдүүлүгүн белгиледик. Жүргүзүлгөн изилдөө практикалык мааниге ээ жана окутуучуларга топту, ошондой эле студенттин өзүн япон тилин окутуунун траекториясын курууга жардам берет.

Мотивация менен бирге, биздин баамыбызда, студенттердин муктаждыктарын да тыкыр изилдөө зарыл. Муктаждыктардын анализи эки этаптан турган процессти билдирет. Биринчи этаптын жүрүшүндө окуучулар тууралуу маалыматтарды топтоо жүргүзүлөт, анын негизинде экинчи этапта япон тилин окутуунун максаттары жана методдору аныкталат [4]. Ошентип, студенттердин муктаждыктарын анализдөө методу япон тилин өздөштүрүүнүн маанилүү түзүүчү процесси болуп саналат. Студенттер өздөрүнүн алдына ар кандай максаттарды коюшат жана ар кыл муктаждыктарга ээ болушат, мисалы, телефон аркылуу баарлашууну, ишкер сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүнү, атайын адабияттарды окууну, япон тилинде фильмдерди көрүүнү үйрөнүү. Эгер алардын максаттары жана муктаждыктары сабак учурунда канааттандырылбаса, анда алар өздөрүн нааразычылыгын пассивдүү абалда болуу, сабакка катышпай коюу менен билдиришет. Ошондуктан окуучулардын муктаждыктарынын анализин талдоо методун пайдалануу тилдик программаны бүтүндөй өздөштүрүү учурунда актуалдуу.

Муктаждыктарды анализдөө методу «Япон тили» дисциплинасынын жумушчу программасын, практикалык сабактарды, ошондой эле аудиториядан тышкаркы ишмердүүлүктүн программасын иштеп чыгуу үчүн негиз катары кызмат кылат. Бул метод өзүн максаттарды, өздөштүрүү деңгээлин, мотивациянын даражасын, жождо чет тилин өздөштүрүүдөн окуучунун күтүүлөрүн аныктоону жана өздөштүрүүнүн мурунку тажрыйбасын баалоону камтыйт.

Муктаждыктарды анализдөө методу окуучулардын кемчиликтерине акцент жасабастан, алардын жетишкендиктеринен жана мүмкүнчүлүктөрүнөн улам куралат, жана студенттерге япон тилин окуу процессинде өздөштүргөн билимдерди жана көндүмдөрдү аныктоо мүмкүнчүлүгүн берет. Ал үзгүлтүксүздүк менен мүнөздөлөт, себеби «Япон тили» дисциплинасынын бүтүндөй программасынын жүрүшүндө жүзөгө ашырылат. Программаны өздөштүрүүнүн башында

муктаждыктарды анализдөө методу япон тилин билүү деңгээлин аныктоо, окуу-методикалык комплексти, кошумча материалдарды, билим берүү технологияларын тандоо үчүн колдонулат, ошондой эле окутуучуга окуучулардын муктаждыктары менен максаттарын практикалык сабактардын максаттары менен салыштырууга жана өзүнүн ишинин планына түздөтүүлөдү өз убагында кийирүү мүмкүнчүлүгүн берет.

Программаны өздөштүрүүнүн аягындагы муктаждыктарды анализдөө окутуучуга тыянактарды чыгарууга, окуучунун максаттарындагы жана муктаждыктарындагы өзгөрүүлөрдү аныктоого, ошондой эле окуучулардын бул тобу үчүн япон тилин үйрөнүүнүн келечек стратегиясын аныктоого, жана эң башкысы, окуучунун тилдик көндүмдөрүнүн жана билгичтиктеринин өнүгүү прогрессине байкоо салууга жардам берет. Пландаштыруу процесси өзүнө төмөнкү кадамдарды камтыйт:

- Максат коюу, б.а. курстун программасын түзүү үчүн сизге кандай маалымат керектелет.
- Ар кандай ыкмаларды жана методдорду аныктоо жана тандоо: сиз анкета жүргүзүүнү, байкоо методун, баарлашууну, топтук сурамжылоону пайдаланасызбы, эссе жазуу же схеманы, сүрөттү, убакыт-тилкесин тартуу тапшырмасын бересизби, т.а. тиешелүү ыкманы тандап, пайдалануу. Маалыматты алуунун методун тандоодо окуучулардын жаш курагын, даярдык багытын (тил өздөштүрүүчү же башка багыттагы факультет) эске алуу кажет. Толук картинаны алуу үчүн ар кандай методдордун топтомун колдонуу сунушталат.
- Колдонуу формасын, өткөрүү убактысын, алынган маалыматтарды анализдөөнүн ыкмасын тандоо формасын.
- Сиз пайдалана турган тилди тандоо (эне тили же чет тили). Бул кадам конкреттүү топтун тилди билүү деңгээлинен көз каранды.
- Программаны иштеп чыгуу.

Муктаждыктарды анализдөөнүн тигил же бул формасын өткөргөндөн кийин окутуучу окуучунун толук кандуу портретин түзүү максатында алынган жыйынтыктарды системалаштырат жана ал маалыматтарды студенттин картасына каттайт (караңыз:таблица 1). Бул картага япон тилин өздөштүрүү деңгээлин аныктоо боюнча алдын-ала жүргүзүлгөн тесттин маалыматтары да катталат; окутуучу өзүнүн түшүндүрмөлөрүн жазат. Белгилей турган нерсе, япон тилин билүү деңгээли канчалык төмөн болсо, таануучулук кызыгуу да, демек,

натыйжада, япон тилин үйрөнүүгө карата мотивациянын деңгээли да ошончолук начар болот [5]. Андан соң окууучу менен баарлашуу өткөрүлөт, анын жүрүшүндө ал жыйынтыктар менен таанышат, окутуучу менен биргеликте окутуунун жекече планын иштеп чыгышат. Окутуунун жекече планы студенттин ишин түзүмдөштүрөт, окуучунун тилдик билимдерин, ошондой эле япон тилин үйрөнүүдөгү максаттарга жетишүүдөгү прогрессти көрсөтөт.

Таблица 1. Студенттин картасы (автор тарабынан иштелип чыккан)

Аты-жөнү										
Институт/факультет										
Даярдоо багыты										
Топ										
Мурда өздөштүргөн/ өздөштүргөн эмес										
Япон тилин үйрөнүүнүн мотивдери										
Билим берүүчүлүк-таануучулук		Интеллектуалдык-өнүктүрүүчү		Социалдык маанилүү		Прагматикалык		Ийгиликсиздиктерден качуунун мотивдери		Мил мотиви маани лүктү албас
1	2	8	1	4	2	5	5	5	3	3
2	1	14	1	0	1	7	2	8	2	9
6	3	16	3	1	1	17	2	4	1	9
12	1	23	1	3	1	20	4	9	3	1
22	2	28	1	7	1	25	1	2	4	0
26	1	35	4	3	4	31	1	6	2	4
Орточо балл	1,67	Орточо балл	1,84	Орточо балл	1,67	Орточо балл	2,5	Орточо балл	2,5	Орточо балл
ЖОЖдун студентинин япон тилин үйрөнүүсүнүн максаттары										
Өтө маанилүү (5 б.): 1-5, 12, 13, 19, 25-30 Мааниси боюнча экинчи (4 б.): 8-10, 14, 16, 17, 20-22 Башка:										
Эссе «Менин кесиптик ишмердүүлүктө япон тилин пайдалануу пландарым»										

Окутуучунун түшүндүрмөсү (комментарийи):

Япон тилин үйрөнүүдөгү муктаждыктарды диагностикалоо үчүн биз түзгөн анкетаны апробациялоо үчүн И.Арабаев атындагы КМУнун Японтаануу институтунун 1-курстарынын студенттеринен сурамжылоо өткөрүлгөн (эки жыл 2021-ж., 2022-ж. өткөрүлгөн). Изилдөөгө 35 адам катышкан.

Анкетанын экинчи бөлүгү өтө маанилүү, себеби анын жыйынтыктары боюнча япон тилин үйрөнүүнүн мотивдерине анализ жүргүзүлөт. Психологияда мотивация организмдин аквтивдүүлүгүн жаратуучу жана анын өз муктаждыктарын канааттандыруу максатында аракеттерди жасоо багытын аныктоочу импульс катары аныкталат [6]. Ошентип, муктаждык түшүнүгү мотивация менен тыгыз байланышкан жана студенттин окуу ишмердүүлүгүндө аныктоочу мааниге ээ.

Мотивациянын бардык түрлөрүн сапаттык анализдөө, орточо балл боюнча биринчи орунда ийгиликсиздиктен оолак болуу мотивдери, ал эми экинчи орунда пракматикалык мотивдер экендигин көрсөттү. Андан соң үчүнчү орунда таанууучулук-билим берүүчүлүк мотивдер турат. Интеллектуалдык-өнүктүрүүчү мотивдер жана жеке маанини эске албастан милдет мотиви төртүнчү орунда турат, себеби мотивациянын бул эки түрүндөгү жыйынтыктардын айырмачылыгы анчалык чоң эмес. Акыркы орунда социалдык-маанилүү мотивдер жайгашкан (Сүр. 1.).

Берилген маалыматтардан көрүнүп тургандай, биринчи орундарды тышкы мотивдер ээлеп турат, ал эми ички мотивдер болсо: таанууучулук-билим берүүчүлүк жана интеллектуалдык-өнүктүрүүчү мотивдер үчүнчү жана төртүнчү орундарда жайгашкан.

Сүрөт 1. Япон тилин үйрөнүүнүн мотивдеринин бөлүштүрүлүшү (автор тарабынан түзүлгөн/иштелип чыккан)

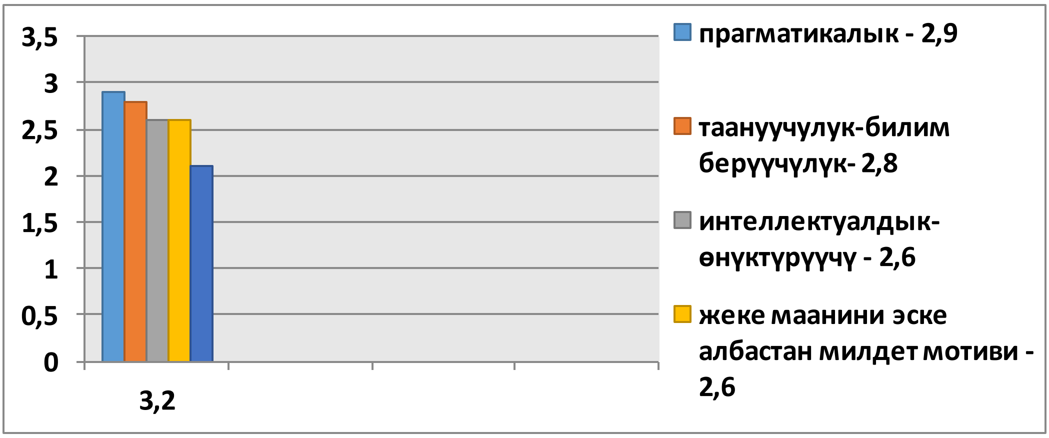

Ийгиликсиздиктен оолак болуу, качуу мотивинин биринчи орунда болушу студенттер билим берүү процессинин пассивдүү катышуучулары болуп саналгандыгы тууралуу жана билим алууда демилгесиз болушкандыгынан, тапшырмаларды аткарууда жоопкерчиликтен качышкандыгынан, тилди үйрөнүүдө өздөрүнүн алдына максаттарды жана милдеттерди коюуда кыйынчылыктарга кабылышкандыктарынан, япон тилин үйрөнүүдөгү мурунку терс тажрыйбасы болгондугунан сигнал берет.

Социалдык-маанилүү мотивдер акыркы орунга ээ болду. Мындай төмөнкү көрсөткүчтөр япон тилин үйрөнүү студенттердин социалдык чөйрөсүндө анчалык бааланбаганбай тургандыгынан жана колдоого ээ болбогондугунан кабарлап турат. Тили өздөштүрүлүп жаткан өлкө жана анын өкүлдөрү менен интеграциялык байланыштардын, жандуу тилдик эркин баарлашуу мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу.

Мотивдердин баарынын ичинен бизди таануучулук-билим берүүчүлүк жана интеллектуалдык-өнүктүрүүчү мотивдер кызыктырды, себеби алар япон тилин үйрөнүү жана тиешелүү даражада калыптандыруу, өнүктүрүү боюнча ишмердүүлүккө карата түрткү болуучу эң эле маанилүү ички мотивдер болуп саналышкандыгына байланыштуу өзгөчө көңүл буруу кажет. Биздин көрсөткүчтөр студенттердин таануучулук жана интеллектуалдык муктаждыктары япон тили сабагында тийиштүү даражада канааттандырылбагандыгынан кабарлап турат.

Мотивациянын төмөндөшүнүн себептерин эки топко бөлүп кароого болот: окутуучудан көз каранды себептер жана студенттен көз каранды себептер. Окутуучудан көз каранды себептердин арасынан: окуу материалын жана окутуу методдорун туура эмес тандоо, заманбап окутуу методдорун билүү деңгээлинин төмөндүгү, сутденттер менен мамиле түзүүнү жана алардын бири-бири менен биргелешкен ишмердүүлүгүн уюштурууну билбестик, окутуучунун инсандык өзгөчөлүктөрүн бөлүп көрсөтүүгө болот. Мотивацияны төмөндөтүүчү, студенттерден көз каранды болгон, себептер төмөнкүлөр: билимдердин деңгээлинин төмөндүгү, өзүнүн окуу ишмердүүлүгүнүн өздүк мотивдерин түшүнүүнүн жана өз алдынча билим алуу ыкмаларынын жоктугу, окуу тобундагы студенттредин ортосундагы мамилелердин анча жакшы эместиги.

Тышкы мотивациянын төмөнкү деңгээли япон тилин үйрөтүү процессинде профессордук-окутуучулар курамы тарабынан актуалдаштыруу зарыл

болгон, студентердин метивациялык потенциалынын бар экендигинин билдирет. Студенттер окутуучуну көзөмөлдөөчү жана жетекчи катары көбүрөөк кабыл алышса, алардын ички мотивациясы ошончолук төмөн болот. Жана тескерисинче, окутуучу тарабынан өздөрүнүн автономдуулугун жана эркиндигин кабылданышы студенттердин ички мотивациясын жогорулатат.

Сабактагы жагымдуу, ыңгайлуу атмосфера, кызыктуу тапшырмалар, өзүн-өзү анализдөө жана өзүн-өзү баалоо студенттик мотивациянын натыйжалуу ыкмалары болуп саналат. Мындан тышкары, тапшырмалардын мазмунун, окутуунун методдорун, стилин тандоодогу студенттердин эркиндигип жана окутуунун бирдиктүү стратегиясы япон тилин үйрөнүүдөгү ички мотивациянын күч алышына алып келет.

Окутуучулар көп учурда өзүн-өзү мотивациялоочу студент деген терминди пайдаланышат, жана ал термин менен ички мотивацияга ээ жана тышкы колдоого муктаж эмес студенттерди белгилешет. Ички мотивацияга ээ окуучулар алардын окуу ишмердүүлүгү продуктивдүү максаттарга багытталган учурда мыкты натыйжаларга жетише алат. Кайсыл бир маанисинде ички мотивация – бул тубаса мүнөздөмө эмес экендиги, жана, эң алды менен, ал тажрыйба топтоо процессинде ээ боло турган сапат экендиги перспективалуу болууда. Жүрүм-турумдун түрткү берүүчү стратегияларын пайдалануу менен студенттерди окутууда алардын инсандык ички мотивациясын өнүктүрүүгө жардам берип жатышкандыгын педагогдор билүүчү зарыл. Педагогдор студенттерди стимулдуу жүрүм-турум стратегияларын колдонууга үйрөтүү менен аларда жеке ички мотивацияны өнүктүрүүгө жардам берерин билиши керек.

Мындай мотивация окуу процессинде гана эмес, сабактан тышкаркы ар кандай тапшырмаларды аткарууда да пайдалуу. Ошол эле учурда мотивациянын эң жогорку деңгээли да өтө жогорку чыңалууну жаратаарын жана натыйжалуулуктун төмөндөшүнө, терс эмоциялык реакцияларга алып келе тургандыгын да эстен чыгарбоо керек [7].

Студенттердин ири бөлүгү (73%) анкетанын үчүнчү бөлүгүндө сунушталган япон тилин үйрөнүүнүн өздүк максаттарын тандоодо кыйынчылыкка туш болушканын белгилей кетүү кажет. Бул жыйынтык – студенттер өздөштүрүү процессинде жетиштүү деңгээлдеги автономдуулукка жана аң-сезимдүүлүккө ээ эмес экендигин жана окутуунун пассивдүү стилин каалашкандыгын көрсөттү. Бул көйгөйдү

чечүү үчүн окутуучу студент менен биргеликте япон тилин өздөштүрүүнүн өздүк жеке максаттарын, аларга жетишүүнүн ыкмаларын аныкташты жана аларды окутуунун жекече планында белгилеп алышты.

Ошентип, биздин баамыбызда, ЖОЖдо япон тилин үйрөнүүдөгү муктаждыктарды анализдөө процедурасын өткөрүүнүн зарылдыгы бар, ал окутуучуга «Япон тили» дисциплинасынын жумушчу программасын жана тилдик конкурстарды, илимий-практикалык конференцияларды, ар кайсы деңгээлдеги олимпиадаларды камтыган аудиториядан тышкаркы ишмердүүлүктүн планын сабаттуу иштеп чыгуу мүмкүнчүлүгүн берет. Мындан тышкары, ар бир окуучунун муктаждыгын түшүнүү менен, окутуунун формаларын, методдорун жана ыкмаларын тандоодо ийкем болуу, кыйынчылыктарды жеңүүдө керкетүү жардам-колдоолорду көрсөтүү.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Brown J. The elements of language curriculum: A systematic approach to program development. – New York: Heinle & Heinle Publishers, 1995. – 262 p.;

2. Поляков О.Г. Аспекты профильно-ориентированного обучения иностранному языку в высшей школе. – Тамбов: ТГУ, 2004. – 192 с.

3. Швалова Г.В. Формирование мотивации студентов технического вуза при изучении профессионального иностранного языка // Концепт. – 2012. – №11. URL: http://www.covenok.ru/concept/2012/12152.htm (дата обращения 17.06.2021).

4. Duddley-Evans T., St John M.J. Development in English for Specific Purposes: A Multidisciplinary Approach. – Cambridge: Cambridge University press, 2009. – 301 p.

5. Стрекалова И.В. О значении интереса к изучению иностранных языков в вузе и стимулах его формирования // Вестник Брянского государственного университета. Серия: Педагогика и психология. – 2014. – №1. – С. 140 - 145.

6. Дудьев В.П. Психомоторика: словарь-справочник. – М.: ВЛАДОС, 2008. – 366 с.

7. Косинская Е.В. Роль мотивации в изучении иностранного языка // Территория науки. – 2015. – №5. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/rol-motivatsii-v-izucheniiinostrannogo-yazyka-1 (дата обращения: 22.06.2021).

УДК:372.857(575.2)(04)

Сатыбекова М. А.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Сатыбекова М. А.
КНУ им. Ж.Баласагына
Satybekova M.A.
KNU J. Balasagyn

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКЕМЕЛЕРИНДЕ БИОЛОГИЯЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮНҮН МАЗМУНУ ЖАНА СТРУКТУРАСЫ ЖӨНҮНДӨ
О СОДЕРЖАНИИ И СТРУКТУРЕ БИОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
ON THE CONTENT AND STRUCTURE OF SECONDARY BIOLOGICAL EDUCATION INT THE KYRGYZ REPUBLIC

Аннотация: Макалада биологиялык билим берүүнүн Кыргызстандын жана чет мамлекеттердин жалпы билим берүүчү мекемелеринде биологияны окутуунун мазмуну жана структурасы анализденет. Биологияны окутуу процессин жетекчиликке алуучу мыйзам ченемдүүлүктөр аныкталды. Кыргызстандын жана чет өлкөлүк окумуштуулардын биологиянын инварианттык ядросун түзүүдөгү концепцияларындагы жана идеяларындагы билим берүү минимуму белгиленет.

Аннотация: В статье анализируется современное состояние биологического образования в общеобразовательных организациях Кыргызстана, а также других зарубежных стран. Сравнивается концепции и идеисоставления образовательного минимума по биологии зарубежных и кыргызских ученых.

Annotation: The article analyzes the current state of biological education in educational institutions of Kyrgyzstan, as well as other foreign countries. The concept and ideology of compiling an educational minimum in biology of foreign and Kyrgyz scientists are compared.

Негизги сөздөр: биологиялык билим берүү, инварианттык ядро, биология боюнча билим берүү минимуму.

Ключевые слова: биологическое образование,инвариантное ядро, образовательный минимум по биологии.

Keywords: biological education, invariant core, educational minimum in biology.

Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндөгү” законуна ылайык милдеттүү билим алуу негизги мектеп менен гана чектелет деген мыйзамга ылайык “Биология” предметинин негиздерин негизги мектепти бүткөн окуучу өздөштүрүп чыгуусу керек деген чечимге ылайык бул предметтин курстар боюнча мазмуну өзгөрүүгө дуушар болгон. Башкача айтканда, 2000 – жылдардан баштап, 6-класста биология курсу “Өсүмдүктөр” бөлүмү деп аталып, алар жөнүндө маалыматтар жумасына 2 саат, жылына 68 саат болуп ушул курска топтоштурулган, “Жаныбарлар” бөлүмү 7-класстын гана материалына топтоштурулган (жумасына 2 саат, жылына 68 саат, жумасына 1 саат болуп да келген), ал эми “Кишинин анатомиясы, физиологиясы жана гигиенасы” “Адам жана анын ден соолугу” деген аталышта 8-класста окутула баштаган. Негизги мектептин бүтүрүүчүлөрү болгон 9-класста “Тиричиликтин негизги мыйзам ченемдүүлүктөрү” деген биологиянын жаңы курсу киргизилген. Орто мектепте б.а. 10 - 11 - класста “Жалпы биология” курсу ар биринде 1 сааттан жылына 34 саат менен окутулуп келе жатат.

Биологияны окутуу процесси төмөнкү мыйзам ченемдүүлүктөрдүн негизинде ишке ашат:

1. 6 - класста биологияны окутуунун алгачкы сабагы “тиричилик” түшүнүгүнө аныктама берүүдөн башталат.

2. Биологиянын ар бир курсундагы окуу материалдары 4 мазмундук линиянын айланасында бөлүштүрүлүп, спираль сымал берилип жүрүп отурат.

1-тилке: Организм – биологиялык система;

2- тилке: Организмден жогору турган системалар;

3-тилке: Органикалык дүйнөнүн көп түрдүүлүгү жана анын эволюциясы;

4-тилке: Адам жана аны курчап турган чөйрө.

3. Жандуу жаратылыштын мыйзам ченемдүүлүктөрү жөнүндө билим берилет. Алар:

а) организм – өзүн-өзү тейлөөчү, өзүн-өзү жөнгө салуучу биологиялык система;

б) тиричиликтин ар бир уюмдашуу деңгээли өзүнчө жашай албайт, ал андан жогорку деңгээлдер менен тыгыз байланыштуу.

в) организмдин жогорку системасындагы тең салмактуулук мыйзамы;

г) тең салмактуулуктун негизинде жаратылыштагы туруктуулук системасынын камсыз болуу мыйзамы;

д) ар түрдүү организмдердин айлана-чөйрөнүн шартына өз алдынча ыңгайлануу мыйзамы;

е) жандуу жаратылыштагы симметриялуулук мыйзамы;

ж) жандуу жаратылыштын гормондор аркылуу жөнгө салынуу мыйзамы.

4. Биологиялык билим берүүнүн иерархиялуулук мыйзам ченемдүүлүгү. Ал жаратылышты бүтүн нерсе катары окутууну камсыз кылат.

Билим берүү мазмунун тандоо жана структуралык теорияларын талдоо төмөнкүдөй тыянак чыгарууга мүмкүндүк берди:

1.Биологиялык билим берүүнүн мазмуну социалдык жактан суроо-талапка ээ болуп, окуучулардын, студенттердин жеке муктаждыктарын канааттандырып, эң башкысы илимий, билим берүүчү жана тарбиялык мааниге ээ негизги нерсени чагылдырышы керек. Бул ар кандай билим чөйрөсүн чагылдырган материал болушу керек, дагы бирдиктүү максатка - келечектеги адистин кесиптик жана инсандык өнүгүүсүнө баш иет.

2. Изилдөөнүн контекстине таянып, системалуулук жана ырааттуулук принциптерин сактоо менен, биологиялык билим берүүнүн мазмуну гумандаштыруу, структуралык биримдик, дидактикалык утилитаризм жана структурализм принциптерин жана комплекстик - проблемалык мамилелерди тааныйт.

3. Биологиялык билим берүүнүн мазмуну билим берүү процессин максималдуу жекелештирүү жана оптималдаштырууну камсыз кылышы керек, б.а. окуучунун, студенттин инсандык кызыкчылыктарын, жөндөмдөрүн, каалоолорун жана маалыматты өздөштүрүүнү уюштуруунун ишмердүүлүк мүнөзүн камсыз кылат.

4. Биологиялык дисциплиналар системасында илимдин ар кандай тармактары үчүн инварианттуу өзөк, концептуалдык негиз, интеграцияланган башат болуп саналган материалдарды бөлүп көрсөтүү керек.

5. Биологиялык билим берүүнүн мазмуну динамикалуу болуп, өткөн жана келечек призмасы аркылуу азыркы учур жөнүндө түшүнүк берет. Мугалим-биолог эмнелерди билиши жана жасай алышы керек экендигин

гана эмес, анын кандай болушу керектигин дагы эске алса, буга жетишүүгө болот. Бул учурда милдеттүүлүк категориясы адистин идеалдуу моделинин болушун болжолдойт.

6. Биологиялык билим берүүнүн мазмуну теорияны жана практиканы (анын ичинде дүйнөлүк билим берүү коомчулугун) рационалдуу айкалыштырып жана илимий-методикалык, окуу-усулдук жана материалдык камсыздоо билим берүү мазмунуна мүмкүн болушунча жакын болушу керек; билим берүүнүн мазмуну турмуштук жана кесиптик жактан маанилүү болушу керек.

Жогорудагы тыянактар биологиялык билим берүүнүн мазмунунун көйгөйлөрүн тереңирээк түшүнүүгө жана аны изилдөөнүн жаңы ыкмаларын табууга мүмкүндүк берет. Мындай ыкмалар биологиялык билим берүүнүн фундаменталдык багыттарында ноосфералык, экологиялык, технологиялык, валеологиялык, экономикалык ж.б. пайда болот.

XX кылымдын 80-жылдарынын аягында биологиянын инварианттуу ядросун аныктоодо чет өлкөлүк окумуштуулар Жер жандуу жана жансыз жаратылыштын көптөгөн түз жана кайтарым байланышынан турган кибернетикалык система деген Дж. Лавлоктун [1] концепциясына кайрылышкан.

1-таблица. Чет өлкөлүк окумуштуулардын биологиянын инварианттык ядросун түзүүдөгү концепцияларындагы жана идеяларындагы билим берүү минимуму

Нафилда англиялык курсунун “Бириктирилген темалары”	**BSCS америкалык курсунун “Негизги идеялары”**	**Германия Федералдык Республикасынын табият таануу институтунун “Имманенттик предметтер” курсу**
Заттардын айланышы жана энергиянын агымы. Структура жана функция.	Эволюция. Жандуу жаратылыштын ар түрдүүлүгү жан биримдиги. Жашоонун генетикалык	Өсүү жан көбөйүү. Зат жана энергия алмашуу. Көбөйүү. Репродукция.

Организм жана чөйрөнүн өз ара катышы. Жөнгө салуу жана гомеостаз. Жашоонун үзгүлтүксүздүгү. Адаптация. Табигый тандоо. Классификация.Адам. Математикалык жагдай.	үзгүлтүксүздүгү. Чөйрө жана организмдин өз ара аракеттениши. Жүрүш-туруштун биологиялык негиздери. Түзүлүштүн жана функциянын комплементардуулугу. Жөнгө салуу жана гомеостаз. Илим жана изилдөө. Биологиянын тарыхы.	Дүүлүккүчтүк, маалыматтарды ташуу жана жөнгө салуу. Активдүү кыймыл – аракет. Биологиялык системалардын иерархиясы, организм,орган, ткань, клетка, органелла ж.б. Эволюция. Жүрүм-турум. Экосистема

Ошентип, заманбап инновациялык биологиялык билим берүүнүн максатын аныктоодо Жер биопланетасы, анын тарыхы, биоэтика, тиричиликтин ар түрдүүлүгү – биология илиминин көңүл борборунда боло турган бөлүгү болуп эсептелерин көрдүк.

Биологиялык билим берүүнүн мазмунун аныктоочу факторлорго төмөнкүлөр кирет:коомдун социалдык заказы; андан келип чыккан биологиялык билим берүүнүн максаты жана милдеттери; биологиялык илимдер, методология, билим берүү технологиялары; педагогикалык шарттар; инсан.

Окуучулар ээ боло турчу биологиялык таанып билүүнүн негизги принциптери болуп: детерменизм (себептүүлүк), системдүүлүк, тарыхый жолу (эволюционизм), редукционизм, интегратизм эсептелет.

Детерминизм кубулуштар менен процесстердин ортосундагы байланыштардын жалпы закон ченемдүүлүктөрдүн ишке ашуу формаларынын себептүүлүк мамилеге жараша болорун бышыктайт. Себептүүлүк принциби аркылуу болуп өткөн окуяларды түшүндүрө алабыз жана келечекти божомолдоп айтабыз.

Элементардык бирдиктердин (клетка) татаал бүтүн нерсеге (организм) биригиши – редукционизм деп аталат. Биологияда бүтүн организмди окуп үйрөнүү үчүн аны айрым бир бөлүктөргө, элементтерге

(клетка, ткань, орган) бөлүп кароо – бул жандуу жаратылышты таанып билүүнүн зарыл жана мыйзам ченемдүү жолу.

Заманбап биологиянын өнүгүшү өзүнүн алдына төмөнкүдөй суроону коет: Кантип жөнөкөй заттар татаал заттарга айланат, ага кандай күчтөр таасир тийгизет? Мындай процесстер кайсы мыйзам ченемдүүлүктөр аркылуу ишке ашат? Жаңы сапаттагы прогрессивдүү татаалдануу, же уюмдашуунун эң жогорку деңгээли кандай жолдор аркылуу пайда болот? Ушул суроолорду алдына койгон илимий таанып билүүнүн багыты интегратизм болуп саналат.

Азыркы билим берүүнүн методологиясы системдүүлүк принцибине таянат. Жаратылыш, адам жана бардык табигый илимдердин системасы табият таануунун предмети болуп эсептелет. Биологияда системдүүлүк принцибин пайдалануу аспектилери төмөнкүчө: 1) бүтүн системаны жана анын чөйрөсүн бөлүп кароо; 2) мейкиндиктик, функционалдык, генетикалык, башкаруучулук, система түзүүчү ж.б. элементтерди таап жана алардын ортосундагы байланыштарды түзүү; 3) Структурасына жараша "туурасынан" (бир типтүү компоненттердин байланышы), "тикесинен" (иерархиялык деңгээлдерге бөлүнүшү); 4) өзүн - өзү уюштуруучу системалардын максаттуу аракеттерин, жүрүшүн ишке ашыруу жана жөнгө салуу ыкмаларын аныктоо; 5) системанын өнүгүшүн жана функционалдашуусун үйрөнүү.

Тарыхый принцип биологияда бекемделген. Эволюция процесси тиричиликтин келип чыгышынын тарыхый жолу.

Жогорудагы принциптерге таянып окуучуларда системалуу ой жүгүртүүсү, дүйнөнү таануунун бүтүндөй илимий картинасы калыптанат.

Окумуштуулар Л.П.Анастасова [2], И.Д.Зверев [3], Б.Д. Комиссаров [4], В.И. Сивоглазов [5] ж.б. биологиянын билим берүүчүлүк ядросун аныктоодо төмөнкү жагдайларды карашат:

- дисциплинардык (натыйжасы – ар түрдүү дисциплиналар. Мисалы, өсүмдүктөр, жаныбарлар, адам жана анын ден соолугу, тиричиликтин жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрү, жалпы биология);
- түшүнүктүк (окутуу натыйжасы – жалпы биологиялык түшүнүктөрдүн жыйындысы);
- аспекттик (тиричиликтин жалпы касиеттерин табуу аны биологиялык билим берүүнүн натыйжасы катары көрсөтүү);
- методологиялык (көбүрөөк билим берүүчүлүк баалуулуктарды берүүчү биологиялык таанып билүү);

- дидактикалык (илимдердин концептуалдык системасын атайын окутуу максатында өзгөртүп түзүү);
- ишмердүүлүктүк (биологиялык таанып билүүнүн натыйжаларын өздөштүрүү жана пайдаланууга жараша ишмердүүлүктүн түрүн тандоо).

Ал эми азыркы жаңы мазмунда системалуу жана экологиялык-эволюциялык мамиле объектини байкоодо аны (башка) бүтүн нерселердин бөлүгү катары кароого туура келет. Анда экологиялык факторлорду эволюциялык процесстин натыйжасы катары карап, форманын, түзүлүштүн, жүрүп жаткан процесстин себеби ачылат.

Натыйжада азыркы түзүлгөн жаңы мазмун обьектини үйрөнүүнү изилдөөнү экологиядан баштоого алып келет. Демек, объектини кабыл алуу кырдаалды мүнөздөөдөн башталып төмөнкүдөй схема боюнча жүрөт: экология – физиология – анатомия – морфология.

Дүйнөнүн биологиялык картинасында төмөнкүлөр камтылышы керек:

- заттын кыймылынын формасы катары тиричилик, биологиялык уюмдашуу формалары (клеткалык-организмдик, популяциялык-түрдүк жана биосфералык-биогеоценоздук), жашоо процесстери (зат алмашуу, иштөө, жекече өнүгүү жана эволюция), анын таанып билүү принциптери (себептүүлүк, ырааттуулук, тарыхыйлуулук, комплементардуулук, полицентризм), алардын өнүгүшү жана экосистемалардагы мамилелер жөнүндөгү түшүнүктөр жана философиялык идеялар;
- мүнөздүү өзгөчөлүктөрү бар биологиялык теориялар (теория – система катары, анын ичинде өбөлгөлөр, же негиздер, эмпирикалык негиз, негизги биологиялык түшүнүктөр, мыйзамдар, принциптер, негизги жоболор жана натыйжалар же анын ар кандай колдонулушу, жаңы нерселерди болжолдоо же алардын түшүндүрмөлөрү); методологиялык фундаменталдык биологиялык идеялар жана принциптер түрүндө чагылдырылган өз ара мамилелердин системасы.

Эмоционалдык баалуулук аспектиси мектеп окуучуларынын жандуу жаратылыштын кооздугу, алардын өзгөчөлүктөрү, жашоонун ар кандай түстөрү жана көрүнүштөрү, аларды изилдөөнүн жеке маани менен байланышкан эмоционалдык сезимдерин өнүктүрүүгө багытталган.

Баалуулук – ишмердүүлүк аспектиси адамдын иш-аракетинин натыйжаларын чагылдырат жана жандуу жаратылышка, ден-соолукка карата баалуулук мамилени калыптандырууга багытталган. Жандуу жаратылышка карата баалуулук мамилеси боюнча, биз жаш муундардын

табиятты утилитардык эмес өз ара аракеттенүүнүн субъектиси катары туруктуу жеке кабыл алуусун түшүнөбүз.

Жандуу жаратылышка, сергек жашоо образына баалуулук мамилесин калыптандырууну төмөнкү критерийлер боюнча аныктайбыз:

- позитивдүүлүк – когнитивдик кызыкчылыктын үстөмдүгү, жаратылыштын өзгөчөлүктөрүнө адекваттуу мамиле жана сергек жашоо мүнөзү, экологиялык жана валеологиялык жактан компетенттүү жүрүм-турум нормаларын сактоо;
- субъективдүүлүк – жаратылыштын жана ден-соолуктун уникалдуулугун түшүнүү, инсанды өнүктүрүүдөгү алардын ролун билүү, жаратылыш менен өз ара аракеттенүү жана ден-соолукту калыптандыруу;
- прагматикалык эмес – жаратылышка аяр мамиле жасоонун жана сергек жашоо образын уюштуруунун, адеп-ахлактык нормаларды, ден-соолукту сактоочу технологияларды колдонуунун көрүнүшү;
- руханий – баалуулук жүрүм-турумунун муктаждыктары. Мисалы, жандууларга: адамга, жаныбарга, өсүмдүккө, денеге, ден-соолукка болгон сүйүү ж.б.

Ошентип, биологиялык маданияттын баалуулук компонентине төмөнкүлөр кирет: табигый илимий теориялар жана идеялар, биология илими, окуучунун жана биология мугалиминин өзүн-өзү жетилтүү жана өзүн-өзү өнүктүрүү жолдору катары чыгармачылык жана диалог.

Мектеп окуучуларына биологиялык билим берүү системасынын компоненттерине: максаттуулук, мотивациялык, проектилөө, мазмундук, процессуалдык, башкаруучулук, баалоо – натыйжалуулук кирет.

Жогорудагы айтылгандарды ишке ашыруу үчүн 7-класстын биология сабагында “Көлчүкчү үлүлдүн түзүлүш өзгөчөлүгү жана тиричилиги” темасы боюнча иштелип чыккан сабактын иштелмесин сунуш кылабыз.

Сабактын планы

Күнү	
Бекитемин	

Предметтин аталышы.
Биология
Класс 7
Сабактын темасы:
Моллюскалар же жумшак терилүүлөр тиби. Курсак буттуулар классы. Көлчүкчү үлүлдүн түзүлүш өзгөчөлүгү жана тиричилиги.

Колдонулган методдор: Жекече, топтордо иштөө, жуптан, байкоо методикасы, аңгемелешүү.

Баалоонун методдору: оозеки кайтарым байланыш, бири-бирин баалоо, сурамжылоо , формативдик баалоо

Сабактын ресурстары: Көлчүкчү үлүлдүн түстүү сүрөттөрү, моллюскалар жөнүндө фильм, карточкалар

Сабактын тиби: Жаңы материалды өздөштүрүү

2-таблица. План

Сабактын максаты	Күтүлүүчү жыйынтык	Түйүндүү компетентүүлүктөр
Билим берүүчүлүк: Окуучулар моллюскалардын көп түрдүүлүгү боюнча маалымат алышат. Көлчүчү үлүлдүн сырткы жана ички түзүлүшү менен тааннышат.	Жаныбарлардын айлана-чөйрдөгү маанисин аныктап, моллюскалардын жалпы касиеттерин бөлүп көрсөтөт. Моллюскалардын жаралыштагы жана адамдардын жашоосундагы ролун аныктап байланыштыра алышат. Окуучулар көлчүкчү үлүлдүн жаратылышка жана адамдын жашоосуна тийгизген оң жана терс таасирин түшүндүрөт.	1.Маалыматтык ТК1. 2.Социалдык -комуникативдик ТК2. 3Өзүн-өзү уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү ТК3.
Өнүктүрүүчүлүк: Моллюскалардын түзүлүшу менен таанышып,аларды классификациялоонун негизги принциптерин пайдаланышат. Көлчүкчү үлүлдүн түзүлүш өзгөчөлүгүн аныкташат.		**Предметтик компетентүүлүктөр** 1.Жандуу обьекттерди таануу жана баяндап берүү ПК1 2. Биологиялык процесстер жана кубулуштардын илимий жактан түшүндүрүү ПК2 3.Жаратылыштагы ар түрдүү көрүнүштөрдү,өзгөрүүлөрдү илимий далилдерди пайдалануу менен чечүү ПК3
Тарбия берүүчүлүк:Ээ болгон билимдери менен көндүмдөрүн көлчүкчү үлүлдүн жаратылышка тийгизген таасирин талдайт жана баалайт.		

№	Сабактын этаптары	Убакыт (мүн.)	Мугалимдин иш аракети	Окуучунун иш аракети	компетентүүлүктөр ТК	ПК	Баалоонун формалары
1	**1.1.Уюштуруучулук бөлүм**	2 мүн	**Саламдашуу**	Саламатсызбы ! Саламатсыздарбы			
	1.2. Жагымдуу маанай		Сабагыбызды баштаар алдында бири-бирибизге ачык көңүл каалап алалы. Азаматсыңар балдар.Эмесе,ушул ачык көңүлубүз менен сабагыбызды баштайлы	Окуучулар бири-биринежагымдуу маанай тартуулап,сабакка көңүл бурушат			
2.	**Үй тапшырманы текшерүү**	5 мүн	Өтүлгөн тема боюнча карточкалар таратылат	Окуучулар карточкадагы суроолорго жооп беришет			Калыптандыруучу (формативдүү)баалоо

Сабактын максаты	Күтүлүүчү жыйынтык	Түйүндүү компетентүүлүктөр
Билим берүүчүлүк: Окуучулар моллюскалардын көп түрдүүлүгү боюнча маалымат алышат. Көлчүчү үлүлдүн сырткы жана ички түзүлүшү менен таанышат.	Жаныбарлардын айлана-чөйрдөгү маанисин аныктап, моллюскалардын жалпы касиеттерин бөлүп көрсөтөт. Моллюскалардын жаралыштагы жана адамдардын жашоосундагы ролун аныктап байланыштыра алышат. Окуучулар көлчүкчү үлүлдүн жаратылышка жана адамдын жашоосуна тийгизген оң жана терс таасирин түшүндүрөт.	1.Маалыматтык ТК1. 2.Социалдык -комуникативдик ТК2. 3Өзүн-өзү уюштуруу жана көйгөйлөрдү чечүү ТК3. **Предметтик компетентүүлүктөр**
Өнүктүрүүчүлүк: Моллюскалардын түзүлүшү менен таанышып,аларды классификациялоонун негизги принциптерин пайдаланышат. Көлчүкчү үлүлдүн түзүлүш өзгөчөлүгүн аныкташат.		1.Жандуу обьекттерди таануу жана баяндап берүү ПК1 2. Биологиялык процесстер жана кубулуштардын илимий жактан түшүндүрүү ПК2 3.Жаратылыштагы ар түрдүү көрүнүштөрдү,өзгөрүүлөрдү илимий далилдерди пайдалануу менен чечүү ПК3
Тарбия берүүчүлүк:Ээ болгон билимдери менен көндүмдөрүн көлчүкчү үлүлдүн жаратылышка тийгизген таасирин талдайт жана баалайт.		

№	Сабактын этаптары	Убакыт (мүн.)	Мугалимдин иш аракети	Окуучунун иш аракети	компетентүүлүктөр ТК	ПК	Баалоонун формалары
1	**1.1.Уюштуруучулук бөлүм** **1.2. Жагымдуу маанай**	2 мүн	**Саламдашуу**	Саламатсызбы ! Саламатсыздарбы			
			Сабагыбызды баштаар алдында бири-бирибизге ачык көңүл каалап алалы. Азаматсыңар балдар.Эмесе,ушул ачык көңүлубүз менен сабагыбызды баштайлы	Окуучулар бири-биринежагымдуу маанай тартуулап,сабакка көңүл бурушат			
2.	**Үй тапшырманы текшерүү**	5 мүн	Өтүлгөн тема боюнча карточкалар таратылат	Окуучулар карточкадагы суроолорго жооп беришет			Калыптандыруучу (формативдүү)баалоо

<table>
<tr>
<td></td>
<td></td>
<td></td>
<td>Окуучулардын түшүнбөгөн суроолоруна толуктоо киргизет.

2.Өтүлгөн материалдар боюнча төмөнкү таблицаны толтуруу сунуштайт.
<table>
<tr><th>Органдар системасы</th><th>Мааниси</th></tr>
<tr><td>Тамак сиңирүү системасы</td><td></td></tr>
<tr><td>Кан айлануу системасы</td><td></td></tr>
<tr><td>Дем алуу системасы</td><td></td></tr>
<tr><td>Бөлүп чыгаруу системасы</td><td></td></tr>
<tr><td>Нерв системасы жана сезүү органдары</td><td></td></tr>
</table>
</td>
<td>алган кызыктуу маалыматтар менен ой бөлүшөт.

Окуучулар сабак учурундагы алган билимдерине таянып таблицаны толтурушат.</td>
<td></td>
<td></td>
<td></td>
</tr>
<tr>
<td>6.</td>
<td>Үй тапшырма</td>
<td>2 мүн</td>
<td>Китептеги терминдерди эске тутуу. Жумушчу дептердеги таблица менен иштөө.</td>
<td>Окуучулар берилген үй тапшырманы күндөлүгүнө жазышат.</td>
<td></td>
<td></td>
<td></td>
</tr>
<tr>
<td>7.</td>
<td>Баалоо</td>
<td>5 мүн</td>
<td>Мугалим оуучулардын ишине коментарий берүү менен баалоо жүргүзөт.</td>
<td>Окуучулар алган бааларын күндөлүккө койдурушат</td>
<td></td>
<td></td>
<td>Жыйынтыктоочу (сумматившик баалоо)</td>
</tr>
</table>

Колдонулган адабияттар:

1. Харченко Л.Н. Современное биологическое образование: теоретический и технологические аспекты. – М., 2014.
2. Анастасова Л.П., Основы безопасности жизнедеятельности 3-4 классы.-М., 2011
3. Зверев И.Д., Мягкова А.Н. Общая методика преподавания биологии. – М., 1984.
4. Комиссаров Б.Д. Методологические проблемы школьного биологического образования. – М., 1991.
5. Биология. Общая биология 10 класс / Под.ред. Сивоглазов В.И., Издательство Дрофа.-М., 2013.

УДК 519.6 (579.2)(09)

Союзбек кызы Г., Исаева М. Т.
Ж.Баласагын атындагы КУУ,
И. Арабаев атындагы КМУ
Союзбек кызы Г., Исаева М.Т
КНУ им. Ж.Баласагына,
КГУ им. И.Арабаева
Soiuzbek kyzy G., Isaeva M.T.
KNU J. Balasagyn,
KSU I. Arabaev

ИННОВАЦИЯЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮ ЖӨНҮНДӨ СУРООЛОР
К ВОПРОСУ ОБ ИННОВАЦИОННОМ ОБРАЗОВАНИИ
ON THE ISSUE OF INNOVATIVE EDUCATION

Аннотация: Бул макалада инновациялык билим берүүнүн теориялык анализинин көйгөйлөрү каралат. Инновациялык билим берүүнүн изилдөө маселесин чечүү. Бул макаланын максаты - маалыматтык билим берүүнү коомдук феномен катары талдоо. Изилдөөнүн актуалдуулугу маалыматтык коомдун өнүгүүсүнүн заманбап шарттарында маалыматтык билим берүү билимдердин жана көндүмдөрдүн жыйындысы катары тар түшүнүктүн чегинен чыгып жаткандыгы менен каралат. Бул маалыматтык цивилизациянын маданиятынын негизги подсистемасы, маалыматтык коом системасындагы маданияттын өз алдынча түрү, азыркы инсандын маданиятынын эң маанилүү элементи.

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы теоретического анализа инновационного образования. Решение исследовательской задачи инновационного образования. Целью данной статьи является проведение анализа к информационному образованию как общественного феномена. Актуальность исследования рассмотрена тем, что в современных условиях развития информационного общества информационная образование выходит за рамки узкого понимания как совокупности знаний и навыков. Она является базовой подсистемой культуры информационной цивилизации, самостоятельным типом культуры в системе информационного общества, важнейшим элементом культуры современной личности.

Annotation: In the article the problems of theoretical analysis of innovative education are considered. Solving the research problem of innovative education. The purpose of this article is to

analyze information education as a social phenomenon. The relevance of the study is considered by the fact that in modern conditions of the development of the information society, information education goes beyond a narrow understanding as a set of knowledge and skills. It is the basic subsystem of the culture of the information civilization, an independent type of culture in the system of the information society, the most important element of the culture of the modern individual.

Негизги сөздөр: инновация, билим берүү, инновациялык билим берүү, илим, маалыматтык маданият, компьютерлештирүү.

Ключевые слова: инновация, образование, инновационное образования, наука, информационная культура, компьютеризация.

Keywords: innovation, education, innovative education, science, information culture, computerization.

В последние годы в академических изучениях образовании возникают иностранные и отечественные разыскании проблемы философии образования. В порядке постановки вопроса, авторы установили ознакомиться дискурсивными аппаратами столь нового, умозрительно не изученным научным течением инновационности в образовании.

Общефилософский рассмотрение инноваций в образовании до сих пор ограничивается только лишь описанием наружных вызовов. изучение инновационной деятельности, соглашений распространения и блокирования инноваций, имеющейся в инновационном потенциале, тождественно воссоздает образец эндогенных изменений просветительного места в обществе и может быть сформулировано как располагающие самостоятельный исследовательский статус.[1]

Сегодня нужна серьезная, последовательная и долговременная образовательная политика, основанная на осмысливании целей инновационного образования и реальных способностей их осуществления. Для наиболее совершенного осмысления инновационного образования теперь, в соглашениях перемены ценностных конструкций и попыток внедрения новых раскладов и технологий в рамках образования, важен философский разложение теоретических предпосылок его развития, следовательно мы считаем, что философский анализ способствует исследования инновационного образовательного движения как целостного, обхватывающей все разнообразность проявлений образования, все виды и степени его стадии развития в образовательном пространстве. использование общефилософского анализа поможет распределить задачи и структуры деятельности в развитии системы инновационного образования.

Эвристическая значимость философского анализа охватывается в том, что она ставит вопросы, не задаваемые прочими дисциплинами. Философия гарантирует целое видение инновационного образования, соображаемого как одного из решающих факторов социально-экономического и социокультурного развития страны. В контексте вопросов развития инновационного развития инновационного образования важно переосмысливание современной философией образования вопросов согласование науки и образования и выявление ключевых тенденций образовательной политики в данной области.

Рассматривая теоретико-методологические основы изучения инновационного образования, авторы устанавливают дискурсивные аппараты инновационного образования: «образование», «философия образования», «инновационная деятельность», «инновация». Понятия «инновация» означающее классифицированный процесс подготовки людей к

жизни, труду на основе обучения их знаниям и образованиям у которых имеются навыки, необходимых для овладения ими научных, профессиональных отраслей, благодаря внедрению в рассудок человека образа некоего предмета или явления путем органического соотношения принуждения и добровольности; образование в широком смысле; - это философское понятие, отражающее систему беспрерывных процессов, направленных на достижение каждой личностью каких-либо практических результатов в жизни на основе подготовки ее к труду, образуя необходимые знания, навыки и умения, посредством насильственного или добровольного внедрения личностью, государством и обществом в сознание людей накопленных человечеством всех знаний в качестве практического руководства и ценностей в зависимости от возраста, интересов, уровня грамотности и потребностей людей. [2]

Образование исторически развивается. Так, современные концепции образования направлены на формирование, развитие и изменение всего образовательного процесса. Общеметодологическое значение имеют следующие направления: направление на исследование универсальных знаний; направление на понимание материальных и духовных ценностей; вычисленные на удовлетворение государственных и общественных потребностей; приспособленные к применению на практике техники и технологий; направленные на всестороннее и гармоничное развитие каждой личности гуманистически-философские парадигмы, а также мировоззренческие взгляды, как: образование – деятельности; образование – социальный институт; образование – ценность; образование – результат; отдельные специальные концепции: а) поэтапное установление умственных способностей; б) развивающееся образование; в) инновационного образование, основанное на осуществление инновационной деятельности.

Образование имеет свою философию, философию образования. Анализ показывает, что имеется разные подходы к изучению философии образования: философия образования как сфера философского знания, использует общефилософские подходы и идеи для анализа роли и основных закономерностей развития образования; философия образования – это философия оправдания образования как функции жизни; философия образования позволено рассматривать и в качестве условия выживания человечества; видение образования представляет собой динамически меняющегося самосознания изменяющей культурной ситуации в мире; образование - главный инструмент воспроизводства интеллектуально-культурного потенциала общества. [3]

Постиндустриальное состояние человеческой культуры правомерно связывают с развитием информационного общества — общества, уровень которого в решающей степени определяется численностью и качеством накопленной информации, ее свободой и доступностью. происхождение информационного общества неразрывно связано с осознанием основательной значимости информации в общественном развитии, рассмотрением в широком социокультурном контексте таких феноменов, как информационные ресурсы, новые информационные технологии, информатизация. В последние годы пристальное внимание исследователей стали привлекать образовательные аспекты формирования информационного общества. Они связанны, прежде всего, с анализом проблем информационного общества как общества “обучающегося”, поскольку для всех членов такого общества увеличивается требование непрерывного повышения квалификации, обновления знаний, освоения новых видов деятельности.

Становление информационного общества потребовало обеспечить адекватность образования активным изменениям, происходящим в природе и обществе, всей окружающей человека среде, возросшему объему информации, стремительному развитию новых информативных технологий. В связи с этим на смену парадигмы "поддерживающего" или "просветительского" образования, пришла инновационная парадигма образования, важнейшей составляющей которой стала идея "образования в течение всей жизни" или непрерывного образования.

В настоящее время все более возрастает роль информационно-социальных технологий в образовании, которые обеспечивают всеобщую компьютеризацию учащихся и преподавателей на уровне, позволяющем решать, как минимум, три основные задачи:

– обеспечение выхода в сеть Интернет каждого участника учебного процесса, причем, желательно, в любое время и из различных мест пребывания;

– развитие единого информационного пространства образовательных индустрий и присутствие в нем в различное время и независимо друг от друга всех участников образовательного и творческого процесса;

– создание, развитие и эффективное использование управляемых информационных образовательных ресурсов, в том числе личных пользовательских баз и банков данных и знаний учащихся и педагогов с возможностью повсеместного доступа для работы с ними.

Исходя из сложившихся темпов компьютеризации отрасли непрерывного образования, а также учитывая неравномерность технологического компьютерно-сетевого обеспечения населения на дому, можно ожидать, что в самое ближайшее время указанные задачи в полном объеме и комплексно решены не будут [4].

Вместе с тем, возрастает понимание того, что традиционная схема получения образования в первой половине жизни морально устарела и нуждается в замене непрерывным образованием и обучением в течение всей жизни. Для новых форм образования характерны интерактивность и сотрудничество в процессе обучения. Должны быть разработаны новые теории обучения, такие как конструктивизм, образование, ориентированное на студента, обучение без временных и пространственных границ. Для повышения качества образования предполагается также интенсивно использовать новые образовательные технологии [5].

Различные подходы к определению образовательной технологии можно суммировать как совокупность способов реализации учебных планов и учебных программ, представляющую собой систему форм, методов и средств обучения, обеспечивающую достижение образовательных целей. Различие образовательных технологий специалисты обычно выводят из различия применяемых средств обучения. Информационные образовательные технологии возникают при использованием средств информационно-вычислительной техники. Образовательную среду, в которой осуществляются образовательные информационные технологии, определяют работающие с ней компоненты:

– техническая (вид используемых компьютерной техники и средств связи);

– программно-техническая (программные средства поддержки реализуемой технологии обучения);

– организационно-методическая (инструкции учащимся и преподавателям, организация учебного процесса).

Под образовательными технологиями в высшей школе понимается система научных и инженерных знаний, а также методов и средств, которые используются для создания, сбора,

передачи, хранения и обработки информации в предметной области высшей школы. Формируется прямая зависимость между эффективностью выполнения учебных программ и степенью интеграции в них соответствующих информационно-коммуникационных технологий.

Сверхзадача понимания и реализации проблемы информатизации высшего образования состоит в том, что в результате должна быть достигнута глобальная рационализация интеллектуальной деятельности в обществе за счет использования новых ИТ с целью повышения эффективности и качества подготовки специалистов до уровня информационной культуры, достигнутого в развитых странах. Должна быть обеспечена подготовка кадров с новым типом мышления, соответствующим требованиям постиндустриального общества.

Этот аспект практики образования комментируют так. По словам доцента Института управления в машиностроительной промышленности А. В. Фель (Россия), использование информационной системы в процессе обучения "позволяет не только дать студентам информацию об объекте управления, но и помогает им осознать все многообразие и сложность связей, характерных для реальных предприятий, проследить динамику этих связей при изменении внешних и внутренних факторов, а также разрушить сформировавшиеся у студентов междисциплинарные барьеры, обусловленные временной последовательностью изложения учебных предметов. Такой инструментарий дает возможность построить современные учебные технологии, которые предусматривают формирование у студентов неординарного мышления, творческого подхода к управлению. В конечном итоге их деятельность становится не набором стандартных приемов, а основывается на понимании причинно-следственных связей явлений и процессов, что существенно повышает ее мотивированность и результативность.

Однако, сейчас многие менеджеры и теоретики высшего образования считают, что термин «образовательные технологии» сегодня не совсем адекватен. Чаще, как правило, говорят об информационных технологиях, о компьютерных технологиях, чуть реже — о коммуникационных технологиях, и совсем редко — это уже предмет специальных обсуждений — об аудиовизуальных технологиях. Мы рассматриваем информационные, коммуникационные и аудиовизуальные технологии в совокупности, как подчиненные решению более важной задачи — созданию новой образовательной среды, где информационные, коммуникационные и аудиовизуальные технологии органично включаются в учебный процесс для реализации новых образовательных моделей.

Одно из определений информационной образовательной среды формулирует ее понимание как информационную систему, объединяющую посредством сетевых технологий, программные и технические средства, организационное, методическое и математическое обеспечение, предназначенное для повышения эффективности и доступности образовательного процесса подготовки специалистов.

Реализация идеи беспрерывного образования направлена на преодоление главного противоречия прогрессивной системы образования — противоречия между стремительными темпами роста знаний в современном мире и ограниченными возможностями их усвоения человеком в период обучения. Это противоречие заставляет образовательные учреждения, прежде всего, образовывать умение учиться, добывать информацию, извлекать из нее необходимые знания. Однако для этого педагог не только должен сам владеть особыми информативным знаниями и умениями, но и быть профессионально готов передавать их,

формируя информационную культуру учащихся. Лишь при соблюдении этого условия может быть реализована идея непрерывного образования.

Смена парадигмы образования имеет весьма немаловажные следствия не только для образовательных учреждений, но и для библиотек, поскольку существенным образом влияет на реализацию образовательной функции библиотеки. Традиционно библиотеку принято рассматривать как средоточие информационных ресурсов образования. Однако "ресурсный" подход к библиотеке с позиций непрерывного образования является весьма ограниченным и нуждается в серьезном дополнении. внушительное умножение доли самостоятельной работы с источниками информации в структуре практически любого вида деятельности человека, живущего в информационном обществе, широкое внедрение новых информационных технологий, кардинально обогативших номенклатуру информационных продуктов и услуг, предоставляемых потребителям информации — все это обусловливает потребность владения библиотекарем не только традиционными высококлассными знаниями и умениями, но и заставляет осваивать методы обучения навыкам работы с информацией.

Итак, и для образовательных учреждений, и для библиотек особое значение приобретает организация информационного образования и повышение информационной культуры личности. При этом формирование информационной культуры, как в образовательном учреждении, так и в библиотеке должно быть специально организованным, целеустремленным процессом, предполагающим проведение обучения различных категорий пользователей специальным информационным знаниям и умениям.

К сожалению, в нашей стране в настоящее время отсутствует целостная национальная концепция информационного образования и формирования информационной культуры. Информационная культура в последнее время преимущественно ассоциируется с технико-технологическими аспектами информатизации, овладением навыками работы с персональным компьютером. Преобладает монодисциплинарный подход, в результате которого установление информационной культуры сводится к обучению основам библиотечно-библиографических знаний, ликвидации компьютерной безграмотности, овладению здравыми способами работы с книгой и т. Каждое из этих направлений само по себе не вызывает сомнений, однако имея локальный характер, ни одно из этих направлений не способно решить проблему в целом — формирование информационной культуры, как целого явления, в котором интегрируются все эти, а также целый ряд иных, дополнительных направлений. Ситуация усложняется отсутствием специально подготовленных педагогических кадров и нужной учебно-методической литературы.

Философия как общественный феномен и научное установка ставит исследовательские цели, которые можно конкретизировать следующим образом: анализ социально-философской методологии философии образования и путей улучшения методологической культуры. Философия с самого начала своего происхождения стремилась не только осмыслить существующие системы образования, но и сформулировать новые ценности и идеалы образования.

Философия образования, исходя из вышеприведенных рассуждений, можно определить как философскую рефлексию на проблему образования. Авторы считают, что «философия образования» - это предмет, который, во-первых, на основе научно-философского знания вырабатывает образ человека будущего; во-вторых, направляет подрастающее поколение к достижению этого образа; в- третьих, формирует

последовательность между поколениями; и, наконец, четвертое, обеспечивает целостность эволюционирующей цивилизации.

Решение экспериментальной задачи определялось изучением понятия «инновация» как первоначальной основы инновационного образования. Считается, что термин «инновация» появился еще в XIII веке обозначающие о придумывания чего-нибудь нового, «опережающего свое время». Становления инноватики как формирующейся теоретической отрасли знания, обеспечивающей изучение и использования законов направленного изменения в виде нововведений связаны с именами Г. Тарда (первые попытки нахождения интегрального индикатора и двигателя общественного прогресса; различение изобретения инновации), И Шумпетера (выявлены механизм действия инноваций; предложены основания типизации и ее возможные формы; качество субъекта инновации), Н. Кондратьева (выявлен целостный характер инновационного воздействия на различные сферы жизнедеятельности общества) до развития современных теорий инноватики и переноса акцентов развития инноватики в социальную сферу. Авторы считают, что инновация в социально-философском дискурсе концептуализируется как понятие, отражающее творческий характер социальной деятельности, ограниченное назначенными системными структурными установками. При этом инновация преимущественно рассматривается как процесс внедрения, переноса, экстраполяции нормативных изменений, реализации определенных идей, корректируемых с нормами устойчивости инновируемой системы Теоретические конструкты инноватики содержат проективность и преимущество желаемого результата, охватывая при этом всю целостность социального явления. [6]

Информационное общество представляется серьезной предпосылкой развития инновационного образования, поскольку в таком обществе происходит смена ориентиров цивилизационного развития. Выделяются причины, стимулирующие такую переориентацию. Подчеркивается, что в современных условиях в любом обществе, жизнедеятельность которого обусловливается информационными ресурсами и знанием в системе образования, в том числе инновационного, принадлежит основная роль в его устойчивом развитии и воспроизводстве социальных институтов, потому что образование как система культурного воспроизводства когнитивного «воспитания» вновь вступающих в социальную жизнь поколений всегда была и остается в центре над биологической эволюции гуманного общества и цивилизационного развития. В настоящее время нет ясного теоретического представления о сути инновационного образования, которое должно базироваться на интеграции науки и образования; имеется разноголосица между беспристрастной потребностью в разработке теоретических основ развития отечественной образовательной политики и сформировавшимися подходами к анализу инновационного образования. Имеется много подходов к анализу инновационного образования, но не установлено его теоретическое обоснование, что требует обращения общефилософскому анализу сложившейся ситуации. Необходимо онтологические осмысление соответствия системы образования уровню развития общества. Мировой опыт показывает, что экономика, основанная на знаниях, тождественно будет развиваться и выходить на мировой уровень только при условии интеграции с наукой. Авторы сформулировая установление понятие «инновационное образование», это образование, которое обладает высокой эффективностью, то есть позволяет достичь высококлассного уровня компетентности, основано на разработке и внедрении новых технологий и «работает на опережение», что характерно при этом, новые знания, новые принципы и организационные формы образования в целом не появляются

раньше, чем начнут себя улучшать старые представления и формы, пока не созреют новые - в культуре данной эпохи, общественном сознании, в совокупности политических, экономических прочих факторов, которое и приводят к возникновению и формированию инновационного образования на каждом историческом этапе.

Исходя из вышеизложенных абстрактных утверждений об инновационном образовании авторы считают, что основой этого социального явления являются наука, развития фундаментальных наук. Наука, развиваясь, предъявляет отменно новые условия к системе образования, что способствует развитию новых образовательных форм, концепций и технологий, то есть развитию инновационного образовательных форм, концепций и технологий, то есть развитию инновационного образования. В свою очередь инновационное образование способствует последующему развитию науки.

В 21 веке и новом тысячелетии задачи образования становятся приоритетными во всём мире, так как они определяют будущее каждой страны в отдельности и планеты в целом. Развитие школы без освоения новых идей невозможно, необходим инноваторский процесс. Мы должны ответить для себя, какую школу мы создаём, что это за школа будущего? Будет ли наш ребёнок радоваться, встречаясь с учителем, или будет просто остерегаться его? Будут ли его заставлять тупо зубрить или он всё-таки будет приучаться думать? Будет ли школа заниматься его воспитанием или всем будет наплевать на то, что происходит, . Нам не должно быть безразлично будет ли наш ребёнок по окончании школы здоровым, спортивным или хроником с целым букетом заболеваний.

Многие задаются вопросом «Зачем нужен крупный национальный проект в образовании»? Перед нами стоит стратегическая задача обучения образованной и сознательной личности, способной обеспечить не только собственное жизнетворчество, но и разумную жизнедеятельность других людей.

Пришло время, когда каждому человеку необходимо получить комплекс экологических, экономических и юридических знаний в системе Глобального образования и рационально утилизировать Интернет как аппарат непрерывного самообразования.
Реализация ряда течений проекта позволит обеспечить доступность, выравнивание условий получения образования: обеспечение всех школ высокоскоростного доступа к массовым информационным ресурсам, размещённым в сети Интернет, поставки учебного оборудования и школьных автобусов. Изменение содержания образования находится в постепенном переходе от учебно-предметной парадигмы к задаче выращивания уникальности и неповторимости каждой личности, её ответственности за свою судьбу, признания ею уникальности других людей.

В одном из программных документов («Стратегия развития образования до 2020 г.») большое внимание уделяется профильному образованию на старшей ступени среднего образования, что расширяет возможности для профессиональной подготовки учащихся. Также в школах создаётся сеть разнообразных мастерских, лабораторий, проектных групп, где в деятельности выращиваются и формируются многоцелевые умения и обеспечивается деятельностное вхождение в культуру.

Инновационная активность предполагает участие общественности, родителей в управлении учебным заведением. Это сделает образовательную систему более сквозной и восприимчивой к запросам общества.

Сегодня связь между современным высококачественным образованием и перспективой построения гражданского общества, эффективной экономики и безопасного

государства очевидна. Для страны, которая ориентируется на инновационный путь развития, жизненно важно дать системе образования стимул к движению вперёд – это и есть первостепенная задача приоритетного национального проекта «Образование».

Другой базой инновационного образования является инновационность, который представляет собой целостный, сложноорганизованный процесса, социальной деятельности по достижению управляемого изменения качественного состояния социальной системы. Содержание инновации не может быть редуциодовано к нововведению или освоению новшества, как единовременных акций, в которых участвует лишь часть субъектов полного цикла инновационного процесс. Инновационный процесс с позиций социальной инноватики рассматривается как процесс внедрения, переноса, экстраполяции обусловленных образовательных идей, коррелируемых с социальными диспозициями акторов образования и нормами устойчивости образовательной системы.

Список цитируемых источников:

1. Асанова У. Философия образования. – Бишкек, 2003.
2. Розов Н.С. Философия гуманитарного образования. – М.,2003.
3. Рыбаков В.И. Инновационная деятельность в образовании. – Ярославь,2006.
4. А.С. Сигов, В.А. Мордвинов. Мобильные информационные технологии в учебном процессе школы и вуза. Магистр, № 5-6, 2001.
5. Арменголь М. Влияние глобализации на деятельность гибероамериканского виртуального университета // Высшее образование в Европе. Том XXVII, №3, 2002.
6. Современные проблемы науки и образования. – Бишкек, 2017.

УДК: 37.013

Турукбаева Аида Канатбековна

К. Тыныстанов атындагы Ысык –Көл мамлекеттик университети

Турукбаева Аида Канатбековна

Иссык –Кульский государственный университет им. К. Тыныстанова

Turukbaev Aida Kanatbekovna

Issyk-Kul State University K. Tynystanova

ӨСПҮРҮМ КУРАКТАГЫ ОКУУЧУЛАРДЫН ОКУУДАГЫ ЖЕТИШПЕСТИКТЕРИНИН СОЦИАЛДЫК АСПЕКТИЛЕРИ

СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ НЕУСПЕВАЕМОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

SOCIALLY ASPECTS OF UNSUCCESSFUL STUDENTS OF TEENAGES

Аннотация: В статье рассматриваются социальные факторы неуспеваемости учащихся подросткового возраста, особое внимание уделяется педагогическим аспектам, с которые связаны с процессуальной стороной деятельности учителя, с технологией обучения и общения. Наряду с этим подчеркивается необходимость внимательного отношения к проблемам неуспевающих учеников, поддержать их, помогать, заботится о них, которые составляют содержание поддерживающей педагогики.

Аннотация: Макалада өспүрүм курактагы окуучулардын окуудагы жетишпестиктеринин социалдык факторлору каралып, өзгөчө көңүлдүн борборунда мугалимдердин педагогикалык аспектидеги процессуалдык ишмердүүлүгү, окутуу, баарлашуу технологиялары турат. Ошону менен катар окууда жетишпеген окуучуларга жардам берүү, көмөк, камкордук көрсөтүү сыяктуу педагогикалык колдоонун мазмунуна басым жасалат.

Abstract: The article discusses the social factors of failure of teen-age students; special attention is paid to the pedagogical aspects that are associated with the procedural side of the teacher's activities, with the technology of teaching and communication. Along with this, the need to pay attention to the problems of underperforming students, to support them, help, take care of them, which make up the content of supporting pedagogy, are emphasized.

Негизги сөздөр: мектеп, үй-бүлө, өспүрүм, окууда жетишпестик, начар өздөштүрүү, педагог, креативдүү усул, социалдык фактор, көргөзмө куралдар.

Ключевые слова: школа, семья, подросток, неуспеваемость, плохое усвоение, педагог, креативные методы, социальные факторы, наглядные пособие.

Keywords: school, family, teenager, poor performance, poor learning, teacher, creative methods, social factors, visual aids.

Прежде чем преодолеть неуспеваемость надо выяснить социальные причины, факторы, влияющие на успеваемость учащихся. К числу таких факторов относятся миграция, неблагополучные семьи и общество, физиологических и психологических анализаторов (снижение слуха, зрения, речи), наследственные, врожденные и приобретенные заболевания, отставание в физическом и умственном развитии [6,117-123] и т.д., которые составляют социальные предпосылки формирования личности. Социальную среду можно рассматривать в двух аспектах. Первое - это то ближайшее окружение ребенка – семья, определяющее процесс его формирования, развития. Второе - это общество, государство, т. е. вся широкая социальная действительность, которая также влияет на целостное формирование человека.

Согласно первому аспекту, современная семья переживает сложный этап эволюции, характеризующийся снижением ее социального статуса, сокращением воспроизводства семьи, стабильным ростом числа разводов, уменьшением продолжительности семейной жизни (по статистике в стране каждый третий брак распадается, не продлившись и пяти лет). Ключевая причина рост безработицы, падение реальной заработный платы, реальных доходов и социальных выплат и др. Именно эти факторы - инфляция, сокращение темпов производства, рост неплатежей, невыплата заработной платы, женская безработица и др. отражаются на положении семьи, где растут дети. Семья стала социальной жертвой экономических реформ. Почти 80 процентов кыргызских мигрантов работают в России и 15 процентов в Казахстане, и большинство мигрантов являются выходцами из южных регионов Кыргызстана. Растущий уровень бедности вызывает внутреннюю и внешнюю трудовую миграцию, росту количество детей, оставленных без присмотра. По статистике более чем 11 процентов детей в возрасте 0-17 лет по крайней мере один из биологических родителей проживает за рубежом. Согласно данным Министерства Труда и Социального Развития, из 192,000 посещённых семей, 72,000 детей были оставлены без присмотра [8]

После миграции родителей, дети часто остаются с родственниками, и во многих случаях с бабушками и дедушками, которые могут быть не в состоянии удовлетворить

потребности растущих детей, так как сами нуждаются в заботе окружающих. Отсутствие родителей вынуждает детей выполнять тяжелую работу, которая лишает их свободного времени и даже является причиной пропуска занятий в школе. Как показывают наши наблюдения, причиной неуспеваемости могут быть следующие социальные факторы:

- неблагоприятная атмосфера в семье
- отсутствие книг и учебных пособий;
- отдаленность образовательных организаций, переполненность классов;
- неблагоприятная атмосфера в семье и др.

Еще одна малоисследованная проблема - это внутрисемейная жестокость. Возрастает число детей, которые бегут из дома, не в силах вынести жестокого обращения родителей. Растет число социальных сирот – то есть детей, попавших на попечение государства при живых родителях или хотя бы одном из них. Эти факты очень сильно влияют на успеваемость учеников особенно в подростковом возрасте, так как отсутствует благоприятная воспитывающая среда. Современный подросток живет в сложном по своему содержанию и тенденциям социализации. Это связано, во-первых, с темпом и ритмом технико-технологических преобразований, предъявляющих к растущему человеку все новые требования. Во – вторых, насыщение информационных потоков создает массу «шумов», глубинно воздействующих на подростка, у которого еще не выработана четкая жизненная позиция. В – третьих, на подростка влияют экологические и экономические кризисы, поразившими наше общество, что вызывает у детей чувства безнадежности и раздражения (при отсутствии чувства личной ответственности). При этом у молодых людей бурно развивается чувство протеста, часто неосознанного, и это сопровождается с ростом их индивидуализации, которая при потере общей социальной заинтересованности и контроля ведет к эгоизму. Дело в том, что подростки, больше других возрастных групп, страдают от нестабильности социальной, экономической и моральной обстановки в стране. Они страдают от неясности социальных ориентиров, когда старые идеалы разрушены, а новые – еще не созданы. Подростки теперь не только не знают, во что верить, но и считают, что большинство взрослых говорят неправду, точнее нет хорошей мотивации к будущему. В сегодняшнем обществе имеется серьезный дефицит позитивного воздействия на растущих детей, тем более что качественные изменения макросреды сопровождаются и деформацией семьи, которая не выполняет таких важнейших функций, как формирование у детей чувства психологического комфорта, защищённости. Часто имеет место жестокое обращение с подростками, которые сопровождаются различными видами наказаний, в том числе физическими. Часть родителей принуждают детей к послушанию; другая часть не интересуется потребностями ребенка; третья – переоценивает ребенка и недостаточно его контролирует [4,37]. Подросток стремится к практической реализации своих намерений, но обнаруживает внутреннюю неподготовленность: недостаток знаний и навыков, волевых качеств, в особенности настойчивости, достаточно трудолюбия. Именно почему многие благие намерения и увлечения остаются незавершенными. Однако подросток не склонен долго переживать неудачу и мучиться. Он вскоре убедит себя, что обстоятельства ему помешали реализовать план и что новая затея, увлечение будут непременно осуществлены. [2,362].

Наряду с семьей, ведущая роль в реализации подростков принадлежит государству и школе. Школа, как государственный орган должно стремится к тому, чтобы дети стояли на более высокой ступени культурного развития, чем их родители. Каждое новое поколение

должно быть лучше предыдущего [3,97], но к сожалению, не всегда так бывает. Часто сталкиваются недопониманием общества подростки с ограниченными физиологическими или психофизиологическими возможностями. Унижение, оскорбление, высмеивание со стороны общества или сверстников приводит ребенку к депрессии, не общительности, а иногда даже к суициду. Продолжать учебу в такой обстановке очень тяжело, поэтому они нуждаются в поддержке общества и взаимопонимании. Поэтому школьный психолог и социальный педагог заранее должны проконсультировать сверстников в школе, чтобы ученик с физическими или психофизическими отклонениями чувствовал себя как полноценный ученик.

Инновации стремительно меняют мир, а количество научной информации удваивается каждые 2,5 года [7], поэтому интуиция (как чутье и проницательность), творческое решение проблем, умение видеть всю картину целиком на много лет вперед и все невидимые взаимосвязи - все это умение, входящие за пределы познаваемой реальности и простого анализа, которые становятся ключевыми факторами успеха в любой сфере человеческой деятельности. [1.15]. Но как говорил в свое время один из величайших физиков человечества А. Эйнштейн, самые большие препятствия на пути творческого решения неразрешимых проблем находятся у нас в голове в силу того, что здравый смысл, основанный на ограничениях в виде писанных и не писанных правил, не может объяснить необходимость нарушения некоторых основополагающих правил. [5.19]. При этом выход за рамки здравого смысла может оказаться единственным путем решения проблемы. Образ мира, в котором живет человек, формируется посредством символического мышления. Взаимодействие с внешней средой в себя использование вербальных моделей, образов звуков, движений и жестов, а способность толковать информацию, мысленно хранить, извлекать и применять ее в новых условиях зачастую зависит от креативного мышления. Креативность в данном случае как творческие способности индивида, характеризующиеся готовностью принятию и созданию принципиально новых идей, отклоняющихся от традиционных или даже принятых схем мышления. Для того чтобы заглянуть в будущее, надо нарушить правила, надо мобилизовать свою креативность, для чего педагог должен применять креативные методы преподавания. Креативные методы преподавания способствуют получить результаты, которые могут быть полезными или приемлемыми. И в то же время креативный метод зависит от знаний и опыта, которые ведут к новым знаниям. Советские педагоги И.Я Лернер и М. И. Скаткин предложили выделить пять методов обучения причем в каждом из последующих степень активности и познавательной самостоятельности обучаемых должна возрастать. Сюда входят: объяснительно-иллюстративный, репродуктивный, метод проблемного изложения, частично-поисковый, или эвристический метод, исследовательские методы обучения.

Успех обучения зависит не только от степени самостоятельности и творческого отношения самих учащихся, но в решающей степени зависит от характера деятельности учителя, в педагогическом арсенале которого очень много современных технологий обучения. Создание нового творческого метода во многом зависит от личности творца педагога и силы его внутренней мотивации. Например, «С методом придумывания» – можно ученикам предложить составить описание о том, что произойдёт, если в мире что-либо изменится, например, исчезнет понятие интеллектуальной собственности, в компьютере не будет оперативной памяти; человек научиться выполнять вычислительные операции с такой же скоростью как компьютер и бегать по воде со скоростью до моргания ресниц т.д.

Выполнение учениками подобных заданий не только развивает их способность воображения, но и позволяет лучше понять взаимосвязь объектов реального мира, фундаментальные основы различных наук также метод «Если бы...» ученикам предлагается составить описание или нарисовать картину о том, что произойдет, если в мире что-либо изменится, например: увеличится в 10 раз сила гравитации; исчезнут окончания в словах или сами слова; все объемные геометрические фигуры превратятся в плоские; все люди переселятся на Луну, планета Марс пригодной для жизни и т.д. Выполнение учениками подобных заданий не только развивает их способность воображения, но и позволяет лучше понять устройство реального мира, взаимосвязь всего со всем в нем, фундаментальные основы различных наук. Преподавание естественных предметов (физика, астрономия, биология, география, геоэкология, экология) должно быть очень интересным так как эти предметы очень тесно связаны с реальным миром. Чтобы заинтересовать учеников особенно «неуспевающих учеников» можно наряду с традиционными методами обучения, надо сочетать применение новых креативных методов вместе. Например, во время урока после организационного момента или после повторения домашнего задания, можно использовать интерактивные методы обучения: повторение домашней работы в парах или обсуждение сложных, не понятных вопросов в малых группах, что приведет хорошему результату и позволит еще раз закрепить пройденный материал.

На каждом уроке прежде чем объяснять новую тему необходимо создать мотивацию познания у учащихся, они должны быть заинтересованы в познании новой темы. Для этого достаточно применить метод «если бы…» в сочетании с методом «придумывания», где в соответствии с мнениями учащихся закрепляются мысли о положительных и отрицательных сторонах изучаемого объекта. Обучение может сопровождаться с применением наглядных средств (видеоролик, буклет, плакат, макет и др.). В процессе объяснения новой темы или ее обобщения среди учащихся можно провести 5 минутные открытые или закрытые тесты. В конце занятия для закрепления темы по физике можно использовать решение задач, что дает отличный результат для запоминания формул.

Таким образом, из вышеизложенного следует, что повышение успеваемости и преодоление неуспеваемости, во многом зависит от решения двух проблем: первая связана с созданием благоприятных социально-экономических условий, включая создания микроклимата в семье, другая предполагает совершенствование методики проведения учебных занятий, с учетом достижений современных технологий и индивидуальных особенностей учащихся. Общество ждет нового учителя, способного умело применять систему методов обучения, где традиционные способы обучения должны сочетаться с новыми креативными технологиями обучения, с тем чтобы не допускать формирования у учащихся отрицательного отношения к учебе, вырабатывать в них потребность в знаниях и стремление к преодолению встречающихся трудностей.

Список использованных источников:

1. Алан Роу. Креативные мышление. пер. с анг. Островского В. А. М.: НТ Пресс, 2007 С.176
2. Ковалев А. Психология личности М.: Просвещение 1970.- С. 390
3. Родчанин Е.Г., Зязюн И. А., Гуманист. Мыслитель. Педагог. Об идеалах В. А. Сухомлинского. М.: Педагогика 1991.- С.107

4. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. М.: 1998.- С.93
5. Торп. С. Учебник креативного мышления. Мн.: Попурри, 2010.- С.288
6. Харламов И. Ф. Педагогика. - М.: 1997.- С.506
7. URL: http:www.mgimo/ru//files2/y03_2012/220642/MGIMO_March-2012ppt
8. https://books.google.kg/books?isbn=5457977218

УДК 37.013.42

Ци Цзян
Түндүк-Батыш Педагогикалык Университети, Эл аралык маданий алмашуу колледжи
Ци Цзян
Северо-Западный педагогический университет, Колледж международного культурного обмена
Qi Jiang
Northwest Normal University, College of International Cultural Exchange

СТУДЕНТТИК БАШКАРУУНУН НЕГИЗГИ КОНЦЕПЦИЯСЫНА ТАЛДОО:ИЛИМИЙ РУХ, УКУКТУК ОЙ ЖҮГҮРТҮҮ ЖАНА ГУМАНИТАРДЫК КАМКОРДУК
АНАЛИЗ БАЗОВОЙ КОНЦЕПЦИИ УПРАВЛЕНИЯ СТУДЕНТАМИ: НАУЧНЫЙ ДУХ, ЮРИДИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ И ГУМАНИСТИЧЕСКАЯ ЗАБОТА
ANALYSIS ON THE BASIC CONCEPT OF STUDENT MANAGEMENT: SCIENTIFIC SPIRIT, LEGAL THINKING AND HUMANISTIC CARE

Аннотация: Студенттик менеджмент – бул илим да, башкаруу искусствосу да. Күнүмдүк студенттик башкаруу процессинде башкаруунун институционалдык ченемдеринде адаптацияланган чек бар, ал кээ бир өзгөчө иштерди толук жана туура чече албайт. Бул менеджменттин вакансиясы студенттерди башкаруу менен алектенген кызматкерлер үчүн менеджмент көйгөйлөрүн калтырды. Студенттик башкаруунун негизги концепциясы чындыкты издөөнүн илимий духунан, мыйзамдуулуктун укуктук ой жүгүртүүсүнөн жана адамга багытталган гумандуу камкордуктан турат. Ал негизинен проблемаларды изилдөө, талдоо, чечүү жана алдын алуунун логикалык жолун камтыйт. Ошондуктан, ал студенттердин башкаруу кызматкерлери үчүн кээ бир башкаруу маселелерин иш жүзүндө акылга сыярлык түрдө чечүү үчүн белгилүү бир шилтеме мааниге ээ.

Аннотация: Студенческий менеджмент – это одновременно и наука, и искусство управления. В процессе повседневного студенческого менеджмента существует адаптивная граница в институциональных регламентах управления, которая не может полностью и должным образом заниматься некоторыми специальными делами. Эта управленческая вакансия оставила проблемы управления для персонала, занимающегося управлением студентами. Основная концепция управления студентами состоит из научного духа поиска истины, законного мышления и гуманистической заботы, ориентированной на человека. Он в основном охватывает логический способ исследования, анализа, решения и предотвращения проблем. Поэтому он имеет определенную справочную ценность для управленческого персонала студентов, чтобы разумно решать некоторые управленческие проблемы на практике.

Annotation: Student management is both a science and an art of management.In the process of daily student management, there is an adaptive boundary in the institutional regulations of management, which cannot deal with some special affairs completely and properly. This management vacancy has left management problems for the staff engaged in student management.The basic concept of student management is composed of the scientific spirit of seeking truth, legal thinking of legitimacy and the human-centered humanistic care. It basically covers the logical way of investigating, analyzing, solving and preventing problems.Therefore, it has certain reference value for students' management staff to solve some management problems reasonably in practice.

Негизги сөздөр: студенттик башкаруу, Концепция, Коннотация, Баалуулук

Ключевые слова: студенческое управление, концепция, коннотация, ценность

Keywords: student Management,Concept,Connotation,Value

In modern Chinese, the basic meaning of the word "idea" refers to the systematic and rational concept of something.Based on this, some people think that the basic concept of student management refers to the systematic and theoretical guiding principles that administrators need to effectively carry out student work.Compared with the process and expected results of student management, the basic concept is forward-looking.To a certain extent, the basic concept of student management is the forerunner of management behavior and the premise of objective management.

I. The theoretical analysis of the basic concept of student management.

The scientific spirit is the basic idea to promote the management of students, which has important methodological significance; the law thinking is the basic criterion to carry out student work, and it is the judgment basis for legitimate work; humanistic care is the value orientation of student work, and it is also the emotional increment of the expected effect of student management.

1.Composition of the basic concept of student management

Due to the different emphasis of the specific work, there are different classification standard for the basic concept of student management.Among the many attributes of student management, practicality is a distinct characteristic, which determines that scientific spirit, legal thinking and humanistic care are important components of the basic concept of student management.Scientific spirit is the spirit that dares to question, strives for truth, be brave in pioneering and innovating, and a quality formed in the process of transforming the surrounding environment.In the view of some scholars, this quality is "a rational spirit of seeking truth from facts, being pragmatic, pioneering, innovating, cooperation and openness."[1]This rational spirit is a scientific understanding repeatedly proved by practice, and the accumulated experience in the long-term practice, which plays a guiding role in practice.The scientific spirit in daily life is not only a holistic concept, but also a diversified concept.Some scholars have analyzed the meaning of "science" in different periods from the perspective of etymology, and put forward the definitions of "scientific spirit" by examining the evolution of the meaning, namely, "the spirit of seeking knowledge, the spirit of seeking truth and the spirit of rationality."[2] "The connotation of knowledge-seeking spirit and questioning spirit is similar, which mainly emphasizes the spirit and quality of exploring the real world. It can be seen that the connotation of scientific spirit is the questioning spirit of emotional dimension, the truth-seeking spirit of value dimension and the innovative spirit of practical dimension, which is also the scientific spirit in the concept of student management.

Legal thinking is essentially a mode of thinking based on the understanding of law to solve problems. It takes the concepts of limited power, fairness and justice as its core concepts and the

pursuit of legality in behavior as its basic value goal. Legal thinking in the context of student management in colleges and universities requires administrators to establish not only the concept of the supremacy of the constitution and law, the value of fairness and justice, but also to fully respect and protect the rights of students, and to follow the legitimacy and procedural nature of management behavior.Some scholars believe that legal thinking in college students' management is not only a mode of thinking but also a guiding principle at the practical level. On the basis of legality and rationality, it is "an ideological activity and process of education and management of students by using the norms, principles and concepts of law."[3]In fact, in the basic management concept, the basis of legal thinking comes from the collective will of the constitution, law and school rules, so it is not a single clause. In short, in college student management, the implication of legal thinking is, when dealing with student affairs, administrators must establish the concept of law, carry out their power and solve problems in strict accordance with normative instruction.

Humanistic care is the externalization of the perceptual cognition and intrinsic value of the management subject, the concern and support for people's rights of survival and development, which is embodied in the respect for people's subject status, personality, living conditions and values. Its value orientation is people-centered, and guide people to care for life. Some scholars believe that humanistic care is the concern for human rights and the meaning of life, and that “it is instinctively human beings’ explicit care and appeal for existence, value, emotional sustenance and other aspects."[4]The appeal here is individual’s exploration for one’s value and the affirmation of one’s development, is a leap from self-made man to self-conscious man, and is" a process from low level to high level, from the surface to the deep, from caring about people 's basic needs to guiding people to ultimate pursuit of development."[5]Therefore, humanistic care from the perspective of students' management focuses on the positive interaction based on specific value judgement between administrators and students, and it is an activity to realize self-management and self-education by inspiring and guiding students' inner cognition.

In daily student management, there is a dialectical and unified relationship among the three organic components of the basic concept. In other words, there are differences in the attributes and functions of different parts, but there is a relationship of mutual transformation and infiltration among the three components.Among them, the scientific spirit is a prerequisite for carrying out student management, which provides a factual basis for the rational functioning of legal thinking and humanistic care, and supports successive management behaviors based on facts; legal thinking is the guarantee for student management, which ensures to provide institutional basis, legal argument and political principles for scientific and humanistic work; Humanistic care is the soul of student work, which provides spiritual motivation and cultural deposits for efficient and strict student management.

According to the systematics theory, the function of the system can be maximized only when the components of the system are organically combined in a certain proportion.There is no doubt that student management is in the same situation.In the process of student management, the administrators combine the three components flexibly, so that the management concepts will play a guiding role and achieve the expected results.It is the lack of the necessary part of the basic concept, or the practice of rigidly superimposing the basic concepts that will have a negative impact on the student management, and even have a negative effect on other aspects of the student management, which is confirmed by the fact that some traditional management concepts cannot properly solve the new problems currently.

2. The necessity of the basic concept of student management

With the rapid development of economy and society, education has entered a new development stage. The characteristics of student management today require administrators to innovate the concepts, methods and contents of management to meet the needs in the new era.

The relatively lagging of management style calls for frontier management concepts to guide the work.The traditional way of student management emphasizes the authority of administrators, and teachers are often the center of management activities. Moreover, the distinction between the goals and means of management is not obvious, and even the "management for management's sake" phenomenon appears.

It is not difficult to find that the intention of some management behaviors in the past was to make students obey all kinds of decisions and norms unconditionally. Therefore, it is worth pondering on the scientific and artistic nature of student management methods. In the management mode of single evaluation index and compulsory behavior, students passively obey the management. Therefore, some rights of students may not be protected, their dignity may be treated indecently, and their exploration spirit and personality development are restrained to some extent. Concepts without respect for education and management law are harmful for students' diversified and comprehensive development. In fact, whether it is educational activities or management behavior, its fundamental task is to "establish moral character and cultivate talents" , and its purpose is to promote the all-round development of students' morality, intelligence, physique, aesthetics and labor. The concepts of student management focuses on "science, service, inspiration and guidance". In a certain sense, it can avoid some disadvantages of traditional management methods, overcome the shackles of outdated ideas, and provide reference for management behavior in the new situation.

Incompatible management rules leave a problem vacuum. In most cases, the staff engaged in student management will strictly follow the school management practices to handle routine affairs. Those fixed management rules can be seen as a mechanical operation manual, which can have some effect on the highly-repeated simple affairs, and can facilitate management activities.However, these rules seem to be powerless for some events with strong timeliness, concealment and dynamic nature. Therefore, mechanical operation rules may bring a gray area of management vacuum, which requires a systematic and theoretical student management concept to grasp the problem from a global perspective, solve the problems dynamically, and realize the purpose of management.

The practice of student management requires the management concept to reflect the characteristics of the times.Undoubtedly, the object of student management is the students in daily education management.The students have different characteristics under different conditions of the times, and their particularity can not be generalized or ignored . As far as contemporary students are concerned, they pursue individuality, self-consciousness, independence and fairness, which challenge the concept and method of "obedience" management, and require to bring forth the new through the old and change the fixed management habits. The concepts of student management combines multi-dimensional reference indicators such as rationality, emotion and practice, adopts a student-centered management position, and pays attention to guiding students to establish the concept of self-service, self-management and self-education. Therefore, it is more adaptable to student management in the new era.In other words, the new characteristics of student groups in the new situation need the basic concepts to guide the management.

Maintaining a friendly teacher-student relationship requires the basic concept of student management to standardize the way of communication. Modern education breaks through the traditional model of " teaching and being taught", emphasizing skills and knowledge learning in teacher-and-students interaction. Friendly teacher-student interaction requires certain management

concepts to regulate the focus of teacher-student communication.The concept of student management is based on the scientific spirit. Therefore, educators and administrators should teach students in accordance with their aptitude, adjust measures to local conditions and carry out various educational and administrative activities in a targeted manner. At the same time, legal thinking is the foundation of judgement of actions, and the neutrality nature of legal thinking makes teachers and students get certain reference standards when building their relationships. Humanistic care is the soul of management concept. Caring is an interactive process and a process to establish a friendly teacher-student relationship.It can be seen that the construction and maintenance of a good teachers-and-student relationship also need the basic concept of student management to constrain the behavior of both sides.

II. The value of the basic concept of student management

As a practical guide to carry out student management work, the basic concept of student management is of great significance to the subject, object, process and evaluation of the management.

1.The value of scientific spirit in student management

Scientific spirit is the value and norm attendant with the development of science. The scientific spirit contains rational spirit, innovative spirit and the spirit of the times and so on, which is of methodological significance and value leading effect on student management activities.

Mobilize logical actions and passionate thoughts. From the perspective of administrators, the promotion of scientific spirit not only helps to improve administrators ' rational cognitive skills such as analysis and judgment, but also enhances the internal driving force for exploring the essence of problems.The core of science is the "rational spirit to be realistic and pragmatic "[6], which has its inherent requirements when carrying out management activities. Administrators should dare to break the traditional ideas, abandon the self-righteous mindset, and carry out research work realistically. They should also use the scientific thinking to discover the particularity and universality of problems. In other words, the pioneering and innovative spirit in the scientific spirit encourages administrators to "handle properly the relationship between inheritance and creation, and focus on creative transformation and innovative development." Specifically, the scientific spirit is the basic idea that runs through the whole management process, and its value to the administrators of student work is mainly reflected in the rigor and innovation of thinking, and the logic of behavior. The spirit of science requires administrators to make specific analysis on specific problems, that is to say, to see through the appearance to perceive the essence of management problems on the basis of investigating the causes and effects of problems, so as to provide reliable factual basis for subsequent management activities.The spirit of science promotes the spirit of innovation, which also reserves space for administrators to give full play to their own management talents.Therefore, to a certain extent, the scientific spirit is the process in which administrators run the spirit of seeking truth through every link of investigating, analyzing and solving problems, so as to realize scientific management. It is the process in which administrators ' comprehensive skills keep growing, and their passion for management is also stimulated.

Guide the direction of spiritual pursuit. From the aspect of the students, the learning atmosphere that promotes the scientific spirit has great benefits to their academic, physical and mental development. In the daily management of students, administrators insist on "the spirit of judging true and false, right and wrong, good and evil on the basis of empirical exploration and rational analysis, which is the spirit of adhering to the principle of scientific value: judging goodness from truth."[7]It can be said that the scientific spirit embodies the unity of truth, goodness

and beauty. Administrators' pursuit of "truth, goodness and beauty" is actually to combine management, service and education in daily affairs, and to grasp the truth of content, the goodness of value and the beauty of approaches from an overall perspective. This education and management atmosphere can forge students' spirit of seeking knowledge, cooperation and competition, which are the indispensable spirit for students' development.

2. The value of legal thinking in student management

To promote the management of schools according to law is an inevitable requirement for the development of educational modernization. The legal thinking embodied in the school management behavior is to manage schools according to law, and to employ the "spirit and idea of democracy and rule of law" [8]through the process of realizing management objectives, which is of great significance to school education and management legalization.

Extend the management basis.Although laws and regulations play an important role in the daily behavior of teachers and students, having laws and regulations to be followed does not mean being good at dealing with problems according to laws and regulations.An important prerequisite of skillful usage of law is to accurately analyze and judge facts under the guidance of rationality, and to provide reference for dealing with problems according to laws and regulations.Most laws and regulations are "overall guidance or fundamental provisions"[9], and have scope of application in management, so far-fetched application will not have real effect, and even inapplicable to some special cases. In that case, it is necessary to use the theoretical and systematic thinking of the basic concept of student management to link the gaps in terms and mend the cracks in management.

Build the law benchmark for management behavior.The thinking benchmark of students' management is the basis for administrators to judge right and wrong and to make value judgments when carrying out management activities, and it is the rational cognition of practice, so it is instructive for management. In the student management activities, the legal thinking requires administrators to think about the legitimacy of management behavior in advance, to ponder how to reasonably grasp the close relationship between the administrators' power and students' rights, as well as the consequences of unfounded management behavior, etc. What these management behaviors reflect is the value of the law benchmark in students' management. Administrators familiar with laws and regulations and relevant management regulations are good at using the "ruler of legal thinking"[10]to safeguard their and students' legitimate rights and interests. To employ the judgment standard of rule of law in the core link of normal daily management is not only the embodiment of administrators' legal attainment, but also the significance of legal benchmarks for daily management behavior.

Intensify the logicality of management process.As the basic concept of student management, the legal thinking has procedural characteristics, which is determined by its the rigorous content and normative expression. In the process of student management, the rule of law thinking first requires administrators to strictly follow the development of the event and to think and analyze problems, so as to scientifically understand the causal relationship of the problems. Secondly, it requires administrators to respect the status of the students, so that they can reasonably safeguard their right to appeal, to inquire and to know in all the links of management. Thirdly, it requires administrators and students to participate in management activities equally, so as to promote the work in negotiation. In fact, the deduction and induction process of the rule of law thinking require regularity, logic and historical view. Therefore, in the process of analyzing and solving problems, administrators should follow the requirements of the rule of law thinking, that is to say, to maintain the scientific nature, the established goal and the logic of student management.

3. The Value of humanistic care in student management

Modern education and management is mainly student-centered cultural activities, which embodies the student-centered educational concept. As an important way to promote the all-round development of students, humanistic care is of great significance in establishing value consensus between administrators and students, and in building education and management environment.

Promote the value of management environment.Compared with educational management, humanistic care can be regarded as a systematic education environment. It reflects the requirements of humanized design contained in management system, management rules, management methods and management objectives, and is the manifestation of the consistency of the value orientation of subject and object. Humanistic care is not simply a theoretical discussion of value, but the implementation of value in practice, that is, in student management activities, administrators should be student-centered, respect for students' personality differences, and take non-mandatory interactive measures to promote the development of students' spiritual world. The educational environment highlighting the concept of humanization can stimulate students' enthusiasm for knowledge, activate students' pursuit of positive outlook on world, life and values, and enhance the understanding between teachers and students, and then lay a solid foundation for teaching, cultivating students, and student management from the dimensions of emotion, environment and value.

Strengthen the belief in education and management.Students' acceptance of humanistic care needs a foundation, which is the bridge of trust between students and administrators. In daily life, the administrators should play an exemplary role and match their word to deed, and show genuine concern for students' rights of survival, development, and health from the bottom of their hearts, so that students can truly appreciate the value of humanistic care, and then plant the seeds of faith for their future practice of humanistic care for others. The administrators should set an example of humanistic care for students through noble personality charm. Students may understand the real purpose of management, which then lay a foundation for students to accept the managements. In fact, humanistic care, which originates from the belief of administrators, is not only an active choice of emotion, but also a manifestation of excellent character and moral responsibility. It is also an approach to reach the emotional resonance between administrators and students. Therefore, the administrator's management method that integrate humanistic care into every detail of daily management can improve the interactive effect between teachers and students, can pass their humanistic care to students imperceptibly, and can realize the education purpose of management.

Reduce the cost of student management.Humanistic care expresses love and respect for people, and it is a manifestation of reverence for life. Therefore, "whether one is enthusiastic and sincere in helping people is the touchstone to test whether one has true humanistic care."[11]In students management, administrators care for students, understand the root causes of problems and potential behavioral motives in a humanized way, and based on which, a sincere and transparent interactive relationship is formed, which can avoid the management crisis caused by distrust and improve students' sense of security, and then reduce the friction between administrators and students. In other words, the meticulous humanistic care of administrators is a guardrail to prevent problems and a catalyst for solving problems, which can greatly enhance solutions to problems. Therefore, it is a dynamic driving force for the effect of student management.

The concept of student management is an organic whole, which contains the basic idea of understanding problems, the scale and value orientation of judging problems, and the emotional environment of solving and preventing problems. It is a powerful tool for administrators to use in

practice. In addition, the concept of student management is forward-looking, which plays a guiding role for administrators to carry out daily work, so it is also an important reference index to achieve effective management.

Reference:

1. Zhou Xun. Scientific spirit should be integrated into the whole process of youth education [N].
2. Chinese People's Political Consultative Conference, 2021-12-08(010).
3. Su Zhan. On the connotation of "scientific spirit" from the perspective of etymology [J].
4. Journal of Changsha University of Science and Technology (Social Science Edition), 2021,36(03):57.
5. Peng Hai. Current situation and prospect of college student management under the rule of law thinking [J]. Ideological and theoretical education, 2014(02):100.
6. Zeng Chang juan. Humanistic care of ideological and political education in colleges and universities: logical relationship, realistic challenge and promotion path [J]. Exploration of
7. Higher Education, 2020(03):124.
8. Wang Dongli. Construction of the content and system of humanistic care in ideological and political education [J]. Teaching and Research, 2005(02):86.
9. Jiang Daoping. Multidimensional analysis on the connotation of scientific spirit-from the perspective of cultural differences and historical clues [J]. Popular Science Research, 2017,12(03):16.
10. Yuan Jiangyang. What is scientific spirit? [M]. Science and Society, 2021,11(03):5-6.
11. Zhang Jingjun, Li Tao, Zhao Zhiqiang. An Analysis of the Path of Governing Colleges and Universities by Law [J]. Journal of Shenyang Jianzhu University (Social Science Edition), 2021,23(05):508.
12. Chen Limin. The application and research of law thinking in college students' management in the new era [J]. Rule of law Expo, 2021(18):175.
13. Hou Chunping. Principals in the New Era Need legal thinking [J]. People's Education, 2020(09):46.
14. Huang Zhengquan, Wang Jian. Humanistic care: the soul of ideological and political education [M]. Modern University Education, 2007(03):59.

Филология

УДК: 372:81 (575.2) (043.3)

Аскар кызы Жылдыз
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Аскар кызы Жылдыз
КНУ имени Ж.Баласагына
Askar kyzy Jyldyz
KNU J. Balasagyn

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ФОНЕТИКАСЫН ТАРЫХЫЙ ПРИНЦИПТИН НЕГИЗИНДЕ ОКУТУУНУН ЗАРЫЛДЫКТАРЫ
НЕОБХОДИМОСТЬ ОБУЧЕНИЯ ФОНЕТИКЕ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ ИСТОРИЧЕСКОГО ПРИНЦИПА
THE NEED FOR TEACHING THE PHONETICS OF THE KYRGYZ LANGUAGE BASED ON THE HISTORICAL PRINCIPLE

Аннотация: Макалада орто мектептерде кыргыз тилинин фонетикасын тарыхый принциптин, кыргыз тилин окутуунун тарыхындагы фонетиканы окутуунун теориялык жана практикалык табылга, тажрыйбаларынын негизинде окутуунун зарылдыгы окутуунун азыркы талаптарына ылайык талдоого алынып, конкреттүү сунуштар берилет.

Аннотация: В статье раскрыты необходимость изучения фонетики кыргызского языка в средней школе, исторического принципа, а также была проанализирована необходимость обучения фонетики кыргызского языка на основе теоретического и практического опыта в соответствии с сегодняшним днём.

Annotation: The article reveals the need to study the phonetics of the Kyrgyz language in high school, the historical principle, and also analyzed the need for teaching the phonetics of the Kyrgyz language on the basis of theoretical and practical experience in accordance with today.

Негизги сөздөр: кыргыз тили, фонетика, орто мектеп, компетенция, тилдик компетенция, тарыхый принцип, окутуу, натыйжалар.

Ключевые слова: кыргызский язык, фонетика, средняя школа, компетенция, языковая компетенция, исторический принцип, обучение, результат.

Keywords: Kyrgyz language, phonetics, secondary school, competence, language competence, historical principle, learning, result.

Кыргыз тилин орто мектептерде окутуунун мазмунун компетенцияларга негизделип аныкталып, окутуу-үйрөтүү иш-аракеттери ага ылайык жүргүзүлүп жаткандыгы белгилүү. Компетенцияларга негиздеп окутуу, негизинен, эки максатты көздөйт. Биринчи окуучулар ээ болуучу билим, билгичтик жана көндүмдөрдү так, конкреттүү аныктоо болсо, экинчиси окуучу кыргыз тилин окугандан кийин ээ болуучу жөндөм, билгилик, өз алдынча иштей алган, аткара алган сапаттарын так белгилеп көрсөтүү менен натыйжаны ачык көрсөтөт. Азыркы талаптарга шайкеш аныкталган окутуунун мазмунун практикада, окутууда ишке ашыруу үчүн окутуу процессинин өзүнө инновациялык жаңылануларды, жаңы парадигмаларды, каражаттарды колдонуу зарылдыгы келип чыкты. Мындай жаңылануулар,

интерактивдүү методдор акырындап окутуу процессине киргизилип, айрым алгылыктуу натыйжалар алына баштады.

Ошол эле учурда окутуу тарыхы бир кылымдан ашкан кыргыз тилин орто мектептерде окутуу иштеринде тарыхый табылгаларды, тажрыйбаларды танбай, аларды жокко чыгарбай, иргеп, талдап, толуктап колдонуунун мааниси чоң. Кыргыз тилин окутуунун методикасы илими И.Арабаев, К.Тыныстанов жана С.Наматовдун окуу китептеринен, методикалык эмгектеринен башталып, калыптана баштаган. Ал илим азыркы мезгилге чейин изилденип, ондогон эмгектер жазылып, диссертациялык иштер корголуп, педагогика илиминин бир тармагы катары таанылып келет.

Кыргыз тилин окутуунун мазмунун компетенцияларга ажыратылып, аныкталганын белгиледик. Ага ылайык кыргыз тилин окутуунун мазмуну тилдик жана коммуникативдик (кептик) деп экиге бөлүнүп аныкталган. Мазмундун коммуникативдик деп аныкталышы, салыштырмалуу түрдө, жаңы болсо, тилдик мазмун жаңы эмес. Ал ондогон жылдар бою окутулуп келген мезгилге чейин орто мектепте кыргыз тили тилдик негизде окулутуп, анын теориялык жана практикалык негизги маселелери тилдик өңүттөн изилденип, тилдик өңүттөн окутулуп келген деген жыйынтык чыгарууга болот. Белгилегендей, тилди окутуунун тилдик мазмуну сакталып, аныкталгандыктан, аны окутууда мурдагы тажрыйбаларга, методикалык эмгектерге таянуу, тарыхка кайрылуу зарылдыгы бар. Методика илминде тилди окутууну өркүндөтүүнүн жалпы дидактикалык принциптеринин ичинен тарыхый деп аталган принципке таянууну алгылыктуу деген пикирлер бар. Биз кыргыз тилинин фонетикасын орто мектепте тарыхый принципке таянып окутуунун зарылдыктарын аныктоого аракет кылабыз.

«Кыргызтест» мамлекеттик мекемеси тилдерди окутуунун дүйнөлүк тажрыйбасына таянуу менен кыргыз тилин үйрөнүүнүн алты деңгээлин иштеп чыгып, ар бир деңгээлге коюлган талаптарды өз-өзүнчө иштеп чыгып, ар бир деңгээлге коюлган талаптарды өз-өзүнчө аныктап, китеп түрүндө чыгарып, практикада иш жүргүзө баштаганы белгилүү. Анын талаптары боюнча орто мектепте кыргыз тилин эне тили катары окуган окуучулар кыргыз тилин В2 ортодон жогорку деңгээлде өздөштүрүүлөрү талап кылынат. Мына ушул (В2) деңгээлде окуучулар кыргыз тилинин фонетикасы боюнча төмөнкүлөрдү билүүгө тийиш.

2. Тилдик компетенциянын мазмуну

2.1. Фонетика. Графика. Орфоэпия. Алфавит. Тыбыш менен тамгалардын катышы. Үндүү жана үнсүз тыбыштар. Созулма үндүүлөр, алардын маани ажыратуу өзгөчөлүктөрү. Үндүүлөрдүн үндөштүгү. Жумшак жана каткалаң үнсүздөр. Үндүү жана үнсүз тыбыштардын өз ара таасири: препозиция, интерпозиция, постпозицияда айтылыш эрежелери. Сөз, муун. Басым. Интонациялык өзгөчөлүктөр. Эл аралык лексикадагы, сөздөрдүн кыргыз тилинде жазылыш, айтылыш эрежелери. Йоттошкон тамгалар, алардын жазылыш, айтылыш эрежелери [1, 5-б.]

Бул талаптар орто мектептерде кыргыз тилин окутуунун окуу программасында 5-класста 18 саат, 10-класста 12 саат [2, 8-б.] көлөмүндө берилип, окуучулар фонетика, орфоэпия жана орфографияны өздөштүрүү менен кеп маданиятына да ээ болуусу каралган. «Кыргызтест» менен мектеп программасынын талаптары дээрлик дал келет. Орто мектепте кыргыз тилинин фонетикасын окутуу кыргыз тилин өзүнчө предмет катары окутуу менен башталган. Өзүнчө тарыхка, тажрыйбага ээ кыргыз тилинин бөлүмү катары окутулуп келет. Мындай тарыхый мааниге ээ болуп, азыркы талаптар менен шайкеш келген фонетиканы башкача окутууга аракет кылууга болбойт.

Кыргыз тилинин фонетикасы кыргыз тилин окутуунун негизги бөлүмү катары дайыма окутулуп келе жаткандыгына байланыштуу, аны окутуунун методикасы да кыйла иштелип, практикада колдонулуп, белгилүү бир тарыхый тажрыйба топтолгонун тануута эч негиз жок. Кыргыз тилин окутуунун методикасы илиминин тарыхына кайрылсак, бул маселеге белгилүү методист-окумуштуулар К.К.Сартбаев, А.Осмонкулов атайын эмгектерди чыгарышканына күбө болобуз. Профессор К.К.Сартбаев биринчи басылышы 1951-жылы жарык көрүп, алтынчы басылышы 1978-жылы басылып чыккан фундаменталдуу «Кыргыз тилин окутуунун методикасы» деп аталган эмгегинде кыргыз тилинин фонетикасы менен орфоэпиясын окутуунун методикасына атайын бир главаны арнаган. Ал эми профессор А.Осмонкулов 1967-жылы «Мектептерде фонетиканы окутуунун методикасы» аттуу методикалык эмгегин жарыялаган. Ал эмгек оңдолуп, толукталуу менен 1986-жылы «Кыргыз тилинин тыбыштык системасын окутуу» деген аталышта экинчи жолу басылып чыккан. Биз аталган окумуштуулардын көрсөтүлгөн эмгектери кыргыз тилинин фонетикасын окутуунун теориялык негизги маселелерин толук чечип берген методикалык баалуу эмгектер деп билебиз. Профессор К.К.Сартбаевдин фонетика боюнча иштеп чыккан методикалык изилдөөлөрүнө кыскача токтололу.

Профессор К.К.Сартбаев кыргыз тилинин фонетикасын орфоэпия менен биримдикте окутуунун зарылдыгын баса белгилеп, фонетиканы окутуунун теориялык негизги маселелери катары төмөнкүлөрдү белгилеген.

Окуучулар алфавиттеги тамгаларды ирээти менен жаттап алса, сөздүктөр менен иштөөдө жеңил болот. Ошондой эле кыскарган сөздөрдү туура жазыш үчүн ар бир тыбышты туура айтууга көнүктүрүү жакшы натыйжа берет.

Грамматикалык материалдарды толук өздөштүрүүдө көнүгүү иштери жакшы натыйжа алып келет. Ошондуктан фонетиканын материалдарын жакшы өздөштүрүү үчүн сөзсүз көнүгүүлөрдүн ар кандай түрлөрүн колдонуп окутуу керек. Алфавиттеги орус тилинен алынган тыбыштарды өздөштүрүү окуучулар үчүн кыйыныраак боло тургандыгы белгилүү. Ошол себептүү бул тыбыштарды окутуп-үйрөтүүгө өзгөчө маани берилиши зарыл.

Фонетиканын материалдарын толук өздөштүрүү үчүн талдоо иштери болот, ал сөзсүз грамматика менен карым-катышта өтүлүш керек. Окумуштуу өз эмгегинде фонетикалык талдоо жүргүзүүнүн төмөнкү жолдорун сунуштаган:

- окуучуларга мааниси түшүнүктүү текст тандап алуу;
- алынган текстти көркөм окууга көнүктүрүү;
- текстти окуп жатканда окуучулардынинтонациясына көңүл буруу;
- тексттин маанисин түшүнгөндөн кийин, берилген сөздөргө фонетикалык талдоо жүргүзүү;
- муунга туура бөлүшүн көзөмөлгө алуу ж.б.

Сөздөрдү муунга ажыратуу окуучуларды сөздөрдү туура ташымалдоого жана уңгу мүчөгө туура ажырата алууга көмөк көрсөтөт [3, 86-б.].

К.К.Сартбаев «Кыргыз тилинин окутуунун методикасы» эмгегинде фонетиканы окутуунун бардык дидактикалык маселелерин ошол мезгилдин талабына ылайык иштеп чыккан. Иштелип чыккан маалымттарды ошол мезгилдеги фонетиканы окутуунун концепциясы катары карасак болот.

Фонетиканы окутуунун максаты:

- Орфографиялык материалдарды жакшы өздөштүрүү.
- Грамматика материалдарын жакшы өздөштүрүү.
- Сөздү туура так айтууга көнүгүү.

- Тыбыштуу речь менен жазуу речинин байланышын жана айырмасын билүү.
- Тыбышты айтуу тыбышты чыгаруучу органдардын түзүлүшүн жана кызматын билүү.
- Тилдин жана жазуунун келип чыгышын билүү.
- Тыбыштардын үндүү жана үнсүз ж.б. бөлүнүштөрүн билүү.
- Сөздүктөрдү туура пайдалана билүү.
- «Тыбыштардын ээрчиши» деген сыяктуу түшүнүктү так ажырата алуу.
- Окуучулардын жалпы билим алуу деңгээлин көтөрүү.
- Тектеш тилдерди өз ара салыштырып үйрөнө билүү.
- Тыбыштуу речтин адам баласына турмушунда зор мааниге ээ боло тургандыгын билүү.
- Орфоэпиялык жактан туура сүйлөө жана көркөм чыгармаларды үн кубултуп окуу.

Фонетиканы окутуунун мазмуну: Тыбыштардын акустикалык жана анатомия-физиологиялык жактары, тыбыш жана тамга, алфавит, тыбыштардын бөлүнүштөрү, айрым тамгалардын колдонулушу ж.б.

Кыргыз тилинин азыркы окуу программасы боюнча тилдин фонетика бөлүмү 5- жана 10-класстарда окутулат. Аталган бөлүмдү графика, орфоэпия, орфография жана кеп маданияты менен байланышта, биримдикте окутуу талабы коюлган. Профессор К.К. Сартбаев сунуш кылган концепциясында фонетиканы окутуу терең жана майдаланып берилип, окутуунун практикалык мааниси ачылып берилген эмес.

1. Фонетика жана орфоэпияны окутуунун максаты жана милдети

Кыргыз тилин окутууга коюлуп жаткан соңку талаптарга ылайык тилдин грамматикалык бөлүмдөрү окутуунун мазмуну эмес, окутуунун каражаты катары үйрөтүлүш керек экендигин баса белгилеп жатат. Ошондуктан профессор К.К.Сартбаевдин сунушун эске алуу менен фонетиканы окутуунун максаты менен милдеттерин төмөнкүдөй аныктап бердик.

Кыргыз тилинин фонетикасын окутуу

Максаттары:

Окуучулардын кыргыз тилинин тыбыштык системасын аң-сезимдүү түрдө өздөштүрүшү.

Окуучуларды азыркы кыргыз адабий тилинин орфографиялык нормалары менен жетик куралдандыруу.

Окуучулардын орфоэпиялык көндүмдөрүн калыптандыруу.

Милдеттери:

Кыргыз тилинин тыбыштык системасы тууралуу толук маалымат берүү, тыбыштык системанын лексика, сөз жасоо жана морфология менен байланышын көрсөтүү.

Тыбыш менен тамганы ажырата билүүгө үйрөтүү, орфографиялык сабаттуулугун арттыруу.

Үндүү, үнсүз тыбыштарды, алардын бөлүнүштөрүн үйрөтүү.

Үндөштүк мыйзамын толук түшүндүрүү.

Кептеги (сүйлөөдөгү) тыбыштык өзгөрүүлөрдүн болушун түшүндүрүү.

Орфоэпиялык нормаларга ылайык туура сүйлөөгө көнүктүрүү.

Орфографиялык сөздүктөр менен иштөө көндүмдөрүн калыптандыруу.

Басым, интонацияны туура коюп, сүйлөөгө көнүктүрүү.

Сүрөт №1. Кыргыз тилинин фонетикасын окутуу

2. Фонетика жана орфоэпияны окутуунун мазмуну.

Фонетиканы үндүү жана үнсүз тыбыштардын системасы катары карасак болот. Кеп процессинде тыбыштардын өзгөрүшү, жана тыбыш жана тамганын катышы жана фонетикалык транскрипциялоо дагы фонетиканын мазмуну болуп саналат.

Сөздү туура айтуу нормалары жана сүйлөмдү интонация менен айтуу бул фонетиканын негизги каражаттары болуп саналат. Ошондой эле өзүнүн жана башка бир адамдын речин орфоэпиялык нормалардын негизинде баалоо керек.

Фонетика боюнча алган билимин туура жазууда жана туура сүйлөөдө пайдалануу, өз практикасында колдонуу зарыл деп эсептейбиз.

3. Мектепте окутулуучу «Фонетика» жана «Орфоэпия» бөлүмүнүн негизги түшүнүктөрү. Номер 2 жок ???????

Фонетиканын негизги бирдиги катыры тыбыш эсептелет. Ал артикуляциялык (каткалаң жана жумшак үнсүздөр), акустикалык (үндүү жана үнсүз тыбыштар, уяң жана шуулдама үнсүздөр) жана функционалдык жагы (тилдин маани болуучу бирдиги) аркылуу ажыратылып берилет. Тыбышты ажыратып үйрөтүүдө транскрипциянын негизги элементтери тыбыштын жумшак же каткалаң экендиги, басымды мүнөздөө үчүн квадраттык кашаларды колдонсок болот. Тыбыштар кептеги сөздөрдүн маанисин өзгөртүүчү кызмат аткаргандыктан, башка тилдик баскычтардын: морфема, сөз формасы, сөз айкашы, сүйлөм сыяктуу курамында каралышы керек.

«Фонетика» бөлүмүндө орфоэпия маселеси да каралат. Орфоэпияда кыргыз адабий тилиндеги сөздөрдү туура нормасы окутулат. Сөздөрдү туура айтуу менен гана окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун арттыра алабыз. Ошондуктан фонетика бөлүмү орфэпия жана орфография менен тыгыз байланышта окутулушу керек деп эсептейбиз.

4. Фонетика жана орфоэпияны окутуу процессинде өздөштүрүлгөн көндүмдөр булар болууга тийиш:

- үндүү жана үнсүз тыбыштардын бөлүнүшү, алардын негизги белгилерин көрсөтө алуу;
- сөзгө фонетикалык-графикалык талдоо жүргүзө алуу;
- сөздү муунга туура бөлүштүрө алуу;
- үнсүздөрдүн жумшактыгын аныктоо;
- сөздү туура айтуу (орфоэпиялык нормалардын негизинде).

5. Фонетика жана орфоэпияны окутуунун принциптери.

- Тыбыш менен тамганын өзгөчөлүгүн, жалпылыгын ажырата билүү көндүмүнө ээ болуу;
- Тыбыштардын өзгөрүшүн сөз жана кеп менен биримдикте кароо көндүмү;
- Орфографиялык эрежелерди сөздүктүн жардамы менен үйрөнүү.

6. Фонетикалык көнүгүүлөр.

1) Фонетикалык талдоо – сөздөргө тыбыштык талдоо жүргүзүү.

Фонетикалык талдоонун тартиби:

1) Сөзгө орфографиялык талдоо жүргүзүү.
2) Сөздү муундарга бөлүштүрүп, тыбышты аныктоо.
3) Тыбыштарды тартиби боюнча мүнөздөп чыгуу. Үндүү тыбыштар үчүн ачык, жабык жана туюк муунга бөлүштүрүү. Үнсүз тыбыштар үчүн уяң же шуулдама, каткалаң же жумшак тыбыш экендигин көрсөтүп, кандай тамга менен берилгендигин көрсөтүү.
4) Тыбыш жана тамганын жалпы санын көрсөтүү.

Колдонулган адабияттар:

1. Токоева-Ставинская Б.Б., Камбаралиева У. Мамлекеттик (кыргыз) тилди билүү деңгээлине коюлган Талаптар. В2 – Ортодон жогору деңгээл. Толукталып 2-чыгарылышы. – Бишкек, 2017. – 72 б.

2. Кыргыз тилинин программасы. Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептердин жан гимназиялардын 5-11-класстары үчүн. – Бишкек, 2013. – 76 б.

3. Сартбаев К.К. Кыргыз тилин окутуунун методикасы. – Фрунзе: «Мектеп», 1978. – 308 б.

УДК 81.38:811.512.154

Бекназарова Б.Т.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Бекназарова Б.Т
КНУ им. Ж.Баласагына
Beknazarova B.T.
KNU J. Balasagyn

КӨРКӨМ ТЕКСТТЕГИ КӨӨНӨРГӨН СӨЗДӨРДҮН СТИЛДИК ТАБИЯТЫ
СТИЛОВАЯ ПРИРОДА СТАРЫХ СЛОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ
THE STYLE NATURE OF OLD WORDS IN THE LITERARY TEXT

Аннотация: Архаизм, историзм, диалектизм сөздөр алардын тарыхый көркөм чыгармада стилдик максатта колдонулушу, тилибизди байытуудагы мааниси, өткөн доорду реалисттик көз карашты сүрөттөдөгү, доордун учуруна жараша мүнөзүн берүү, сүрөткердин калемине көз каранды каралат. Архаизм, историзм, диалектизм сөздөр өткөн тарыхый доорду ишеничтүү сүрөттөп берүүнүн бирден бир негизги каражаты болуп эсептелет. Аны ыгына жараша стилизациялоо, чыгарманын негизин түзөт. Т.Сыдыкбековдун «Көк асаба» романындагы көөнөргөн сөздөрдү стилизациялоо чеберчилиги, анын стилдик максатта колдонулуш сыяктуу маселелер жөнүндө айтылат.

Аннотация: Слова архаизм, историзм, диалектика употребляются в зависимости от их стилистического употребления в исторических произведениях искусства, их значения в обогащении нашего языка, реалистического взгляда на прошлое в изображении, характера эпохи, пера художника. Слова архаизм, историзм, диалектика — единственные основные средства достоверного описания прошедшей исторической эпохи. Укладка его по мастерству – основа работы. В романе Т. Сыдыкбекова «Синий асаба(флаг)» рассматриваются такие вопросы, как искусство стилизации устаревших слов, использование его в стилистических целях.

Annotation: The words archaism, historicism, dialectics are used depending on their stylistic use in historical works of art, their meaning in enriching our language, the realistic view of the past in the image, the character of the epoch, the artist's pen. The words archaism, historicism, and dialectics are the only basic means of reliably describing the past historical epoch. Styling it according to skill is the basis of the work. T. Sydykbekov's novel "Blue flag" deals with such issues as the art of stylizing obsolete words, its use for stylistic purposes.

Негизги сөздөр: Сөз, архаизм, историзм, тарыхый, көркөм чыгарма, тил, стил, доор, көркөм.

Ключевые слова: Слово, архаизм, историзм, историческое, художественное произведение, язык, стиль, эпоха, искусство.

Keywords: Word, archaism, historicalism, historical, artistic work, language, style, epoch, art.

Көөнөргөн сөздөрдү акын-жазуучулар өздөрүнүн чыгармаларында таза стилдик максатта, чыгарманын көркөмдүк сапатын арттыруу үчүн колдонушат. Мындайда чыгармага ылайык тил таап, өткөн турмуштун ишенимдүү кейпин жасоо үчүн, башкача айтканда, ошол кездеги адамдардын сырткы портретин, кебин, үрп-адатын, салтын жана башка жактарын сүрөттөөдө автор бүгүнкү күндүн гана эмес, ошол учурдагы адамдардын сөздүгүн, сүйлөө, сөз куруу өзгөчөлүктөрүн реалдуу чагылдырууда көптөгөн көөнөргөн сөздөрдү пайдаланбай коюуга мүмкүн эмес. Конкреттүү алганда, көөнөргөн сөздөрдү колдонуунун төмөнкүдөй негизги учурларын көрсөтүүгө болот.

1. Жазуучу өткөн коомдун социалдык өзгөчөлүгүн, элдин турмуш-тиричилигин, коомдук зор кайра түзүүлөрдү реалдуу, ишенимдүү сүрөттөө үчүн ошол учурга мүнөздүү болуп, азыр унутулуп же пассивдешип кеткен тилдик элементтерге сөзсүз түрдө кайрылат, аларды кайра жандандырат

2. Эскирген сөздөр сүрөттөлүп жаткан учурдун тарыхый колоритин берүүнүн, ошол коомдун, ошол доордун мазмунун көрсөтүүнүн баалуу каражаты болуп. эстетикалык зор функцияны аткарат.

Көөнөргөн сөздөр — тарыхый категория. Алар коомдук өнүгүүнүн бир этабында, белгилүү тарыхый шарт-кырдаалдарда пайда болуп, ошондой эле өнүгүүнүн башка бир этабында адамдар ортосундагы пикир алышууну тейлөө касиетинен ажырап, акырындык менен тилдин сөздүк составынан сүрүлө баштайт. Демек, алардын тилде өмүр сүрүүсү, жашоосу белгилүү бир мезгил, убакыт менен чектелип, ушуга байланыштуу көөнөргөн сөздөр да белгилүү бир коомдук түзүлүшкө, белгилүү бир доорго мүнөздүү болот. Ал эми көркөм чыгармадагы камтылган окуянын кайсы доорго, кайсы коомдук түзүлүшкө тиешелүүлүгүнө байланыштуу ошол доордун, ошол коомдук түзүлүштүн ишенимдүү колоритин берүүнүн негизги бир жолу, анын көрсөткүчү — ушул көөнөргөн сөздөр. Ошондуктан жазуучулардын чыгармаларындагы жогоркудай көөнөргөн сөздөрдүн колдонулушу зарыл талаптардан келип чыгуучу көркөм адабий ыкма катары каралыш керек.

3. Көөнөргөн сөздөр элибиздин өткөндөгү оозеки кебинин үлгүсүн, түрүн, формасын айтылуучу ойго, пикирге ылайыктап стилдештирип берүү үчүн колдонулат. Мындай учурда жазуучу көркөм чыгарманын кейипкерлерин сүрөттөлүп жаткан мезгилге. Учурга ылайык тил менен сүйлөтүш үчүн стилдик каражат катары эскирген сөздөрдү пайдаланат.

Көөнөргөн сөздөр каармандарды өз учуруна, өз дооруна мүнөздүү болгон тилдик каражаттар аркылуу сүйлөтүү чыгарманын көркөмдүк сапатын, анын турмушка жакындыгын, реалдуулугун арттырат. Ошол эле маалда жазуучунун сөз менен иштөө жөндөмүнүн жетиктигин да айгинелейт.

4. Эскирген сөздөр сатиралык, юмордук мүнөздөгү чыгармалардын каражаты катары кандайдыр бир эскиликти, артта калгандыкты табалоо, какшыктоо, мыскылдоо иретинде да колдонулат. Бул ыкма тилдеги иронияныН, башкача айтканда, кандайдыр бир сөздү же сөздөрдүн түрмөгүн стилдик максатта өзүнүн түз маанисине карама-каршы коёт. Мындай сөздөр көбүнчө фельетондук чыгармаларда, жанытма, какшык түрүндө жазылган аңгемелерде же башка түрдөгү көркөм чыгармалардын ичинде ирониялык стилдин элементи, каражаты катары жолугат. Бирок көркөм чыгармаларда көөнөргөн сөздөрдү туш келди, башаламан колдоно берүүгө болбойт, б.а. , тарыхый чыгарма жазуу — бул көөнөргөн көздөрдү шыгыратып тизип коюу дегендик эмес. Көркөм чыгарма, баарыдан мурда, бүгүнкү күндүн окурмандарына арналат, демек, анын тили окурмандардын баарына тегиз түшүнүктүү болууга тийиш. Муну эске албай, көөнөргөн сөздөрдү ой келди, ыксыз колдонуу чыгарманын көркөмдүк-эстетикалык беделине доо кетирет, окурмандардын түшүнүүсүнө кедерги болот. Кыскасы, эскирген сөздөрдү колдонуунун да өзүнчө мүдөө-талабы, жол-жобосу бар. Буга ылайык. көөнөргөн сөздөр көбүнчө каармандардын кебинде учурайт, ал эми автордук кепте ал өтө сейрек колдонулат.

Көөнөргөн сөздөр стилистикалык максатка багындырбай, автордук баяндоодо колдонууга болбойт, анткени ал түшүнүктүн учурундагы закондуу туюндуруучусу болгон синоними тилде азыр жашап жатат. Ал эми көркөм чыгарма бүгүнкү күндүн окуучуларына арналат, ошону менен бирге көркөм чыгармаларда жолуккан көөнөргөн сөздөрдүн бардыгы эле стилистикалык максатта колдонулган экен деп түшүнүүгө болбойт. Бүгүнкү күндө бул көөнөргөн сөздөр деп эсептелген сөздөр 20-30-жылдарда кадыресе эле сөздөр болгон жана жазуучулар тарабынан алар чыгармага атайын стилистикалык түс менен берүү үчүн эмес, жөнөкөй гана тилдик каражат катары пайдаланылган.

Ошентип, кыргыз тилиндеги эскирген жана жаңы сөздөр эң биринчи доорду, ошол мезгилди мүнөздөөчү касиетке ээ. Акын – жазуучулар дагы элдин өткөн турмушун өткөн доордун калоритин түзүү үчүн көркөм чыгармаларда, өзгөчө тарыхый көркөм

чыгармаларда, автордук баяндоодо да, персонаждардын кебинде да мындай сөздөрдү кеңири пайдаланышат. Эскирген сөздөр жана неологизм сөздөр өз мезгилин мүнөздөөчү касиетке ээ болгондуктан, аларды азыркы учурда колдонулган башка сөздөр менен алмаштырып берүүгө мүмкүн эмес.

Ал эми көркөм чыгарманын персонаждарын ошол сүрөттөлүп жаткан мезгилге ылайык көрсөтө алган. Мезгилдин өз учуруна шайкеш келген тил менен сүйлөтүш үчүн акын, жазуучулар тилдик каражат катары кыргыз тилиндеги эскирген сөздөргө кайрылышат.

Мунсуз чыгармадагы берилген ойлор окурмандарга жеткиликтүү боло алмак эмес. Бул акын, жазуучулардын чыгармаларынын көркөмдүгүн арттырат.

Ал эми жогоркудай диалектилик (же говордун) деп эсептелген сөздөрдүн аталган чыгармада бир топ эле учурашы жана колдонулушу бул жазуучунун ошол мезгилдин,учурдун б.а., ата-бабалардын тили менен берүүгө, (каармандарды сүйлөтүүгө аракеттенгендигин) көрүүгө болот.

Алсак, чыгармада мындай сөздөр, сүйлөмдөр бир топ эле учурашына күбө боло алабыз.

Мисалы, Уа, баба жырылмын сактан!

Мен сендерге не айттым эде деген сыяктуу сүйлөмдөр, айрыкча баатырлардын жүрүш-турушуна, кулк-мүнөздөрүн калыптандырууда эр кишинин кебинен көп эле кездешкенин көрө алабыз. Мындагы уа, жырылмын, не эде деген сөздөрдүн кээ бирлери азыркы күндө деле адабий тилден учурабаганы менен кепте, же диалектилерде (говорлордо) айрыкча ичкилик говорунда (түштүк-чыгыш) арбын, көбүрөөк учурай турганын белгилеп кетүүгө болот.

Эми бул сөздөрдүн кимиси эскирип, көөнөрүп архаизмге (историзмге) айлангандыгы жана кайсыл сөздөр тектеш түрк тилдеринде же алардын диалектилеринде (говор) же кыргыз тилинин диалектилеринде учурай тургандыгы жөнүндө азыноолак кеп учугун улап өтмөкчүбүз.

Жогоруда сөз кылынып өтүлгөндөй сөздөр акын-жазуучулардын чыгармаларында кеңири учурай тургандыгына күбө болобуз. Жазуучулардын ичинен Т.Сыдыкбековдун чыгармаларында көөнөргөн сөздөргө, диалектилик сөздөргө көп учурда кеңири орун берилгендигин белгилей кетүүгө болот.

Автор не үчүн, неликтен, небак, ол, тириктери, турпак деген сыяктуу адабий тилдин нормасына ылайык келбеген жогоркудай сөздөрдү чыгармада кеңири колдонгон.

Т.Сыдыкбековдун «Кең суу» романынын биринчи китеби 1937-жылы жары көргөн. Ысык-Көл говорунда (б) тыбышы менен айтылуучу сөздөрдүн көпчүлүгү бул чыгармада (п) менен жазылып адабий нормага туура келет. Мисалы, Бул кезде Саякбай пайгамбар жашына келген курагы (Т.С.); Беш катындан эки уул, үч кызы болуп, беш перзент көрүптүр (Т.С.). Ал эми «Көк асаба» романынан деле мындай мисалдарды көрүүгө болот.

Мисалы, Алп ээси – Киши Пишери. (Т.С.) Бүт уруунун чоң ичиги ыраазы…(Т.С.).

Муну менен катар, көбүнчө каармандардын кебинде, кээде автордук кепте да (п) тыбышынын орду (б) тыбышы менен алмаштырылып, түндүк говорлордун б-чылдык белгисин даана көрүүгө болот.

Мисалы, Табгач амалы, анын көз жоосун алган

Жибегине, булуна алданбаң… (Т.С.)

Ошондой эле автордун «Тоо арасында» романынын биринчи басылган китеби менен кийин кайра басылган китебиндеги сөздөрдү алып көрөлү. Мында, баселке, бикир, бас

түрүндөгү сөздөр кийинки китепте паселке, пикир, пас болуп берилгенин, оңдолгонун көрөбүз. Анткени реалистик сүрөттөө ыкмасы персонаждын кеп бөтөнчөлүгүнөн да кабар берүүнү талап кылат. Бирок каармандын кебин бүтүндөй эле жергиликтүү өзгөчөлүктөргө толтуруп жиберүү көркөм адабиятта өзүн актай бербейт. Жогоруда көрсөтүлгөн пенде, пайда сөздөрүн бенде, байда болуп өзгөрүшү буга далил.

Мисалы, «Ар бир пендемдин өз каалаган дининде жүрүүгө эрк беремин» - деген. (Т.С.) Буга «Көк асаба» романындагы персонаждардын тилинен да мисалдарды келтирип өтөлү.

Мисалы, - Жалгыз калган?! Ол Барс элине жалгыз калды?! Ол Барс, элине жолборсту чаппайды?! Ол кайда, коркок күчүктү тирүүлөй жутуп салайын?! Өк! Көк! (Т.С.)

- Өз, не ууру. Не ичтен сыртка кеп ташыган бүлдүргүч. Ону карабаңдар?! –деп Элчур буйруп салды. (Т.С.) Сен окуп келдиң. Биз мында эпир-эпир тайгак жол басып, татаал ашуу аштык .(Т.С.)

Бул сүйлөмдөрдөгү «эпир-эпир» деген сөз адабий тилдеги «небир –небир», «эчен-эчен татаал» деген сөздөргө туура келет. Ал эми ушул эле сөздүн «Көк асаба романында колдонулган варианты башкача.

Мисалы, у-ай…непир, непир зомбулук бар бул дүйнөдө?! (Т.С.)

Сөз ортосунда (б) тыбышынын (п) тыбышына өтүшү Т.Сыдыкбековдун бул романынан бир топ эле мисалдардан байкоого болот. Ал эми параандуу сөзүнүн учурашы автордун бир топ эле чыгармаларынан учурайт.

Мисалы, Деген менен айлына барктуу адам, башкаларга да параандуу көрүнүп, жөндүү айткан кеби жакшылардын кулагында. Ак үйлөрдүн алдында параандуу кишилер жардана турушат. (Т.С.)

Жазуучунун «Көк асаба» романынан төмөнкүдөй архаизм сөздөрдү кездештирүүгө болот.

Мисалы, Ошол арзаманда жашап өтүшкөн ажо, або, баатыр-колбашчы, алп эрендердин бири жалпы калайыктын камын көрсө, бири керт башынын кызыгы үчүн уруусун саткан. (Т.С.). Каньшалыкты туюндурган – катын бул кезде өтө орой угулат. Бул сүйлөмдөгү ажо, або, кол башчы сыяктуу сөздөр эскирген сөздөр болуп эсептелет жана азыркы учурда колдонулбайт. Ол акылдуу, адептүү падыша болуп туруп чын дүнүйөгө кетти.(Т.С.)Бизде тогуздан энчи калганы шондон. Олордон акылдуу, дөөлөттүүсү Түтүк болду. Ол кезде барча эл дөөлөттүү болду. Дөөлөттөн эсирген бутпарачылык башталды. Олор эр жеткенде элди экиге бөлдү. (Т.С.) Мында ол, шондо, олордон, ал, барча, бутпарачылык деген сыяктуу сөздөр архаизм сөздөр жана диалектилик сөздөр. Ошо Уузкандын жыгырма төрт небереси болду. Кенжеси – кыргыз эди. Ондо кыргыз жергесине бейкут жаткан эл. (Т.С.) Бул сүйлөмдө жыгырма төрт, эди деген кыргыз тилине мүнөздүү эмес сөздөр менен ондо деген диалектизм учурайт.

Белгилей кетчү нерсе жогоруда берилген мисалдардагы шилтеме, жактама ат атоочтордун бул формалары бүгүнкү күндө деле кыргыз тилинин түштүк диалектисине мүнөздүү көрүнүш экенин айтсак болот.

Ал чакта ырыс, даркан деген белгилер болгон. Кыргыз уругу кырылды, тириктер бытырады. (Т.С.)

Билги деген сөз архаизм болсо, тириктери деген сөз диалектизм болуп саналат. Ошондой эле төмөнкүдөй сөздөрдү да кеңири кезиктирүүгө болот.

Мисалы, Татып алдың, уул! Бу эр атан жаткан ыйы жердин турпагы. Ону табгач амалдап өлтүрдү. О баштаган кошуундар кол башчысы жок туру. (Т.С.)

Мында татып алың, турпагы, ону, табыгач, ол, кошуун, кол башчы деген сөздөр кыргыз адабий тилиндеги нормаларга ылайык келбеген жана көөнөргөн сөздөр болуп саналат. Ошондой эле бул жерде тыныч, эде, эдик, тумарча, жылбырскы, эдиң го, жанчар сыяктуу сөздөрдүн да өтө эле арбын учураганына күбө болобуз. Тыныч деген сөз тынч, эди деген сөз эле, эдик деген сөз элек, эдиң го деген сөз элең го деген адабий тилдеги сөздөрдүн ордуна колдонулган. Мында персонаждардын кебинде мындай сөздөр өтө көп. Ал эми тумарча, жылбырскы, жанчар сыяктуу сөздөр диний жана чарбачылык, курал-жарактарга тиешелүү эскирген сөздөр болуп саналат. Талас говоруна мүнөздүү отуру, туру, жүрү, келатыры сыяктуу сөздөр да бул чыгармада сейрек эмес.

Мисалы, Сени бабаң тосуп отуру. Чап! (Т.С.).

Белги, эрен, болдурчу, чабычу, айгайлаган сыяктуу коомдук-саясий жана этиш сөздөрдүн башка тилдердеги сөздөрдөн (б.а., тектеш түрк элдеринен мисалы, анын ичинен казак тилинде учураган сөздөрдөн) экендигин байкоого болот.

Мисалы, Айгайлаган кыйкырык-чуу күчөйт, абыр-дабыр дүбүрт калың жерди дүңгүрөтөт.(Т.С.)

Татып алың, уул. (Т.С.). Ошондой эле булардан башка өтүрүк, айгай, матаң, не, кемийди, болбойду, беди, не болур сыяктуу сөздөр абдан арбын кездешет.

Жети түлүк, кыйырдайбыз, келатыр, асаба, каскак, эр-түтүк, үстүдө, астыда, ада деген сөздөрдүн да кеңири кездешкенин көрөбүз.

Мисалы, Жети түлүк төлдөп, эл муң билбесин! Жоо келсе кыйырдайбыз! - деген сүйлөмдөрдө жети түлүк мал чарбасына тиешелүү сөз болсо, кыйырдайбыз деген эл четине жоо келсе карап турбайбыз, аны коргойбуз деген мааниде, ал эми асаба деген сөз уруунун желеги, туусу экендигин билдирсе, каскак деген түз шыргый баканды билдирет, ада деген сөз бүттү, калбады деген мааниге туура келет. Эр-түтүк деген бул эрдиктин наамын билдирсе, үстүдө, астыда деген сөздөр үстүндө, астында деген сөздөрдө (н) тыбышынын түшүрүлүп айтылган диалектилик формасы. Жети түлүк жылкыны, кулан, топоз, уй, эчки, төө, койду билдирсе, ал эми беш түмөн деген сөз колго анын санына карата айтылуучу сөз экендигин көрөбүз. Ошондой эле эскиче жыл, ай аттарынын аталышы боюнча да төмөндөгүдөй мисалдарды көрүүгө болот.

Мисалы, Бул чабуул 602-ит жылы чын курандын тогузунчу түнүндө таңдын эре-сересинде табгач колунун башкы кол башчысы Сан-Лин-Хе ээрчиткен он миңдей жоо аскери каптады. (Т.С.)

Мында жыл жана ай аттарынын аталышы, башкача айтканда, 602-ит жылы чын курандын деген сөздөр эскирген (архаизм) сөздөр болуп саналат. Ошондой эле бул романда сан атоочтордун айтылыш өзгөчөлүгүн да байкоого болот.

Мисалы, Анын ол, мени ээрден так көтөрүп бир онду санаганча колун түшүрбөдү. (Т.С.)

Демек, мында бирден онду санаганча деген сөздү бир онду деп берген. Ошондой эле кыргыз тилиндеги жактама ат атоочтордун да тыбыштык өзгөчөлүгүн байкоого болот.

Мисалы, Ал калган кырк чыбыкты маа бергизди. (Т.С.)

Мен саа эбимди көрсөттүм. Анддан эмине алып калдың? Эми аны, сен маа көрсөт. (Т.С.)

Бул сүйлөмдөрдө маа, саа деген жактама ат атоочтордун ордуна маа, саа деген форма колдонулганын көрдүк.

Туулга, шуушун, балбал деген эскирген сөздөрдү да бул чыгарманын көп жеринен кездештирүүгө болот.

Мисалы, Туулгасы баскан саамайынан шүүшүн кан сызылганын көрө калдым. Эр Күлчүр көп элди кыдырата карап, соңгу демин алды: «Көрүмдүн чеесине таштан балбал коюңдар!». (Т.С.) Мындагы туулга, шүүшүн, балбал деген көөнөргөн сөздөр экенин даана байкоого болот. Себеби, мындай сөздөр азыркы адабий тилде учурабайт, бирок мындай сөздөр ушул сыяктуу көркөм чыгармаларда, элдик оозеки чыгармаларда, эпостордо, макалдарда кеңири жолугат. Жогорудагы сүйлөмдөгү «көрүмдүн» деген сөздүн «гөр» деген вариантын да кездештирсек болот.

Мисалы, Гөр казуу…

Гөр казуу…

Гөр казуу…

О, түндө гөр казуу күндүзгүдөй эмес, жеңил. (Т.С.)

Бул сөздүн эки вариантта «көр» жана «гөр» деген варианттарда тең колдоно бергендигин байкоого болот. «Гөр» кыргыз тилинин түштүк диалектисине тиешелүү диалектилик сөз экенин көрүүгө болот. Романда бул сөздөр бирдей мааниде колдонулганын көрөбүз. Ал эми төмөнкүдөй фонетикалык (тыбыштык) өзгөчөлүктөргө ээ болуп турган сөздөрдү кеңири, көп учуратууга болот. Булар айрыкча сүйлөмдүн аяккы сөзүндө, б.а., этиштерден көбүрөөк байкалганын көрөбүз.

Мисалы, Эми алты жашар бала атка араң чабыыр. Ээ, эр кичириир, ат азыр…(Т.С.)

Мында кыргыз тилиндеги созулмасы жок (ы) жана (и) тыбыштарынын созулма түрдө колдонулганын көрүүгө болот.

Жолбун уйлу багып, отун алып, от жагып, таш кордо белендеп, аш-тамак бышырып калат. (Т.С.)

Жоодон коргоноор асбат шол! (Т.С.)

Деген менен каксыга элек жаш да. Кээде сөлтө бата түшкөн балтасын тартаарда темтеңдей калат. (Т.С.)

Бул сүйлөмдөрдө таш-кордо, асаба, асбаб, каксыга, сөлтө деген сөздөрдүн адабий тилдин нормасынан четтеп турганы байкалат. Таш кордо, үй-жайды карап, тамак бышырып, башкача айтканда, «үй күчүк» болуп деген мааниде колдонулса, асбаб деген сөз аспап деген мааниде, каксыга-кабырга эти ката элек маанисинде, шол-ошол маанисинде, сөлгө-кескен жыгачтын балта уруучу жерин түшүндүрүп турарын көрсөк болот. Төмөнкүдөй этиштердин өзгөчөлүгүн байкоого болот.

Мисалы, Ону токой ээси керек кезинде кишиге ыйгарды. Ыйык токой ээси өзү алчу нерсени мезгилсиз өзү түгөтпөсүн деп, жанагыдай тентекти, жарыктык жазалайды… Кайгыдан сыздаган мүйүзүн жыгачка кагады. Маал-маал өрт болуп. Антпесе, ал өзүн-өзү кордойду. Жөө калады. Киши көккө, ыйык Жер сууг сыйынбаса, карга каклыр. (Т.С.) Мындагы этиштердин айтылыш, жазылыш өзгөчөлүгүн жазуучу персонаждардын тили менен берүүгө аракет кылганын байкоого болот.

Ошондой эле чыгармада түрк элдеринин жана коңшулаш жашаган элдердин, уруулардын аттарына кайрылып көрөлү.

Мында аз, чаа, табган,өз, куруй, түпүт, төөлөс, урум, турум, абар, изгил, баргы деген сыяктуу уруулардын аттары кездешкенин көрөбүз.

Мисалы, -Шер, сен экибиз табгачка аттансак шаабыз жетпес.

-Олор көп.

-Бу колу оноу изгилди чабалы. Атакөрү, тигил аздын журтунча жанчар сугуп, жебе тартаарды унутуп калсак, ботом, бизди тепсиир кийин. (Т.С.)

Тигил түргөштүн баш каганы Берлик Үч-Суу ураанына чакырды. Ону менен токтободу. Алтургай тигил төөлөстүн эр Карачурун, таттын Танры эренин, он октун Жарык тегинин… ураанымa чакырамын деген алп Берлик эми Адылтай ажону да өзүнө баш ийдиргиси бар. (Т.С.)

Жогорудагы мисалдарда келтирилгендей сүйлөмдөгү уруу аттары бул романда ондоп саналат. Бул болсо автордун тарыхый окуяларды, санжыраны жакшы билгендиги менен түшүндүрүлөт. Анткени бул фактыларды автор тарыхый булактардан, жазма эстелитерден жана алар жөнүндөгү материалдардан тааныштыгы бар экендигин көрсөтө алган. Ошону менен бирге бул романда адам аттарынын берилиши да белгилүү орун ээлеп турат.

Мисалы, Адылтай ажо, Эр-Киши, Эр-Күлчүр, Эрдене, Элтерес, Барс, Буйлаш, Чогулдур, Урдана, Азманабу, Чекир бий, Жаш-Тегин, Жолборс, Дөө аке, Бозуул, Тогуул, Сен-Ли-Ха, Эсенлай, Лай-Фу, Ууз хан, Ууз Алп, Сайкал, Айым эне, Карачур, Орок, Күлчүр, Жибекжан, Талмыз кыз сыяктуу адам аттары өз каармандарына ыйгаруу менен бир кыйла ийгиликтүү, түшүмдүү аракет жасаганы менен айырмаланып турат. Тематикалык жактан алганда архаизмдер ар кайсы сөздүк тобунан кезиктирүүгө болот. Эски үрп-адаттарга байланыштуу төмөнкүдөй сөздөрдү романдан көп эле учуратууга болот.

Мисалы, Эр-Киши алаканындагы топурактан балага үч ирет жалатты. (Т.С.)

Асаба булгалоо журтка абрай, ата, жеңиш чакыруу. Ошондой!-деди зор киши.

-Бирден сынды. Кыркы бириксе сынбады. (Т.С.)

Мындагы ар кандай ырымдарга жана тарбиялоо ишине карата жүргүзүлгөн иштер жөнүндө айтылды.

Буюм-тайымдардын аттарына байланыштуу төмөнкүдөй сөздөрдү жолуктурууга болот.

Мисалы, Бата айтылган соң, ажо алдында турган болот тинтени жалтыратып, алаканына салды да балага тосту: -Элден кетпейм! Ак жолдон тайыбайм! деп ак тинтенин мизин өп, уул! (Т.С.)

Бул сүйлөмдөгү тинте деген сөз курал экенин, башкача айтканда, кылычтын бир түрү экенин автор эскирген сөздөр аркылуу бергенин көрсөк болот. Ошону менен бирге бир топ эле архаизм сөздөрдү кездештирүүгө болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Акматов Т., Өмүралиева С. Кыргыз тили, Фонетика, лексика. –Фрунзе, Мектеп, 1990.
2. Биялиев А. Манас эпосунун тили жана стили. Б., 2004.
3. Жантөшева Ж.К. Жантөшевдин чыгармасынын тили, -Ала-Тоо, 1979. №10.
4. Кырбашев А. А.Осмоновдун поэзиясынын тили, -Фрунзе, 1967.
5. Мамытов Ж. Кыргыз тилиндеги эскирген лексика –«Эл агартуу», №12, 1977.
6. Махмудов А. Казак тилиндеги архаизм,. –Автореф.канд.дисс. –Алма-Ата, 1963.
7. Сейдакматов К. Кыргыз тилиндеги сөз маанисинин жана вариантарынын өнүгүшү. – Ф., Илим, 1982.
8. Юдахин К.К. Кыргызча-орусча сөздүк. –М., 1965.
9. Көркөм адабияттын стилистикасы, -М. Илим, 1982.

УДК 37:371.31

Дөөлөтбакова Р. Ж.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Дөөлөтбакова Р. Ж.
КНУ им.Ж.Баласагына
Doolotbakova R. J.
KNU J. Balasagyn

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ ЖАНА МЫЙЗАМ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК И ЗАКОН
THE STATE LANGUAGE AND lAW

Аннотация: Мамлекетик тл катары кыргыз тилин жогорку окуу жайларында кесипке ыңгайлаштыруу б.а. кыргыз тилин юридикалык кесиптик багытта тил үйрөтүү кызыкчылыгы негизги орунга чыккандыктан, бул макалада юридикалык билим берүүнүн базасында маанилүү орунга ээ болгон темаларды жаңы ыкмалар менен инновациялап студенттерге жеткирүү болуп саналат. Аннотация ондош керек.

Аннотация: В связи с профессионализацией кыргызского языка как государственного языка в вузах, иначе говоря, заинтересованность преподовании кыргызского языка в юридической профессии, основное внимание в данной статье уделяется на то, чтобы обучать студентов имеющим важные роли темам в юридическом образования путем новой и инновационной методикам преподования.

Annotation: Professionalization of the Kyrgyz language as a state language in higher education, in other words, the interest in teaching the Kyrgyz language in the legal profession, the main focus of this article is to innovatively present topics that play an important role in the legal education

Негизги сөздөр: кыргыз тили**,** мамлекеттик тил, мыйзам, берене, Кыргыз Республикасынын Конституциясы, Кыргыз Республикасынын Президенти, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин төрагасы, Кыргыз Республикасынын премьер-министри, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун төрагасы

Ключевые слова: Кыргызский язык, Государственный язык, закон, статья, Конституция Кыргызской Республики, Президент Кыргызской Республики, Спикер Парламента Кыргызской Республики, Премьер-министр Кыргызской Республики, Преседатель Верховного суда Кыргызской Республики

Keywords: The Kyrgyz language, a state language a law, article of the Kyrgyz Republic, Constitution, A President of the Kyrgyz Republic, A speaker of the Parliament of the Kyrgyz Republic, A Prime-Minister of the Kyrgyz Republic, A chairman of the Supreme Court of the Kyrgyz Republic

Кыргыз тили – Кыргыз Республикасынын мамлекеттүүлүгүнүн эң башкы негиздеринин бири болуп саналат. 2010-жылдын 27-июнундагы Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 10-беренесине ылайык Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили – кыргыз тили [1,3]. Сноска [1, 3 –б.] сыяктуу коюлушу керек.

«Кыргыз ССРинин Мамлекеттик тили жөнүндө» мыйзамы Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасынын 1989-жылдын 23-сентябрында он биринчи шайланган

Кыргыз ССР Жогорку Советинин кезексиз онунчу сессиясында кабыл алынган. Бул мыйзам кыргыз тили кыргыз элинин мамлекеттик тили, улуттук маданияттын эң жогорку формасы катары өнүгүшүн камсыз кылуу жана мамлекетибиздеги иш кагаздарды жөнөкөй арыздан баштап, мамлекеттик жарлыктарга чейин кыргыз тилинде жүргүзүү максатында кабыл алынган. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган мамлекеттик ишмердүүлүктүн жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун баардык чөйрөлөрүндө милдеттүү түрдө мамлекеттик тил колдонулат.

Кыргыз Республикасынын 1989-жылдын 23-сентябрында кабыл алынган «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндөгү» мыйзамынан кийин кыргыз тили эгемендүү мамлекеттин мамлекеттик тилине айланып өзүнүн өнүгүү этабынын жаңы баскычын баштады.

11-берене: Мамлекеттик тил – Кыргыз ССРинин мамлекеттик бийлик жана башкаруу органдарынын тили. Ал иш кагаздарын жазууда, заседание жана жумушчу кеңешмелеринде колдонулат...

Бул мыйзамдын жарыяланышы менен бүгүнкү жашоодо олуттуу маселени козгогон жана коомду кызыктырган маселе болуп келет. Кыргыз элинин турмушунда, кыргыз тилинин саясий-социалдык маанисин жана келечегин аныктоодо, андан ары өнүктүрүүдө «Кыргыз Респуцбликасынын мамлекеттик тили жөнүндө» 2004-жылдын 12-февралында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Мыйзам чыгаруу жыйыны тарабынан кабыл алынган мыйзамынын мааниси өтө чоң. Мыйзам боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин атайын 2004-жылы республиканын бардык тармактарында колдонуу маселеси катуу коюлган.

1-берене: Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык кыргыз тили Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили болуп саналат.

6-берене: Балдарга мамлекеттик тилди жана эне тилин үйрөтүү ата-энелердин парзы жана ал мамлекет тарабынан колдоого алынат.

8-берене: Кыргыз Республикасынын Президенти, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин төрагасы, Кыргыз Республикасынын премьер- министри, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун төрагасы мамлекеттик тилди билүүгө – мамлекеттик тилде окуй, жаза, өз оюн айта жана эл алдында сүйлөй билүүгө милдеттүү.

9-берене: Тизмеси Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан аныктала турган мамлекеттик кызматчылар өздөрүнүн кызматтык милдеттерин аткаруу үчүн мамлекеттик тилди зарыл болгон өлчөмдө билүүгө милдеттүү.

4-бөлүм: Иш кагаздарын жүргүзүүдө мамлекеттик тилди колдонуу

17-берене: Мамлекеттик бийлик, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана башка мамлекеттик уюмдардын жетекчилери өз кызматкерлеринин мамлекеттик тилди үйрөнүшүнө шарт түзөт, иш кагаздарынын мамлекеттик тилде жүргүзүлүшүн камсыз кылат.

5-бөлүм: Билим, илим жана маданият чөйрөсүндө мамлекеттик тилди пайдалануу.

18-берене: Кыргыз Республикасынын билим берүү тутумунда мамлекеттик тил республикалык жана (же) жергиликтүү бюджеттерден каржылануучу мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде, кесиптик билим берүүнүн башталгыч, орто жана жогорку окуу жайларында, кошумча кесиптик билим берүү мекемелеринде окутуунун жана тарбиялоонун негизги тили болуп саналат.

19-берене: Кыргыз Республикасында илимий эмгектердин тилин тандап алуу мүмкүндүгү берилет, илимдин бардык тармактары боюнча мамлекеттик тилде изилдөөлөрдү жүргүзүү,

аларды жарыялоо жана илимий жетишкендиктерди ар тараптан колдоо үчүн кеңири шарттар түзүлөт жана мамлекет тарабынан колдоого алынат. Окумуштуулук даража алуу үчүн илимий эмгекти коргоо мамлекеттик же расмий тилде жүзөгө ашырылат.

20-берене: Кыргыз Республикасында мамлекеттик тил маданият, искусство, жалпыга маалымдоо чөйрөйрлөрүндөгү негизги тил болуп саналат.

6-бөлүмү: Мамлекеттик тилди сот өндүрүшүндө, куралдуу күчтөрдө, нотариат органдарынын ишинде, жарандык абалдын актыларын жазууда колдонуу.

21-берене: Кыргыз Республикасында сот өндүрүшү Кыргыз Республикасынын процесстик мыйзамдарында каралган тартипте жүзөгө ашырылат. Мамлекеттик же расмий тилди билишпеген жазыктык сот өндүрүшүнүн катышуучулары мамлекеттин эсебинен тиешелүү которуу менен камсыз болууга тийиш. Мамлекеттик же расмий тилди билишпеген жарандык сот өндүрүшүнүн катышуучулары өздөрүнүн каражаттарынын эсебинен тиешелүү котороуну камсыз кылууга тийиш.

22-берене: Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүндө, Кыргыз Республикасынын Чек ара кызматында, Ички аскерлерде жана Кыргыз Республикасынын Улуттук гвардиясында, ошондой эле Кыргыз Республикасындагы бардык аскердик түзүлүштөрдө милдеттүү түрдө мамлекеттик тил иштетилет.

23-берене: Жарандык абалдын актыларын жазууну нотариат жагынан жол-жоболоштуруу мамлекеттик тилде, зарыл болгон учурларда расмий тилде жүзөгө ашырылат. Мамлекеттик тилде жазылган жарандык абалдын актысы түп нуска болуп саналат.

8-бөлүм: Мамлекеттик тилди сактоо жана коргоо.

32-берене: Кыргыз Республикасында мамлекеттик тилди сактоо, коргоо жана иштетүү Кыргыз Республикасынын Президенти, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, жергиликтүү мамлекеттик администрация башчылары, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан камсыз кылынат [2, 3-10 –бб.].

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү мамлекеттик тил жөнүндө мыйзам чыкканда эле мыйзамдагы максат-милдеттерди аткаруу, иш жүзүнө ашыруу боюнча атайын программа кабыл алынган. Бул программа боюнча милдеттер көпчүлүк уюмдарга, министрликтер менен катар Улуттук илимдер академиясынын наамдуу окумуштууларына жүктөлгөн эле. Бүгүнкү күндө атайын орто жана жогорку окуу жайларында кыргыз тили мамлекеттик тил деген статуста окутулуп жатат.

Кыргыз тили - кыргыз мамлекетинин жана кыргыз элинин улуттук тили болуп саналат.Ошондуктан, кыргыз тили кыргыз элинин ыйык байлыгы, кыргыз элинин адеп-ахлактары, каада- салттары, улуттук эс тутуму, улуттук кызыкчылыктары, элибиздин башынан өткөргөн тарыхы, бир сөз менен айтканда, бүгүн кыргыз улутун түзүп турган баалуулуктардын баары кыргыз тилинде сакталган.

Кыргыз тили – кыргыз улутунун жүрөгү. Анын аң-сезими. Ал эми Кыргыз Республикасында жашап жаткан башка улуттун өкүлдөрү уюткулуу тилин үйрөнүү жана билүү алардын парзы. Бүгүнкү күндө кыргыз тили коомдук жана мамлекеттик түзлүштүн бардык чөйрөлөрүндө, мектептерде, атайын орто окуу жайларында, жогорку окуу жайларында колдонулуп,өзүнүн функциясын аткарып келе жатат. Бирок муну менен чектелбестен мамлекеттик тилге мамлекеттик камкордуктун болушу абдан зарыл.

Кыргыз тилин коргоо – мамлекетибизди анын пйдубалын коргоо жана келечегине кам көрүү, анын тагдырына кайдыгер карабай , кыргыз элин улут катары сактап калууга камкордугубуз болуп эсептелет. Улуттук тилибизди көздүн карегиндей сактайлы. Биз

кыргыз тилди, эне тилибизди коргогонубуз мамлекеттүүлүгүбүздүн негизин, пайдубалын коргогонубуз. Эртеңки тил тагдырына кам жегенибиз кыргыз элинин улут катары сакталышына жана толук кандуу өсүп-өнүгүшүнө камкордук көргөнүбүз болуп саналат. Кыргыз тили мамлекеттик тил болгондон кийин, эң биринчи мамлекеттик башкаруунун тили болушу зарыл. Мамлекеттик тилди өлкө ичинде ар бир адам билүү үчүн анын адистикке таандык багыттарын аныктап чыгуу менен бардык предметтерге айкалыштыруу аркылуу билим берүү зарыл экендигин, аны турмушта колдонуу муктаждыктары аныкталды. Азыркы учурда укук коргоо, укук колдонуу органдарында, укук тармакта, сот өндүрүшүндө иш кагаздарын толук кандуу кыргыз тилинде жүргүзүү актуалдуу маселелерден болуп саналат. Ошондуктан биз жана сиз Кыргыз Республикасынын атуулдары, мамлекеттик тилдин өнүгүп-өсүүсүнө жооптуу түрдө кам көрүүбүз керек. Кыргыз мамлекетибизди барктап, мамлекеттик тил мыйзамын аткарууда улуу улут экенибизди сезип, өз эне тилибизде сүйлөө, жана сүйлөшүү муктаждыгын канааттандыруу максатын ишке ашырууга зарыл болгон кептик конструкцияларды, кесиптик терминдерди, ошол тил менен иш алып барууга зарыл болгон иш кагаздарын үйрөнүү керектигин алдыга коюп отурат.

Кыргыз элинин сыймыктуу уулу, залкар жазуучусу Чыңгыз Айтматов: «Эне тил – бул эне» деген. Демек, эненин алдында баланын кандай милдети болсо, биз баардыгыбыз эне тилибизди сактап, аны коргоп, өнүктрүп-өстүрүү үчүн милдеттүүбүз. Кыргыз тили - эне тилибиз бүткүл кыргыз элинин байлыгы болуп саналат. Элибиз өз тилин – эне тили деп атаганы да тегин жерден болбосо керек. Жарык дүйнөгө келген ар бир наристе он сегиз миң ааламдын сырларын тил аркылуу таанып билет. Байыркы ата-бабалар менен кыргыздын бүгүнкү урпактары генетикалык, маалыматтык түйшүк, санаа аркылуу байланышып турат. Эгер бала өз эне тилин билбесе ушул байланыш үзүлөт.

Кыргыз тили – эне тили

Сүтү менен бирге келген энемдин,
Эне тилим сен жетелеп көгөрдүм.
Эне тилди энем мага үйрөткөн,
Эне тилде энем мени сүйлөткөн.
Эне тилде өз атымды билгенмин,
Эне тилим сырын ачты дүйнөнүн.
Эне тилим башка тилди үйрөттү,
Эне тилсиз дилим аны сүймөкпү?
Эне тилсиз өзгө тилдин куту жок.
Эне тилсиз өзгө тилдин жыты жок.
Эне тилсиз тааныр белем жеримди.
Эне тилсиз тааныр белем элимди.
Эне тилсиз укмак белем «Манасты»
Эне тилсиз укмак белем санатты.

Түмөнбай Байзаков

Ч. Айтматов: «Тил – улуттук маданияттын эң негизги бөлүгү жана аны өркүндөтүүчү башкы каражат да болуп саналат. Маданиятта доордун бардык көрүнүшү камтылгандыктан, тарыхтын да таржымалы. Кайсы гана элдин тили болбосун ал ошол элдин акыл, сезиминен, туюмунан жаралган кайталангыс нерсе» деген. Кылымдарды карыткан ата-бабаларыбыздын тили жалаң гана акын-жазуучуларга керек эмес, барыдан мурда эл башкарган, кыргыздын

намысын сактай турган ар бир атуулга керек. Ошондуктан өткөн кылымдагы кыргыз тилинин касиетин бүгүнкүгө салыштыруу кеп маданиятын сактап, өркүндөтүп, элибиздин атын дүйнөгө тааныткан тилибизге таза мамиле жасоо ар бирибиздин ыйык милдетибиз болмокчу.

Кыргыз тили - адабий ченеми калыптанып өнүккөн, сөздүк байлыгы мол, стили жатык, колдонуу өрүшү кенен, өркүндөп өскөн тил. Ал "Манас" эпосун, кенже эпосторду, жөө жомокторду, уламыштарды, накыл сөздөрдү, оозеки жана жазма адабияттын көөнөргүс үлгүлөрүн жараткан.

Манас тили – кыргыз тили. Дүйнөдө теңдеши жок чалкыган океандай улуу «Манас» эпосун кыргыз муундан-муунга, ооздон-оозго айтып, тил аркылуу сактап келгени не деген улуу керемет. Кыргыз тилинин тарыхы, бул – биздин элибиздин тарыхы. Дүйнө дастандарынын алпы «Манасты» сактаган, ондогон улуу эпостор менен кенже эпосторду жараткан жана аларды ушул күнгө чейин оозеки сактап келген кыргыз эли, кыргыз тили жөнүндө кандай айтсак да жарашат. Кыргыз тили – кыргыз элинин өзүндөй эле байыркы, өтө көп кылымдарды башынан өткөргөн байлыгы ашкан, ийкеми артып, кылдат ой-пикирлерди талапка ылайык бере алган, билим-илимге татыган маданиятка кызмат кылган жана башка элдер менен болгон эл аралык алаканы үзгүлтүксүз жүзөгө ашырган, өнүп-өсө берүүдөн улам бекем сакталуучу тил.

Кыргыз тилин инновациялап окутуунун мыйзамдык негиздерин иштеп чыгууга карата өкмөт жана Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан активдүү иш-чаралар аткарылып, Жогорку Кеңеш жана Президент тарабынан колдоого ээ болууда.

XX кылымдын 70-жылдарынан тартып педагогика илиминде инновацияга терең маани берилген. Коомдук кызыкчылыктарга керектүү, кыйналбай жашап кетүүчү жаранды тарбиялоо, заманбап билимди берүү, дайыма жаңыланып туруучу кубулуштарга ылайыкташуу милдети коюлганын М.В. Кларин белгилейт [3, 10-26].

Мугалимдин кыргыз тили сабагында проблеманы коюшу коммуникативдүү окутууга негизделсе гана сабакта методдордун жана ык-жолдордун инновациялык мазмуну даана көрүнөт. Мугалим түзгөн проблемалык кырдаалга карата студенттердин өз алдынча изденүүсү аркылуу жооп таба алгандыгы, жекече тыянак пикирге келе алгандыгы менен мындай ык – жолдор сабактын кызыктуу өтүшүнө өбөлгө түзөт. Коммуникативдүү окутууга негизделген инновациялык методдор төмөнкүлөр менен түшүндүрүлөт: а) мыйзамга карата студенттердин жекече таанып-билүү кызыкчылыгын ойготуу; б) проблемалык кырдаалда берилген тапшырмаларды аткарууда студенттерди кызыктыруу жана ар бир студенттин жеке пикири аркылуу жекече жыйынтыктарды жалпылоо менен жаңы билимдерге ээ болуу. Коммуникативдүү окутуу студенттердин чыгармачылык ишмердүүлүгүнө стимул түзүп, айрым учурларда студенттердин акыл эмгеги менен иштөөсүн активдештирет. Студенттин өз алдынча аракеттенүүсүндө, талыкпаган чыгармачыл изденүүнү калыптандырат. Көндүм студенттин ишмердүүлүгү гана болбостон, билимди таанып билүүнүн жана окуу иш чараларында кайрадан аныктап үйрөнүүнүн негизи болуп саналат. Көндүмдөр мугалимдин инновациялык ишмердүүлүгүнө төмөнкү багыттар боюнча студенттер менен биргелешип чыгармачыл иштөөсү аркылуу ишке ашырылса гана натыйжалуу болот: пландаштыруу, моделдештирүү, көзөмөлдөө, диагностика, прогноздоо, корректировкалоо

10-берене:

1.Кыргыз тили - Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынан

Жалпы тапшырма: Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 10-беренесинде берилген мамлекеттик тил жөнүндөгү жоболорду кандай түшүндүң?

Өз алдынча иштөө: Кымбаттуу студент! Эгерде сен келечекте элдик демилге жолу менен (10 миң шайлоочуну уюштуруп, колун топтоп) же мыйзам чыгаруу демилге укугу барлардын (Жогорку Кеңештин депутаты. же Өкмөт) катарында болуп калсаң бул жоболорго кандай толуктоолорду сунуштайт элең?

Топ менен иштөө: Кыргыз Республикасынын Конституциясынын ченемине карата өзүңөрдүн пикириңерди айтып көргүлө.

Долбоор түзүү: Кыргыз Респуликасынын Конституциясынын 10-беренесиндеги пункттар менен толук таанышып чыгып, мыйзам долбоорун жазгыла. Ал мыйзамда азыркы учурга маанилүү болгон бардык кырдаалдар камтылышы керек.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. – Бишкек, 2010. 27.07.
2. Мамлекетк тил боюнча расмий материалдардын жыйнагы. – Бишкек, 2009, 3-10-бб.
3. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике. – Рига. НПЦ “Эксперимент”, 1995, 10-26-бб.

УДК 81-2

Жумаева Гүлгаакы
И.Арабаев атындагы КМУ
Жумаева Гүлгаакы
КГУ им. И.Арабаева
Zhumayeva Gulgaaki
KSU I. Arabaeva

БАЙЫРКЫ ОРТОК ТҮРК ЖАЗМА ЭСТЕЛИКТЕРИН ИЗИЛДӨӨДӨГҮ К.АРТЫКБАЕВДИН РОЛУ

РОЛЬ К. АРТЫКБАЕВА В ИЗУЧЕНИИ ДРЕВНИХ ОБЩЕТЮРКСКИХ ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКОВ

THE ROLE OF K. ARTYKBAEV IN THE STUDY OF ANCIENT COMMON TURKIC WRITTEN MONUMENTS

Аннотация: Бул чакан макалада байыркы орток түрк жазма эстеликтерибизди кыргыз адабиятындагы алгачкы мезгилдеги изилдөө тарыхына кайрылып, адабиятчы окумуштуулардын ой-пикирлери кыскача кепке тартылды. Байыркы орток түрк жазма эстеликтерди (Жусуп Баласагындын “Кут алчу билими”, Махмуд Кашкаринин “Түрк сөздөр жыйнагы”) кыргыз жазма адабиятыбыздын баштоочуулары катары кароо маселесин көтөрүүдө алгачкылардан болуп, К.Артыкбаедин эмгеги эске алынып, өз кезегиндеги карама-каршы пикирлерге баа берилди.

Аннотация: В этой короткой статье рассматривается история изучения наших древних общетюркских письменных памятников в ранний период кыргызской литературы и кратко обсуждаются взгляды литературоведов. В творчестве К. Артыкбаева одним из первых

поднялся вопрос о признании древних общетюркских письменных памятников («Благословенное знание» Жусупа Баласагына, «Сборник турецких слов» Махмуда Кашкари) пионерами нашей кыргызской письменной литературы.

Annotation: This short article briefly discusses the history of the study of our ancient common Turkic written monuments in the early period of Kyrgyz literature and discusses the views of literary scholars. In the work of K. Artykbaeva, she was one of the first to raise the issue of recognition of ancient common Turkic written monuments ("Blessed Knowledge" by Jusup Balasagyn, "Collection of Turkic Words" by Mahmud Kashkari) before the discoverers of our Kyrgyz writer.

Негизги сөздөр: Байыркы орток түрк жазма эстеликтери, түрколог, фольклор, адабият, сын, саясат, тарых, маданият, дидактика, философия, дастан, акын, тилчи, сөздүк.

Ключевые слова: древнетюркские письменные памятники, тюрколог, фольклор, литература, критика, политика, история, культура, дидактика, философия, дастан (поэма), поэт, лингвист, словарь.

Keywords: ancient Turkic written monuments, Turkologist, folklore, literature, criticism, politics, history, culture, didactics, philosophy, dastan (poem), poet, linguist, dictionary.

Кыргыз профессионал жазма адабиятынын калыптануу тарыхына кайрылганыбызда, Улуу Октябрь Социалисттик революциясынан кийинки, тактап айтканда, 1917-жылдын 7-ноябрынан кийинки мезгилге кайрылуунун кыябы келип, В.И.Ленин жетекчилик кылган коммунисттик партиянын идеологиясынын адабият менен маданиятка тийгизген оң жана терс таасирлерине токтолбой, айланып өтө албайсың. "Ленин" темасы СССР элдеринин көркөм искусствосунун түбөлүктүү темаларынын бирине айланып, кыргыз профессионал жазма адабияттын жаралышына негиз болгон деген ойлорго шыкак берген. Кыргыз адабиятынын тарыхынан "Ленин" темасына кайрылбаган эл акындары, акын - жазуучуларды табуу кыйын. Мисалы, төкмө акындар чыгармачылыгында 1918-жылдагы Т.Сатылгановдун "Кандай аял тууду экен, Лениндей уулду" ырынан башталып, ж.б. акындардын чыгармачылыгында учугу уланып, "Ленин" темасы жазма адабиятка караганда, активдүү өнүгүүдө болуп, акын-жазуучуларга таасири күчтүү болгон. Эл ырчылары оозеки формада жаңы заман тууралуу эски заманга салыштыруу менен ырдап, даңазалап, өз ой-туюмдарынын деңгээлинде ички эмоциялык абалдарын көркөм чагылдырууга жетише алышса, жазма адабиятта бир топ татаалдыктар жаралган. Анткени кыргыз тилинде басманын жоктугуна байланыштуу 1911-жылы Молдо Кылычтын "Зилзаласы" Казан шаарында, С.Карачевдин чыгармалары, тактап айтканда, Ленинге арналган ыры 1918-жылы "Шуро" ("Совет") деген татар тилиндеги газетасына жарыяланса, 1919-1924-жылдарга чейин казак тилиндеги "Көмөк", "Ак жол" газеталарына "Шолпан", "Жас кайрат", "Аелдер теңдиги" ж.б.ырлары жарык көрөт. Ошондой эле ушул жылдары К.Тыныстановдун "Жастарга", "Кыс карындастарыма" ж.б.чыгармалары казак, татар тилдеринде жарык көргөн [6.28.]. Мындай көрүнүшкө карата өз кезегинде А.Токомбаев "Эненин тили" макаласында кыргыз окуучуларынын 1924-жылга чейин жазуу, окуулары казакча, өзбекче, татарча болгондугуна токтолуп: "...ошого жараша окуучулардын тилдери да кубулуп, жаңыра берди. Казакча да, өзбекче да, татарча да эмес, "аргын" тилге айлана баштады" [11.51.], -дейт. Демек, 1924-жылдарга чейин жарык көргөн чыгармалар кыргыз жазма адабиятыбызды баштоочу чыгармалар болбой калганында эмес, кеп, алгачкы кыргыз газетасына кыргыз

тилинде жарыялангандыгында болуп, А.Токомбаевдин "Октябрдын келген кези" ыры кыргыз жазма адабиятынын баштоочусу катары сыпатталып келген.

Түрк элдеринин тарыхын, маданиятын изилдөөгө бүт өмүрүн арнаган окумуштуу В.В.Бартольд: "...кытайлардын өздөрү, ошондой эле европалык окумуштуулар "кыргыз" деген сөздү билдирүү үчүн пайдаланылып келген ушул (гэгунь) транскрипциясы менен жакындатышат. Демек, б.з.ч. 201-жылдагы окуялар кыргыздар жөнүндөгү биринчи маалымат деп эсептөө менен, кыргыздар Орто Азиянын эң байыркы элдеринин бири. Азыркы убакта Орто Азияда жашап жаткан элдердин ичинен тарыхта аты ушунча эрте жолуккан бир дагы эл жок болуш керек" [7.127.],-дейт. Ушундай жана башка тарыхый даректерге ээ кыргыз элинин тарыхый жана адабий мурастары кайда? Баардыгы фольклорго айланганбы? Жазмасы тууралуу маалыматтарды таш беттерине калтырып өтө беришкенби деген учугу үзүлбөгөн суроолор жарала берет. Жогоруда байыркы кыргыз элинин тарыхын, маданиятын, адабиятын жана дүйнөтаанымын камтыган Орхон-Енисей таш-жазма эстеликтеринен кыргыз жазма адабиятын баштоо керектигин туюшса да, окумуштуулардын үн катпагандыгына обьективдүү да субьективдүү себептери болгон. Буга "адабияттын партиялуулугу" тууралуу 20-кылымдын 2-жарымынан баштап, В.И.Ленин саясий эмгектеринде кенен колдонуп, акырында "Партиялык уюм жана партиялык адабият" деген макаласы бүтүндөй совет адабиятын бир багытка салгандыгы тууралуу А.Садыков: "...РСДРПнын 1903-жылдагы 2-съездинен кийин меньшевиктер өздөрүнүн бузуп-жаргыч иштерин активдүү жүргүзө башташкан. ...Мына ушундай шартта В.И.Ленин жумушчу табынын адабиятын уюштуруунун чоң программасын берди. Макалада социал-демократиялык адабияттын, айрыкча ошол маалда партиялык идеяларды эл арасына таратуудагы маанилүү каражат болгон публицистиканын (демек, адабий сындын да) партиялуулугу жөнүндө сөз болот" [10.157.],-деп, кыргыз адабиятынын жана маданиятынын өнүгүүсү да социалисттик идеологияга негизделген бир методдун негизинде өнүгө баштагандыгына токтолот. Ушундай саясий жагдайлар ар бир адабий чыгармалардан социалисттик коомго коркунучтуу идеяларды издеп, акын-жазуучулардын үшүн алган мезгилдерди көз жаздымда да калтырууга болбойт. Кыргыз адабиятынын тарыхы "Кыргыз эл оозеки чыгармачылыгы" менен башталып, 1924-жылдын 7-ноябрындагы "Эркин –Тоо" газетасы менен уланып, кыргыз элине тиешелүү байыркы жана орто кылымдардагы адабий мурастар түгүл, кыргыз элинин кол жазма адабиятынын өкүлдөрү Молдо Нияз, Молдо Кылыч, Нурмолдо, Алдаш Молдо, Багыш Молдо сыяктуу акындарыбыздын чыгармачылыгына бир беткей көз караштан баа берилип, чыгармалардын өзөгүндөгү адам менен коомдун, адам менен жаратылыштын байланышынан жаралган гумандуулук ойлор жокко чыгарылган. Жогорудагыдай маанидеги көз караштар кыргыз элинин байыркы мурастарына, тарыхына жана маданиятына кайрылууда кыргыз адабий изилдөөчүлөрү сактыкка өтүшүп, керт баштын да коопсуздугун эске алышып, мезгилдин саясатына ылайыкталган орус элинин таасиринен улам гана кыргыз элинин жазма адабиятына жол ачылды деген калпыс ойдун жетегинде калышат. Мындай адабият менен маданияттагы саясий кырдаалдар кыргыз адабиятынын тарыхы байыркы орток түрк жазма мурастарынан гана эмес, 19-кылымдын экинчи жарымындагы жазма адабиятынан да кур жалак калган. Академик А.Эркебаев кыргыз элинин революцияга чейинки адабий мурастарынын өнүгүш жолдорун, тагдыры менен абалын, жанрдык составы менен структурасын тарыхый-филологиялык жактан так изилденбей жаткандыгын жана кыргыз эли менен тектеш элдерде (казак, өзбек, тажик, түркмөн) бул багыттагы маселелер эбак изилдөөгө алынып, өз адабияттарынын тарыхын байыркы адабий мурастардан баштаган

көп томдуу эмгектерди жаратышкандарына токтолуп келип: " ...биз кыргыз фольклору менен адабиятынын бар болгону бир томдук "очерктери" (1943, 1960, 1973) жана тарыхы (1970) менен тим болуп келатабыз",-дейт [13.4.]. Кыргыз жазма адабиятынын пайда болуу, калыптануу мезгили, бүгүнкү күндөгү өнүгүү процессин илимий теориялык жактан жалпылап чыгуу маселесине кайрылып, С.Жигитов 20-50-жылдардагы "Ырлар жана жылдар", кийинчирээк ушул эле эмгектин негизги мазмунун камтыган "Жазма адабиятыбыз жана фольклор"(-Ф., 1976.) жана "20-жылдардагы кыргыз адабияты "(-Ф., 1984.) деп аталган эмгектерин жазат. Бирок тилекке каршы, аталган эмгектерде да өткөндөгү адабий мурастарыбыз тууралуу маалыматтар сөзгө алынган эмес. Бул тууралуу С.Жигитовдун чыгармачылыгын изилдөөгө алган адабий сынчы К.Даутов да төмөндөгүдөй белгилеп өтөт. "... Дагы бир башка маанидеги өксүк бар. Адабияттын бүтүндөй бир тилкеси изилдөө обьектисинен түшүп калган. Жазма профессионал адабиятыбыздын генезисин карап жатып, 1918-жылдан 24-жылга чейинки жазма адабиятыбызды (казак, татар тилдеринде чыккан С.Карачев, К.Тыныстанов, К.Баялинов ж.б.ырлары) айкын кеп сөзгө албай, алардын кайсы поэзияга, кайсы адабиятка тиешелүү экендиги тууралуу маселенин башын ачпай, С.Жигитовдун өзү - мурдагы адабиятчылардын кемчил жолун кайталап басып өтүшү. Алдыда сөзсүз каралууга тийиш" [3.308.]. Дагы адабий сынчыларыбыздын бири - Ш.Үмөталиев да социалисттик коомдун өзгөчөлүктөрүн сыпаттап келип, мындай турмушту көркөм чагылдыруу кыргыз адабиятынын тарыхынын мазмуну экендигине кайрылып: "Мына ушундай аябагандай зор тарыхый мезгилдеги кыргыз адабияты, башкача айтканда, 1924-жылга чейинки кыргыз адабияты оозеки массалык түрдө болду. Кыргыз элинин мурдагы шартына байланыштуу анын жазма адабияты болбогондугу белгилүү. Бирок жазма адабияты болбогону менен бай оозеки адабияты бар болучу"[12.10.],-деп, кыргыз элинин байыркы жазма булактары тууралуу кеп учугун да тартпайт. Демек, кыргыз адабият таанусундагы мындай өксүк жагдайлар бир гана адабиятчыга эмес, жалпыга мүнөздүү көрүнүш болуп, "панисламчыл" жана "пантүркчүл" деген кооптуу түшүнүктөр бир топ кыргыз адабий сынчыларын да чоочутуп, Улуу Октябрь Социалисттик революциясына чейинки адабий мурастарга кайрылуу мүмкүнчүлүгү токтоп келген экен. Адабий сынчы К.Асаналиевдин адабияттын өнүгүү процессине карата айтылган оюнда:"... бул кандайдыр бир жеке адамдардын карасантайлыгынан эмес, (андайлардын болгондугуна карабастан), мунун эң негизги себеби, баарынан мурда, авторитардык бийликтин учурунда калыптанган жана тутанып күчүнө кирген дегеле адабий мураска, бөтөнчө улуттук көрүнүштөргө карата болгон бир беткей саясатташкан көз карашка, демагогиялык системага, ар кимдин жекече ойлонуу касиет-сапатын, жеке чыгармачылык мамилесин барган сайын мокотуп, бара-бара тыптыйпыл жоготууга багыт алган догматтык философияга барып такалат" [2.4.],- деп, адабий мурастарга гана эмес, бүтүндөй эл өткөн тарыхынан, эне тилинен ажырап калуу коркунучуна жетип, руханий жакырчылыкка кабылган мезгилдин катаалдыгын реалдуулук менен мүнөздөп өтөт.

Акыры мезгилдин саясатын артка таштап, орток түрк жазма эстеликтерин изилдөөдө, кыргыз жазма адабиятын тарыхын 1924-жылдагы А.Токомбаевдин "Октябрдын келген кезинен" эмес, байыркы орток түрк жазма эстеликтеринен баштоо керектиги тууралуу ой айтуу маселеси адабий сынчы К.Артыкбаевдин калемине таандык. Ал 1967-жылдагы "Орто кылымдагы адабий эстеликтерибизди үйрөнүү маселесине карата" [1.274-292.] деген макаласында: "Кыргыз элинин өткөндөгү жазма адабий мурастарын эске алган кезде биздин көңүлүбүздүн чордонунда эң биринчи иретте Махмуд Кашкаринин "Түрк сөздөр жыйнагы"

менен Баласагындык Жусуптун “Кут табуу билими” турууга тийиш”,-деп, башка түрк элдери эбак эле адабиятына жана тарыхына киргизишип алышкандарына токтолот. Бирок ошол кезде бул адабий мурастар кыргыздарга эч тиешеси жоктой караган көз караштар басма сөздөрдө басымдуулук кылып, адабиятчыны бир топ бушайманга салган. К.Артыкбаев ал мурастар кыргыз элине да тиешелүү экендигин далилдөөгө далалат кылып, кыргыз эли тууралуу жазылган тарыхый эмгектердин мисалында тастыктаган. Мисалы, А.Н.Бернштамдын “К вопросу о происхождении киргизского народа” (“Советская этнография”, 1955, №2.), “О появлении киргизов на Тянь-Шане в 9-10- в.в.” (“Советская востоковедение”, 1956, №4.) жана тарыхчы К.И.Петровдун “К истории движения киргизов на Тянь-Шань и их взаимоотношения с ойротами в 13-15-вв” (Фрунзе, 1961.), “Очерк происхождения киргизского народа” (-Фрунзе, 1963.) жана Ө. Караевдин “Арабские и персидские источники 9-12-вв. о киргизах и Киргизии” (т.и.к., изденип алуу үчүн жазылган дисс. -М., 1963, 14-б.) ж.б. тарыхый эмгектеринен кепке тартып, кыргыз элине да байыркы орток түрк адабий мурастары тиешелүү экендигин ишенимдүү далилдеген. Жусуп Баласагындын чыгармаларына адабий талдоо жүргүзүп, макаласынын аягында: “Демек, ал эстеликтерди үйрөнүү жагын илимий мекемелердин атайын иш пландарына киргизип, тезинен которууга жана изилдөөгө киришүүдө турат”, - деп жыйынтык кылат. Тилекке каршы, бул көтөрүлгөн маселе өз убагында коомчулук тарабынан эч көңүлгө алынган эмес.

Ушундай маанайдагы К.Артыкбаевдин 1967-жылдагы байыркы орток мурастарга карата макалаларынын жазылышына боордош түрк элдеринин байыркы орток түрк жазма эстеликтерине карата көз караштары жана иш аракеттери негиз болгон. Мисалы, 1965-жылы казактардын “Жазушы” деген басмасынан “Үч кылым ырдайт” (18-20-к.ч.) деген жыйнагы чыгарылган. Бул жыйнактын мазмунунан социалисттик коомдун атеисттик идеологиясына дал келбеген диний мазмундагы ырлар бар экендигине карабастан, мындай түшүнүктөрдү улуттук дүйнөтаанымдын критерийинде карашып, чыгармалардын элдүүлүгүнө басым коюлат. Керек болсо, казак адабиятынын тарыхын 18-кылымдан эмес, андан да байыркылыгына токтолушуп, байыркы түрк жана чагатай тилдериндеги адабий эстеликтер жалпы түрк элдерине тиешелүү орток мурастар экендиги тууралуу ойлорун ортого салышат. Казак адабиятчысы Б.Кенжебаевдин: “... жогоруда аталган жазуу-сызууларды, жазма адабият нускаларын, адабий чыгармаларды, жазуучулар менен илимпоздорду азербайжан менен түркмөн да, кыргыз менен каракалпак да, казак менен өзбек да өз адабиятыбыз деп ээлик кылууга, адабият тарыхына киргизүүгө акылары бар, ошондой кылууга милдеттүү да!” [5.18.],-деген пикири бир топ окумуштууларды жандандырат. Мисалы, “Талаштан тактык жаралат” деген теманын астында 1967-жылы “Кыргызстан маданияты” газетасына байыркы адабий мурастарга (Жусуп Баласагын, Махмуд Кашкари ж.б.) карата талкуу жүрөт. Бул талкууга алгачкылардан болуп, адабий сынчы К.Артыкбаев “Адабиятыбыздын алгачкы башатына көз чаптырсак...” (1-январь, 1967-жыл) [4.163.] деген макаласы жарыяланат. Бул макаласында автор Жусуп Баласагын менен Махмуд Кашкаринин чыгармаларынын тилине, табиятына жана кыргыз элине тиешелүү адабий мурас экендигине басым коюп, “...бир кездеги Европа элдеринин адабий тили латын тили болгон сыяктуу, түрк, чагатай тилдери да өз учурунда Орто Азия, Казакстанды мекендеген элдердин орток адабий тили болгон. Муну биз Махмуд Кашкаринин сөздүгүнөн же Жусуп Баласагындын дастанынын тилинен, мазмунунан ачык байкайбыз. Бул адабий мурастардын тили азыркы кыргыздар үчүн казак, өзбек, уйгур элдери сыяктуу эле түшүнүктүү жана фонетикалык, морфологиялык, синтаксистик, лексикалык жактан азыркы кыргыз тилине да өтө жакын турат”, -деп,

С.Е.Маловдун "Байыркы түрк жазууларынын эстеликтери" (М-Л.,1951), Б.Юнусалиевдин "Кыргыз лексикологисы" (Фрунзе, 1959) деген монографиясы, Ү.Асаналиев жана К.Ашыралиевдин "Кутадгу билиг" эстелигинини тилдик өзгөчөлүктөрү" (Фрунзе,1965) деген эмгектери менен таанышкан адамдарга ачык түшүнүктүү боло тургандыгын айткан. Ошондой эле Баласагын шаары азыркы кыргыз жергесиндеги Токмок шаары экендигин, демек, "Кутадгу билигдин" автору ушул шаарда туулгандыгын белгилеп, бул чыгарманын варианттары, алардын кайсы шаарларда сакталып тургандыгы тууралуу кеп кылат. Дастандын мазмунундагы жалпы адамзатка мүнөздүү төмөндөгүдөй дидактикалык ойлорду камтыган ыр саптарынан которуп, сунуштайт.

Бактыңа душман болбой таза сакта,
Орунсуз жаман сөздү эч кимге айтпа.
Акыл сөз жана мыкты эмгек менен,
Эстелик калтырасың өчпөс, терең.
Жатсаң да топуракта жарык көрбөй,
Эл жаттап акыл сөзүң калат өлбөй.
...Арзыган адам деген атка, Адам.
Байлыкка намыс-арды сатпа, Адам.
Кордосоң байлыкка бүт жан дүйнөңдү,
Ал соёт өзүңө жаап жок күнөөнү.
Дүнүйө азыткыдай турат жолдо
Байкатпай жөргөмүштөй чырмайт торго.
Андан соң илим сенден алыс калат,
Анткени тор өткөрбөй камап салат...

Ошондой эле К.Артыкбаев Жусуп Баласагындын "Кутадгу билиг" чыгармасындай эле даражада Махмуд Кашкаринин "Түрк сөздөр жыйнагынын" да кыргыз элине тиешелүү байыркы мурастардын бири экендигин ырастап, андагы жалпы түрк элдерине таандык турмуш - тиричилик белгилерди, жыл эсептөө системасына ылайык он эки түрлүү айбандардын аттары берилгенин, айрым согуш тарыхтары жана "Сөздүктүн" адабий маанисине токтолуп, мазмунундагы дидактикалык чыгармалардан мисал келтирет. Мисалы: "Тайган йүгүригин тилкү севмас" ("Тайган күлүгүн түлкү сүйбөс"), "Күч алдын кирсе, тору түңкүлүктөн чыкар" ("Зулум эшиктен кирсе, ырыс түндүктөн чыгар"), "Хан ышы болса, катун ышы калыр" ("Хандын иши чыкса, катындын иши калар", "Кокка сагурса, йүзга түшүр" ("Көккө түкүрсө, көзгө түшөр"), "Кош кылыш кыга сыгмас" ("Кош кылыч кынга сыйбас") ж.б. Макаласынын аягында К.Артыкбаев орток түрк адабий мурастары тууралуу ойлорун жыйынтыктап, "Казак адабиятынын тарыхы" (1966), "Өзбек адабиятынын тарыхы" (1959) байыркы орток түрк жазма эстеликтерден башталарына токтолуп: "... Албетте, ошол эле "Кутадгу билигден" кээ бирөөлөр талап кылган таза идеалдуулукту, чаташсыз көз караштарды дайыма эле жолуктура албайбыз. Жогоруда эскерткен акыл-насааттар, философиялык ойлор менен бирге, анда да диндик түшүнүктөр, жакшы падыша жөнүндөгү жаңылыш утопия кездешпей койбойт. Ошого карабастан ал мурасты тартынбастан эле жазма адабий мурастарыбыздын өткөндөгү бир мыкты көрүнүш катары адабиятыбыздын тарыхына киргизип үйрөнүүгө болот", -деп аяктайт.

Жусуп Баласагындын "Кутадгу билиги" менен Махмуд Кашкаринин "Түрк сөздөр жыйнагы" тууралуу жазылган бул макала өз кезегинде туура кабыл алынбай, бир топ карама-каршы пикирлердин талкуусуна кабылат. Айтсак, Э.Абдулдаев ошол эле газетага (10-февраль, 1967-жыл.) "Орток адабий мурас маселеси тууралуу" деген макаласын [4.170.] жарыялап, анда К.Артыкбаевдин макаласындагы негизги үч маселеге макул эместигине токтолот. **Биринчиден,** жогорудагы адабий мурастардын тилине байланыштуу маселелерге токтолуп: "Эгерде К.Артыкбаев 11-кылымдагы Баласагундук Юсуптун "Кутадгу билиг" (бул 1069-жылы жазылган) жана андан беш жылдан кийин пайда болгон Махмуд Кашкаринин "Дивани лугат ат-түрк" деп аталган сөздүгү чагатай тилинде (тактап айтканда, эски өзбек адабий тилинде жазылган деп ойлогон болсо, анда автор чоң жаңылышат. Анткени эски өзбек адабий тили (муну К.Артыкбаев эски терминология боюнча "чагатай тили" деп атап жүрөт) жогорку аталган эки эстеликтин доорунан бир нече кылым кийинки мезгилге -14-16-кылымдарга туура келген адабий тил экендиги белгилүү. Демек, бул тил 11-кылымдагы "Кутадгу билиг" дастаны менен Махмуд Кашкаринин сөздүгүнүн тили боло албаса керек. **...Экинчиден**, автор өзгөчө белгилеп көрсөткөндөй, бул адабий мурастардын тили азыркы кыргыздар үчүн казак, өзбек, уйгур элдери сыяктуу эле түшүнүктүү. Автор бул оюн далилдеш үчүн өз, ай, кой, тай, күмүш, угут, кан, алп, тап, чап ж.б.у.сыяктуу сөздөрдү ушул калыбында, ушул маанисинде "Кутадгу билигден" кездештиребиз деп жазат. К.Артыкбаевдин **үчүнчү аргументи** катарында жогорку аталган эстеликтерде берилген ар кандай этнографиялык фактылар, макал-лакаптар пайдаланылган. Алардын баарынан тең ошол кездеги Орто Азия, Казакстан аймагында жашаган түрк элдеринин турмушун көрөбүз дейт. Автор эч кандай кыргыздар тууралуу тарыхый даректер жок туруп, жогорудагы адабий мурастарды атоого болобу деген суроонун тегерегинде кеп кылып, фактылык материал катарында **Узбек ССРинин тарыхынын 1-томундагы** проф. Ю.А.Якубовскийдин караханиддер мамлекетинин составына карлуктар, чигилдер, ягмалар, аргулар сыяктуу уруулар киргендигин белгиленгендигин, бирок кыргыздар тууралуу маалымат жок десе, проф. В.В.Решетовдун ("Узбекский язык" ч.1. Ташкент, 1959, С.34.) Караханиддердин уруулук союзундагы башкы роль уйгурларга да таандык болгон деп болжолдойт дейт.

Жогоруда белгиленген адабияттардын мазмунуна кыргыздар тууралуу маалыматтарды эмнеге басым коюп, жазыш керек эле да, автор эмнеге белгиленген адабияттарга гана таянуу менен жыйынтык чыгарыш керек эле. Жусуп Баласагын "Кутадгу билиг" чыгармасында эч ким талашка түшпөй турган: "Сен үчүн түркчө ырлар тартуу кылдым, Окуурда мага арнап дуба кылгын",- деп айтса, байыркы түрк элдеринин ичинен тарыхта атыбыз биринчилерден болуп чагылдырылса, тарых тастыктагандай түрк мамлекетинин курамындагы бийлик талашкан ак сөөк элдердин биринен болсок, орток түрк тилинде жазылган адабий мурастардан эмнеге баш тартуу керек эле. Тескерисинче, өзбектерден эбак байыркы эл болгонун өзбектердин тарыхтарынан эмес, дүйнөлүк илимий булактар менен далилдөө керек эле. Ошондой эле илимий чөйрөдө "Кутадгу билигдин" уйгур жазмасындагы вариантына карап, конкреттүү уйгур улутуна тиешелүү деген калпыс көз карашты негиз кылуунун зарылдыгы жок эле. Анткени бул чыгармага жыйырма жылдай өмүрүн арнаган түрколог окумуштуу В.В.Радлов изилдөөсүнүн аягында: "...1891-жылы мен Г.Вамбердин көз карашы менен макул болуп, "Кутадгу билиг" байыркы уйгур тилинде жазылган деген пикирде элем. "Кутадгу билигде" уйгур деген бир дагы сөз кездешпейт. Менин "Кутадгу билиг" уйгур тилинде эмес деген пикирге келишиме дагы бир нерсе, өз эне тилинде китеп экендигин көрсөткөн автордун сөзү негиз болуп турат"[9.№4.],-деген

аргументи менен жогорудагыдай талаш пикирлерге чекит койсо, ал эми С.Е.Малов "Кутадгу билигдин" тили – уйгур тили деген түшүнүктөргө карата токтолуп: "...Кутадгу билигди" автор биринчи араб алфавитинде жазган, андан соң, уйгур тамгасына которулган" [8.451.],- деген пикирин билдирет. Бирок Э.Абдулдаев буга чейинки С.Е.Маловдун "...эски уйгур тилинде жазылган жана өзү да уйгурлардын эң эски эстелигинен болот" ,- деген сөзүн өз оюн бышыктоо үчүн келтирип кетет. Жогорудагыдай бир эле чыгармага мезгилдин өтүшү менен мурдагы көз караштар өзгөрүүлөргө учурап, алымча-кошумча фактылык мисалдарга таянуу менен бири-бирин толуктаган же бирин-бири жокко чыгарган айрым учурлар боло тургандыгы аксиома. Диалектиканын мыйзамын эске албастан, жогорудагы макаланын авторуу: "...Эгерде К.Артыкбаев 11-кылымдагы Баласагун Юсуптун "Кутадгу билиг" (бул 1069-жылы жазылган) жана андан беш жылча кийин пайда болгон Махмуд Кашкаринин "Дивани лугат ат-түрк" деп аталган сөздүгү чагатай тилинде (тактап айтканда, эски өзбек тилинде) жазылган деген ойдо болсо, анда автор чоң жаңылышат",-дейт [4.171.]. Албетте, мындай жыйынтык байыркы түрк элдеринин, анын катарында кыргыз элинин байыркы тарыхын саясатка аралаштырбай тереңден изилдөөдө гана реалдуулук өзүнөн өзү жаралмак эле.

К.Артыкбаев кийинки "Маалыматтарга таянганда" (31-март, 1967-жыл) деген макаласында мындайча тактаган: "...Түрк, чагатай тилдери дегенде мен түрк, чагатай деген эки башка доорлордо кызмат кылгандыгын эске тутам. Мисалы, менде: "Махмуд Кашкаринин 11-кылымда түзгөн "Диани лугат ат-түрк" деген китеби, чагатай тилинде жазылган адабий эстеликтерди ..." деп ажыратылып көрсөтүлгөн. Муну албетте, Махмуд Кашкари чагатай тилинде жазган деп эч ким түшүнө койбойт" [4.191.], -жооп кылат. Ошондой эле Э.Абдулдаев бул макаласында азыркы Токмок шаары 11-12-кылымдарда Баласагын деп аталып, Карахандар борбору болгондугун да жокко чыгарып, илгерки Баласагын шаарынын так орду кайсы жер экендигин илим азырынча далилдей элек деген пикирине токтолуп, тарыхчы Ө.Караев К.Артыкбаев менен Э.Абдулдаевдин макалаларына анализ жүргүзүп, Орто Азиядагы түрк элдеринин, анын ичинде кыргыз элдеринин жайгашкан жерлерин тактоодо тарыхый фактылык мисалдарга таянуу менен тастыктаган. К.Артыкбаевдин 11-кылымда кыргыздар Тянь-Шанда жашаган деген оюн туура көрүп, ага каршы Э.Адулдаев Тянь-Шань тоолорунда жашаган элдерди бириктирген караханиддер мамлекетинин (10-11-к.) составында кыргыз болгон эмес деген пикирине каршы тарыхый даректерден мисалга тартат. Мисалы: " Мындай жазма эстеликтердин биринде кыргыздар Тянь-Шань тоолорунда уйгурлар менен салгылашкандыгы, ал эми 843-жылы Куча, Бешбалыкка чабуул жасагандыгы жана ал шаарлар менен кошо беш аймакты басып алгандыгы жөнүндө айтылат (Кыргыз ССР Илимдер Академиясынын түркология бөлүмүнүн кол жазмасы, 131, 217-б.); Араб географтары аль-Истахри жана Ибн Хаукалдын (10-к.) жазгандыгына караганда, кыргыздар кымак, карлук, тогуз гуз жана хахлажия уруулары менен чектеш жашаган. ...10-кылымда Орто Азиянын жана Тянь-Шандын гана аймагында жашагандыгы айтылган. Аль-Истахринин китебинде Кыргыздардын Фергана, Илак, Шельджи жана Лабандын чыгыш жагындагы тоолордо жашагандыгы жөнүндө да баяндалат (Аль- Истахри. "Китаб масалик аль-мамалик", Лейден, 1870, 286-б., Ибн Хаукал. "Китаб алмасалик ва-лмамалик", Лейден, 1872, 335, 391- б.); Ал эми Лабан деген ат азыркы Кемин тоосунда 9-10-кылымдарда жашаган карлуктардын бир уруусунун ысмы болгон (Истории Киргизии, 1-том, - Фрунзе, 1956, Ст.111.); 10-кылымда жашаган белгисиз автордун ("Худуд аль-алам", Лондон, 1937, параграф 15, 16.) маалыматы боюнча кыргыздар чигил жана тухсы

уруулары менен коңшу жашагандыгы баяндалат”,-деп, ж.б. тарыхый маалыматтарды айтып, 9-10-кылымдарда Чүй, Ысык-Көл жана Тянь-Шань тоолорунда жашагандыгына токтолот. Демек, Жусуп Баласагындын жана Махмуд Кашкаринин азыркы кыргыз жергесинде жашап өткөндүгүнөн гана кыргыздарга да таандык деп айта берүүдө эмес, кеп, эки адабий мурастын мазмунуна карап, андагы тарыхый жана маданий маалыматтар, байыркы дүйнөтаанымдары бизге тааныш, жакын болгонундугуна маани берип Ө.Караев: “...Э.Абдулдаевдин пикирин убактысынча колдоп, кыргыздар М.Кашкаринин доорунда Тянь-Шань тоолорунда жашаган эмес деп эсептеген күндө да, баары бир 11-кылымда Кыргызстандын аймагында жашаган, М.Кашкари өзү жашап кеткен көп сандаган түрк уруулары кийинчирээк кыргыз элинин составына кошулгандыгын эч ким жокко чыгара албайт”, -дейт (10-март, 1967-жыл.) [4.181.]. Ошентип, “Кыргызстан маданияты” газетасынын кийинки сандарына орток түрк адабий мурастары – Жусуп Баласагындын “Кутадгу билиг” дастаны жана Махмуд Кашкаринин “Дивани лугат ат-түрк” сөздүгү кыргыздарга да тиешелүү деген К.Артыкбаевдин көз карашын колдогон Ө.Караевдин “Тарыхый кабарлар менен таанышканда”, Т.Сыдыкбековдун “Ата мурасы жөнүндө сөз”, Ж.Таштемировдун “Орток мурас жөнүндөгү ойлор”, З.Белековдун “Махмуд Кашкари кыргыздар жөнүндө” макалалары жарыяланат. Ал эми бул орток адабий мурастар кыргыздарга тиешеси жок деген көз караштагы Э.Абдулдаевдин пикирин колдогон Б.Аманалиевдин “Талаш жемиштүү болсо”, Т.Назаралиевдин “Талаштын предмети тагыраак болсо” деген макалалары жарыяланат. Акыры бири – бирин танган мындай макалаларга редакция: “... Дискуссияга катышкан авторлордун көпчүлүгү, натыйжада бир эле фактынын өзүнө бири - бирин жокко чыгаруучу түшүнүктөргө шарт түзүлдү, Бир беткейликке жол берилди деген жыйынтыгын берип, ошондой эле В.И.Лениндин абсолюттук чындык жана салыштырма (чектелген) чындык тууралуу жоболорун эске салып, бул адабий мурастардын кайсы элге, кайсы маданиятка тиешелүү экендигин аныктап алуу милдети – абсолюттук чындык. Бирок дискуссияда колдо турган тарыхый материалдардын илимий жактан так иштелип чыкпагандыктан, абсолюттук чындык табылган жок деп, кийинки талкууларды токтотуп, али “чийки” материал катары эсептеп, кийинки мезгилдеги улам жаңы тарыхый табылгаларга таянуу менен: “проблеманы илимий жактан изилдөөнүн эң туура методологиялык принциптерин табуунун жана аны практикада колдоно билүүнүн негизинде орток мурас маселесин үйрөнүү жумуштарынын мындан ары да улантыла берилиши табигый нерсе” (23-июнь. 1967-жыл.) [4.226.],-деп жыйынтык чыгарат. Мындай жыйынтыктарга карабастан К.Артыкбаев “Кыргызстан маданиятынын” 1969-жылкы 22-январдагы санына “В.В.Радловдун “Кутадгу билигке” акыркы сөзү жөнүндө” деген макаласын жарыялап токтойт. Арадан жыйырма жыл өткөндөн кийин 1987-жылдардан баштап, кайра куруу саясатынын шартында мурдагы социалисттик идеологиянын ордуна демократиялык принциптер кире баштап, байыркы тарыхка, адабиятка, маданиятка кайрылуунун оң жагдай шарты түзүлүп, филологиялык багыттагы ЖОЖдо “Байыркы кыргыз адабияты” боюнча дарстар окулуп, айрым чыгармалары мектептин адабият сабагынын программаларынан орун алып, илимий макалалар, окуу программалары, окуу куралдары, окуу китептери жазыла баштайт.

Колдонулган адабияттар:

1. Артыкбаев К. Дагы бир жолу орто кылымдагы адабий эстеликтерибиз жөнүндө. -Б.: “Адабият”, 1991.
2. Асаналиев К. Башат. (Молдо Кылыч. Казалдар). -Ф.: “Адабият”, 1991.

3. Даутов К. Доорлор чындыгы көркөм адабиятта. –Б.: “Улуу Тоолор”, 2016.
4. Жусуп Баласагын жана Махмуд Кашкардын мурастары. –Б.: ОсОО “Полиглот”, 1999.
5. Кенжебаев Б. Казак адебиети. –Алматы, 1966.
6. Кыргыз адабиятынын тарыхы. 6-том. -Б.: 2002.
7. Кыргыздар. –Б.: “Кыргызстан”, 1991.1-к, 2-к.
8. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменностью. –М-Л.: Изд: АНСССР, 1951.
9. Радлов В.В. “Куттуу билим” жөнүндө акыркы сөз.–Ф.: //Кыргызстан маданияты -1964. -№4.
10. Садыков А. Бирдиктүү үй-бүлөдө. –Ф.: “Кыргызстан”, 1983.
11. Токомбаев А. Турмуш күзгүсү. –Ф.: “Кыргызстан”, 1966.
12. Үмөталиев Ш.Өркөнү өскөн адабият. Ш.Үмөталиев. –Ф.:“Кыргызстан”,1968.-114 б.
13. Эркебаев А. Элдик эпостон адабий эпоско... . –Ф.: “Адабият”, 1990.

УДК:811.111

Кайыпова Е.А., Элебесова Ж.К.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Кайыпова Е.А., Элебесова Ж.К.
КНУ им. Ж. Баласагын
Kaiypova E.A., Elebesova J.K.
KNU J. Balasagyn

АНГЛИС ТИЛИН АТАЙЫН МАКСАТТА ОКУТУУДА АНЫК МАТЕРИАЛДАРЫ КОЛДОНУУ
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АУТЕНТИЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ
USING AUTHENTIC MATERIALS TO TEACH ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES

Аннотация: Бул макалада англис тилин үйрөтүүдө анык материалдарды белгилүү бир максаттарда колдонуунун маанилүүлүгү талкууланат. Келечектеги эл аралык мамилелер боюнча адистер келечектеги ишинде колдоно турган документтердин түп нускасы менен таанышып чыгышы өтө маанилүү. Мугалимдердин милдети - ылайыктуу материалдарды тандоо жана студенттердин натыйжалуу иишин уюштуруу. Бул макалада Адам Укуктары Декларациясын изилдөө аркылуу англис тилин адистиктер боюнча окутууда анык материалдарды кантип колдонсо болору көрсөтүлөт.

Аннотация: В этой статье обсуждается важность использования аутентичных материалов в преподавании английского языка для специальных целей. Для будущих специалистов по международным отношениям крайне важно ознакомиться с подлинными документами, которые они будут использовать в своей будущей работе. Задача преподавателей - выбрать подходящие материалы и организовать эффективную работу студентов. Эта статья демонстрирует, как использовать аутентичные материалы в преподавании английского для специализаций на примере изучения Декларации прав человека.

Annotation: This article discusses the importance of using authentic materials in teaching English for Specific Purposes. It is crucial for future specialists in international relations to get acquainted with the authentic documents they will use in their future work. The task of teachers is to select appropriate materials and organize the effective work of students. This article demonstrates how to use authentic materials in ESP using the example of studying the Declaration of Human Rights.

Негизги сөздөр: атайын максаттар, анык материалдар, мотивация, эл аралык мамилелер, декларация, сынчыл ой жүгүртүү

Ключевые слова: специальные цели, аутентичные материалы, мотивация, международные отношения, декларация, критическое мышление

Keywords: specific purposes, authentic materials, motivation, international relations, declaration, critical thinking

Teaching English for Specific Purposes (ESP) has some differences from teaching general English. One of them is the necessity of studying the materials that give professional knowledge. The term ESP came to use "…in the late 1960's… as English became the accepted international language of technology and commerce, it created a new generation of learners who knew specifically why they were learning a language – businessmen and –women who wanted to sell their products, mechanics who had to read instruction manuals, doctors who needed to keep up with developments in their field and a whole range of students whose course of study included textbooks and journals only available in English. All these and many others needed English and, most importantly, they knew why they needed it." [1] Nowadays the need in ESP is even bigger in our Global world. "Context, situational practice, cross-cultural issues, authenticity of communication and materials, and needs analysis are terms that come up in various definitions of ESP. Its absolute characteristics are: - ESP is defined to meet specific needs of the learners; - ESP makes use of underlying methodology and activities of the discipline it serves; - ESP is centered on the language, study skills, discourse and genre appropriate for these activities; - ESP may be related to, or designed for, specific disciplines; - ESP may use, in specific teaching situations, a different methodology from that of general English; - ESP is likely to be designed for adult learners, either at a tertiary level institution or in a professional work situation; - ESP is generally designed for intermediate or advanced level students. " [2]

So we can say that the difference between English as a Foreign Language (EFL) and ESP is as follows: the first difference is the learners themselves, the second difference is their purposes of English Language learning and the third difference is the choice of materials for the lessons. The learners of ESP are usually adults who study a profession and who need English language to communicate in professional situations. Students' knowledge of their professional field and their interest in it enhances their motivation and ability to study English language. Educator makes needs analysis and selects the materials appropriate to a special course.

Dudley-Evans and St John said "ESP requires the careful research and design of pedagogical materials and activities for an identifiable group of adult learners within a specific learning context." [3] There is no doubt that a good textbook can help a lot. But at the same time, a great amount of professional knowledge may come from some authentic materials that may not be included into a textbook, especially the latest documents. What are authentic materials? "They are materials which have not been specifically produced for the purpose of language teaching." [4]

They are "texts produced by native speakers for non-pedagogical purpose. Sources for authentic materials: newspapers and magazines, radio, television/video, Internet, authentic story books." [5]

In our ESP language classes for the students of the International Relations Faculty we have always had problems with selecting a proper textbook. The subjects that we teach are 'Global and National Security' and 'Economic Diplomacy'. No textbooks on these exact subjects can be found, only textbooks on general notions in International Relations. So the only way out in this situation is to use authentic materials. What do professionals in the sphere of International Relations use? They use laws, documents, agreements, declarations, etc. The advantages of using authentic materials in teaching English for Specific Purposes are quite vivid. Teachers select the materials appropriate to the exact subject they teach. Authentic materials bridge the gap between classroom and real life, authentic materials help to develop critical thinking skills, students have an opportunity to read documents and laws that they will use in their future work; they have an opportunity to study and analyze the documents of past and present day.

During our lessons we used such documents as: The Constitution of Kyrgyz Republic, different international and local laws, Conception of National Security of Kyrgyz Republic, speeches of world leaders during the Summits or at the UN General Assemblies, Reports on Global Risks at annual World Economic Forums, the Universal Declaration of Human Rights, International Humanitarian Law, and etc. In this article we would like to share our experience in teaching the Universal Declaration of Human Rights. Further we'll describe some activities that help to develop critical thinking skills. Critical thinking is "intellectually disciplined process of actively and skillfully conceptualizing, applying, analyzing, synthesizing, and evaluating information gathered from, or generated by, observation, experience, reflection, reasoning, or communication, as a guide to belief and action." [6] Authentic materials can enable students to develop such skills as analyzing, synthesizing, evaluating information and applying it. All these skills are necessary for future specialists in International Relations.

Several of the activities designed especially for studying The Universal Declaration of Human Rights are described here. The objective of the suggested activities is to study the Universal Declaration of Human Rights and to give students an opportunity to analyze the document and the process of its adoption.

Sample activities for the study of the Universal Declaration of Human Rights:

Activity 1. Warming up. Asking a 'Why' question.

Why do people need the Universal Declaration of Human Rights?

- Students express their opinions on this, giving their reasons.

Activity 2. Eliciting information.

When and where do you think this Declaration was proclaimed?

- Students share their ideas on it.

(The right answer: The Declaration was proclaimed by the United Nations General Assembly in Paris on December 10, 1948.)

The question to discuss: Why do you think the Declaration was proclaimed this exact year?

- In small groups students discuss their ideas and then share their opinion in open class.

Activity 3. Discussing a question: How many articles do you think this document contains?

- First in small groups and then in open class students discuss and answer this question. While answering this question, students decide how many human rights people need. They should tell why they think this number of rights is enough for good life of people.

Activity 4. Working with document.

a) Students get handouts with the simplified version of the Universal Declaration of Human Rights. Simplified version is used for better understanding. Later students see the full version of the document.

- Now students can see the document and compare their answers about the number of articles and the real number of articles in the declaration. (30 articles)

b) Students are asked to read the Declaration and define the types of human rights given in it: Liberty Rights, Claim Rights, Power Rights, and Immunity Rights.

- In pairs students read the document and define the types of the rights every article contains.
- In open class students discuss the types of the rights in each article. They should give their reasons for defining this or that type of rights.

Activity 5. Discussion

a)What 5 rights are the most important for you?

- Students work in pairs to write down the rights and the numbers of the corresponding articles. In open class they compare if they have the same or different results. Each pair tells their opinion on some of the rights and gives reasons why they think these exact rights are the most important ones.

b)What articles speak about the security of people?

- Students find the articles with these exact rights and read them out in open class. They should tell what types of rights speak about security of people – Liberty Rights, Claim Rights, Power Rights or Immunity Rights.

c)What new Articles would you include into the Declaration if you had an opportunity?

- Each student suggests his/her ideas about what rights they would add and why, if they think no new articles are necessary, again they give their reasons for this. (During the discussion students from other groups can ask their questions).

Activity 6. Discussing the adoption process of the declaration.

Why didn't all 58 members of the UN vote in favor?

Of the then 58 members of the United Nations, 48 voted in favor, none against, eight abstained, and two did not vote: Honduras and Yemen.

8 countries abstained:

Czechoslovakia, Poland, Saudi Arabia, Soviet Union, Byelorussian SSR, Ukrainian SSR, South Africa, Yugoslavia

- In small groups students express their opinions on this then they share their ideas in open class. (During the discussion students from other groups can ask their questions).

(The following is the information that is given in the Internet on this question:

The meeting record provides firsthand insight into the debate. South Africa's position can be seen as an attempt to protect its system of apartheid, which clearly violated several articles in the Declaration. The Saudi Arabian delegation's abstention was prompted primarily by two of the Declaration's articles: Article 18, which states that everyone has the right "to change his religion or belief"; and Article 16, on equal marriage rights. The six communist countries abstentions centered around the view that the Declaration did not go far enough in condemning fascism and Nazism. Eleanor Roosevelt attributed the abstention of Soviet bloc countries to Article 13, which provided the right of citizens to leave their countries.) [7]

Students are given homework: they should read the full version of the declaration. They can find the document at http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html [8] One more task that they should do is to read the Constitution of Kyrgyz Republic [9] and find the articles with the rights that correspond to the articles in the Declaration of Human Rights.

In case some school teachers read this article, it should be mentioned that this authentic document can be used even by school teachers during their lessons. As the Declaration of Human Rights Day is commemorated every year on December 10 and is known as Human Rights Day, it is possible for school teachers to have a lesson on this topic on this exact date. Schoolchildren can discuss the most important rights as it was described earlier in the activity 5. One more activity that can be used with schoolchildren is drawing pictures about human rights and organizing an exhibition of the drawings. Each drawing should contain a picture and the information from the corresponding article.

When choosing an authentic material for ESP classroom teachers should think about its usefulness in students' future profession. Authentic materials can bridge the gap between theoretical studies and future professional activity. The Declaration of Human Rights that was studied by our students is a document that any International Relations specialist should know. The activities described in this article gave students an opportunity to practice their reading, speaking, listening and critical thinking skills. Students read the document, listened to each other's opinions, analyzed information given in the Declaration, gave reasons for prioritizing the rights of people, discussed the historical facts, and compared the Declaration of Human Rights with the rights given in our Constitution.

To help students with lower level of English to better understand the content and not to be de-motivated and discouraged we suggest teachers to incorporate pre-teaching of vocabulary and to adapt the materials to the corresponding level of English of their students. Our experience has shown that despite difficulties in using authentic materials there are more advantages in using them in the ESP classroom. The usefulness of authentic texts is that they can serve as standalone lessons or be the starting point for a thematically focused unit.

Using authentic materials in ESP lessons provides teachers with a wide range of possibilities to make their lessons engaging, informative and true to life, gives students possibilities to study the materials necessary for their future work, use the language that they will face in real world and helps to motivate students to develop professionally.

References:

1. Tom Hutchinson & Alan Waters A Learning Centered Approach. – Cambridge University Press 2006. 5-6

2. Олимов, Х.Ю. What is ESP?/ Х.Ю.Олимов, Г. Худойназарова. – Текст: непосредственный// Молодой ученый. – 2017. - №32 (166). – С. 101-102. – URL:https://molush.ru/archive/166/45317/ (дата обращения: 04.06.2020).

3. Tony Dudley-Evans and Maggie-Jo St John. Developments in English for specific purposes: a multi-disciplinary approach ; Cambridge University Press, 1998.

4. Adams T. (1995). What Makes Materials Authentic? (ERIC Document Reproduction Service No. ED391389

5. Miller L. (2003). Developing listening skills with authentic materials. ESL Magazine, 6(1), 16-19

6. Scriven M. and R. Paul.1996 Defining critical thinking: A draft statement for National Council for Excellence in Critical Thinking http://www.criticalthinking.org/university/univclass/Defining.html

7. https://en.wikipedia.org/wiki/Universal_Declaration_of_Human_Rights

8. The Declaration of Human Rights http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html
9. Constitution of Kyrgyz Republic http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202913

УДК 165

Мамбеталиева Г.М.
Ж. Баласагы атындагы КУУ
Мамбеталиева Г.М.
КНУ им. Ж. Баласагына
Mambetalieva G.M.
KNU J. Balasagyn

КЫРГЫЗСТАНДА НЕЙРОЛИНГВИСТИКАНЫН КАЛЫПТАНЫШЫ
СТАНОВЛЕНИЕ НЕЙРОЛИНГВИСТИКИ В КЫРГЫЗСТАНЕ
THE FORMATION OF NEUROLINGUISTICS IN KYRGYZSTAN

Аннотация: Изилдөөнүн объектиси болуп кеп түзүлүүдө мээнин механизмдеринин орду жана баш мээнин жабыркашы менен сүйлөө процесстеринде пайда болгон өзгөрүүлөрдү изилдөөчү нейролингвистика илиминин Кыргызстанда калыптанышы изилденилет.

Аннотация: Объектом исследования является становление нейролингвистики в Кыргызстане, науки изучающей мозговые механизмы речевой деятельности и те изменения в речевых процессах, которые возникают при локальных поражениях мозга.

Annotation: The object of the study is the formation of neurolinguistics in Kyrgyzstan, the science that studies the brain mechanisms of speech activity and those changes in speech processes that occur with local brain lesions.

Негизги сөздөр: нейролингвистика, сүйлөө, травма, физиогномия, локалдаштырылышы, дене функциялары, эксперимент, материал, мээ кыртышы.

Ключевые слова: нейролингвистика, речь, речи нарушения, травма, физиогномика, локализация, функции тела, эксперимент, материал, кора головного мозга.

Keywords: Neurolinguistics, speech, speech disorders, trauma, physiognomy, localization, body functions, experiment, material, cerebral cortex.

Мозг как центральный отдел нервной системы человека и животных — вещество, заполняющее череп и канал позвоночника; орган мышления у человека в науке вызывал интерес давно. Нейролингвистика — отрасль психологической науки, пограничная для психологии, неврологии, и лингвистики, изучающая «мозговые механизмы речевой деятельности и те изменения в речевых процессах, которые возникают при локальных поражениях мозга». Становление нейролингвистики как научной дисциплины связано с развитием нейропсихологии с одной стороны, лингвистики и психолингвистики — с другой. В соответствии с представлениями современной нейропсихологии нейролингвистика рассматривает речь как системную функцию, а афазию — как системное нарушение, которое складывается из первичного дефекта и вторичных нарушений, возникающих в результате воздействия первичного дефекта, а также функциональных перестроек работы мозга,

направленных на компенсацию нарушенной функции.Нейролингвистика как наука имеет долгую историю развития. Около 400-х годов до нашей эры древнегреческий целитель, врач и философ Гиппократ **[1]** вошёл в историю как «отец медицины», описал свое наблюдение отношение между нарушением речи и гемиплегией, т.е. параличем мышц одной половины тела, происходящим из-за травмы в противоположной части мозга, а также историю мужчины который забыл буквы. Платон в своих работах локализовал "умения души" в разных частях мозга, который для него был центром всех чувств. В исследованиях в области физиогномики Аристотель [2], Демокрит [3], Гален[4] направляли, что все функции тела могут иметь прямое отношение к одной конкретной области. Несмотря на сложности развития нейролингвистики в Средневековье, тем не менее ученые (Герофильд и др.) продолжали вести свои исследования, понимая связь интеллекта и речи, считали, что ум (разум) находится в желудочках мозга.

Выдающийся ученый XIX века Франц Йозеф Галль (Gall Franz Joseph) — [5]френолог, анатом, и нейрофизиолог, специалист в области анатомии центральной нервной системы, автор теории локализации сложных психических функций и свойств в коре головного мозга, продолжил исследования в этом направлении. В 1810 по 1820 года вышли в свет сочинение Галля «Анатомия и физиология нервной системы» в четырех томах. Несомненной научной заслугой Галля было утверждение, что характер психических расстройств зависит от места повреждения мозга. Однако в своих публикациях он далеко вышел за пределы собственного экспериментального материала, утверждая, что развитие определенных способностей, склонностей, черт характера приводит к такому разрастанию соответствующих участков мозга — мозговых центров, что кости черепа над этим местом вынуждены выгибаться шишкой. По ним якобы можно судить о характере человека и его способностях. Галль указал местоположение 37 шишек, в том числе шишек трусости, агрессивности, патриотизм.

Жан-Батист Буле **[6],** ученик Франц Йозефа Галля, в своих исследованиях представил раздичные случаи травм в области лобной доли, связаны с нарушениями речи и случаи травм в других дольчатых областях, не связаны с этими нарушениями. Буле описал два типа нарушений, связанных с мозговой трамой: нарушения в артикуляции речи и нарушения лексической памяти. В 1861 году французским хирургом Эрнестом Обуртином на практике было доказано что речь связана с лобней долей.В 1861 году, когда Поль Брока**[7]** представил свою теорию, основанную на изучении пациента, известного как «тан», так как этот слог был единым, который он смог просносить. При автопсии пациента, Брока обнаружил, что повреждение мозга повлияло на определённую область мозга (известную сегодня как Центр Брока), находящуюся в левом полушарии головного мозга. Брока представил две гипотезы: во-первых, что психологические функции находятся в ядрах мозга, и во-вторых, что нарушения речи были вызваны травмами в левом полушарии головного мозга, и поэтому речь - не зонально-централизованная, но, наоборот, латеральная.

Невролог Карл Вернике **[8]** продолжил исследования Брока, развивая идею о том, что психологические функции находятся в головном мозгу. Исследования Вернике привели его к открытию новой зоны в головном мозге, которая в настоящее время известна как «область Вернике», которая связана с проблемами понимания в речи. Вернике определил «определенный участок» в головном мозге, связанный с речью, который проходил от области Вернике (область, отвечающая за восприятие речи) до области Брока (область,

отвечающая за воспроизведение речи). Повреждение какой-либо из этих зон может привести к афазии.

В XX веке в России Лев Выготский [9]видел необходимость найти подходящее определение «функции» прежде чем озадачиваться ее местонахождением. Для Выготского функция - комплексное действие, когда весь организм адаптируется к какой-либо задаче. Это действие может завершаться по-разному из-за взаимодействия различных органов. Этот динамизм контролируется церебральными структурами, которые контролируют различные органы и находятся в различных местах.Также значительное влияние наневролингвистику оказал психолог Александр Луриа, который изучил афазию согласно модели «динамической локализации» и применил ее в клинической работе.

Применительно нашей республике нейролингвистика является продолжением развития психолингвистики, в плане обучения иноязычной речи и в настоящее время находится в процессе становления. Кыргызы – представители пасторального номадизма. Как общество кочевников – скотоводов они были приспособлены к требованиям подвижности и потребностям своего скота. Вместе с этим кочевой образ жизни научил их быть наблюдательными к невербальным знакам и интерпретации в их схожести. В культуре кыргызов отмечается очень бережное отношение к голове, головному убору. "Баш" – голова, а также к языку. Например, неверблное замечание о человеческих качествах: Баш – терисинен эле көрүнүп турат го – да его и так видно, да еговнешний вид говорит сам за себя. Головной убор как подарок - дань высокого уважения, оказание высокой чести. Народ высоко ценил слово. Например, пословица "Баш кесмей бар, тил кесмей жок" означает в дословном переводе – можно отрезать голову, но не язык который отражает мысль в слове.

В понимании кыргызов мозг был центром всех чувств. вещество, заполняющее череп и канал позвоночника; орган мышления. Это нашло отражение и в речи. Слова имеют отношение к процессам речи, по невербальным действиям определяли когнитивное состояние человека сравнивая его действия с действиями домащнего скота.

Мозг – мээ, Мээң жокпу? – Что, нет мозгов что-ли?

Мээңди иштет. – Заставь работать мозг.

Мээси иштебейт. – У него (у нее не работает мозг).

Например, выражение "көк мээ койдой" – в значении "бестолковый" , означающее такое заболевание как вертячка, болезнь которой страдает КРС и МРС. В переносном смысле, относительно людей, "глупый" .

Фраза "Мунун мээси иштейт" – мозги у него не работают – означало об отсутствии интеллектуальной работоспособности человека.

Вскрыв череп скота они давали названия тем или иным частям головного мозга. Например, мозг – мээ, мозжечок – каракуш мээ, чыкый – висок, чеке(маңдай) мээ – лобная доля мозга, жүлүн (мээ) – спинной мозг, мээ кыртышы – кора головного мозга, мээнин оң жарым шарчасы – правое полушарие мозга, мээнин сол жарым шарчасы – левое полушарие мозга, каракуш мээ - мозжечок, чыкый – висок.

Нарушения речи в кыргызском языке определялись словами "кекеч", "тантык" и "чулдур". Смысловые значения указанных слов в словаре К.Юдахина даны следующим образом: **"Кекеч"** означает заикание, "тантык" –

1.дефект речи, шепелявость, картовость – чаще у детей.

2.Пустословие болтовня. Например, Сууну көп ичсе чалчык болот сөздү көп сүйлөсө тантык болот.

3. проблемы в мыслительной деятельности (в нашем определении).

“Чулдур” – 1.человек, имеющий проблемы с артикуляцией.

Чулдур –2. картавый (чаще у детей). Перен. Чудлура –1. говорить на ломанном языке. Ал кытайча кичине чулдурайт.- он немного болтает по китайски. Невнятно бормотать.

3.издавать нечленораздельные звуки. Например, Тилиңди кесип чулдуратып, изиңди кетмендейин, что означает – Надрежу тебе язык, заставлю тебя бормотать, след твой перекопаю кетменем (чтоб духу твоего здесь не было).

Калжыра – бормотать; говорить чепуху, вести околёсицу. Эти слова нашли своё отражение и в эпосе Манас [10[. Например:

Казак, кыргыз жыйылып
Калжыраштa эп барбы? (Эпос “Манас”. Стр.17)
Кыргыз, казак чогулуп
Бүгүн **кыжылдап сүйлөп** не көрдүк? (Эпос “Манас”. Стр.17)

Чечен – красноречивый оратор. Тилге жүйрүк - речистый

Акылга толук Ошпур бай,
Кыргыздардан Таз **чечен,**

Казактардан Айдаркан,
Карап турган канча жан. (Эпос “Манас”. Стр.25)
Тилге жүйрүк чеченден,
Динге балбан эшенден(Эпос “Манас”. Стр.27)

Дудук – немой. Мулук дүлөй – глухой.

Тил чыкпаган **дудугуң**
Кулагы укпас **мулугуң** (Эпос “Манас”. Стр.31)

Развитие лингвистики и психолингвистики в Кыргызстане, способствовали становлению нейролингвистики. Действующие в языке слова и выражения свидетельствуют о фактах существования проблем в речевой деятельности и их взаимосвязи с деятельностью мозга.

Список цитируемых источников:

1. К.Юдахин Киргизско-Русский Словарь. Кыргызча-Орусча , Сөздүк. Советская Энциклопедия”, М.1965 Манас Фрунзе “Кыргызстан” 1980. Стр. 17-31.
2. Платон Государство. Законы. Политика. – Москва, Мысль. 1998. С. 53.
3. Леонтьев А.А. Иностранный язык “чужим”. Языки и речевая деятельность в общей и педагогической психологии. Избранные труды. Москва Воронеж: Московский психолого - Социальный институт МОДЭК, 2004.-534 с.
4. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. – М.: Наука. 1982. – 148 с.
5. Брудный А.А. Понимание и общение. – М.: Знание, 1989.– 64 с.
6. Есаков А.И.,Бутковский А.Г., Веселовский В.А., Ершикова Ю.Е.- Адаптация\\Большая медицинская энциклопедия в 30 т.\ гл.ред. Б.В. Петровский. – 3 изд. – Москва: Советская энциклопедия.1974. – т.
7. Мамбеталиева Г.М. Глоссарий психолингвистических и нейролингвистических терминов и понятий (в очерках и извлечениях) Бишкек. 013. - 711 с.

УДК 821.512.154:398

Сайпедин Ысак, Келдибеков Бактыбек Торобекович
Эл аралык маданий алмашуу институту, Түндүк-Батыш педагогикалык университети,
Ж. Балалсагын атындагы КУУ
Сайпедин Ысак, Келдибеков Бактыбек Торобекович
Институт международного культурного обмена, Северо-Западный педагогический университет,
КНУ им. Ж. Баласагына
Keldibekov Baktybek Torobekovich, Caifuding Yishake
Institute of International Cultural Exchange, Northwest Normal University,
KNU J. Balasagyn

КЫТАЙ ПАМИРИНДЕГИ МАНАСЧЫЛАРДЫН МАНАС АЙТУУ ӨНӨРҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
ОСОБЕННОСТИ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА СКАЗИТЕЛЕЙ КИТАЙСКОГО ПАМИРА
FEATURES OF THE NARRATIVE ART OF THE STORYTELLERS OF THE CHINESE PAMIR

Аннотация: «Манас» эпосу кыргыз эли жашаган жерлерде кеңири таралып уланып келген. Алтүгүл боордош элдер арасында да «Манас» айткандар болгон. Эл ичинде «кыргыз бар жерде манас бар» деген кеп ушундан улам айтылган. Памыр кыргыздары айткан «Манас» эпосу эпосчулук жөрөлгөсүндө тил эрекчелиги, ооз-эки формада үйрөнүп улантуучулугу, аткаруучулук ыргагынын бир келки болуусу, кээбир окуялыктардын, мутивдердин, кейипкерлердин аттарынын окшобостугу жана кара сөз формасында чечмелеп айтуу сыяктуу өзгөчөлүктөрү менен айрыкча орунда турат. Макалада памыр кыргыздарынын «Манас» эпосчулук жөрөлгөсүнүн тамчысы катары Жусуп кенже аксакалдын манасчылык өнөрүн тааныштыруу менен бирге анын вариантынын өзгөчөктөрүнө азын-оолак талдоо жүргүзүлөт.

Аннотация: Эпос ‘Манас» широко распространен на земле кыргызского народа. Даже среди братских народов есть сказители эпоса «Манас». Поэтому в народе говорится: «где есть кыргыз, там есть «Манас»». Эпос «Манас», повествующийся сказителями памирских кыргызов отличается языковой особенностью, заучиванием в устной форме содержания эпоса, монотонностью при исполнении, не похожестью некоторых сюжетов, мотивов и имен персонажей, а также тем, что сказание сопровождается толкованием сюжета прозой. И этим оно занимает особое место. В статье идет речь о мастерстве сказителей эпоса «Манас» памирских кыргызов, где как пример приводится мастерство сказителя Жусуп кенже и ведется небольшой анализ его вариантов.

Annotation: The Epic “Manas” is widely common in the earth of Kyrgyz people. Even among fraternal people there are storytellers the Epic “Manas”. Consequently the people say: Where there is a Kyrgyz, there is a “Manas”. The epic “Manas” narrated by storytellers of Pamir Kyrgyz, is differ language feature, memorization of the epic content in oral form, monotony in execution, it doesn’t look like some plots, motives and names of characters, as well as the a fact that the legend is accompanied by an interpretation of the plot in prose. And this is occupies a special place. The article deals with the mastery of the storytellers

of the epic "Manas" of the Pamir Kyrgyz, where the mastery of the storytellers Zhusup kenzhe is given as an example and a small analysis of variants is a conducted.

Негизги сөздөр: «Манас» эпосу; Жусуп кенже; вариант; окуялык; мотив

Ключевые слова: эпос «Манас»; Жусуп кенже; вариант; сюжет, мотив

Key words: epic "Manas"; Zhusup kenzhe; plot, motive.

Изденүү чийири

Адамзат жаралгандан бери жер үстүндө көптөгөн өзгөрүүлөр болуп улам жаңыланып тарыхтын чаркы токтосуз илгерлеп турду. Адамдар жер жүзүндө тирчилик кылуу барышында улуу табият менен күрөшүп өзгөртүп, албан түрдүү маданияттарди жаратып жер шаары маданияттулугуна тийешелүү салымдарын кошуп келишти. Албетте, карт тарыхты басып өтүп эл арсында урпактан урпакка ооз-еки формада уланып XXI-кылымга чейин жетип келген окян сындуу чалкыган «манас» эпосу кыргыздардын адамзаттын маданиятина кошкон зор эмгеги саналат. Анткени кыргыздар «манас» эпосу жаралгандан баштап ага өздөрүнүн турмуш тирчилигин, тарыхын, тилин, үрп-адатын, философиясын жана башка баардык жактарын жомокчулар, манасчылар аркалуу бул «маданият кампасы»на жыйнашкан. Ошондуктан кыргыз эл арасында түрдүү жерлерде жашап «манас», санжыра, уламыш, жөө жомок ж. б айтып тарыхтын сахнасын дүрүлдөткөн алптар өткөн. Ошондой эле алардан албан түрдүү мурастар калган. Мына ошолордун бири манасчылар болгон. Алар манасчылык жөрөлгөсү барышында өздөрүнүн кан-терин сыңдырып, уламдан улам толуктап огобетер кемелдендирип, көлөмүн ансайын улуулатып түрдүү варыянттарын жарыкка чыгарышкан. Кыргыз элинин ооз-эки чыгармачылык барышында көркөм чыгарманын кунун аздиктөө менен катар ошол ата мурасты сактаган, уланткан, түрдүү варыянттарын жараткан өнөрпоздорду да жогору баалап зоболосун бийиктетип адамзат маданиятина кошкон салымын барктай билүүбүз абдан зарыл. Элибизде «манас» эпосунун көптөгөн варыянттары бар болуп аркайсы варыянттар өзалдинча эрекчеликтери бар. Бул варыянттарды дагы бир кадам илгерлеп топтоо, иреттөө, салыштыруу элдик ооз адабият чыгармачылыкты байытуу, элдин рооху турмушун молдоштуруу жактардан кунарга ээ. Төмөндө биз кытай кыргыздары тескей тоо кыргыздарнын өкүлү сыңары памыр бөксөлөрүндө уюткуланган жусуп кенже аксакал айткан «манас» эпосунун варыянтын талкуу кылып көрөлү. Ырамандын ырчы уулунан баштап азырга чейин «манас» эпосу ооздон-оозго уланып уламдан-улам молдошуп, көп кырлуу, мол мазмундуу окиян сындуу чыгармага айлануу барышында жомокчулар, күйөрмандар, «манас» таануучулар, изилдөөчүлөр жыйнап иреттеп тийешелүү изилдөөсүн алыпбарып эпостун сакталуусу, кемелденүүсү, баюусунда анын ички турпатын түшүүнүүдө маңыздуу эмгектерди кошуушту. Аталган эпостун чийки матырыялдарын топтоо жагынан талкууга байланыштуу изилдөө алыпаргандардан кызылсуу областык маданият идарасинан байланыштуу кишилер 2010-жылы жусуп кенженин айткан манасын (кагаз бетине түшүргөн нускасын) жана башка матырыялдарын жыйнап кетишкен. Ошол жылдары шинжаң педагокка унвирстетинин пырафосору, манас изилдөөчү мамбеттурду мамбетакун манасчы жусуп кенженин журту актоо ооданы моожу айлына барып бир канча күндүк аңгемеде бирге болуп байланыштуу матырыялдарды жыйнап алган. 2004-жылы лаңйың айым менен борбордук улуттар унвирстетинин перафсору токтобүбү ысак кыз актоо ооданы булуңкөл айылындакы савыт максум дан «манас» эпосун жазып алышы«манас» эпосунун памыр варыянтындакы чийки матырыялдарды чогултууда белгилүү маңызы болгон.2014- жылы жай айларында шинжаң педагокка унвирстетинин пырафосору, манас изилдөөчү

мамбеттурду мамбетакун экинчи жолуу манасчы жусуп кенженин журтуна барып бир канча күндүк аңгемеде бирге болуп байланыштуу матырыялдарды жыйнап алган.Ушул жылы мендакы аксакал менен бир канча күн бирге болуп кенен майек куруп анын манасчылыгына болгон алгачкы таанымды жетилдирдим.Ошондой эле ал айткан манасты тыңшооч калемге алдырып алдым. 1990- жылдан баштап аксакал өзү сымкана, акчый, улучат, артыш, үрүмчү, актоо, моожу, кызылтоо, булуңкөл сыяктуу айыл, оодан, шаарларда өткөзүлгөн манаска байланыштуу кыймылдарга акитип катнашып айрым-айрым 1-,2-,3- даражалуу сыйлыктарын утуп алган.Ал атайын белгиленген кыймылдарда гана манас айтып калбай, айылдарда, мектептерде жана башка соорундарда да манас айтып окуучуларга, карапайым калыкка манас эпосун сактоо, жайылтуу боюнча өзүнүн бир кишилик күчүн кошуп келген.Назариялык жана илмий изилдөө тарабынан лаңйың айым «манас» таануу деген илимий эмгеги(1999-жыл ички моңгул унвирстет басмасы) менен«манас» эпосуна назарыялык жактан жан - жактылуу талкуу алыпбарып эпостун кытайда изилдөөнүсүнүн көшөгөсүн ачты. 1970-жылы франсыялык окумуштуу ремий дор ооган кыргыздарынан атап айтканда ашым апыз деген кишиден манастан үзүндү жазып алып илмий талкуу жүргүзүп памыр кыргыздарынын манасчылык жөрөлгөсүнүн тушоосун кыйып памыр кыргыздары тактаганда жусуп кенже айткан эпосту талкуу кылууда байланыштуу матырыялдар менен камдаган. 1997-жылы шинжаң педагокка унвирстетинин пырафосору, манас изилдөөчү мамбеттурду мамбетакун «манас эпосунун варыянттары жана аткаруучулук», «кыргыз ооз-эки адабиятинин памыр мектеби»деген эмгектеринде «манас» эпосунун паамыр варыянтына жанжактылуу ылмый талкуу алыпбарган. Ошондой эле кыргызыстан ош облусу, тажикистандин жерге тал раёну, ооганыстандын паамыр тоо кыркаларында, элибиздин тескей тоо өңүрү атаганда кеңкол, сарыкол жергелеринде «манас» тын айрыкча бир варыянты калыпташканын тактаган[ ]. 2009-жылы кытай коомдук илимдер акедемиясинин акедемиги, перафисор адыл жуматурду «баатырдык эпос жана ооз-эки салыт» аттуу эмгегинде «манас» эпосунун памыр варыянтынын эрекче орунда тура турганын өзгөчө аткаруучулук ыкымынын бардыгын эскерткен[ ]. 2012-жылы борбордук улуттар унвирстетинин жаңдың жың, мыяв доңша сыяктуулар бирлешип түзгөн «орто азыя элдеринин тил маданыят изилдөөсү» аттуу эмгекте аталган мектептин перафсору токтобүбү ысак кызы «памырдын түпкүрүндө сакталган манас» деген илимий макаласында манас эпосунун паамыр варыянтына тереңдеп ойтолгоо алыпбарган. Ошондой эле аталган варыянттын тактыгы туурасында бул топтоку манас варыянтынын окуялыктарынын көлөмүнүн окшоштугу, маңыздуу окуялыктардын болбостугу айтуучулардын жаш курамынын бирдей орто жаш болуусун далыл келтирип күмөндүү көз караштарды ортого коюп манас эпосун топтоо, изилдөөдө салмак ары чечен мамиле де болууну баса белгилеген.

I жусуп кенженин кыскача манасчылык өмүр жолуу жана ал айткан «манас» эпосунун негизги мазмууну

Жусуп кенже 1949-жылы 8- айдын 19-күнү КЭР Шинжаң автономиялуу раёну Кызылсуу кыргыз автоном облусу Актоо ооданы Моожу айылы Күнтийбес кыштагында жарык дүйнөгө көз ачкан.Найман урусунун жээрде уругунан. 1957-жылгача үй-бүлөө тарбиясинда болгон. 1957-жылдан 1962-жылга чейин баштооч мектепти окуган. Ал бала кезинен баштап эле эл арасындакы жөө жомок, дастан, эпос, өлөң сыяктуу эл ооз адабият жаанырларына өтө берилип шыктанып үйрөнгөн. Анын устаты бактакун деген эл арасындакы чоң окумуштуу ары куйма кулак киши болгон. Ал киши жөө жомок, дастан, эпос, өлөң сыяктууларды билип эле калбай санжыра,таарых билимдерин жакшы билген. Жусуп кенже ошол кездеги

турмуштун айынан устатыга жардамдашып тезек терип, отун алышып суусун ташышып соңунда бекем ээрчип үч жылдан ашуун үйрөнгөн. Жусуп кенженин устаты бактакун, анын устазы берк, анын устазы кармышак (бериктин чоң атасы). Бактакун шагирти жусуп кенжени ээрчитип айыл аралап аш -тойлордо эпос, дастан, өлөң айтып элдин жарпыны жазып, шагиртинин өсүп жетилүүсүнө чоң демөөр болгон. Бактакун манасчы 84 жашында жарык дүйнө менен коштошкон. Устазынын өлөмү жусуп кенжеге катуу оор келген болсодакы ал өзүнүн кесибин оттой кызуу сүйүп, мурдакы үйрөнгөндөрүн ансайын бышыктап кемелдендирип, эл аралап, журт аттап манас айтып элге таанылa баштаган. Ал доордун муктаждыгы себептүү маданият көңтөрүщүндөкү он жылда манас айтуудан калгандыгын эсепке албаганда кырык жылга жуук манас айтып элдин көөнүнөн терең орун алып элдин кызуу алкоосуна татыктуу болгон. Араң 1989- жылы ырасымый тизимге алынып архиптештирилген. 1990- жылдан баштап Сымкана, Акчий, Улучат, Артыщ, Үрүмчү, Актоо, Моожу, Кызылтоо, Булуңкөл сыяктуу айыл, оодан, шаарларда өткөзүлгөн манаска байланыштуу кыймылдарга акитип катнашып айрым-айрым 1-,2-,3-даражалуу сыйлыктарын утуп алган. Ал атайын белгиленген кыймылдарда гана манас айтып калбай, айылдарда, мектептерде жана башка соорундарда да манас айтып окуучуларга, карапайым калыкка манас эпосун сактоо, жайылтуу боюнча өзүнүн бир кишилик күчүн кошуп келүүдө.

Жусуп кенже манас эпосунун роохун өзүнүн сакадай болгон боюна жашырып, бир тыйында өкүмөттөн талап кылбастан аксыз түрдө жаш жеткинчектерге, шагирттерине үйрөтүп, кыргыз элинин маданият иштеринин гүлдөп өркүндөөсүнө үн-түнсүз салым кошуп келди. Ал негизинен «манас» эпосунан «манас», «семетей» бөлүмдөрүн айткандан тышкары «курманбек», «төштүк», «жалайыр», «кызжибек», «гөр уулу», «кошойдун балалык кези» сыяктуу кенже эпосторду да айтат, эл арасындакы жөө жомоктон алтымыштан ашуунун билет. Ал манас эпосун жаныр жактан ыр жана кара сөз боюнча чечмелеп айтуу формасы, мазмун жактан окуялыктын жана кейипкер аттарынын окшобостугу менен башка манасчылардан абдан эле айрымаланып турат. Көктөкү айыл деп наам алган моожу айлындакы бул карыянын алмадай башына сакталган «манас» эпосунун бул варыянты жергиликтүү эл жашоо чөйрөсүнүн таталдыгы, каттоо жолунун начарлыгы себептүү «манас» эпосунун эң байыркы, эң накай, ооз-эки тилдеки формасын сактап келген.«манас» эпосунун ооз-эки тирүү формасын сактап калуу жана жайылтууну ыйык милдети катары аркалап келген бул аксакалдын азыр жыйырмадан ашуун чоң кичи шагирти бар.Анын илмий эмгектери негизинен «манас», «семетей» эпостору жана элдик жөө жомокторду тегеректеген болуп түрдү себептер айынан азырга чейин жарыкка чыга элек.

II памыр манасчылары айткан «манас» эпосунун эрекчелектери

«манас» эпосу кыргыз эли менен бирге кылым кыдырып, жер сыдырып, башына бакыт кушу конгон кезинде да, тагдыры оор кезеңге капташып журт которуп сарсан болгондо да элдин оозунан түшпөй, бакытка шардан, кайгыга демөөр болуп келгенин «манас»тын чет мамлекетке чачыранды болуп кеткен кыргыздар арасындагы варыянттарынан[ ] жана кытай теской тоо кыргыздар арасынан чыккан жусуп кенже аксакалдын айткан айтымынан анык баамдайбыз.Төмөндө Биз жусуп кенже айткан манасты өкүл кылып бир канча жактан салыштырып талкуу кылып көрөлүү.

1- окуялыктардакы айрымдык

Биз жусуп кенже айткан манастын окуялыктарын жүсүп мамай варыянты, сагынбай орозбак варыянтындакы окуялыктар менен салыштырып көрөлү.

№	Жүсүп мамай вариянты	Сагынбай орозбак вариянты	Жусуп кенже айтымы

1 жомок башы манастын түпкү аталары кан жакыптын туулушу

2 кыргыздардын таралышы чапкынчылардын кыргыздарды кул кылышы кан жакыптын бай болушу

3 алоокенин кыргыздарды чабышы жакып, чыйырдынын түшү жакыптын кан болушу

4 Кардыгачтын туулушу,жакыптын магдымды алышы манастын төрөлүшү манастын туулушу

5 манастын төрөлүшү манаска ат коюу манаска жентек той берүү

6 манастын турпанда эгин эгиши манастын балалык чагы манастын балалык чагы жана көкчө менен достошуусу

7 жакыптын кандык алышы, аккулага ээ болушу жакыптын манасты ошпур койчуга бериши калмактардин кыргыздарды кордошу

8 манастын балта дөөгө барышы манастын эсенкандин тыңчысын өлтүрүшү кыргыздардин алтайдан тарап кетиши

9 манастын кошойго конок болушу манас менен нескаранин беттешкени аккуланин баяны

10 манастын жамгырчы жана шыгай менен көрүшкөнү манастын кан көтөрүлүшү кан жакыптын кең таласка барышы

11 манастын бакай, айкожо, бөлөкбай менен жолугушусу жакыптын элди жыйып кеңеш салып анжыянга көчүшү манас менен бакайдын достошуусу

12 манастын түрдүү каруу-жарактарга ээ болушу манастын текесканды жеңиши мактымдын төрөшү

13 кырык чоронун куралышы манастын кыз сайкал менен көрүшүүсү эшендердин манаска аккелте менен ач албарс кылычты бериши

14 манастын оорагы манастын акунбешимди жеңиши манастын кан шыгайга жардам бериши

15 баатыр манастын көңтөйдү сайышы манастын кыргыздарды баштап алтайдан ала тоого көчүшү манастын нөкөр(чоро) жыйнашы

16 манастын кан көтөрүлүшү манастын шорукту сайып накылайды алышы манас менен накылайдын тою

17 манастын шорукту сайып накылайды алыши алоокенин манастан жеңилиши манас баатырдын талас баатыр менен согушканы

18 манастын бадикөлдү жеңип кордолгон элди куткаруусу алманбеттин жомогу манастын ордо салып кан болушу

19 манастын калмак баатырларын сайишы көкчөнүн алманбет менен араздашуусу манастын алтайга барып калмактардан өчүн алышы

20 манастын коконго жүрүш кылганы манастын түшү манас менен канкейдин тою

21 манас менен канкейдин тою манас менен кырык чоронун ууга чыгыши алманбеттин баяны

22 көкөтөйдүн ашы алманбеттин көкчөдөн кетип манаска кошулушу тозмурундун(бок мурун) атасына аш берүүсү

23 аш кеңеши манастын алманбетти күтүп алышы алты кандын манаска элчи жумшашы

24 ар уруу элдин ашка чакырылышы манастын тою манастын бейжинге аттанышы

25 өткөн кечкендердин ашка келиши көкөтөйдүн ашы баатырлардын чалгыны

26 коңурбайдын эрдемсип ашты бузушу аш кеңеши чоң казаттын башталышы

27 бокмурундун манасты ашка чакыруусу бокмурундун айдарды ар уруу элди ашка чакырууга жумшаганы коңурбайдын качышы

28 аш кезиндеки түрдүү оюндардан чыккан чуу өткөн - кечкендердин ашка келиши манастын чын каканды алышы

29 көкчөкөздүн манасты жашырын жараландырышы коңурбайдын мааникерди зордуктап тартып алышы коңурбайдын манасты жаралантырышы

30 канкейдин манастын жарасын айыктырышы ат чабыш, жамбы атуу баатырлардын өлүмү

31 манастын айжаңжүндү жеңип манас шаарын салышы кошой менен жолойдун күрөшү манастын таласка келип оо дүйнөгө сапар алышы жана узатуу

32 манастын калдайга жортуулу манас менен коңурбайдын сайышы манастын гүмбөзүнүн салынышы

33 алманбеттин жомогу кытай менен калмактын олжо талашып жаңжалдаши семетейдин балалык чагы элин табышы

34 көкчөнүн алманбет менен араздашуусу чоң казат чынкоко менен толтойдун акунхан шаарын басып алуусу

35 манастын түшү кандардин манаска элчи жибериши айчүрөктүн семетейди издеши

36 алманбеттин манаска келиши манастын кандар менен кеңеши айчүрөктүн акшумкарды алып качуусу

37 алманбеттин аруукеге сөйкө салышы манастын кол баштап бейжинге аттануусу семетейдин үргөнчкө барышы

38 манастын чыначыны жеңиши канкейдин аттанардакы наасати семетейдин айчүрөктү алышы

39 алманбеттин көкчөкөздү өлтүрүшү жол үстүндө семетейдин чынкоко менен толтойду өлтүрүшү

40 манас менен акункандын бел куда болушу алманбет менен сыргактын бейжинге чалгыни семетейдин айчүрөктү алып таласка кетиши

41 чоң казат алманбеттин жоолордун жылкысын айдап келүүсү

42 манастын он төрт канды чогултуп кеңеш салышы коңурбайды кубалап өлтүрүү

43 канкейдин насааты сыргактын келип кабар жеткириши

44 манастын бейжинге кириши манастын алгачкы алгачкы ийгиликтерге кол жеткириши

45 жол үстүндө манас менен акункандын бел куда болушу

46 коңурбайдын канаттуу кабарчысын колго түшүрүү манастын мекеге аажыга барышы

47 алманбет менен чубактын чатагы калмак менен кытайлардын кыргыздарды чабышы

48 алманбеттин чубакка жер таанытуусу чоң кыргын

49 баатырлардын алгачкы кармаштары манастын мекеден кайтып согушка киришкени

50 алгачкы ийгиликтер манаска жашыруун ок тийип жаралануусу

51 коңурбайдын манасты жараландырышы манастын гүмбөзүнүн салынышы

52 эң акыркы таймаш

53 баатырлардын өлүмү

54 манастын дүйнөдөн кайтышы

«манас» эпосунун биринчи бөлүм окуялыктарынан жогорудакы гирафиктен жүсүп мамай варыянтында 54 төрт майда окуялык, сагынбай орозбак варыянтында 51 майда окуялык жусуп кенже айткан манаста болсо 32 майда окуялык болуп алдынкы экөөнүн болжол менен жартысына барабар келетурганин көрүп алабыз. Албетте бул түрдүү майда окуялыктарга бөлүү бир түрдүү өз мейлинчиликке ээ жана окуялыктын орундаштырылышы жагынан көптөгөн айрымалыктар болсодакы жалпы жонунан окуялыктын негизги жагдайын көрсөтүп бере алат. Алды менен биз бул үч айтымдын орток окуялыктарын көрүп өтөлүү.

№	жүсүп мамай варианты	сагынбай орозбак варианты	жусуп кенже айтымы
1	алоокенин кыргыздарды чабышы	чапкынчылардын кыргыздарды кул кылышы	калмактардын кыргыздарды кордошу
2	манастын төрөлүшү	манастын төрөлүшү	манастын төрөлүшү
3	манаска ат коюу(жогоруда гирафикте берилбеген)	манаска ат коюу	манаска ат коюу
4	кыргыздарын энесайдан көчүшү	кыргыздардин чачилиши(гирафикте берилбеген)	кыргыздардин алтайдан тарап кетиши
5	манастын кан көтөрүлүшү	манастын кан көтөрүлүшү	манастын кан көтөрүлүшү
6	манас менен канкейдин тою	манас менен канкейдин тою	манас менен канкейдин тою
7	манастын түшү алманбеттин келиши	манастын түшү алманбеттин келиши	манастын түшү алманбеттин келиши
8	көкөтөйдүн аши	көкөтөйдүн ашы	тоз мурундун атасына аш берүүсү
9	манастын он төрт канды чогултуп кеңеш салышы	кандардын манаска элчи жумшашы жана кеңеши	алти кандын манаска элчи жумшашы
10	манастын бейжинге аттанышы	манастын кол баштап бейжинге аттануусу	манастын бейжинге аттанышы
11	чалгын чалуу	алманбет менен сыргактын бейжинге чалгыны	баатырлардын чалгыны
12	чоң казат	чоң казат	чоң казаттын башталышы
13	манастын бейжинди алышы	манастын бейжинди алышы(жогоруда гирафикте берилбеген)	манастын чын каканды алышы
14	манастын жараланышы	манаска жашыруун ок тийип жаралануусу	коңурбайдын манасты жараландырышы
15	баатырлардын өлүмү	баатирлардин өлүмү(жогоруда гирафикте берилбеген)	баатирлардин өлүмү
16	манастын гүмбөзүнүн салынышы	манастын гүмбөзүнүн салынышы	манастын гүмбөзүнүн салынышы

Окуялыктарды орундаштыруу, түргө бөлүү сыяктуу жактардан өзүнөө таан эрекчеликтерге ээ болгондуктан жогоруда бул үч варыянттын негизги окуялыктары гана салыштырылды. Салыштыруулардан он алты айланасында эпостун сөөгүн түзгөн чоң окуялыктын ортоктугу бар экенин көрүп алабыз. Бул ортоктук ааламга тааруудай чачылып жер тандабай өсө берген чөп сыяк жашап келген кажбас кайраттуу калың кыргыз элинин орток байлыгы болуп бир булактан сызылып чыгып окшобогон майда агындарды калпташтырган булак суусу сыяк кылым карыткан таарыхтын өзгөрүү барышында негизги идияси, кандырга окуялыгы бирдей

болгон түрдүү варыянттарды жергиликтүү элдин коомдук абалына жер жагдайына турмуш салтына карай калыпташтырганын былып алабыз. Эми булардын бир-биринен негиздүү айрымаланатурган окуялыктарын караштырып көрөлүү.

№ жүсүп мамай вариянты сагынбай орозбак варианты жусуп кенже айтымы

1 - манастын мекеге ажыга барышы -

2 манастын турпанда эгин эгиши - -

3 кыргыздардын таралышы манастын түпкү аталары тек жакыптын төрөлүшү бар

4 - манастын текес баатырды өлтүрүшү манастын талас баатирменен согушуусу

5 - манастын кайра тирилүүсү манастын оор жарадар болуусу барканайдын эмчегин эмген соң эсне келүүсү

6 бир кыйла сус бир кыйла сус манастын көкчө менен достошуусу

7 аккула жоо тараптан табылат аккула жоо тараптан табылат аккуланын баяны бир кыйла сестималуу

8 мактымдын көз жарышы мактымдын көз жарышы мактымдын төрөшү башкача

9 чыйырды манасты төрөйт чийирди манасты төрөйт барканайдин манасты төрөшү башкача

10 манас олжолоп алат манас олжолоп алат манас менен накылайдын тою

11 семетей бөлөгүндө семетейдин чынкоко менен толтойду өлтүрүшү семетей бөлөгүндө семетейдин чынкоко менен толтойду өлтүрүшү семетей бөлөгүндө семетейдин чынкоко менен толтойду өлтүрүшү башкача

Жусуп кенже айткан «манас» эпосунун биринчи бөлүгүндө алдынкы жарым окуялыктардын мазмун жактан бир далай окшобостуктар бар. Алып айтсак манастын ата-бабалары жана ошол кездеки кыргыздардын абалы туурасында азыраак эле маалымат берилип окуялык жакыптын атасы жалаңбаш садыктан башталат. Жалаңбаш садыктын лакамынын келиш таарыхы, жана анын балага зар болуп жүрүп бир балалуу болгону атын жакып коюп үч жашка чыкканда кайтыш болуп жакып тайын туугандардын колунда көрбөгөнү гөр болуп жебегени бок болуп чоңоёт. Жардылыктан кепичи жыртылып бөлүнүп буту чыгып калгандыктан жарты кепич жакып атка конгону, андан кийин ошол бегаали байга жалчылыкка кирип отузга жашы чыкканча мал багып жүрүп кызырга учурап батасын алып кийин барканай менен турмуш куруп мал жаны көбөйүп бай болуп кан болуп калганы, алдагы узунга чейин балалуу боло албай жүрүп ыйык мазарга барып сыйынып түш көрүп түшүндө жети аксакал алмаберип акырында барканайдын боюнда калып манас төрөлөт. Барканай манасты кыйла машакатта төрөйт жети аял баланы зорго көтөрөт. Бирок жүсүп мамай варыянтындакындай тулумдуу укмуш болуп туулбайт. Манастын турпанга барып эгин эккен окуялыгы көзгө чалдыкпайт. Аккуланын жакыптын куу байталынан айдың көлдө көлдүн ичинен чыккан тоодой ак айгыр менен кошулушкандан кийин төлдөгөн тайы болуп чыкканы жана бири бөтөндүк. Жана бир эрекче болгон окуялыгы болсо манас баатырдын талас баатыр менен согушканы. Бул окуялык жусуп кенже варыянтында салмактуу орунда турат. Анткени окуялыктын баяндалышы бир кыйла толук инчике ары фантазыялык түсү коюу. Бул манастын эң байыркы сыйкырдуу жомок түсүн алган айтымы, памыр ооз- эки аткаруучулугунун типик варыянты деген көз караш ыырастоого далыл боло алат[ ]. Манас менен накылайдын тою деген окуялыгында накылай кыргыздын эле кызы болуп айтылат. Манастын атасы жакып уулума окшош кызды таап үйлөймүн деп көп жерлерди кезет. Бирок

таба албай башы катат. Кайтып келе жатып азыраак үйүлүү бир айылга кез келет. Жакып шаакулу байдын үйүнөн издегенин табат. Дароо эле жуучу киргизет. Шаакулу бай макул болот. Жакып үйгө кайтып тойго камылга көрөт. Манас накылайды сынамакка сарытаздын кийим-кечесин улоосун мынып накылайдын айлына барат. Манастын келгенин угуп накылай утурлап чыгат. Манастын ал кебетесин көрүп айлына жолотпостон көөдөнгө нектеп өргөсүнө кирип кетет. Манастын ачуусу келип кечиндеси кийим дерин алмаштырып жасанып алып манас накылайды көргөлүү шаакулубайдын айлына барат. Накылайдын ак өргөсүндө бираз айтышуулардан кийин накылай жаңылыш түрдө канжар саят. Манас алаканы менен тосуп накылайды ыргыта тээп кетип калат. Караганда бул жүсүп мамай варыянтындакы манастын канкей менен той болгондо жеңесине карабай жанына барып канкейден бычак жеген окуялыгына окшошуп кетет. Ал эми манас баатырдын көңтөйдү сайшы деген окуялыкта каткалаң көңтөйдүн баатыр колбашчысы болуп айтылат. Ал эми жүсүп мамай аксакалдын варыянтында жакыптын тууганы болуп сүрөттөлөт. Мындай окуялыктардын окшошуп же алмашып калышы аркайсы доор жомокчулар, манасчылар өздөрүнүн эрекчелиги, угармандардын талабы боюнча айтуу түйүнүн жаңылап ошондон улам кылымдар бою көбөйүп саймаланып турганын далилдейт[ ]. Андан башка сыргак серектин төрөлүшү, манастын шыгай канга барышы, булдурсун камчынын чоо-жайы, манастын ордо салдырышы сыяктуу окуялыктар да аздыр -көптүр алды -артына жылышып айрымаланып турат. Экинчи бөлүмү семетейде семетейдин үргөнүчкө барышы деген окуялыктарында канчоро кеп-сөзгө шыктуу келин кызга ыктуу деп кыздардын жанына жумшалат. Жүсүп мамай варыянтында күлчоро барат. Семетейдин чынкожо менен толтойду жоготуу барышындакы кырк канаттуу карайбоз тулпардын канатын кырык күн сактап жатып атып түшүргөнү да көркөмдөштүрүлүп фантазыя менен жуурлуштуруп айтылат. Эпоско мындай мифтик, сыйкырлуу жөө жомоктук касийетти бир- бирине жуурлуштуру бул байыркы варыянт саналат[ ]. Кандардын манаска элчи жумшашы дегенден баштап көкөтөйдүн ашы, манас баатырдын бейжинге аттанышы, баатырлардын чалгыны, чоң казаттын башталышы, коңурбайдын качышы, манастын чын каканды алышы, коңурбайдын манасты жаралаандырышы, баатырлардын өлүмү, манастын таласка келип оо дүйнөгө сапар алышы жана узатуу, манастын гүмбөзүнүн салынышы семетей ден семетейдин балалык чагы элин табышы, чынкоко менен толтойдун акунхан шаарын басып алуусу, айчүрөктүн семетейди издеши, айчүрөктүн акшумкарды алып качуусу, семетейдин үргөнчкө барышы, семетейдин айчүрөктү алышы, семетейдин чынкоко менен толтойду өлтүрүшү, семетейдин айчүрөктү алып таласка кетиши сыяктуу манастын кийинки окуялктар негизинен окуялыктын алды - аркага жылышын, сүрөттөнүн толук же эместигин эсепке албаганда чоң өзгөрүү болбогон. Окуялыктар эпостун негизги агынын бойлоп өнүгүп өзгөрүп барган. Окуялыктардын мындай сыйпаланып айтылышы же толугу менен билинбей калышы аркайсы манасчылардын варыянттарынын кемчилдиги менен артыкчылыгын көрсөтүп берет. Ошол үчүн биз «манас» эпосунун аркайсы варыянттарын салыштырып изилдегенде салмактуу болуп кылдаттык менен матириялистик таарыхй тургудан туруп жан-жактылуу, ичкерилей изилдөө алыпбарганыбызда гана калыс баалай алабыз[ ].

2- кейипкерлердин аттарындакы окшобостук

Жусуп кенже варыянтындакы жарыкка чыккан кейипкерлер төмөндөкү гирафикте көрсөтүлгөндөгүдөй.

№ жүсүп мамай варянти жусуп кенже варянти № жүсүп мамай варянти Жусуп кенже айтымы

1 орозду кан садык бий 16 Көңтөй көңтөй
2 жакып жакып 17 Каткалаң каткалаң
3 - бегаали 18 Үмүт үмүт
4 шыгай шыгай 19 Тайталаң тайталаң
5 бакдөөлөт бактыкан 20 Эркамбыл эркамбил
6 - акмерген 21 эр дөөлөт эр дөөлөт
7 чйырды барканай 22 - кундуз(казак)
8 манас манас 23 - жылдыз(кыргыз)
9 балта балта 24 Шаатемир шаатемир
10 мактим мактим 25 Канкей канкей
11 - чалказак 26 Агеркеч агеркеч
12 көкчө көкчө 27 Арууке арууке
13 - назыркуу 28 - шамсыя
14 коңурбай коңурбай 29 Алманбет алманбет
15 жолой жолой 30 Азызкан азызкан
31 - жаңлбек 52 Жүйрөндөө жүйрөндөө
32 - талас 53 Эсенкан эсенкан
33 малабек малабек 54 бир мскал бир мскал
34 синчибек синчибек 55 Бокмурун тоз мурун
35 кошой кошой 56 Нескара нескара
36 бакай бакай 57 Мурадыл мурадыл
37 - медетбек 58 Жолой жолой
38 мажик мачеке 59 эр төштүк эр төштүк
39 сыргак сыргак 60 - мусайып
40 серек серек 61 Музбурчак музбурчак
41 чубак чубак 62 Эршууту эршууту
42 төкөр уста төкөр уста 63 эр багыш эр багыш
43 бөлөкбай белекбай 64 Толтой толтой
44 аалы аалы 65 Чынкожо чынкожо
45 - давит 66 Эркөкүл эркөкүл
46 - шаакулу 67 Шыпшыйдар шыпшыйдар
47 накылай накылай 68 ак балбан ак балбан
48 - агешен(аккуртка) 69 Абике абике
49 - көгешен(көк куртка) 70 Көбүшкөбүш
50 кыргыл чал жээренче баатыр 71 Сартазсартаз
51 каракул каракул 72 Каракан каракан
73 жамгырчы жамгырчы 80 Акункан акункан
74 күлчоро күлчоро 81 Айчүрөк айчүрөк
75 канчоро канчоро 82 Семетей семетей
76 чачикей чачикей 83 - олжобай
77 көкмончок көкмончок 84 - жети аксакал
78 эламан эламан 85 - камаркул
79 - сарыкулбек 86 - ак урум
88 - эр дөөлөт 87 - көк урум

Жусуп кенже айткан манаста жалпы токсонго жакын кейипкердин аты тилге алынат. Мунун ичинде алмашып калган кейипкерлерден: накылай шаакулу деген кыргыз байдын жалгыз кызы, жүсүп мамай варыянтында жоодон олжого алат. Каткалаң душмандын баатыры, жүсүп мамай варыянтындажакыптын тууганы болуп баяндалат. Каракул талас баатырдын жылкычысы жүсүп мамай варыянтында коңурбайдын жылкычысы болот. Аты алмаш же жакын кейипкерлер: барканай манастын энеси, жүсүп мамай варыянтында чыйырды манастын энеси, жакыптын атасы садык бий жүсүп мамай варыянтында орозду кан, бактыкан жакыптын аялы жүсүп мамай варыянтында бакдөөлөт деп айтылат. Мажик, көкчө, бокмурун, бөлөкбай айрым айрым мачеке, көкөчө, тозмурун, белекбай деп айтылат. жусуп кенже варыянтында өзгөчө бар болгон кейипкерлер :

Садык бий: манастын чоң атасы

Бегаали: жакыптын айлындакы бай. Кийинки баяндардан караганда жакып байдын тууганы болсокерек. Анткени бегаали байдын баласы шыгай. Кыргыздар тарап кеткенде шыгай коконго кетет. Манас коконго барып шыгайга жардам берет. Ошондо шыгай өзүнүн манастын тайкеси болотурганын айтат.

Акмерген: жакып байдын айлындакы мерген. Ал адаал кан - тери менен уучулук кылып элин баккан.

Чалказак: казактардын бабасы

Назыркуу: калмактардын бир кыйыны.

Жаңлбек: кыргыз, талас жергесинин мурдакы каны.

Талас: жаңилбектин баласы

Эр дөөлөт: кыргыз казак элдеринин түп атасы деп жамгырчынын сөзүү аркалуу айтылат.

Кундуз (казак):эрдөөлөттүн эгиз балдар, казактардын түп атасы катары алып жамгырчынын сөзүү аркалуу айтылат.

Жылдыз (кыргыз): эрдөөлөттүн эгиз балдар, кыргыздардын түп атасы катары алып жамгырчынын сөзүү аркалуу айтылат.

Шамсыя: шаа темирдин аялы теги урумдан,манаска аголпокту берет.

Медетбек: кыргыз атактуу түш жооруучу.

Мусайып: музбурчактын атасы.

Давыт: аккелте мылтыкты жасаган пайганбар. Эшендер кийин анын осыяты боюнча аккелте мылтыкты манаска тапшырып берет.

Шаакулу: кыргыз, жакыптын кудасы, накылайдын атасы.

Агешен(аккуртка): манастын арамзада туугандары.

Көгешен(көк куртка): манастын арамзада туугандары.

Сарыкулбек: кыргыздар тараган кезде сарколго барып жайлашкан кыргыздын байы.

Жээренче баатыр: кырк чоронун башчысы.

Олжобай: айчүрөк семетейди издеп жөнөгөндө учураган биринчи киши.

Жети аксакал: жакыптын түшүнө үч жолуу кирет. Батасын берип көздөн кайып болот айтканы келет.

Камаркул: кыргыздар тараган кезде музтоого барып жайлашкан кыргыздын байы.

Ак урум: накылайдын жакын күңү.

Көк урум: накылайдын жакын күңү.

Жогоруда түшүндүрмө берилген кейипкерлерден бөлөк калган кейипкерлер жүсүп мамай варыянтындакы кейипкерлер менен окшош атта жана окшош окуялык милдетти аткарат. Салыштыруудан жусуп кенже варыянтындакы кейипкерлерди эки чоң топко

бөлүүгө болот. Биринчи манас эпосунун негизги окуялыктарына катышкан кейипкерлер манас, жакып, коңурбай, чубак,бакай көкөтөй.ж. б Ушул сыяктуу. Экинчи эпоско жандама берилген же кыстарылган кошумча кейипкерлер талас, жаңилбек, агешен-көк эшен, кырык канаттуу карайбоз ж.б Ушул сыяктуу. Бул кейипкерлер жүсүп мамай варыянтында жок. Кейипкер чыгармада окуялык менен бирге жүрөт. Ал болсо окуялыкты айкындап өнүктүрө турган касийетке ээ. Мындан мындай эки кортундуну чыгарууга болот. Бири жусуп кенженин варыянты башка варыянттарга окшош эле эпосто башка эпостордун окуялыгын жуурлуштуруп эпостун мазмуунун ого бетер байытып не деген таң каларлуу өзгөчөлүктү калыпташтырып турганын айкындайт. Мындай өзгөчөлүк аркандай эле эпосчулук өнөрүндө бар боло бербейт. Манас эпосундай окиян сындуу чыгармалар гана ушундай касийетке ээ. Мындай башка эпос мазмуунун жуурулуштыра билүү бул манасчылардын улуу өнөрдү ээлегенин белгиси болуп баамдалат. Эпоско кыраакылык менен үңүлө карай турган болсок анын окуялыгы негизинен өзөктүү окуялыкты түзгөн мазмундар жана башка эпос мазмунун сиңдирген окуялыктан куралган. Алып айтсак манастын төрөлүшү, каруу-жарактары, алманбеттин келиши, көкөтөйдүн ашы, бейжинге баруу, чоң казат, манастын өлүмү, гүмбөзүнүн салынышы сыяктуу бир канча негизги окуялыктын мазмундары бар. Андан башка жаңилбектин жакыпты четке кагышы, манастын талас баатыр менен согушканы, манастын накылай менен тою, күлчоронун чынкоконун кырык канаттуу карайбоз атын атып түшүрүп өлтүрүшү сыяктуулар эпоско жуурулуштурган окуялыктар жүсүп мамай варыянтында айтылбайт. Жана бири эпостун кылымдар бою ооздон оозго көчүү барышында тааруудай чачылган кыргыздардын өздөрүнүн жагрaпыялык орун, дынный ишеним, ой-санаа, өндүрүш сыясый курулма сыяктуу жактардакы окшобостугуна карай эпостун түрдүү айтымдарын калыпташтырганына далыл боло алат.

3-мотивынын өзгөчөлүгү

Мотив болсо бир окуялык ичиндеки эң кичик бирдик болуп, жөрөлгөлүү бөлүк ичинде уланат. Ушундайча анын адаттан тышкары адамды тасирлендирүү күчү бар. Басым көп сандагы мотив үч түргө бөлүнөт. Биринчи окуялыктагы мотив- теңир же адаттан тышкары жаныбар же жез кемпир, желмогуз, пери сыяктуулардын роху, же болбосо адамдардын обуразы, мисали татынакай бөбөк же болбосо таш боор өгөй эне. Экинчи түрдөкү мотив сиюжеттин белгилүү бир арка көрүнүшү- сыйкырдуу курал, өзгөчө жөрөлгө, таңкаларлуу ишеним сыяктулар. Үчүнчү түрдөкү мотив болсо бир ыңгайдагы иштер- алар басым көп сандагы мотивды камтыган[ ]. Жусуп кенже варыянтында бул үч түрдү мотивдын баары бар. Мисали батырдын өзгөчө төрөлүшүнө байланыштуу бала тилөө мотивы, өзгөчө боюнда калуу, өзгөчө төрөлүү, тездекте чоңоюу, бала кезинде эле баатыр болуу сыяктуу бир катар мутивдер, батырлар менен сүйлөшө турган, акылдуу, батырлардын жакын жан шериги болгон тулпарга байланыштуу мотив талас баатыр менен чынкожонун карайбоз тулпарлары; кайра төрөлүү(же өлгөндөн кийин кайра тирилүү) көз карашы, манас баатыр талас баатыр менен согушуп кайтып келип алты күн эсине келбей жатат, энеси барканай келип эмчегин оозуна салгандан кийин гана эсине келет. Изилдөөчү мамбеттурду мамбетакун «кыргыз ооз эки адабиятинин памыр мектеби» аттуу эмгегинде манас эпосунун паамыр варыянтындакы окуялык мотивын мындай 10 түрүн көрсөтөт. (1)баласыздыктан кордук көрүү(2) алма жеп бойкат болуу(3) эненин курсагында сүйлөө(4) тулпардын баатыр менен бир убакытта туулушу(5) манастын тез чоңоюшу(6) балага ат коюу(7) манастын нөөкөржийиши(8) манаска аял издөө (9)манастын болочок аялы менен болгон талаш жана каргыш(10)манастын өлүмү жана кайра тирилүүсү[ ]. Бул мутивдер башка залкар манасчылардын варыянттарында

сыңдырылып турганын жат кароого болбойт [ ]. Ал эми изилдөөчү адыл жуматурду түрүк тилдүү улуттардын жөрөлгөлүү баатырдык эпостордун окуялыгын негизинен төмөндөгүдөй курулма бирдиктерине жана мутивдерине (мотив тобуна) бөлгөн :

(1) баатырлардын аксөөк үй-бүлөсүнөн келип чыгуусу, атасы падыша же аксөөк

(2) ата-енесинин жашы улгайып, баласы жок айынан азаптануусу

(3) бала тилөө мурасымын өткөрүүсү

(4) энесинин укмуштуудай бойкат болуусу

(5) баланын төрөлүдөн мурун башкалардын кастоосуна учуроосу

(6) баатырдын укмуштуу төрөлүүсү, ошондой эле теңирдин (же теңир тартуу кылган) баласы деп кароо

(7) баатырдын тулпарлары баатырлар менен тең төрөлүүсү .

(8) ат коюу мурасымын өткөрүүсү, даайыма олуялар аларга ат коюп берет

(9) баатырдын балалык кездеринде жетим болуп азап тартып чыңалуусу

(10) баатырдын элден айрыкча болгон талантын көрнүктөндүүрүсү

(11) ата -бала ортосундакы мээримдүүлүк жана кек

(12) баатырдын тулпарына, соотуна жана согуш куралдарына ээ болуусу

(13) баатырдын келечектеги зайыбынан кабар табышы

(14) баатырдын келечектеги зайыбын издөөгө аттануусу

(15) келечектеги кайын журтунун сынагынан өтүүсү (келечектеги зайыбы менен же ошол кызга куда түшүүчү башка бир баатыр менен адистик боюнча басакеге түшүүсү)

(16) той жасоо

(17) сапардакы кыйынчылык

(18) баатырдын түшүндө аян болуу

(19) баатырды кастарлап кан көтөрүү

(20) адилеттүүлөр менен биргелешүү

(21) душмандын чабуулдап кирген (же журтунун булаң - талаңга учураган) кабарын угуу

(22) баатырдын улуу сапарга аттануусу (же көп ирет сапарга чыгуусу) жана жеңишке жетүүсү

(23) кармалып калуусу

(24) жер астына кирүүсү (же зынданга ташталуусу)

(25) ички чыккынчынын сатылышы же астыртан кастык ойлоосу

(26) падышанын кызына (же сыйкырлуу куш, жын шайтан) ээ болуусу ошондой эле тулпарынын жардамы

(27) баатырдын бир өлүп тирүүлүсү (же жер үстүнө чыгуусу же зындандан качып чыгуусу)

(28) чабуул жасоочуларды же укук тартып алуучуларды жазалоо

(29) баатырдын жарадар болуп курман болуусу(махабат үчүн өлүү)

(30)баатырлардан ыйык гүмбөзүнүн салынышы

Жогорудакы мотив же мотив топторуна негизделип жусуп кенже варыянтындакы манас эпосунун мутвдердин төмөнкүдөй бирканча түрүн атап көрсөтүүгө болот. ⑴атасынын мансаптар бай болушу(манастын атасы чириген бай ары бий болгон)⑵балага зар болуу(жакып,балта, чалказак жаштары кыйлага барганча балалуу боло албай балага зар болот)⑶кичинекейинде катуу кыйналуу(жакып кичинесинин атасынан жетим калып жарты кепич жакып аталып жүрүп жебегени бок болуп,көрбөгөнү көр болуп чоңоёт)⑷түшүндө белги болуу(манас төрөлүүдөн мурда жакыптын түшүнө жети аксакал кирип алма берип балалуу болушуна бата берет, мактым эки ак жыланды түш көрөт сыргак менен серек туулат,

манас түш көрөт алманбет келет)(5) олуянын алмаберүүсү(манас төрөлүүдөн мурда жакыптын түшүнө жети аксакал кирип алма берип балалуу болушуна бата берет,)(6) айбанаттар төрөсүнө талгак болуу(барканай сумурук куштун каны менен арыстандын жүрөгүнө талгак болот)(7) дабдабалуу той же аш өткөрүү(манас төрөлгөндө же бирер жакшылык болсо 30күн той берип 40күн оюн ойноо болот)(8)балага ат коюу(манаска жети аксакал ат коёт) (9)курсакта баланын сүйлөшүү(манас төрөлүүдөн мурда атасына сүйлөп жер которуп көчүүсүн айтат) (10) баланын өзгөчө төрөлүүсү(манас төрөлгөндө адаттакы балдардан алдаканча чоң болуп жети аял кыйналып жүрүп көтөрөт)(11)баланин кичинекейинен эле баатыр болуусу(манас бала кезинен эле жыгачтан курал жарак жасап ойноп балдарды ээрчитип ууга чыгат)(12)жоодон кордук көрүү(камбил карашаар деген калмактаран беш баатыр чыгып аяланадакы айрыкча кыргыз элин катуу кыйнайт)(13)тулпарынын өзгөчө болушу(манастын тулпары аккула айдиңкөлдөн чыккан ак айгыр менен жакыптын куу байталынан туулат)(14)жоо-жарагынын өзгөчө болушу(манастын ачалбарс кылычы менен аккелте мылтыгын эшендер мекеден алипкелип берет, ак олпокту кайненеси шамсыя берет,шымыны канкей тигет башка курал жарактарын төкөр уста белекбей бүтүрөт)(15)аялинн жаралантдырышы жана каргышы(манас накылайдын жанына барганда канжар менен жаралантдырат, манас акуртка менен көк курткалардын сөзүнө ачууланып накылайды булдурсун камчы менен чаап кетип калат, ошондо накылай манасты каргайт)(16)баатырын оор жараланышы(талас баатыр манасты оор жаралантдырат коңурбай манасты жаралантдырат)(17) майдандакы катуу салгылаш(ар иретки согушта баатырлар катуу кармашып жарактары сынып, каптаган калың аскерден асман көрүнбөй калат)(18)баатырдын өзгөчө колдоочулары(манас баатыр ар жолуу жоого беттешкенде алыпкаракуш, жолборс, кулжа сыяктуу колдоочулары болот)(19)баатырладын баатырдык сыпаттары(баатырлардын кең көкүрөк сом даалы тууралжын бакырыгы баш жарган сыпаттары бар)(20)келечек аялынын баатырды сындашы(накылай манасты сындайт, айчүрөк семетейди сындайт)(21)атасынын баласына кыз издөөсү(жакып манасты үйлөө үчүн манаска кебетелеш кызды издейт) (22) баатырдын өлүп кайра тирилүүсү(манас баатыр талас баатыр аткан октун сапкысынан сыйкырдуу гүмбөздө алты күн жатат) (23)гүмбөздүн салынышы эпостун(манаска гүмбөз салдырат).

Эпостун мотив өзгөчөлүгүн тамай көрсөтүп берүү үчүн саякбай калайев варыянты, жүсүп мамай варыянты жусуп кенже варыянтын негизги мутивдерин төмөнкүдөй гирапалаштирип салыштырабыз:

мотив саякбай калайев вариянти жүсүп мамай вариянти жусуп кенже варыянты

Бала тилөө мутиви бар(касийеттүү мазарга барып түнөө) Жок бар

Ажайып бойкат болуу мотивы бар(олуя түшүнө аян болуп алма жейт) Жок бар

Баатырдын өзгөчө төрөлүү мотивы жок бар(тулум ичинде сүйлөйт, төрөлгөн кийин алты аял жерден көтөрө албайт) курсакта сүйлөйт

Олуянын ат коюу мотивы бар анык эмес(бир кемпир түктүү баланы көрүп ошондо ага ат коёт) жети аксакал ат коёт

Тез жетилүү мотивы анык эмес(балалык мезгилинде батырдык жоруктарын көрсөтөт) бар(туулуп алты күндөн кийин ачыркайт, жети күндө путу чыгат, алты жашында аял алат) бар

Жаман ата мотивы бар(анык эмес) бар бар(анык эмес)

Атасынын сапарга аттанып, балдарына аял издөө мотивы бар бар бар
Батырды сыноо, жучулукка баруу мотивы бар бар бар
Жалгыз көздүү дөө мотивы бар бар жок

Мотив эликтир чырактын караңгыда айлананы жарытып бергени сыяк окуялыкты таасирдүү, көрнүктүү кылып айгенелеп берет. Жогорудакы талкуу жана салыштыруудан биз жусуп кенже варыянтындакы мутивдердин башка түрүк тилдүү эпосторунун тактап айтканда жүсүп мамай аксакалдын варыянтындакы мутивдер менен негизинен бирдей болуп жалпы тургудан караганда тамырлаш жана ажырагыс байланышта экенин көрүп алабыз.

4-тил жактакы эрекчелиги

«манастын тили жатык тил, маанысы терең бышык бил» дегендей манас эпосунун тил эрекчелиги да башкача. «манас »епосу тилдин кишилердин байланыш жасоо куралы гана болуп калбай аркайсы доордоку таарыхый окуялардын сүрөтүн тил тамгасы аркалуу өзүнүн кызыл боюна сыңдырып, өз доорунун маданый мурастарына мурагерлик кылуу роолун адамзатка ого бетер дааналап таанытат. жусуп кенженин айтымындакы «манас» эпосунун тили башка варыянттакы эпостордун тили аткарган таарых, маданиятти кара боюна жашырып ага мураскодук кылып чебер тил менен баяндап берүүдөн турган тил функиссиясинда негизинен айрыма жок[ ]. Тек гана сөз иштетүү жана фонетикалык жагында азыраак айрымалыкты сактаган. Бул жерде макаланын көлөмү себептүү ошол айрымасын гана талкуу кылабыз.

Атактуу изилдөөчү манас таануучу мамбеттурду пирафессордун «паамыр кыргыздарынын оозеки адабиятинин паамыр мектеби» аттуу эмгегинде «манас »епосунун памыр варыянтынын тил өзгөчөлүгүн беш түрдүү түйүнгө жыйнактаган. ⑴ Кара сөз менен ыр аралашуу формасы⑵ ыр курулмасы, муун сааны, уйкашы өлөңдүк нускада айтылуу⑶ колдонулган истилистикалык ыкмалар өз алдынча калыптанган туруктуу нагыз уйкаштарынан куралган болуп ойду кайталап күчөтүү аргасы көп жолугат ⑷ аткарган ообону башкача, жерлик фонетика күчтүү⑸ архайкалык мутивдери арбын[ ]. Биздин баамдашыбызча жусуп кенже варыянтынын тил өзгөчөлүгү мамбеттурду пирафессордун кортундундусуна шай келет. Мындан башка тил этноними жактан караганда ыр формасы менен кара сөз формасында чечмелеп айтууну биргелештирүү анын жана эрекчелиги саналат. жусуп кенже эпостун башталышын карасөз менен баштайт. Андан соң ыр менен айтып кетет. Жөрөлгөлүү салт-санаа, кейипкерлердин лакамдары, ырым-жырымдардын келүү төркүнүн чечмелеп айткан жерлери бар. Мисали : жусуп кенже илгери өткөн заманда жалаңбаш садык деген журт сураган киши болгон экен. Анын лакамы жалаңбаш садык деп аталганын себеби ал киши башкалар менен сүйлөшкөндө тебетейин колуна алып сүйлөөчү экен. Садык бий элүүгө жашы чыкканча балалуу боло албай балага зар болот. Деп баштап кетет. Эпосто жакыптын манасты үйлөмөк болуп шаакулу байдын үйүнө барып кыз сурайт. Шаакулу бай макул болот. Ошондо жакып ордунан тура калып кудасынын мүрүнө ун себет. Тойлордо жакшылыктын белгиси катары ун чачышуунун ушундан калганын баяндайт. Ушундай чечмелеп баяндоолор бир канча жерде кездешет. Эпостун бул түрдүү эрекчелиги элдин таарыхын этнонимин казуу, маданиятин иликтөө сыяктуу жактардан маңыздуу кунарга ээ.

Дияликтик көөнөргөн сөздөр биркыйла көп. Мисали : ①амеки тууган - бир курсак туугандарнан бөлөк тугандары ② бешик боосу көгөргөн - көп балалуу болгон,гүлдөп - өскөн үй-бүлөө ③ өрө кийиз - даяр болгон кийиз, бул кийизге эчкандай жасалгалоо

киргизилбеген болот. Бул кийиз ак үйдүн кийиздери,үзүктөрү,тутулары жана шырдак сыяктуулардын чийки матырыялы болот. ④жалчыман - жанчыман, мычкыма нан. Нанга сарымайды аралаштырып жасаган тамак түрү.⑤ Назары түшкөн куш-өз кезинде пайганбарлар же олуялардын айрыкча мамилесине ээ болгон куш.⑥ Шүтүрү бара-тайлактын этинен жасалган нашталык таам. ⑦калча-галча башкаларга жагынып жүрмө пас мүнөздүү адам. ⑧эмелдеш - Бир энени эмген балдар сыяктуу бир бөлүк сөздөр бар. Мындан бөлөк башка тилдерден атап айтканда ханзу жана моңгул тилнен кирген сөздөрдөн бир канчасы бар. Мисали ① суңдатуу-кытайлардын бакшысына барып көрүнүү. Алманбет түшүндө дозок менен бейишти көрүп үйдөкүлөрүнө насаат кылып мусулман болгула десе үйдөкүлөрү аны адашып калыптыр деп ханзуулардын эмчилерине суңдатканы айтылат. Азыр деле ханзу эл арасында бул эмчилик бар. ②жыңзы таш- алтын (金子)таш. Кандардын баш кийимине бекитилген алтын таш. Алманбеттин кийимин алмаштырып жыңзы таш тагынып коңурбайлардын кыргыздарды кантып жоготуу туурасында ачылган жыйындарына жашырын катышканы айтылат. ③ Мөндү-моңгул тоңгус тектүү элдердин теңирине жалбарган сөзү болсо керек. Эпосто согуш болгондо жоо батырларынын мөндүлөп уран чакырганы, калың жоо аскердин мөндүлөп качканы айтылат. Мындан башка эпосто бирдалай араб парыс тилинен кирген сөздөр бар.

5- «манас» эпосун үйрөнүп улантуучулугу

Кыргыздар арасындагы«манас» эпосу бир нече кылымдан бери ооздон-оозго урпактан-урпакка таралып XIX- кылымдын акыркы мезгилдеринде анан китеп бетине жазып калтырылып, XX- кылымдын баштарына келгенде чыныгы басма нускасы бар болуп, аста-аста кагаз бетине турактандырылган. XX-кылымдан илгери кыргыз элинин жазуусу аалы жалпылашпаган байыркы доорлордо өздөрүнүн маданият жана башкаларын оозчо таратып сактап келгени талашсз чындык. Коомдун өнүгүүсү менен кыргыз элинде да жазуу жалпылашып өздөрүнүн маданият жана башкаларын кагаз бетине түшүрүп жаңы доор өнүгүүсү менен шайкеше башташты. Ушуну менен кыргыздардын кылым картып жөрөлгөгө айланган ооз-еки өнөрпоздугу кырыска учурай баштады. XX- кылымга келгенде, айрыкча XX-кылымдын кийинки жарымынан баштап манасчылардын арасында саабаттуулардын сааны барган сайын көбөйүп, жалаң гана устазына сөөнүп манас үйрөнүүдөн китепке сөөнүп манас үйрөнүүгө оошуп кеткен. Бирок жусуп кенже эпосчулук өнөрүн ооз эки байыркы жөрөлгөдө айтып жана улантып келген. Анткени баарыга белгилүү памыр тоолорунда жашаган кыргыздардын табыгый шарт -жагдайы начар, каттоо оңтойсуз агартуу иштери көп артта калган. Бул жердеки кыргыздар маданият, тарых иштерин тек ооз эки айтуучулукка сөөнүп улантып келген. Жана бир жагынан караганда китеп формасындакы «манас» үйрөнүү ыкмасынын кайра- кайра окуу, таратуу жана түбөлүктүү кемелдүү, эрежелүү түрдө сактоо сыяктуу оңтойлуулуктары ары абзелдиктери бар болсо да кишилер «манас» эпосу угуу жана көрүү аркалуу уланып келген угуучу менен манасчы бир денелешкен ооз-еки асемдик өнөрү деп эсептешкен[ ]. Жана бир жагынан караганда, жусуп кенже варыянтында формалалашкан жөрөлгөлүү курулма, сүйлөм, сөздөр кенен кездешет. Булардын бар болушу эпостун оозеки түрдө жөрөлгөлүү улантып келгенинин жана бир далылы болот.

Кыргыз эл арасындакы жана мамлекет ичы-сыртындакы «манас» таануучулар манасчы айткан мазмундун аз-көптүгүнө карай «үйрөнчүк манасчы», «чала манасчы », «чыныгы манасчы», «чоң манасчы» деп бир канча даражага бөлгөн[ ]. Эпосчулардин даражасы жагынан караганда, жусуп кенже оозеки формада үйрөнгөн оозеки тирүү формада уланткан чыныгы манасчылар катарынан орун алат. Чыныгы манасчы дегенибиз, узун мезгилдүү

манас айтуучулук кыймылы аркалуу эпостун көп бөлүк мазмуунун ийгерген, манас айтуу кыймылында өзнө таан аткаруучулук жөндөмүн дайындап, эпос аткаруусунда жогору чокуга жетип калган манасчылар тобун көрсөтөт. жусуп кенже де чыныгы манасчыларга таан жөндөм бар.

6- аткаруудакы эрекчеликтер

«манас» эпосу болсо «жайлоо» сакнасында кылымдардан бери айтылып келген унвырсал эрекчеликке ээ чыгарма. Эпосчулук өнөрүндө манасчы менен угарман кем болсо болбойт. Анткени эпосчу эпосту калың эл арасында гана айтып элдин жарпыны жазат. Угармандар болсо манасчыга улам дем берип шыктандырып сүрөп турат. Манасчылар айтуу барышында обон, кол аракети, дене кыймылы, дооштун өзгөрүшү сыяктууларды эркин колдонуп эпос мазмунунун өзгөрүүсүнө шай баймабай өзгөртүп айтып барат. жусуп кенженин манас аткаруудакы эрекчелиги доошу төмөн (жашанып калгандан болсо керек), ыр саптары тыкан, бир келки ыргакта болуп арбир окуялыкты баштаганда акырын баштап бара-бара окуялыктын кескиндешүүсүнө ээрчий айтуу ретими тездеп доошу да тездеп жогорулап барат. Анын айтуусуна караганда мурда кол аракети жана дене кыймылы кошо болгон. Бирок манас тарбиялоочулардин айтышы боюнча аларды таштап жөн эле айта турган болгон.

Сөздү жыйнактап айтканда, жусуп кенже айткан манас эпосунун окуялыктарында окуялкытын, мутифдердин, кейипкерлердин алмашып калуу, кошулуп калуу, түшүп калуу абалдары бар. Жусуп кенженин айтымындакы «манас» эпосунун тили башка варыянттакы эпостордун тили аткарган таарых, маданиятти кара боюна жашырып ага мураскодук кылып чебер тил менен баяндап берүүдөн турган тил функиссиясинда негизинен айрыма жок. Тек гана сөз иштетүү жана фонетикалык жагында азыраак айрымалыкты сактаган. Атап айтканда (1) кара сөз менен ыр аралашуу формасы(2) ыр курулмасы, муун сааны, уйкашы өлөңдүк нускада айтылуу(3) колдонулган истилистикалык ыкмалар өз алдынча калыптанган туруктуу нагыз уйкаштарынан куралган болуп ойду кайталап күчөтүү аргасы көп жолугат (4) аткарган ообону башкача, жерлик фонетика күчтүү(5) архайкалык мутивдери арбын. Мындан башка тил этноними жактан караганда ыр формасы менен кара сөз формасында чечмелеп айтууну биргелештирүү анын жана эрекчелиги саналат. жусуп кенже эпостун башталышын карасөз менен баштайт. Андан соң ыр менен айтып кетет. Жөрөлгөлүү салт - санаа, кейипкерлердин лакамдары, ырым - жырымдардын келүү төркүнүн чечмелеп айткан жерлери бар. Дияликтик көөнөргөн сөздөр сөздөр биркыйла көп.

Жусуп кенже эпосчулук өнөрүн ооз эки байыркы жөрөлгөдө айтып жана улантып келген. жусуп кенженин манас аткаруудакы эрекчелиги доошутөмөн (жашанып калгандан болсо керек), ыр саптары тыкан, бир келки ыргакта болуп арбир окуялыкты баштаганда акырын баштап бара-бара окуялыктын кескиндешүүсүнө ээрчий айтуу ретими тездеп доошу да тездеп барат. Дене кыймылы жана кол аракети болбой эле аткарат. Бирок эпостун негизги окуялыктын курулмасы, мазмуну, эпосчулук өнөрү сыяктуу жактардан негизинен окшош. Тактап айтканда чоң тулкудан бирдей, кичи жактан айрым барктар сакталган. «манас» эпосу атпай элдин орток руху байлыгы. Анын кылымдар бою өнүгүү барышында калыптандырган түрдүү варыянттары кудум теректин бутак - шактары сымал бир тамырдан башталып өсүп-өнүгүп чыкканын, окуялыктары жана түпкү идиясинин бирдей экенин көрүп алабыз.

Пайдаланылган адабияттар:

[1] Абдылдажан акматалийев:«кыргыз тылынын түшүндүрмө сөздүгү»[M], эвразия басмасы, бишкек. 2011-жыл.

[2]Мамбеттурду мамбетакун:«манас эпосунун варыянттары жана аткаруучулук »[М], шинжаң эл басмасы, 1997- жыл.

[3] Адыл жуматурду: «ооз-еки салт жана баатырдык эпос»[М], борбордук улуттар унвирстет басмасы, 2009- жыл.

[4] Лаңйың :«манаска анализ» [М], ички моңгул унвирстет басмасы.

[5] Стй Томсон:«дүйнө эл жомокторун түргөө болүү илими», жиңхай, жиңван сыяктуулар которгон, Шаңхай:Шаңхай көркөм-өнөр басмаси, 1991-жил, 499-бет.

[6] Ваң юан шин :«тил назарыясы жана тил методу»[М], бейжин : борбордук улуттар унвирстети, 2009-жыл.

[7] Адыл жуматурду:« түрүк тилдүү улуттардын баатырдык эпос курулма формасына анализ », түндүк батыш улуттар унвирстети журналы 2011-жыл 2-сан.

[8] Мамбеттурду мамбетакун: « паамыр кыргызларынын оозеки адабиятынын паамыр мектеби »[М], шинжаң эл басмасы, 2009-жыл.

[9] Самар мусайев : «манасчылык эрежелери», манас энискилопедияси [М], 2- түрмөк, кыргызыстан, бишкек, 1995-жыл.

[10] Адыл жуматурду:«‹манас› эпосу жана ысылам дини» [J], элдик маданият талкуу,шинжаң атайын жорналы.

[11] 2012-жылы борбордук улуттар унвирстетинин жаңдың жың мыяв доңша сыяктуулар бирлешип түзгөн «орто азыя элдеринин тил маданыят изилдөөсү» аттуу эмгекте аталган мектептин перафсору токтобүбү ысак кызы «памырдын түпкүрүндө сакталган манас» аттуу макала.

УДК 372.881.111.1

Элебесова Ж. К., Кайыпова Е.А.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Элебесова Ж. К., Кайыпова Е.А.
КНУ им Ж. Баласагына
Elebesova Zh.K., Kayipova E.A.
KNU J. Balasagyn

ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЫНДА АНГЛИС ТИЛИН ОКУТУУДА ДРАМАНЫ КОЛДОНУ
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДРАМЫ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В УНИВЕРСИТЕТЕ
USING DRAMA IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN UNIVERSITY LEVEL

Аннотация: Драма, академиялык булак катары, студенттерди жана билим берүү мүмкүнчүлүгүн берет. Драмадагы иш-аракеттер - бул студенттерге багытталган иш-аракеттер, бул жерде мугалимдин ролу минималдаштырылат, мугалим жана студенттер англис тилин чыныгы же ойдон чыгарылган кырдаалда, ар кандай иш-аракеттерди ойноодо чет тилин үйрөнүү процессин эмоционалдык жактан байытат. колдоо жана билим берүү мүмкүнчүлүгүн берет.Драмадагы иш-аракеттер - бул студенттерге багытталган иш-аракеттер, бул жерде мугалимдин ролу минималдаштырылат, мугалим жана студенттер

англис тилин чыныгы же ойдон чыгарылган кырдаалда, ар кандай иш-аракеттерди ойноодо чет тилин үйрөнүү процессин эмоционалдык жактан байытат.

Аннотация: В последнее время возник большой интерес к использованию театрализованной постановки на уроках английского языка (драмы). Но эта заинтересованность была связана с изучением драматической (театральной) постановки только на уровне школы. В представленной статье рассматривается важность использования драмы в преподавании английского языка на уровне университета. Драма, как академический ресурс, предоставляет вспомогательный и образовательный потенциал для студентов. Деятельность в драме — это действия, ориентированные на студентов, где роль преподавателя сведена до минимума, где преподаватель со студентами применяет английский язык в реальных или вымышленных ситуациях, в проигрывании различных действий, что эмоционально насыщает процесс изучения иностранного языка. Весомость использования драмы заключается в ее влиянии на повышение мотивации, творческого подхода, уверенности и убежденности студентов в процессе обучения.

Annotation: Scholarly interest towards using drama as a teaching tool at foreign language lessons is great. But most of the publications are devoted to the study of drama effect on the school level. The presented article deals with the importance of using drama in English language teaching at University level. The author of the article consider drama as a powerful academic resource providing extra educational possibilities for students. Drama activities are student — centered activities, where the teacher's role is minimal. Applying language in real situations makes the process of foreign language learning meaningful and emotional. Drama is valuable in improving students' confidence, creativity and motivation in learning.

Негизги сөздөр: спектакль, драма, роль ойноочу оюн, иш, театр

Ключевые слова: представление, драма, ролевая игра, действие, театр

Keywords: Performance, drama activities, role play, acting, theatre

"Новое-это хорошо забытое старое". Эта пословица хороша тогда, когда мы говорим о некоторых педагогических формах и приемах работы со студентами. Изучая материалы по этой теме, было странным и удивительным узнать, что драма считается инновацией, так как педагоги, проработавшие по много лет и применяли эти техники многие годы, и мы прекрасно понимаем, что наш предмет- английский язык мощно работает на развитие обучаемого, его художественное и эстетическое образование, на развитие его творческих способностей, и драма нам в этом помогает в новом ракурсе, через новые технологии. Поэтому театральные постановки и драму можно отнести к инновационному процессу сегодняшнего времени. Тем более, что на факультете Международных Отношений (ФМО) и Востоковедения готовят дипломатов, а для этой специализации необходимы навыки, присущие актерскому мастерству и ораторскому искусству.

Конфуций говорил: "Скажи мне - и я забуду, покажи мне - и я запомню, дай мне сделать - и я пойму. "Это изречение ясно показывает, насколько важно вовлекать каждого студента в учебный процесс на занятиях. А драма – очень хороший метод воплотить это.

Драма является учебным пособием, которое помогает студентам быть полностью вовлеченными в процесс обучения и в то же время изучать материал академически. Она помогает студентам развивать навыки чтения, разговорной речи, письма и аудирования. Драма повышает уверенность студентов, развивает креативность и мотивацию в обучении. В то же время драма является уникальной техникой для развития эмоционального интеллекта и

потребностей студентов. Использование драмы использовалось на протяжении истории со времен Аристотеля, который полагал, что театр предоставил людям способ освободить эмоции, вплоть до начала прогрессивного движения в образовании, где акцент был сделан на «действовании» в а не на запоминании.

Но драматическая и театральная педагогика отличаются. Драматическая педагогика (осуществление действий) предполагает со стороны обучаемого одновременное вхождение в роль, ее исполнение и участие в этом действии как зрителя, наблюдателя (как это делают другие). В драматической педагогике нет репетиций, все осуществляется здесь и сейчас, без какой-либо подготовки. Театральная же педагогика предполагает наличие произведения, определенных ролей, целенаправленной работы над ролью (выучивание текста наизусть, репетиции). В театральной педагогике есть публика и зрители, которые не участвуют, а смотрят, если участвуют, то эпизодически.

В учебном процессе изучения иностранному языку, особенно во внеклассной работе, чаще представлена театральная педагогика. Что касается приемов драматической педагогики, то они используются весьма редко и не очень охотно, поскольку свободу перемещения в классе и своеобразный речевой экспромт некоторые преподаватели связывают с нарушениями дисциплины или трудностью обучения языку.

Не секрет, что успех обучения в большой степени заложен в мотивации и активности учащихся во время занятий, которые в свою очередь напрямую зависят от используемых приемов обучения, чередования видов деятельности в течение урока, атмосферы в классе и многих других составляющих процесса обучения. Вместе с тем при организации работы на уроке и выборе приемов реализации поставленных коммуникативных задач нельзя не учитывать человеческий фактор. Не все учащиеся готовы к активному общению, особенно устно-речевому. Замкнутость, стеснительность, боязнь выступления перед аудиторией некоторых студентов могут препятствовать достижению поставленных целей. Использование театрально-игровой деятельности на уроке английского языка призваны способствовать социализации студентов и преодолению этих трудностей.

Драматическая и театрализованная деятельность - важнейшее средство развития у студентов способности распознавать эмоциональное состояние человека по мимике, жестам, интонации, умения ставить себя на его место в различных ситуациях, находить адекватные способы содействия. Эти виды деятельности на уроках иностранного языка позволяют студенту решать многие проблемные ситуации опосредованно, от лица какого-либо персонажа, что помогает преодолевать робость, неуверенность в себе, застенчивость. Таким образом, занятия с включением приемов драматической и театральной педагогики помогают всесторонне развивать студента. С помощью драмы достижение важнейшей цели урока иностранного языка, а именно развития иноязычной коммуникативной компетенции, осуществляется гораздо быстрее, без утраты качественной составляющей.

При использовании драмы на уроках необходим правильный подбор приемов драматической педагогики, которые позволяют организовать работу над любым языковым и речевым материалом целостно в рамках коммуникативной ситуации. В качестве приемов использования драматической и театральной педагогики уместны игры в пантомиму и импровизационный театр. Импровизационный театр позволяет играть роль не только персонажей действия, но и выступать в качестве декораций, которые тоже могут выражать вербально свои мысли вслух.

При подборе приемов следует учитывать, как возрастные особенности учащихся, так и характер материала. Студенты любят не только игры, но и «ролевое чтение диалогов», которое помогает им влиться в процесс театральной игры.

На уроках на ФМО и В мы используем обе формы – и драму и театральную форму обучения. Следует отметить, что на ФМО и Востоковедения КНУ нет специальных театральных кружков для студентов, изучающих иностранный язык, и нет специального предмета, позволяющего студентам исполнять пьесы по сценариям. Предметы, которые позволяют учителям использовать драму в качестве учебного пособия на университетском уровне, следующие: разговор, грамматика и начиная с 3 курса- специализация – Дипломатическая и консульская служба», «Внешняя политика», «Экономическая дипломатия», «Предотвращение региональных конфликтов», «Международная и национальная безопасность», «Американоведение», «Глобальные миграционные процессы», «Евразийский экономический союз (ЕАЭС)», «Международные и некоммерческие организации в КР», «Китай в 21 веке» Но по мере возможности, если это возможно и есть соответствующие темы, мы применяем этот метод на уроках.

Так что такое драма в изучении английского языка?

В своей книге ‘The Arts as Meaning Makers,’ авторы Клаудия Е. Корнет и Катерина Л. Смитрим Claudia E. Cornett, Wittenberg University. Katharine L. Smithrim, Queen's University представляют 12 существенных доводов использования драмы, как важных обучающих инструментариев преподавания языка [1]:

Драма является частью реальной жизни и готовит студентов к решению жизненных проблем. Драма дает возможность студентам сыграть разные роли, давая им способность выражать мысли и чувства. В целом это позволяет студентам понять и иногда решить свои жизненные проблемы и реализовать свои способности в будущем в профессии, при этом дает возможность сделать это на английском языке.

Драма вовлекает студентов в творческий процесс принятия решений.

Вместо того, чтобы просто быть местом, где студентов учат и говорят, что думать и чувствовать, драма учит более глубокому навыку мышления, побуждая их задавать вопросы, отвечать и объяснять, что они чувствуют и думают.

Драма учит вербальному и невербальному общению. Через проигрывание разных ролей студенты учатся использовать приемы вербального и невербального общения. Студенты практикуют различные коммуникативные навыки, используя мимику, язык жестов и дикцию. Изучают основы риторики. Драма может улучшить психологическое состояние студента.

Играя различные роли, студенты выражают свои чувства или состояние без опаски, что их могут осудить или раскритиковать. Они могут решить свои проблемы, находясь в роли, что способствует улучшению психологическому благополучию студента.

1. Драма развивает чувство сопереживания (эмпатии)
2. Проигрывая различные роли студенты учатся вырабатывать личностные качества, учатся сопереживать героям, оказавшимся в сложном положении;
3. Драма развивает навыки сотрудничества и другие социальные навыки.

Работая над сценкой, пьесой студенты сотрудничают, что способствует развитию социальных навыков тоже, они учатся управлять своими взаимоотношениями с другими людьми. Учатся работать в команде, находить выход из затруднительных ситуаций.

4. Драма улучшает внимание и восприятие.

5. Студенты лучше обучаются, если они вовлечены в процесс, который им нравится и где они активны. Они заинтересованы в процессе и при этом идет активное обучение языку.
6. Драма помогает студентам понять и развить моральные ценности.
7. Драма помогает студенту понять важность ценностей и сформировать дополнительные.
8. Драма -это альтернативный путь оценки путем наблюдения (экстернализация).
9. Некоторым из наших студентов трудно разобраться в конкретных вещах, которые уже есть в драматических постановках, что иногда помогает им разобраться в собственных проблемах.
10. Драма развлекает.
11. Обучение – это весело. Безусловно, студентам нравится подобный процесс обучения.
12. Драма способствует эстетическому развитию.
13. Драма - это средство обучения, позволяющее расширить другие области учебной программы.
14. Драма может быть использована для развития других навыков, чтобы быть хорошо разносторонним человеком.

Опыт показал, что наши студенты получают огромное удовольствие от импровизации и актерского мастерства на уроках английского языка. Драматические занятия полезны для студентов, так как они начинают с удовольствием читать литературу на английском языке, смотреть фильмы на иностранных языках, начинают больше общаться, что сплачивает студентов не только внутри группы и студентов разных курсов, этот метод развивает их воображение, улучшает произношение и навыки говорения. [2]

Изменение в студентах очевидно. Они больше не боятся говорить по-английски. Студенты развивают навыки выступления на публике, применять ораторское мастерство. Они менее привязаны к учебникам. Они уже могут делать презентации, с удовольствием выступают на публике, используя свои навыки. Причем презентации они делают, использую различные компьютерные программы, которые тоже написаны на английском языке.

Начиная с 3 курса студенты ФМО и Востоковедения переходят на более сложный уровень импровизации содержания текстов или их инсценировки. В этом случае драматическая и театральная педагогика предполагают определенный алгоритм действий, свои методы и приемы организации деятельности обучающихся.

Рассмотрим, как могут быть использованы приемы драматической педагогики при работе над иноязычным текстом.

1. Miming (Имитация)

На 1 курсе, где изучение языка у нас идет по уровням владения языка, можно выбрать из текста предложения, содержание которых может быть передано невербальными средствами, и распечатать карточки с этими предложениями на отдельных листах для раздачи студентам из расчета, что предложение с одним содержанием могут получить 3-4 человека (в зависимости от наполняемости группы). До чтения текста каждый учащийся получает карточку с предложением. Его задача - понять содержание предложения и подумать о том, как он его изобразит. По сигналу преподавателя каждый ученик показывает свое действие, при этом он смотрит, кто еще в группе может показать подобное действие. По этому принципу формируются группы.

Преподаватель спрашивает о предположениях студентов относительно темы и содержания текста. После предложенных учащимися вариантов, каждая группа получает выдержку из текста. Ознакомившись с содержанием абзаца, студенты договариваются о том, какую

«застывшую» сцену они покажут по содержанию абзаца и как ее назовут. Название картины следует написать на листе бумаги. По команде преподавателя все группы показывают «застывшие» сцены и выкладывают таблички с названиями, при этом они смотрят, что показывают другие. [3] По сигналу преподавателя учащиеся принимают свободную позу и на основании увиденного и названий «застывших» картин предполагают, в какой последовательности могут происходить действия в тексте. После обсуждения учитель раздает тексты и предлагает сравнить предположения с содержанием текста.

2. Моделирование (Simulation)

Это метод применяется на уроках для всех курсов. После прочтения текста и уточнения некоторых деталей студенты могут перейти к импровизационным играм, например, разыгрывать некоторые сцены, изменяя содержание с позиции персонажей текста или озвучивая их «мысли» вслух. Можно дать послушать уже известные фрагменты из фильмов, выключить звук и дать им возможность дать свою версию диалога. Например, при прохождении темы «Diplomatic Negotiations» можно предложить им продублировать любую сценку из любого фильма, где проходят переговоры. Но предварительно дав им список фраз и выражений, которые помогут им в дубляже. Также можно дать студентам продублировать уже знакомый текст, но уже со своим вариантом или дать им возможность импровизации.

3. Role play (ролевая игра)

Один из методов драмы это – ролевая игра.

Работа над драматизацией или инсценировкой текста может предполагать и другую последовательность. Конечно, этот метод требует более длительной подготовки.

Например, на ФМО была организована ролевая игра «Судебный процесс над не толерантным отношением студентов по отношению традициям обычаям Кыргызстана», которую показали гостям факультета, где наши студенты разыграли различные ситуации не терпимого отношения, которые возможно происходят в обществе.

Также было проведено заседание молодежных групп по вопросу повышения качества образования в стране (такое заседание было проведено совместно с КПК (Клубом Прогрессивных Кыргызстанцев), заседание ООН, заседание депутатской группы и тд. Все эти мероприятия проводились на английском языке для старших курсов с применением дипломатической лексики, которая тоже должна быть изучена заранее на уроках.

В импровизационной игре учащиеся находятся в наивысшей степени концентрации, так как необходимо отслеживать весь происходящий процесс и самому активно принимать в нем участие, подбирая реплики на иностранном языке и движения прямо здесь и сейчас. Данный прием позволяет развивать предметные действия (иноязычные коммуникативные умения), межпредметные (работа в группе, построение логики действий и др.) и личностные действия (самоопределение и др.

4. Постановка спектакля на английском языке.

На ФМО ежегодно проводятся фестивали языков, где принимают участие все языковые группы нашего факультета. Мы готовим студентов к выступлению на английском языке. В этом году мы организовали фестиваль языков, используя материал из «Aladdin» Обязательно выступление с показом сценки. Мы работаем следующим образом:

Процесс подготовки разделен на три этапа в зависимости от уровня английского языка, которые условно соответствуют ступеням освоения техники актерства [4]:

I.Подготовительный

1.Выбор пьесы, диалога, дискуссии, круглого стола, ролевой игры ситуации. Разработка общей концепции.

2.Просмотр видеофильма, спектакля. Обсуждение сценария.

II. Постановочно-репетиционный

1.Распределение ролей.

2.Прослушивание и чтение сцен.

3.Отработка произношения и интонации. Грамматический разбор предложений.

4.Заучивание текста наизусть.

5.Занятия фонетикой и сценической речью.

6.Работа над интонацией и произношением.

7.Работа над качеством презентации материала.

8.Репетиционная работа над вокальными номерами.

9.Репетиционная работа над танцевальными номерами.

10.Репетиционная работа над чтецкими и драматическими номерами.

III. Показательный

1. Зачетный показ на сцене.
2. Выпуск спектакля.
3. Анализ выступления.

Подготовка спектакля проходит во время урока и во внеурочное время. В ходе тщательной подготовки спектакля у нас появляется возможность в живой и ненавязчивой обстановке довести до автоматизма необходимые для учебного процесса навыки (коррекция произношения, работа над интонацией, лексикой, грамматикой) – возможность, которой он зачастую бывает лишен на обычном занятии из-за ограниченности выделяемого времени. С этой целью можно добавлять по своему усмотрению различные лексические и грамматические элементы, которые в игровой форме усваиваются значительно легче и быстрее.

В ходе репетиций ребята непроизвольно запоминают не только свои слова, но и реплики своих товарищей. Таким образом, драматический метод обучения студентов английскому языку активизирует даже самых невнимательных, малоактивных ребят. При участии самих студентов в театрализованных постановках у них формируется интерес к классической литературе, к культурным традициям страны изучаемого языка и к самому предмету. Таким образом, драматизация как прием обучения повышает мотивацию, стимулирует учеников к использованию иностранного языка, помогает сделать процесс обучения более интересным [5]

Итак, можно много спорить в нужности такой методики обучения на уроках английского языка, а особенно в ВУЗах, но эта практика работает и приносит свои плоды.

Во-первых, драматизация, как никакой другой приём, может помочь преподавателю преодолеть сопротивление студента к изучению языка, делая процесс изучения увлекательным, приносящим удовольствие;

Во-вторых, драматизация способна вызвать у студентов большее желание изучать язык и совершенствоваться в нём, так как большая часть ответственности перекладывается с педагога на обучающегося, и студент понимает, что он не вправе подвести своих однокурсников, а поэтому более серьёзно подходит к работе с текстом постановки: участвуя в драматизации, обучаемый часто попадает в ситуацию «творческого напряжения», требующую принятия незамедлительного решения. Если, например, студент забыл текст, то

чаще всего он активизирует все свои силы и начинает говорить спонтанно, так как хорошо представляет предмет разговора, понимает ситуацию общения, имеет наработанную лексику. Педагоги, использующие драму, как методический приём, отмечают у своих учеников повышение уровня мотивации к изучению иностранного языка на разных этапах, повышение самооценки детей, способности к эмпатии, снятие скованности и стеснения, избавление от страха допустить ошибку.

Всё это способствует также созданию психологического климата, благоприятного для изучения иностранного языка. Таким образом, процесс обучения иностранному языку средствами драматизации способствует социальному, эмоциональному, интеллектуальному и лингвистическому становлению личности ученика. Использование драматизации также мотивирует преподавателя на то, чтобы максимально считаться с интересами и потребностями учеников.

Итак, драматизации способствует более высокой организации познавательной деятельности на уроках английского языка; студенты наиболее восприимчивы к деятельной форме урока; учебный комплекс, учебные пособия позволяют преподавателю работать творчески и использовать, в частности, приемы драматизации на уроках английского языка; учебно-методическая литература – одно из основных средств разработки драматизаций. Таким образом, драматизация есть не что иное, как средство организации познавательной деятельности учащихся. Таким образом, можно с уверенностью констатировать, что на занятиях по английскому языку необходимо применение театральных игр с целью повышения эффективности иноязычного общения, расширения словарного запаса и развития внимания учащихся. Также важно отметить, что в настоящее время существует огромное количество возможностей и средств обучения, информационных технологий, которыми современные преподаватели должны непременно пользоваться и делать свои уроки более интересными и продуктивными.

Список цитируемых источников:

1. Claudia E. Cornett «Arts as Meaning Makers” Pearson Education, p 10. USA
2. Шавладзе Т. Д «Использование драмы в преподавании английского языка на уровне университета», Сборник научных трудов, г. Батуми (Грузия) 2018. С. 261-264
3. А.В. Бабаянц. Авторская образовательная программа «Английский язык. Театр по-английски». Москва, 2005. Стр. 6
4. «Драматическая и театральная педагогика на уроках иностранного языка» Нельзина Е. Н., кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики, преподавания иностранных языков. Пермь. Россия стр. 126
5. Dowdy K., Kaplan S. «Teaching Drama in the Classroom» A Toolbox for Teachers. — 2011. P. 34

Философия, Теология

УДК: 0.00.001 (001.3) 2 (2-1)

Апсаматова Э.Дж., Стемпковская Э.К.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Апсаматова Э.Дж., Стемпковская Э.К.

КНУ им. Ж.Баласагына
Apsamatova E.D., Stempkovskaya E.K.
KNU J. Balasagyn

ИЛИМ МЕНЕН ДИНДИН ШАЙКЕШТИГИ ЖӨНҮНДӨГҮ СУРООГО
К ВОПРОСУ О СООТНОШЕНИИ НАУКИ И РЕЛИГИИ
ON THE QUESTION OF COMPATIBILITY OF SCIENCE AND RELIGION

Аннотация: Илим менен диндин байланышы жөнүндөгү маселе адамзаттын тарыхында орун алган. Кылымдар бою алардын өз ара аракеттенүүсүнүн ар кандай жоромолдору пайда болгон. Учурда руханий мадантяттын бул эки формасынын диалогу алардын ортосундагы карама-каршылыктарды жоюу, ошондой эле толеранттуулук принцибин таануу үчүн актуалдуу болуп саналат. Макалада илимий билим менен диний дүйнө таанымдын өз ара байланышы тууралуу маселе көтөрүлөт.

Аннотация: Вопрос о взаимоотношениях науки и религии пронизывает историю человечества. На протяжении веков возникали различные трактовки их взаимодействия. В настоящее время актуален диалог между этими двумя формами духовной культуры для устранения конфликта между ними, а также признания принципа толерантности. В статье поднимается вопрос о соотношении научного знания и религиозного мировоззрения.

Annotation: The question of the relationship between science and religion permeates the history of manking. Over the centuries, various interpretations of their interaction have arisen. Currently, the dialogue between these two forms of spiritual culture is relevant to eliminate the conflict between them, as well as to recognize the principle of tolerance. The report raises the issue of the relationship between scientific knowledge and religious wordview.

Негизги сөздөр: илим, дин, дүйнө тааным, табигай тарых, теология.

Ключевые слова: наука, религия, мировоззрение, естествознание, теология.

Key words: a science, religion, outlook, natural sciences, theology.

Дискуссия о совместимости науки и религии ведётся на протяжении сотен лет. Отношение к данному вопросу породило две точки зрения: согласно первой – наука и религия находятся в отношении конфронтации друг с другом, согласно второй – наука и религия не только не противоречат, но и взаимно дополняют друг друга. Что общее может присутствовать как в религиозном, так и в научном мировоззрениях?

Первое, что приходит на ум – это интуиция. Интуиция – чувственное познание, за которым стоит рациональность, хотя на первый взгляд может показаться, что это довод без намёка на логические обоснования. Интуиция является верным спутником на пути решений не только повседневных, но и научных задач. Следует отметить, что интуиция не коим образом не заменяет рациональный подход в научных изысканиях, она выступает как вспомогательный механизм в тех случаях, когда рационализм не может дать ответ на поставленный вопрос.

Кроме того, в науке, как и в религии, субъектом, познающим окружающую действительность, выступает человек – двойственное существо по своей природе. Эта двойственность заключается в том, что с одной стороны, человек является частью природы и таким же биологическим существом, у которого имеются схожие физиологические потребности, как и у всего животного мира. С другой стороны, человек – это единственное

из живых существ на планете, который не может быть доволен, удовлетворяя лишь животные потребности.

Человек на протяжении жизни задаётся вопросами, ставит целью ответить на них, познать себя и окружающую его реальность, - этим он радикально отличается от других биологических существ, обитающих на нашей планете. Интуиция, наравне с другими познавательными свойствами, такими как ум, мышление, осознанность, даны ему для постижения, а затем и преобразования, действительности.

Следует отметить, что именно благодаря чувственному познанию в мире существует изобразительное искусство, живопись и другие формы проявления духовной культуры, которые не могут вытекать из рациональной формы познания. Данные формы духовной культуры поддаются изучению, исследованиям, в академических дисциплинах даже присутствует искусствоведение – предмет, относящийся к разделу гуманитарных наук.

Другим аспектом, связывающим науку и религию, как ни странно, является вера. Вера – это признание чего-либо истинным независимо от логического обоснования, преимущественно в силу самого характера отношения субъекта к предмету веры [1].

«Каким образом в науке есть место для веры?» - возникает закономерный вопрос. Дело в том, что вера – это основа любого знания. Любой ученый, занимающийся естественными науками, даже придерживаясь материалистического взгляда на мир, верит в познаваемость мира, иначе, если мир априори [2] непознаваем, его исследования лишены смысла. Исходя из своей веры в познаваемость мира, он строит гипотезы, затем теории и ставит своей целью подтвердить или же опровергнуть данные гипотезы и теории посредством проведения опыта. В конечном счете исследователь приходит к ответу на свой вопрос или же продолжает поиски ответа на него. И в том, и в другом случаях он верит в достижимость истины.

В религии вера служит фундаментом, основой мировоззрения. Вера в то, что Бог существует, что именно Он, а не кто-то или что-то иное является Творцом Вселенной и человека, вера в наличие сверхъестественного мира и души. Данные утверждения невозможно доказать с помощью научных исследований, ровно также нельзя их опровергнуть. Данные постулаты принимается верующими людьми без доказательств и исходя из их принятия верующие выстраивают свою жизнь. Человек, верующий в Бога стремится соприкоснуться с Ним через молитву, соблюдение заповедей, участие в таинствах и обрядах.

Человек пытается понять сущность Божества, позвать каков Бог и что Он желает от человека. Религиозные люди убеждены, что Бог, Сам являясь личностью [3] (в монотеистических религиях Бог выступает не как безликое существо, а вполне конкретной Личностью) выстраивает контакт с человеком и открывается ему посредством Священных текстов, пророков и святых, а также через ответ на молитву и жизненные обстоятельства. Всё вышеперечисленное выступает религиозным опытом и тем самым укрепляет веру человека в наличие трансцендентного [4] мира и Творца.

Вера в религиозном понимании тесно связана с доверием Богу. Это доверие выражается в принятии догм, текстов Священного Писания, вероучительных наставлений, которые нельзя подвергать сомнению. Однако, в настоящее время богословы признают, что сомнения-это неизбежная составляющая любой веры и поэтому бояться их не следует, а для того, чтобы от них избавиться рекомендуется углубляться в изучение религии и делать соответствующие выводы. Во-вторых, доверие выражается в том, что человек приходит к осознанию того факта, что в жизни существуют обстоятельства, когда он не может контролировать определенные

ситуации и находится в состоянии опасности. Здесь на помощь приходит вера в Божественный Промысл, которому нужно довериться, потому что Бог желает человеку только блага и любые обстоятельства в конечном счёте служат спасению души.

Следующий аспект, который следует выделить – это рациональность и логическое обоснование. Для научного мировоззрения рациональных подход и логика служат ведущими на пути достижения истины, в религии же данный подход не так очевиден. Вместе с тем, не стоит думать, что в религии рациональность напрочь отсутствует и вместо неё выступает лишь слепая и наивная вера. Это далеко не так, и примером того, что данная мысль ошибочна служат утверждения философов, которые пытались доказать бытие Бога логическим путём. Так, средневековый мыслитель Фома Аквинский для обоснования христианской веры использовал формальную(классическую) логику Аристотеля, тем самым став основоположником схоластики [5]. Среди философов, использовавших схожий подход стоит выделить: Аврелия Августина, Альберта Саксонского, Иоанн Дунс Скота, Жана Буридана и других видных деятелей средневекового религиозно-философского познания.

В эпоху Нового времени наличие трансцендентного мира рациональным путём пытался доказать немецкий философ Иммануил Кант. Он считал, что сила рассудка привела нас к метафизике точно так же, как и привела нас к естественным наукам [6]. Следовательно, - спрашивает Кант, - могут ли наши суждения о морали, душе и Боге быть совершенно ошибочными, если наши суждения о физических и эмпирических вопросах совершенно правильны?

Другой видный философ-рационалист XVIII века Готфрид Лейбниц считал, что Вселенная устроена «достаточно разумным» образом, не исключая Божественное Начало. Мир, как и все вещи, должен иметь причину, но человек, в силу своих ограниченных органов чувств и ограниченного ума, не в состоянии познать эту причину. Он полагал, что Вселенная состоит из триллионов «монад», самодостаточных сущностей форм бытия, включая душу человека. Они не производят взаимного влияния, но по Божественной воле всё во Вселенной гармонично согласуется друг с другом. Это принцип «пред начальной гармонии», источником которой выступает Бог, имеющий представление о сочетаемости вещей в мире и их естественном ходе. Задача же человека заключается в доверии бесконечно мудрому Богу и его благим целям.

Стоит отметить, что Лейбниц был не только верующим философом, но также математиком и физиком. Его вера и занятия философией не мешали ему развиваться в точных технических науках. Он сделал крупный вклад развитие математики, в частности, открыл исчисление бесконечно малых величин и изобрёл один из первых механистических калькуляторов [7].

Для Рене Декарта – ученого и философа эпохи Просвещения, мысль о Боге внутренне присуща каждому человеку, вне зависимости от его происхождения и воспитания. По его словам, размышления о Боге – это «метка Творца», внушенная Им самим. Декарту Бог представляется не только всемогущем Творцом, но и милостивым отцом, ожидающим от людей, что их рассудок, пройдя через сомнения во всём, вплоть до существования окружающего мира, обратится к Богу, как к источнику данного рассудка.

Декарт приходит к выводу, что неверие в Бога глубоко ошибочно, при этом он выступает за разделение религии и науки. Достижения людского разума в науке, философии и искусстве возвращают человека к понятиям о высших истинах, в то время как материя выступает одним из их проявлений.

Другим немаловажным аспектом, связывающим науку и религию, является осознание непостижимости бытия. Ученые, исследующие природу, выявляющие физические, химические, биологические закономерности, порой сталкиваются с непониманием как на самом деле утроен мир. Их открытия лишь приоткрывают дверь в мир неизведанного, но для того, чтобы она отверзлась нараспашку нужны ещё многолетние усилия и тяжелый умственный труд. Ученые признаются, что мир таинственен и сложен, в то же время его мудрое устройство иной раз наталкивает на мысль о возможности существования у него не менее мудрого Творца.

Аналогичным образом в религиозном сознании существует концепция о непостижимости Бога и им сотворенного мира. Апостол Павел в своём послании к коринфянам пишет: «Кто думает, что он знает что-нибудь, тот ещё ничего не знает так, как должно знать» (1-е Кор. 8:2). Эти слова созвучны с выражением древнегреческого философа Сократа, который говорит: «Я знаю только то, что ничего не знаю, но другие не знают и этого». Такого рода «незнание» служит для чувства благоговения человека перед загадками, которыми полон мир. Религия напоминает, что понятие Бога до конца познать невозможно и существующие вероучительные догмы непостижимы человеческому разуму. Бог открывается человеку только в той мере, в какой он может это откровение принять без ущерба для своего рассудка.

Время от времени догмы становятся предметом нападок со стороны представителей рационализма. Они задаются вопросом: «Как религия может не противоречить науке, если в ней есть место вещам, противоречащим естественным законам»? Такого рода суждения вытекают из сугубо материалистического понимания мира, которое не допускает существования мира сверхъестественного, познанием которого призваны заниматься религия и философия. На выше поставленный вопрос можно ответить следующим образом: «Религия действительно полна вещами, выходящими за рамки естественных законов видимого материального мира. К таким вещам можно отнести догму о Непорочном зачатии, о воскресении Христа и чудеса, сотворенные им же. Факт того, что данные явления выходят за рамки естественных законов, свидетельствует о наличии иной, не материальной, а трансцендентной реальности. В противном случае, религия не была бы религией, так как не связывала бы человека с миром сверхъестественным и, следовательно, указывала бы этим на отсутствие другой, нематериальной реальности».

Как наука и религия взаимно дополняют друг друга?

На сегодняшний день наука представляет собой систематический метод наблюдения за окружающей действительностью, а не просто совокупность не связанных между собою фактов и знаний из различных областей человеческого познания. Научные открытия служат фундаментом для развития технологий, промышленности и других немаловажных отраслей естественно-технического значения. Применение научного знания на практике призваны облегчать бытовую жизнь людей, с чем успешно оно справляется в современную эпоху. Этот прогресс очевиден для человечества в нынешнее время. Если раньше, два-три века назад людям приходилось применять физическую силу для того, чтобы выполнить домашние обязанности: наколоть дров, принести вёдра с водой с помощью коромысла, постирать бельё при помощи лоска в реке с ледяной водой, то сегодня в этом нет нужды.

Вместе с тем наблюдается и отрицательное воздействие научного прогресса на современную действительность. Данное негативное влияние обусловлено не самой наукой как таковой, а неправильным отношением к ней некоторых ученых и обывателей. Оно

заключается в возведении науки в сан волшебницы, способной дать ответы на все без исключения поставленные вопросы. Такое осмысление научного знания неизбежно приводит в оковы сциентистского [8] мировоззрения и скептицизма по отношению к другим формам духовной культуры, таким как религия и философия. Таким образом наука превращается в своеобразную религию, божеством которой выступает технический прогресс, а жрецами-авторитетные ученые.

Для того, чтобы избежать подобного рода крайностей, следует чётко выстроить границу между функциями науки и функциями религии. Наука способна дать ответ на многие вопросы, но только касающиеся её сферы исследования. Наука отвечает на вопросы: «Как устроен мир?», «Что представляет собой природа и каковы её законы?». Следует признать, что она не в силах ответить на «вечные» вопросы, которыми задаётся человек на протяжении своей жизни. К таким вопросам относятся: «В чём смысл бытия?», «Стоит ли жизнь того, чтобы её прожить?», «Объективны ли моральные ценности?», «Что есть добро и что представляет собой зло?».

На данные вопросы отвечает религия, отчасти философия. Религия выполняет мировоззренческую функцию, заключающуюся в осознании человеком его места в мире и понимании смысла бытия. Она даёт утешение, когда того требует изнемогающая под натиском жизненных обстоятельств человеческая душа. Бог, выступающий в роли заботливого отца является образом надежды для каждого человека. Существует множество примеров, когда люди «опускали руки» и были готовы сдаться перед лицом трудностей, но именно религия в те непростые минуты служила им надежной опорой от совершения этого шага.

Религиозная вера позволяет увидеть мир с другого ракурса, найти смысл в вещах, на первый взгляд лишенных его. Она преображает сознание и вместе с тем даёт творческий потенциал. Многие художники, поэты, писатели черпали вдохновение, исходя из религиозного понимания картины мира. Так на свет рождались произведения искусства и архитектуры, музыкальные симфонии, носящие религиозную подоплеку.

Вклад религии в культурную жизнь общества невозможно переоценить. Благодаря ей в настоящее время мы имеем богатое историческое наследие в виде храмов и мечетей, фресок и икон, арабесков и статуй. Кроме того, нравственные принципы монотеистических религий легли в основу юридических законов, применяемых в светских государствах.

В заключение хотелось бы отметить, что в настоящее время единого общего мнение по поводу соотношения науки и религии нет. Разные теологи и ученые по-разному отвечают на вопрос о совместимости религиозного мировоззрения и научной картины мира. Однако, большинство склоняется к «не противоречию» одного другому. Более того, религиозные деятели признают ошибки, совершенные своими предшественниками в прошлые столетия. К примеру, католическая церковь признала теорию эволюции и Большого взрыва в качестве способа творения мира. Также она реабилитировала жертв инквизиции-Г. Галилея, Н. Коперника, Дж. Бруно и других ученых, пострадавших от её деятельности, первоначально направленной на борьбу с ересями.

Подобном образом выстраивает отношения и наука. Физики и астрономы делают открытия в своих областях и порой их исследования лишь подтверждают те взгляды на устройство Вселенной, которые можно встретить на страницах Священных книг. Таким открытием стал «антропный принцип», предполагающий наличие познающего субъекта во Вселенной, им и является человек, как «образ и подобие Бога».

Когда религия и наука признают наличие Высшей силы, первая ставит её в начале своего миропонимания, а последняя – в конце. И та, и другая сферы нацелены на поиск истины и преображение мира исключительно в лучшую сторону. Именно такой подход к решению поставленного вопроса позволяет человеку жить в мире, созданном наукой, при этом не забывая про культурные и духовные ценности.

Таким образом проблема взаимоотношения науки и религии может быть представлена в решении следующих основных задач:

Во-первых, для религии, акцентирующей вниманием на духовной сфере бытия, характерно признание существования двух реальностей – материальной и духовной.

Во-вторых, для науки, признающей существование только одной реальности – материальной, проблема духовного рассматривается лишь как производное материального бытия, как его результат.

И, в-третьих, существенное разграничение между наукой и религией все же заключается именно в средствах получения знания: для религии – это Священное Писание как истинный источник знаний о мире и месте человека в этом мире, а для науки – это активный деятельный характер человеческого бытия, пытливый ум, задача которого не просто познание мира и места человека в этом мире, но и активный творчески-созидательный, преобразующий характер его действий.

Так или иначе все вышесказанное можно постулировать тем, что отличные друг от друга предмет и средства исследования науки и религии сводят вопрос об их соотношении к нулю. Объективная оценка вопроса о соотношении науки и религии заключается в признании отсутствия противоречия между наукой и религией, они не исключают друг друга, их соединяет единый корень, питаемый способностью человека задавать вопросы и находить на них ответы либо в рациональных методах мышления, либо же в «невидимых», еще не до конца изученных и понятых самим источниках информации.

Список цитируемых источников:

1. Соловьёв В. С. Вера//Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона - Спб., 1890-1907гг.
2. Априори (лат. a priori, букв. –«от предшествующего») – знание, полученное до опыта и независимо от него, т.е. знание, как бы заранее известное. //Словарь русского языка под ред. А. П. Евгеньевой, 1999 г.
3. Митрополит Илларион(Алфеев) «О молитве»-Москва, 1999 г.
4. Трансцендентность – то, что принципиально недопустимо опытному познанию, выходит за пределы чувственного опыта. // Яблоков И. Н. Глава 1. Теологические объяснения, 2004 г., - 317 с.
5. Схоластика – средневековая философия, представляющая собой синтез христианского богословия и логики Аристотеля // «Энциклопедия быстрых знаний»-59 стр.,2019 г.
6. Батлер Т. «50 великих книг по философии», глава 25 «Иммануил Кант», стр.215
7. Батлер Т. «50 великих книг по философии», глава 29 «Готфрид Лейбниц», стр. 245
8. Сциентизм (лат. scientia «наука, знание») – общее название идейной позиции, представляющей научное знание наивысшей культурной ценностью и основополагающим

фактором взаимодействия человека с миром. - Швырёв В. С. Сциентизм // Новая философская энциклопедия.
9. Рьюз М. Наука и религия: по-прежнему война? // Вопросы философии. - 1991, № 2
10. Уайтхед А.Н. Избранные работы по философии. – М.: Прогресс, 1990. - 718 с.
11. Поппер К. Что такое диалектика? // Вопросы философии. – 1995, N1. - с.119.
12. Ильин И.А. Аксиомы религиозного опыта. – М.: Рарогъ, 1993. - 448 с.
13. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества. – М.: Правда, 1989. - 608 с.

УДК: 130.2:316

Байбосунова Г. У.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Байбосунова Г. У.
КНУ им. Ж. Баласагына
Baibosunova G. U.
KNU J. Balasagyn

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН ЭТНОМАДАНИЙ БААЛУЛУКТАРЫНЫН ТРАНСФОРМАЦИЯЛАНЫШЫ (ФИЛОСОФИЯЛЫК-МАДАНИЙ АНАЛИЗИ)
ТРАНСФОРМАЦИИ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА (ФИЛОСОФСКО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)
TRANSFORMATIONS OF ETHNOCULTURAL VALUES OF THE KYRGYZ PEOPLE (PHILOSOPHICAL AND CULTURAL ANALYSIS)

Аннотация: Макалада глобалдаштыруу шарттарында кыргыз элинин каада-салттары жана үрп-адаттарынын трансформациялануу процесси каралган. Макалада кыргыз элинин ааламдашуу шартындагы этномаданий баалуулуктары көргөзүлгөн. Кыргыз элинин каада-салттары жана үрп-адаттары жашоо-турмушуна, экономикасына, башка маданияттардын түрткүсүнө ылайык өзгөргөн. Ошол себебтен, жашоо турмушка ылайык этномаданий баалуулуктар дагы өзгөргөн. Ошондой эле, макалада кыргыз элинин каада-салттары жана үрп-адаттарынын ар убакта, ар кандай трансформациялануусу көргөзүлгөн. Баса, белгилей кетчү нерсе, трансформациялануу процесси сөзсүз түрдө боло турган жана зарыл процесс, башка этномаданияттар да трансформация болгон жана болот.

Аннотация: В статье рассматриваются трансформационные процессы традиций и обычаев кыргызского народа. В статье показаны этнокультурные ценности кыргызов в условиях глобализации. Традиции и обычаи кыргызов менялись с изменением уклада жизни, экономики, влияния каких либо других культур и т.д. И по тому, какой образ жизни вели кыргызы, так и менялись этнокультурные ценности. Также в статье приведены традиции и обычаи кыргызов, которые подвергались трансформации в разные времена по-разному. И что, особо нужно отметить, что процесс трансформации этнокультурных ценностей кыргызов, это неизбежный процесс, к которым подвергались и подвергаются и другие этнокультуры.

Annotation: The article discusses the transformational processes of the traditions and customs of the Kyrgyz people. The article shows the ethnocultural values of the Kyrgyz in the context of globalization. The traditions and customs of the Kyrgyz people changed with a change in

the way of life, the economy, the influence of any other cultures, etc. And according to the way of life of the Kyrgyz people, ethnocultural values have changed. The article also presents the traditions and customs of the Kyrgyz, who underwent transformation in different times in different ways. And that, it should be especially noted that the process of transformation of ethnic and cultural values of the Kyrgyz is an inevitable process to which other ethnic cultures have been and are exposed.

Негизги сөздөр: каада-салттар, үрп-адаттар, процесс, трансформациялануу (өзгөрүү), глобалдашуу, этномаданий баалулуктар, кыргыздар, маданият.

Ключевые слова: традиции и обычаи, процесс, трансформация, глобализация, этнокультурные ценности, кыргызы, культура.

Keywords: traditions and customs, process, transformation, globalization, ethno cultural values, Kyrgyz, culture.

Трансформационные процессы этнокультурных ценностей кыргызов происходили постоянно, с изменением уклада жизни, экономики, познания ими новых знаний. Этнокультурные ценности у всех народов разные, но все они подвергались и подвергаются трансформации, в силу множества обстоятельств.

В современном мире многие народы обращаются к истокам, к традициям своего народа дабы сохранить и передать свою культуру: традиции и обычаи своего народа. Кыргызский народ не исключение, на сегодня многие организации, научные центры, ВУЗы (ученые-преподаватели) нашей Республики поднимают вопрос о сохранении и передаче культуры кыргызского народа, а именно традиции и обычаи, которые испокон веков трансформировались в разные времена по-разному. И по традициям и обычаям мы можем определить процесс хода истории, ведь они являются носителями информации испокон веков.

Очень много традиций и обычаев кыргызского народа, которые дошли до наших дней, в какой - то степени в трансформированном виде. В традициях и обычаях нашего народа храниться пройденный путь, этап, уклад жизни, история с которыми пронизаны наши традиции и обычаи. Где каждый обычай и каждая традиция связана с образом жизни кыргыза, этапом пройденного пути, с эмпирическими знаниями кыргызского народа, которые передавались из поколения в поколения через традиции и обычаи.

Рассмотрим пример свадебного обычая кыргызского народа. В кыргызских свадебных обычаях было множество локальных ритуалов.

Вот, например обычай сватовства «кудалашуу». Начиная, с момента сватовства, т.е. родители, договаривались, между собой о женитьбе («бешик куда») детей. Бывало, еще до рождения детей; «бел куда», дети, достигшие определенного возраста, женились по договоренности родителей. Дети не уклоняясь, слушались своих родителей (где-то до 90 – х годов 20 века (90%), до 50-х годов 20 века (95%), до 1900 года (99%)) - анализ по рассказам старшего поколения, анализ с произведений, написанных в эти времена.

По Абрамзону С.М. обычаи сватовства «кудалашуу», возможно, были еще в те времена, когда кыргызы жили племенами. Родители мужа приезжали, договаривались о «калыңе» (выкуп за невесту), где обменивались подарками. Постепенно, обычай трансформируется, родители сторон не могут решить за своих детей, и договориться. Начиная примерно с Советского периода, когда родители, стали считаться с мнениями своих детей. В процессе трансформации обычая сватовства можно заметить влияние знания, науки и культуры.

Договоренность о женитьбе, которую проводили родители сторон, имело большую ценность, поскольку, если сторона будущего мужа отказывалась от невестки по каким либо причинам, для семьи девушки был большой позор, и вообще для всего рода, для всего аула и.т.д. В процессе трансформации обычая сватовства кыргызского народа, следует видоизмененный обычай «сөйкө салуу».

Отличие этого обычая в том, что родители жениха приходили к родителям девушки, либо жеңе (старшая невестка) приходила, (зная родословную девушки, оценив, подходит она им; узнав хороша ли она, только потом проводят обычай) чтобы провести обычай «сөйкө салуу», они надевают сережки невестке, что скоро, когда она достигнет совершеннолетия, или через какое - то время заберут в жены сыну.

На сегодняшний день, также существует этот обычай, когда родители договариваются о свадьбе своих детей, «кудалашуу», «сөйкө салуу», но дети мира глобализации не всегда выполняют просьбы своих родителей. Век глобализации меняет сознание нынешнего поколения, что для сегодняшней молодежи не имеет никакой ценности «договоренность» родителей.

Если раньше, «обычай» «сөйкө салуу» строго соблюдался, то есть девушка, на которой надели сережки, чтобы забрать в жены сыну, неуклонно соблюдала традицию и выходила замуж.

И сегодня соблюдается этот обычай в кыргызском обществе, в некотором трансформированном виде.

Обычай «сөйкө салуу» соблюдается и по сей день, если, девушка сама не против, выйти замуж за того, кто надевает сережки (сторона будущего мужа). Или же молодые общаются и дружат, и сами договариваются о «сөйкө салуу», чтобы девушку другие не «украли» замуж. «Сөйкө салуу» сегодня больше наблюдается в Таласской и Жалал Абадской областях нашей страны. Поскольку в этих регионах хорошо сохранились традиции и обычаи, а именно «сөйкө салуу», но опять же в видоизмененном виде.

На практике были свидетелями такого процесса, где молодые сами нашли друг друга, дружили несколько месяцев. Сын приходит к родителям говорит о том, что хочет жениться. Ну а родители чтобы было им удобно, просят дождаться осени (осенью все созревает). Чтобы осенью по всем традициям провести большой «той» (свадьбу). Родители с сыном пришли к тому, чтобы надеть девушке сына сережки «сөйкө салуу», по обычаю. В процессе «сөйкө салуу» участвовали обе стороны. Таким образом, стороны познакомились, узнали друг друга, ну и соответственно оценили свои финансовые положения и договорились сыграть свадьбу осенью. Девушка будет ждать жениха, пока не заберут ее замуж. За этот период молодые больше узнать друг друга, даже возможно, что они могут и «передумать». Здесь мы видим трансформацию этого обычая, пережитого путь с давних времен до наших дней. На эмпирическом уровне мы видим, что молодые все равно будут выбирать сами (в большинстве случаев).

В современном мире, получается, традиции соблюдаются, но больше наблюдается предпочтение молодых, то есть выбор за молодыми. Предпочтение отдается таким духовным ценностям как любовь, свобода и т.д. Если даже родители сосватали своих детей, и дети против брака, родители соглашаются с детьми. Поскольку идет влияние западных ценностей в эпоху глобализации. Сегодняшняя молодежь более практичная, экономичная, и поэтому традиции и обычаи трансформируются под влиянием культур разных стран и всего процесса

глобализации. «Традиция, олицетворяя социальное прошлое, не является принципиальной преградой на пути нового вообще и социального прогресса в частности»

Следует отметить, что этнокультурные ценности (традиции и обычаи) играют большую роль в развитии, в становлении самого общества.

У каждого народа есть свои, какие-то особенности, и эти особенности можно заметить в традициях и обычаях кыргызского народа. Традиции и обычаи кыргызов хранят в себе историю от древности до наших дней, где мы можем наблюдать трансформацию.

Ведь именно традиции и обычаи служат трансляторами информации из поколения в поколения.

Список цитируемых источников:

1. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи – Л: Наука , 1971

2. Плахов В.Д. Традиции общество. Опыт философско-социологического исследования. 1982

3. Акмолдоева Б.Б. Традиции, верования и обряды киргизов Кырг. гос. университет, 1991.-С. 42-50.

УДК 1:001.89::1(092)

Лазаренко Эльмира Сатывалдиевна

Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университети

Лазаренко Эльмира Сатывалдиевна

Кыргызско-Российский Славянский университет им. Б.Н. Ельцина

Lazarenko Elmira Satyvaldievna

Kyrgyz-Russian Slavic University named by B.N. Yeltsin

МАХАЯНА БУДДИСТТЕРДИН ДҮЙНӨГӨ КАРАШЫНЫН КОНТЕКСТИНДЕГИ АДЕП-АХЛАК

НРАВСТВЕННОСТЬ В КОНТЕКСТЕ БУДДИЙСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ МАХАЯНЫ

MORALITY IN THE CONTEXT OF MAHAYANA BUDDHIST WORLDVIEW

Аннотация: Бул макалада махаяна буддисттердин дүйнө таанымынын ойгонгон аң-сезимди чагылдырган, терс ойлордон арылган, боорукердик жана сүйүү менен каныккан адеп-ахлак идеялары, «бодхичитта» деп аталган психикалык абал – ар бир тирүү жанды агартууга жана бакытка алып келүү каалоосу. Бодхисаттва жолуна түшкөндөр үчүн Махаяна салттарынын жолдоочулары үчүн милдеттүү болгон акыл-эс абалы. Махаяна дүйнө таанымынын доктринасы, бодхисаттва идеалы каралып, бодхисаттвалардын өзгөчө тарбиясынын эң маанилүү компоненттеринин бири – адеп-ахлактык тарбия ачылат.

Аннотация: В этой статье рассматриваются идеи нравственности буддийского мировоззрения Махаяны, отражающие пробужденное сознание, свободное от негативных мыслей, пропитанные состраданием и любовью, состояние ума, которое называется «бодхичитта» – желанием привести к просветлению и счастью каждое живое существо, состояние ума, которое является обязательным для последователей махаянских традиций,

для тех кто вышел на путь Бодхисаттвы. Рассмотрены учение мировоззрения Махаяны, идеал бодхисаттвы и раскрыта одна из важнейших составляющих экстраординарной тренировки бодхисаттв – тренировка нравственности.

Abstract: In this article the ideas of Mahayana Buddhist worldview morality, reflecting the awakened consciousness, free from negative thoughts, imbued with compassion and love, the state of mind, which is called "bodhichitta" - the desire to lead to enlightenment and happiness every living being, the state of mind, which is mandatory for followers of Mahayana traditions, for those who have taken the path of Bodhisattva. The teachings of the Mahayana worldview and the ideal of the bodhisattva are examined and one of the most important components of the extraordinary training of bodhisattvas, the training of morality, is revealed.

Негизги сөздөр: Махаяна дүйнө таанымы, бодхисаттва, бодхичитта, парамиталар, адеп-ахлак, боорукердик, акылмандык, агартуу.

Ключевые слова: Мировоззрение Махаяны, бодхисаттва, бодхичитта, парамиты, нравственность, сострадание, мудрость, просветление.

Keywords: Mahayana worldview, bodhisattva, bodhichitta, paramitas, morality, compassion, wisdom, enlightenment.

«Все другие виды добродетели
Подобны дереву бамбука;
Они дают свои плоды
И затем, они всегда
Умирают и сходят на нет.
Но Желание Буддовости
Является Вечнозеленым древом,
Которое всегда
Продолжает давать свои плоды,
И вместо увядания
Цветет еще больше».

Мастер Шантидева
(«Руководство
к образу жизни Бодхисаттвы»)

Проблемы нравственности являются острыми и злободневными на сегодняшний день. Мы стали свидетелями глобальных проблем, таких как войны, конфликты, отсутствие толерантности не только в развивающихся странах, но и в кажущемся стабильным регионе, в европейской части земного шара. Каждый день мы видим бедность, болезни, смерть, даже не задумываясь о том, что каждый из нас ответственен за окружающий мир.

Основным положением, опубликованном в одной из предыдущих статей, результаты которой были представлены в EduCamp – 2022: Международной образовательной научно-практической конференции «Духовно-нравственное возрождение человечества: вопросы мира и экологии», является инновационность идей буддийского мировоззрения Махаяны, отражающая пробужденное сознание, свободное от негативных мыслей, пропитанное состраданием и любовью, состояние ума, которое называется «бодхичитта» – желание привести к просветлению и счастью каждое живое существо, состояние ума, которое является обязательным для последователей махаянских традиций, для тех кто вышел на путь Бодхисаттвы[3].

В этой статье мы продолжим данную идею, глубже рассмотрим учение мировоззрения Махаяны, идеал бодхисаттвы и раскроем одну из важнейших составляющих экстраординарной тренировки бодхисаттв – тренировку нравственности. И мы считаем, что именно нравственность является основой во всех сферах человеческой жизни.

Что такое Махаяна?

Буддийское учение Махаяны ［大乗仏教］ (Daijō-bukkyō) или буддийское учение Великого пути, имеет следующее значение: санскритское mahā означает великий, а yāna – средство передвижения. Одно из двух основных разделений буддийского учения, Махаяна и Хинаяна. Махаяна подчеркивает альтруистическую практику, называемую практикой бодхисаттвы, как средство достижения просветления для себя и помощи другим в его достижении[10].

Окончательное формирование зрелой Махаяны относится к первым векам н. э. и связано с именами Нагарджуны, Асанги, Ашвагхоши и др. Расцвет Махаяны в Индии – середина 1- го тыс. н. э. Из Индии Махаяна распространилась в северные страны и утвердилась в Китае, Тибете, Непале, Японии, Корее, Монголии и других, получив название северного буддизма (отд. секты на Яве и Суматре). Самые значительные философские школы Махаяны – мадхьямика и йогачара. Махаяна дала основание ряду сект. Наиболее известная «дзэн», образовавшаяся в Китае в 5 в. н. э., в настоящее время чрезвычайно популярна в Японии. В 5 в. появляется ваджраяна – направление буддизма, аналогичное индуистскому тантризму, распространившееся в Тибете, Китае, Непале, Японии и др.[8].

Рассмотрим такой феномен как мировоззрение Махаяны.

Основателем Махаяны Мадхьямики является философ по имени Арья Нагарджуна, живший в I-II вв. н э (наиболее вероятным временем его жизни является вторая половина II в)[3].

Евгений Алексеевич Торчинов (22 августа 1956 – 12 июля 2003) – советский и российский учёный-религиовед, синолог, буддолог, историк философии и культуры Китая – в своей книге «Философия буддизма Махаяны», условно переводит слово «мадхьямика» как «учение о срединности» (от мадхьяма – «середина»). С самого своего возникновения буддизм объявил себя «срединным путем» (мадхьяма-пратипада, Madhyama-Pratipada, Middle Way), то есть, с одной стороны, путем поведенческой срединности (отказ от крайностей аскетизма и гедонизма), а с другой — путем отказа от крайних эпистемологических и метафизических позиций, обычно известных как крайность нигилизма (ничего нет, ни одно явление не обладает онтологическим статусом) и крайность этернализма – от латинского слова aeternus – «вечный» (вера в наличие вечных и неизменных сущностей, таких, как душа, Бог, абсолютная субстанция и т. п.). Мадхьямика как раз и утверждала, что ее позиция выражает такое «срединное видение» сказать, что «всё есть», – это этернализм, а сказать, что «ничего нет», – нигилизм; утверждение же, что всё пусто, то есть без сущностно и лишено «собственной природы» (свабхава), это и есть «срединное воззрение». Именно слово «пустота» и дало второе название школы шуньявада – есть доктрина (вада) пустоты (шунья)[4].

В чем суть ценностей буддийского мировоззрения Махаяны?

Ценностной особенностью Махаяны является подчёркивание активных моментов в буддийском нравственном идеале доброжелательности; общая доброжелательность превращается в сострадание (каруна), переходящее в идеале в деятельное служение; свидетельство этого – появление идеала бодхисаттвы (букв. – тот, чья сущность

просветление, потенциальный будда), во имя помощи в достижении просветления другим. Этот нравственный идеал в зрелой Махаяне (начало новой эры) является практическим выражением идеи общей связанности всех в абсолюте. Одновременно среди «совершенств» рядом с каруной упоминается праджня (мудрость, прозрение, правильное понимание происхождения вещей).

Махаяна считает **идеал бодхисаттвы естественным выводом из доктрины анатмавада**[8] (anātmavāda – доктрина об от-сут-ст-вии «я», одно из основных положений буддийской философии) ведь само понятие индивидуального освобождения, принятое в школах Хинаяны, имплицитно предполагает веру в некую индивидуальность, которая освобождается. Махаяна более радикальна – пока для человека, пусть даже святого, существует различие между «я» и «не-я», между «собой» и «другими», он остается во власти аффективного заблуждения относительно «я». А следовательно, только спасение всех есть спасение каждого и только спасение всех существ есть и спасение меня самого, снимающее, однако, само представление о «я» и «самом».

В книге известного буддолога Эдварда Конзе (1904-1979) затрагиваются основные вопросы, связанные с буддийской традицией, где сказано, что было бы ошибкой полагать, что понятие бодхисаттвы было создано махаяной. Все буддисты верят в то, что каждый будда, прежде чем достичь просветления, в течение длительного периода был бодхисаттвой[2].

Э. Конзе утверждает, что особенно большое значение пути бодхисаттвы придавали сарвастивадины (Sarvāstivādin)[8] и ссылается на Абхидхармакошу – «Сокровищницу Высшего Знания», автором этого древнего трактата является Мастер Васубандху (ок. 350 г. н. э.), где дается прекрасное описание сознательных установок бодхисаттвы: «Но почему же бодхисаттвы, некогда приняв обет достичь состояния высшего просветления, тратят так много времени на его достижение? – Это из-за того, что достичь высшего просветления очень трудно: требуется длительное накопление мудрости и заслуг, бесчисленные героические деяния в течение трех неизмеримых калъп.

Если бы бодхисаттва стремился к этому столь труднодостижимому просветлению потому, что только через него он смог бы обрести освобождение, это было бы понятно.

Но на самом деле это не так. Так зачем же тогда он предпринимает столь неимоверные усилия?

Он действует на благо других существ, поскольку желает вытащить их из этого великого потока страдания.

Но какую же личную пользу они извлекают из блага для других?

Благо других есть их собственное благо, ибо они желают его.

Кто может поверить этому?

Действительно, людям, лишенным жалости и думающим только о себе, трудно поверить в альтруизм бодхисаттв. Но для сострадательных людей это так легко! Разве мы не видим, как некоторые люди, утвердившиеся в отсутствии жалости, радуются страданиям других людей, даже если это вредит лично им? Подобным же образом мы должны признать, что бодхисаттвы, утвердившиеся в сострадании, находят радость в том, чтобы творить благо для других безо всякой пользы для себя. Разве мы не знаем, что некоторые люди, невежественные в отношении истинной природы обусловленных дхарм, которые и образуют их так называемое «я», привязываются к этим дхармам в силу привычки – несмотря на то , что эти дхармы на самом деле полностью лишены связи с личностью, – и испытывают

тысячи различных страданий из-за этой привязанности? Подобным же образом следует признать, что бодхисаттвы в силу своей привычки не привязываются к дхармам, которые представляют их так называемое «я», ни в коей мере не считают эти дхармы «собой» или «своими», взращивают в себе сострадательную заботу о других и готовы испытать тысячи страданий ради них»[2].

Вообще же идея бодхи, истинного пробуждения Будды, настолько важна для Махаяны, что ее часто называют Бодхисаттваяной, то есть «Колесницей Бодхисаттв», Существ (саттва), стремящихся к Пробуждению (бодхи). Так кто же такие бодхисаттвы?

В раннем буддизме бодхисаттвой назывался будущий Будда – до того, как он обрел пробуждение, то есть, собственно, стал Буддой.

В Махаяне бодхисаттва – это любой человек, монах или мирянин, наделенный бодхичиттой (читта – сознание или состояние ума, психика, в данном случае — установка на нечто или намерение достичь чего-то), намерением обрести бодхи, пробудиться, стать Буддой.

Рис. 1. Сидящий Бодхисаттва Авалокитешвара[1].

((c)Seated Avalokitesvara Bodhisattva Song Dynasty National Museum of China - From Wikimedia Commons, the free media repository)

Таким образом, в ранней Махаяне меняется, по сравнению с Хинаяной, цель буддийской практики.

Позднее меняется и ее мотивация. Интересно, что это раннее махаянское значение слова «бодхисаттва» сохраняется в словоупотреблении современных китайских буддистов: в некоторых случаях бодхисаттвой (кит путисадо или обычно в сокращенной форме – пуса) может быть назван любой верующий, ведь предполагается, что, будучи махаянистом, он стремится именно к достижению состояния Будды, к пробуждению.

Несколько позднее в текстах, посвященных идеалу бодхисаттвы, начинает все громче звучать новый обертон, постепенно становящийся основным и важнейшим. Это новый мотив стремления к пробуждению, формулирующийся обычно так: «Да стану я Буддой на благо всех живых существ!». Эта фраза теперь считается стандартной формулой, выражающей суть бодхичитты (Бодхичитта) – это способность видеть все живые существа в качестве своих матерей.

Путь бодхисаттвы называется **путем парамит**[6]**.** Об этом нам известно из «Руководства к образу жизни Бодхисаттвы» Мастера Шантидевы (VIII в. н.э.). Шантидева – индийский философ, автор наставлений по практикам бодхисаттвы, которые сохранились во всех тибетских традициях, в частности по практикам шести парамит (шести совершенств). Слово парамита означает «совершенство», но в буддийской традиции оно обычно

истолковывается, в духе народной этимологии как «переход на другой берег», таким образом, в буддизме парамиты осмысляются как трансцендентные совершенства, или «совершенства, переводящие на другой берег существования».

Как правило, в текстах дается **набор из шести парамит**: дана-парамита (совершенство даяния), кшанти-парамита (совершенство терпения), вирья-парамита (совершенство усердия), шила-парамита (совершенство соблюдения обетов), дхьяна-парамита (совершенство концентрации) и праджня-парамита (совершенство мудрости, или премудрость, переводящая на другой берег существования; запредельная премудрость). В этом списке пять первых парамит относятся к группе упая (искусных средств), а шестая парамита сама образует целую группу – группу праджни (мудрости). Единство всех парамит, осознаваемое как единство метода и мудрости, есть пробуждение, обретение состояния Будды[4].

Именно психопрактическая функция праджня-парамитских сутр отличает их от других канонических текстов Махаяны, близких к ним по содержанию и учению, но организованных по-другому (то есть излагающих то же учение вполне линейно и дискурсивно, без парадоксов).

Шесть совершенств, о которых шла речь выше, описаны в неотъемлемых элементах всего учения Будды – **трех экстраординарных формах тренировок** – тренировке нравственности, тренировке медитативной концентрации, и тренировке мудрости. Опора, на которой вращаются две последние тренировки, их основа, их корень и почва, на которой они стоят, и **есть главная и единственная вещь – нравственность,** в форме различных обетов свободы[4]. Различные обеты свободы: относятся к 8 видам обетов, найденных в буддийских трактатах; три из них для мирян, и пять для посвященных в духовный сан. В целом их называют «обетами свободы»; тщательно соблюдая их, практикующий может достигнуть свободы нирваны.

Есть **три типа нравственности**, являющимися сосредоточением тренировки практики бодхисаттвы.

Первый тип называется «нравственность удержания себя от совершения неправильного». Здесь практика начинается с чрезвычайной бдительности в соблюдении десяти этических принципов. Этот тип хорошего поведения общепринят для всех, независимо от того, носят они робы или нет, и должен строго соблюдаться. С этим первым типом нравственности, необходимо прилагать усердие сполна, чтобы удостовериться, что жизнь никогда ни в коей мере не замарана нарушением границ любого из обетов, которую выражено согласие соблюдать. Здесь подразумеваются обеты, принадлежащие к любой из трех серий обетов: обетов свободы, обетов бодхисаттвы и тайным обетам.

Второй тип нравственности известен как «мораль накопления блага». Здесь ты используешь большое количество способов, чтобы собрать или накопить чрезвычайно мощные запасы добродетели в своем существе; это добродетели накопления заслуги и мудрости.

Третий тип нравственности – эта «нравственность, действующая для каждого чувствующего существа». В этом случае следует заботиться о том, чтобы соблюдать различные типы нравственности, упомянутые выше, что включает удерживание себя от неправильного; но вместо того, чтобы делать это с мотивацией, зараженной каким-либо собственным интересом, бодхисаттва действует из намерения достичь полной Буддовости ради блага всех существующих существ.

Отсюда, что если каждый человек станет ответственным за свои поступки и за благо окружающего мира? Перестанет жить только ради своих собственных эгоистичных интересов, а станет ежедневно практиковать нравственность, пропитанную шестью совершенствами?

Таким образом, нравственность – является основой счастливой и процветающей жизни человечества, идеи нравственности буддийского мировоззрения Махаяны, отражающие путь бодхисаттвы и называемых путем шести парамит, пропитаны состраданием и мудростью. Данный путь развивает состояние ума, которое называется «бодхичитта» – желание привести к просветлению и счастью каждое живое существо, состояние ума, которое является обязательным для последователей махаянских традиций. Также, одна из важнейших составляющих экстраординарной тренировки бодхисаттв - тренировка нравственности, является актуальным инструментом для человека в современном мире. Мы считаем, что инструменты махаянских традиций востребованы не только в решении духовных и психологических проблем отдельного индивида, но и могут помочь в решении глобальных проблем общества, таких как войны, экологические катаклизмы, терроризм, социальное неравенство, преступность.

В современном мире адаптивная способность мировоззрения Махаяны к новым социокультурным реалиям в современном глобализирующемся мире показывает свой жизнестойкий рост не только в западном мире, но и в странах на постсоветском пространстве, таких как Россия, Украина и Казахстан.

Определенно, мы продолжим исследовать рациональные инструменты махаянских традиций на примере их использования в США, Мексике, Японии, Германии, России, которые могут быть использованы и внедрены в социальной и образовательной среде Кыргызстана.

Список цитируемых источников::

1. Бодхисаттва Авалокитешвара. Рис. 1. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:0960_-_1279_Seated_Avalokitesvara_Bodhisattva_Song_Dynasty_National_Museum_of_China_anagoria.jpg (Дата обращения: 17.01.2023)
2. Конзе Э. Буддизм: сущность и развитие. — СПб.: Наука, 2003. — 288 с.
3. Лазаренко Э.С. Инновационные идеи буддийского мировоззрения Махаяны о гармоничном отношении к окружающей среде. - Вестник КРСУ. 2022. Том 22. № 6. С. 56.
4. Сакья-пандита Гунга-Джалцан (Sa-skya paṇḍi-ta Kun-dga' rgyal-mtsan), 1182-1251. «Классический комментарий, объясняющий различия трех наборов обетов» (sDom-pa gsum gyi rab tu dbye-ba'i bstan-bcos, ACIP S25123), 101 и далее.
5. Торчинов Е. А. Философия буддизма Махаяны. — СПб. «Петербургское Востоковедение», 2002 — 320 с. Т 61 («Мир Востока», XII)
6. Шантидева (санс.: Śāntideva, тиб.: Zhi-ba lha), 750 г. н.э.. «Руководство к образу жизни бодхисаттвы» (санс.: Bodhisattva Caryāvatāra) (тиб.: Byang-chub sems-dpa'i spyod-pa la 'jug-pa, тибетский перевод в ACIP TD03871, лл. 1b–40a of Vol. 10 [La] в разделе школы "Срединный путь" [Madhyāmaka, dBu-ma] Тенгьюр (bsTan-'gyur) [издание Деге (sDe-dge)]).
7. Academic.com https://encyclopedie_universelle.fr-academic.com/18788/SARVASTIVADIN (дата обращения: 16.01.2023)

8. Academic.ru https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/4502/%D0%9C%D0%90%D0%A5%D0%90%D0%AF%D0%9D%D0%90 (дата обращения 16.11.2022)
9. Buddhism Encyclopedia https://buddhismencyclopedia.wordpress.com/2016/09/16/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BC%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D0%B0/ (Дата обращения: 16.01.2023)
10. Nichiren Library https://www.nichirenlibrary.org/en/dic/Content/M/30 (дата обращения 16.11.2022)

УДК:327+348.71

Молдобаева А. Д.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Молдобаева А. Д.
КНУ им. Ж.Баласагына
Moldobaeva A. D.
KNU J. Balasagyn

МАМЛЕКЕТ МЕНЕН МУСУЛМАН КООМЧУЛУГУНУН ДИАЛОГУ: ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ЖАНА ТЕРРОРИЗМ МЕНЕН КҮРӨШҮҮ

ДИАЛОГ ГОСУДАРСТВА И МУСУЛЬМАНСКОГО СООБЩЕСТВА: БОРЬБА С РЕЛИГИОЗНЫМ ЭКСТРЕМИЗМОМ И ТЕРРОРИЗМОМ

DIALOGUE BETWEEN THE STATE AND THE MUSLIM COMMUNITY: COMBATING RELIGIOUS EXTREMISM AND TERRORISM

Аннотация: Макалада диний экстремизм жана терроризм көйгөйү талданат. Диний экстремизм жана терроризм түшүнүктөрүнө аныктамалар берилген. Ислам экстремизминин негизги максаттары, ошондой эле коомго кандай коркунуч туудурары аныкталды. Диний экстремизмдин негизги себептеринин бири мамлекет менен мусулман коомчулугу менен өлкөнүн ортосундагы мамилелердин татаалдашына алып келген дин чөйрөсүндөгү процесстерди жана кырдаалдарды талдоого компетенттүү эмес мамиле кылуу болуп саналат. «Хизб-ут-Тахрир» партиясынын жана ваххабит уюмунун ишмердүүлүгү жана республикадагы диний кырдаал каралат. Диний экстремизмге жана терроризмге каршы аракеттенүү боюнча практикалык сунуштар сунушталат.

Аннотация: В статье проанализирована проблема религиозного экстремизма и терроризма. Даны определения понятиям религиозный экстремизм и терроризм. Выявлены основные цели исламского экстремизма, также какую угрозу он представляет для общества. Одна из основных причин религиозного экстремизма некомпетентный подход к анализу процессов и ситуаций в сфере религии, ведущих к усложнению отношений государства и мусульманского сообщества и страны. Рассматриваются религиозная ситуация в республике и деятельности партий Хизб-ут-Тахрир и Ваххабитской организации. Предложены практические рекомендации по противодействию религиозному экстремизму и терроризму.

Annotation: the article analyzes the problem of religious extremism and terrorism. The definitions of the concepts of religious extremism and terrorism are given. The main goals of Islamic extremism are identified, as well as what kind of threat it poses to society. One of the main

reasons for religious extremism is an incompetent approach to the analysis of processes and situations in the sphere of religion, leading to the complication of relations between the state and the Muslim community and the country. The activities of the Hizb-ut-Tahrir party and the Wahhabi organization and the religious situation in the republic are considered. Practical recommendations for countering religious extremism and terrorism are offered.

Негизги сөздөр: Кыргызстан; диний экстремизм; диний терроризм; мусулман коомчулугу; мамлекет.

Ключевые слова: Кыргызстан; религиозный экстремизм; религиозный терроризм; мусульманское сообщество; государство.

Keywords: Kyrgyzstan; religious extremism; religious terrorism; Muslim community; thestate.

Проблема религиозного экстремизма и терроризма важна и значима в современном Кыргызстане в связи с возрастанием роли религии в общественно-политической жизни и активностью экстремистских, радикальных течений, представляющих реальную угрозу в контексте национальной и общественной безопасности страны.

В начале 90-х годов прошлого столетия развал Советского Союза, с одной стороны, привел к тому, что Кыргызстан обрел свою независимость, став суверенным государством в постсоветском пространстве, с другой стороны, к образованию идеологического вакуума.

31 декабря 1991г. был принят Закон Кыргызской Республики «О свободе вероисповедания и религиозных организациях», сформулировавший основы для построения государственно-конфессиональных отношений в правовом русле.

Демократические процессы, происходящие во всех сферах жизни Кыргызского общества, не обошли стороной и сферу религии, в которой начавшийся ренессанс религий привел к возрождению ислама. Ислам становится доминирующей религией в структуре распространенности религий страны, идут процессы религизации политики и политизации религии, связанные, прежде всего, с исламской религией. Кыргызстан становится «общим домом» и для исламских организаций, появившихся в первой половине 90-х годов в суверенной Кыргызской Республике. Так, в 1995 г. начали проводить деятельность четыре исламские организации:

1. «Дааватуль – Ислам»
2. «Исламский культурный центр»
3. ваххабиты
4. кружки по изучению основ ислама [1, с. 67-77.].

В это же время на юге страны свою деятельность разворачивают религиозно-экстремистские течения ваххабитского, салафитского толка: «Хизб ут-Тахрир аль Исламия», движение «Адолат» и др. Свою пропагандистскую деятельность особо активизирует партия «Хизб ут-Тахрир» [2]. Это движение организована как политическая исламская партия, в которой присутствует абсолютная подчиненность и верность верховному руководству. В начале деятельность ее носила импульсивный характер, ограничивалась преимущественно узбекским населением Кыргызстана и была направлена на борьбу с авторитарным режимом Узбекистана. Внутренними факторами, способствующими появлению этой идеологии в стране, в частности, и повлиявшими на процесс реисламизации, в целом, стали: социально-политическая и экономическая нестабильность, духовно-идеологический вакуум, бедность и низкий уровень жизни населения, безработица.

Гражданская война в Таджикистане, «талибанизация» Афганистана явились внешним фактором политизации мусульманской общины на юге Кыргызстана. Все это привело к проникновению на территорию Кыргызстана беженцев, в большинстве своем, сторонников религиозно-политической оппозиции. В настоящее время идеология Хизб ут-Тахрир выражается в следующем: непризнание Конституционного строя Кыргызстана и светской власти как легитимного органа; возрождение теократического государства – халифат; возможное использование силовых методов борьбы; распространение ислама во всем мире.
Основой идеологии Хизб ут-Тахрир в Кыргызстане является транснациональная религиозно-политическая концепция, направленная на широкий охват как светского, так и религиозного населения. Сегодня организация входит в список запрещенных организаций в странах Центрально-азиатского региона, Российской Федерации, арабских странах – Саудовской Аравии, Египте, Иорании, Омане, а также Пакистане и др. В Кыргызской Республике Постановлением Верховного суда от 20 августа 2003 года эту религиозно-экстремистская организация признана запрещенной на территории страны [3].

Экспертное сообщество и силовые структуры Кыргызской Республики прикладывают усилия для противостояния терроризму и экстремизму, информируя население страны через СМИ об угрозах со стороны салафитских джихадистско-такфиритских, ваххабистских и других международных религиозно-экстремистских и террористических организаций. Объектом нападок религиозных экстремистов становятся властные структуры и политические институты, являющиеся главным препятствием на пути установления основ нового религиозного порядка. Одно из направлений их деятельности – религиозный экстремизм.

Необходимо дифференцировать понятия «религия», «религиозный экстремизм» и «религиозный терроризм» для того, чтобы распознавать их, а также уметь находить способы и методы их профилактики и противодействия. Рассмотрим понятия «экстремизм», «терроризм», «религиозный экстремизм» и «терроризм». Само понятие «экстремизм» происходит от латинского слова «extremus», что означает крайний. Экстремизм характеризуется как приверженность к крайним взглядам и действиям, основой которых является агрессивность, которая наполнена каким-либо идейным содержанием. Эти взгляды и методы считаются крайними, поскольку выходят далеко за край и разительно превышают меру. Парламентская Ассамблея Совета Европы приняло в 2003 году международно-правовое определение: «Экстремизм представляет собой форму политической деятельности, явно или исподволь отрицающую принципы парламентской демократии и основанную на идеологии и практике нетерпимости, отчуждения, ксенофобии, антисемитизма и ультра-национализма» [4]. Термин «терроризм» также происходит от латинского слова «террор» - устрашение, запугивание. Политолог В. Е. Петрищев дает следующее определение терроризма: «Терроризм – это систематическое, социально и политически мотивированное, идеологически обоснованное использование насилия либо угроз применения такого, посредством которого через устрашение физических лиц осуществляется управление их поведением в выгодном для террористов направлении и достигаются преследуемые ими цели» [5, с.11]. Авторы Р. Я. Эмануилов и А.Э. Яшлавский вносят ряд существенных уточнений в это определение: «Терроризм – это использование преднамеренного, политического и идеологически мотивированного насилия или угроза применения такого насилия; причем это насилие осуществляет не государственный субъект – и осуществляет его в отсутствии состояния войны (особенно конвенциональных военных действий) или на

территории, не затрагиваемой непосредственно боевыми действиями. Как правило, объектом террористической детальности является гражданское население» [6, с. 24-25]. Таким образом, можно заключить, что терроризм – это тактика противоборства для запугивания общества или государства путем «насильственного запугивания». Основная цель терроризма дестабилизировать социально-политическую ситуацию, посеять панику в обществе. Российский социолог А. В. Дмитриева придерживается мнения, что «идейным обоснованием терроризма служат те разновидности религиозных учений, которые носят экстремистский, тоталитарный характер. Многие из них отпочковываются от традиционных религий, подвергая их определённой ревизии. Они тенденциозно трактуют их основные положения, вырывая из контекста, дают акценты на одних догматах в ущерб другим» [7, С. 6-7].

Религиозный экстремизм – крайняя форма проявления религиозного экстремизма, тип экстремизма, основой которого является характерное религиозное мировоззрение и действия, свойственные отдельным людям, находящимся в разного рода религиозных организациях, течениях и группах, отличающихся устремленностью к крайне радикализированным и фундаменталистским идеям, взглядам, представлениям на истолкование определенного вероучения, тяготением ввязывания в бескомпромиссное противоборство (в том числе, используя всестороннее насилие, принудительный захват власти, насильственный переворот конституционного строя) с действующими религиозными традициями в целях их кардинальных видоизменений или искоренения. Ю. В. Ахромеева в своем диссертационном исследовании «Социокультурные основы религиозного экстремизма» выделяет интеллектуальные, политические, психологически, религиозные, социальные и политические корни религиозного экстремизма. При этом она отмечает, что факторы, способствующие развитию и распространению религиозного экстремизма могут «находиться в самом человеке, в его взаимоотношениях с членами семьи, родственниками, может быть обнаружен в противоречиях между внутренним миром экстремиста и окружающим обществом, между верой и поведением, идеалами и реальностью, религией и политикой, словами и поступками, мечтами и фактическими достижениями, светским и божественными» [7, с. 3-4].

Основная цель экстремистов - признание своей религии, подавление других конфессий. Российский исследователь З.Арухов в своей работе «Экстремизм в современном исламе» выделяет следующие цели исламских экстремистов [8].

создание отдельного государства, правовые нормы которого будут заменены нормами одной общей для всего населения религии;

введение норм шариата в общественную практику;

достижение единства мусульманского сообщества, управляемого одним халифом [9].

По мнению ряда ученых - исламоведов, одной из основных причин угроз религиозного экстремизма является некомпетентный подход к анализу процессов и ситуаций, происходящих в религиозной сфере, что ведет к усложнению отношений государства и мусульманского сообщества республики.

В настоящее время шариат воспринимается как символ исламского фундаментализма, что говорит о поверхностном восприятии ислама. Необходимо изменение существующих стереотипов, сформировавшихся под влиянием советской идеологии, что приведет к гармонизации отношений между государством и мусульманским сообществом Кыргызстана, при сохранении «кодекса поведения» между ними.

Однобокое религиозное образование влияет на стереотипное понимание сущности ислама и целей шариата, которое выражается в искажении некоторых доктрин ислама, низком уровне толерантности и гибкости, консервативности религиозного мышления, что способствует формированию представлений у светской части населения об «исламской угрозе» обществу и государству.

Для этого необходим современный традиционный ислам с учетом культуры Кыргызстана, ориентированный на социальные программы развития, учитывая многонациональный состав мусульманской общины Кыргызстана.

На сегодняшний день для религиозного экстремизма и терроризма часты случаи прибегания к исламистской и псевдоисламской риторике, что не дает основания идентифицировать ислам как религию террора. К тому же, если обратиться к историческим факта, то религиозный экстремизм и терроризм существовал намного ранее до появления ислама, и акты религиозно мотивированного насилия происходили и происходят с опорой на различные религиозные традиции. Ислам по своей сути является толерантным учением, которая пропагандирует идеи гуманизма, мира и милосердия, независимо от расовой и этнической принадлежности. Однако именно исламские экстремисты исказили это истинное качество в глазах окружающего мира, они частично преуспели в негативном восприятии всего мусульманского сообщества. Отсюда очевиден тот факт, что экстремисты действуют вопреки интересам ислама и мусульман [10].

И как говорил Дюркгейм, религия носит «избыточный всеохватывающий характер», и она не может быть следствием экономического фактора, «не следует, впрочем, доводить изложенные идеи крайности, в которой они утрачивают какую бы то ни было истинность» [11]. Таким образом, можно сказать, что истинной причиной религиозных конфликтов, как правило, являются политические и экономические интересы. Так как ислам в силу его изначально мирного назначения не может использоваться для обоснования экстремистской и террористической деятельности.

Возникает множество вопросов к силовым структурам и экспертному сообществу, со стороны которых не всегда даются исчерпывающие ответы. Это ведет к усложнению социально-политической обстановки в стране. Начинают формироваться опасения и подозрения в отношении религиозного сообщества мусульман. Экспертным сообществом в неадекватной форме стали даваться оценки угрозам в мусульманской среде, подталкивая тем самым умеренных мусульман к радикализации своих взглядов.

Среди тех, кого включают в «мусульманское сообщество», много либо неверующих, либо тех, кто считает себя верующим, но никогда не посещает мечеть. С другой стороны, среди тех, кто считает себя истинным мусульманином, есть немало лиц, кто отличается крайней некомпетентностью в вопросах политической ситуации в стране. Узкий кругозор знаний о специфике государственной политики Кыргызстана, приведший к тому, что люди, позиционирующие себя «лидерами» мусульманского сообщества, формируют у рядовых мусульман искаженное представление о государственной политике в отношении ислама и мусульман в Кыргызстане. Политические деятели осознают, что религия в недалекой перспективе станет одним из самых серьезных ресурсов в политике. И этот процесс является объективным и неминуемым.

Государство в целях укрепления и защиты конституционного строя, поддержания социальной стабильности и межрелигиозного мира:

– запрещает, предупреждает на территории Кыргызской Республики деятельность религиозных объединений, направленную против основ конституционного строя и безопасности государства и его граждан;

– пресекает всякое подстрекательство к религиозному экстремизму с использованием насилия или угрозы насилия;

– принимает все необходимые меры для предупреждения и ликвидации проявлений религиозного экстремизма;

– запрещает возбуждение религиозной вражды, оскорбление религиозных чувств верующих, а также акты насилия или подстрекательство к таким актам, направленным против любой группы лиц по признаку их отношения к религии.

Борьба с религиозным экстремизмом и терроризмом заключается в установлении профилактических мероприятий с населением и наиболее уязвимыми группами из числа молодежи. Из-за психологической незрелости, значительной зависимости от чужого мнения, именно молодежь становится привлекательным объектом вербовки в ряды религиозно-экстремистских организаций. Безусловно, профилактика экстремизма и терроризма среди молодежи намного выгоднее, чем ликвидирование последствий побочных явлений. В связи с этим, необходимо нацелить государственную политику на противодействие экстремизму и терроризму в религиозной сфере и согласно Конституции Кыргызской Республики укрепить взаимодействие с традиционными религиями при реализации прав граждан на свободу вероисповедания.

На основании вышеизложенного, нами даны предложения в целях противодействия религиозному экстремизму и терроризму:

– использовать потенциал ислама в интересах государства для укрепления духовного и нравственного воспитания;

– четко определить ориентиры для борьбы с теми, кто извращает непреходящие ценности ислама;

– ввести в вузы спецкурс, отражающий сущность и содержание религиозного экстремизма и терроризма;

– государство и общество должны использовать все имеющиеся средства для обуздания материального, духовного ущерба, наносимого религиозным экстремизмом;

– запрет недопустимого прозелитизма, ведущего к деструктивной религиозной деятельности;

– повышение религиоведческой компетенции сотрудников государственных органов, которые в своей деятельности соприкасаются с вопросами религиозного экстремизма и терроризма.

Таким образом, стоит нелегкая задача перед государством - противостоять религиозному экстремизму и терроризму, а также сохранять баланс и не вмешиваться во внутри конфессиональную жизнь религиозных объединений.

Список цитируемых источников:

1. Абазов Р.Ф. Исламское возрождение в Центрально-Азиатских новых независимых государствах // Политические исследования. – 1995.
2. Балакина И. Голос из подполья // Российская газета. - 8.12.2005.

3. Список организаций, деятельность которых запрещена на территории Кыргызской Республики. – Государственная комиссия по делам религии Кыргызской Республики. - URL: http://religion.gov.kg/ru/religion_organization/blocked
4. Резолюция 1344 (2003). Об угрозе для демократии со стороны экстремистских партий и движений в Европе. Сайт ПАСЕ [Электронный ресурс]. // URL: https://www.coe.int/t/r/parliamentary_as sembly/[russian_documents]/[2003].
5. Петрищев В.Е. Заметки о терроризме. - М., 2001.
6. Эмануилов, Р.Я., Яшлавский, А.Э. Религия и террор. Проблема соотношения. - М.: Наука, 2016.
7. Ахромеева Ю. В. Социокультурные основы религиозного экстремизма // Автореф. дис ... канд. филос. наук: 09.00.13. - Воронеж: ВГАСУ, 2009.
8. Арухов З. С. Экстремизм в современном исламе. Очерки теории и практики. Махачкала: Агентство «Кавказ», 1999.
9. Первый халиф Абу Бакр был избран мусульманской умой после смерти пророка Мухаммеда в 632 г., его правление представляло собой, по сути, первое правительство, созданное мусульманами в качестве учреждения.
10. Володина Н. Особенности экстремизма на религиозной почве // Безопасность Евразии. - 2002. - №3.
11. Арухов З. С. Экстремизм в современном исламе. Очерки теории и практики. - Махачкала: Агентство «Кавказ». 1999.

УДК 398.3(575.2)(05)

Назарбекова К.У.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Назарбекова К.У.
КНУ им. Ж.Баласагына
Nazarbekova K. U.
KNU J. Balasagyn

БАБАЛАРДЫН ОСУЯТТАРЫ, ЖӨНӨКӨЙ АДЕПТЕР, КЫРГЫЗДАРДЫН КОЛДОНУЛГАН ЖҮРҮМ-ТЫЙЫМДАРЫН ОКУТУУ
ЗАПОВЕДИ ПРЕДКОВ, ПРОСТЫЕ НОРМЫ УЧТИВОСТИ, ОБУЧЕНИЕ УСТОЯВШИМСЯ НОРМАМ ПОВЕДЕНИЯ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА
THE COMMANDMENTS OF THE ANCESTORS, SIMPLE RULES OF COURTESY, TEACHING THE ESTABLISHED NORMS OF BEHAVIOR OF THE KYRGYZ PEOPLE

Аннотация: Бул макалада ата-бабалардын таалим-тарбия жөнүндө насааттары, ой жүгүртүүлөрү, расмий үрп-адатка айланган ата-салттары, жүрүм-турумдары боюнча маалымат берилип, алардын үлгүлөрү чечмеленди. Булардын түпкү максаты - жаштарды ыйманга, адамкерчиликке, адептүүлүккө тарбиялоо. Тексттен кийинки таршырмаларда сынчыл ойломду өстүрүүгө, теманы терең түшүнүүгө багытталган суроолор берилди.

Аннотация: В этой статье представлена информация об учениях, мыслях, традициях и поведении наших предков, а также их примеры. Их основной целью является воспитание в

молодежи веры, человечности и нравственности. Задания после текста включают вопросы, направленные на развитие критического мышления и более глубокое понимание темы.

Annotation: This article provides information on the teachings, thoughts, traditions, and behaviors of our ancestors, as well as their examples. Their ultimate goal is to educate young people in faith, humanity, and morality. The post-text exercises include questions aimed at developing critical thinking and a deeper understanding of the topic.

Негизги сөздөр: кыргыздын каада-салттары; үрп-адат; насаат сөздөр; дүйнө таанымы; адеп; маданият; рухий жан дүйнө; адептүүлүк; тарбия, ыйман.

Ключевые слова: кыргызские традиции; обычаи; назидательные слова; мировоззрение; этика; культура; духовность; нравственность; воспитание; вера.

Keywords: Kyrgyz traditions; customs; words of advice; worldview; ethics; culture; spirituality; morality; upbringing; faith.

Кыргыз эли - байыркы эл. Маданияты байыркыдан башталат. Демек, бул бай мурасы бар дегенди туйундурат. Кыргызда ата-мурасы, эне тарбиясы, бабалар наркы дегендин төркүнү буларды урматтоо, күндөлүк турмушта колдонуу, ушул аркылуу башкалардан айырмалануу, өзүнчө элдик маданияттын чордонун түзүү экенин азыркылар аңдап билүүлөрү керек. [1, 6-б]

Каада-салт, үрп-адат жана ырым-жырымдардын элибиздин жашоо тиричилигинде тарбия-таалим берүүчүлүк мааниси зор. Ар бир эл өзүнүн улуттук мүнөзүнө, дүйнө таанымына жараша турмуш-тиричилинин жөнгө сала турган каада-салт, ырым-жырымдарга ээ. Адам баласын коштоп жүргөн ар кандай ырым-жырым, салт-санаалар ар бир үй-бүлөдө өзүнүн талабына ылайык тигил же бул дэңгээлде кеңири колдонулат. Булар ар бир элдин өзүнчө эл, өзүнчө улут кылып сактап турган анын рухий байлыктары. Үрп-адат жана ырым-жырымдар биринин түшүнүгүн бири толуктайт. Булардын түпкү максаты - ыйманга, адептүүлүккө, адамкерчиликке, үлгүгө барып такалат. Кыргыз элинин келечеги - анын каада-салттарында, тилинде. Мына ушуларда акыл катылып жатат, буларды терең үйрөнгөндө гана жаштар акылга каныгат, улуттук аң-сезим ойгонот, өнүгүп-өсөт. Маданиятты өнүктүрүү менен гана элди, мамлекетти сайтай алабыз. Азыркы муундун көпчүлүгү, өзгөчө жаштар, кыргыз элинин маданиятын - нукура улуттук каада-салттарды - билбей калышты. Бул макала аз да болсо ошол кемчиликтерди толуктоо максатын көздөдү.

Жөнөкөй адептер

- Бир ууртам суу да, бир сындырым нан да адам ырыскысы катары эсептелет. Тасмалды тетири салуу ырыскыны төгүп салганга тете.
- Бир орунда отуруп тамактануу тазалыкка, тыкандыкка, адепке көнүктүрөт. Басып-туруп тамак жеш - адепсиздик. Ошондуктан тамак ичээрде сөзсүз дасторкон салынат, ал эми талаа-түздө тамактанууга туура келсе бир нерсе салуу керек. Анткени бата тамакка эмес, дасторконго тиленет.
- Чайнап жаткан тамакты толук жутмайын бата тилебейт. Дасторкондо өз алдынча бата кылбайт. Батадан кийин чайноо, чайнап жатып сүйлөө да адеп эмес.
- Көпчүлүк арасында бирөөлөрдү карап шыбырашуу - маданиятсыздык.
- Бирөөлөр уктап жатса, жанындагылар катуу үн чыгарып сүйлөшпөйт.
- Сүйлөп жаткан адамдын сөзүн бөлүү - адепсиздик.
- Көпчүлүктө улуулата сезге конок берүү керек.

- Үйдө же тышта болсун эл чогулган жерде сөз жүрүп жатканда келген адам жалпыга салам бербейт. Элдин четине отуруп калат да, тынчтыкты бузбайт. Чогулуш бүткөндөн кийин гана туруп, улуулата учурашат.
- Суусундук чети кетилбеген аяк, чыны менен сунулат.
- Кыргыз жоготкон буюмуна катуу кейибеген «алганга буюрсун», сынган буюмуна «башы-көздөн садага» деп гана койгон.
- Бут кийимди кийсең оң жагынан кийип, сол жагынан чеч.
- Өзүңдөн улууларга урмат көрсөт, кичүүлөрдөн сыйыңды жана жакшылыгыңды аябагын.
- "Бир даам таткан жериңе миң курдай салам бер" (накыл). Бул тамак-аш ооз тийдирүү, колдо барын алдына коюу. Үйгө кирсе, үйдүн жанында турса, ат үстүндө болсо "даам ооз тийиңиз, нан ооз тийиңиз" дегенибиз парс.
- Жаткан бычак сабынан сунулат. Бирөөгө берүүдө бычакты мизинен кармоо, ошондой эле сунуу адепсиздик болгон.
- Тиштеп жебей, бычак, маки ала жүрүү салт болгон.
- Уяткарбоо. Бул бирөөнүн айыбын чукубоо, эл көзүнчө билдирип, адамды ичтен кыжалат кылбоо. Маселен, конокто, коомдук оруңдарда отургандардын кемчилиги билинип калса, кыргыздар аны ошол замат чуулгандатып, түндүктү көтөрүп жибербеген. Анын абийирин өз абийириндей сактаган. Тамактын тузу кемби, эт жеп жатсаң анда жыт барбы, муну шек алдырбаган. Бул дасторкон жайган үйдү сыйлоо, урматтоого жатат.
- Кыйытуу. Адатта, сөздү тике айтпай, адамды туура эмес абалда калтырбай, акырын маанисине карап, түшүндүрүү - туюндуруу адеби кыргыздардагы мыкты сапаттардан. Мисалы, бирөөлөргө салыштыруу аркылуу ага айта турган акыл-оюн билдирип койгон. Бул «керегем сага айтам, келиним, сен ук» дегенге барабар. Мында сөз маданияты жана сөз чеберчилиги сакталган. [3, 421-б]

Көчөдө жана коомдук жайларда өзүн туура алып жүрүү маданияттуулуктун белгиси, жаштарга үлгү:

- Көчөдө кыз менен жигит бараткавда, кыз жигиттин оң жагында басат, алар көчөнүн оң тарабы менен жүрүүлөрү керек.
- Жигит кызды эмес, кыз жигитти колтуктайт, ал эми жигит кызга ыңгайлуу кылып чыканагын тосот.
- Көчөдө жигит кызды артыла кучактап алып басуу - адепсиздик.
- Театр, киного кечигип калганда, отургандарга соорусун салбай, бет мандай жагы менен өтүү керек.
- Автобуста ж.б. жайларда улуу кишилерге, ошондой эле жигиттер кыздарга орун бериши парз.
- Жалпы тамакка отурганда улуу адам ооз тийгенден кийин гана калгандары ашка кол сунат.
- Тамакты чалпылдатып чайноо, суюк тамакты шорулдатып ууртап ичүү башкалардын табитин бузуп, ирээнжитет.
- Элди карап отуруп оозду аңырайта ачып эстөө - жаман адат. [2, 158-б]

Жүрүм-тыйымдар

Кыргыз эли этнос болуп калыптангандан бери тарыхтын татаал жолунан басып өтсө да, улут катары өзүнчө өзгөчөлүктөрүн сактап, бүгүнкү күндө өз маданиятына, рухий байлыгына ээ көз карандысыз эгемендүү мамлекетке айланды. [4, 4-б]

Жүрүм-тыйымдар элдик нормаларды камтыган элдин адеп-ахлактык тарбиясы, маданияты, элдин коомдук, саясий, экономикалык көрсөткүчү. Алар адамдын айлана-чөйрөгө, өз ара жана дүйнө менен карым-катнаштарындагы көз караштарынын философиялык туундулары, кеп кылымдык тажрыйбаларынын натыйжасы. Булар жазылбаган мыйзам, эреже катары аткарууга милдеттүү болуп, балдарды күндөлүк турмуш тиричиликтин маданиятына чакырган. Ошол эле учурда алар улуулардын таалим-тарбия берүүчү негизги милдети катары кабыл алынган. Жаштарды адептүүлүккө, түз жолго, нысаптуулукка, абийирдүүлүккө, калыстыкка, адилеттүүлүккө, ыймандуулуукка ж.б. үндөгөн жүрүм-турумдар, ырым-жырымдар көп. Алар улам кийинки муундун акыл-туюмуна орноп, атадан балага, кылымдан кылымга өтүп, бүгүнкү күнгө чейин айтылып келет. [2, 160-б]

«Арыктагы сууга какырба да, түкүрбө». Бул - аш куйган аякка, алдыдагы тамакка түкүрүү менен барабар. Себеби, көрөөр күн, ырыскы суудан башталат. Жан-жаныбарлардын, өсүмдүктөрдүн жашоосу, абалы сууга байланышат. Суу болбосо, турмуш жок. Суу, аба, кун болбосо, жашоо жүрбөйт. Ошон үчүн элибиз: «Аккан сууга түкүрбө»,- дешет. Суу - ыйык. Аны ичебиз, кечебиз, сугарабыз. Ушундан улам айрым, момун адамдарды аккан суудан, чыккан чөптен башкага зыяны жок дейбиз. Ошондуктан кол жууганда суу куйган адамга: «Өмүрлүү бол, суудай сулуу бол, суудай мол бол, суудай тунук, тынымсыз агып тур»,- дешет. Алыс сапардан аман-эсен кайткандардын башынан суу тегеретебиз. Түндөсү суу куюлган идишти ачык койбойт. Отту суу куюп өчүрбейт. Агын сууну чачып ойнобойт. Жууган колду силкпейт.

«Баш кийиминди сатпа». Бул - ыйык кийим. Баш кийимди сатуу башты алуу менен барабар. Кыргыздын ак калпагы - баш кийимдердин ана башы. Ал улуттук белги. Ала-Тообузду символдоштурат. Учур-шартка карай калпакты, тебетейди, элечекти, топуну баштан албай кийип жүрүү парзыбыз бар. Демек, баш кийим сатуу - башыңды сатуу. Өнөр жай негизинде баш кийимдерди чыгаруу, сатуу, көрүнгөндөргө кийгизип жиберүү өңдүү обу жоктук кийинки жылдары ашынып кетти. Алар ак калпакты мончолорго, сугатка кийип, жылуу деп көчүктөрүнө басып, кор кармап жатканын көргөндө жүрөк-жүлүндү аралап өтөт.

«Башынан суу тегерет». Бул - башынын соо келишине карата жасалган ырым. Алтын башынын ар кандай тоскоолдуктарды женүүсү, адатта, алыс жол сапардан аман эсен кайткан адамдын башынан байбичелер үч курдай суу тегеретет. Ошол чыныдагы сууга үч курдай түкүртүп, сууну чачып, чынысын көмкөрүп коёт. «Ат көл, аман-эсен келди, кудайым берди» - деген жадырап-жайнап тосуп алууну, жай ала түшкөндүктү туюндурат.

«Бирөөнүн кайгысына кубанба». Кыргызда: «Таба эмес, тобо кыл» - деген накыл сөз бар. Кээде «ал ошону көрмөк», «мага да кылбаганды кылган, дебегенди деген», «көзүнө адам көрүнбөй калган» өңдүү кектешүүлөр да бар. Анан «кудайдан тапсын» - деп да коюшат. Ошондой ыдык көрсөткөндөрдүн башына кайра кайгы түшүп турганда абалын сурап, көңүл бөлүп, кайгысын бөлүшүп, имериле калыщ, мурун ортодон кыя өтпөгөндөй мамиле жасаш - сенин түпкүлүктүү адамдык касиетиң. Ошондуктан, «кекти капырга жараткан» - деп коёт.

«Бирөөгө чыныны, тамакты оң колуң менен узат». Бул идишти сунуудагы адептүүлүк, маданияттуулук, ызаттуулук. Сунуп жатканда алуучу адамдын колун карап, илберинки, түз сунуу, ал идишти алаары менен он колду тартып алуу, кайра бошогон

идишти бутташтырбай алып, кайра сунуу керек. Он кол турганда сол кол аркылуу бирөөлөргө бирдемелерди берүү - одоночулук, текеберчилик, билимсиздик.

«Бышкан, бышып аткан ашты таштаба». Албетте, таштап кетүү — кесир, ырысын тебүү. Ошол үйдүн дасторконун, от күйгөн очогун, кайнаган казанын, дөөлөттүү карысын сыйлабоо. Тамак бышып калса, ооз тийбей баса беребиз.

«Тамакка сынтакпа». Бар тамак ырыс-кешик. Бирөөнүн сен үчүн жайган дасторкону анын ак пейили. Демек, ошол үйдүн берген тамагы анын дымагы. Чайга, нанга, жармага, айран-сүткө ж. б. ыраазы болбой, казан аспады, кой-тай сойбоду, каадалуу конок кылбады дейбиз. Бар тамагын жаркылдап алдына койсо, басмырлап ичкен тамакка караганда аш болумдуу болоору белгилүү. Мында сыпаакерчиликти, бирөөлөрдүн даамын баалоону биринчи орунга коюшубуз тийиш.

«Тамакты дасторконсуз ичпе». Мында абалы дасторкон жайылат. Ал - ошол үйдүн, үй ээсинин пейили. Бата тамакка эмес, ошол дасторконго тиленет. Муну артында «басып-туруп тамак жебе, көчук басып ич, баш кийимди тамак ичээрде алба, бирөөнүн дасторконун сыйла» деген накыл жатат. Талаа-түздө, сапар жолдо, албетте, азыкты ичип-жеште дасторкон ордуна сөзсүз алдына бирдеме коёт. Жеп-ичип бүткөндөн кийин бата ошого тиленет.

«Танкы насипти таштаба». Кыргызда: «Эртең менен жолуң болсо, кечке дейре таскагыңды жазба» - дей турган. Ал эми таңда туруудан, жуунудан кийинки эртен мененки иш насипти ичүүдөн башталат. Бул - ырыскыңды, шыбагаңды көрүп кет дегендик. Ичип-жешке табитин тартпаса, «бисмилла» деп ооз тий, «оомийин» деп бата кыл.

«Күйгөн отко түкүрбө», «Отту теппе, шамалды сөкпө». Бул оттун ыйыктыгын билдирет. Аба, суу, от адамдын жаны, жашоосу менен барабар. Ар бир адамдын өз коломтосу ыйык. Көпчулук элдер отко сыйынат. Коломтоң өчпөсүн - деп турат. Очогу, күйгөн оту аркылуу турмуштук канааттандыруулар, өздүк максаттануулар пайда болот. Отту теппе, отко суу куюп өчүрбе, отту бут менен ичкештирбе - өңдүү накылдар улуулар тарабынан айтылып келген.

«Насиптин алдын башкага бербе». Тамак-аш жасаган адам ошол үйдун очогун туткан адам. Анын тузун татытат, бышканын, быша элегин байкайт. Бышты деп чыгарат. Анын даамдуулугун дагы билүү үчүн ооз тийет. Абалы төрдө отурган байбичеге даам таттырат. Кыскасы, насиптин алдын башка бирөөгө бербөө - бул насипти өзүң ооз тий, насип ээси ошол үй.

«Өлгөн жерге барганда оорулууну сураба». Арийне, өлук чыгып жаткан жер - коогалуу учур. Каза жутуп, кайгырып турган орунда бирөөлөрдүн ооруп жатканын угуп, өлүккө барып алып, аны көрүүгө кирүү, абалын суроо өтө оңтойсуздук. Жаны кыйналып жаткан пендеге ал оор тийет. Анын кийинки ахыбалына доо кетирип алабыз.

«Узак сапарга чыгаарда ачууланба». Адатта, алыска аттанаарда эр-азамат эл-журттан бата алып жол тартат. Ал үчүн мал курмандыкка чалынат. Кыбыланы карап, кары-жаш катар туруп, анын аттанаар сапарын тилейт. Ал маңдайын жарып, батаны кабыл алат да, шарт бастырып кетет. Мында эли-журту ак тилектери менен алкап калат. “Так ушундай маанайда ал алыс жолдон келет,” - деген ырым көкүрөктө уялайт. Эл-журту кандай жөнөтсө, ошондой маанайда тосуп алууга куштар болуп турушат. [2, 163-б]

Руханий баалуулуктарга кайдыгер мамиле жасоонун кесепети жеңил эмес.
Муну абдан терең, өтө астейдил ойлоп көрүшүбүз керек. Мына ошондой татаал күндөр кайталанбасын, элибиздин биримдиги бекемделсин, улуттук дөөлөттөрүбүз күндөн-күнгө өркүндөп өссүн, жаштарыбыз жат маданияттарды сагалап ээрчип кетпесин десек, өзүбүздүн

каада-салттарыбыз менен үрп-адаттарыбызга кеңири жол ачып, аларды бизге мурас кылган ата-бабаларыбызга сыйынып жүрүүгө милдеттүүбүз. [3, 4-б] Ата-бабалардын бизге калтырган бай мурасын көздүн карегиндей аяр күтүү, таза сактоо, терең үйрөнүү, үйрөнүп гана тим болбостон, ар ким аны күнүмдүк жашоосунда колдонуу, маданиятыбыздын өнүгүшүнө, рухий жан дүйнөбүздүн байышына негиз болот.

Тексттен кийинки тапшырмалар:

1. Силер өз үйүңөрдө кандай адептерди колдоносуңар?
2. Чоң-ата, чоң-энеңердин, улуулардын силерге айтып жүргөн кандай накыл-кептерин эсиңерге тутуп жүрөсүңөр?
3. Коомдук жайларда, көчөдө жаштардын өздөрүн алып жүрүшү боюнча оюңар кандай?
4. Практикалык тапшырма: калоо-тилек жазып келүү.
5. Жакшы ниети бар кишиде - жакшы калоолор болот. Силерге жаккан, жакын эки адамга кандай калоо-тилек айтат элеңер?
6. Адам мүнөзүнө байланышкан фразиологизмдерди катыштырып сүйлөм түзүү, маанисин түшүндүрүү: ак көңүл, ала жипти аттабаган, алтын шилекейин чачыратуу, жайыл дасторкон, жолун жолдоо, ийге келүү, баш-көз болуу, бетинде кызылы бар, суу куйду, кирпигине кир жугузбоо.
7. Берилген сөздөр кайсы макалдардын курамында учурайт: абиирдүү, сабыр, кеңеш, жалкоо, ынтымак, акыл, кедей, эл, суу, уул, кыз, конок? Бул макалдар кыргыз элинин маданияты, жашоо-тиричилиги жана дүйнө таанымы жөнүндө биздин түшүнүктөрүбүздү кандай калыптандырып, тереңдетип турат?

Колдонулган адабияттар:

1. Акматалиев А., Кыргыздын көөнөрбөс дөөлөттөрү. Бишкек, 2011.
2. Кадыров Ы., Кыргыз маданиятынан тамган тамчылар. Бишкек, 2011.
3. Каримов М., Ата-бабалар табериги: Кыргыздын адеп-ахлак, салт-санаа, үрп-адат, ырым-жырым жана жөрөлгөлөр жыйнагы. Бишкек, 2011.
4. «Эл адабияты» китептер сериясы, 29-том, Каада-салттар, ак баталар. Бишкек, 2003.

УДК:111.1(575.2)(04)

Нусупов Ч. Т.

Ж. Баласагын атындагы КУУ

Нусупов Ч. Т.

КНУ им. Ж. Баласагына

Nusupov Ch. T.

KNU J. Balasagyn

«МАНАС» ДАСТАНДЫН ТЕҢИРЧИЛИКТИН КЕЛИП ЧЫГЫШЫ ЖАНА АЛАРДЫ ДИНИЙ БУРМАЛОО

ТЕНИРИАНСКИЕ ИСТОКИ ЭПОСА «МАНАС» И РЕЛИГИОЗНАЯ ИХ ФАЛЬСИФИКАЦИЯ

TENIRIAN ORIGINS EPIC "MANAS" AND THEIR RELIGIOUS FALSIFICATI ON

Аннотация: Бул макалада автор дин ишмерлери тарабынан «Манас» эпосун исламдаштыруунун актуалдуу проблемаларына токтолгон, муну башкаруучу баштаган кыргыздардын согуш жортуулдарына байланышкан эпизоддордун бурмаланышынын мисалынан көрүүгө болот. Каган Манастын каракытайларга, манжуларга жана калмактарга каршы динчилдер алмашканда кыргыз элинин чет элдик баскынчыларга каршы согуштарынын бөштондук мүнөзү туура диний мотив менен.

Аннотация: В настоящей работе автор затрагивает актуальные проблемы исламизации духовенством эпоса «Манас», как это видно на примере искажения эпизодов, связанных с военными походами кыргызов, во главе с правителем-каганом Манасом, против кара-кытаев, маньчжуров и калмаков, когда наблюдается подмена религиозными адептами освободительного характера войн кыргызского народа против иноземных завоевателей с собственно религиозной мотивировкой.

Annotation: In this paper, the author touches upon the actual problems of the Islamization of the epic "Manas" by the clergy, as can be seen from the example of the distortion of episodes related to the military campaigns of the Kyrgyz, led by the ruler-Kagan Manas, against the Kara-Kytays, Manchus and Kalmaks, when there is a substitution of religious adherents the liberation nature of the wars of the Kyrgyz people against foreign invaders with a religious motivation proper.

Негизги сөздөр: теңирчилик, диний аң-сезим, дин, рух, жан, кадыр-барк, ар-намыс, мейкиндик, аалам.

Ключевые слова: тенгрианство, религиозное сознание, духовенство, дух, душа, достоинство, честь, космос, вселенная.

Keywords: tenism, religious consciousness, clergy, spirit, soul, dignity, honor, cosmos, universe.

В последнее время началась активная кампания по травле и дискредитации нового варианта эпоса «Айкёл Манас» [1], текст которого был расшифрован и записан Бубу Мариям, со слов духа-предка Жайсана, являвшегося соратником и витязем кагана-хана ханов кыргызов – Манаса. Ею было издано 10 томов этого оригинального и, воистину, глубоко философско-исторического варианта эпоса, в котором нашли отражение доселе неизвестные подлинные страницы кыргызской истории, а также жизнедеятельность исторических личностей, таких как, например, правитель Тюргешкого государства кыргызского племени азов Сулу хана, принявшего участие лишь с незначительной дружиной в Большом походе на Китай, возглавляемом самим Манасом.

Причем эта кампанейщина против жайсановского варианта эпоса осуществляется на самом примитивном уровне, когда оппоненты, многие из которых, наверняка, даже в глаза не видели изданные десять томов «Айкёл Манас» Жайсана, не находя веских аргументов против данного варианта, опускаются до невежественного оскорбления, циничной насмешки и издевки как над самим духом-предком Жайсаном, намерено ложно называя его не иначе, как калмыком, так и над самой Бубу Мариям, безапелляционно обвиняя ее в шарлатанстве и чуть ли не в сумасшествии.

Авторами подобного кляузничества и оголтелого отрицания духовно-культурной значимости 10-ти томный жайсановского варианта «Айкёл Манас» являются, например, как отдельные представители кыргызской интеллигенции, так и духовенства. Причем догматы исламской религии в первую очередь заинтересованы в упразднении в сознании кыргызского народа философского воззрения – тенгрианство, предполагающего поклонение

людей, как Синему Небу, космической сущности, так и родной земле, и духам-арбакам своих предков, сохранивших ее в жестоких исторических вехах и передавших своим потомкам.

Так на прошедшей 16 мая с. г. конференции, проведенной в столичном историческом музее, и посвященной тематике о судьбе эпоса «Манас» в сегодняшние дни и в будущем, муфтий Чубак ажы Жалилов, в присутствии большинства собравшихся из числа противников жайсановского варианта «Айкёл-Манас», высказался в своей речи о следующем. Что, мол, поклонение кому-либо, кроме Аллаха, считается самым большим грехом и мусульмане не должны позволять делать это. Далее он заявил, что руководство мусульман Кыргызстана ничего не имеет против эпоса «Манаса» и, напротив, они обучают своих верующих о Манасе.

И далее продолжил: «Ал эми жанагы "аян аркылуу жазып жатабыз" – жаңылып жатышат. Анткени, исламда арбак, аян деген түшүнүк жок. Ар кандай жин-шайтандар адам түспөлүн кийип, пенделерди тозокко, арам иштерге азгыртат» – «А теперь, что же касается тех, кто говорит, что пишут во сне (об Айкёл-Манасе – прим. автора) благодаря аяну – внушению свыше со стороны духа-арбака (Жайсана – примеч. автора) или дару сновидения, то они ошибаются. Поскольку в исламе нет таких понятий как «дух-арбак», «аян» – ясновидение или способность во сне получать информацию» от духов предков. Всякие злые духи-демоны и сатана, надев на себя обличье человека, совращают рабов божьих, толкая их в ад, на нечистые дела». [2]

Читая эти строки, возникают следующие элементарные вопросы. Ладно, с этим муфтием Чубаком ажы Жалиловым и его сослуживцами – с ними все понятно. Принимая "рабов божьих" – человеческие массы за покорную во всем инертную и бессознательную толпу, поучая ее как надо жить и каким кумирам ей преклоняться, сами религиозные адепты погрязают в собственных противоречиях. А именно отрицают существование духов-арбаков – душ некогда материально, физически, живших людей, а, также, не признают способность отдельными личностями воспринимать во время сна (ясновидения) или трассового состояния переданную информацию от духов чтимых предков.

Но одновременно эти религиозные горе – наставники признают реальное существование злых духов – в виде демонов, дьяволов, сатаны, наличие ада, с его кострами и дикими плясками вокруг них чертей, заживо варящих в огромных котлах несчастных грешников, совращенных духами-демонами и прочей нечистой силой.

К слову, если такие "учителя", как муфтий и ажы Жалилов, и ему подобные святоши, устрашают "рабов божьих", что есть ад, и есть демоны, сатана и прочие нечистые силы, выступающие как негативные духи, то они должны признать и существование "грешных" душ-арбаков, а также душ у шайтанов-чертей и прочей нечисти. И как же быть тогда с их утверждением, что в исламе нет понятия о духе-арбаке?

Человек есть самая высшая материальная и духовная ценность в мире. Однако отдавая дань злым духам, а именно признавая их реальное существование, сей религиозный сановник и ему подобные догматики отказывают в признании существования благородных духов предков.

Что за двойные стандарты в богословии? Выходит, что в случае, если люди поклоняются духам-арбакам своих предков, и стремятся в своей жизнедеятельности опираться на унаследованные их традиции и обычаи, то в понимании этих религиозных наставников такое поведение людей неправомерно, ибо никаких духов предков не существует, а потому, мол, негоже почитать души ушедших в иной мир своих отцов, дедов и

прадедов. Но как только речь заходит о служении “рабов божьих” самому всевышнему, и в случае, если человек отходит от канонов религиозной догматики, то его начинают запугивать демонами и адом, куда может попасть, уже вдруг признанная религиозными идеологами как существующая, душа грешника. К тому же, если духовенство утверждает о реальном существовании духов-демонов, то, значит, оно должно признать и наличие у них душ, ведь не зря же говорится ими о «злых духах».

Спрашивается, где здесь логика здравого человека? Догматики с серьезным видом внушают окружающим, что в исламе нет таких понятий как «духи-предков» и ясновидение отдельных людей, но тут же признается ими существование всякой нечисти и злых духов – совратителей, по вине которых души грешников томятся в аду. И по утверждению религиозных адептов, “рабы божьи” должны беспрекословно верить всему этому и подчиняться их требованиям. Где логика у этих приверженцев догматических религиозных канонов, отрицающих существование духов предков, но одновременно признающих наличие душ грешников?

Догматики с серьёзным видом внушают окружающим, что в исламе нет таких понятий как «духи-предков» и ясновидение отдельных людей, но тут же признается ими существование всякой нечисти и злых духов – совратителей, по вине которых души грешников томятся в аду. И по утверждению религиозных адептов, “рабы божьи” должны беспрекословно верить всему этому и подчиняться их требованиям.

Ладно, простительно, когда всей этой религиозной белиберде верит простой люд, борющийся в быту за выживание и стремление прокормить таких же, как и они сами, обездоленных и нищих домочадцев и родственников. Как говорится им не до высоких материй и интеллектуального совершенствования. Но ведь этой чуши – келжирек сөз – верят или делают вид, что верят политики, чиновники высоких рангов и отдельные представители кыргызской научной и творческой интеллигенции из числа, например, тех, кто явился на вышеуказанную конференцию с тем, чтобы придать анафеме духовное наследие духа-арбака кыргызского акына и манасчы древности Жайсана. Как эти госмужи и интеллигенты, если они считают себя подлинными потомками древних кыргызов, позволяют какому-то миссионеру арабской исламской идеологии в лице ажы Жалилова и ему подобным, посягать на историческую память и самих духов своих кыргызских предков?

Ведь почитание духов-арбаков своих отцов, дедов и прапрадедов это святой древний закон и долг кыргызского народа, определяющий преемственную связь между его поколениями. Ребенок в 8 лет, не знающий имени своего отца, деда, прапрадеда до седьмого колена, считался в народе безродным рабом, ибо он не только не поклонялся памяти духов предков, но и не знал их жизненный путь и благородные деяния, на которые мог бы равняться.

В этом отношении примечательно следующее заявление бизнесмена и депутата Жогорку Кенеша Нарынбека Молдобаева, скандально рассорившегося с арендаторами – женщинами его супруги, и которого после этого инцидента, связанного, по словам потерпевшей, стороны, с публичным его разделением кыргызского народа на северян и южан, обвинили в трайбализме и местничестве. «Я никогда не делил народ. - Оправдывается депутат, - И сейчас докажу это. Если надо, то я даже не знаю своего рода-племени. Посмотрите, у меня ведь и отчества нет. Я Молдобаев Нарынбек. Я даже и не знаком с таким человеком как Молдобай. В моей автобиографии его нет. Я не знаю имени своего отца. Меня усыновили. Тогда почему я разделяю народ?».

Странная логика, не правда ли? И это он ставит себе в заслугу?! В жизни разные судьбы бывают у людей. Но чтобы кичиться тем, что, мол, «я не знаю своего родового колена», не знаю и знать не желаю о своем отце, а потому не могу делить свой народ, это, по меньшей мере, безнравственно. Получается, что всякий человек, знающий имя своего отца, а значит почитающий свою родную землю, где родился и вырос, непременно делит народ по родам, племенам и регионам, а Фома-незнайка своего родового происхождения есть "истинный" патриот, правда неизвестно чего, если он не знает своих исторических корней. Вот он классический пример манкуртизма, подтвержденный еще и порицанием такого рода людьми кыргызских санжырачы – знатоков родословной. К этой категории нигилистов и относится Н. Молдобаев, амбициозно заявляющий общественности: «Я ненавижу и санжырачы – знатоков родословной».

Стоит ли объяснять этому человечку, оторванному от национальных корней своей родословной и малой родины, и лишенному этнокультурной памяти, что санжырачы-знатоки родословной не просто перечисляют родоплеменной состав кыргызского народа. Они еще и запечатлевают на века в исторической памяти потомков благородные дела и поступки, и, в целом, весь жизненный путь предков, отстоявших в жестоких войнах Отечество, оставивших потомкам культурное наследие и являвшихся примером для подражания.

При этом в отношении к санжыра-родословной не должно быть крайностей – от абсолютного отрицания и порицания родословной своего народа до преднамеренного разделения, и противопоставления соотечественников по их различным родам и племенам. Последнее, как правило, осуществляется в спекулятивных целях – достижения власти и личной выгоды, как это, например, открыто делается во время предвыборных кампаниях со стороны отдельных политиков и чиновников, и целых группировок, преследующих лишь свои меркантильные интересы.

Ознакомление с родословной своего народа должно осуществляться исключительно на уровне познавательного характера. И всякое практическое воплощение деления его по родам и племенам должно приравниваться к уголовному делу, а потому категорически, законодательно, запрещаться и наказываться.

Какую же цель преследует духовенство, когда заявляет, что в исламе нет понятия «духов-арбаков» предков? Чтобы нынешние кыргызы отказались от преклонения и почитания духов своих предков, и раз, и навсегда лишились исторической памяти об их великих делах и поступках, как в древности, так и в поздние времена? Чтобы нынешняя молодежь, и без того утрачивающая знание как родного языка, так и этногенетические и культурные связи с прошлым, без чего у нее нет настоящего и будущего, превратилась в манкуртов? А значит молодых людей, не знающих и не помнящих своей родословной, т.е. откуда они – эти молодые поколения и кто они, и кем являлись их предки?

Кыргызы всегда ставили в пример своим детям поступки и поведение их отцов и дедов, прививали им чувство почитания духов предков, воспитывали, чтобы они стали достойными сыновьями и дочерями своего народа, ставящими свою честь и свое достоинство выше всяких материальных благ и власти.

В свою очередь, свои честь и достоинство посвящали они защите родной земли и своего народа. Каждый из достойнейших кыргызов из числа правителей, заботящийся о соотечественниках и целостности, и сохранности государственных территорий, рождался и получал благословение от духов древних предков. Вот что обо всем этом говорилось в эпосе «Манас»:

Атаӊар экен Алаш кан, Ваш отец, оказывается, Алаш хан,Ар заманда азамат Во все времена этот молодец Намысына талашкан. Оспаривал в сражениях свою честь.

При этом в понимании кыргызов, судьба и благополучие народа и его государства во многом определялись не божественными силами, а наличием в обществе именно достойного, волевого и справедливого правителя, и его окружения, способных объединить соотечественников и консолидировать их созидательную деятельность во благо современников и потомков.

«Эл башына күн тууса, «Если взойдет над головой народа солнце-счастье,
*Эл жараткан эр келет». [4, жарат].То явится герой, сотворенный народом».

Или: эӊиш

«Серкеси болбой, эл болбойт, «Без вожака, нет и народа,
Эӊиши болбой, сел болбойт». [5, эӊиш]. Без склона горы,
не бывает бурного потопа».

Возникает закономерный вопрос, нужна ли тогда кыргызам исламская религия арабского мира, топчущая и стирающая этногенетическую память кыргызского народа, призывающая отказаться от знания, сохранения и почитания в памяти своих предков, признания и поклонения их духам? Нет, не нужна!

Но, вся проблема в том, что там, где господствует частная собственность, а значит, существует социальное неравенство, наличие бедных, с одной стороны, и богатых, и власть имущих, с другой стороны, ислам как идеология и религия всегда будет стоять на страже интересов последних, не без участия которых вытесняется и подвергается отрицанию подлинно народное мировоззрение и философия кыргызов – тенгрианство, раскрывающее законы равноденствия, как во вселенной, так и в личной жизни каждого отдельно взятого человека.

Что же касается заверения муфтия и ажы Жалилова, что они обучают своих верующих эпосу «Манас», т.е. надо полагать на его примере воспитывают "рабов божьих", то делают они это сугубо по-своему.

Как и во времена попытки колонизации кыргызского народа еще с эпохи арабских завоеваний, а затем колонизации кыргызского народа со стороны царского самодержавия, приписывание, по наущению и прямому указу духовенством и бай-манапской верхушкой, отдельными манасчы героическим персонажам и сюжетам в эпосе религиозных мотивов, осуществлялось с одной целью. А именно для использования ими эпоса «Манас» в качестве идеологического орудия для навязывания кыргызскому народу исламской веры, его идейного подчинения и беспрепятственного, и безграничного управления массами.

Но почему никто из присутствовавших на данной конференции, а именно оппоненты и ярые противники варианта эпоса «Айкёл-Манас» Жайсана, из числа собравшихся ревнителей кыргызской культуры, не задали муфтию Чубаку ажы Жалилову и самим себе такой вопрос? Если не признавать духов-предков, то, как же быть, тогда с признаниями самих, всех без исключения, великих манасчы прошлого, в том числе и последних из них классиков-манасчы Сагымбая и Саякбая, а также молодых манасчы из современной плеяды сказителей о том, что лишь благодаря именно аяну – во время их трассового состояния, в их сновидениях, к ним являлись духи-арбаков предков, как самого Манаса и его жены Каныкей, так и сорока витязей-чоро. И кто-то из этих духов-арбаков и повелевал спящему будущему манасчы впредь сказывать о Манасе. И именно благодаря духам-предков, выбранные ими потомки становились манасчы.

Ведь если согласиться с догматами ислама и отрицать реальное существование духов-предков, а также способность отдельных людей получать во время медитации, сновидений и иных подсознательно-психологических трассовых состояний, от них информацию, то надо подвергнуть сомнению не только жайсановский вариант, но и все другие классические варианты эпоса, включая и варианты последних титанов – манасчы Саякбая и Сагымбая.

Еще в свое время Муктар Ауэзов разоблачал порочное влияние ислама на развитие как творческой деятельности сказителей-манасчы, именуемых в народе как чон жомокчу, так и самого поэтического наследия – великого эпоса «Манаса». Вот что он писал по этому поводу: «А позднее, когда на почву киргизской истории вступил ислам, он в лице классово - и духовно-ограниченных мулл, ишанов и в особенности в лице усилившихся позднее феодалов-манапов стал навязывать народу религиозно-фантастические песни, вирши о распространителях ислама.

Народ, естественно не принимал это чуждое его духу, наносное, бездарное внешнее влияние. Тогда эти же господствующие верхи стали преследовать популярных жомокши. Пользуя своим влиянием и властью над массами, эти верхи объявляли исполнение и слушание «Манаса» греховным делом. Дар певца окрестили «наваждением сатаны».

Но народ все не расставался и со своими певцами, и с драгоценным наследием прошлого. Тогда манапство и духовенство, приспосабливаясь к этим обстоятельствам, стали слушать «Манас», но уже теперь они начали навязывать жомокши свои воззрения.

И слушательская среда такого типа, несомненно, внесла чуждые первоначальной основе элементы, как панисламизм («Казаты» – искаженное «газавот»), так и пантюркизм и т. д.

…Из имеющихся на сегодня двух вариантов (сказителей Сагымбая и Саякбая – прим. автора) большому влиянию манапства, к сожалению, подвергнут самый полный вариант «Манаса» именно в исполнении Сагымбая, У него религиозность или иные подобные наслоения пронизывают значительную часть эпопеи». [6, 31-32].

В другом месте своей книги писатель пишет о том, что «впоследствии», т.е. в поздние времена сказителям «Манаса» «приходилось выдерживать натиск со стороны фанатических мулл», от которых «приходилось защищать свою профессию». [6, 14].

И именно поэтому, считал писатель, намеренно умалчивались имена сказителей, а упоминаемое в дастане понятие «Жайсан» было якобы не собственное имя конкретного певца, а всего лишь обозначало эпитет безымянного поэта.

Здесь М. Ауэзов ошибочно полагал, что именно по причине нападок «со стороны фанатических мулл» сказители-манасчы, дабы защитить свое поэтическое ремесло, будто бы «вынуждены были ссылаться на «высокое» покровительство их искусства, на вмешательство «сверхъестественных сил» духов предков и самого Манаса». [6,14].

Сказители-манасчы, притесняемые ишанами, муллами и прочими религиозными сановниками, никак и ни при каких обстоятельствах не могли при них открыто «ссылаться на «высокое» – тенирианско-небесное покровительство их искусства, на вмешательство «сверхъестественных сил» духов предков и самого Манаса». И это по той простой причине, что ислам не только отрицал существование как «высших покровителей» творчества поэтов, а именно самих духов предков, но и при этом наказывал, руками бай-манапской знати, их – певцов за это.

А это означает, что упоминаемое, в отношении “безымянного” кыргызского певца-сказителя, слово Жайсан, было не его эпитетом, а конкретным именем реально жившего человека, а именно Жайсана-ырчы, сына уйшуня Умёта. А потому, в отношении Жайсана, анонимных кыргызских певцов-манасчы не было и не могло быть быть речи.

Примечательно, что когда речь идет об исламизации духовенством эпоса «Манас», как это видно на примере искажения эпизодов, связанных с военными походами кыргызов, во главе с каганом Манасом, против кара-кытаев и калмаков, то надо иметь в виду, что здесь осуществляется им подмена освободительного характера войн кыргызского народа против иноземных завоевателей с собственно религиозной мотивировкой. А именно якобы “священной” войной кыргызов, во имя утверждения силой оружия исламской религии.

Таким образом проблема освещения в философии культуры и общественно-политической мысли негативного влияния ислама на развитие и сохранение духовного наследия кыргызского народа, связанного, например, с анализом сакральных сторон существования и таинства передачи эпоса «Манас», все более приобретает актуальную значимость и обусловлено вызовом времени.

Список цитируемых источников:

1. Үмөт уулу Жайсаң. Айкөл Манас. Т. 1-10.: Дастан. 1 китеп. Бишкек: «Бииктик басмасы». 2009 ж.
2. Тынчтык Алтымышев. Бизге салтуу «Манас керек». Газета «Алиби» от 18 мая 2012 г.
3. Манас: Кыргыз элинин б.аатырдык эпосу. 3-китеп. С. Орозбаковдун варианты б-ча.— Сүрөтчүсү А. Акматов (Кырг. респ. ул. илим. акад! Адабият ж-а иск-во ин-ту.— Б.: Кыргызстан, 1995,— 672 б.
4. Кыргызско-Русский словарь - жарат - Tili.kg: http://tili.kg/dict/d1/show/%D0%B6%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82.
5. Эңиш перевод с киргизского на русский: https://kgz2.ru/3790.
6. Ауэзов М. О. «Манас» – киргизская героическая поэма». Алматы: Издательский дом «Жибек Жолы», 2011

УДК0.00.001 (001.3) 2 (2-1)

Турукманов К.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Турукманов К.
КНУ им. Ж.Баласагына
Turukmanov K.
KNU J. Balasagyn

ДИАЛЕКТИКА ЖАНА ЗАМАНБАП МАТЕМАТИКА
ДИАЛЕКТИКА И СОВРЕМЕННАЯ МАТЕМАТИКА
DIALECTICS AND MODERN MATHEMATICS

Аннотация: Макалада азыркы математиканын методологиясы катары материалисттик диалектиканын ролу каралат, анын артка санагы XVII-кылымда башталат. XVII-кылымдын математикасына ой жүгүртүү ыкмасы катары диалектиканын кириши

эсептелет. Ал эми өзгөрмө чоңдуктардын математикасынын гүлдөгөн доору катары - азыркы математика болуп саналат.

Аннотация: В статье рассматривается роль материалистического диалектики как методология современной математики отсчёт которой, начинается в XVII веке. Отмечая целенаправленное вхождение диалектики как метода мышления в математику XVII в. в связи с ее переходом к изучению переменных величин. А периодом рассвета математики переменных величин является современная математика.

Annotation: The article considers the role of materialistic dialectics as a methodology of modern mathematics, which begins in the seventeenth century. Noting the purposeful entry of dialectics as a method of thinking in seventeenth-century mathematics in connection with its transition to the study of variables. And the period of the dawn of variable mathematics is modern mathematics.

Негизги сөздөр: Өзгөрүлмө чоңдук, функция, чек, туунду, дифференциал, интегралдык, чексиз кичине чоңдук.

Ключевые слова: Переменная величина, функция, предел, производная, дифференциал, интеграл, бесконечно малая величина.

Keywords: Variable, function, limit, derivative, differential, integral, infinitesimal value.

Как и все другие науки, математика возникла из практических потребностей людей, из измерения площадей земельных участков и вместимости сосудов, из исчисления времени и механики.

История развития математики показывает, что люди первоначально имели дело с целыми числами, как выражение отдельных вещей, а потом с дробными числами, выражающими деление целого предмета на части. Со временем наступает момент обобщенного взгляда на предметы. Так, возникает буквенное обозначение однородных предметов под названием «алгебра». Потребность измерения земельных площадей привела к созданию геометрии и тригонометрии. Совокупность этих математических разделов составляет одну общую науку под названием элементарной или классической математики, особенностями которой являются: а) неподвижность рассматриваемых объектов; б) неиспользование идей бесконечности; в) отсутствие общих методов. Следовательно, элементарная математика имеет дело с постоянными величинами (т.е. с метафизикой), с которыми повсеместно встречаемся в макромире, чувственно ощущая их. Именно поэтому, изучение природы начинается с познания чувственно воспринимаемых вещей, только после этого мы имеем дело с отношениями между этими постоянными величинами (т.е. с диалектикой). Так возникают математические операции. Например, 1+1=2, где один есть выражение отдельного предмета, а 1+1 выражает их связь между собой. Значит, если не было бы отдельных, единичных предметов, не было и связи между ними, не появлялось бы число 2. Это говорит о том, что наличие постоянных величин предшествует выражению связей между ними, следовательно, метафизическое познание предшествует диалектическому.

Отметим, что земная механика исходит из постоянства массы, потому и ее законы вполне объяснимы классической. Вот почему механический взгляд на мир составляет характерную особенность метафизического мышления. Недостаточность механического представления мира обнаруживается тотчас же, когда обращается внимание на бесконечно малую величину, обладающую свойством переменной величины. Под переменной величиной

в математике принято называть ту величину, которая принимает различные значения, выражая изменчивость материальных объектов.

Таким образом, математика имеет дело с двумя формами величин – постоянной и переменной, и соответственно она состоит из двух ступеней: классической математики и высшей математики, где первая – имеет дело с постоянными величинами, а вторая – с переменными, и соответственно классическая математика пользуется метафизическим способом мышления, а высшая математика – диалектическим способом, выражая математически не только состояние объекта, но и процессы, движения. Ф. Энгельс увидел пропорциональную связь между этими четырьмя величинами и их соотношения выразил положением: «как математика переменных величин относится к математике постоянных величин, так вообще диалектическое мышление относится к метафизическому»[1] [1. Маркс К. и Энгельс Ф. соч. т.20, с. 125.].

При этом мы должны отметить, что главным предметом изучения объекта вышей математикя является не выражение изменения одной бесконечно малой переменной самой по себе, а отражение зависимости между двумя или несколькими переменными при их совместном изменении. Причем независимая бесконечно малая переменная величина называется аргументом, а зависимая от нее величина – функцией. Таким образом, высшая математика имеет дело с явлениями, связь между которыми в общем виде выражается функцией:

$y = f(x)$

Такая зависимость иллюстрируется на примере нескольких конкретных примеров, что для высшей математики характерна функциональная зависимость бесконечно малых изменений, обозначаемых понятием «дифференциал», который имеет мало лишь в том случае, когда бесконечно малая величина стремится к нулю, и имеет место соотношение:

$$\frac{dy}{dx} = \frac{o}{o}$$

Это отношение в высшей математике называется неопределенностью в том смысле, что оно с точки зрения классической математики не имеет смысла. Потому что бесконечно малая величина с позиции макромира по существу означает нуль. Житейски это объясняется тем, что мы не можем визуально воспринимать действия микрочастиц. С точки зрения макромира эти микрообъекты равны нулю, а с точки зрения микромира они реально существуют и не равны нулю. Поэтому математическая неопределенность, выражая отношение микрообъектов, имеет дело с действительными величинами. Явления макромира выражаются обыкновенными уравнениями, а явления микромира – только дифференциальными уравнениями. Следовательно, мерками макромира невозможно познать тайну микромира, поэтому подлинным способом изучения микромира является не метафизика, а диалектика. Превращение постоянной величины при дифференцировании в нуль выражает лишь то, что постоянная величина лишена движения и находится всегда в постоянном покое. Поэтому метафизика не способна выразить переменную величину, проникать в микромир.

Следует отметить, что все в мире диалектически связаны между собой, сплетены друг с другом, причем каждое явление связано бесконечными нитями с любыми другими явлениями, и существование каждого зависит от множества других факторов. Эта всеобщая диалектическая связь выражается уравнением общего вида:

$y= f(x_1, x_2 ... x_n)$.

Но это общее уравнение в таком виде не имеет однозначного решения. Практически это невозможно. Поэтому любое математическое общее уравнение с несколькими переменными подвергается решению лишь относительно какого-то аргумента. Тогда решение данного общего уравнения имеет вид: $y=f(x_1)$, или $y=f(x_2)$ и т.д.

Как отражение общих свойств изменяющихся величин и зависимостей между ними в математике возникло понятие переменной величины и функции.

Математические понятия переменной и функции представляют собой нечто иное, как абстрактное обобщенное конкретных переменных величин (как время, путь, скорость, угол поворота, зачерчиваемая площадь и т.д.), конкретных зависимостей между ними (как зависимости пути от времени и т.д.). Понятие «переменная» есть отвлеченный образ, изменяющийся величины – величины, необходимо принимающей в рассматриваемом процессе разные значения. Это есть, стало быть, переменная вообще; можно разуметь и время, и путь, и любую другую величину – функция есть отвлеченный образ зависимости одной величины от другой. Математический анализ имеет своим предметом зависимость не между теми или иными конкретными величинами, а между переменными вообще, в отвлечении от их содержания. Такое отвлечение обеспечивает широту применения анализа, так как в одной формуле, в одной теореме он охватывает бесконечное число возможных конкретных случаев.

1. $Q = ПR^2$, или $Q=f(R)$. Где Q- площадь круга

R- Радиус

2. $S = \frac{gt^2}{2}$ где S- путь, t – время

g - ускорение силы тяжести при свободном падении.

3. Закон Бейла Мариотта:

$p.v = const$, или $p=f(v)$

или $p=f(v)$

или $v=f(p)$

или $V=f(p)$

Или вообще $y=f(x)$

Математика переменных величин и диалектический метод мышления.

Энгельс: «Математика переменных величин самый значимый отдел математики, который составляет исчисления бесконечно малых, есть нечто иное как применения диалектики математическим отношениям». Энгельс писал, что высшая математика вызвала замешательство, так как часто утверждает нечто противоположное тому, что правомерно для «низшей математики». «Здесь, - отмечал он, - имею ввиду высшую математику, затвердевшие категории расплавились, математика вступила в такую область, где даже столь простые отношения, как отношения абстрактного количество, дурная бесконечность приняли совершено диалектический вид и заставили математиков стихийно и против их воли стать диалектиками»[2] [2. Маркс К. и Энгельс Ф. соч., т. 20, с. 130].

Ни одно из других понятий не отражает явлений реальной действительности с такой непосредственностью и с такой конкретностью как понятие функциональной зависимости, в которой воплощены и подвижность, и динамичность реального мира, взаимная обусловленность реальных величин. Потому что это понятие как не одно другое воплощает в себя диалектические черты современного математического мышления; именно оно приучает мыслить величины в их живой изменчивости, а не искусственной препарированной

неподвижности; в их взаимосвязи и обусловленности, а не в искусственном отрыве друг от друга.

Предел *limf(x)=f(Xo).* Здесь речь идет о специальном математическом методе бесконечно-малых или в его современном виде – о методе пределов.

«Идея методов пределов проста и заключается в следующем. Чтобы определить некоторую величину, мы определяем сначала не ее самое, а некоторое ее приближение. При этом строится не одно приближение, а целый ряд приближений, все более и более точных. Затем из рассмотрения цепи этих приближений, т.е. из рассмотрения самого процесса приближения, определяется уже единственным образом точное значение величины. Этим по существу глубоко диалектическим методом устойчивое, постоянное познается как результат процесса движения.

С помощью понятия предела, благодаря процессуальному происхождению и живой диалектике его, математика переменных величин отражает в своих абстракциях реально протекающие в природе изменения, движения, т.е. диалектику.

Производная. Скорость есть производная от пути по времени $V=\frac{s}{t}$

$lim\frac{\Delta y}{\Delta x}$ называется производной функции.

Например: $V=\frac{\Delta s}{\Delta t}$

Предел отношения приращения функции Δy к вызывающему его приращению независимой переменной Δx, при стремлении Δx к нулю.

$Lim \frac{\Delta y}{\Delta x}$ называется производной функции *f(x)* по независимой переменной $\Delta x \to 0$ x, при данном ее значении (или в данной точке) *X=Xo*

Скорость *V* есть производная от производного пути *S* по времени *t*, т.е. бесконечно малое изменение пути S в зависимости от бесконечно малого изменения времени t является показателем скорости.

$$V=\frac{\Delta s}{\Delta t}$$

А отношение бесконечно малого изменения скорости (ΔV) в зависимости от бесконечно малого изменения времени Δt дает ускорение:

$$S=\frac{\Delta V}{\Delta t}$$

Иначе говоря, ускорение есть производная от скорости по времени.

Производная означает скорость изменения функции.

Дифференциал. *y=f(x)., dy=f(x)d.*

Новые математические объекты – функция, дифференциал, интеграл – являются более мощным средством познания, которые способствуют проникновению в тайны, глубоко скрытые от нашего прямого восприятия и недоступных наглядному представлению областей природы, т.е. микромира.

Дифференциальное исчисление в своей основе есть метод нахождения скорости движения в любой данный момент времени, когда известна зависимость пути от времени, это

задача решается «дифференцированием». Оказывается, она совершенно равносильна задаче проведения касательных к той линии, которая дает графическое изображение зависимости пути от времени. Скорость в момент времени t просто равна тангенсу угла наклона касательной в точке, отвечающей этому t на графике.

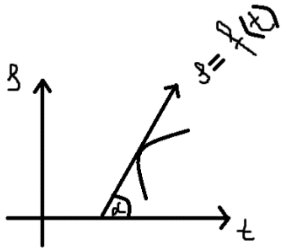

Интегральное исчисление в своей основе есть метод нахождения пройдённого пути, когда известна зависимость скорости от времени (или вообще нахождения суммарного результата действия переменной величины). Это задача, очевидно, обратная задаче дифференциального исчисления, т.е. задаче нахождения скорости: она решается «интегрированием». Оказывается, она совершенна равносильна задаче нахождения площади под кривой, которая дает графическое изображения зависимости скорости от времени. Путь, пройденный за промежуток времени от момента t_1 до t_2 просто равен площади под изображающей график скорости кривой, между прямыми, отвечающими на графике значениям t_1 и t_2

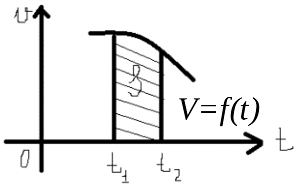

Подчеркивая деалектическую сущность математики переменных велечин, К. Маркс заметил: «И следовательно иначе говоря, понятие пределов и дифференциалов существуют только для переменных, а не для постоянных»[3] [3. Маркс К. математические рукописи. М.: Наука 1968. с. 76].

Энгельс: «Лишь диффиринциальное исчисление дает естествознанию возможность выражать математически не только состояния, но и процессы: движения»[4] [4. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч.т., с. 387].

В основе определения новых объектов-интегралов и дифференциалов была заложена идея суммирования и вычитания.

Если до открытия математического анализа сложения совершались над конечными и постоянными величинами (что давало возможность отображать математически состояния), то с открытием метода интегрирования мы имеем сложение «бесконечно большого» числа «бесконечно малых» величин, что давало возможность отображать математические изменения, процессы.

Элементарная математика и есть математика постоянных величин. Она функционирует в пределах формальной логики (метафизика). Математика переменных величин, имея дело с исчислением бесконечно малых величин, представляет собой применение диалектики к математическим отношениям. Следовательно, математика переменных величин выступает как отрицание математики постоянных величин. Дифференцируя переменные величины *X* и *У*, мы получаем бесконечно малые величины *dx* и *dy*. Это первое отрицание. Интегрировав *dx* и *dy* мы снова получаем *X* и *Y*. Но последние величины не являются простыми повторениями первоначальных *X* и *Y*, а является разрешением задачи, которая не под силу обыкновенной элементарной математике. Это есть отрицание на высшей основе.

Метафизику следует рассматривать как «ограниченную диалектику», как ее момент, как применение диалектики к конкретному факту, к конкретному анализу, как ее предельный случай. Точно так же, классическая механика является предельным случаем теории относительности при малых скоростях, а элементарная математика представляет собой предельный случай дифференциально-интегрального исчисления при неизменных параметрах. Когда постоянная Планка равна нулю, квантовая механика превращается в классическую механику И. Ньютона. При слабых полях тяготения и малых скоростях уравнения общей теории относительности переходят в уравнения движения и закона всемирного тяготения к классической механике. Раскрытие внутренних закономерностей развития науки позволяет глубже понять механизм связей старой теории с новой, отчетливее представить логику развития математического знания и наметить перспективы его развития. Принцип соответствия выступает как объективная и общая закономерность развития не только физического, но и математического, даже математизированного познания. Т.о., метафизика есть предельный случай диалектики, когда отсутсвует движение: диалектика рассматривает явление со стороны его движения, тогда как метафизика со стороны его покоя.

Метафизика имеет дело с «неподвижными категориями», а диалектика -«с текучими». В силу этого метафизика нередко называется наукой о вещах, о предметах, диалектика – о движении, о процессах.

Современная математика есть период расцвета математики переменных величин.

В XIX и XX вв. предмет математики и проблемы ее обоснования качественно изменились.

Открытие неевклидовых геометрий, изучающих пространственные формы космического масштаба, построение Контором теории множеств, в которую вошло понятие мощности (или кардинального числа), создание математической логики (по своему предмету исследования – логическая, а методу – математическая), функционального анализа, теории групп, теории категорий, развитие арифметики кватернионов и гиперкомплексных чисел, исследование различных типов рядов и их соотношений и т.д. обусловили дальнейшее бурное развитие всей математической науки. Изменился предмет и соответственно ему и метод алгебраического познания. Алгебра оказалась математической наукой об абстрактных операциях над объектами достаточно общей природы о формальных структурах и операциях, заданных в множествах произвольной природы.

Возникли различные формы геометрии, алгебры, анализа, теории множеств, топологии.

Остоновиться подробно на каждой из этих дисциплин не позволяет объем статьи.

Список цитируемых источников::

1. Маркс К. и Энгельс Ф. соч. т.20, с. 125
2. Маркс К. и Энгельс Ф. соч., т. 20, с. 130.
3. Маркс К. Математические рукописи. М.: Наука 1968. с. 76
4. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч.т., с. 387.
5. Колмогоров А. Н. Математика БСЭ, т.26. с. 360.
6. Казарьян В. П. Современная математика как ядро комплексых исследований// Казарьян В. П., Лолаев Т. П. Математика и культура. Владикавказ: СОГУ, 1999.
7. Вейль Герман. О философии математики М.: Ком Книга, 2005.
8. Кадровский О. И. Взаимосвязь философии и математики в процессе исторического развития. Киев, 1974.
9. Канке В. А. Философия математики, физики, химии, биалогии: уч. пособие// В. А. Канке- М.: КноРус, 2016-268с.

Общественные науки
Психология

УДК.: 37.013.46-057.875:37.014.543.35

Кубатбеков М. М.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Кубатбеков М. М.
КНУ им. Ж.Баласагына
Kubatbekov M. M.
KNU J. Balasagyn

КРЕДИТТИК БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНЫН ШАРТТАРЫНДА ФУНКЦИОНАЛДЫК САБАТТУУЛУКТУ КАЛЫПТАНДЫРУУ ПРОБЛЕМАСЫНЫН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF FUNCTIONAL LITERACY IN A CREDIT SYSTEM OF TRAININ

Аннотация: Болон процесси жана Кыргызстандын жогорку билим берүүсүнүн мамлекеттик билим берүү стандарттары ЖОЖдук окутууга карата мамилелерди кайра карап чыгуунун жана жаңылоонун жана республикабыздын окуу жайларында түзүлгөн дидактикалык системаны кайра карап чыгуунун зарылдыгын аныктады. Изилдөөнүн максаты психологиялык-педагогикалык шарттарды түзүү менен камсыз кылынган окутуу кредиттик системасынын шарттарында жогорку окуу жайларынын студенттеринин иш сабаттуулук түзүүнүн натыйжалуулугу, ошондой эле бул маселе боюнча теориялык-методологиялык негиздемеси болуп саналат. Изилдөөнүн методдору студенттердин иш сабаттуулугун түзүү боюнча илимий жана окуу – методикалык адабияттарды теориялык талдоо болуп саналат. Изилдөө методдору колдонулган студенттердин иш сабаттуулугун түзүү маселелерин аныктоо жана аныкталган проблемаларды чечүү боюнча стратегиялык багыттарын бөлүп берди.

Аннотация: Болонский процесс и государственные образовательные стандарты высшего образования Кыргызстана, предопределили необходимость в пересмотре и обновлении подходов к вузовскому обучению и пересмотру дидактической системы, сложившейся в учебных заведениях нашей республики. Цель исследования является эффективность формирования функциональной грамотности у студентов вуза в условиях кредитной системы обучения обеспечиваемая созданием психолого-педагогических условий, а также теоретико-методологическое обоснование по данной проблеме. Методами исследования выступают теоретический анализ научной и учебно – методической литературы о формировании функциональной грамотности обучающихся. Использованные в исследовании методы позволили определить проблемы формирования функциональной грамотности обучающихся и выделить стратегические ориентиры в решении выявленных проблем.

Annotation: The Bologna process and state educational standards of higher educational standards of higher education in Kyrgyzstan determined the need to review and update approaches to university education and review the didactic system that has developed in educational institutions of our republic. The purpose of the study is the effectiveness of the formation of functional literacy among university students in a credit system,provided bu the creation of psychological pedagogical

conditions, as well as theoretical methodological justifications for this problem. Research methods are the theoretical analysis of scientific and educational methodological literature on the formation of functional literacy of students. The methods used in the study made it possible to identify the problems of functional literacy of students and to allocate strategic.

Негизги сөздөр: функционалдык сабаттуулук, Болон процесси, билим берүү стандарты, компетенттүүлүк, студент, бүтүрүүчү.

Ключевые слова: функциональная грамотность, Болонский процесс, образовательный стандарт, компетенции, студент, выпускник.

Keywords: functional literacy, Polonsky process, educational standard, competence, student, graduate.

Изменения, происходящие сегодня в негосударственных и государственных вузах, занимающихся проблемами образования, столь велики, их динамика и структура настолько изменились, что от специалистов – выпускников, требуется владение все более совершенными, профессиональными навыками, знаниями и умениями. Общество предъявляет непростые требования к личности специалиста: инициативность, способность быстро реагировать на изменения, коммуникабельность, творчество, разностороннее развитие. Поточно-групповая форма организации обучения постепенно уступает место индивидуально – ориентированной организации обучения, получившей название «кредит - система». Начало этой системе обучения положил прогрессивный ректор Гарвардского университета в 50-х годах XX века, который внес инновационные изменения в учебный процесс, перейдя на систему зачетных единиц.

Эта система обучения предполагает отказ от формирования студенческих групп, поскольку в этой системе основным объектом планирования учебного процесса является сам студент. Именно студент выбирает учебные модули для изучения в конкретном семестре, исходя из позиций пререквезитов и постреквезитов. Он имеет право выбора преподавателя и время посещения учебных занятий, сформировать индивидуальный учебный план и учебное расписание. «Внедрение новой формы обучения позволило концептуально перестроить учебный процесс, придав ему качества подлинной индивидуализации, объективности контроля и оценки достижений студентов, восприимчивости к совершенствованию и диверсификации образовательных технологий». Опыт Гарварда пришел и к нам. Переход на систему зачетных единиц отрабатывается в Кыргызстане в рамках эксперимента уже несколько лет. В процессе адаптации «кредит – системы» в Кыргызстане пока используются отдельные элементы новой формы организации обучения. В связи с этим формирование функциональной грамотности студентов занимает значительное место в подготовке квалифицированного специалиста. В исследовании проблемы формирования функциональной грамотности студентов в современных условиях особое место занимают вопросы, связанные с формированием и развитием личности будущего специалиста. Являясь ключевой фигурой педагогического процесса, преподаватель вуза должен обладать не только определенной системой знаний, умений и навыков, но и совокупностью профессионально и личностно значимых качеств, которые соответствовали бы все возрастающим требованиям в рамках кредитной системы обучения. Для построения индивидуальной траектории развития студента и сопровождение в процессе обучения в рамках «кредит – системы» носит название – тьюторства, т.е. сопровождения учебного процесса тьютором, которым выступает педагог – наставник. Он помогает студенту

выстраивать стратегию собственного профессионально-личностного развития и усвоения определенного пакета функциональных знаний, умений и навыков. В связи с этим проблема совершенствования формирования функциональной грамотности у будущих специалистов в условиях «кредит - системы» является особо актуальной и выделяется в число важнейших направлений современной научной мысли.

Психолого-педагогические исследования функциональной грамотности многоаспектны и влекут за собой разнообразные подходы к его анализу. Это определило необходимость осознания того, что процесс формирования функциональной грамотности в современных условиях требует системного и целостного изучения с разных методологических позиций. Проблема функциональной грамотности будущих специалистов является предметом исследования на протяжении развития высшего педагогического образования, а особенно актуальной она становится в период интеграции отечественного образования в европейское образовательное пространство.

Теоретическое и практическое изучение функциональной грамотности нашло отражение в работах многих ученых: Т. И. Акатова рассматривает аспекты языковой функциональной грамотности во взаимосвязи с языковой культурой студентов;[1] Л. М. Перминова,[2] О. Е Лебедев[3] - технологию формирования функциональной грамотности учащихся; Л. Н. Полищук - формирование функциональной грамотности технологического типа в учреждениях среднего специального образования;[4] В. А. Ермоленко, Р. Л. Перченок, С. Ю. Черноглазкин разработали технологию формирования функциональной грамотности в системе общего, профессионального и дополнительного образования; [5] Н. Н. Сметанникова изучает функциональную грамотность в рамках стратегического подхода к обучению чтению[6]. Тем не менее, несмотря на достаточно стабильный интерес исследователей, проблема формирования функциональной грамотности, способствующей развитию компетентностей студентов технического вуза ещё не нашла разрешения в педагогической науке и практике.

Понятие «функциональная грамотность» вошло в понятийный аппарат профессионального образования не так давно. В самом широком смысле грамотность означает наличие соответствующих знаний в какой-либо области.

Впервые термин «функциональная грамотность» был предложен на Всемирном конгрессе министров просвещения по ликвидации неграмотности (Тегеран, 1965 г.). Термин «функциональная грамотность» понимался не только как способность человека выполнять стандартные, механические операции с текстовой и числовой информацией, но предполагал обязательное понимание и самостоятельные действия.

В соответствии с таким подходом в 1978 г. был пересмотрен текст рекомендации о международной стандартизации статистики в области образования, предложенный ЮНЕСКО. Согласно новой редакции этого документа, грамотным считается тот, кто может участвовать во всех видах деятельности, в которых грамотность необходима для эффективной деятельности его группы или общины и которые дают ему также возможность пользоваться чтением, письмом и счётом для своего собственного развития и для развития группы или общины.

Как видно из краткого обзора конкретное содержание понятия «грамотность» менялось исторически, расширяясь с ростом обществ, требований к развитию индивида – от элементарных умений читать, писать, считать и т. п. к владению минимумом общественно

необходимых знаний и навыков. Грамотность является обязательной характеристикой профессионального педагогического образования.

Педагогика оперирует термином «функциональная грамотность» в исследованиях, связанных с качеством образования.

Функциональная грамотность (ФГ) – качество личности, состоящее из совокупности ключевых компетентностей и ценностных ориентаций, позволяющее данной личности успешно выполнять профессиональные и социальные функции. Обращение к основным работам, посвящённым проблемам компетентности и ценностных ориентаций в психологии и педагогике, позволяет определить основную, необходимую их номенклатуру и определить входящие в них компоненты

ФГ – это характеристика человека, получившего определенный уровень образования. Образование, как интегральный процесс содержит несколько компонентов: грамотность, обучение, подготовка, воспитание.

Подготовка педагогов к решению задач достижения нового качества образования включает понятие функциональной грамотности – это такой уровень образованности, который характеризуется способностью решать стандартные жизненные задачи в различных сферах жизнедеятельности на основе имеющихся знаний. Функциональная грамотность с практической точки зрения – поведение человека в обществе, основанное на навыках ориентации в существующих правилах и нормах.

Следует отметить, что представления ученых и специалистов о ФГ постоянно наполняются новыми позициями.

Г. А. Рогова выделяет следующие основные признаки ФГ: готовность повышать уровень образованности; способность выбора, самостоятельного решения возникающих проблем; готовность к жизни в современном мире, удовлетворение и развитие своих личностных запросов; способность к коммуникативной деятельности в незнакомой среде. Хотя эти признаки ФГ выделены для учащихся средней школы, они приемлемы с некоторой долей интерпретации и для выпускников вузов.[10]

Для выпускников вузов они представляются нам в следующем виде: готовность к непрерывному образованию и самообразованию; способность к совершенствованию своей профессии и своей жизни в сложном современном мире; удовлетворение своих запросов в личностном и профессиональном плане; умение строить отношения со всеми участниками образовательного процесса.

Н. В. Кузьмина рассматривает функциональные элементы педагогической деятельности (специальные, методические, психолого-педагогические, дифференциально-психологические), что очень тесно связано с ФГ будущих педагогов. [11]

Э. Ф. Зеер в своем исследовании выделяет профессиональную направленность, профессионально важные качества, что составляет основу ФГ. [10]

Исследования Н. Д. Хмель раскрывают требования к уровню подготовки педагога, готовности учителя к профессиональной деятельности, поэтому они являются составной частью ФГ педагога. [12] В профессиональной подготовке учителя она выделяет три составляющие: содержательную, процессуальную и личностную. Для осуществления профессиональной деятельности педагог нуждается в теоретических, специальных и педагогических знаниях. По мнению Н. Д. Хмель, личностно-профессиональная подготовка учителя на современном этапе является ведущей.

Мы согласны с подходами Н. Д. Хмель и считаем, что основу профессионализма педагога составляет функциональная грамотность, которая представляет собой сплав методологических, психолого-педагогических, научно-предметных знаний и умений в сочетании с духовно-нравственными качествами личности.

К духовно-нравственным качествам личности относятся моральные установки, терпимость, доброжелательность, чуткость, уравновешенность, человечность. Специфика профессиональной деятельности педагога тесно связана с этими качествами.

«Особенность педагогической деятельности является то, что одним из условий и средств ее функционирования выступает личность самого педагога, который является отнюдь не передаточным механизмом, а активным соавтором содержания, которое он доносит до воспитанников»

В Кыргызской Республике проблема формирования функциональной грамотности в различных аспектах изучалась следующими учеными-педагогами: Н.А. Асиповой Н.К[7]. Дюшеевой[8], и др.

Вместе с тем следует отметить, что за последние 10 лет отсутствуют специальные, целенаправленные исследования, посвященные формированию функциональной грамотности студентов в вузе. В данных исследованиях раскрываются сущность, содержание педагогических технологий, оказывающих своё влияние на качество и уровень формирования функциональной грамотности у студентов вуза; представлены концептуальные положения о сущности и содержании педагогических категорий и понятий, понимание которых способствует эффективному формированию функциональной грамотности. В рамках изучения данной проблемы исследуются вопросы модернизации отечественного школьного и вузовского образования, содержание которого направлено на новую личностно-образовательную парадигму. Также проводятся исследования механизмов проектирования образовательных программ, от которых также зависит уровень сформированной функциональной грамотности студентов вуза; предлагаются новые методологические подходы к формированию общих, ключевых и предметных компетенций, важная часть которых и представляет функциональную грамотность.

Анализ психолого-педагогических исследований по проблеме формирования функциональной грамотности свидетельствует о том, что данная проблема рассматривалась как сложная динамическая структура, включающая совокупность различных средств в их отношении с внешними условиями и решением задач; как динамическая система, структура которой складывается из целого ряда взаимосвязанных компонентов; как быстроразвивающаяся и актуальная область знаний. В целом, учеными исследовались отдельные аспекты к формированию определенных знаний, умений, навыков и способностей, совокупность отдельных из которых определяет функциональную грамотность, а также средств, форм, методов (технологий), документов, регламентирующих процесс подготовки будущих специалистов.

Высшая школа призвана обучать студента самообразованию, самостоятельному осмыслению и решению педагогических задач, а не предлагать рецепты на все случаи жизни. Студента важно научить творческому поиску нового, способности к самосовершенствованию, изменению самого себя. Начинать работу по формированию педагогического мышления необходимо с первых дней обучения в вузе.

Л. Г. Борисова пишет: «Ни какой вуз не в состоянии научить своих выпускников всему и на все случаи жизни. Но он может и обязан вооружить опытом и методами научного

познания, чтобы учитель мог с наименьшими затратами дополнительного труда и времени усваивать новую информацию, пополнять знания и расширять свой теоретический кругозор». [13]

Формирование ФГ можно рассматривать как процесс, направленный на развитие студента как индивида, личности и субъекта деятельности. Этот процесс может осуществляться в результате непрерывного педагогического образования, но его основы закладываются непременно в ходе обучения в вузе. Так как высшее образование представляет собой единство фундаментальных знаний, практических навыков и умений и личностной составляющей, то это должно отражаться на процессе формирования ФГ будущего педагога. Процесс обучения в вузе должен быть личностно ориентирован и направлен на развитие и воспитание личности будущего педагога. Самообразование выступает результатом и процессом формирования личности.

Список цитируемых источников:

1. Акатова Т.И. Акатова, Т. И. Языковая функциональная грамотность языковая культура студентов: Психолого-педагогический аспект Текст. Монография / Т. И. Акатова. М. : ИТК «Дашков и К», 2006. - 237 с.
2. Перминова, Л. М. Формирование общих учебных умений и навыков у учащихся как условие повышения качества общего образования Текст. методич. пособие / Л. М. Перминова. СПб. : СПб АППО, 2006. - 64 с.
3. Лебедев, О. Е. Ситуационные задачи: что они могут изменить в учебном процессе? Текст. / О. Е. Лебедев // Учимся вместе решать проблемы. Ч. 1: Образование культура. - СПб. , 2004. - С. 12-13.
4. Полищук Л.Н. Формирование функциональной грамотности технологического типа как основы профессионального самоопределения учащихся (на примере учреждений среднего специального образования) Текст. : автореф. дис. . канд. пед. наук. Минск., 2004.
5. Ермоленко В.А. Дидактические основы функциональной грамотности в современных условиях Текст. / В. А. Ермоленко, Р. Л. Перченок, С. Ю.
6. Черноглазкин. М.: ИТОП РАО, 1999. – 228 с.
7. Сметанникова, Н. Н. Стратегиальный подход к обучению чтению (междисциплинарные проблемы чтения и грамотности) Текст. / Н. Н.
8. Сметанникова. М. :Шк. Библиотека, 2005. - 512 с.
9. Асипова Н.Н. Высшее образование 3/13(октябрь) 2011г стр 28-31)
10. Дюшеева Н.К. Подготовка будущего учителя к использованию прогрессивных традиций народной педагогики в учебно-воспитательном процессе общеобразовательной школы.Автореф. дисс. канд. пед. наук. – Б.: КГПУ им. И. Арабаева, 2000. – 23с.
11. Рогова Г. А. О достижении качества образования в общеобразовательной школе / Школьное планирование. – 2004. – №3. – С. 28-29.
12. Зеер, Э. Ф. Психология профессионального образования Текст. / Э. Ф.
13. Кузьмина, Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения Текст. / Н. В. Кузьмина. М. :Высш. шк., 1990. –119 с.
14. Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. Алматы: Гылым, 1998г.320 стр./
15. Борисова Л.Г., Молодой учитель: труд, быт, творчество. М.:- Знание, 1985г. с. 22

УДК. 159. 9.075

Сыдыкова Г. М., Рыбьянова Е. Г.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Сыдыкова Г. М., Рыбьянова Е. Г.
КНУ им. Ж. Баласагына
Sydykova G. M., Rybyanova E. G.
KNU J. Balasagyn

БАЛАНЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫК ӨРЧҮҮСҮНҮН ФАКТОРУ КАТАРЫ БАЛА-АТА-ЭНЕЛИК МАМИЛЕЛЕРИН ИЗИЛДӨӨ
ИССЛЕДОВАНИЕ ДЕТСКО-РОДИТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ КАК ФАКТОРА ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕБЕНКА
STUDY OF PARENT-CHILD RELATIONSHIPS AS A FACTOR IN THE PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT OF A CHILD

Аннотация: Макалада баланын гармониялуу инсаний өрчүүсүнүн фактору катары бала-ата-энелик мамилелери изилделген. Ата-эне менен баланын мамилесин изилдөө үчүн энелердин (35 кыргызстандык үй-бүлө) эксперименталдык изилдөөсү жүргүзүлгөн. Изилдөөнүн жыйынтыгында ата-энелердин көбү үй-бүлөдө тарбиянын патологиялык түрлөрүн колдонорун аныктадык. Варга-Столин тести боюнча ата-энелердин басымдуу көпчүлүгү "Авторитардык гиперкоргоо" шкаласы боюнча жогорку упайларды көрсөтүштү. Бул ата-энелердин балдарына көп көңүлүн жана убактысын арнайт, бирок ага эмоционалдык колдоо көрсөтпөстөн, ата-энелер менен диалогдо анын муктаждыктарын эске алышпайт жана мезгил-мезгили менен тарбиялоонун негизги ыкмасы катары жазаны колдонушат. PARI изилдөөсүнүн жыйынтыктары көрсөткөндөй, ата-энелерде эркти басуу, үй-бүлөгө көз карандылык, курмандыкка баруу сезими, өнөктөштүк мамилелер, баланын өнүгүүсүн тездетүүгө умтулуу, мамилелерди теңдөө, күчтүү кийлигишүү позициялары басымдуулук кылат. баланын мейкиндигинде жана конфликттерден качуу басымдуулук кылган.

Аннотация: В статье анализируется проблема детско-родительских отношений как основы гармоничного развития личности ребенка на основе экспериментального исследования матерей (35 кыргызских семей) с применением методик, изучающих детско-родительские отношения. Результаты исследования показали, что большинство родителей применяют патологические типы воспитания в семье. По тесту Варга-Столина у преобладающего большинства родителей выявлены высокие показатели по шкале «Авторитарная гиперпротекция». Это значит, что родители уделяют детям много внимания и времени, но не оказывают им эмоциональной поддержки, не учитывают их потребности в диалоге с родителями и периодически применяют наказание как главный метод воспитания. Результаты исследования по методике PARI говорят о том, что у родителей преобладают позиции подавления воли, зависимости от семьи, ощущение жертвенности, партнерство отношений, стремление к ускорению развития ребенка, уравнение взаимоотношений, сильное вмешательство в пространство ребенка и уклонение от конфликтов.

Annotation: The article analyses the problem of parent-child relations as the basis for the harmonious development of the child's personality on the base of experimental study of mothers (35 kyrgyz families). In the experiment we applied methods that study parent-child relationships. As a

result of the study, we found that most parents use pathological types of upbringing in the family. According to the Varga-Stolin test the overwhelming majority of parents showed high scores on the "Authoritarian hyperprotection" scale. This means that parents devote a lot of attention and time to their children, but without providing them emotional support, they do not take into account his needs in dialogue with parents and periodically use punishment as the main method in upbringing. The results of the PARI study show that the parents are dominated by the positions of suppression of will, dependence on the family, a sense of sacrifice, partnership relations, the desire to accelerate the development of the child, the equation of relationships, strong interference in the child's space and avoidance of conflicts.

Негизги сөздөр: бала-ата-энелик мамилелери; үй-бүлө; тарбия түрү; бала менен мамиле; тарбянын патологиялык стилдери; ата-энелерди изилдөө; баланын толук кандуу өрчүүсү.

Ключевые слова: детско-родительские отношения; семья; тип воспитания; отношения с ребенком; патологические стили воспитания; исследование родителей; полноценно развитие ребенка.

Keywords: parental relationship; family; type of education; relationship with the child; pathological styles of education; parents research; full development of the child.

В связи с физической, социальной, эмоциональной и психологической зависимостью детей от родителей, семья становится главным фактором, влияющим на развитие ребенка. В основе исследований многих авторов проблемы личностного становления человека лежит анализ детско-родительских отношений. Таким образом, формирование системы взаимоотношений «взрослый – ребенок» является основой развития личности ребенка. Именно поэтому для ее эффективного развития так важны гармоничные детско-родительские отношения.

Данная проблема имеет значимую актуальность и для Кыргызстана в силу того, что многие родители с целью заработка уезжают за рубеж, оставляя детей родственникам. Дети воспитываются в таких условиях без любви, чувствуя себя лишними – это приводит к нарушению детско-родительских отношений. Сейчас феномен детско-родительских отношений как фактора социально-психологического развития детей в семейных условиях имеет особую значимость и актуальность, дабы выступает основой здоровой и гармоничной семьи.

Поэтому для полноценного развития личности детей в условиях семьи должны создаваться комфортные условия, напрямую зависящие от характера детско- родительских отношений. С одной стороны, важным компонентом родительского отношения обозначена любовь, определяющая доверие к ребенку, счастье от общения с ним, обеспечение его защиты и доверия. С другой стороны, отношение родителей характеризуется высокими требованиями и сильным контролем[1, с.113]. Этот конфликт и есть один из самых больших противостояний детско- родительских отношений. Проблемы детско-родительских отношений определяются сложностью объектных структур, всем разнообразием взаимоотношений ребенка и родителей, теми расстройствами в детско-родительских отношениях, оказывающих значительное влияние на психологический комфорт ребенка в семье и дальнейшее развитие маленькой личности [2, с.132].

Проблема воспитания в семьях стоит в фокусе ученых и психологов нашей страны. Аспекты воспитания в семьях рассматривают психологи, педагоги, социологи, социальные

работники (А.Я. Варга, Т.В. Авдеева, Н.Н. Архиреева, А.И. Спиваковская, А. Е. Личко, А.И. Захаров, Э. Г. Эйдемиллер). Они рассматривают различные области детско- родительских отношений: особенности характера ребят как следствие семейного влияния, особенности воспитания малыша и отношения его родителей к нему, особенности характеров родителей, особенности отношений супругов[3,с.212].

Основное отличие детско- родительских отношений от других видов межличностной связи заключено в заинтересованности и высокой значимости для обеих сторон. Дитя испытывает привязанность и эмоциональную жажду к родителю. Родители, в свою очередь, испытывают принятие или, иначе говоря, родительскую любовь [4, с.345].

По мнению И.А. Сикорского жестокое воспитание, способствуя появлению у ребенка страхов, изматывает его, а слишком нежное (расслабленное) воспитание приводит к субъективизму и непостоянству характера; пренебрегающее воспитание ведет к проблемам в воспитательном воздействии вообще [4,с.364].

В трудах зарубежных исследователей можно найти сотни примеров того, что нарушенные детско-родительские отношения приводят к возникновению нарушений и к отклонениям в психическом и физическом развитии детей. Отношения между родителем и ребенком являются одним из базовых компонентов отношений в семье. Психология межличных отношений, рассматривает отношения между ребенком и взрослым, делая акценты на эмоциональную значимость таких отношений не только для детей, но и для родителей[5, с.125]. Задачей любого родителя является обеспечение детям безопасности, но при этом родители должны обеспечить возможностью самостоятельно взаимодействовать с миром – в психологической науке это определяется как амбивалентность отношения родителей. Необходимо помнить, что в зависимости от уровня взросления ребенка, родительское отношение может меняться [6, с.378].

Выборка нашего исследования состояла из 35 семей. Важным условием выбора семьи выступило присутствие детей дошкольного и младшего школьного возрастов.

С целью экспериментального изучения особенностей детско-родительских отношений мы применили следующие методики.

Первой методикой исследования детско-родительских отношений выступил опросник Варга- Столина.

Результаты отражены на следующей диаграмме:

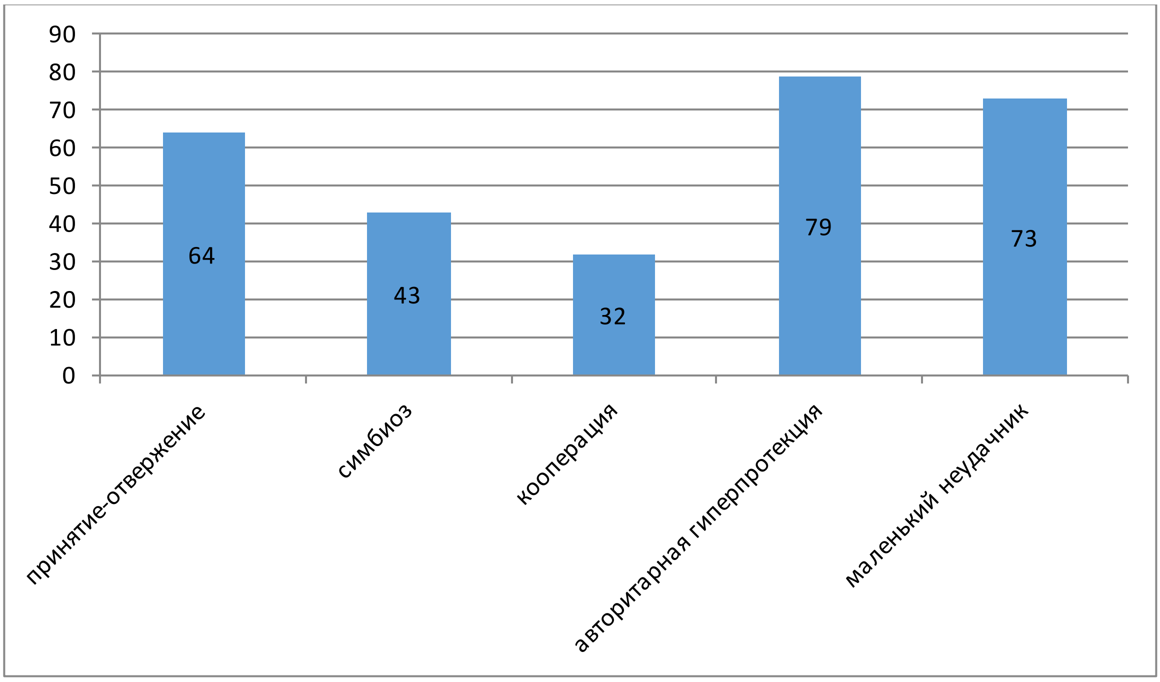

Рисунок 1. Исследование детско-родительских отношений с помощью теста Варга-Столина

В результате исследования детско-родительских отношений с помощью теста Варга-Столина мы получили такие результаты: по категории «принятие-отвержение» выявлены баллы выше среднего, что свидетельствует о принятии родителями ребенка (среднее значение выраженности типа воспитания – 64 %). По стилю «симбиоз» у большинства родителей не установлена психологическая дистанция между собой и ребенком, они стараются постоянно быть рядом, проявляют удовлетворение его основных разумных потребностей, ограждают всегда от неприятностей (среднее значение типа – 43 %). Небольшие баллы по шкале «кооперации», отражающей самое социально-адекватное и положительное отношение к ребенку, свидетельствуют о том, что многие обследованные родители не умеют построить с детьми положительных взаимоотношений (среднее значение типа – 32 %).

У преобладающего большинства родителей выявлены высокие показатели по шкале «авторитарная гиперпротекция». Это значит, что родители уделяют детям много внимания и времени, но не оказывают ему эмоциональной поддержки, не учитывают его потребности в диалоге с родителями и периодически применяют наказание как главный метод воспитания (среднее значение этого типа – 79 %). По шкале «маленький неудачник» родители продемонстрировали также немалый процент, показав отношение к детям как к «маленьким неудачникам» (среднее значение – 73 %). Родители, при этом типе воспитания относятся к ребенку, как к маленькому неудачнику и считают его несмышленым существом. Мысли, интересы, хобби, чувства, переживания детей родители воспринимают несерьезно, игнорируя их.

По второй методике PARI мы получили следующие данные:

Таблица 1.Исследование детско-родительских отношений по методике PARI

Категории	**Родители**
Вербализация	71 %

Чрезмерная забота	53 %
Зависимость от семьи	68 %
Подавление воли	72 %
Ощущение самопожертвования	68 %
Опасение обидеть	56 %
Семейные конфликты	65 %
Раздражительность	74 %
Излишняя строгость	64 %
Исключение вне семейных влияний	73 %
Сверх авторитет родителей	74 %
Подавление агрессивности	67 %
Неудовлетворенность ролью хозяйки	63 %
Партнерские отношения	73 %
Развитие активности ребенка	78 %
Уклонение от конфликта	67 %
Безучастность мужа	43 %
Подавление сексуальности	26 %
Доминирование матери	47 %
Чрезмерное вмешательство в мир ребенка	74 %
Уравнение отношений	75 %
Стремление ускорить развитие ребенка	78 %
Несамостоятельность матери	53 %

Результаты исследования по методике PARI говорят о том, что у родителей преобладают позиции подавления воли, зависимости от семьи, ощущение жертвенности, партнерство отношений, стремление к ускорению развития ребенка, уравнение взаимоотношений, сильное вмешательство в пространство ребенка и уклонение от конфликтов.

Мы поставили цель исследовать особенности детско-родительских отношений в кыргызских семьях. На основе исследования было выявлено, что в семьях преобладают патологические типы воспитания: чрезмерность наказания, чрезмерность требований и обязанностей, запретов, неустойчивый стиль воспитания. Только забота, любовь и нежность к ребенку, развитие и укрепление его физической и нравственной силы поможет улучшить детско-родительские отношения в семье.

Таким образом, можно с уверенностью утверждать, что базой и фундаментом психического здоровья и эмоционального благополучия детей, залогом их спокойного детства являются положительные детско-родительские отношения.

Список цитируемых источников:

1. Гиппенрейтер Ю. Б. Общаться с ребенком. Как? / Ю.Б. Гиппенрейтер. – М: Харвест, 2000. – 240 с.
2. Гордон Т.Р. Повышение родительской эффективности. – Екатеринбург: АРД ЛТД, 1997. – 150 с.
3. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: Учебное пособие. – М.: Гардарики, 2005. – 320 с.
4. Квини В. Прикладная психология. – СПб.: Питер, 2000. – 560 с.
5. Хоментаускас Г.Т. Семья глазами ребенка. – М., 1989. – 322 с.
6. Шнейдер Л.Б. Основы семейной психологии. – М.: МОДЭК, 2005. – 928 с.

УДК 37.013.77

Чортонова Г.С
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Чортонова Г.С
КНУ им. Ж. Баласагына
Chortonova G.S.
KNU J. Balasagyn

КВАЛИФИКАЦИЯНЫ ЖОГОРУЛАТУУ СИСТЕМАСЫ МЕДИЦИНАЛЫК КОЛЛЕДЖДЕРДИН ОКУТУУЧУЛАРЫНЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫК ПЕДАГОГИКАЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН МАХАНИЗМИ КАТАРЫ

СИСТЕМА ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ КАК МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХОЛОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ МЕДИЦИНСКИХ КОЛЛЕДЖЕЙ

SYSTEM OF ADVANCED TRAINING AS A MECHANISM FOR THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL COMPETENCE OF MEDICAL COLLEGE'S TEACHERS

Аннотация: Макалада квалификацияны жогорулатуунун ролунун жана манызынын актуалдуулугу, натыйжалуулукка жана сапатка жетишуу зарылдыгынан улам окутуучунун психологиялык-педагогикалык компотенттүүлүгүн жана педагогикалык иш-аракетте чыгармачылык мамилени калыптандыруунун мааниси жана Кыргыз республикасынын медициналык колледждин окутуучуларынын квалификациясын жогорулатуу каралат.

Аннотация: В статье рассматривается актуальность, роль и сущность системы повышения квалификации, значимость формирования психолого-педагогической компетенции преподавателя и творческого подхода в педагогической деятельности которая, обусловленные потребностями достижения эффективности и качества повышения квалификации преподавателей медицинских колледжей в Кыргызской Республике.

Annotation: The article examines the relevance, role and essence of the advanced training system, the formation importance of the teacher's psychological and pedagogical competence and

the creative approach in the pedagogical activity, due to the needs of achieving the efficiency and quality of advanced training for the medical college's teachers in the Kyrgyz Republic.

Негизги сөздөр: квалификацияны жогорулатуу; медициналык колледждин окутуучусу; компетенттүүлүк; кесиптик компетенттүүлүк; чыгармачылык мамиле; психологиялык компетенттүүлүк; педагогикалык компетенттүүлүк; педагогикалык ишмердүүлүк; педагогикалык компетенттүүлүк;

Ключевые слова: повышение квалификации; преподаватель медицинского колледжа; компетентность; профессиональная компетентность; творческий подход; психологическая компетентность; педагогическая деятельность; педагогическая компетентность;

Keywords: training; medical college teacher; competence; professional competence; creativity; psychological competence; pedagogical activity; pedagogical competence;

«Считай несчастным тот день или тот час, в который ты не усвоил ничего нового и ничего не прибавил к своему образованию»

Ян Амос Коменский

Современное общество ставит задачу подготовки профессионально компетентных кадров на будущее, повышение эффективности обучения в медицинских колледжах, новых образовательных методик и технологий обучения. Повышение профессионального уровня педагогических кадров, которые соответствовали бы запросам современной жизни, что в свою очередь ведет повышение качества медицинской помощи будущими специалистами. При формирования компетентности в масштабах системы медицинского колледжа, можно говорить о знаниях, умениях и навыках, способностях, т. е. о всесторонней готовности специалиста медицинского профиля. Новое тысячелетие диктует свои условия, сейчас профессиональной школе необходимо переходить от подготовки специалистов к подготовке профессионалов, которые обладают профессиональной компетентностью и квалификацией. Изменения, которые происходят в современной системе здравоохранения, необходимы для повышения квалификации и профессионализма преподавателя, т. е. его профессионально-педагогической компетентности. Основная цель обучения при повышении квалификации — соответствие актуальным и перспективным потребностям личности, государства, общества, подготовка разносторонне развитой личности, способной к социальной адаптации в обществе, началу трудовой деятельности, самообразованию и самосовершенствованию. Цель непрерывного образования связана с формированием компетенций и компетентностей. Применение компетентностной модели в повышении квалификации подразумевает основательные перемены в организации учебного процесса, в управлении им работой преподавателей, в возможности оценивания результатов обучения. Главнейшей целью становится не количество усвоения знаний, а освоение таких умений и навыков, которые дали бы им возможность определить собственные цели, принимать важные решения и работать в типичной и нестандартной обстановке.

«Переход на качественную новую ступень развития нашего общества повышает требования к знаниям, квалификации и творческой активности всех, кто причастен к воспитанию молодого поколения» - написано в Приказе Министерства здравоохранения Кыргызской Республики от «_18_»_мая_2015 г. №_248_ «Стратегия развития последипломного и непрерывного медицинского образования в Кыргызской Республике на период 2014-2020годы».

«Творческая активность» невозможна без психолого- педагогической компетентности преподавателя – максимально адекватной, пропорциональной совокупности профессиональных, коммуникативных, личностных свойств, позволяющих достигать качественных результатов в процессе обучения и воспитания. При этом, уровень творчества в педагогической деятельности отражает степень использования им своих потенциалов для достижения поставленных целей. Творчество - это деятельность, порождающая нечто новое на основе реорганизации имеющегося опыта и формирования новых комбинаций знаний, умений, продуктов. Творческий педагог – этот тот, кто открывает, умудряет и ободряет

Во время образовательного процесса в колледже происходит не просто передача знаний, умений, навыков от преподавателя к студентам, но и осуществляется их совместный рост, совместное личностное развитие, что расширяет творческие возможности, снимая некоторые ограничения деятельностного подхода. Развитие психолог - педагогической компетентности преподавателя - это становление творческой индивидуальности, формирование восприимчивости к педагогическим инновациям и способность адаптироваться в меняющейся педагогической среде. Успех преподавателя невозможен без осмысления и накопления знаний и умений, а в сегодняшних условиях скорость их обновления многократно увеличивается.

Уже никто не поспорит с тем, что информация теряет актуальность в течении года, в течении двух лет практически полностью устаревает. Периодичность обучения педагогов медицинских колледжей Республики, перешедшая с дискретной системы (1 раз в 5 лет (144-156 уч. ч.), на ежегодную накопительную систему обучения по системе кредит-часов (за 5 лет 250 часов), даёт возможность педагогу права выбора форм и средств повышения квалификации, в которых он может максимально самореализоваться, которые ему интересны и соответствуют его личностным возможностям.

Следует обратить внимание на то, что подавляющее число преподавателей медицинского колледжа не имеют педагогического образования, но при этом имеют педагогический стаж более 5-ти лет. Безусловно, многолетний педагогический стаж большей частью делает их мастерами, осуществляющими практическую деятельность на высоком уровне, но это чаще всего это «так называемая неосознанная компетентность, когда специалист интуитивно выбирает правильные решения, но обосновать их не может» [1]. Однозначно, цель обучения на курсах повышения квалификации – осознание компетентности, для чего предоставляются современные знания педагогического мастерства. Высокий уровень педагогического мастерства подразумевает гибкость, мудрость преподавателя, который видит за каждым студентом конкретную личность со своими проблемами, интересами и особенностями. Развитие психологической компетентности педагога – умения осознавать уровень собственной деятельности, своих способностей, знать способы профессионального совершенствования, уметь видеть причины недостатков в своей работе, в себе, желать самосовершенствования, не зависеть от конкретной ситуации и внешних условий - приобретает особую значимость в актуальности системы непрерывного обучения. Свободно мыслящий, прогнозирующий результаты своей деятельности и моделирующий образовательный процесс педагог является гарантом достижения поставленных целей. Поэтому сейчас резко повысился спрос на квалифицированного, творчески мыслящего, конкурентноспособного преподавателя, способного воспитать личность.

Важность в педагогической деятельности творческого подхода обосновал известный исследователь креативности и автор теории потока профессор М.Чиксентмихайи - творчество делает человека счастливым. И тогда становится понятно, почему творческий подход к работе преподавателя является лучшей профилактикой выгорания, ставшим бичом современности. Индивидуальное творчество, которое проявляется ежедневно в привычных действиях, в отношении к повседневным занятиям – это один из креативных подходов.

Исследователь креативности Ильин Е.П. выделяет креативность как поиск и нахождение нового в сфере педагогической деятельности. Евгений Павлович выделяет следующие уровни творчества в педагогике: инновация - открытие педагогом нового для себя (субъективная новизна), обнаружение нестандартных способов решения педагогических задач, которые известны в педагогической среде, но до сих пор не были использованы педагогом; использование старого метода, приема в новых условиях. Это первая ступень творчества. Новаторств**о** – вторая ступень, открытие нового не только для себя, но и для других. Это, например, разработка нового метода обучения, эффективного для данных или любых условий педагогического процесса. Импровизация – частный вид педагогического творчества - нахождение неожиданного педагогического решения и его воплощение «здесь и сейчас». В свою очередь процесс импровизации включает в себя четыре этапа:

1) педагогическое озарение;

2) мгновенное осмысление интуитивно возникшей педагогической идеи и моментальный выбор пути ее реализации;

3) публичное воплощение этой идеи;

4) осмысление, т. е. мгновенный анализ процесса реализации педагогической идеи [5]

Творчество педагога проявляется в умении ввести в учебный процесс инновации. Возможность и умение использовать открытия, идеи и сделать их реальностью в обучении и воспитании будущих медицинских работников. Это подразумевает разработку новых элементов педагогических технологий и их внедрение, возможностью адаптировать в конкретных условиях, что говорит о педагогическом рационализаторстве. Как и любой творческий процесс, творчество педагога делает его творение неповторимым и уникальным. Педагог творческий наделен особой педагогической интуицией и разумной смелостью в использовании успешного опыта различных исследований и достижений разных областей наук.

Исследователь проблемы творчества Н.М. Шакирова в организации творческой деятельности понимает также и психологическую составляющую: сформированность соответствующих качеств и свойств личности; осознание себя в качестве творческой индивидуальности; потребность в творческом взаимодействии с учащимися; наличие перцептивно- рефлексивных и конструктивно- управленческих способностей, опыта по организации учебно-воспитательного процесса, управления общением как творческой деятельностью [6] Вишнякова Н.Ф. определяет следующую стратегию креативной психопедагогики: «Ценностные ориентации личности актуализируются в процессе поисковой практики и коммуникативной рефлексии в сотворческой деятельности» [6].

Таким образом: для повышения качества медицинской помощи необходимо грамотно подойти к обучению и подготовке медицинских специалистов, что невозможно без становления психологически и педагогически компетентных педагогов и непрерывного совершенствования их педагогического мастерства. Как следствие, это дает толчок к

творческому подходу в своей деятельности, а значит к реализации потребности в поиске и достижению нового уровня развития как самого преподавателя, так и его студента.

Список цитируемых источников:

1. Ерошенко, Т.Л. Педагогическая компетентность преподавателей медицинского колледжа: актуальность, анализ, перспективы развития // Омский научный вестник №5 (91) 2010.- С.149-151.

2. Терентьева, Т.П. Профессионально – педагогическая компетентность учителя / Т.П.Терентьева.- Текст : непосредственный // Педагогика: традиции и инновации: материалы IV Междунар.науч.конф. (г.Челябинск, декабрь 2013 г.). – Т.О.- Челябинск: Два комсомольца, 2013. – С.193-196.

3. Бороздина, Г.В. Психология и педагогика: Учебник для бакалавров / Г.В.Бороздина. – Люберцы: Юрайт, 2016. - 477с.

4. Приказ Министерства здравоохранения Кыргызской Республики от «_18_»мая_2015 г. №_248_ «Стратегия развития последипломного и непрерывного медицинского образования в Кыргызской Республике на период 2014 – 2020 годы».

5. Ильин, Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности: Питер; СПб.; 2009

6. Шакирова, Н.М. Творческий учитель. – М.,1973

7. Вишнякова, Н.В. Креативная акмеология. -Минск,1999

УДК:070.421:32(575.2) (04)

Атыканова Д. А., Арзыматова А. А.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Атыканова Д.А., Арзыматова А.А.
КНУ им. Ж. Баласагына
Atykanova D.A., Arzymatova A.A.
KNU J. Balasagyn

КЫРГЫЗСТАН МЕНЕН КЫТАЙДЫН ЭТНОСТОР АРАЛЫК МАМИЛЕЛЕРИН КЫРГЫЗ ММКЛАРЫНДА ЧАГЫЛДЫРУУ ТАРЫХЫ (ФУНКЦИОНАЛДЫК КОНТЕНТ-АНАЛИЗ)

ИСТОРИЯ ОСВЕЩЕНИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ КЫРГЫЗСТАНА И КИТАЯ В КЫРГЫЗСТАНСКИХ СМИ (ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ КОНТЕНТ-АНАЛИЗ)

THE ACTIVITY OF CHINESE MEDIA IN KYRGYZSTAN (FUNCTIONAL CONTENT ANALYSIS)

Аннотация: Макаланын актуалдуулугунда Кыргызстанда кытайлык маалымат каражаттарынын калыптанышына кандай факторлор таасир этээри камтылган. Кыргызстандын калкы үчүн кытайлыктардын терс же позитивдүү образын калыптандырууда кытайлык ЖМКлар кандай маалымат саясатын жүргүзүп жатат, ошону менен бирге өз жарандары үчүн кытайлык ММКларды түзгөн кыргызстандыктардын имиджи тууралуу коомдук пикир калыптанууда. Макалада басма сөз каражаттарынын, ошондой эле Кыргызстандын аймагында иштеп жаткан Кытайдын маалымат агенттиктеринин басылмалары талдоого алынган. Макаланын автору Кыргызстанда иштеп жаткан кытайлык маалымат каражаттарынын Кыргыз Республикасында Кытайдын оң же терс имиджин калыптандырууга кандай таасири бар экенин, ошондой эле маалыматты ишке ашырууга мамлекет тарабынан кандай шарттар түзүлгөнү боюнча изилдөө жүргүзгөн, ошондой эле КР кытай массалык медиасынын маалымат политикасынын ишке ашышына кандай шарттар түзүлгөн

Аннотация: Актуальность статьи содержит, какие факторы влияют на формирование китайских СМИ в Кыргызстане. Каким образом китайские СМИ ведут информационную политику в формировании отрицательных или положительных образов китайцев для населения Кыргызстана, в то же время идет формирование общественного мнения образа кыргызстанцев, которые формируют китайские массмедиа для своих граждан. В статье были проанализированы публикации печатных изданий, а также информационных агентств Китая функционирующих на территории Кыргызстана. Автор статьи провела исследование, какие китайскиеСМИ работающие в Кыргызстане имеют влияние на формирование положительного или отрицательного образа Китая в КР, а также каковы условия были созданы государством для осуществления информационной политики китайских массмедиа в КР.

Annotation: The relevance of the article states what factors influence the formation of Chinese media in Kyrgyz Republic. How the Chinese media conduct an information policy in the formation of negative or positive images of the Chinese for the population of Kyrgyzstan, as well

as, the public opinion of Kyrgyz citizens' image is being formed, by the Chinese media for their citizens. The article analyzes publications of print media, as well as news agencies of China operating in Kyrgyz Republic. The author of the article conducted a study on which Chinese media working in Kyrgyz Republic have an impact on the formation of a positive or negative image of China in the Kyrgyz Republic, at the same time what conditions were created by the state for the implementation of the information policy of the Chinese mass media in the Kyrgyz Republic.

Негизги сөздөр: массмедиа, коомдук пикир, этникалык журналистика, диаспора, этникалык азчылыктар, ММК, чет элдик ММК, этнос, титулдук улут, этностор аралык мамилелер.

Ключевые слова: массмедиа, общественное мнение, этническая журналистика, диаспора, этнические меньшинства, СМИ, зарубежные СМИ, этнос, титульная нация, межэтнические отношения.

Keywords: mass media, public opinion, ethnic journalism, diaspora, ethnic minorities, mass media, foreign media, ethnos, titular nation, interethnic relations.

В связи с принятием амбициозной инициативы «Один пояс – один путь», Китайская Народная Республика стремится расширить, кроме других путей, и информационное поле. Обоснования необходимости своих целей и задач в реализации глобальных программ по экономическому освоению мира. В связи с этим в рамках инициативы «Один пояс один путь» в Кыргызстане реализуются многие проекты в области образования, туризма, спорта, электроэнергетики, инфраструктуры и многие другие направления, среди них и средства массовой информации.

Как известно СМИ играют ключевую роль в формировании общественного мнения. Для Китая важным является лояльное отношение граждан стран участниц проекта «Один пояс - один путь». В процессе сотрудничества кыргызстанских СМИ с СМИ Китая, сегодня наблюдается выстраивание равноправных отношений.

В 2016 году рамках сотрудничества между Министерством культуры, информации и туризма КР и Пресс-канцелярией Госсовета КНР, было пописано Соглашение о двухстороннем сотрудничестве предусматривающего взаимодействие в сфере телевидения, радио и прессы, проведения медиа туров и стажировок.[1] В реализации этого Соглашения два главных государственных телеканала: «КТРК» и «ЭлТР» подписали документы о сотрудничестве с китайскими телеканалами о размещении в кыргызстанских телеканалах передач о жизни Китая, снятые китайскими журналистами: например, на «КТРК» – «Время Евразии», на «ЭлТР» – «Путешествие в Китай» (часовая программа о Синьцзян-Уйгурском автономном районе Китая на кыргызском языке). В 2017 г. национальное информационное агентство Кыргызстана «Кабар» при финансовой поддержке китайского посольства запустило раздел сайта под названием «Окно в Китай» а также существует версия новостной ленты на китайском языке,[2] где также есть блок новостей китайского государственного информационного агентства «Синьхуа». [3] Еще в июле 2015 г. телекомпания «ЭлТР» продлила договор с Синьцзянским телевидением Китая еще на 3 года. Помимо того, что телеканал предоставляет эфир передаче «Жунгого сапар» («Путешествие в Китай»), посвященной экономическим и культурным темам, планировался показ китайских сериалов. «ЭлТР» сотрудничает с Синьцзянским телевидением ещё с 2004 г. [4] В 2014 г. телеканал получил от китайской стороны 19,3 млн. сомов. Также Китай подписал документ с Ошским частным телеканалом «Башат».[5]

Также в рамках подписанного соглашения в 2016 году в Кыргызстане был открыт корреспондентский пункт китайского телеканала «CGTN Русский». Это китайский международный телеканал, вещающий на русском языке. Он начал трансляцию 10 сентября 2009 г. под названием «CCTV-Русский» и в связи с переходом в Глобальную телевизионную сеть Китая (China Global Television Network) в декабре 2016 г. был переименован в «CGTN Русский».[6] Основные темы – культура, искусство, география, технологии, обычаи, достижения. То, что продукция этого телеканала качественная и интересная свидетельствует то, что он успешно конкурирует за внимание молодежи стран ЕАЭС. Её страница на Facebook имеет более 400 тыс. подписчиков. Посты с видео ставятся на продвижение, что позволяет получать десятки тысяч просмотров ко многим роликам.

В рамках реализации практических шагов инициативы «Один пояс - один путь» в качестве примера можно привести еженедельную газету «Шелковый путь. Культурное развитие» в Бишкеке. Первый выпуск газеты вышел в ноябре 2015 года. За этот период она несколько раз переименовывалась. Первоначальное название было «Шелковый путь», в последствие она выходила под названием «Шелковый путь. Культурное развитие», согласно данным размещенным в МИД КР в списке аккредитованных иностранных СМИ в Кыргызстане, в настоящее время имеет название «Культурное развитие на Среднеазиатском шелковом пути». [7]

Основная цель издания - развитие и сотрудничество в сфере культуры КНР и КР. Главную задачу, которую должна была решить редакция, это информирование граждан Китая о деятельности Кыргызстана, а также граждан Китая о событиях в Кыргызстане. Граждане двух государств, являются соседями уже много тысяч лет, но практически ничего не знают о жизни друг друга. Зачастую бизнесмены Китая, планируя инвестиции в Кыргызстан, сталкиваются с информационным вакуумом. Они практически ничего не знают о центральноазиатской стране-Кыргызстане. По этой причине многие проекты не имеют возможности реализоваться. В связи с этим, одной из задач реализации проекта газеты «Шелковый путь. Культурное развитие» – это пропаганда Китая в Кыргызстане. Первоначально в газете были рубрики: «Шаг в Кыргызстан», «Шаг в Китай», «Торгово-экономические отношения», «Культурный обмен». Газета выходит на трех языках: кыргызском, китайском, русском. С каждым годом количество экземпляров увеличивается. Газета выпускается на 16 страницах, на русском языке, имеет вкладыш с публикациями на кыргызском языке, и отдельно 4 страничный выпуск на китайском языке. Газета распространялась в Бишкеке и регионах, а также в Синьцзянь-Уйгурском автономном районе (КНР). Газета имеет идеологическую направленность и в обществе она раздается бесплатно, в печатных киосках не продается, так как не имеет фиксированную стоимость.

В 2018 году редакция газеты подписала договор о сотрудничестве с местной газетой «Вечерний Бишкек», о размещении публикаций «Шелковый путь» в пятничном выпуске. Также газета размещала свои статьи в дунганской газете «Хуэймин бо ». Взяв частичное финансирование этой газеты.

В связи с политикой Китая на расширение сотрудничества со всеми странами мира, и в том числе с Кыргызстаном, изменяется редакционная политика газеты персонифицировать и оживить подаваемый материал. Теперь больше стали брать интервью с политиками, министрами, депутатами и т.д. В интервью информационному сайту «Евразия-эксперт», член экспертного совета по укреплению национального единства и религиозной политики при президенте Кыргызской Республики, политолог Денис Бердаков, о

деятельности газеты «Шелковый путь. Культурное развитие» сказал, что: «Газета является ярким примером «мягкой силы», но страдает типичным пороком – избыток официоза».[12] Таким образом, руководство газеты увлеклось «политикой» и забыла о главной миссии информировать общественность о культурном сотрудничестве КНР и КР.Газета перестала быть редакцией, которая освещает вопросы только культуры.

Для продвижения газеты по стране в региональных офисах «кыргызпочтасы» бесплатно еженедельно распространялись выпуски газеты. Также газета имеет свои стенды в министерствах и ведомства, Жогорку Кенеше, правительстве в частности (Министерство экономики, Министерство транспорта и дорог, Государственную службу миграции, Министерство внутренних дел, Министерство сельского хозяйства) банках, ВУЗах, китайских кафе, ресторанах, гостиницах, также на авиарейсах Урумчи-Бишкек-Урумчи, Урумчи-Ош-Урумчи. Газета претендует на лидерские позиции среди печатных изданий Кыргызстана, но согласно опросам населения не в одном аналитическом исследовании газета не включена, как популярное издание в Кыргызстане.

В настоящее время в связи с ситуацией пандемии ковид, редакция прекратила публикацию печатной версии газеты и полностью перешла на электронный формат на сайте: http://ru.siluxgc.com/,[8] при этом потеряв качество выпускаемых статей. Сайт несет информационный характер, хотя не понятно на кого он ориентирован. Главный слоган сайта: «новое наблюдение шелкового пути». Если посмотреть на его дизайнерское оформление, то в нем нет четкой концепции. Сайт состоит из рубрик: «Главное», «в Кыргызстане», «В Китае», «В Синьцзяне», «Китаец», «Экономика», «Культура», «Предприятие КНР», «Китайская кухня». Основная масса публикаций это перепечатки из других китайских сайтов, только 10 процентов из публикаций на главной странице посвящены Кыргызстану. Также грамматика русского языка переведенных публикаций носит поверхностный характер. Статьи на кыргызском языке не расшифрованы и имеют странный шрифт например, такую: «Үй-бөлөлүк ынтымак, биримдикти даңазалаган – Кытай Жаңы жылы».[9] Фотографии, которые используются на сайте в основном перепечатки из других сайтов, своих авторских, сделанных фотожурналистами газеты нет. В редакции, также нет вакансии на должность фотокорреспондента. Редакция газеты допускает перепечатками пресс-релизов министерств, ведомств информаций, из других электронных информационных сайтов, но уже под своими именами, тем самым нарушая авторские права журналистов других изданий. К примеру, если посмотреть главную страницу электронной версии сайта газеты - рубрика «В Кыргызстане», состоит из семи публикаций, среди них нет ни одной собственной статьи, все статьи взяты из других местных информационных сайтов в основном информационных агентств: «Кабар», «Спутник».[10] И самый главный вопрос электронная версия сайта, должна иметь кыргызскую версию или же среди всех публикаций 50 процентов статьей должны быть на кыргызском языке. Но кроме русской и китайской версии нет информации на государственном языке, тем самым редакция нарушает закон о государственном языке. Кроме электронной версии сайта http://ru.siluxgc.com/, есть страницы в социальных сетях: WeChat, Facebook . Версия Facebook,[11] также состоит из перепечаток из других сайтов. Количество подписчиков в основном накрученная аудитория (3444 аккаунтов), в этом можно убедиться, так как количество лайков публикаций в основном составляет 2-3, максимально - десять. С момента основания 2015 года по настоящее время мы можем сказать, что первоначальные задачи, планировавшиеся редакцией газеты в Кыргызстане, выполнены частично. Большинство кыргызстанцев до сих пор не владеют информацией о

жизнедеятельности ближайшего соседа, который имеет глобальные потенциальные возможности. Данное СМИ не смогло сформулировать позицию лояльного отношения кыргызстанцев к действиям Китая в Кыргызстане. Об этом свидетельствуют публикации, в местной прессе. Это в основном имеют отрицательное отношения к действиям Китая в Кыргызстане. Основной мотив статей - это «угроза Китая безопасности Кыргызстана».

Газета «Шелковый путь. Культурное развитие» существует уже 6 лет, но за это время, она так и не смогло занять свою нишу, как СМИ, влияющее на общественное мнение кыргызстанцев.

В Китае СМИ проводит активную работу по поддержке этнических меньшинств, в целях поддержки единства китайского народа. Огромное внимание в реализации этой политики отводятся СМИ. Сегодня этнические СМИ Китая широко представлены в Интернете. В стране около 750 тыс. чел. занимаются этнической журналистикой, 98 % из них имеют высшее образование, 56 % имеют возраст от 20 до 40 лет, 40 % сотрудников составляют женщины. Самым крупным этническим изданием Китая является «Чжунго Миньцзу Бао» («Газета китайской нации»).[13]

Китай богатое государство, которое может позволить широкое финансирование проектов в массмедиа в пропаганде и поддержке этнических меньшинств, как в самом Китае, так и вне создавая СМИ Китая. Таким образом деятельность китайских СМИ в Кыргызстане не отличается особой активностью, формально они поддерживают и в некоторых случаях дают информацию о национальных меньшинствах имеющих отношение к Китаю - дунганах и уйгурах, но особой заинтересованности в их судьбах на территории Кыргызстана у китайских СМИ мы не наблюдаем.

Список цитируемых источников:

1. Информационный сайт VESTI.KG URL: https://vesti.kg/obshchestvo/item/42337-minkulturyi-kr-predlozhilo-sozdat-media-platformu-dlya-stran-velikogo-shelkovogo-puti.html(дата обращения 25.08.2021г).
2. Информационное агентство «Кабар» URL: http://cn.kabar.kg/ (дата обращения 25.08.2021г).
3. Информационное агентство «Синхуа». URL: http://russian.news.cn/. (дата обращения 25.08.2021г).
4. Официальная страница телеканала ЭлТР URL:https://eltr.kg/ (дата обращения 25.08.2021г).
5. Официальная страница в социальной сети Фэйсбук телеканала Башат. URL:https://www.facebook.com/BashatTVkg/. (дата обращения 25.08.2021г).
6. Официальная страница телеканала «CCTV-Русский» URL:https://russian.cgtn.com/ (дата обращения 25.08.2021г).
7. Официальная страница МИД КР . Список аккредитованных СМИ в КР URL:https://mfa.gov.kg/uploads/content/248/9f746439-392d-3685-9a12-3f75195b6533.pdf. (дата обращения 25.08.2021г).
8. Официальная страница газеты «Шелковый путь.Культурное развитие»URL: http://ru.siluxgc.com (дата обращения 20.05.2021г).
9. Официальная страница газеты«Шелковый путь.Культурное развитие» URL: http://ru.siluxgc.com (дата обращения 20.05.2021г).
10. Официальная страница газеты «Шелковый путь. Культурное развитие». URL: http://ru.siluxgc.com/html/R1413/202105/091942182851.shtml (дата обращения 29.11.2021г)

11. Электронная страница газеты «Шелковый путь. Культурное развитие» в социальной сети Facebook, URL: https://www.facebook.com/siluxgc.kg/ (дата обращения 28.05.2021г.).

12. Денис Бердаков. Механизмы «мягкой силы» Китая в Кыргызстане. URL:

13. https://eurasia.expert/mekhanizmy-myagkoy-sily-kitaya-v-kyrgyzstane/ (дата обращения 20.05.2021г.).

14. Цао Лян «Обзор китайской этнической журналистики». URL:https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/40173/1/kiis_2016_021.pdf (дата обращения 06.09. 2021г.).

УДК: 343.67.410.2

Кахоров Н.М., Рахматулоев А.Э.
Тажик мамлекеттик укук, бизнес жана саясат университети
Кахоров Н.М., Рахматулоев А.Э.
Таджикский государственный униврситет права бизнеса и политики
Kakhorov N.M., Rakhmatuloev A.E.
Tajik State University of law, business and politics

КЫЛМЫШ ИШИ БОЮНЧА СОТ АДИЛЕТТҮҮЛҮГҮНҮН КОНСТИТУЦИЯЛЫК ПРИНЦИПТЕРИ (ТАЖИКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МЫЙЗАМДАРЫ БОЮНЧА)
КОНСТИТУЦИОННЫЕ ПРИНЦИПЫ ПРАВОСУДИЯ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ (ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)
CONSTITUTIONAL PRINCIPLES OF CRIMINAL JUSTICE (ACCORDING TO THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN)

Аннотация: Макала Тажикстандын кылмыш иштерибоюнча сот ишиндеги конституциялык принциптерди ишке ашыруудагы теориялык проблемаларды изилдөөгө арналган, ошондой эле авторлор кылмыш жаза процессиндеги принциптерди нормативдик жөнгө салуу менен байланышкан маселелерге көңүл бурушат. Иште Тажикстан Республикасынын мыйзамдарында сот адилеттигинин укуктук жоболорун камсыз кылуунун өзгөчөлүктөрү каралат: кылмыш-жаза – процессуалдык мамилелерди укуктук жөнгө салуу методу менен шартталган укуктук системанын өзгөчөлүгү жана кылмыш-жаза процессинин принциптерин камсыз кылуу формаларын өркүндөтүүнүн мыйзамченемдүүлүктөрү талдоого алынат. Мындай маанидеги изилдөөнүн зарылдыгы кылмыш-жаза сот ишинде жетекчилик негизди чындап ишке ашыруу менен байланышкан, ал Тажикстандагы соттук-укуктук реформалар жүргүзүлүп жаткан шартта укук жаатындагы илимдин алдына бир катар теориялык жана практикалык милдеттерди коюп жатат. Аларды чечүү кылмыш-жаза процессинин конституциялык принциптерин камсыз кылуунун процессуалдык шарттарын комплекстүү, чектеш илимдердин жардамы менен изилдөөнү талап кылат. Авторлор сот адилеттүүлүгүнүн принциптерин ишке ашыруу проблемаларын изилдөө Тажикстанда ишке ашырылып жаткан соттук-укуктук реформалар коомдун жана мамлекеттин таламдарына караганда жалпы адамзаттык баалуулуктар жогору турган укуктук мамлекетти курууга багыт алып жаткан шартта мезгил талабына өзгөчө дал келип жаткан иш деп эсептешет.

Аннотация: Статья посвящена исследованию теоретических проблем реализации конституционных принципов в уголовном судопроизводстве Таджикистана, а также авторы обращают внимание на вопросы, связанные с нормативной регламентацией принципов в уголовном процессе. В работе рассматриваются особенности закрепления правовых положений правосудия в законодательстве Республики Таджикистан: анализируется специфика правовой системы, обусловливающая методы правового регулирования уголовно-процессуальных отношений и закономерностей совершенствования форм обеспечения принципов уголовного процесса. Необходимость такого исследования, связана с практической реализацией руководящих начал в уголовном судопроизводстве, которая в

условиях судебно-правовой реформы в Таджикистане ставит перед правовой наукой ряд теоретических и практических проблем, решение которых, требует комплексного, междисциплинарного исследования процессуальных условий обеспечения конституционных принципов уголовного процесса. Авторы считают, что исследование проблем реализации принципов правосудия является особенно своевременным в условиях, когда осуществляемая судебно-правовая реформа в Таджикистане приобретает ориентацию на построение правового государства, где общечеловеческие ценности становятся более приоритетными по сравнению **с** интересами общества и государства.

Annotation: The article is devoted to the study of theoretical problems of the implementation of constitutional principles in criminal proceedings in Tajikistan, and the authors also draw attention to issues related to the normative regulation of principles in criminal proceedings. The paper examines the specifics of fixing the legal provisions of justice in the legislation of the Republic of Tajikistan: it analyzes the specifics of the legal system, which determines the method of legal regulation of criminal procedural relations and the patterns of improving the forms of ensuring the principles of the criminal process. The need for such a study is associated with the practical implementation of the guiding principles in criminal proceedings, which, in the context of the judicial and legal reform in Tajikistan, poses a number of theoretical and practical problems to legal science, the solution of which requires a comprehensive, interdisciplinary study of the procedural conditions for ensuring the constitutional principles of the criminal process. The authors believe that the study of the problems of the implementation of the principles of justice is especially timely in conditions when the ongoing judicial and legal reform in Tajikistan acquires an orientation towards building a rule-of-law state, where universal values become more priority than the interests of society and the state.

Негизги сөздөр: конституциялык принциптер, сот адилеттиги, сот бийлиги, кылмыш-жаза сот иши, мыйзамдуулук, кадыр-баркты сыйлоо, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктери, күнөөсүздүк презумпциясы, атаандаштык, коргоого укук, сот адилеттүүлүгүнүн жеткиликтүүлүгү, сот, прокурор, тергөөчү, алгач тергөөчү.

Ключевые слова: конституционные принципы, правосудие, судебная власть, уголовное судопроизводство, законность, уважение чести, достоинства, прав и свобод человека и гражданина, презумпция невиновности, состязательность, право на защиту, доступность правосудия, суд, судья, прокурор, следователь, дознаватель.

Keywords: constitutional principles, justice, judiciary, criminal proceedings, legality, respect for honor and dignity, human and civil rights and freedoms, presumption of innocence, competition, the right to defense, access to justice, court, judge, prosecutor, investigator, interrogator.

Конституция Республики Таджикистан провозглашает Таджикистан демократическим, правовым и социальным государством (ст. 1), высшей ценностью которого признаны «человек, его права и свободы» (ст.2), задачей которой является создание справедливого общества [1, с.135].

Государство, претендующее быть в полном смысле этого слова «правовым и социальным», должно осуществлять свою правовую политику только на основе и в рамках конституционных принципов. Ориентирование на построение подлинно демократического правового и социального государства требует того, чтобы права и свободы человека и гражданина во всех сферах действовали непосредственно, чтобы они определяли цели,

содержание и применение законов, деятельность законодательной, исполнительной и местной властей, органов местного самоуправления обеспечиваются судебной властью. Все формирующиеся при этом правоотношения должны опираться на соответствующие правовые предписания. Сказанное в полной мере относится и к сфере уголовного судопроизводства, связанной как с защитой прав и свобод человека и гражданина, так и возможностью их ограничения в определенных законом условиях. Защита прав и свобод человека и гражданина, их признание теперь являются конституционной основой правосудия.

Как социально-правовое явление конституционные принципы выступают в качестве руководящих, основополагающих начал уголовного судопроизводства.
Проанализировав процесс реализации принципов осуществления правосудия по уголовным делам в правоприменительной деятельности можно сделать вывод о том, что теоретические положения отечественных ученых ограничиваются исследованием отдельных ее проблем, не охватывая в целом основы уголовного судопроизводства в свете реформирования таджикского уголовно-процессуального законодательства [2, с.120, 227].

Осознанное восприятие проблемы и необходимость качественной переоценки доминирующего в прошлом представления о правовой сущности принципов уголовного судопроизводства, сегодня ставят перед уголовно-процессуальной наукой множество теоретических и практических проблем, которые требуют глубокого и всестороннего исследования.

Вместе с тем, производство по уголовному делу осуществляется не только на основе конституционных принципов, идей и научных концепций, но и на основе конкретных правовых предписаний и в строгом соответствии с установленным законом процессуальным порядком. Отдельные из них имеют сферу регулирования тех отношений, которые формируются в ходе деятельности специально уполномоченных органов по раскрытию преступлений, расследованию и разрешению уголовных дел и в силу этого выступают в качестве принципов уголовного процесса. Этим объясняется законодательное закрепление лежащих в основе производства по уголовному делу конституционных положений.

Конституционные принципы осуществления правосудия и процессуальный порядок производства по уголовному делу взаимосвязаны, взаимообусловлены, прежде всего, с самим назначением уголовного процесса: защищать как права и интересы граждан от преступлений, так и защиту личности от незаконного и необоснованного обвинения, несправедливого осуждения, ограничения ее прав и свобод, задачей которых является правосудие по уголовному делу, справедливое разрешение уголовного дела. Поэтому следует отметить, что принципы уголовного судопроизводства должны быть именно принципами деятельности, а не процессуальной формой.

Таким образом, конституционные принципы осуществления правосудия по уголовным делам, такие как доступность правосудия всем гражданам, законность, уважение чести и достоинства личности, охрана прав и свобод человека и гражданина, презумпция невиновности, право на защиту и др., являются руководящими началами, как на начальных стадиях, так и на всех судебных стадиях уголовного процесса.

Отечественные авторы выделяют и другие свойства принципов уголовного процесса, а именно то, что они выражают идеи государства в области осуществления правосудия по уголовным делам, заключают в себе основу правовой политики государства по противодействию угрозе терроризму, экстремизму и в целом всех форм опасных явлений,

то что, они оказывают предупредительное, профилактическое, охранительное и регулятивное воздействие по отношению ко всем уголовно-процессуальным нормам, обеспечивая их взаимосвязь, единообразное и точное применение [3, с.53]. Здесь, следует согласиться с мнением Н.В. Агутиной, которая считает, что регулирующее воздействие принципа, способно нейтрализовать ряд негативных свойств, присущих сегодня отечественному уголовному судопроизводству: во-первых, ликвидировать его формальность, безликость и бессилие; во-вторых, устранить в нем элементы дезорганизации [4, с.341-342]. С точки зрения теории правоприменения, можно согласиться с мнением авторов о том, что непосредственное действие и применение общепризнанных принципов правосудия не исключает действия конкретной нормы и в то же время открывает возможность применения факультативных норм [5, с.24], направленных на справедливое решение вопроса.

При всей значимости выделения в принципах уголовного процесса и названных свойств, в ст.6 действующего УПК РТ [6], понятие принципа уголовного судопроизводства не предусмотрено, а содержание отдельных принципов, предусмотренных в главе 2 УПК РТ, необходимо изменить, дополнить или они нуждаются в некоторых уточнениях. Это, в частности, подчеркивает В.М. Савицкий: «эта идея (мысль-положение) непременно должна быть выражена, сформулирована в законе. Пока ее нет в законе... она остается только идеей..., не имеющей право быть руководящей, обязательной для исполнения, то есть принципом» [7, с.1]. Отечественный автор Юлдошев Р.Р. отмечает, что «в результате поспешной подготовки и теоретико-практических заблуждений законодательного корпуса или лоббирования отельных интересов, УПК РТ превратился в «симбиоз» [8, с.29]. Автор И.В. Тыричев по этому поводу заметил, что «с точки зрения общего теоретического подхода, не имеет решающего значения, выражен ли процессуальный принцип в отдельной статье закона в виде особой правовой нормы или же содержание принципа раскрыто в ряде требований, изложенных в нескольких статьях закона» [9, с.1]. С другой стороны, по мнению отечественных авторов, полностью не реализованный на досудебных стадиях уголовного судопроизводства принцип состязательности остается быть правовой идеей, хотя и закрепленной нормативно, но не обеспеченной функционально [10, с.42]. Равенство процессуальных возможностей органов, осуществляющих уголовное преследование и обвиняемого, и его защитника по собиранию доказательств, будучи элементом процессуального равноправия сторон, представляет собой один из функциональных признаков состязательности как исторической формы уголовного процесса.

Отсутствие состязательности на стадии возбуждения уголовного дела и предварительного расследования предоставляет стороне обвинения достаточно широкие процессуальные возможности в собирании доказательств с обвинительным уклоном, результаты которого зависят полностью от субъекта, производящего расследование по конкретному уголовному делу, т.е. дознавателя, следователя или прокурора. Противовесом обвинения всегда была и остается сторона защиты, владеющая ограниченной возможностью собирания доказательств и участия в следственных действиях. Согласно УПК РТ защитник вправе участвовать при допросе подозреваемого и обвиняемого, а также и в иных следственных действиях, проводимых по ходатайству самого защитника (ст.53). Участвуя в следственных действиях, у защитника есть возможность непосредственно убедиться в установлении истины по уголовному делу, его участие исключает возможность подделки любых доказательств, предотвращает другие противоправные действия при сборе доказательств. Поэтому следует обеспечить участие защитника не только при допросе

подозреваемого и обвиняемого, а во всех следственных действиях без каких либо ограничений.

В настоящее время права защитника остались фактически прежними и реально он может лишь оказывать консультативную юридическую помощь своему подзащитному, а также заявлять ходатайства и обжаловать действия и решения должностных лиц, производящих расследование по уголовному делу, т.е. его роль достаточно пассивная. Только активная роль защитника на досудебных стадиях уголовного судопроизводства, состязательный процесс на его досудебных стадиях, равные возможности сторон по участию в процессе доказывания могут обеспечить выполнение целей уголовного процесса. Защитник имеет возможность реально противостоять обвинительному уклону лишь на стадии судебного разбирательства. Поэтому мы склонны согласиться с позициями авторов, которые считают, что нормативное закрепление и регулирование действия и совершенствование принципов правосудия необходимо, прежде всего, чтобы выразить в нормах нового отечественного уголовно-процессуального законодательства идею соотношения интересов государственной власти, как одной из сторон в уголовном судопроизводстве с интересами личности, вовлеченной в его орбиту; для обеспечения эффективности правовых средств защиты прав и свобод, интересов граждан находящихся под угрозой нарушения, в связи с производством по уголовному делу и уголовного преследования. Представляется вполне достаточным сформулировать понятие принципа уголовного процесса как закрепленного в нормативно-правовом акте и проявляющем себя на всех этапах и стадиях производства по уголовному делу, основным и руководящим положением, призванным гарантировать права и свободы каждого из участников уголовного судопроизводства и обеспечить достижение установленного уголовно-процессуальным законом его назначения.

Исходя из вышеизложенного, предлагаем:

1.Часть 1 ст. 9 УПК РТ изложить в редакции, дополнительно предусматривающей положение о том, что все участники уголовного процесса, в т.ч. судья, прокурор, следователь, дознаватель при производстве по уголовным делам, обязаны точно, единообразно соблюдать требования Конституции РТ, настоящего Кодекса и других законов.

2. Предусмотреть в ч.1 ст.10 УПК РТ положение о том, что уважение чести и достоинства личности является обязанностью не только должностных лиц и органов, осуществляющих производство по уголовному делу, но и всех участников уголовного процесса.

3. Согласно принципу состязательности и равноправия сторон, суд не является органом уголовного преследования и не выступает на стороне обвинения или защиты (ст.20 УПК РТ). Поэтому, в целях исключения различных толкований статей 20, 35, 354 УПК РТ, изложить название ст. 354 в таком виде: «Начало рассмотрения дел частного обвинения», а ч.1 ст. 354 УПК РТ в следующей форме – «Судебное рассмотрение частного обвинения начинается с момента подачи пострадавшим или его законным представителем в суд заявления о предъявлении частного обвинения против конкретного лица».

4. Часть 1 ст. 287 УПК РТ изложить в следующей редакции: «Если в ходе судебного разбирательства будут выявлены новые, не известные ранее и имеющие значение для дела обстоятельства, исследование которых в судебном заседании невозможно без проведения дополнительного расследования, только по ходатайству сторон суд, судья вправе направить дело на дополнительное расследование», чтобы исключить возможность по инициативе суда,

судьи направить уголовное дело на дополнительное расследование. Так как, суд не является органом уголовного преследования и не выступает на стороне обвинения или защиты.

5. С принятием Таджикистаном международно-правовых обязательств по соблюдению и обеспечению гарантий прав и свобод человека в УПК РТ (2009 г.), по сравнению с ранее действовавшим уголовно-процессуальным законодательством Таджикской ССР (1961 г.), существенно изменена правовая регламентация форм реализации уголовно-процессуальных функций, основным из которых является принцип состязательности (ст.20 УПК РТ), регламентирующий процедуру разрешения спора между сторонами обвинения и защиты, которые имеют противоположные интересы в уголовном процессе. Поэтому дальнейшие исследования и разработка механизма, позволяющего без ущерба, как для частных, так и для публичных интересов, разрешить сложившиеся противоречия, как представляется, в ближайшем будущем станет одним из важных направлений науки уголовного процесса.

6. Предусмотреть в ст.53 УПК РТ, что с момента допуска к делу защитник вправе участвовать при производстве всех следственных действий, проводимых по инициативе следственных органов и по ходатайству самого защитника.

Проанализировать и подвергнуть теоретическому осмыслению практику реализации принципов судопроизводства в странах СНГ, наметить возможные пути преобразования и совершенствования в соответствии с современным состоянием общественных отношений, социальным условиям и перспективой ее развития.

Внесение предлагаемых новелл по совершенствованию действующего уголовно-процессуального законодательства будет способствовать улучшению правоприменительной деятельности в сфере уголовного судопроизводства.

Список цитируемых источников:

1. Конституция Республики Таджикистан (с изменениями и дополнениями 1999, 2003, 2016 гг.). – Душанбе: Гандж, 2016.

2. Юлдошев Р.Р. Реализация прав и законных интересов участников уголовного судопроизводства. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 120 с.; Научно-практический комментарий к отдельным главам Уголовно-процессуального кодекса Республики Таджикистан. – М.: Юстиция, 2016. – 227 с.

3. Уголовно-процессуальное право Республики Таджикистан. Учебник // Под ред. Н.А. Кудратова. – Душанбе: Таджпринт, 2016.

4. Агутина Н.В. Теоретические и нравственные основания принципов в современном уголовном судопроизводстве. Автореф..дисс. канд юр.наук. – М., 2007. – 24 с.; Агутина Н.В. Роль российской духовности в формировании принципов процедуры в отечественном уголовном судопроизводстве // «Черные дыры» в Российском законодательстве. – 2007. – № 4.

5. Комиссаров К.И. Задачи судебного надзора в сфере гражданского судопроизводства. – Свердловск, 1971.

6. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан. – Душанбе: Матн, 2020.

7. Савицкий В.М. О презумпции невиновности и других принципах уголовного процесса // А.М. Ларин, Э.Б. Мельникова, В.М. Савицкий. Уголовный процесс России. Лекции-очерки / Под ред. В.М. Савицкого. – М., 1997.

8. Юлдошев Р.Р. Реализация прав и законных интересов участников уголовного судопроизводства. – Душанбе: Ирфон, 2015.

9. Тыричев И.В. Принципы советского уголовного процесса: Учебное пособие. – М.: Юр. лит.,1983.

10. Кахоров Н.М. Состязательность в уголовном судопроизводстве Республики Таджикистан: правовой аспект. – Худжанд: Хуросон, 2019.

Социология, Политика

УДК: 338.23 (575.2)

Асангулова Ж.Э.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Асангулова Ж.Э.
КНУ им.Ж.Баласагына
Asangulova J.E.
KNU J. Balasagyn

СОЦИАЛДЫК КЕЛИШИМ - БАЛДАРЫ БАР, АЗ КАМСЫЗ БОЛГОН ҮЙ-БҮЛӨЛӨРГӨ АЙ САЙЫН БЕРИЛҮҮЧҮ ЖӨЛӨК ПУЛГА СОЦИАЛДЫК ЖАРДАМДЫН БИР ТҮРҮ КАТАРЫ

СОЦИАЛЬНЫЙ КОНТРАКТ КАК ОДИН ИЗ ВИДОВ СОЦИАЛЬНОЙ ПОМОЩИ ДЛЯ ПОЛУЧАТЕЛЕЙ ЕЖЕМЕСЯЧНОГО ПОСОБИЯ МАЛОИМУЩИМ СЕМЬЯМ

SOCIAL CONTRACT AS ONE OF THE TYPES OF SOCIAL ASSISTANCE FOR RECIPIENTS OF A MONTHLY ALLOWANCE FOR LOW-INCOME FAMILIES

Аннотация: Макалада социологиялык изилдөөлөрдүн жыйынтыктары талданат. Изилдөө жергиликтүү өз алдынча башкаруу деңгээлинде, жөлөк пул алган аз камсыз болгон үй-бүлөлөргө көрсөтүлүүчү социалдык кызматтарды аныктоого жана баалоого багытталган. Аз камсыз болгон үйбүлөлөрдү жөлөк пул алган категорядан чыгаруу механизмдеринин бири катары “Социалдык келишим / плюс накталай акча” пилоттук долбоору киргизилген. Бул долбоордун компоненттеринин бири-аз камсыз болгон үй-бүлөлөргө ай сайын берилүүчү жөлөк пул алуучуларга социалдык кызмат көрсөтүүчү социалдык кызматкерлердин потенциалын жогорулатуу.

Аннотация: В статье анализируются результаты социологического исследования. Исследование было направлено на выявление и оценку социальных услуг, которые предоставляются малоимущим семьям, получающим ЕПМС на уровне МСУ. В качестве одного из механизимов выведения получателей из категории ЕПМС, был внедрен пилотный проект “Социальный контракт/ плюс денежные средства”. Одним из компонентов данного проекта является повышение потенциала социальных работников, которые оказывыют соцальные услуги получателям ЕПМС.

Abstract: The article analyses the results of sociological research. The study was aimed at identifying and assessing social services that are provided to the low-income family allowance at the level of local government . A pilot project such as a “Social contract / plus monetary assets» was introduced as one of the mechanisms for removing recipients from the low-income family allowance category.

Негизги сөздөр: Аз камсыз болгон үй-бүлөлөргө ай сайын берилүүчү жөлөкпулдар; кепилденген минималдуу киреше; социалдык жардам; коомдук келишим; социалдык кызматтар; кызмат көрсөтүүчүлөр жана алуучулар; бенефициарлар; жашоо көндүмдөрү.

Ключевые слова: Ежемесячные пособия для малоимущих семей; гарантированный минимальных доход; социальная помощь; социальный контракт; социальные услуги; поставщики и получатели услуг; бенефициары; жизненные навыки.

Key words: Monthly benefits for low-income families; guaranteed minimum income; social help; social contract; social services; service providers and recipients; beneficiaries; life skills.

Несмотря на значительный прогресс, достигнутый в 2000-х годах, бедность по-прежнему остается одной из важнейших проблем для Кыргызстана, поскольку более 25 процентов населения живет за чертой бедности, причем более высокая распространенность бедности наблюдается в сельских районах, а также следует отметить значительные региональные различия [2].

Правительство Кыргызской Республики поддерживает бедные домохозяйства, чтобы они вышли из крайней бедности, и могли эффективно участвовать в приносящей доход деятельности. Одной из основных программ социальной помощи, действующей в настоящее время в стране, является программа ежемесячных пособий для малоимущих семей (ЕПМС или "Үй бүлөгө көмөк"), которая обеспечивает ежемесячное предоставление денежных средств семьям с детьми с доходами ниже гарантированного минимального дохода (ГМД). Согласно республиканскому Закону "О государственных пособиях в Кыргызской Республике", ГМД в настоящее время составляет 13 долларов [1].

Правительство Кыргызской Республики через Министерство труда и социального развития (МТСР), которое реализует программу ЕПМС, дополнительно поддерживает этих бенефициаров через пилотный проект, известный как «Социальный контракт / Денежные средства плюс» для предоставления бенефициарам ЕПМС пакетов мер для поддержки их путей выхода из бедности.

Социальный контракт – соглашение, которое заключено между гражданином и органом социальной защиты населения по месту жительства или месту пребывания гражданина. В соответствии с этим соглашением орган социальной защиты населения обязуется оказать гражданину государственную социальную помощь, а гражданин – реализовать мероприятия, предусмотренные программой социальной адаптации.

Компонент по предоставлению технической помощи, услуг по повышению потенциала социальных работников и сотрудников социальных служб является частью пилотного проекта «Социальный контракт/ Денежные средства плюс».

Предполагается, что мероприятия, проводимые в рамках вышеуказанного компонента, повлияют на улучшение комплексного подхода специалистов сел, АО по работе с уязвимыми семьями, что повлияет на устойчивость положительных изменений. Согласно целям и задачам компонента по предоставлению технической помощи, услуг по повышению потенциала социальных работников и сотрудников социальных служб было проведено социологическое исследование для: 1) выявления и анализа основных социальных вопросов у получателей услуг; 2) картирование доступных социальных и производственных услуг и разработка инвентаризации услуг, которые будут использованы сельскими и районными сотрудниками и сотрудниками АО для рефералов; 3) проведение оценки потребностей и потенциала сотрудников села, района и АО для выявления пробелов в знаниях и навыках в отношении поддержки бедных сельских домашних хозяйств, включая бенефициаров и ПМС.

Проанализированные критерии: бедность, показатели человеческого развития (включая питание), высокие уровни уязвимости, география охвата пилотного исследования. Джалал-Абад кая область имеет самый высокий уровень бедности – 45,1%, в ней проживает почти четверть бедного населения Кыргызстана. Домохозяйства Джалал-Абадской области сообщают о низком диетическом разнообразии, высокой распространенности анемии среди

женщин репродуктивного возраста (2455,2 случая на 100 000 человек) и высокой частоте случаев недостаточного веса детей и подростков в возрастной группе от 0 до 17 (63,7 случая на 100 000 человек) [3].

Ниже предлагается методология и часть результатов социологического исследования среди бенефициаров ЕПМС. Автор принимал непосредственное участие в реализации данного исследования.

Методология проведения сбора информации.

1. Глубинные интервью с главами домохозяйств

В соответствии с целями и задачами исследования были проведены интервью с главами 15 домохозяйств (мужей и жен) методом F2F (лицом к лицу) интервью.

Основной целью проведения глубинных интервью с получателями ЕПМС было выявление основных критических вопросов, связанных с получением услуг, потребностей семей в получении социальных и производственных услуг. Неодновременный опрос обоих супругов был продиктован необходимостью выявить разные мнения и точки зрения на одну и ту же ситуацию. Таким образом, исходя из количества респондентов, участвующих в данном проекте (150 семей), которые заключили социальный контракт, были отобраны 10 % респондентов, что составило 15 семей. Данное количество семей достаточно, чтобы полученные данные можно было экстраполировать на всю генеральную совокупность.

Анализ результатов глубинных интервью (ГИ).

Большая часть из всех опрошенных домохозяйств (73,3 %) имеет в своем составе полные семьи (наличие обоих хозяев – мужа и жены), каждое пятое домохозяйство (20,0 %) является неполным (муж и жена разведены и проживают раздельно) и лишь небольшой процент (6,7 %) составляют семьи, где проживают матери-одиночки. Около половины опрошенных семей имеют официальную регистрацию брака (53,3 %) и 40,0 % семей заключили брак в соответствии с мусульманским религиозным обрядом (нике). Треть опрошенных семей (33,3 %) живут с пожилыми родителями, 40,0 % семей относятся к категории многодетных и почти каждая четвертая семья (26,7 %) имеет в своем составе ЛОВЗ. Равная доля семей (40,0 %) проживает в своем доме или в доме родителей (40,0 %) и каждая пятая семья (20,0 %) проживает в съемном доме (как правило, это дома родственников, выехавших на заработки в Россию), причем все, снимающие жилье, являются разведенными женщинами с детьми.

Организация быта в домохозяйствах.

Домашний быт в опрошенных семьях построен таким образом, что основная нагрузка приходится на женщину – главу семьи, на которой лежит ответственность за уборку дома, стирку, приготовление еды, покупку продуктов питания, работу на приусадебном участке, включая посадку и полив, уход за детьми. Также, если семьи имеют в своем составе пожилых родителей или ЛОВЗ, женщины выполняют уход и за ними. Мужчины ответственны за обеспечение питьевой водой, обеспечение семьи с финансовой точки зрения, обработку земельных наделов, обращения за помощью к своим родственникам и специалистам АО.

Характерной особенностью опрошенных семей является то, что трудоспособные члены семьи, как мужчины, так и женщины, не имеют постоянной работы. Мужья подрабатывают сезонно (кому-то вспахать, помочь собрать урожай, сделать мелкий ремонт), а жены полностью поглощены домашним хозяйством и уходом за детьми и родителями.

В семьях, где также проживают пожилые родители, свекровь помогает ухаживать за детьми. В случае необходимости, снохи оставляют детей под ее присмотром. Снохи отлучаются от дома только по мере крайней необходимости, но им позволительно самостоятельно получать медицинскую помощь и обращаться в АО.

Отмечено, что в семьях, проживающих отдельно от родителей, домашние обязанности распределяются поровну. Данное обстоятельство вскрывает предубеждения, основанные на бытующем стереотипе, что мужчины не должны выполнять домашнюю работу, что это удел женщин и за этим строго следит старшее поколение со стороны мужа.

В случае проживания семьи с родителями, все доходы передаются свекрови, которая распределяет бюджет на свое усмотрение. Денежные средства расходуются на основные продукты питания, например, макароны, соль, растительное масло, а также на приобретение одежды детям, посещающим школу. Снохам одежду покупают ее родители. Семьи, проживающие отдельно от родителей, бюджет распределяют сами. Необходимо отметить, что разведенные женщины испытывают дополнительную финансовую нагрузку, связанную с арендной платой, т.к. именно они живут на съемных квартирах.

Конфликты в семьях возникают, в основном, по причине нехватки денег и продуктов питания (например, свекровь не хочет вносить свою пенсию в общий бюджет домохозяйства, либо ей не нравится, как дети распределяют бюджет). Также, возникают конфликты отцов и сыновей, проживающих в одном доме на почве нежелания постоянного повиновения, требования правоты своих убеждений. Во взаимоотношениях свекрови и снохи наблюдается главенство свекрови, которая контролирует поведение снохи (например, во время интервью, снохи становились менее откровенными, когда свекровь начинала участвовать в беседе). Другой причиной конфликтов является рукоприкладство мужа по отношению к жене. Во время беседы было выявлено, что мужья часто выпивают и бьют своих жен, а жены находятся в бесправном положении и не могут каким-то образом повлиять на мужа, изменить его поведение. В таких случаях единственным выходом является привлечение на свою сторону более авторитетного родственника, который лоялен к ней и может побеседовать и приструнить обидчика. Здесь необходимо отметить, что такие конфликты всегда решаются только в кругу семьи. Женщина не может обратиться ни в милицию, ни в общественные организации по нескольким причинам: во-первых, это считается внутрисемейной проблемой, и огласка порицается обществом; во-вторых, женщина чувствует свою беспомощность, т.к. считает, что даже если она обратится куда-то, то скорее всего, не получит нужную поддержку.

Трудности и умение решать свои проблемы.

Основными трудностями семьи назвали нехватку денег, отсутствие своего собственного дома, земли, постоянной работы, зависимость от родителей. При отсутствии денег на продукты, семьи просят в долг у друзей, родственников мужа, соседей. Некоторые семьи стараются сами справляться с финансовыми трудностями, ищут какие-то способы подработки, например, продают семечки, которые всегда держат в запасе на такие случаи.

По наблюдениям, имеется давление со стороны свекрови. На заданный снохе вопрос «А хотели бы Вы продолжить учебу или работать?», свекровь, занятая в это время детьми, сразу же отвечала: «Нет, она не будет учиться или работать».

Такие уязвимые семьи чувствительны даже к самому небольшому вниманию со стороны общественности или государственных органов. Например, радостными событиями в их жизни были социальные пайки, полученные на день инвалида от представителей АО или

от благотворительного фонда. Для молодых матерей радостным событием в их жизни является рождение ребенка и благополучное замужество.

Участие в проекте «Продуктивный социальный контракт / Денежные средства плюс» способствовало тому, что уязвимые семьи стали более тесно общаться с тренером по обработке земли, получать у него консультационно-методическую помощь по обработке земли, поливу, применению удобрений и агрохимии. Однако имеется ряд трудностей, которые были перечислены участниками глубинных интервью:

1) сложность в сборе и заполнении документов для получения пособий:

- долгая процедура получения пособий, а также сбор большого количества документов и сложность в их заполнении (например, учет пенсии родителей, учет наличия бытовой техники, движимого и недвижимого имущества, таких, например, как телевизор, машина, дом);
- нередко по непонятным причинам, выдача пособий прекращается и требуется время и средства, чтобы выяснить причину и вновь запустить процесс;
- сложная процедура получения свидетельств о рождении детей, которые родились в другой стране;
- коррупционные риски, имеющие место со стороны представителей власти:
- частой практикой является, когда семьи отдают всю первую сумму пособий специалистам в РУСР в знак благодарности за его оформление;
- за все справки, скорейшее вынесение решения, продление инвалидности нужно давать денежное вознаграждение;

2) отсутствие финансовых средств, которое влияет на инклюзивность в обществе и доступность услуг:

- в школах требуется единая форма, на приобретение которой нет денег;
- из-за ограниченных финансовых возможностей большинство родителей не могут оплачивать платные кружки в школах, и дети не могут их посещать;
- дети из малообеспеченных семей, имеющие справку от АО (как малообеспеченная семья), оплачивают ремонт школы наравне с детьми из обеспеченных семей, хотя у них не хватает средств на питание в школе и одежду. В связи с этим они часто не посещают учебу;
- из-за нехватки финансовых средств многие женщины не получают медицинские услуги;

3) слабо развитая инфраструктура:

- отсутствие питьевой воды на местах;
- отдаленность школы от дома;
- отдаленность АО от дома. Когда нет денег, семьи ходят в АО пешком;
- отсутствие узких специалистов (логопедов, психологов);
- нет детских дошкольных учреждений (некому оставить маленьких детей, если нужно отлучиться из дома).

Наиболее актуальные социальные вопросы.

По результатам проведения интервью с семьями, можно выделить наиболее актуальные социальные проблемы, существующие в этих семьях:

- гендерное насилие;
- детская бедность;
- неравномерное распределение домашних обязанностей;
- отсутствие раннего развития детей;
- низкая социализация женщин;

- социальное давление со стороны старших членов семьи;
- социальное давление со стороны сообщества;
- долгая процедура получения пособий;
- сложная процедура получения документов.

Безусловно, имеются такие социальные проблемы, которые сложно будет изменить, но, на наш взгляд, можно будет повлиять:

- на улучшение социализации женщин,
- на формирование сознания у мужчин по равномерному распределению домашних обязанностей;
- на улучшение доступа детей к дошкольному образованию, что положительно повлияет на раннее развитие детей;
- на снижение социального давления со стороны сообщества – через организацию дружелюбной среды в селах на совместных коммуникационных площадках и повышения информированности населения о существующих проблемах семей;
- на снижение социального давления со стороны старших членов семьи через обучение жизненным навыкам и взаимодействию между членами семьи.

Жизненные навыки.

Характерной особенностью опрошенных семей явилось полное отсутствие жизненных навыков, способствующих тому, чтобы быть полноправным членом общества. Такие семьи чувствуют себя изгоями, не могут громко заявить о своих проблемах, просить помощи, обращаться в соответствующие инстанции. Многие семьи, в силу своего низкого социального положения, испытывают определенные трудности при обращении за помощью в органы местного самоуправления, которые выражаются в следующем:

- давление со стороны специалистов АО. Когда они приходят в АО за помощью, то специалисты сразу резко спрашивают зачем они пришли. Это сильно пугает их и отталкивает;
- бывает, что стесняются, потому что нет образования, не знают, как заполнять бланки, писать заявление. Попросить заполнить бланк они стесняются, чтобы не подумали, что они необразованные;
- боятся, что им откажут, многие семьи по этой причине не ходят в АО и не просят помощи;
- стесняются своей дешевой и изношенной одежды;
- имеется недоверие к АО, т.к. семьям кажется, что вся помощь оказывается только богатым жителям, которые в состоянии отблагодарить в дальнейшем;
- часто бывает, что семьи не отдают своих детей в садик, потому что дети плохо одеты. Боятся, что над их детьми будут издеваться и дразнить их;
- боятся, что родственники перестанут помогать им, т.к. они постоянно просят у них займы;
- молодые семьи сами не принимают решения за свою жизнь, за них все решают пожилые родители;
- большинство женщин, проживающих вместе с родителями мужа, постоянно находятся в доме, никуда не ходят: ни в гости к подругам, ни к своим родственникам. Отмечено, что если семья проживает самостоятельно, то женщины иногда ходят в гости к соседям;
- при наличии вышеуказанных трудностей, семьи зачастую не ходят просить помощи в АО, не доверяют специалистам.

- уязвимые семьи живут обособленно от внешнего мира, не хотят выходить из дома, чтобы лишний раз про них ничего не сказали плохого и обидного. Конечно, все это негативно отражается и на социализации детей.

Производственная деятельность и высокий социальный капитал.

При посещении отмечено, что 80 % семей стараются ухаживать за своими приусадебными участками. Большинство семей поливают участки, правильно хранят семена, осведомлены о выделенных семенах и методах употребления выращенных культур в пищу. 33 % семей приготовили компост по методике, рекомендованной на тренинге. 36 % семей, получивших теплицы, посадили рассаду из своих семян. 45 % семей применяют знания, полученные на тренингах, по использованию агрохимии и удобрений. Тем не менее, не все семьи хотят влиться в общество, некоторым удобно жить на основании иждивенческой модели поведения. Например, имеются семьи, у которых нет желания заниматься производственной деятельностью, и теплицы являются лишь символом значимости и некоего успеха перед родственниками и соседями. 32 % семей не знают названия выделенных семян и не помнят места их хранения. Также, отмечено, что у этих семей имеется ожидание, опять же, финансовой и технической помощи со стороны АО. И эти семьи твердо уверены в том, что после выдачи пакетов, специалисты обязаны оказать финансовую и техническую помощь в обработке земли и поливе. В связи с отсутствием поливной воды, многие семьи не хотят выращивать овощи и зелень. Несмотря на единичные случаи такого отношения определенного количества семей, сообщество характеризуется высоким социальным капиталом, умеет быстро мобилизоваться для решения актуальных проблем, не полается на государство, а сами выдвигают инициативы и совместными усилиями предпринимают все необходимые меры по улучшению положения дел.

Специалисты АО, села и другие поставщики услуг.

Семьи обращаются в АО лишь в случаях крайней необходимости, например, только тогда, когда нужно получить какую-то справку. Раньше семьи вообще редко видели своего старосту села. Однако, с приходом новых старост ситуация поменялась в лучшую сторону: старосты стали чаще навещать семьи, передавать информацию об услугах и помощи со стороны АО. Они активно общаются с населением села, в том числе и с уязвимыми семьями, постоянно информируют их о различных акциях, таких, например, как выдача гуманитарной помощи, угля. Они являются основным источником получения информации. Необходимо отметить, что старосты сел регулярно, на периодической основе, посещают эти семьи, интересуются их жизнью и имеющимися проблемами, заполняют какой-то документ (вероятно, акт жилищно-бытовых условий).

Участники интервью высказали пожелание, чтобы всех специалистов, соприкасающихся с такими семьями, обучили тому, как работать с населением. Здесь имеется в виду работа с уязвимыми семьями с психологической точки зрения, т.к. такие семьи испытывают не только финансовые и бытовые проблемы и трудности, но и психологические.

Основные выводы:

- детская бедность. Дети не могут посещать детские сады и школу в связи с отсутствием сезонной одежды, обуви и возможности оплатить за школьные фонды;
- неравномерное распределение домашних обязанностей. В большинстве семьях всю домашнюю работу и работу на приусадебном участке выполняют женщины;

- отсутствие раннего развития детей. В основном дети младшего и дошкольного возраста находятся дома под присмотром мам, которые в силу большой загруженности по ведению домашнего хозяйства, не могут уделять детям должного внимания (рисовать, читать книгу, играть). Или за детьми присматривают бабушки, которые в силу своего возраста могут только следить за тем, чтобы дети были у них на виду.
- низкая социализация женщин. Низкий уровень жизни в таких семьях сопровождается крайне низкой социализацией членов семьи, которые абстрагируются от общества и не желают, либо не знают, как можно пользоваться помощью извне. Женщины не выходят за пределы своего дома, не общаются с соседями, у них нет подруг (это не приветствуется). К своим родственникам выезжают очень редко, только по случаю больших знаменательных дат или похорон. Также это связано с социальным давлением со стороны сообщества;
- социальное давление со стороны старших членов семьи. В основном давлению подвергаются снохи, которые ничего не решают и не предпринимают каких-либо действий без согласия старших членов семьи со стороны мужа. Реже, имеется давление на сыновей со стороны отцов. У отцов сохраняется уверенность в том, что дети должны постоянно слушать их и мнения взрослых сыновей не учитывается;
- социальное давление со стороны сообщества. В большинстве случаев семьи испытывают неприязнь соседей, потому что получают пособия, и этим самым попадают под разряд бедных и недостойных людей;
- семьи постоянно испытывают страх и боязнь отказа в помощи, стесняются попросить, боятся неправильно заполнить документы. В связи с этим не хотят обращаться за помощью в АО;
- рацион питания в малообеспеченных семьях, обеспеченность необходимыми продуктами являются неполноценными. Особенно это важно для беременной женщины, т.к. именно это является причиной рождения детей с физическими отклонениями.

Список цитируемых источников:

1. Закон КР “О государственных пособиях в Кыргызской Республике” от 28 июля 2017 г. № 163.
2. Уровень бедности в Кыргызской Республике в 2016 году. Национальный статистический комитет, июнь 2017.
3. Данные за 2016 г. были получены от Министерства здравоохранения Кыргызской Республики.

УДК: 316

Мендибаев Н., Жусубалиев А.Р.
Кыргызстан Ислам университети,
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Мендибаев Н. Жусубалиев А.Р.
Исламский университет Кыргызстана,
КНУ им.Ж.Баласагына
Mendibaev N., Zhusubaliev A.R.
Islamic University of Kyrgyzstan,
KNU J. Balasagyn

СТУДЕНТТЕРДИН БИЛИМДҮҮЛҮГҮ ЖАНА ОКУУ МОТИВДЕРИ СОЦИОЛОГИЯЛЫК МАСЕЛЕ КАТАРЫ
ОБРАЗОВАННОСТЬ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ КАК СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА
EDUCATION AND EDUCATIONAL MOTIVATIONS OF STUDENTS AS A SOCIOLOGICAL PROBLEM

Аннотация: Билим берүү алуу жамааттарына түшүнүк берилген. Студенттер өзүнчө билим алуу жамааты катары өзгөчөлүктөрү мүнөздөлгөн. Студенттердин сабактарга жетишкендигине жетишпегендигине, анын натыйжасындагы билимдүүлүгүнө билимсиздигине түшүндүрмө берилген. Эмпирикалык изилдөөлөрдүн материалдары келтирилип, студенттердин билимсиздик жана билим алууга болгон төмөнкү мотивдерине байланыштуу көйгөйлөрдү билим алуудагы / берүүдөгү диада жалпылыктардын ортосундагы өз ара ишеним аркылуу чечүү жолдорун иликтөө зарылдыгы негизделген.

Аннотация: В статье даются понятия образовательным сообществам. Охарактеризованы особенности студенчества как образовательного сообщества. Объяснены успеваемости неуспеваемости студентов и как его следствие их образованность необразованность. Представлены материалы эмпирического исследования, которые показывают проблемы, связанные с низкой мотивацией в получении передачи знания, необходимость исследования путей их решения через доверия между диадой образовательного сообщества: студенческим и научно-педагогическим сообществами.

Abstract: The article gives concepts to educational communities. The characteristics of the student body as an educational community are characterized. The academic performance failure of students and, as a consequence, their education lack of education are explained. The materials of empirical research are presented, which show the problems associated with low motivation in the acquisition transfer of knowledge, the need research to ways to solve them through trust between the dyad of the educational community: student and scientific-pedagogical communities.

Негизги сөздөр: жогорку билим, студенттер, билим алуу берүү жамааттары, студенттердин сабактарга жетишкендиги жетишпегендиги, студенттердин билимдүүлүгү билимсиздиги, жогорку билим берүүдөгү ишеним.

Ключевые слова: высшее образование; студенты; образовательные сообщества; успеваемость неуспеваемость студентов; образованность/необразованность студентов; доверие в высшем образовании.

Key words: higher education; students; educational communities; academic performance failure of students; education lack of education of students; trust in the higher education.

Жогорку билим берүү өзүнө үч негизги элементти камтыган система болуп саналат. Алар (1) билим берүү мекемелери (ЖОЖдор), (2) аларды башкаруу мекемелери, б.а. жогорку мектеп, аны башкаруу ведомстволору, бийлик органдары (3) билим алуу/берүү жамааттары – студенттер, илимий-педагогикалык жамааты, аларды башкаруу персоналдары. Жогорку билим берүүнүн түрдүү моделдеринде бул элементтер түрдүүчө өз ара байланышып, түрдүү аракеттенишет. Бүтүндөй системанын борбордук элементи – билим алуу/берүү жамааттары болуп, алардын ичинен струденттерге негизги роль таандык.

Билим алуу/берүү жамааттары деп жашоо образындагы билим алуу/берүү ишмердүүлүгүнүн үстөмдүгү, окшош максаттары, милдеттери, кызыкчылыктары, салыштырмалуу бир тектүү курамы менен шартталган ички түзүлүшү, жаштык чектери менен мүнөздөлгөн, убакытта жана мейкиндикте туруктуулукка ээ болгон өз ара байланыштагы адамдардын жыйындысын түшүнөбүз. Алар башка социалдык жалпылыктар менен, биринчи кезекте билим берүүгө байланышкан, өз ара аракеттешүүгө жөндөмдүү.

Студенттер жамааты билим берүү чөйрөсүндөгү социалдык жалпылык катары, биринчиден, жогорку билим берүү системасындагы статистикалык маанилүүлүгү, эң массалык, экинчиден, окуу жайынын деңгээлин олуттуу даражада аныктоочу катары, үчүнчүдөн, жаштардын авангарды, төртүнчүдөн билим берүүдөгү жогорку мобилдүүлүгү жана жигердүү миграциялык жүрүш-турушка умтулушу менен өзгөчөлөнүп турат.

Студенттердин бүгүнкү күндөгү чечүүнү талап кылган борбордук көйгөйү билимдүүлүккө жетишүүгө байланыштуу, б.а. алардын билимсиздиги болуп саналат. Эмпирикалык изилдөөлөрдүн натыйжаларына таянсак ЖОЖдордун түрдүү типтерине жараша жалпы окуп жаткандардын ичинен сабактардан жетишпеген студенттердин үлүшү 30-70 %дын чегинде. Збровский Г.Е. берген маалыматтар боюнча Россия Федерациясынын окуу жайларынын арасында алдыңкы деп эсептелген ЖОЖдорунда алар 30-50%ды, алар түзгөн "ядродон" алыстаган сайын жетишпеген студенттердин үлүшү байкалаарлык өсөрүн белгилеген [1; 2]. Ушундай эле абал бизде да орун алгандыгын жана мындай чет жакта орун алган ЖОЖдор Кыргызстандын окуу жайларынын да басымдуу бөлүгүн түзгөндүгүн эске алганда, бул көйгөйдүн биздеги масштабы айкын болот.

Кыргызстандын ЖОЖдорунда дагы студенттердин сабактардан жетишпеген көйгөйү курч. Анткени, өткөөл мезгилдин оор кырдаалдары толук бойдон билим берүү системасына да чагылдырылып, калктын татаал социалдык-экономикалык абалы билим алуучулар үчүн да, билим берүүчүлөр үчүн да, билим берүү мекемелерине, алардын материалдык жактан камсыз болушуна да терс таасирин тийгизди. Коомдогу базардык мамилелерге өтүүнүн илеби билим берүү системасына да тийип, бир мезгилде окуу жайлары да коммерцияланып, мамлекеттик менен катар жеке менчикке таандык билим берүү мекемелери да ачылган. Натыйжада өлкөбүздө ЖОЖдордун саны кескин өсүшүп, айылдардан бери алардын филиалдары ачылып кеткен. Жалпы эле билим берүүнүн сапаты аксап, эч бир талапка жооп бербей калган. КРнын Өкмөтүнүн атайын чечими менен Билим берүү жана илим министрлигинин көзөмөлү астында жогорку окуу жайлардын дээрлик бардык филиалдары жабылган. Бул процесстер студенттердин билим сапатына оң таасирин тийгизген менен билимсиздикке байланыштуу көйгөйлөрдү толук чечкен жок.

ЖОЖдордо, айрыкча аймактык, сабактарынан жетишпеген студенттердин үлүшү жогору бойдон калып, негизинен алар төмөнкү курстарда окуган студенттер болуп саналат. Анын себептерин аймактарда жүргүзүлгөн атайын социологиялык изилдөөлөр (2018-ж.) аныктады [3]. Мектептердин алдыңкы бүтүрүүчүлөрү чоң шаарларга, борбордук окуу жайларына кетишип, аймактык ЖОЖдорго мектептерде басымдуу орто жана ортодон төмөн окуган бүтүрүүчүлөр гана окууга киришет.

Студенттердеги билимсиздик төмөнкү жетишүү, академиялык пассивдүүлүк, сабактарга начар даярдык, сабактарды көп калтыруу, илимий изилдөөлөргө чектелген кызыгуулар ж.б.у.с. аркылуу көрүнөт. Бул белгилерди "сандардын" жөнөкөй тилине которгондо "2", "3" бааларга окугандар ("экичилер"). Сабактарга жетишпегендик жана анын натыйжасындагы билимсиздиктин негизинде эки башкы себептер жатат: зарыл окуу

мотивдеринин жетишсиздиги (же жоктугу); басымдуу көпчүлүк студенттердин төмөнкү кесиптик багыт алуусу жана төмөнкү кесиптик өзүн-өзү аныкташы. Ошондуктан сабактарга жетишпеген жана натыйжада билимсиздигин көрсөтүп жаткан студенттерди реалдуу билим алуу ишмердүүлүгүнө зарыл окуу мотивдери жетишсиз жана кесиптик багыт алуусу төмөн, олуттуу окуу, өз билимин өркүндөтүү үчүн көндүмдөрү жоктугуна байланыштуу мындай ишмердүүлүккө даяр эмес мүнөздөлгөн социалдык топ катары түшүнүү келип чыгат.

ЖОЖдордо мындай студенттер тобунун болушу – үй-бүлө жана ЖОЖго чейинки билим берүү менен байланышкан бир катар себептердин, факторлордун натыйжасы экендиги айдан ачык. Так ушул түзүлүштөрдө жалпысынан билим алууга, өзгөчө жогорку, байланыштуу мотивдер жаралып, аларды ишке ашырууга даярдык (компетенцияны, билимдерди камтыган) калыптанат. Бирок көп нерселер – анын муктаждыктары, кызыкчылыктары, баалуулук багыттары, билим алуу мотивдери, кесиптик умтулуулары – инсандын өзүнөн көз каранды.

Студенттердин көпчүлүк бөлүгүнүн сабактарга жетишпегендигинин жана анын натыйжасындагы билимсиздигинин тамыры жана себептери академиялык эмес, социалдык жаратылышка ээ. Жогорку билим берүүдөгү абалды коомдон жана мектептеги кырдаалдан ажыратып кароо мүмкүн эмес. Бул методологиялык жактан туура болбойт. Билим алуу ишмердигине болгон мотивдер эмгектин түрү жана ага даярдык катары, аны ишке ашыруу көбүнесе мектепте калыптанат. Эгерде ЖОЖго келген абитуриенттердин арасында “аномалдуу” билимдик мотивдерге ээ болгондор басымдуу болсо, анда бул, биринчи кезекте, мектептеги, кененирээк караганда – социалдык институт катары бүтүндөй билим берүү системасындагы бузулуунун натыйжасы.

Бул жерден жакында эле автор тарабынан өткөрүлгөн эксперттик сурамжылоонун натыйжаларына кайрылсак болот [4]. Анда эксперт катары Кыргызстандын 9 ЖОЖдорунун проректорлору, декандары, кафедра башчылары, профессорлор жана доценттер (жалпы саны - 54) суралган (караңыз: табл.№1). Анын маалыматтары боюнча, орточо ЖОЖдордун 35,2% студенттери гана билим алууга жогорку мотивдери менен айырмаланышат, ал эми 29,6%ында окууга болгон мотив төмөн же таптакыр эле жок. Аракет кылып окуган, бирок сабак калтырган студенттер 25,9%, илимий иштерге кызыккан, изилдөөлөргө катышкандар – 9,2% (караңыз: табл.№2). Студенттердин көпчүлүк кыйынчылыктары окуу менен (38,8%), окууга (студенттик жашоого) көнүү менен (33,3%), окутуучулар менен баарлашуу (16,7%) жана теңтуштары менен мамиле түзүүгө, баарлашууга (11,2%) байланышкан (караңыз: табл.№3) [4]. Биздин пикирибиз боюнча, келтирилген сандар университеттерге келип киргендердин жана кирүүчү жаштардын көпчүлүгү чыныгы студенттин ролуна даяр эмес экендигинен кабар берет. Бул – сабактарга жетишпөөгө жана анын натыйжасындагы билимсиздикке түздөн-түз алып баруучу жол. Макалада каралып жаткан маселеге байланыштуу 2018-жылы аймактарда университеттердин окутуучуларына жүргүзүлгөн студенттердин билим алууга мотивдери жана ЖОЖдо окууга даярдыгы боюнча социологиялык изилдөөнүн натыйжаларына кайрылалык. Анда 78 академиялык тайпалар (жалпысынан 1639 студент) боюнча маалыматтар иликтенген. Окутуучуларды сурамжылоо жогорку эки чен-өлчөмгө: (1) студенттерде ЖОЖдо окуп билим алууга калыптаган мотивдеринин болушуна жана (2) алардын билим алуу ишмердүүлүгүнө даярдыгына, ылайык студенттерди типтүү тайпаларга бөлүүгө мүмкүндүк берди. Бул чен-өлчөмдөрдүн негизинде төрт типтүү тайпалар ажыратылган. Биринчи “билим алууну каалайт жана окуй алат” тибине студенттердин аз гана бөлүгү кирген – 19,4%. Экинчи типтик тайпа – “билим

алууну каалайт, бирок окуй албайт” – көпчүлүктү түзүп, өзүнө 39,1% камтыган. “Окуй алат, бирок окууну каалабаган” үчүнчү типтик тайпага 26,6% студенттер кирген. Эң эле көйгөйлүү болгон төртүнчү – “окууну каалабаган жана окуй албаган” тайпада студенттердин калган бөлүгү – 14,9% кирет. Белгилей кетсек, окутуучулардын пикири боюнча үчүнчү жана төртүнчү типтик тайпалар жалпысынан студенттердин 2/5 бөлүгүн (же 41,5%) түзгөн (караңыз: табл.№4). Демек, туруктуу ийгиликтүү окуп жаткан студенттердин үлүшү, изилдөөнүн маалыматы боюнча, 19,4% болуп, жалпы студенттердин 1/5ин гана камтыйт [3].

Студенттердин окуудагы жетишкендиктеринин, ийгиликтеринин өзгөчөлүгү бул анын жаштардын кесиптик жана социалдык жетишкендиктеринин негизин түзгөндүгүндө. Ошондой эле, тескерисинче, сабактардан жетишпегендик жана анын натыйжасындагы билимсиздик жаштардын кийинки турмушундагы кесиптик жана социалдык орточолукка негиз болуп, өлкөбүздүн, жалпы эле коомдун өсүп-өнүгүшүнө терс таасирин тийгизет.

Билим берүү системасында түзүлгөн мындай кырдаалда эмне кылууга болот? Алдыңкы ЖОЖдорго болгон бүтүрүүчүлөрдүн агымын тышкы факторлор аркылуу токтотуу мүмкүн эмес экендиги айдан ачык. Демек, сабактарга жетишпегендик, анын натыйжасындагы билимсиздик жана квалификациялуу адистерди эффективдүү даярдоо көйгөйүн чечүүнүн жолдорун ЖОЖдордун өзүнөн издөө керек.

Студенттердеги билимсиздикке, төмөнкү жетишүүгө, академиялык пассивдүүлүккө каршы мурунтан эле жакшы белгилүү механизмдер, ыкмалар жана каражаттар бар экендиги айтууга болот. Азыр ЖОЖдордогу жумушчу окуу пландарына, программаларына ылайык биринчи курстарда мектепте окулган сабактардын (математика, физика, химия, тил ж.б.) элементтери кайталанган окуу курстары киргизилген. Анткени, аларды канааттандыраарлык деңгээлде билбестен туруп, ЖОЖдо студенттин ийгиликтүү билим алышы мүмкүн эмес. Сабактардан жетишпеген төмөнкү курстун студенттерине жогорку курстарда ийгиликтүү окуп жаткан студенттер, окутуучу-тьютерлер, кураторлор ж.б. бекитип берүүгө болот. Бул ЖОЖдордун ички саясаты менен ишке ашуучу иш-чара. Көпчүлүк ЖОЖдордо кураторлук расмий бекитилген. Мисалы Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде студент менен “жеке окуу траекториясын түзүү боюнча академиялык консультант” каралып, окуу жылында ар бир семестрде студент үчүн кураторго 0,5 сааттан окуу жүгүнө киргизилип, төлөнүп берилет. Академиялык консультант студенттин окуу иштеринин уюштурулушу боюнча жана тарбиялык иштерди биргеликте жүргүзөт.

Мындай ыкмаларды, каржаттарды саноону уланта берүүгө болот. Бирок, алардын эффективдүүлүгүн баалоо татаал, айрыкча, акыркы жылдары академиялык пассивдүү, сабактарга начар даярданган, сабактарды көп калтырган студенттер менен кошумча иштөөгө окутуучуларда физикалык мүмкүнчүлүгү жетишпей жатканы баарыбызга белгилүү. Акыркы жылдары киргизилген окутуунун жаңы технологиялары, окутуучу менен студенттин түздөн-түз, тирүү баарлашуусун кыскартуучу, сабактардан жетишпеген категориядагы студенттердин абалын дагы оордотуп жатат.

Мындай шарттарда студенттердин билимсиздик, академиялык пассивдүүлүк маселелерин чечүү үчүн жаңы ресурстарды издеп табуу зарылдыгы пайда болууда. Натыйжалуулугу айкын, жакшы ойлонуштурулган, жыйынтык берүүчү каражаттарды, ресурстарды табуу чыгармачыл мамилени талап кылат. Ушундай бир ресурс катары, изилдөөнүн натыйжасы көрсөткөндөй, билим берүү процессинин башка катышуучуларынын (жамааттардын) студенттерге болгон ишенимин **(**доверие**),** ошол эле учурда студенттердин да аларга карата ишенимин калыптандыруу болуп саналат [2]. Азырынча өз ара ишенимдин

деңгээли жамааттык да, жеке да деңгээлдерде, тилекке каршы, жогору эмес. Ошол эле учурда андан көп нерселер, айрыкча, студенттердин ийгиликтүү билим алышын стимулдаштыруу сыяктуу, көз каранды.

Студенттердин сабактарга жетишпегендигин, анын натыйжасындагы билимсиздигин жоюу ресурсу катары ишенимди изилдөө билим берүүдөгү негизги методикалык принцип болгон – билим берүүнүн жуптук (эки тараптуулук) принцибин ишке ашырууга мүмкүндүк түзөт. Сөз билим берүү/алуудагы тараптардын коштугу, биримдиги, б.а. студенттер менен окутуучулар жөнүндө болуп жатат. Алардын ортосундагы бири-бирине ишенимдин жоктугунун булагы, көп учурларда, үчүнчү тарап менен, же макаланын башында айтылган билим берүү системасынын экинчи элементинин саясатына байланыштуу. Жемкордукка каршы күрөш лозунгуна жамынуу менен билим берүү процессинин эң маанилүү учуру – студент менен окутуучунун (диада) баарлашуусу – минималдуу деңгээлге түшүрүлдү. А түгүл берген билимин, окутуу ишмердүүлүгүнүн натыйжасын баалоо процесси да сырттан (без контактный) болуп, ишеним ажырымын тереңдетүүдө. Анткени, экзамен/зачет бул студенттерди эле эмес, бул окутуучунун өз ишмердүүлүгүн да баалоо процесси болуп эсептелет, б.а. программанын кайсы темаларына, кайсы суроолорго жооп берүүдө студенттерде маселелер жаралып жаткандыгына карай окутуучу өзүнүн күчтүү, жеткире берген же, тескерисинче, толук түшүндүрө албаган жактарын аныктайт. Ошого жараша ал сабак боюнча окуу программасына, өзүнүн окутуу стратегиясына, методикасына түзөтүүлөрдү, өзгөртүүлөрдү киргизет. Жогорку мектептердеги ишенимдин түрдүү өңүттөрү боюнча студенттердин, окутуучулардын көз караштарын, пикирлерин, баасын салыштырып иликтөө өзүнчө атайын социологиялык изилдөөнү талап кылат. Айта кетүүчү нерсе, биздин россиялык кесиптештер социалдык жамааттарды, анын ичинде билим берүү тармагындагы топторду да, компаративдик изилдөөлөрдө аталган принциптин эффективдүүлүгүн тастыкташкан [2; 5].

Кыргызстандын университеттери үчүн ийгиликтүү билим алууга болгон студенттердин мотивдеринин деңгээлин көтөрүү өтө маанилүү маселе. Аны чечүү студенттердин адамдык капиталынын сапатын жогорулатат, билим ЖОЖдордо алуучулардын сабактарга жетишпегендигин, анын натыйжасындагы билимсиздигин жоюулушуна алып келет. Андан тышкары, бул келечектеги жаш окутуучулардын жана изилдөөчүлөрдүн кадрдык ядросун түзүүгө шарт түзөт. Бирок, жогоруда айтылгандай, Кыргызстандын шартында кыргызстандык студенттердин билим алууга болгон мотивдеринде ишенимдин таасири азырынча изилдене элек.

Тиркемелер.

Таблица 1. Окуу жайлар жана эксперттердин саны

№	Окуу жайлары	Проректорлор	Декандар	Кафедра башчылары	Профессорлор, доценттер
1.	Ж.Баласагын а. КУУ	1	1	2	2
2.	И.Арабаев а. КМУ	1	1	2	2
3.	И.Раззаков а. КТУ	1	1	2	2
4.	ОшМУ	1	1	2	2
5.	Н. Исанов а. ОшТУ	1	1	2	2
6.	А.Мырсабеков а. ОГПИ	1	1	2	2

7.	К.Тыныстанов а. ЫМУ	1	1	2	2
8.	ЖАМУ	1	1	2	2
9.	БатМУ	1	1	2	2
	Баары:	**9**	**9**	**18**	**18**

Таблица 2. Студенттердин билим алууга мотивдери

№	Мотив деңгээли	Көрсөткүч %
1.	Билим алууга жогорку мотивдери байкалгандар	35,2
2.	Окууга болгон мотив төмөн же таптакыр эле жок	29,4
3.	Аракет кылып окуган, бирок сабак калтыргандар	25,9
4.	Илимий иштерге кызыккан, изилдөөлөргө катышкандар	9,2

Таблица 3. Студенттер кездешкен кыйынчылыктар

№	Мотив деңгээли	Көрсөткүч %
1.	Окуу менен байланышкан	38,8
2.	Окууга (студенттик жашоого) көнүү менен байланышкан	33,3
3.	Окутуучулар менен баарлашуу байланышкан	16,7
4.	Теңтуштары менен мамиле түзүүгө баарлашууга	11,2

Таблица 4. ЖОЖдо окуп билим алууга калыптаган мотивдерине жана билим алуу ишмердүүлүгүнө даярдыгына ылайык студенттерди типтүү тайпаларга бөлүштүрүү

№	Мотив деңгээли	Көрсөткүч %
1.	"билим алууну каалайт жана окуй алат"	19,4
2.	"билим алууну каалайт, бирок окуй албайт"	39,1
3.	"окуй алат, бирок окууну каалабайт"	26,6
4.	"окууну каалабайт жана окуй албаган"	14,9

Колдонулган адабияттар:

1. Актуальные проблемы трансформации высшего образования в макрорегионе / под ред. Г. Е. Зборовского. - Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2017.400 с.

2. Зборовский Г. Е., Амбарова П. А. Мечта о «хорошем» образовании: противоречия развития образовательных общностей в российских университетах // Мир России. 2019. - Т. 28. № 2. С. 98-124.

3. "Студенттердин билимге умтулушу жана окуу мотивдери". Социологиялык изилдөөнүн материалдары. 2018-ж.

4. "Студенттердин билим деңгээли жана билим алууга мотивдери". Эксперттик социологиялык изилдөөнүн материалдары. 2019-ж.

5. Резник С. Д. Введение в университет. Как из школьника сделать студента // Поиск. 2019.6 сентября. С. 10-11.

УДК: 316.31.4:338

Молдосанова Г. Б.
К. Карасаев атындагы БМУ
Молдосанова Г.Б.
БГУ им. К. Карасаева
Moldosanova G.B.
K. Karasaev BGU

СОЦИАЛ - ГУМАНИТАРДЫК БИЛИМ БЕРҮҮ КЫЗДАРДЫН ТУРУКТУУ ӨНҮГҮҮ ФАКТОРУ КАТАРЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ДЕВУШЕК
SOCIAL AND HUMANITARIAN EDUCATION AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF GIRLS

Аннотация: Бул макала тарыхый контекстте кыргыз кыздарынын өнүгүүсүндөгү билим берүүнүн ролун талдоого алат, учурда Кыргызстан менен Италиянын азыркы учурдагы кыздардын жашоо-турмушундагы билим берүү ордун салыштырат. Иште окуучулардын социалдык, инсандык жана кесиптик сапаттарын калыптандырууда жана өнүктүрүүдө социалдык-гуманитардык билим берүүнүн маанилүүлүгү белгиленет. Азыркы дүйнөдөгү чакырыктарга жана коркунучтарга каршы турушту бере алган окуучуларды окутуу жана тарбиялоо үчүн дүйнөлүк тенденцияны эске алуу менен социалдык-гуманитардык билимдерди түзүү боюнча сунуштар сунушталат.

Аннотация: Данная статья анализирует роль образования в развитии кыргызских девушек в историческом контексте, сравнивает место образования в жизни современных девушек Кыргызстана и Италии. В работе отмечается также значимость социально-гуманитарного образования в формировании и развитии у учащихся социальных, личностных и профессиональных качеств. Предлагаются рекомендации по созданию социально-гуманитарных знаний с учетом мировых тенденций для обучения и воспитания учащихся, способных противостоять вызовам и угрозам современного мира.

Abstract: This article analyzes the role of education in the development of Kyrgyz girls in a historical context, compares the place of education in the lives of modern girls of Kyrgyzstan and Italy. The paper notes the importance of social and humanitarian education in the formation and development of students social, personal, and professional qualities. Recommendations are offered on the creation of social and humanitarian knowledge, taking into account global trends, for teaching and educating students who are able to withstand the challenges and threats of the modern world.

Негизги сөздөр: социалдык-гуманитардык билим, идеология, туруктуу өнүгүү кызыкчылыгында билим берүү, кыз, Кыргызстан, Италия.

Ключевые слова: социально-гуманитарное образование, идеология, образование в интересах устойчивого развития, девушка, Кыргызстан, Италия.

Keywords: socio-humanitarian education, ideology, education for sustainable development, girl, Kyrgyzstan, Italy.

Кыргызская Республика сегодня находится на пути адаптации к новым условиям жизни в экономической и социальной сферах. Система отечественного образования в условиях адаптации будет играть важнейшую роль, так как именно человеческий капитал и его гибкость будут определять возможность и способность страны успешно развиваться и адаптироваться к меняющимся условиям в будущем [1, с.1].

Образование служит развитию личности, способствует ее самореализации. В то же время образование имеет решающее значение для самого общества, обеспечивая выполнение важнейших задач практического и символического характера.

Система образования является одним из важнейших социальных институтов. С функциональной точки зрения система образования входит в число институциональных структур, обеспечивающих социализацию индивидов. Социализация индивида – это процесс, посредством которого индивиды развивают качества, необходимые для эффективного функционирования общества, в котором они живут. Социализация обеспечивает преемственность культуры, ее передачу из поколения в поколение.

Соответственно истории кыргызского народа, историю системы образования можно разделить на три периода:

- традиционное образование до 1917 г.;
- советское образование с 1917 по 1991 гг.;
- демократическое образование с 1991 г. по настоящее время.

Согласно историческим изменениям в обществе, кыргызская девочка развивалась через образование следующим образом:

- традиционная кыргызская девушка до 1917 г.;
- советская кыргызская девушка с 1917 по 1991 гг.;
- демократическая кыргызская девушка с 1991 г. по настоящее время.

Каждый этап истории народа и система образования способствовали развитию девушек в соответствии с политикой, культурными ценностями, социально-экономическими реалиями того или иного исторического периода и формировали соответствующий социальный образ девушек и женщин. В таблице 1 мы сосредоточились на том, как девочки кыргызского народа воспитывались с помощью образования в разные исторические периоды (см. таблицу 1).

Таблица 1. Образование в Кыргызстане

Исторический период	**Период образования**	**Кого обучали и воспитывали?**	**Вопрос о постановке целей. Зачем, чему учить, воспитывать?**	**Вопрос о содержании образования. Чему учить, воспитывать?**	**Методы и технологии работы преподавателя. Как учить, воспитывать?**

Традицио н-ный Кыргызст ан до 1917 г.	Этно образова ния	Дочь народа	Сохранение кыргызской семьи и народа	Подготовка к взрослой жизни в коллективном обществе, продолжение работы и мудрости старшего поколения	Мировоззрение народа, традиции, ритуалы, верования, обряды, культура, ценности, устное народное творчество
Советский Кыргызст ан с 1917 по 1991 гг.	Советско е светское образова ние	Советский человек	Построение коммунистичес кой страны	Формировать личность, основанную на коммунистиче с-ких взглядах и убеждениях студентов, воспитывать студентов в духе высокой нравственнос ти, советского патриотизма и пролетарског о интернациона -лизма	Советская идеология, светское образование, гендерное равенство в образовании, ликвидация неграмотности
Период независи-мости Кыргызст а-на (с 1991 г. по настоящее время).	Образова ние суверенн ой демократ и-ческой страны	Свободный демократи-ческий гражданин	Создание демократи-ческой Кыргызской Республики и формирование ее свободных и активных граждан	Подготовка нового, высокообразо ван-ного, культурного гражданина Республики, способного иметь четкие ориентиры в эпоху рыночных отношений, умело приспосаблив ающегося к	Демократичес-кие ценности свободы и прав человека с учетом национального самосознания

				ним.	

* Составлена автором

Эта таблица показывает, что образование способствовало развитию девушек в рамках государственной идеологии. Государственная идеология и политика через систему образования формировала то общество, которое сохраняет и защищает целостность общества и государства. Здесь система образования является инструментом реализации государственной, народной и общественной политики. Но это тогда, когда у государства имеется четкая государственная идеология и политика, а также хорошо разработанная система образования.

В последние 30 лет демократический Кыргызстан не смог сформулировать единую государственную идеологию и сильную политику, соответственно система образования не смогла в полной мере удовлетворить вопросы педагогики: Кого учить? Как учить? Чему учить? – тем самым дать направление и методику обучения и воспитания учащихся демократического Кыргызстана, способных противостоять вызовам и угрозам современного мира.

После приобретения независимости Кыргызстан стал участником мировых процессов и подвержен их тенденциям. На национальном уровне Кыргызская Республика выразила свою приверженность Идеологии устойчивого развития ООН. На уровне главы государства создан Национальный совет по устойчивому развитию, принята национальная стратегия устойчивого развития до 2017 г., Программа правительства и План ее реализации. Образование в интересах устойчивого развития находится на переднем крае, поскольку успех движений в этой концептуальной основе будет самым непосредственным образом зависеть от человеческого потенциала, подготовленных кадров на всех уровнях, включая менеджеров, политиков, бизнесменов, ученых, учителей и т.д. [2].

Страна разработала Программу развития образования в Кыргызской Республике на 2021-2040 годы в целях продолжения реализации реформ, заложенных в Стратегии развития образования в Кыргызской Республике на 2012−2020 годы, утвержденной постановлением Правительства Кыргызской Республики № 201 от 23 марта 2012 г., и определяет государственную политику в соответствующей сфере, являясь программным документом.

Программа, ее задачи и индикаторы будут пересматриваться с учетом определения новых индикаторов ЦУР, а также при подготовке соответствующих планов действий, в которых будут изложены механизмы и мероприятия по поддержке достижения долгосрочных целей и стратегических направлений для сектора, наряду с целевыми показателями, затратами и обязанностями по осуществлению мониторинга прогресса [1, с.1].

Таблица 2. Идеи устойчивого развития ООН в Кыргызстане

Исторический период	**Период образования**	**Кого обучали и воспитывали?**	**Вопрос о постановке целей. Зачем, чему учить, воспитывать?**	**Вопрос о содержании образования. Чему учить, воспитывать?**	**Методы и технологии работы преподавателя. Как учить, воспитывать?**
Идеи и цели Устойчивого Развития в Кыргызстане 1991 – 2021	Образование в интересах УР	Личность в интересах УР общества	Устойчивое развитие, направленное на удовлетворение потребностей нынешнего поколения, не ставя под угрозу способность будущих поколений удовлетворять свои потребности.	Эко сознание. Бережное использование природных ресурсов. Формирование личности с системным мировоззрением, критическим, социально и экологически ориентированным мышлением, и активной гражданской позицией.	Внедрение идей и целей УР в образовательные программы, систему, сферы общества, стратегию развития государства, повседневные сферы жизни. Переход от пассивного метода обучения к активному и интерактивному методу обучения [2].

* Составлена автором

ЮНЕСКО разработала концепцию образования в интересах устойчивого развития. Образование и просвещение всегда являлись действенным инструментом изменения стереотипов мышления и поведения, модернизации общества, экономики и государства в целом. И сегодня образованию отводится главная роль в создании перемен, необходимых для достижения устойчивого развития. Очевидно, чтобы эффективно обучать и воспитывать в интересах устойчивого развития, образование должно охватывать физико-биологическую и социально-экономическую составляющую жизни, выявлять и изучать их неразрывную связь и взаимозависимость. Важно интегрировать идеи устойчивости во все изучаемые дисциплины, развивать представления, учащихся об экономических, экологических и социальных факторах, ведущих к стабильному гармоничному развитию или, напротив, к кризису. Цель образования в интересах устойчивого развития – воспитание грамотного человека с активной гражданской позицией, способного критически мыслить, оценивать ситуацию и прогнозировать последствия своей деятельности с точки зрения негативного воздействия на социальное развитие и окружающую среду [3].

В разработке государственной идеологии и политики, системы образования, внедрения идей устойчивого развития роль и место социально-гуманитарного образования

значительная, наряду с естественными и техническими науками. Поскольку именно оно призвано сыграть одну из главных ролей в формировании определенного рода культуры личности, общества, разработать модели позитивно-конструктивной духовности, создать новые методы и технологии, способные обеспечить полноценное функционирование духовной и материальной сфер государства и человека [4].

Основываясь на мнении различных исследователей, социально-гуманитарное образование можно определить, как систему учебных и воспитательных мероприятий, направленных на формирование и развитие у учащихся социальных, личностных и профессиональных качеств. Оно должно базироваться на определенных принципах: носить развивающий характер, формировать ее творческий потенциал; быть системным и целостным; основываться на национальной культуре, философии и идеологии; обладать воспитательными возможностями; иметь практическую направленность. Содержание социально-гуманитарного образования определяется потребностями современного общества и человека [4].

Социально-гуманитарное образование дает знания, имеющие фундаментальный характер и служащие основанием духовного образования личности, также знания о различных аспектах бытия человека и общества. Поэтому значимость социально-гуманитарного образования в формировании идеологии и политики государства значительная. Затем политика государства формирует ту систему образования для обучения и воспитания личностей, способных отвечать вызовам и рискам современного общества.

Таблица 3. Социально-гуманитарное образование и идеология

→	→	→	→	→	→
Социально-гуманитарное образование и наука	Государственная идеология и политика	Система образования	Личностный, духовный, социальный, профессио-нальный рост учащихся	Общество устойчивое к современ-ным вызовам	Снижение социальных рисков и вызовов

* Составлена автором

Таблица 4. Социально-гуманитарное образование и сферы общественной жизни и аспекты жизни человека

Духовная сфера	Политическая сфера	Экономическая сфера
Гендерный аспект	**Человек и общество**	Образование, профессия и карьера
Социальная сфера	Природные ресурсы	Финансовая сфера

* Составлена автором

Кыргызстан – демократическая страна в Центральной Азии, представляющая восточные ценности, с коллективным обществом, социально и экономически нестабильная, высоким уровнем миграции, узкими возможностями для развития женщин. До сих пор существует распространенное мнение, что роль женщины в обществе ограничивается, в основном, семьей и главная задача для девушки – выйти замуж и родить детей. В последнее время набирает силу исламское мировоззрение с его строгими правилами для девочек и

женщин. С другой стороны, кыргызское общество находится на перепутье, и многие девушки требуют хорошего образования, профессиональной реализации и стремятся стать независимыми. Все это создает нестабильную ситуацию, в которой дополнительное влияние может сказаться на развитии системы высшего образования для девочек.

Если сравнить роль образования в жизни девушек других стран, то картина иная. Например, Италия является демократической страной в Западной Европе, ориентированной на образование, профессионализм и широкие социальные возможности для девушек и женщин. Здесь образование является инструментом для саморазвития женщины, реализации ее талантов, восхождения по карьерной и социальной лестнице. Растет число успешных итальянских женщин в различных областях, таких как политика, бизнес, медицина, наука, спорт, для которых образование стало основой успеха.

В последние десятилетия сильно изменились средства коммуникаций и технологий в Кыргызстане, мире. Интернет, смартфоны, компьютеры стали доступны каждому человеку. А с ними открылся доступ к информации, знаниям, образованию всего мира. После пандемии коронавируса и карантинных мер все перешли на преподавание и обучение в онлайн режиме. Появилось очень много разнообразных курсов по всем направлениям в интернете. Стала доступна информация о возможностях обучения в зарубежных вузах, работе в других странах, находясь дома. В связи с этим у девушек и парней появилось больше шансов и возможностей узнать о новых вещах, обучиться новым навыкам, найти перспективы для развития. Если посмотреть на таблицу 5, то можно увидеть, как используют девушки образовательные ресурсы и развиваются в разных сферах жизни. По таблице мы отметили стремление и тенденции к самообразованию учащихся.

Таблица 5. Тенденция развития современных девушек и женщин за счет образовательных ресурсов и самообразования в аспектах жизни

Духовная сила: занимаются духовным развитием, ведут здоровый образ жизни для поиска себя и смысла жизни, принимают религиозный образ и стиль жизни	**Космический поток:** вера в бога, высший разум, повышения осознанности, ощущения энергоинформационные вибрации	**Материальное обустройство:** приобретают движимое и недвижимое имущества
Женская природа: осознают свои женскую силу, как ресурс для лидерства в жизни	**ДЕВУШКА** **Высшее Я:** осознают необходимость раскрытия дара, миссии, предназначения в жизни	**Карьерный рост:** получают и продолжают образование, строят карьеру, в стране и за рубежом; создают стартапы, бизнес-проекты, творчество
Социальный статус: занимают лидирующие позиции в науке, спорте, бизнесе, культуре; влияют на массы людей	**Природа:** становятся экоактивистами, раскрывают экосознание, вырабатывают экопозиции, усиливают связь с природой	**Финансовое обеспечение:** создают собственные источники дохода
Родовая сила: финансово и материально помогают родителям и родственникам	**Семья:** осознанно заводят семью и детей	**Партнеры:** создают деловые связи с единомышленниками

* Составлена автором

В современное время развитие коммуникационных технологий и интернета создают условия девушкам и женщинам получать образование самостоятельно, исходя из личных потребностей и интересов, т.е. вне государственной идеологии, политики, общественного мнения, образовательной системы. Преимущество отсутствия государственной политики в области образования в том, что учащиеся сами выбирают направления обучения по личному запросу и душевному стремлению. Недостаток в том, что государственная система дает только профессиональное образование, которое недостаточно для саморазвития девушек в современном мире. Есть ли угроза для кыргызского общества в целом от такой самостоятельности учащихся? Вопрос остается открытым. Преимущество в том, что девушки сами самостоятельно выбирают направления обучения, расширяют кругозор, занимаются творчеством, познают мир. Здесь появляется вопрос – подвергаются ли они какому-либо негативному влиянию? Несет ли такое влияние какие-либо угрозы и риски сознанию и идентичности девушек? Вопрос остается открытым и требует дополнительных исследований.

Сегодня, в процессе глобализации, миграции, социальной напряженности, образование и профессия для девочек являются основным путем развития в жизни. В последнее время все больше и больше девочек стремятся получить специализированное и высшее образование. Стремительное развитие возможностей для активного участия женщин в жизни общества открывает новые возможности для самореализации в бизнесе, семье и личной жизни. Речь идет не только о получении диплома, но и о различных курсах и стажировках. Наука последовательно демонстрирует, что образование и расширение прав и возможностей девочек могут разорвать порочный круг нищеты, который передается из поколения в поколение. Если девушка образованна, ее доход значительно увеличивается. Соответственно, чем больше девушек с образованием, тем выше ВВП страны. Образование также помогает замедлить рост населения, детскую смертность и распространение СПИДа. Поэтому образование является ключом к устойчивому развитию общества.

Следовательно, государству посредством социально-гуманитарного образования необходимо выработать концепцию образования для развития учащихся, исходя из потребностей человека, национальных интересов, социально-экономической дифференциации, глобализации [4], технологий, мировых тенденций для самосохранения общества и государства. Именно социально-гуманитарное образование дает знания о мире, природе, человеке, обществе.

Таблица 6. Социально-гуманитарное образование и вызовы общества

Развитие технологий, цифровизация коммуникационных связей	Смена эпохи, энергетических вибраций	Мировые тенденции: глобализация, идеи УР
Концепция образования	**Социально-гуманитарное образование**	Идеология и политика государства
Национальные интересы и идентичность, целостность государства, сохранение	Потребности человека	Вызовам и угрозы общества: демография, социально-экономическая

языка, культуры, истории		дифференциация

* Составлена автором

Список цитируемых источников:

1. Программа развития образования в Кыргызской Республике на 2021-2040 годы. Приложение 1. Министерство образования и науки Кыргызской Республики.

2. Образование для устойчивого развития, Кыргызстан. – Бишкек, 2016.

3. Азизов А.А., Акиншина Н.Г. Образование в интересах устойчивого развития. Учебно-методическое пособие. – Ташкент, 2009.

4. Куиш А. Социально-гуманитарное образование в высшей школе. – №4. 194. Апрель, 2019. Наука и инновации. [Электронный ресурс]. URL –https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-gumanitarnoe-obrazovanie-v-vysshey-shkole/viewer.

УДК 323.2

Тургунбаева А. М.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Тургунбаева А. М.
КНУ им. Ж. Баласагына
Turgunbaeva A.M.
KNU J. Balasagyn

КЫРГЫЗСТАНДЫН ЖАШТАРЫНЫН 2005-2010-ЖЫЛДАРДАГЫ САЯСИЙ ПРОЦЕССТЕРГЕ ФОРМАЛДУУ ЭМЕС КАТЫШУУСУ
НЕФОРМАЛЬНОЕ УЧАСТИЕ МОЛОДЕЖИ КЫРГЫЗСТАНА В ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ 2005-2010 ГОДОВ
INFORMAL PARTICIPATION OF THE YOUTH OF KYRGYZSTAN IN THE POLITICAL PROCESSES OF 2005-2010

Аннотация: Макала Кыргызстандын жаштарынын 2005-2010-жылдардагы саясий процесстерге формалдуу эмес катышуусун талдоого арналган. Изилденип жаткан мезгилде Кыргызстандын жаштарынын абалы негизинен көйгөйлүү болгон. Кыргызстанда формалдуу эмес жаштар кыймылдарынын түзүлүшү мамлекеттин колдоосуз болгон. Өлкөнүн жаштары бейформал топторго уюшулган. 2010-жылдагы окуялардан кийин өлкөдө 200гө жакын жаңы жаштар кыймылдары жана саясий партиялар пайда болду. Мындай структуралардын дээрлик бардыгынын максаты катары өлкөнүн өкмөтүнө катышуу жарыяланган. Жаштар, тилекке каршы, ички саясий кайра куруларда кандайдыр бир ийгиликтерге жетишип, башка бир катар кыйынчылыктарды башынан өткөрүүдө. Эң курч көйгөйлөрдүн бири жумушсуздук, анын бардык натыйжалары. Бул макаланын максаты 2010-жылдагы окуялардан кийин өлкөбүздүн жаш муундарынын коомдук-саясий көйгөйлөрдү чечүүгө катышуусунун формалдуу эмес формаларын жана ыкмаларын талдоо болгон. Кыргызстандын жаштары мамлекеттин саясий системасын кайра куруунун активдүү катышуучусу катары жарандык жана саясий жактан өнүгүүнү улантууда. Жүргүзүлгөн изилдөөлөр узак мөөнөттүү келечекте мамлекеттик жаштар саясатын калыптандырууда жаштардын бардык коомдук-саясий

керектөөлөрүн эске алуу менен комплекстүү мамиле жасоонун зарылдыгы жөнүндө тыянак чыгарууга алып келди.

Аннотация: Статья посвящена анализу неформального участия молодежи Кыргызстана в политических процессах 2005-2010 годов. Положение молодежи Кыргызстана в исследуемый период носило преимущественно проблемный характер. Становление неформальных молодежных движений Кыргызстана прошло без поддержки государства. Молодежь страны организовывалась в неформальные группы самостоятельно. После событий 2010 года в стране появилось около 200 новых молодежных движений и политических партий. В качестве цели практически у каждой такой структуры было заявлено участие в управлении страной. Добившись определенных успехов во внутриполитических трансформациях, молодежь, к сожалению, продолжает испытывать ряд других трудностей. Одной из самых острых проблем остается безработица со всеми вытекающими её последствиями. Целью данной статьи стал анализ неформальных форм и методов участия молодого поколения нашей страны в решении социально-политических проблем после событий 2010 года. Молодежь Кыргызстана, как активный участник трансформации политической системы государства продолжает развиваться граждански и политически. Проведенное исследование подводит к выводу о необходимости комплексного подхода в формировании государственной молодежной политики на долгосрочную перспективу с учетом всех социально-политических нужд молодежи.

Annotation: The article is devoted to the analysis of the informal participation of the youth of Kyrgyzstan in the political processes of 2005-2010. The situation of the youth of Kyrgyzstan in the period under study was predominantly problematic. The formation of informal youth movements in Kyrgyzstan took place without the support of the state. The country's youth organized itself into informal groups. After the events of 2010, about 200 new youth movements and political parties appeared in the country. Participation in the government of the country was declared as the goal of almost every such structure. Having achieved some success in internal political transformations, the youth, unfortunately, continues to experience a number of other difficulties. One of the most acute problems is unemployment, with all its ensuing consequences. The purpose of this article was to analyze the informal forms and methods of participation of the young generation of our country in solving socio-political problems after the events of 2010. The youth of Kyrgyzstan, as an active participant in the transformation of the political system of the state, continues to develop civilly and politically. The conducted research led to the conclusion about the need for an integrated approach in the formation of the state youth policy in the long term, taking into account all the socio-political needs of young people.

Негизги сөздөр: жаштар; жаштар саясаты; расмий эмес кыймылдар; коомдук кыймылдар; формалдуу эмес жаштар топтору.

Ключевые слова: молодежь; молодежная политика; неформальные движения; общественные движения; неформальные группы молодежи.

Keywords: young people; youth policy; informal movements; social movements; informal youth groups.

Сегодня во всем мире все больше внимания уделяется молодежи, ее потребностям и тревогам. 17 декабря 1999 года Генеральной Ассамблеей ООН по предложению Всемирной конференции министров по делам молодежи, состоявшейся в Лиссабоне 8-12 августа 1998 года был установлен Международный день молодежи (International Youth Day). Первый раз День молодежи праздновался 12 августа 2000 года. В Кыргызстане по инициативе

Молодежного корпуса развития (МКР) Постановлением Правительства Кыргызской Республики от 14 января 2002 года № 15, принимая во внимание возрастающую роль молодого поколения в реализации демократического курса Кыргызской Республики и в целях дальнейшего развития молодежной политики Днем молодежи Кыргызстана была установлена дата 10 ноября. День молодежи Кыргызстана пока не празднуется широко и повсеместно, однако, само молодое поколение нашей страны все громче и настойчивее заявляет о своих правах и чаяниях на всех доступных ему социальных площадках.

После апрельских событий 2010 года молодежные организации выступили с критикой в адрес Временного Правительства. Своё недовольство они обосновали тем, что именно молодежь сыграла главную роль в свержении прежней власти, подавляющее большинство жертв кровавого разгона митингующих на площади Ала-Тоо были молодыми людьми. Активисты хотели, чтобы новая власть не забыла прошлое, не повторила ошибки своих предшественников и воспитывала достойную замену себе, привлекая в свои ряды образованных, активных молодых кадров, а не своих родственников и знакомых. Одним словом, молодежь требовала перераспределение власти. Главным ответом Временного Правительства стало создание Министерства по делам молодежи, а Государственная кадровая служба при Временном Правительстве совместно с Академией Управления при Президенте Кыргызской Республики организовала краткосрочные четырехмесячные курсы месячные курсы подготовки госслужащих из числа молодых людей. На эти цели из бюджета были выделены 16 млн. сомов.

По данным Института стратегического анализа и прогноза (ИСАП), опубликованные в 2012 году, все существующие в нашей стране молодежные движения можно условно разделить на следующие категории:

- Движения по профессиональным интересам;
- Молодежные политические движения;
- Информационно-коммуникационные объединения;
- Благотворительные движения;
- Религиозные объединения;
- Спортивные объединения;
- Научные сообщества молодежи;
- Учебные заведения;
- Клубы по интересам и творческие объединения молодежи;
- Криминальные молодежные объединения.

Молодежные политические движения. Помимо проведенного нами выше анализа молодежных политических движений, ИСАП в своем исследовании дает оценку активности в регионах молодежных крыльев политических партий и выделяет среди прочих партий социального толка молодежные крылья партий «Ак-Шумкар» и «Ата-Журт», следующим по активности в регионах идет молодежное крыло правящей СДПК. Среди либеральных партий в регионах наиболее активны новая партия «За жизнь без барьеров» и молодежное крыло партии «Мурас». Среди левых и ультралевых партий, с элементами центризма и либерализма, наиболее заметны партии «Эркин Эл», «Улуттар Биримдиги», а также молодежное движение, зарегистрированное в форме ОО «Кыргызстан Жаштар Кенеши». Деятельность этих объединений направлена на возрастную категорию от 18 до 28 лет, обладающую избирательным правом [1].

Социал-националистические молодежные движения. Самым заметным политическим движением подобного рода по оценкам экспертов, является молодежное движение «Кыргызстан Жаштар Кенеши» [2]. Это движение зародилось в Нарынской области в 2005 году и в начале своего существования была неким дебатным клубом молодых активистов, выступающих с требованиями борьбы с коррупцией, несправедливым распределением прибыли в горнодобывающей промышленности. Традиционной целью протестных акций «Кыргызстан Жаштар Кенеши» является золоторудное предприятие «Кумтор». Следует отметить, что, несмотря на активное участие данного движения в политических процессах 2010 года, оно воздержалось от официальной регистрации как политической партии.

Со временем идеология движения была смещена в сторону национализма, а методы борьбы стали носить более радикальный характер. Среди наиболее громких акций с участием лидеров и активных членов этого движения можно назвать следующие:

- Сопротивление строительству биологической лаборатории в городе Бишкек;
- Экологические протесты против развития горнодобывающей отрасли;
- Участие в подготовке и проведении референдума и парламентских выборов 2010 года, лидеры и активные члены движения работали начальниками и заместителями начальников предвыборных штабов партий «Ата-Мекен» и «СДПК»;
- Кампания протеста против гражданина Турции, менеджера супермаркета «Бэта Сторс», избившего гражданку Кыргызстана;
- Участие в мероприятиях партии Азимбека Бекназарова по сооружению мемориала жертвам 1916 года, а также активное освещение собственной позиции относительно требований к признания Россией факта геноцида кыргызского народа в 1916 году и др.

Данное молодежное движение имело широкое представительство во всех регионах страны, однако, после произошедшего раскола вследствие несовпадения позиций по вопросам финансирования движения, от «Кыргызстан Жаштар Кенеши» откололась политическая партия «Эркин Эл», а также мелкие региональные ячейки на юге, вошедшие в состав партии экс-мэра города Ош М.Мырзакматова «Уллуттар Биримдиги и партию экс-губернатора Джалал-Абадской области Б.Торобаева «Онугуу», которые впоследствии объединились [3].

Сегодня «Кыргызстан Жаштар Кенеши» имеет широкое распространение в Нарынской и Исск-Кульской областях, депутатские мандаты в местных кенешах (от 4 до 8 мандатов), базу стронников и активистов в Баткенской, Ошской и Джалал-Абадской областях. Заметно расширение базы в г.Бишкек [2].

Следует признать, что лидеры движения, стоявшие у его истоков – Адиль Назаров, Алмазбек Джазыбаев, Мавлян Аскарбеков, Жениш Молдокматов – люди хорошо образованные, харизматичные, хорошо владеющие риторикой и умеющие держать себя на публике.

Идеологическая платформа «Кыргызстан Жаштар Кенеши» еще не определилась окончательно. Как отмечают эксперты: «Хотя, полного идеологического согласия внутри лидерской группы движения не существует до сих пор, но, тем не менее, социал-национализм является основой для привлечения сторонников и укрепления своих позиций в регионах…Лидеры движения ассоциируют себя с ультраправыми, хотя по убеждениям и идеологической платформе являются в большей степени ультралевыми» [2].

Формы работы молодежного движения «Кыргызстан Жаштар Кенеши» в регионах и в столице несколько разнятся. Если в отдаленных регионах «…протесты носят черты традиционализма, организовываются всадниками на лошадях, с традиционной риторикой…», то в Бишкеке они «носят политико-правовой характер, выражаются в пресс-конференциях, заявлениях, митингах и иных демонстрациях протеста» [2].

В то же время, у правоохранительных органов есть сведения о том, что члены данного молодежного движения. Так, согласно опубликованным данным: «…протесты против несправедливости судебной системы носят насильственный характер. Члены движения запугивают и шантажируют судей, требуя принять решение, соответствующее их пониманию действительности и справедливости. Необходимо отметить, что движение основывается не на огульных суждениях, а располагает хорошими юристами, которые дают предварительные консультации перед началом судебных разбирательств. Показательным является дело о предпринимателе, не желавшем выплачивать компенсацию девушке, пострадавшей на производстве в г. Кант. Вмешательство членов движения решило вопрос в пользу девушки в апелляционном порядке. Также широкий резонанс имело осуждение гражданина Турции, который избил гражданку Кыргызстана в супермаркете «Бэта Сторс». Появление членов движения «Кыргызстан Жаштар Кенеши» на суде по делу блогера В. Фарафонова, обвиненного в пропаганде разжигания межнациональной розни, показало реальный страх судей, адвокатов и других активистов гражданского общества перед членами движения. Исследователям известно от первоисточника, что лидер движения не собирался предпринимать никаких насильственных действий. От судьи, адвокатов и общественных защитников известно, что никаких попыток вступить с ними в речевой контакт он не предпринимал. Факт его появления спровоцировал защитников Фарафонова и адвокатов разразиться экстренными заявлениями в СМИ о вмешательстве националистов и просьбами о защите, а судье прокомментировать вопросы независимости судебной системы. То есть, исходя из фактов, можно утверждать, что движение имеет несколько большую силу, нежели за ним признает существующая политическая элита. Такого влияния на суд без обладания административным ресурсом пока еще не демонстрировало ни одно движение в Кыргызстане» [2].

Таким образом можно сказать, что молодежное движение «Кыргызстан Жаштар Кенеши» имеет двойственный характер: с одной стороны оно организует акции в рамках законодательства КР, с другой – стремиться проводить акции насильственного характера с широким общественным резонансом, а потом берет на себя ответственность по типу террористических организаций. Эта двойственность и неустойчивость во взглядах и действиях может таить в себе опасность, так как потенциально ведет к неразборчивости методов.

Религиозные объединения. Фактические данные о количестве действующих в нашей стране религиозных объединений, предоставляемые официальными структурами сильно разнятся, что в какой-то мере затрудняет задачу исследователя. Однако, принимая во внимание тот факт, что предмет нашего анализа не сами религиозные организации, а их влияние на молодежь, считаем возможным ограничиться общей статистикой в данной вопросе.

Итак, по данным Министерства юстиции КР, в стране действует 339 религиозных организаций различных направлений, течений и толков [4]. В то же время, по данным НИСИ КР, в Кыргызской Республике осуществляют деятельность свыше 1913 исламских

организаций [1]. Кроме того известно, что в нашей стране существуют и христианские, и прочие протестантские религиозные организации, а также тоталитарные секты и экстремистские религиозные организации [5].

Как признавал в 2012 году официальный представитель государства, Директор Государственной комиссии по делам религий Абдилатиф Жумабаев: «…Мы не можем контролировать все сектантские движения в силу ограниченных возможностей – по всей республике у нас 25 сотрудников, из них только 5 человек работают в южном отделении.

Поэтому точных статистических данных по количеству сект, которые подпольно осуществляют свою деятельность на территории Кыргызстана, нет…Но можно сказать, что у нас функционируют такие деструктивные и тоталитарные сектантские движения, как Международное общество сознания Кришны (кришнаиты), Церковь Иисуса Христа Святых последних дней (мормоны), культ Шри Чинмоя, культ Долнара Ханнонг, культ Фалуньгун, культ Ауробиндо Гхоша, Белое братство, секта сатанистов, «Церковь объединения» (секта Муна), иеговисты-ильинцы и другие.

Подобные общества открывают какие-то общественные фонды, образовательные учреждения, которые проходят учетную регистрацию в Министерстве юстиции, но не у нас. А потом к нам поступают заявления о том, что в каких-либо офисах проводят религиозные ритуалы, читают молитвы, что противоречит закону «О свободе вероисповедания» [6].

Как уже отмечалось выше, сама приверженность молодежи различным религиозным ценностям и взглядам не может служить основанием для тревоги со стороны общества и государства, тревогу и озабоченность вызывают условия этих религиозных организаций и сект, требующих от своих приверженцев исключить участие молодежи в иных видах социальной деятельности, не говоря уже о подрывной деятельности религиозных организаций экстремистского толка.

Криминальные молодежные объединения. Специалисты утверждают, что криминальные структуры, так же, как и политические партии, создали в Кыргызстане свои «молодежные крылья» [1].

Очевидно, во-первых, это объясняется фактами имевшего место сращивания криминалитета с властью, что особенно явственно проявлялось в ходе двух народных восстаний 2005 и 2010 годов. Во-вторых, объяснение этому явлению, на наш взгляд, следует искать в социальной структуре нашего общества в период его трансформации.

Криминализация общества и молодежи не могут не вызывать опасений, особенно в тех странах, которые уже имели опыт попыток криминалитета войти во власть на легитимных основаниях. Особенно показателен в данном контексте пример криминальных авторитетов, братьев Акматбаевых, один из которых, Тынычбек, был депутатом ЖК, был убит во время посещения бунтующей колонии строго режима в с. Молдовановка в 2005 году, а второй, Рыспек, выиграл выборы и мог стать депутатом на вполне законных основаниях, если бы не был убит в мае 2006. Оба погибших были относительно молодыми людьми, имели целую мини-армию молодых сторонников. Силу и способности сторонников Акматбаевых видела вся страна, когда ими были организованных митинги протеста на Старой площади у стен Жогорку Кенеша. Также страна видела, что по требованию митингующих на разговор с ними вышли действующие депутаты, государственные чиновники, крупные милицейские чины. Такие наглядные примеры не проходят бесследно для молодого поколения, склонного романтизировать образ криминальных авторитетов, придавая им черты неких робин гудов. Поэтому ответственные государственные структуры

при полной поддержке всех здоровых сил общества должны не допустить повторения тех событий, а также пресекать попытки сращивания криминалитета с политикой.

По данным исследователя Сыргабаева С. [7], накануне апрельских событий в стране стихийно возникло от 100 до 200 молодежных организаций. Большинство из них было представлено в Бишкеке и Чуйской области, что объяснимо тем обстоятельством, что политическая жизнь, а следовательно – и политическая активность сосредоточена в столице и близлежащих регионах. В этом сказывается и фактор наличия коммуникаций, и их качество и количество, а также фактор сосредоточения большинства социально активных людей в столице из-за социально-экономических проблем.

Как известно, сложившаяся в нашей стране практика чрезмерной концентрации власти в столице привела к тому, что политические партии имеют слабое представительство на местном уровне. По-настоящему работа в регионах начинается лишь в предвыборный период. Поэтому не удивительно, что молодежные организации действуют по подобию своих старших товарищей и не выходят за рамки привычных стереотипов, что на наш взгляд, может быть серьезным просчетом в тактике и стратегии партийного строительства.

Тем не менее, учитывая относительную малочисленность нашего населения, а также высокую степень политизированности народа накануне и в период политических кризисов, можно с уверенностью говорить о том, что информация в регионы идет не только через СМИ, но и посредством личных контактов. Поэтому о положении дел в столице, о настроениях населения и молодежи в критические моменты нашей истории знают и на местах, даже в самых отделенных регионах, и за пределами нашей страны.

Современные информационные технологии, которые успешно освоила молодежь, позволяет распространять информацию в считанные секунды. Поэтому наша диаспора за рубежом, наши трудовые мигранты, уехавшие на заработки в Россию и Казахстан были осведомлены о реальном положении дел на Родине и принимали живое и активное участие в общественном дискурсе, развернувшемся в интерне-пространстве. Совсем скоро, а быть может и учтя уроки наших событий, PR-технологи США применят этот фактор интернет-мобильности молодежи в подготовке и проведении переворота в Египте, что получит неофициальное название «Твитер-революции».

События апреля и июня 2010 года вновь всколыхнули молодежное движение страны. Помня уроки 2005 года, молодежь решила активнее участвовать не только в свержении антинародного режима, но и последующей реформе государственных институтов. Молодое поколение уже более четче, нежели 5 лет назад формулировало свои цели, а именно – участвовать в управлении страной и процессе принятия решений.

Главным разочарованием молодежи от результатов мартовской революции 2005 года стало повторение истории с семейно-клановым правлением, коррумпированностью высших эшелонов власти, разбазариванием природных ресурсов и земли Кыргызстана. Поэтому молодежные организации пошли путем создания платформы для продвижения во власть своих представителей, свободных от клановых связей и незапятнанных коррупционными скандалами.

Положение современной молодежи Кыргызстана носит преимущественно проблемный характер. Однако, исследование показало, что молодежь не является тотально дезорганизованной силой, уровень ее маргинализации – скорее средний. Добившись определенных успехов на политической арене, молодежь, к сожалению, продолжает

испытывать ряд других трудностей. Одной из самых острых проблем остается безработица со всеми вытекающими её последствиями.

Становление молодежных организаций и движений Кыргызстана прошло без поддержки государства. Молодежь само организовалась самостоятельно. После событий 2010 года в стране появилось около 200 новых молодежных движений и политических партий. В качестве цели практически у каждой заявлено участие в управлении страной. Кто-то продолжал быть оружием в чужих руках, другие же стремились действовать независимо от влиятельных политических сил. Такие партии как Молодежное движение «7 апреля», «Мекен ынтымагы», «Айкол эл» и др. участвовали в парламентских выборах 2010 года. И хотя они не смогли преодолеть 5 процентный барьер от общего числа избирателей, но сумели показать, что молодежь может быть самостоятельной политической силой.

Дальнейшее участие молодежи в процессе демократизации страны проходит в виде самых разнообразных молодежных движений и практик. Зачастую процесс политического участия молодежи в жизни страны носит протестный характер, сегодня существует немало религиозно и националистически настроенных групп и организаций, особенно в регионах. Однако, на наш взгляд, следует признать, что основной угрозой следует признать не религиозные или националистически настроенные группы, а недостатки и просчеты государственной молодежной политики.

Сегодня Кыргызстан нуждается в систематической и правомерной молодежной политике, основанной на нормах единства и партнерства. В противном случае страна может лишиться большей части своей молодежи. И в будущей перспективе отток зрелой, образованной молодежи может угрожать национальной безопасности страны. Через лет 15-20 страна может столкнуться с острой нехваткой квалифицированных кадров. Недостатки государственной молодежной политики, на наш взгляд, вызваны:

- отсутствием четкой стратегии развития взаимодействия государства и молодежи;
- отсутствием понимания со стороны государства многообразия форм организации молодежи, и, как следствие, -
- использованием неэффективных рычагов контроля и участия государства в процессе развития молодежи.

Государство должно разработать комплексную программу и стратегию молодежной политики. Сегодня среди молодежи Кыргызстана наблюдается серьезный дефицит доверия к государству и если в связи с этим ничего не предпринимать, это чревато негативными последствиями. Ведь молодежь всегда была и остается главным объектом манипуляций в руках деструктивных сил, запрещенных религиозных организаций и представителей преступного мира с целью, которых является усиление дестабилизации ситуации в стране. В будущем, чтобы не допустить очередных беспорядков, необходимо проводить целенаправленную работу со всеми лидерами и членами молодежных организаций. Если государство, общество в целом в кратчайшие сроки не определится с последовательной политикой относительно молодого поколения, то оно будет представлять постоянный фактор риска для самого общества, поскольку уже ясно, что без внимания государства выросло целое поколение, которое попало и продолжает попадать под влияние различных структур и идеологий.

Список цитируемых источников:

1. Обзор существующих в Кыргызстане молодежных практик / Время Востока (East Time). [Электронный ресурс]: http://www.easttime.ru/analytics/kyrgyzstan/obzor-sushchestvuyushchikh-v-kyrgyzstane-molodezhnykh-dvizhenii-i-praktik/4461
2. Молодежь Кыргызстана в политической жизни страны /Время Востока (East Time).[Электронный ресурс]: http://www.easttime.ru/analitics/kyrgyzstan/2013/05/28/molodezh-kyrgyzstana-v-politicheskoi-zhizni-strany
3. Партии «Улуттар Биримдиги» и «Онугуу» объединились. [Электронный ресурс]: http://catoday.org/centrasia/kgru/11786-partii-uluttar-birimdigi-i-onuguu-obedenilis.html
4. Официальный сайт Министерства финансов КР. [Электронный ресурс]: http://minjust.gov.kg/
5. «Хизб-ут-Тахрир», «Жайшуль Махди», «Ахмадия» – Авт.
6. Мамонтова Д. Абдилатиф Жумабаев о сектах, радикальных исламистах и конфликтах в муфтияте. [Электронный ресурс]: http://www.knews.kg/ru/society/18058
7. Сыргыбаев С. Социально-политические ориентации современной кыргызской молодежи: 22.00.04. Автореф…дисс.канд.социол.наук. [Текст]. Бишкек,2010. – С.16.

УДК 341.811.37 / 94

Токоева Н. Б
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Токоева Н. Б.
КНУ имени Ж. Баласагына
Tokoeva N. B
KNU J. Balasagyn

КАЙРЫЛМАНДАРДЫН СОЦИАЛДЫК АДАПТАЦИЯЛАНЫШЫНЫН АСПЕКТИЛЕРИ
АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ РЕПАТРИАНТОВ
ASPECTS OF SOCIAL ADAPTATION OF REPATRIATES

Аннотация: Макалада Кыргызстандын өнүгүү шартында кайрылмандардын адаптаци яланышы жана алардын социалдык - психологиялык адаптацияланышы каралган. Мамлекеттик деңгээлдеги укуктук-ченемдик документтер, жарандарды интеграциялоо, жалпы улуттук адаптациялоо программалары жөнүндө маалыматтар талдоого алынган.

Аннотация: В статье рассматривается адаптация кайрылманов в условиях развития Кыргызстана и их социально - психологическая адаптация. Были проанализированы нормативно-правовые документы государственного уровня, информация об интеграции граждан, общенациональные программы адаптации.

Annotation: The article discusses the adaptation of the kairylmans in the conditions of the development of Kyrgyzstan and their socio - psychological adaptation. Regulatory and legal documents of the state level, information on the integration of citizens, national adaptation programs were analyzed.

Негизги сөздөр: кайрылман, адаптация, этнос, миграция, улут, этникалык кыргыздар, жаран, демография.

Ключевые слова: кайрылман, адаптация, этнос, миграция, нация, этнические кыргызы, гражданин, демография, этнические кыргызы, граждане, демография.

Keywords: kairylman, adaptation, ethnos, migration, nation, ethnic kyrgyz, citizen, demography.

Кайрылмандарга байланыштуу суроолор ар дайым актуалдуу бойдон кала берет. Бул проблеманы терең түшүнүү үчүн Кыргыз Республикасындагы миграция маселесин терең изилдөө аркылуу түшүнүүгө болот. Миграциялык саясаттын маанилүү аспектилеринин бири болуп дүйнөдөгү процесстерди ийгиликтүү жөнгө салуу коомдун туруктуу жана жигердүү өнүгүшүнө таасирин тийгизет. Чет өлкөлөрдөн этностук кыргыздардын көчүп келүү процесси токтой элек жана көчүп келгендердин саны туруктуу түрдө көбөйүү тенденциясына ээ. Кайрылмандар көп учурда – Кытай, Афганистан, Туркия, Өзбекстан, Тажикистан мамлекеттеринен көчүп келишет.

Бирок көчүп келүү уюшулган түрдө болбой, көбүнчө чаржайыт мүнөзгө ээ. Көпчүлүк учурда этностук кыргыздар Кыргыз Республикасына мурдагы жарандыгынан чыгуу сыяктуу чечилбеген маселелер менен келишүүдө. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик чек арасынан өтүү жана каттоого туруу тартиптерин бузуу менен этностук кыргыздар түз эле республиканын аймагына келүүнүн белгиленген эрежелерин бузуп Кыргыз Республикасына келип жатышкан адамдардын категориясына айланышат. Ушунун кесепетинен көптөгөн этностук кыргыздар Кыргыз Республикасынын аймагында легалдуу статустары жок, Кыргыз Республикасынын жарандыгын алууда жана жергиликтүү коомдоштукка интеграцияланууда кыйынчылыктарга дуушар болушат. Этникалык кыргыздардын тарыхый мекенине кайрылып келүүсү этнодемографиялык маанилүү багыттардын бири болуп саналат. Мамлекеттик деңгээлде укуктук-ченемдик документтердин тизмеси жаңы жарандарды интеграциялоо, жалпы улуттук адаптациялоо программалары иштелип чыкт [1, 1-2 бб]. Анда, Кыргыз Республикасына көчүп келүүчү этностук кыргыздарга жана кайрылмандарга көмөк көрсөтүү боюнча 2017-2022-жылдарга Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн "Кайрылман" программасы (мындан ары - Программа) "Кыргыз Республикасына көчүп келүүчү этникалык кыргыздарга берилүүчү мамлекеттик кепилдиктер жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамына ылайык иштелип чыкты жана этностук кыргыздардын Кыргыз Республикасына көчүп келүү процессин тартипке келтирүүгө багытталат. Программа Кыргыз Республикасынын аймагына этностук кыргыздарды кабыл алуу жана легалдаштыруу шарттарын түзүү боюнча мамлекеттик миграциялык саясатты жүзөгө ашыруунун негизги чараларын аныктайт.

Этностук кыргыздардын өз ыктыяры менен Кыргыз Республикасына көчүп келүүлөрү эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарында башталган. Кыргыз Республикасы эгемендүүлүккө ээ болгон күндөн тартып бүгүнкү күнгө чейин Кыргыз Республикасынын жарандыгын 43 миңден ашуун этностук кыргыз алган. Программаны жүзөгө ашыруу этностук кыргыздардын Кыргыз Республикасына көчүп келүү процессин тартипке келтирүүнү, жөнөкөй каттоонун тартибин, жарандыкты алуунун жана документтештирүүнүн, ошондой эле алардын жергиликтүү коомдоштукка социалдык-экономикалык адаптациясы үчүн шарттарды түзүүнү болжолдойт.

Ал эми, массалык маалымат каражаттарында берилген жана Тажикстандык кыргыздар жөнүндөгү айрым эмгектердин, ошондой эле өз изилдөөмдүн жыйынтыгына караганда,

Тажикстандык этностук кыргыздар Кыргызстанга төмөнкү негизги себептерден улам көчүп келишкен:

1. Тажикстандагы 1993 (5-май) –1997 (27 июнь) - жылдардагы жарандык согуш мезгилинде “качкын” катары;

2. Тажикстандагы оор социалдык-экономикалык абал жана жумушсуздуктун айынан “мигрант” катары (убактылуу келип иштеп, кайра Тажикстанга кайтып турушкан);

3. Жергиликтүү чиновниктердин кысымы жана Тажикстандагы тажиктештирүү жараянынын натыйжасында “кайрылман” катары.

"Кыргыз Республикасына көчүп келүүчү этникалык кыргыздарга берилүүчү мамлекеттик кепилдиктер жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык, 2010-жылдын аягынан тартып миграция жаатындагы ыйгарым укуктуу орган тарабынан кайрылман статусу ыйгарылат жана кайрылман ырастамасы берилет. Кайрылман статусунун негизги маңызы этностук кыргыздарга Кыргыз Республикасынын жарандыгын алганга чейин убактылуу легалдуу статус берүү болуп саналат. Бул алардын каттоо жана эсебин алуу боюнча негизги милдеттерин чечүүгө жардам берет, ошондой эле ишке орношуу, билим алуу жана эркин жер которуу укугун, мектепке чейинки, мектептик, баштапкы, орто жана жогорку кесиптик билим алуу, пенсия жана жөлөкпул төлөп берүү, медициналык зарыл жардам алуу, даректүү жардам берүү ж.б. укуктарын ишке ашырууну кепилдейт. Алсак, 2010-жылдан тартып 2016-жылдын август айына чейин Кыргыз Республикасынын аймагына көчүп келишкен 11 миңге жакын этностук кыргыз кайрылман деп таанылган.

Этностук кыргыздар, кайрылмандар жөнөкөйлөшкөн тартипте жарандык алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ, ошону менен катар, аларды Кыргыз Республикасынын жарандыгына кабыл алуу башка мамлекеттин жарандыгынан баш тартуусун көрсөтүү менен, Кыргыз Республикасынын аймагында жашап турууну мөөнөтү жөнүндө шарттар коюлбастан, башка мамлекеттин жарандыгынан алдын ала чыгуусуз эле Кыргыз Республикасынын жарандыгына кабыл алуу жөнүндө жазуу жүзүндөгү кайрылууларынын негизинде жүзөгө ашырылат. Жөнөкөйлөшкөн тартипте Кыргыз Республикасынын жарандыгын алуунун мөөнөтү Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык үч айды түзөт. Ал эми, 2010-жылдан баштап 2016-жылдын биринчи жарым жылдыгына чейин 24362 этностук кыргыз Кыргыз Республикасынын жарандыгын алышкан.

Программа кайрылмандарга мамлекеттик кепилдиктерди берүүнүн механизмдерин жана алардын Кыргыз Республикасынын аймагында жүрүүсүнүн тартибин иштеп чыгууну карайт. Атап айтканда, кайрылмандар тарабынан мөөнөтүн узартуу бузулган учурларда кайрылман ырастамасынын колдонуу мөөнөтүн узартуу бөлүгүндө Кайрылман статусун берүүнүн тартиби жөнүндө жобого толуктоолорду киргизүү. Ошондой эле Кыргыз Республикасынын жарандыгын алууга документ тапшыруу тартибин өркүндөтүү жана тапшыруунун мөөнөтүн бузууларга жоопкерчиликти аныктоо мүмкүндүгүн кароо.

Кайрылмандарды жеке турак жай куруу үчүн жер тилкелери менен камсыз кылуу, иш менен камсыздоо жана этностук кыргыздарды социалдык жактан коргоо маселелери актуалдуу бойдон калууда. Программа Кыргыз Республикасына көчүп келген этностук кыргыздарга социалдык кепилдиктерди камсыз кылган кайрылман статусун берүү менен алардын региондук жайгаштыруу, укуктук, социалдык-экономикалык абалын жакшыртуу боюнча комплекстүү чараларды карайт. Кайрылмандардын биринчи көчүп келүүлөрү 90-жылдарын башына туура келет, анткени ал убакытта Тажикистанда атуулдук согуш

башталган эле. Кайрылмандарды кабыл алуу жаатында жеткиликтүү аракеттер жасалган эмес. Алар өз күчүнө гана таянып жаны жерде, жаны турмуш кура баштаган.

Кыргызстанда кайрылмандардын өз мекенине кайтуу процесси акыркы 10 жыл аралыгында күч алууда. Дүйнө жүзүндөгү коронавирус илдети, элдин тапкан акчасына таасирин тийгизди. Өзгөчө кайрылмандар үчүн чон сокку болду. Мамлекет тарабынан кайрылмандарга бекер жер, үй да курулуп берилди. Кайрылмандардын кыргыз жергесинен толук кандуу жайгаштыруу жаатында, турак жай менен катар жумушка орношуу мүмкүнчүлүгү ээ болушту. Чындыгында кайрылмандар көп жылдан бери өзу менен өзу калгандай. Аны менен бирге алардын көнүп кетүүсү, адаптациялануусу маселе бойдон калууда. Толук кандуу жайгаштыруу, бүт мамлекеттин, коомчулуктун дагы көнүл борборунда болушу абзел. Анткени бул улуттук коопсуздуктун негизги маселелердин бири.

Тарыхка кайрыла кетсек, кыргыздарды XVI кылымдан тартып Памир жергесинде отурукташып башташкан жана көп жылдар бою этникалык топтордун негизги бөлүгүн түзүп келишкен. Мамлекеттик көз карандысыздыкты жарыялоонун алгачкы күндөрүнөн тартып Кыргыз Республикасы өзүнүн миграциялык саясатынын негизинде кыргыздар тарыхый Мекен, кайтып келүүдө. "Кайрылман" түшүнүгү пайда болуп, биздин мамлекет үчүн кызыктуу болду, анын себептери:

- биринчиден, кайрылмандардын кайтып келүүсү демографиялык абалды тегиздөөгө, өткөн жылдардагы миграциялык жоготуулардын ордун толтурууга жардам берет;

- экинчиден, кайрылмандар адаптациялоо тажрыйбасына ээ жана башка чөйрөнүн жана рыноктук мамилелердин шартында жашап, мүмкүн экономикалык менталитетти өзгөртүүгө таасир этүү;

- үчүнчүдөн, кыргыздар интеграциялоонун негизинде өзгөчө кыргыз маданиятына жана тилине маанилүү улуттун руханий байлыгына салым кошот. Кайрылмандар көбүнчө улуттук идеянын курамдык бөлүгү катары көрсөтүлөт.

Экинчи жагынан алганда кайрылмандардын тарыхый мекенине кайтуусу оңой жолдордон эмес. «Өздөрүн» башка деп билишет жана маданий аралашуунун кыйындыгын сезишет. Албетте, башка өлкөнүн жашоо образы жана маданияты, узакка созулган этномаданий айырмачылыктары социалдык-психологиялык адаптациянын жай болушуна алып келет. Себеби, кайрылмандардын калыптанып калган салттуу багыттагы этникалык баалуулуктары бар. Мындай маданий-психологиялык ажырымдын болушу фактысы анын объективдүү катмарларга көп деңгээлде жайылышы менен күчөтүлөт. Жогорудагы эки топтун ортосундагы социалдык айырмачылыктар жокко чыгаруу мүмкүн эмес. Кайтып келгендердин адаптациялоону камсыз кылуу процессинде коомдо айрым тоскоолдуктар байкалат, алардын арасында билим берүү системасы. Акыр-аягы билим берүү системасы адаптациялоонун негизги ресурстарынын бири болуп саналат. Кайрылмандардын кыргызстан коомуна интеграциялоо мектептен башталат. Алардын балдарын кабыл алган мектеп "алгачкы стресстен" арылтууга жардам бериши керек. Алар үчүн жаңы маданий чөйрөгө өтүү, балдарды таанып билүү, билим берүү жана социалдык чөйрөлөр. Өзгөчө жаш өспүрүм балдар аялуу, көз каранды жана колдоого муктаж. Ал эми чоңдор физикалык жашоо үчүн гана эмес, ошондой эле психологиялык жана социалдык бакубатчылык үчүн жаңы чөйрөдө адаптацияланышат. Негизги шарттардын бири адамдын жаңы социалдык чөйрөгө оптималдуу аралашып кетүүсү - бул активдүү ылайыкташтыруу процесси. Кайрылып келгендердин шартында адаптация төмөнкүдөй факторлордун көптүгүнөн татаалдашат: климаттык шарттар, маданий, социалдык, тилдик, этникалык жана диний айырмачылыктар.

Кайрылмандардын балдарынын жүрүм-туруму өтө татаал келип заманбап мектептер толугу менен даяр эмес. Ошондуктан, мындай балдардын ылайыктуу адаптацияланышына жагымдуу шарттарды түзүп берүү керек. Тил жана анын инсандык маданий өзгөчөлүктөрдүн себебебинен интеграция процессинде бала өзүн жоготуп алуу коркунучу бар. Ушул факторлордун бардыгы, аны окутуу жана тарбиялоо процесстерин олуттуу татаалдаштырат. Адаптациялык билим берүүнүн маанилүү көйгөйү болуп саналат, билим берүү системасы аркылуу этномаданиятты сактоо, башкача айтканда билим берүү-бул деңгээлдин эң ачык көрсөткүчтөрүнүн бири. Ушул жана башка маселелер көпчүлүк үчүн актуалдуу жана педагогикалык жактан жаңы жаатында илимий изилдөөнүн керектигин билдирет. Ушуга байланыштуу билим берүү процессине жаңы модели киргизүү зарылдыгы келип чыгат.

Балдардын адаптация мезгилинде иштей турган процессмаалмандар. Демек, адаптация процесси үч деңгээлде жүрөт:

- окутуу - экинчи тилди өздөштүрүүнүн деңгээлин жогорулатуу (оозеки жана жазуу жүзүндө),
- өздөштүрүүдөгү артта калууну жеңүү үчүн мектеп циклинин салттуу предметтерин киргизүү;
- байланыш-адамдар аралык процессти жөнгө салуу жана теңтуштардын өз ара аракети;

маданий чыгармачылыкты өнүктүрүү – балдардын маданий түшүнүктөрүн жогорулатуу.

Ал эми кайрылмандардын социалдык абалы жеңил эмес.

2018-жылы Памирге кеткен 18 боордош Кыргызстанга кайта элек. Бул тууралуу Кыргызстан агенттигине миграция кызматынан кайрылмандар жана качкындар менен иштөө бөлүмүнүн маалыматында берилет [2,1-бет].

2017-жылдын октябрь айында Памирде жашаган 33 этникалык кыргыз тарыхый мекенине өкмөт тарабынан көчүрүлүп келип, Куланак айылына отурукташкан. Кийин 2018-жылы жазга жуук дагы бир нече адам келген. Ал эми 6-июлда 18 киши жайкы каникулга карата Бишкектен Памирди көздөй сапар алышкан. Алардын арасында бир нече үй-бүлө жана 6 жашка чейинки эки кичинекей бөбөк бар болчу. Кыргызстанга келген кайрылмандардын ичинен Нарында 33ү калган.

1924-1925-жылдары Советтик Орто Азиянын улуттук - аймактык ажырашуусунун натыйжасында, анда Чыгыш Памир жана Жергетал деп аталган аймактарды Тажикстандын бир бөлүгү кылышкан. Алар 2 - январга чейин 1925-жылы Кара-Кыргыз автономдуу облусунун курамында болгон. Ошол жылдары ал жерде 11 000дей киши жашачу. 2000 - жылы Тажикстандагы кыргыздардын саны 65 000 адамга чейин өскөн. 2016 - жылдан баштап Жергетал району республикалык маанидеги Вахш району деп аталган. Мында Вахдат шаар тибиндеги кыштак жайгашкан. Жергетал Баткен жана Чоң-Алай облустары менен чектешет. Райондо 61 000ден ашык адам жашайт. Жергетал кыргыздарынын арасында Мургаб караганда аралаш үй-бүлөлөр көп кездешет. Тажик тилинде дээрлик бардыгы эркин сүйлөйт, анда Ооганстан, Пакистан жана Иран менен сүйлөгөн урду, дари жана фарси тилдерин билишет [2, 1-2 бет]. Ал эми, Орто Азиянын улут аралык жер маселелеринен улам Чыгыш Памир жана Жергетал Таджикистандын бир бөлүгү болуп калды. 2 январдын 1925 жылынан тартып алар Кара-Кыргыздардын автономндуу аймагы болуп калды. Ошол эле жылдары ал жакта 11000 адам отурукташкан. 2000 жылы Таджикистандагы кыргыздардын көлөмү 65 000 адамды түздү.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021 - жылдын 8 -февралындагы №26 Жарлыгына ылайык, колдонуудагы мыйзамдарга. 7-статья. Кайрылман статусун берүү үчүн

кайрылуунун тартиби жана документтердин тизмеги [3, 3-бет]. Ал эми, кайрылман статусун берүү жөнүндө адамдардын өтүнүчү үй-бүлөнүн жашы жеткен мүчөлөрүнүн бири тарабынан жеке өзү же ыйгарым укуктуу өкүлү аркылуу берилет:

- алардын жарандыгынын аймагында же туруктуу жашаган жеринде Кыргыз Республикасынын миграция боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органына андан ары жиберүү үчүн Кыргыз Республикасынын дипломатиялык өкүлчүлүктөрүнө, консулдук мекемелерине;

- Кыргыз Республикасынын аймагында Кыргыз Республикасынын миграция боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органына.

Өтүнүч берүүчү адам же анын ыйгарым укуктуу өкүлү кайрылман статусун берүү жөнүндө өтүнүчү менен бирге Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган тартипте легалдаштырылган төмөнкү документтерди берет:

- паспорт же аны алмаштыруучу документ;
- туулгандыгы тууралуу күбөлүк;
- үй-бүлөсүнүн курамы тууралуу маалымкат;
- нике тууралуу күбөлүк.

Туулгандыгы тууралуу күбөлүгү жок болгон учурда, өтүнүч берген адамдын улутун ырастоо үчүн төмөнкү документтердин бири берилет:

- жакын тугандарынын биринин (ата-энесинин, балдарынын, бала асырап алгандардын, ата-энелери бир жана ата-энелеринин бирөө башка ага-инилеринин жана (же) эже-карындаштарынын, эже-сиңдилеринин, чоң атасынын, чоң энесинин, таята-таянесинин, неберелеринин) туулгандыгы тууралуу күбөлүгү;
- ата-энесинин никеси тууралуу күбөлүк;
- алыс тугандарынын (аталаш ага-инилеринин жана (же) эже-карындаштарынын, эже-сиңдилеринин) биринин туулгандыгы тууралуу күбөлүгү. Кайрылман статусун берүүнүн тартиби Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан аныкталат.

Төмөнкү мыйзам долбоорунун максаты Кыргыз Республикасында жашаган этностук кыргыздарды колдоо, саясатын жакшыртуу, ошондой эле кайрылман макамын алууда кайрылмандардын жана этностук кыргыздардын каттоо системасындагы көйгөйлөрүн чечүү жана Кыргыз Республикасынын аймагына көчүп келүүчү этностук кыргыздарды кабыл алуу шарттарын жана аларды легалдаштырууну өркүндөтүү болуп саналат.

Айрым этностук кыргыздардын интеграцияланышына Кыргызстандагы базар экономикасынын абалынын орду чоң болду. Бул жагдайга алардын эмгекчилдиги, жөндөмдүүлүгү да таасирин берди. Бирок, маданий, тилдик жана диний өзгөчөлүктөрүндө маселелер бар. Интеграцияда бул аспекттердин орчундуулугу байкалат. Мындай өзгөчүлүктөрдү таануу, өз-ара түшүнүшүү, эркин баарлашуу, майрамдык жана күнүмдүк жөрөлгөлөрдү, ырымдарды аткаруу, алака-катыш түзүү, кудалашуу интеграцияга олуттуу салымын кошот. "Кайрылман" – Кыргызстандын жарандыгын алганга чейинки этностук кыргыздарга берилген убактылуу укуктук макам (атайын күбөлүк берилген) [3, 3-бет]. Кайрылман - чет өлкөнүн жараны же жарандыгы жок адам болуп саналган, Кыргыз Республикасына ыктыярдуу түрдө көчүп келүүчү жана кайрылман статусун алган кыргыз. Бүгүнкү күндө өлкөдө кыргыздарды коомго аралаштыруу, интеграциялоо көйгөйлөрүн чечүүнүн туура багыттары аныкталбай жатышы байкалууда. Анткени, алар документке ээ болуп, тактап айтканда "кайрылман" макамын, жарандык алышканы менен социалдык

маселелер чечилбегени аз келгенсип, жергиликтүүлөрдүн жериген мамилесине кабылышып, жашаган аймактарындагы коомдук турмушка толук аралаша албай келишет.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасына көчүп келүүчү этностук кыргыздарга жана кайрылмандарга көмөк көрсөтүү боюнча 2017-2022-жылдарга Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн "Кайрылман" ПРОГРАММАСЫ http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/98654/10?cl=ky-kg&mode=tekst
2. Этнические кыргызы или граждане Кыргызстана? Кто такие кайрылманы. https://prevention.kg/?p=9531 Видео материалга шилтеме: https://www.youtube.com/watch?v=mgeBJKTdapE
3. Кыргыз Республикасына көчүп келүүчү этникалык кыргыздарга берилүүчү мамлекеттик кепилдиктер жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө". Мыйзам долбоору.
4. http://www.president.kg/kg/prezidenttin_apparaty/myyzam_dolboorloru/_kyrgyz_respublikasyna_k_ch_p_kel_ch_etnikalyk_kyrgyzdarga_beril_ch_mamlekettik_kepildikter_zh_n_nd_kyrgyz_respublikasynyn_myyzamyna_zg_rt_l_rd_kirgiz_zh_n_nd_myyzam_dolbooru
5. Кыргызстандагы этностук кыргыздардын интеграция маселелери: Тажикистандан көчүп келген кыргыздар Темирбек уулу Идеат. 2018-ж. Толук маалыматка шилтеме: https://www.pluralism.ca/wp-content/uploads/2018/04/Termirbek-uulu-ideat-Kyrgyz-Apr2018-FINAL.pdf

УДК:316.346.32-053.6 (575.2) (043.3)

Эдилова М.М.
Ала-Тоо эл аралык университети
Эдилова М.М.
Международный университет Ала-Тоо
Edilova M.M.
Atatyurk-Alatoo IU

БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДАГЫ ГЕНДЕРДИК ТЕҢЧИЛИК (КЫРГЫЗСТАНДЫН МИСАЛЫНДА)
ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ КЫРГЫЗСТАНА)
GENDER EQUALITY IN THE EDUCATION SYSTEM (ON THE EXAMPLE OF KYRGYZSTAN)

Аннотация: Гендердик теңчиликтин принциптерине ылайык ар бир эркек жана аял өз каалоосуна жана жөндөмүнө ылайык өзүн инсан катары реализациялай алат. Бул бул мүмкүнчүлүктү билим берүү аркылуу гана жүзөгө ашырса болот. Ошондуктан бүгүнкү күндөгү билим берүүнүн милдети баалуулуктарды өзгөрткөнгө, тактап айтканда, көз караштардын патриархалдык системасынан гендердик теңчиликти колдогон системасына өткөнгө көмөктөшүү болуп эсептелет.

Аннотация: Согласно принципам гендерного равенства, каждый мужчина и женщина могут реализовать себя как личности в соответствии со своими желаниями и способностями. Этого можно добиться только через образование. Поэтому задача образования сегодня - способствовать изменению ценностей, в частности, переходу от патриархальной системы взглядов к системе, поддерживающей гендерное равенство.

Annotation: According to the principles of gender equality, every man and woman can realize themselves as individuals according to their desires and abilities. This can only be achieved through education. Therefore, the task of education today is to promote a change in values, in particular, the transition from a patriarchal system of views to a system that supports gender equality.

Негизги сөздөр: билим берүү системасы, гендер, гендердик теңчилик, гендердик стереотиптер, гендердик өңүт, гендердик саясат.

Ключевые слова: система образования, гендер, гендерное равенство, гендерные стереотипы, гендерный подход, гендерная политика.

Keywords: education system, gender, gender equality, gender stereotypes, gender approach, gender policy.

Гендердик теңчиликке жетишүүнүн негизги факторлорунун бири билим берүү системасы эсептелет. Кыргызстандын билим берүү секторунда "XXI кылымдын кадрлары" (1995), "Билим" (1996), "Маданият" (1996), «Жеткинчек)» (1999), "Айыл мектеби" (2003) сыяктуу маанилүү реформалар болду [1]. Аялдар менен эркектердин билимдүүлүгүнүн бирдей деңгээлде болушунан улам билим берүү системасында жыныс боюнча басмырлоо жоктой көрүнөт. Бирок социологиялык изилдөөлөр Кыргыз Республикасынын билим берүү системасында аялдарга карата жашырын басмырлоо бар экенин тастыктады десек болот [2, 31-б.]. Баарыбызга маалым, Кыргызстанда совет мезгилинде билим берүү акысыз болгон. Натыйжада коомдун көпчүлүк чөйрөлөрүндө аялдар эркектер менен бирдей билимге жана кесиптик даярдыкка жетише алышкан.

Кыргызстан эгенмендүүлүгүн алгандан кийин билим берүү системасында жүргүзүлүп жаткан реформа гендердик стереотиптерди жоюу ордуна, анын сакталышына шарт түзүүдө. Бул жагдай жогоруда аталган изилдөөнүн жыйынтыктары жана статистикалык материалдар менен тастыкталды десек болот. Мектепте кыз балага караганда эркек балдарды көп колдошот, дагы эле традициялык кесиптик так ориентация сакталууда. Мектептерде эркек мугалимдер аз, эгер болсо, алар жетекчи позицияларды ээлешет, эркек балдарды негизинен контракттык бөлүмдөрдө, ал эми кыздарды көбүнчө акысыз (бюджеттик) бөлүмдөрдө окутушат, демек, кыздар сапатсыз билим алышат да, ишке орношууда да мүмкүнчүлүктөрү чектелүү болуп калат.

Гендердик стереотиптерди улам - улам кайрадан жаратууда билим берүү системасы өзгөчө орунда турат. Маскулиндик менен фегминдик жөнүндө көз караштарга жана алардын иерархиясына негизделген гендердик стереотиптерде аялдарга карата сексизмдин бар экени байкалат. Сексизм - эркек менен аялдын абалы жана укуктары бирдей эмес деген идеология, ал фашизм жана расизм сыяктуу эле дискриминациянын бир түрү, болгону фашисттик же расисттик тартипте адамдар раса боюнча категорияларга бөлүнсө, сексизмде жыныс боюнча бөлүнөт [3].

Бала төрөлгөндөн баштап ат коюуда, кийим-кече, оюнчук тандоодо гендердик стереотиптер кездешет. Кыздарга өз жеке турмушу эске алынбай, келечекте үй -бүлөсү,

балдары жана күйөөсү үчүн жашаган эненин ролу таңуулана баштайт. Кыз бала физикалык жана психологиялык жактан да өзүн өзү коргой албагандай тарбияланат да, бул болсо анын виктимдүүлүгүнүн (лат. victima – курмандык, курмандыктын комплекси, курмандыктын ролу) жогорулашына себеп болот. Натыйжада кыздарда өз жынысына жек көрүү сезими пайда боло баштайт, ал үй-бүлөдөн, энеден башталат. Анткени эне кыз бала менен эркек балага бирдей эмес мамиле жасайт. Кыздарга карата аялдык/назиктик/жумшактыкты талап кылган стереотиптер бара-бара көбүнчө стресстерге жана жолу болбой калууга алып келет. Стереотиптерден эркек балдар жана эркектер да азап чегишет. Эркектерге ийгиликтүү, жеңүүчү, сексуалдык гигант стереотиптери таңууланат. Мындай стереотиптерге дал келбеген эркектер өзүн жолу болбогондор катары эсептешет да, стресстерге, оору-сыркоолорго чалдыгышат, а түгүл суицидге да барышат.

Билим алууга бирдей мүмкүнчүлүк билимге тартылган эркек менен аялдардын санынын катышы боюнча гендердик теңчилик бар деп болжосо болот. Акыркы жылдары Кыргызстанда аялдардын билим деңгээлинин төмөндөшү байкалууда. Орто мектептерде эркек балдарга караганда кыздардын саны азаюуда, мектепти бүтүргөн, жождордо окуган, аны бүтүргөн кыздардын саны кемүүдө. Мында, албетте экономикалык фактор бар, бирок аялды, баарынан мурда эне жана жубай катары караган традициялык көз караштын ролу да чоң. Ушундан улам кыздар, өзгөчө айыл жеринде, эрте күйөөгө чыгууда, эркек балага артыкчылык берилип, кыз бала окуусун улантпай калууда [4].

Кыргыз Республикасынын Илим жана билим берүү министрилигинин 2012 –жылдагы Илимий-техникалык долбоорлор сынагынан өткөн «Билим берүү - гендердик теңчиликке жетүүнүн негизги фактору катары (Кыргызстандын мисалында)» аттуу долбоордун алкагында биз өткөргөн социологиялык изилдөөдө «Сиз билим берүүдөгү гендердик көндүм (стереотип) дегенди кандай түшүнөсүз?» деген суроого эксперттер төмөндөгүдөй аныктамаларды беришкен:

- Коомдо «эркек-ургаачы» ким, «жигит-кыз» ким – ушулар жөнүндө калыптанган, иреттелген түшүнүктөр курамы. «эр жигиттер муну кылат (кыла алат), кыздар муну... деп жиктөө».
- Кыз баланын негизги милдети жубай жана эне болуу, ошондуктан ага, эркек балага караганда, билимдин (өзгөчө жогорку билимдин) өтө деле кереги жок деп эсептеген, ошондой эле эркек бала менен кыз балага ар кандай ролдорду ыйгарган тарбиялоо процесси.
- Гендердик стереотипке ылайык адамзаттын аялзат бөлүгү аракетчилдиги боюнча эркектерден өтүп кетсе да, акыл жактан өнүгүү боюнча эркектерден артта калат. Кыз бала менен эркек баланынын жүрүм-турумун коомдо кабыл алынган эрежелерге карата тарбиялоого ылайыкталып даярдалган окуу материалдары.
- Кесип тандоодо да гендердик стереотиптер бар, б.а. кесиптер аялдарга туура келген, же тескерисинче, эркектерге ылайык келген деп бөлүнөт. Кыз бала гуманитардык билим, ал эми эркек бала так илимдер менен алектениш керек деген түшүнүк.
- Эркек жана аялдарга тиешелүү иштер жөнүндө ой-пикирдин калыптанышы, б.а. кандайдыр бир ишти аялдыкы же эркектики деп атап, адамдын мүмкүнчүлүгүн эске албоо.
- Окуу китептеринде эркек менен аялдын образын көрсөтүүдө салттуу эрежелердин сакталышы.
- Мектепте кыз бала менен эркек баланы тең эмес эки кастага бөлгөн салт, адат. Эркек баланын/эркектин инсандык функциясы коомго кызмат кылууда, ал эми кыз

баланын/аялдын инсандик вазипасы – үй -бүлөлүк милдеттердин тар чөйрөсүндө деген түшүнүк.

- Гендердик стереотип боюнча кыздар ар дайым тыкан, сылык, адептүү болуш керек. Эркек бала кыздарга жардам берүү керек. Эркек бала кыз баладай болуп ыйлабаш керек.

- Билим берүү системасындагы гендердик стереотиптер дегенде эркек менен аялдын образдары гана эмес, алардын ролдору тууралуу коомдо кабыл алынып, коомдук аң сезимге биротоло сиңип калган түшүнүктөрдү айтабыз. Натыйжада жынысы боюнча бир тектүү топтор пайда болуп, балдар кыздар жана эркек балдар деген карама-каршы эки лагерге бөлүнөт да, анын ар биринин өз жүрүм-турум эреже, ритуалдары калыптанат.

“Кыргызстандагы жалпы орто билим берүүдө сакталып келе жаткан кандай гендердик көндүмдөрдү атай аласыз?”- деген сурообузга төмөндөгүдөй жоопторду алдык:

- Коомдук пикирге сиңип калган ой-пикирлер практикада жүзөгө ашырылып жатат десек болот. Мисалы, айрым бир үй -бүлөлөр кыз балага билим алуунун зарылчылыгы деле жок деген түшүнүк менен кыздарын мектепке окууга (өзгөчө жогорку класстарда) жибербей коюшууда.

- Гендердик стереотиптер кесипти аныктоого багыт берүүдө, окуу китептери менен окуу курадарындагы материалдарда кездешет. Ошондой эле мугалимдер сабак берүү методикасында гендердик өңүттү колдонушпайт десек болот.

- Биринчиден, мугалимдик кесиптин гендердик стратификациясы бар. Экинчиден, предметтердин/сабактардын мазмуну. Мунун баары гендердик теңсиздикти колдойт. Мисалы, мугалимдер, секретарлар, кызмат көрсөтүүчү персонал, эреже катары, аялдар, мектептин же университеттин жетекчиси - эркек киши болот. Ошондой эле эркек менен аял үй- бүлөдө аткаруучу жумуштары тууралуу коомго сиңип калган пикирлер мектептердин жана кесиптик билим берүүчү окуу жайлардын кол эмгек сабактарында дагы да бекемделет.

- Орто мектептердеги мугалимдер курамы негизинен аялдардан турганы элге билим берүү системасында гендердик стереотиптин муундан муунга өтүп келатканынан кабар берет. Анткени коомдо балдарды окутуу-тарбиялоо үй тиричилигине окшош, майда, убакытты көп талап кылган иш, муну менен алектенүү ургаачыга таандык деген аң сезимге сиңип калган пикир бар.

“Окуу куралдарында гендердик теңчилик маселеси канчалык эске алынган?”- деген суроого эксперттердин теңинен көбү жетишерлик эмес деп жооп берсе, азчылыгы жетишерлик дешкен, жоопсуз калтыргандары да бар.

“Эгер жетишерлик эмес болсо, кайсы предмет боюнча окуу куралдарында гендердик стереотиптер ачык байкалат?”- деген суроого эксперттер адабият, тарых, орус тили, кыргыз тили, азбука, математика, коом таануу, искусство таануу, башталгыч класстар үчүн окуу китептеринде, ошондой эле окуу программа менен пландарында сакталгандыгын белгилешкен. Окуу китептердин авторлорунун көбү эркектер болгондуктан гендердик өңүт дайыма эле эске алына бербейт. Эксперттердин айрымдары “билбейм”, “эсимде жок, “айтуу кыйын” деп да жооп беришкен. “Бул гендердик стереотиптер окуучулардын келечек кесип тандоосуна таасир этеби?”- деген суроого дээрлик баардыгы “ооба, таасир этет”деп айтышкан.

“Эгер таасир этсе кандайча?” - деген суроого эксперттер төмөндөгүдөй жоопторду беришкен:

- Өзү жана өзгөлөр жөнүндө ой-түшүнүгүнүн калыптанышына таасир этет.

• Кыздар тарабынан "кыздардын кесибинин, мисалы мугалимдиктин" көбүрөөк тандалышына апкелет.

• «Өзүнө тиешелүү эмес» деген ишти аткарууга кыйынчылык болот.

• Кыз бала менен эркек баланын ортосундагы гендердик теңчилик күчөйт.

• Гендердик стереотиптерден улам кыздар негизинен мугалим, медайым, ашпозчу, тикмечи сымал, ал эми эркек балдар банкир, милиционер сыяктуу кесиптерди тандап калышат.

• Кыздар кыздарга, эркек балдар эркектерге ылайыктуу деген кесиптерди тандоого умтулуп калышат.

• Эгерде үй-бүлөдө материалдык тартыштык болуп, эркек бала же кыз бала окуусун улантышы керек дегенде, артыкчылык уулга берилет. Кыздарды окутуу ордуна өтө эрте күйөөгө берүү байкалууда, албетте, барган жеринде кызга окууну улантууга мүмкүнчүлүк берилиши өтө кыйын.

"Сиздин пикириңизче, гендердик стереотиптердин билим берүүдөгү жана окуучулардын кесип тандоодогу терс таасирин кантип жое алабыз? –деген суроого эксперттер төмөндөгүдөй пикирлерин билдиришкен:

• Тиешелүү окуу куралдарына гендердик экспертиза жасоо аркылуу.

• Айрымдарын гендердик теңчиликти эске алуу менен кайрадан оңдоп, толуктап басуу керек.

• Мектептерде гендер боюнча сабакты киргизүү зарыл.

• Мектеп мугалимдерине, дегеле билим берүү системасында иштеген баардык кызматкерлерге, гендер боюнча түшүнүк берүү жана гендердик сезгичтикти калыптандыруу аркылуу.

"Дагы кандайча?"- деген ачык суроого төмөнкүдөй жоопторду алдык:

• Окуучулардын ата-энелеринде гендердик сезгичтикти калыптандыруу аркылуу.

• Агартуу маселелеринин алкагында гендердик теңчилик, гендердик дискриминация/басмырлоо проблемаларын талкуулоо керек. Аталгандардын адам укуктары, урматтоо, махабат, бактылуу үй-бүлөлүк турмуш ж.б. кубулуштар менен эч кандай сыйышпастыгын түшүндүрүү аркылуу.

Билим берүүдөгү гендердик теңчиликтин сакталуусу кандай мааниге ээ? –деген акыркы суроообузга эксперттердин баары "өтө зор мааниге ээ" деп жооп беришип, аны төмөндөгүдөй пикирлер менен тастыкташкан.

Билим берүүдө гендердик теңчиликтин сакталышы:

▪ Салттуу маданий чектөөлөрдүн деконструкцияланышына апкелет.

▪ Эркек же ургаачы болобу инсандын даремети/потенциалы өсөт.

▪ Кыз бала менен эркек бала өзүн-өзү максималдуу реализациялап, жөндөмдүүлүгүн ачышы үчүн шарт түзүлөт.

▪ Үй-бүлөдөгү жана мамлекеттеги мамилелерде адилеттүүлүк жана шайкештик орнойт.

Гендердик маселени чечүү – бул калктын маданий деңгээлин көтөрүү болуп саналат. Бул маселеде да чен/өлчөм жана такт керек. Бул проблеманы чечүүнү өтө эле тездетүү башка проблемаларга алып келиши ыктымал. Мисалга, гендердик стереотиптер менен жашаган чыгыштын үй-бүлөлөрүндө үй-бүлө башчысы эсептелген эркектердин ишсиз калуу абалы өтө оор.

Анткени гендердик билим берүү – гендердик теңчиликке жетүүнүн өзөктүү аспектиси. Гендердик теңчилик адамдардын укуктары менен мүмкүнчүлүктөрүн теңөөнүн негизги факторлорунун бири. Жогоруда айтылгандай, билим берүүдөгү гендердик стереотиптерге ылайык, адистер же кесиптер аялдардыкы же эркектердики деп бөлүнүп келет.

Үчүнчүдөн, кийинки кезде Кыргызстан эгемендүүлүккө жетишип, бир катар мамлекеттер менен алака түзүп, рынок экономикасына өтө баштагандан бери жаштар арасында өтө кызыгууну туудуруп, актуалдуу боло баштаган, кыздар да, эркек балдар да бирдей куштар болуп келаткан кесиптерди тандап, Эл аралык Ала-Тоо университетинин Экономика жана башкаруу факультетинин Менеджмент жана Эл аралык мамилелер бөлүмдөрүнүн 1- жана 5-курсунун студенттерин сурамжыладык.

«Бул кесипти кандайча тандадың?» деген суроого респонденттер 2-3 вариант жоопторду көрсөтө алышты. Жооптордун анализи көрсөткөндөй, сурамжыланган жаштардын теңиндейи, негизинен, кесипти өз эрки менен өзү каалап тандаган. Ошол эле учурда алар кесип тандаганда өз жөндөмүн, ата-энесинин кеңешин эске алышкан, тандаган кесипке байланыштуу сабактар мектепте жакшы окутулганын да белгилешкен.

Ошол эле учурда инженер, бажыканачы, МАИ, юрист ж.б кесиптерде окуп жаткан эркек балдардын ар бир үчүнчүсү «Ушул кесип мен үчүн туура келет, анткени мен эркек баламын да», «ушул кесип мага абдан жагат», «жагат»- деп жооп беришкен. Бул жагдай улуу жана орто муундун гана өкүлдөрү эмес жаштардын арасында да кесипти эркектики жана аялдардыкы деп бөлүү сакталып келетканынан кабар берет.

Ошондуктан, биз кесиптердин эркектики, аялдыкы деп бөлүнүшү, кесип тандоо, кесип тандоонун себептери ж.б. суроолорго жаштардын, атап айтканда жождордун 1-жана 5-курсундагы студенттеринин пикирин билүү үчүн анкета менен кайрылдык.

Сурамжылоо тобун аныктаганда биз төмөнкүлөрдү эске алдык:

Биринчиден, кыз-келиндер, негизинен, мугалимдик кесипке ылайык деген стереотип боюнча Ж. Баласагын атындагы КУУ нун филология факультетинин 1-курсунун жана Ош мамлекеттик университетинин педагогикалык факультетинин 1-курсунун студенттерин сурамжылоого алдык.

Экинчиден, эркек балдарга транспорт, курулуш, инженерияга байланыштуу кесиптер туура келет деген стереотипти эске алуу менен Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин эки институтунун (Курулуш,экономика жана менеджмент институту, Транспорт жана коммуникация институту) студенттерин жана Ош мамлекттик университетинин тарых-юридика факультетинин 1-курсунун студенттерин тандадык.

Ошондой болсо да Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин Курулуш, экономика жана менеджмент институтунда кыздар бардык студенттердин үчтөн бирине жакынын түзөт. Эркек респонденттердин теңинен көбү «Сенин оюңча, кесиптер аялдыкы жана эркектики деп бөлүнөбү?» деген суроого «ооба» деп жооп бергени менен, аялдар эркектердин кесибинде иштей алат же эркектер аялдардын кесибин аркалай алат –деп эсептешет.Кыргызстанда келечекте филолог мугалим болчу студенттердин 80-100 пайызга чейинкисин кыздар түзөт. «Ушул педагог кесибин кандай тандадың?» деген суроого берген жоопторун мындай катарда санасак болот: өзүм ушул кесипти каалап-тандадым; ушул кесип мен үчүн туура болот, анткени мен кызмын; ата-энемдин айтуусу боюнча тандадым; материалдык абалыма карап, ушул окуу жайын тандадым; өз жөндөмүмдү эске алдым. Дагы кандай себеп менен деген ачык суроого

«республикалык жалпы тестирлөөдөн алган балым төмөн болгондуктан ушул педагогдук кесипти тандоого туура келди» - дешкен.

«Ушул кесип мен үчүн туура болот, анткени мен кызмын»- деген жооп аял, эркектин коомдогу орду, ролу тууралуу гендердик стереотиптер, сиңип калган көз караштар, кыздардын кесип тандоосуна да таасир этип жатканынан кабар берүүдө десек болот. Бирок минтип жооп берген кыздар бул кесиптин позитивдүү жагын, азыркы заманда керек кесип экенин, а түгүл сыймыктануу, канагаттануу менен белгилешкен.

«Сен тандаган кесип сага канчалык жагат»? - деген суроого филолог болчу респоденттердин теңи жагат, ар бир төртүнчүсү абдан жагат, теңинен көбү «Ушул тандаган кесипке баш-отум менен берилип, турмуштан өз ордумду таба алаарыма ишенем» деп белгилешкен.

Ал эми «Кесибиңди өзгөртөм, башка кесип алыш керек деген оюң барбы?»- деген суроого 5-курстун респондент студенттеринин 60 % га жакыны «Ооба, бар»-деп жооп беришкен, алар негизги себеп катары - мугалимдердин айлык акысынын аздыгын белгилешкен.

«Сенин оюңча, кесиптер аялдыкы жана эркектики деп бөлүнөбү?» деген суроого респонденттердин теңине жакыны «жок, бөлүнбөйт», төрттөн бири «ооба , бөлүнөт» –деп жооп беришкен.

Эгер бөлүнсө, сенин пикириң боюнча, кайсы кесиптер аялдардыкы, кайсы кесиптер эркектердики? деген суроого төмөндөгүдөй жооп алдык:

Аялдардын кесиптери: педагог, врач, тарбиячы, котормочу, стюардесса, уз, чебер ж.б. Эркектердин кесиптери: аскер кызматкери, курулушчу, учкуч, депутат, милиционер, дипломат, инженер, аграном, шахтер ж.б.

Респоденттердин жоопторуна караганда гендердик стереотиптер үй-бүлөдө калыптана баштайт, анткени үй-бүлө жаштарды гендердик социализациялоонун негизги фактору болуп эсептелет.

«Аял менен эркектин жүрүм-турум стереотиптери бирдей эмес. Мисалы, эркектердин түшүнүгү боюнча, аял биринчи кезекте, аларга ыйгарылган традициялык «үйдүн кожейкеси» ролун ийгиликтүү аткарышы керек. Эркектер болсо бийик социалдык статусту камсыз кылган жана үй-бүлө турмушунун деңгээли менен сапатын камсыз кылууга мүмкүнчүлүк берген кесиби боюнча эмгек, саясат менен алектениши керек» [5, 76-б.].

Кыздар менен эркек балдарды рынок экономикасынын учурдагы реалдуу талабына карата эмес, аял менен эркектин традициялык ролдоруна карата билим берүү жаштарда гендердик теңчиликтин принциптерине карама-каршы келген, кыз баланы да, эркек баланы да дискриминациялаган көз караштар калыптанат. Билим берүүнүн мындай структурасы баланын тандоо мүмкүнчүлүгүн чектейт, кесиптерди аялдын жана эркектин кесиби деп бөлүштүргөн көз карашты сактоого жардам берет, бул болсо азыркы коомдун өнүгүшүнүн демократиялык принциптерине каршы келет.

Гендердик теңчиликтин принциптерине ылайык ар бир эркек жана аял өз каалоосуна жана жөндөмүнө ылайык өзүн инсан катары реализациялай алат жана бул мүмкүнчүлүктү билим берүү аркылуу гана жүзөгө ашырса болот. Ошондуктан бүгүнкү күндөгү билим берүүнүн милдети баалуулуктарды өзгөрткөнгө, тактап айтканда, көз караштардын патриархалдык системасынан гендердик теңчиликти колдогон системасына өткөнгө көмөктөшүү болуп эсептелет.

Колдонулган адабияттар:

1. Бендас Т. В. Лидерликтин гендердик изилдөөлөрү // Психология маселелери. - 2000. - № 1. - С. 88–94.

2. Билим берүү жана гендердик теңчилик. - Бишкек. 2015.

3. Гендердик мейкиндик: социалдык жана экономикалык чыгымдар жана пайдалар. - Бишкек., 2003.

4. Мамлекеттик интернет-портал.// www.government.kg

5. Караңыз: «Кыргызстандын эркектери жана аялдары» статистикалык жыйнагы. - Бишкек, 2011-ж.

Экономика

УДК: 338+004

Алиханов А.А., Бусурманкулова У.Н.
Баткен мамлекеттик университети,
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Алиханов А. А., Бусурманкулова У. Н.
Баткенский государственный университет,
КНУ им. Ж. Баласагына
Alikhanov A. A., Busurmankulova U. N.
Batken State University,
KNU J. Balasagyn

САНАРИПТЕШТИРҮҮ ШАРТЫНДА МАМЛЕКЕТТИН ЭКОНОМИКАЛЫК КООПСУЗДУГУНА КОРКУНУЧТАР ЖАНА ЧАКЫРЫКТАР
УГРОЗЫ И ВЫЗОВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ
THREATS AND CHALLENGES TO THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Аннотация: Макалада санариптик экономиканы өнүктүрүү контекстинде макродеңгээлде экономикалык коопсуздукка жаңы коркунучтарды жана көйгөйлөрдү андан ары изилдөө үчүн колдонулушу мүмкүн болгон теориялык корутундулар берилген. Макалада өлкөнүн экономикасын санариптештирүүнүн тобокелдиктерин жана факторлорун эске алуу менен экономикалык жана маалыматтык коопсуздукту жакшыртуу жолдорун иштеп чыгуу, ошондой эле маалыматтык коопсуздук тутумунун структуралык элементтерин негиздөө боюнча изилдөөлөр жана сунуштар берилген. Автор өлкөнүн экономикалык коопсуздугунун концепциясын мүнөздөп, санариптештирүү контекстинде анын өзгөчөлүктөрүн белгилеген. Заманбап чакырыктарды жана экономикалык коопсуздукка коркунучтарды түзгөн санариптештирүүнүн өзгөчөлүктөрү жана көйгөйлөрү аныкталган. Экономиканы санариптештирүү шартында экономикалык коопсуздуктун негизги милдеттеринин арасында санариптик коопсуздукту камсыз кылуу өзгөчө актуалдуу. Автор санариптик чөйрөдө өлкөнүн экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун мүмкүн болгон багыттарын негиздейт. Экономиканы санариптештирүү контекстинде анын структуралык элементтерин бөлүп көрсөтүү жагынан маалыматтык коопсуздук системасын түзүү боюнча сунуштар берилген. Өлкөнүн маалыматтык коопсуздугуна коркунучтарды олуттуу жана бир аз коркунучтуу болуп системалаштыруу жүргүзүлдү. Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу боюнча эмгекте берилген сунуштарды системалаштыруу жана консолидациялоо авторго маалыматтык коопсуздуктун негиздерин чыңдоого багытталган бир катар стратегиялык демилгелерди аныктоого мүмкүндүк берди. Өлкөнүн экономикалык коопсуздугун жогорулатуу багыттарынын алкагында сунушталып жаткан чаралардын натыйжалуулугун баалоо үчүн индикаторлордун системасы сунушталды.

Аннотация: В статье приведены теоретические выводы которые могут быть применены для дальнейшего изучения проблем и новых угроз экономической безопасности на макроуровне в условиях развития цифровой экономики. В статье проведены исследования

и приведены рекомендации по развитию направлений повышения экономической и информационной безопасности с учетом рисков и факторов цифровизации экономики страны, а также обоснованием структурных элементов системы информационной безопасности. Автором охарактеризовано понятие экономической безопасности страны, обозначены ее особенности в условиях цифровизации. Определены особенности и проблемы цифровизации, формирующие современные вызовы и угрозы экономической безопасности. В числе ключевых задач экономической безопасности в условиях цифровизации экономики особую актуальность приобретает обеспечение цифровой безопасности. Автором обосновываются возможные направления повышения экономической безопасности страны в цифровой среде. Представлены рекомендации к формированию системы обеспечения информационной безопасности в условиях цифровизации экономики в части выделения ее структурных элементов. Проведена систематизация угроз информационной безопасности страны на существенные и мало опасные. Систематизация и закрепление представленных в работе рекомендаций по обеспечению экономической безопасности Кыргызской Республики, позволили автору выделить ряд стратегических инициатив, направленных на закрепление основ информационной безопасности. Предложена система показателей, позволяющих оценить эффективность предлагаемых мер в рамках направлений повышения экономической безопасности страны.

Abstract: The article presents theoretical conclusions that can be applied to further study of problems and new threats to economic security at the macro level in the context of the development of the digital economy. The article studies and provides recommendations on the development of ways to improve economic and information security, taking into account the risks and factors of digitalization of the country's economy, as well as substantiating the structural elements of the information security system. The author characterizes the concept of the country's economic security, outlines its features in the context of digitalization. The features and problems of digitalization that form modern challenges and threats to economic security are identified. Among the key tasks of economic security in the context of the digitalization of the economy, ensuring digital security is of particular relevance. The author substantiates possible directions for increasing the economic security of the country in the digital environment. Recommendations are presented for the formation of an information security system in the context of the digitalization of the economy in terms of highlighting its structural elements. The systematization of threats to the information security of the country into significant and slightly dangerous ones has been carried out. The systematization and consolidation of the recommendations presented in the work on ensuring the economic security of the Kyrgyz Republic allowed the author to identify a number of strategic initiatives aimed at strengthening the foundations of information security. A system of indicators has been proposed to evaluate the effectiveness of the proposed measures within the framework of the directions for increasing the country's economic security.

Негизги сөздөр: экономика, санариптештирүү, инновация, технология, экономикалык коопсуздук, коркунучтар, атаандаштык, туруктуу өнүгүү, мамлекет.

Ключевые слова: экономика, цифровизация, инновации, технологии, экономическая безопасность, угрозы, конкуренция, устойчивое развитие, государство.

Keywords: economy, digitalization, innovation, technology, economic security, threats, competition, sustainable development, state.

Динамичное развитие процессов цифровизации определяют необходимость и

повышенное внимание государственной политики к вопросам повышения экономической безопасности Кыргызской Республике. Среди различных аспектов экономической безопасности вопросы информационной безопасности являются наиболее актуальными и важными, так как определяют дальнейшие возможности развития цифровой экономики в Кыргызстане. Необходимо отметить что потеря или искажение информации приводит к росту различных угроз экономической безопасности и ключевой инфраструктуры, рискам снижения конкурентоспособности страны, дополнительным финансовым издержкам на макро- и микроуровне в связи с необходимостью восстановления утерянных данных, сбоях нормального функционирования государственных организаций и социальной сферы и др. В связи с этим направления повышения экономической безопасности Кыргызской Республики связаны в том числе с обеспечением ее информационной безопасности и направленны на защиту информации, нейтрализации уязвимостей цифровых технологий, правовую защиту экономической деятельности в цифровой среде.

Все уровни экономической безопасности важны и в конечном итоге взаимосвязаны: от уровня международной безопасности до безопасности отдельной личности. Таким образом, государство, обеспечивая экономическую безопасность личности, обеспечивает экономическую безопасность, предприятия и далее экономическую безопасность региона, государства и в целом международную.

Рассмотрим угрозы экономической безопасности страны, под которыми рассматриваются процессы, негативно влияющие на экономическую систему страны в целом. Очевидно, угрозы экономической безопасности страны ущемляют ее экономические интересы.

Угрозы экономической безопасности можно разделить на 8 групп, по причинам возникновения и признаки, воздействующие на эти причины.

Таблица 1. Группировка и характеристика угроз экономической безопасности

1 группа	- источники угроз – причины могут быть внутреннего и внешнего характера
2 группа	- природа возникновения – причины по характеру могут быть политические, криминальные, а также конкурентные
3 группа	- вероятность реализации – признаки угроз возникновения реальные и потенциальные
4 группа	- отношение к человеческой деятельности – признаки, вызывающие причины в данной группе могут носить характер объективный и субъективный
5 группа	- объект посягательства – в данной группе объектами могут выступать информация, финансы, сам персонал и деловая репутация компании
6 группа	- последствия – здесь характер признаков могут быть всеобщие и локальные
7 группа	- возможности прогнозирования – отметим, что характер признаков может быть прогнозируемый и непрогнозируемый
8 группа	- величина ожидаемого ущерба – нанесенный ущерб возникает соразмерно катастрофический, значительный, а также вызывающий трудности

На рисунке 1 мы видим группировку угроза безопасности, которые могут оказывать прямые или косвенные возможности нанесения ущерба устойчивому развитию, а также обороне и безопасности государства, показана классификация по различным признакам возникновения, то есть потенциальные и реальные угрозы. Говоря о таком понятии как угрозы можно с уверенностью сказать, что все эти явления могут намеренно с определенной целью создаваться другими субъектами или возникать стихийно, то есть под воздействием случайно зародившихся событий.

Отметим, что для каждой отдельной страны необходима конкретизация угроз ее экономической безопасности, поскольку экономическое развитие государства зависит от ряда внешних и внутренних факторов, которые образуют уникальную совокупность условий, в которой развивается страна.

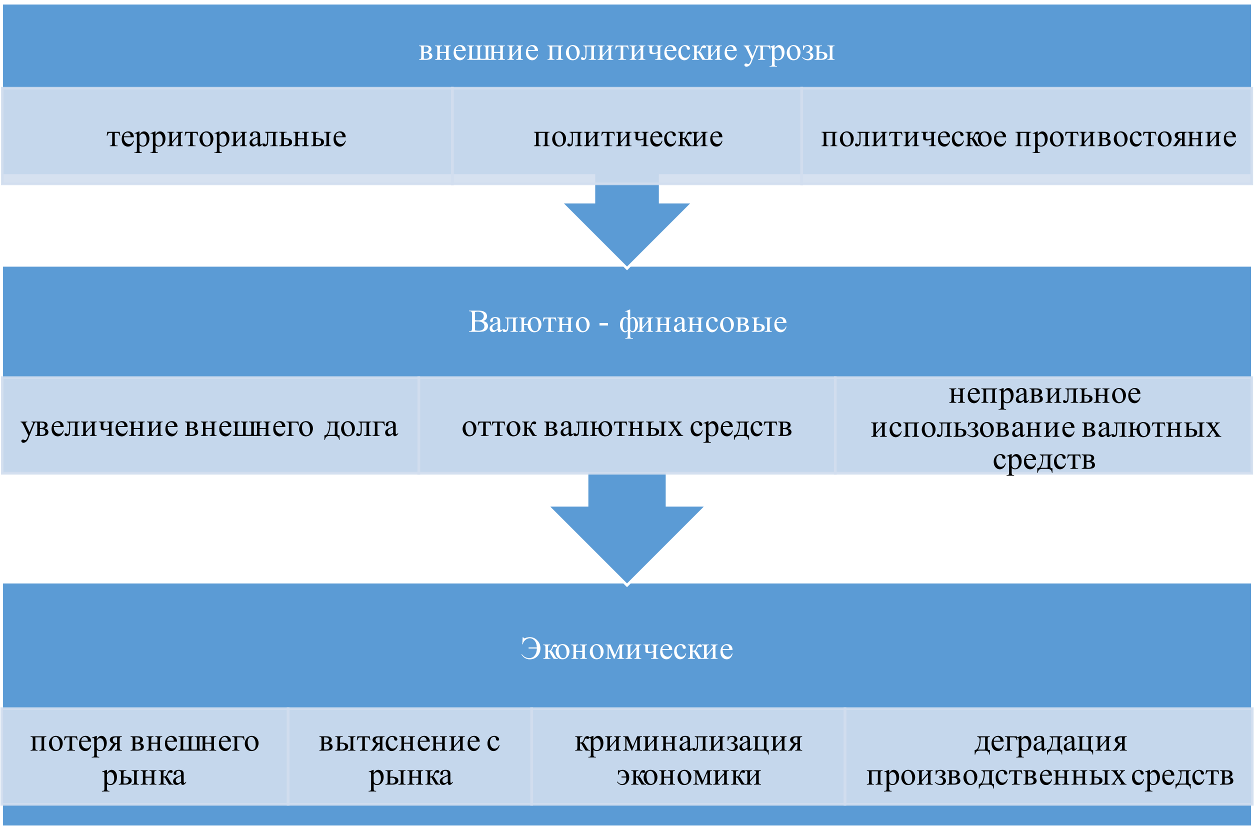

Схема 1. Внешнеэкономические угрозы экономической безопасности

Если говорить конкретно об угрозах экономической безопасности страны, здесь принято делить на внутренние и внешние, так как они связаны с их фиксацией по месту нахождения их источника возникновения по отношению к объекту их воздействия, и конечно необходимо учесть их специфическую взаимосвязь. На схеме 1 показаны внешнеэкономические угрозы, которые имеют три группы: внешнеполитичесские угрозы, валютно – финансовые и угрозы экономического характера.

Перейдем к рассмотрению внутренних угроз, они также имеют несколько групп, воздействие данной группы покажем в реальном секторе экономики.

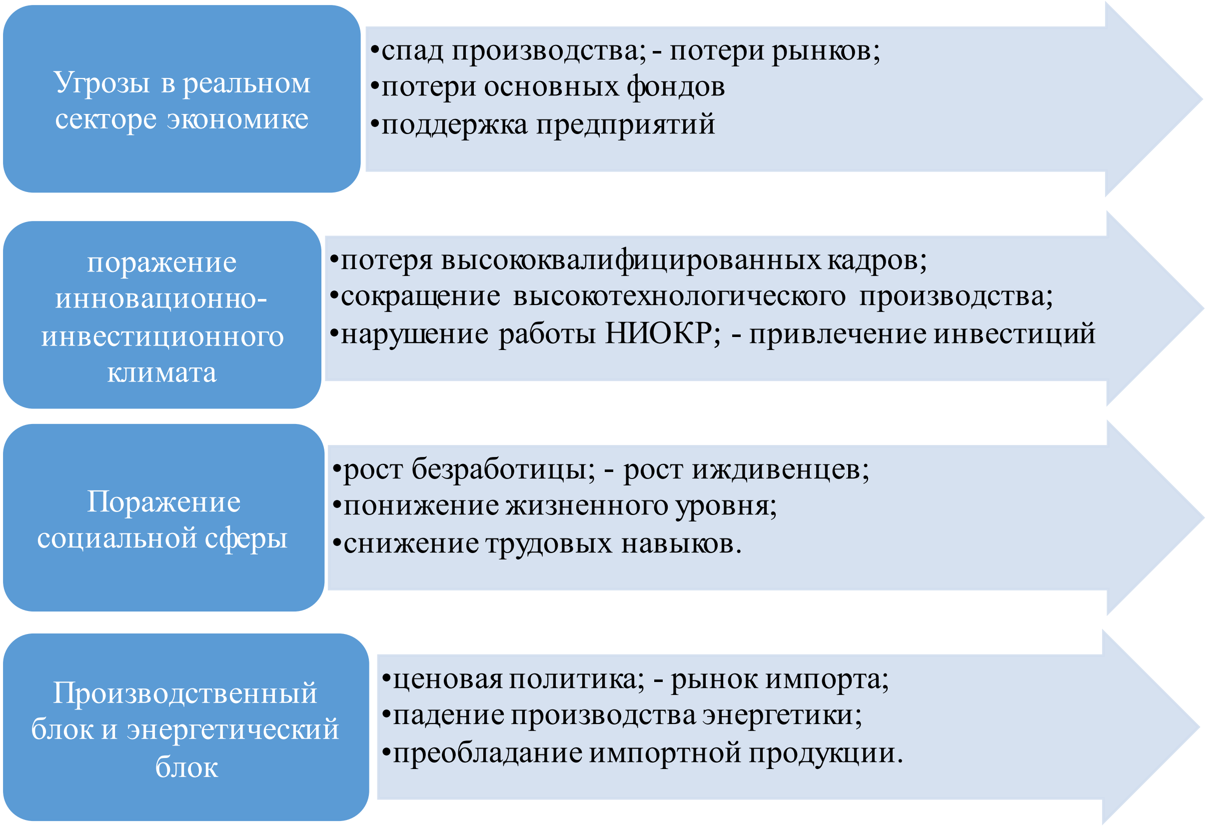

Схема 2. Внутренние экономические угрозы безопасности страны

Схема 2 раскрывает все возникающие экономические угрозы, имеющие внутренний характер воздействия, а также составные блоки, которые могут быть хаосом и проявляться в любой отрасли Кыргызстана.

Таким образом, приходим к выводу, что, и внутренние, и внешние угрозы экономической безопасности одинаково важны для экономического развития страны и тесно взаимосвязаны между собой, так имеют постоянные линии взаимодействия. Внутренние угрозы формируются под влиянием того, что страна проявляет неспособность к самосохранению и саморазвитию, и отметим, что всегда имеются ограничения современных цифровых технологий и инноваций в развитии экономики. Одновременно отмечается неэффективность государственной экономической политики, что приводит к отсутствию баланса интересов между экономическими субъектами. Безусловно, внешние угрозы формируются извне и влияют на мировые цены и внешнюю торговлю страны, что влияет и соответственно на установление цен и определяют степень импортной зависимости страны.

Нами была проведена попытка к рассмотрению особенностей экономической безопасности в условиях цифровизации, и после определенных исследований можем обозначить следующие ключевые задачи ее обеспечения:

– в первую очередь необходимо обеспечение информационной безопасности;

– следующим необходимым этапом может выступать внедрение в компании и государственные организации информационных технологий, устойчивых к различным видам угроз;

– еще одна необходимость в повышении защищенности цифровой инфраструктуры и устойчивости ее функционирования, то есть усиление телекоммуникационных рынков и их совершенствования;

– и последним этапом здесь идет совершенствование методов и способов производства и безопасного применения продукции, а также оказания услуг на основе новых и уже существующих цифровых технологий, удовлетворяющих требованиям безопасности.

Список цитируемых источников:

1. Концепция цифровой трансформации "Цифровой Кыргызстан 2019-2023", одобренная решением Совета безопасности Кыргызской Республики от 14 декабря 2018 года № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.gov.kg/storage/2020/12/files/program/12/kontseptsiya_tsifrovoy_transformatsii_tsifrovoy_kyrgyzstan_2019_2023.doc (дата обращения: 08.01.2023).
2. Концепция национальной безопасности Кыргызской Республики, утвержденная Указом Президента Кыргызской Республики от 20 декабря 2021 года № 570 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430815 (дата обращения: 08.01.2023).
3. Абдрахимов, А.С. Влияние легализации (отмывания) доходов, приобретенных незаконным, преступным путем, на экономическую безопасность Кыргызской Республики / А.С. Абдрахимов // Студенческий форум. – 2022. – № 18-3 (197). – С. 5-10.
4. Агеева, О.А. Специфика обеспечения экономической безопасности в условиях цифровизации / О.А. Агеева, Н.К. Кучукова, Ю.Д. Матыцына // Вестник университета. – 2022. – № 4. – С. 100-106.
5. Бегичев, М.М. Теневая экономика в контексте угроз экономической безопасности государства / М.М. Бегичев, А.В. Власов, К.Ю. Автомонова // Путеводитель предпринимателя. – 2022. – Т. 15. – № 2. – С. 44-50.
6. Гаджиев, Н.Г. Теневая экономика как фактор дестабилизации экономической безопасности государства / Н.Г. Гаджиев, С.А. Коноваленко, М.Н. Трофимов // Теневая экономика. – 2021. – Т. 5. – № 3. – С. 167-182.
7. Краснова, В.В. Теоретические аспекты продовольственной безопасности в контексте обеспечения экономической безопасности государства / В.В. Краснова, А.А. Дрындак // Вестник Донецкого национального университета. Серия В. Экономика и право. – 2021. – № 3. – С. 194-202.
8. Шипшова, О.А. Обеспечение экономической безопасности государства в условиях глобализации и развития транснациональных корпораций / О.А. Шипшова, Г.С. Рахимова // Russian Journal of Management. – 2020. – Т. 8. – № 3. – С. 66-70.

УДК: 338+339.137.2+004+51-7(575.2)

Алиханов А.А., Кадыров Ш. И., Осмонов З.А.
Баткен мамлекеттик университети
Алиханов А. А., Кадыров Ш. И., Осмонов З.А.
Баткенский государственный университет
Alikhanov A. A., Kadyrov Sh. I., Osmonov Z. A.
Batken State University

САНАРИПТЕШТИРҮҮ ШАРТЫНДА ЭКОНОМИКАНЫН ГЛОБАЛДЫК АТААНДАШТЫККА ЖӨНДӨМДҮҮЛҮГҮНҮН КРИТЕРИЙЛЕРИ БОЮНЧА

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЭКОНОМИКАЛЫК КООПСУЗДУГУНА БАА БЕРҮҮ
ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ПО КРИТЕРИЯМ ГЛОБАЛЬНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ
ASSESSMENT OF THE ECONOMIC SECURITY OF THE KYRGYZ REPUBLIC ACCORDING TO THE CRITERIA OF GLOBAL COMPETITIVENESS OF THE ECONOMY IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Аннотация: Санариптештирүү шартында мамлекеттин экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу шарттары өзгөрүүдө. Учурдагы талаптар экономикалык коопсуздуктун жаңы талаптары менен толукталууда. Санариптештирүү шартында мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун деңгээлин түшүнүү аны толук жана ишенимдүү баалоо үчүн маанилүү. Ошол эле учурда бул коопсуздукка жалпы экономикалык коопсуздуктан санариптештирүү контекстинде баа берүү керек. Бул экономикалык системанын Төртүнчү өнөр жай революциясынын шартына ылайыктуулугун аныктоо үчүн маанилүү, анткени талаптардын бүткүл комплексин эске алуу менен жалпыланган баалоо азыркы учурдагы экономиканын деңгээли кандай болоорун аныктоого мүмкүндүк бербейт. коопсуздукка жетишилди - мурунку жетишкендиктерден же ийкемдүүлүктүн жана санариптештирүүгө ыңгайлашуунун эсебинен. Макалада автор экономиканы, телекоммуникацияны санариптик модернизациялоо процесстерин максатка ылайыктуу тездетүүнүн, ошондой эле Кыргыз Республикасында жогорку технологиялык инновацияларды киргизүүнүн потенциалын ачып берет. Ошондой эле санариптик өнүгүүнүн позитивдүү аспектилери каралат, алар азыркы этапта өнүккөн – мамлекеттин социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн башка багыттарын ишке ашырууга караганда тезирээк ишке ашат. Мунун аркасында санариптештирүү башка тармактарды колдоого алып, Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүн жаңы деңгээлге чыгарат. Андан ары автор санариптештирүү шартында экономиканын экинчи компоненти болгон глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүк критерийлери боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна баа берет.

Аннотация: В условиях цифровизации меняются условия обеспечения экономической безопасности государства. Существующие требования дополняются новыми требованиями к экономической безопасности. Понимание уровня экономической безопасности государства в условиях цифровизации важно для ее наиболее полной и достоверной оценки. При этом следует оценивать данную безопасность в условиях цифровизации от общей экономической безопасности. Это важно для того, чтобы определить степень соответствия хозяйственной системы контексту Четвертой промышленной революции, поскольку обобщенная оценка с учетом всего комплекса требований не позволяет определить, каким образом чего достигнут существующий уровень экономической безопасности – за счет прошлых достижения или за счет гибкости и адаптации к цифровизации. В статье автор раскрывает потенциал целесообразного ускорения процессов цифровой модернизации экономики, телекоммуникаций, а также внедрения высокотехнологичных инноваций в Кыргызской Республике. Также рассмотрены положительные стороны цифрового развития, которое на современном этапе должно стать опережающим – происходить быстрее, чем реализация других направлений социально-экономического развития государства. Благодаря этому цифровизация будет поддерживать

другие направления и выведет социально-экономическое развитие Кыргызской Республики на новый уровень. Далее автор проводит оценку экономической безопасности Кыргызской Республики по критериям глобальной конкурентоспособности которая является вторая составляющей экономики в условиях цифровизации.

Abstract: In the context of digitalization, the conditions for ensuring the economic security of the state are changing. The existing requirements are supplemented by new requirements for economic security. Understanding the level of economic security of the state in the context of digitalization is important for its most complete and reliable assessment. At the same time, this security should be assessed in the context of digitalization from the general economic security. This is important in order to determine the degree of compliance of the economic system with the context of the Fourth Industrial Revolution, since a generalized assessment, taking into account the entire set of requirements, does not allow us to determine how the current level of economic security has been achieved - due to past achievements or due to flexibility and adaptation to digitalization. In the article, the author reveals the potential for expedient acceleration of the processes of digital modernization of the economy, telecommunications, as well as the introduction of high-tech innovations in the Kyrgyz Republic. Also considered are the positive aspects of digital development, which at the present stage should become advanced - to occur faster than the implementation of other areas of the socio-economic development of the state. Thanks to this, digitalization will support other areas and bring the socio-economic development of the Kyrgyz Republic to a new level. Further, the author assesses the economic security of the Kyrgyz Republic according to the criteria of global competitiveness, which is the second component of the economy in the context of digitalization.

Негизги сөздөр: экономикалык коопсуздук, экономиканы санариптештирүү, инновациялар, санариптик технологиялар, атаандаштыкка жөндөмдүүлүк, мамлекеттик коопсуздук, баалоо.

Ключевые слова: экономическая безопасность, цифровизация экономики, инновации, цифровые технологии, конкурентоспособность, безопасность государства, оценка.

Key words: economic security, digitalization of the economy, innovations, digital technologies, competitiveness, state security, assessment.

Санариптештирүү шартында мамлекеттин экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу шарттары өзгөрүүдө. Учурдагы талаптар экономикалык коопсуздуктун жаңы талаптары менен толукталууда. Санариптештирүү шартында мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун деңгээлин түшүнүү аны толук жана ишенимдүү баалоо үчүн маанилүү. Ошол эле учурда бул коопсуздукка жалпы экономикалык коопсуздуктан санариптештирүү контекстинде баа берүү керек.

Бул экономикалык системанын Төртүнчү өнөр жай революциясынын шартына ылайыктуулугун аныктоо үчүн маанилүү, анткени талаптардын бүткүл комплексин эске алуу менен жалпыланган баалоо азыркы учурдагы экономиканын деңгээли кандай болоорун аныктоого мүмкүндүк бербейт. коопсуздукка жетишилди - мурунку жетишкендиктерден же ийкемдүүлүктүн жана санариптештирүүгө ыңгайлашуунун эсебинен.

Кыргыз Республикасын санариптештирүүнүн укуктук жана институционалдык негиздери Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы № 221 Жарлыгы менен бекитилген 2018-2040-жылдарга өлкөнү туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы менен түзүлгөн. Ал стратегиялык көз карашты камтыйт «Таза Коом» деп

аталган Кыргыз Республикасынын санариптик трансформациялоонун улуттук программасын ишке ашыруу үчүн. Санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуунун заманбап контексти Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому менен бекитилген «Санарип Кыргызстан 2019-2023» («Санарип Кыргызстан 2019-2023») санариптик трансформация концепциясы менен да аныкталган. Кыргыз Республикасынын 2020-жылдын 5-октябрындагы № 347-р.

Жогорудагы укуктук документтер Кыргыз Республикасынын экономикалык системасын санариптештирүү мезгили расмий түрдө 2018-жылы башталганын көрсөтүп турат, бирок коомдо, экономикада жана мамлекетте бул процесске даярдыктар бир нече жыл мурун болгон. Азыркы учурда (2023-жыл), Кыргыз Республикасында максаттуу санариптештирүүнүн биринчи беш жылдыгынан кийин анын орто аралык жыйынтыктарын чыгарууга болот. Тактап айтканда, бүгүнкү күндө санариптештирүү негизинен Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун аныктайт жана бул коопсуздукка мониторинг жүргүзүүдө жаңы санариптик контекст эске алынууга тийиш.

Буга чейин башка иштерде биз иштеп чыккан методологиялык ыкманы колдонуп, санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна мониторинг жүргүзгөнбүз. Мониторинг – санариптештирүү шартында пайда болгон жана салттуу критерийлерди толуктаган жаңы критерийлер боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна поликритериалдык баа берүү. Мониторинг 2022-жылга карата маалыматтар боюнча жүргүзүлгөн.

Биринчи компонент: мамлекеттин туруктуу өнүгүүсү. Санариптештирүү шартында мамлекетти туруктуу өнүктүрүү критерийлери боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна баа берүү 1-таблицада келтирилген.

1-таблица. Санариптештирүү шартында мамлекеттин туруктуу өнүгүүсүнүн критерийлери боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна баа берүү

<table>
<tr><th rowspan="2">Экономикалык коопсуздуктун салттуу критерийлери</th><th rowspan="2">Экономикалык коопсуздуктун көрсөткүчтөрү</th><th rowspan="2">Кыргыз Республикасындагы көрсөткүчтөрдүн баалуулуктары</th><th rowspan="2">Көрсөткүчтөрдүн чектик маанилери</th><th colspan="2">Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу</th></tr>
<tr><th>ар бир критерий үчүн</th><th>системалуу түрдө</th></tr>
<tr><td rowspan="2">ТӨМ 9 боюнча жыйынтыктар</td><td rowspan="2">көрсөткүчү “Goal 9 Score” (ООН, 2022)</td><td rowspan="2">32,4 балл (2022)</td><td>98,8 балл (дүйнөлүк жогорку 2022: Түштүк Корея)</td><td>0,33 (32,4/98,8)</td><td rowspan="3">от 0,56 ((0,33+1+ +0,35)/ /3) до 0,64 ((0,45+1+ +0,46)/ /3)</td></tr>
<tr><td>71,7 балл (ЕАЭБ аймактык лидери: Орусия, 2022)</td><td>0,45 (32,4/71,7)</td></tr>
<tr><td>ТӨМ 9</td><td>жылдык өсүү</td><td>110,09%:</td><td>100,02%</td><td>1,10</td></tr>
</table>

натыйжаларын ын жылдык өсүшү	темпи “9-максат баллы” (БУУ): 2022*100%/ /2021-100	көбөйтүү 2022 г.: (32,4*100% //29,43-100= =-0,40%)	(98,80*100% / /98,78) балл (ТӨМ9 2022 үчүн дүйнөлүк максимум: Түштүк Корея)	(110,09/ /100,02) 1ге барабар	
			105,85 (71,7*100%/ /67,74) (ЕАЭБ аймактык лидери: Орусия, 2022-ж)	1,04 (110,09/ /105,85) 1ге барабар	
ТӨМ 9 натыйжасын БУУнун 17 ТӨМ ишке ашыруунун жыйынды натыйжасы менен салыштыруу	2022-жылдагы туруктуу өнүгүү индексине “9-максаттын баллы” көрсөткүчүнүн катышы (“туруктуу өнүгүү индекси”, БУУ)	43,96% (32,4* *100%/ /73,7) (2022)	126,83% (98,8*100%/ /77,9) балл (ТӨМ9 2022 үчүн дүйнөлүк максимум: Түштүк Корея)	0,35 (43,96/ /126,83)	
			96,76 (71,7*100%/ /74,1) (ЕАЭБ аймактык лидери: Орусия, 2022-ж)	0,46 (43,96/94,76)	

Булак: автор тарабынан эсептелген жана түзүлгөн.

1-таблицада алынган жыйынтыктар ТӨМ9 ишке ашыруунун натыйжаларынын критерийи боюнча 2022-жылы Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу дүйнөгө салыштырмалуу 0,56, ал эми регионго (ЕАЭБ) салыштырмалуу: 0,64, башкача айтканда, ал жогору. 2021-жылга салыштырмалуу 2022-жылы ТӨМ 9-ну ишке ашыруунун жыйынтыгынын жылдык өсүү темпинин критерийи боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу жана дүйнө менен салыштырганда, регионго салыштырмалуу (Кыргыз Республикасы регионалдык лидер болуп саналат). ЕАЭБ): 1, башкача айтканда, бул абдан жогору .

ТӨМ 9 боюнча жыйынтыкты БУУнун 17 ТӨМ ишке ашыруунун жыйынды натыйжасы менен салыштыруу критерийи боюнча 2022-жылы Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу дүйнө менен салыштырганда 0,35ти, ал эми регионго (ЕАЭБ)

салыштырмалуу: 0,44ти түзөт. , башкача айтканда, ал жетиштүү. Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу 2022-жылы санариптештирүү шартында мамлекеттин туруктуу өнүгүүсүнүн критерийлеринин (экономикалык коопсуздуктун курамдык бөлүгү) каралып жаткан топтомуна ылайык 0,56дан (дүйнө менен салыштырганда) 0,64кө чейинки диапазондо турат. (аймакка, ЕАЭБге салыштырмалуу), анда жеген жетиштүү.

Алынган натыйжанын сапаттык интерпретациясы 2022-жылга карата Кыргыз Республикасы жалпысынан экономиканы инновациялык өнүктүрүү, телекоммуникацияларды жана инфраструктураны модернизациялоо чөйрөсүндө олуттуу жыйынтыкка жетишкендигине байланыштуу. 2022-жылы Кыргыз Республикасында SDG9 ишке ашыруу темпи башка өлкөлөргө салыштырмалуу абдан тез, бирок SDG9 БУУнун 17 ТӨМ бардык комплексине салыштырмалуу орточо темпте ишке ашырылууда. Натыйжада Кыргыз Республикасынын экономикасы санариптештирүүнүн таасирине жалпысынан туруктуу, бирок анын өнүгүү потенциалын толук ачып бере албайт.

Бул потенциалды толук ачып берүү үчүн экономиканы, телекоммуникацияны санариптик модернизациялоо процессин тездетүү, ошондой эле Кыргыз Республикасында жогорку технологиялык инновацияларды киргизүү максатка ылайыктуу. Санариптик өнүгүү өнүккөн болушу керек - мамлекеттин социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн башка багыттарын ишке ашырууга караганда тезирээк. Мунун аркасында санариптештирүү башка тармактарды колдоого алып, Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүн жаңы деңгээлге чыгарат.

Экинчи компонент: экономиканын глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү. Санариптештирүү шартында экономиканын глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн критерийлери боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна баа берүү 2-таблицада келтирилген.

Таблица 2. Санариптештирүү шартында экономиканын глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн критерийлери боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна баа берүү

Экономикалык коопсуздуктун салттуу критерийлери	Экономикалык коопсуздуктун көрсөткүчтөрү	Кыргыз Республикасындагы көрсөткүчтөрдүн баалуулуктары	Көрсөткүчтөрдүн чектик маанилери	Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу	
				ар бир критерий үчүн	жалпысынан
маалыматтык коомдун өнүгүү деңгээли	“билимди көп талап кылган жумуштуулук” көрсөткүчү (ИМБДУ, 2022)	28,4 балл (2022)	100,0 балл (Дүйнөлүк жогорку 2022: Люксембург)	0,28 (28,4/100,0)	от 0,62 ((0,28+0,85 + +0,64+0,71) / /4) до 0,71 ((0,40+0,90 + +0,74+0,81) /
			71,1 балл (ЕАЭБ аймактык лидери: Орусия, 2022-ж)	0,40 (28,4/71,1)	
	көрсөткүчү	84,3 балл	99,6 балл	0,85	

	“ICT access” (WIPO, 2022)	(2022)	(дүйнөлүк жогорку 2022: Сингапур)	(84,3/99,6)	)/4
			93,3 балл (ЕАЭБ аймактык лидери: Армения, 2022-ж)	0,90 (84,3/93,3)	
	көрсөткүчү “ICT use” (WIPO, 2022)	57,4 балл (2022)	89,1 балл (дүйнөлүк жогорку 2022: Исландия)	0,64 (57,4/89,1)	
			77,7 балл (ЕАЭБ аймактык лидери: Беларусь, 2022-ж)	0,74 (57,4/77,7)	
	көрсөткүчү “e-participation” (WIPO, 2022)	71,4 балл (2022)	100,0 балл (дүйнөлүк жогорку 2022: Эстония)	0,71 (71,4/100,0)	
			88,1 балл (ЕАЭБ аймактык лидери: Казакстан, 2022-ж)	0,81 (71,4/88,1)	

Булак: автор тарабынан эсептелген жана түзүлгөн

2-таблицанын уландысы.

Экономикалык коопсуздуктун салттуу критерийлери	Экономикалык коопсуздуктун көрсөткүчтөрү	Кыргыз Республикасындагы көрсөткүчтөрдүн баалуулуктары	Көрсөткүчтөрдүн чектик маанилери	Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу	
				ар бир критерий үчүн	жалпысынан
санариптик бизнести өнүктүрүү деңгээли	көрсөткүчү “university-industry R&D collaboration” (WIPO, 2022)	24,4 балл (2022)	79,6 балл (2022 дүйнөлүк жогорку: АКШ)	0,31 (24,4/79,6)	от 0,14 ((0,31+0,09 + +0,03)/3) до 0,24 ((0,52+0,15 +
			46,6 балл (ЕАЭБ аймактык	0,52 (24,4/46,6)	

			лидери: Орусия, 2022-ж)		+0,06)/3
	көрсөткүчү "GERD financed by business, %" (WIPO, 2022)	8,6 балл (2022)	100,0 балл (дүйнөлүк жогорку 2022: Таиланд)	0,09 (8,6/100)	
			58,7 балл (ЕАЭБ аймактык лидери: Казакстан, 2022-ж)	0,15 (8,6/58,7)	
	көрсөткүчү "ICT services exports, % total trade" (WIPO, 2022)	3,1 балл (2022)	100,0 балл (дүйнөлүк жогорку 2022: Кипр)	0,03 (3,1/100,0)	
			53,5 балл (ЕАЭБ аймактык лидерлери: Армения жана Беларусь, 2022-ж)	0,06 (3,1/53,5)	

Булак: автор тарабынан эсептелген жана түзүлгөн

2-таблицада алынган жыйынтыктар маалыматтык коомдун өнүгүү деңгээлинин критерийи боюнча 2022-жылы Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу дүйнө менен салыштырганда 0,62, ал эми регионго (ЕАЭБ) салыштырмалуу: 0,71, башкача айтканда, ал жогору. Санарип бизнесинин өнүгүү деңгээлинин критерийи боюнча 2022-жылы Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу дүйнө менен салыштырганда 0,14, ал эми регионго (ЕАЭБ) салыштырмалуу 0,24, башкача айтканда, төмөнкү чек менен чектешет.

Санариптештирүү шартында глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүк критерийлери боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна системалуу баа берүү – дүйнө менен салыштырганда: (0,62+0,14)/2=0,38, регионго (ЕАЭБ) салыштырмалуу: (0,71) + 0, 24)/2=0,47. Бул 2022-жылы санариптештирүү шартында экономиканын глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн критерийлеринин (экономикалык коопсуздуктун курамдык бөлүгү) каралып жаткан жыйындысына ылайык Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу дегенди билдирет. 0,38ден (дүйнө менен салыштырганда) 0,47ге чейин (регион, ЕАЭБ менен салыштырганда) диапазондо турат, башкача айтканда, ал жетиштүү.

Алынган жыйынтыктын сапаттык интерпретациясы 2022-жылы Кыргыз Республикасынын экономикасы орточо санариптик атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү менен мүнөздөлгөндүгүнө байланыштуу. Коомду санариптештирүү бизнести санариптештирүүгө

караганда бир топ ылдам темпте жүрүп жатат. Кыргыз Республикасынын санариптик атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн бизнести өркүндөтүүнүн санариптик модернизациясынын темптерин бул процесске мамлекет тарабынан инфраструктуралык да, финансылык да колдоо көрсөтүү аркылуу тездетүү максатка ылайыктуу.

Ошентип, 2019-2022-жылдарга карата маалыматтардын негизинде мониторинг санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын жетиштүү экономикалык коопсуздугун аныктады. Бул мамлекет санариптештирүү коркунучтары менен ийгиликтүү күрөшүп жатканын билдирет, бирок санариптештирүү шартында анын экономикалык коопсуздугунун өсүү потенциалы толук ачыла элек. Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун күчтүү жагы аныкталды: 2021-жылга салыштырмалуу 2022-жылы ТӨМ 9-ну ишке ашыруунун жыйынтыгынын жылдык өсүү темпинин критерийи боюнча (1). Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун алсыз жагы да белгиленген: 2022-жылы жогорку технологиялык өндүрүштүн көлөмү боюнча (0,01ден 0,04кө чейин).

Колдонулган адабияттар:

1. Бодрунов С.Д., Демиденко Д.С., Плотников В.А. Реиндустриализация и становление "цифровой экономики": гармонизация тенденций через процесс инновационного развития // Управленческое консультирование. – 2018. – № 2 (110). – С. 43-54.
2. Годовой отчет Национального Банка Кыргызской Республики 2018-2021гг. \текст\ [Электронный ресурс] Режим доступа https://www.nbkr.kg/
3. Головенчук Г. Г. Цифровая экономика Цифровая экономика [Электронный ресурс] : учеб.-метод. комплекс /Г.Г.Головенчик.–Минск: БГУ, 2020.–1электрон. опт. диск (CD-ROM).ISBN978-985-566-847-4.
4. Грибанов Ю. И. Цифровая трансформация социально- экономических систем на основе развития института сервисной интеграции\текст\ диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук – Санкт-Петербург – 2019. С. 355
5. Минаков В.Ф., Шуваев А.В., Лобанов О.С. Эффект цифровой конвергенции в экономике // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. - 2018. - № 2 (110). - С. 12-18.
6. Хубиева С. А. Цифровизация банковских услуг в Кыргызской Республике\текст\ [Электронный ресурс] Режим доступа http://sit.net.kg/wp-content/uploads/2021/

УДК:338.084(575.2)(04)

Ашырбаева С.Ы.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
Аширбаева С. Ы.
КНУ им.Ж.Баласагына
Ashyrbaeva S.U.
KNU J.Balasagyn

ИШКАНАЛАРДЫ САНАРИПТИК ТРАНСФОРМАЦИЯЛООНУН ЗАРЫЛ ШАРТЫ КАТАРЫ ПРОЦЕССТИК МАМИЛЕ

ПРОЦЕССНЫЙ ПОДХОД КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ДЛЯ ЦИФРОВОЙ

ТРАНСФОРМАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЙ
PROCESS APPROACH AS A NECESSARY CONDITION FOR THE DIGITAL TRANSFORMATION OF ENTERPRISES

Аннотация: Ийгиликтүү атаандашуу үчүн уюмдар маалыматты башкаруу системаларын көбүрөөк киргизүүдө, товарларды жана кызматтарды бөлүштүрүүнүн электрондук каналдары аркылуу товарларды жана кызматтарды сатууну өнүктүрүүдө. Маалыматтык технологияларды туура колдонуу бизнеске оң таасирин тийгизерин дээрлик бардык ишкерлер түшүнүшөт.Бул процесс санариптик трансформация деп аталат. Заманыбызга "Интеллектуалдык" башкаруунун доору келди. Интеллектуалдык башкаруунун инструменттеринин бири болуп "процесстик мамиле" деп аталган башкаруу ыкмасы эсептелет. Уюмдардын санариптик трансформациясы санариптик экономикага өтүү процесстеринин ажырагыс элементи болуп саналат. Бул макалада биз санариптик трансформация жана санариптик ишкананы түзүү үчүн процесстик мамиле эмне үчүн зарыл экенин далилдейбиз.Процесстик мамиленин негизинде гана ишканада бизнесс процесстерге санариптик уюмду жаратуу женил болот Бүгүнкү күндө көпчүлүк жетекчилер жана ишканалардын ээлери бизнесинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн ушундай куралдарды издеп жатышат.

Аннотация: Чтобы успешно конкурировать, организации все чаще внедряют системы управления информацией и развивают продажи товаров и услуг через электронные каналы распределения товаров и услуг. Практически все предприниматели понимают, что правильное использование информационных технологий положительно влияет на бизнес, этот процесс называется цифровой трансформацией. Наступила эпоха «интеллектуального» управления. Одним из инструментов интеллектуального управления является так называемый «процессный подход» к управлению. Цифровая трансформация организаций является неотъемлемым элементом перехода к цифровой экономике. В этой статье мы объясним, почему цифровой подход и процессный подход необходимы для создания цифрового предприятия. Создание цифровой организации бизнес-процессов на предприятии возможно только на основе процессного подхода Сегодня большинство руководителей и владельцев бизнеса ищут такие инструменты для повышения эффективности бизнеса.

Annotation: For competing successfully, organizations are more often implementing the information management system and developing the selling of goods and services through the electronic distribution channels for goods and services. Almost all entrepreneurs understand that the correct using of information technology has a positive effect to business, this process is the digital transformation. The era of "intellectual" management has come. One of the tools of intelligent management is so-called as digital transformation for managing. The digital transformation of organizations is an essential part of the transition to the digital economy. In this article, we explain why the digital approach and the process approach are necessary to create a digital enterprise. Creating a digital organization of business-process In the enterprise is possible only on the basis of the digital transformation. Today, majority of managers and business owners are looking for these tools to improve business efficiency

Негизги сөздөр: бизнес-процесстер, процесстик мамиле, технологиялык тартип, санариптик трансформация, санариптик ишкана, санариптик экономика.

Ключевые слова: бизнес-процессы, индустрия, технологический уклад, цифровая трансформация, цифровое предприятие, цифровая экономика.

Keywords: business processes, industry, technological order, digital transformation, digital enterprise, digital economy.

Уюмдардын санариптик трансформациясы санариптик экономикага өтүү процесстеринин ажырагыс элементи болуп саналат. Бирок кыргыз компанияларында колдонулган башкаруу ыкмалары бул процесске тоскоол болуп, процесстерди автоматташтыруу жаатындагы бардык аракеттерди жана долбоорлорду жокко чыгарышы мүмкүн. Бул макалада биз санариптик трансформация жана санариптик ишкананы түзүү үчүн процесстик мамиле эмне үчүн зарыл экенин далилдейбиз. Бүгүнкү күндө көпчүлүк жетекчилер жана ишканалардын ээлери бизнесинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн куралдарды издеп жатышат.

Интуицияга жана тажрыйбага гана таянуу менен ишкананы ийгиликтүү башкаруу мүмкүн болгон "тизе чөгө" башкаруу доору өттү. "Интеллектуалдык" башкаруунун доору келди. Интеллектуалдык башкаруунун инструменттеринин бири болуп "процесстик мамиле" деп аталган башкаруу ыкмасы эсептелет.[2,49-б.]

Биздин республиканын копчулук уюмдары башкаруунун функционалдык структурасына ээ жана процесстик ыкманы киргизуу менен башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатууга умуттонот. Батыштык эксперттердин пикири боюнча, заманбап ишканаларда функционалдык башкарууну уюштуруу идеалдуу эмес. Ошондуктан, биринчи кадамдар катары уюмуңузду сырттан карап, жоопкерчиликти, ыйгарым укуктарды, ресурстарды, маалыматтык жана башкаруу коммуникацияларын так аныктоо менен аны элементардык тартипке келтирүү сунушталат. Бул ыкма колдонуудагы башкаруу системасын четке какпайт, бирок аны өркүндөтүүнүн жолдорун аныктайт жана бара-бара процессти башкаруу системасына өтүү керектигин аныктайт. Сапатты башкаруу системаларынын эл аралык стандарты ISO 9000 процессти "киргизилген материалдарды жыйынтыкка айландырган өз ара байланышкан же өз ара аракеттенүүчү иш-чаралардын жыйындысы" катары аныктайт.[1,17-б.] Ал ошондой эле "киргизилген материалдарды жыйынтыкка айландыруу үчүн ресурстарды колдонгон ар кандай иш-аракеттер же иш-аракеттердин жыйындысы процесс катары каралышы мүмкүн" деп түшүндүрөт. Процесстин эл аралык же мамлекеттик деңгээлде бекитилген башка аныктамалары жок. Бирок, жогорудагы аныктама көптөгөн тактоолор бар. Негизги тактоо - бул жөн гана "кандайдыр бир иш" эмес, кардарга пайда алып келе турган иш. Бул жерде кардар процесстин "чыгарылышын" (натыйжаларын) алган адам. Бул учурда кардар тышкы (товарларды же кызмат көрсөтүүлөрдү керектөөчү) жана ички (ишкана процессинин тармагындагы кийинки процесс) болушу мүмкүн.

Ийгиликтүү атаандашуу үчүн уюмдар маалыматты башкаруу системаларын көбүрөөк киргизүүдө, товарларды жана кызматтарды бөлүштүрүүнүн электрондук каналдары аркылуу товарларды жана кызматтарды сатууну өнүктүрүүдө. Маалыматтык технологияларды туура колдонуу бизнеске оң таасирин тийгизерин дээрлик бардык ишкерлер түшүнүшөт.Бул процесс санариптик трансформация деп аталат. MIT изилдөөчүлөрү санариптик трансформация деген терминди "заманбап технологияларды ишканалардын өндүрүмдүүлүгүн жана наркын кескин жогорулатуу үчүн колдонуу" деп аныкташат. Санариптик экономика санариптик (маалыматтык) технологияларга негизделген экономикалык ишмердүүлүк катары аныкталат[3,51-б.]

Санариптик трансформация – бул узак процесс, анын натыйжасы "санариптик уюмду" түзүү болушу керек. Коомдо бул терминдин так аныктамасы али калыптана элек, бирок бул

тема боюнча адабияттарды талдоодон төмөнкүдөй сыпаттамага болот: санариптик уюм - бул процесстердин көбү адамдын кийлигишүүсүз (автоматташтырылган) аткарылган уюм.

Санарип уюмдар негизинен процесске багытталган уюмдар. Изилдөөчүлөр бизнес процесстеринин агымындагы көйгөйлөрдүн эки негизги себебин аныкташат:

• компанияда керектүү иш-аракеттерди жүргүзүү үчүн технология жок;

• компаниянын башкаруучу адамында уюштуруу дизайнын түшүнбөгөндүк.

Автоматташтыруунун объектиси так аныкталган, кайталануучу бизнес процесси гана болушу мүмкүн, хаосту автоматташтыруу мүмкүн эмес. Ошондуктан бизнес процесстери жөнгө салынбаган жана ишке ашырылбаган компанияда санариптештирүү мүмкүн эмес. Компанияны автоматташтыруу объектиси болуп ар дайым белгилүү бир бизнес процесси саналат, ал эми бөлүм, цех же жумушчу аймак эмес. Ошондуктан, автоматташтыруу долбоорун баштоодон мурун, предметтик чөйрөнүн бизнес талдоо ар дайым жүргүзүлүшү керек, анын натыйжасы автоматташтырылган бизнес-процесстердин модели болуп саналат. Ошол эле бизнес-процесстер андан ары автоматташтыруу долбоорунун алкагында болуп саналат. Бизнес-процесстер башкарууга процесстик мамилени колдонгон уюмда гана бар деп ойлоо туура эмес. Ар бир уюмда бизнес-процесстер бар, бир гана маселе аларды жетекчилик жана кызматкерлер кандай кабыл алып, башкарганында.Ар кандай коммерциялык уюм пайда табуу үчүн түзүлөт жана муну рыноктун керектөөлөрүн канааттандыруу аркылуу ишке ашырат. Продукцияларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү өндүрүү үчүн рыноктон ресурстарды (эмгек, материалдык, финансылык ж.б.) алат жана аларды ички бизнес процесстери аркылуу продуктыларга жана кызмат көрсөтүүлөргө айландырат, алар өз кезегинде нарк чынжырын түзөт. Өндүрүлгөн продукциянын (киреше) жана алынган ресурстардын (чыгындардын) ортосундагы айырма уюмдун натыйжалуулугун мүнөздөйт. Демек, эки фирма үчүн бирдей баадагы жана сапаттагы ресурстар бар болсо, анда бизнес процесстери эффективдүү, башкача айтканда, көбүрөөк ашыкча продуктуну камсыз кылганы жеңетбашкача айтканда, алар жогорку ашыкча продуктыларды беришет. Ошондуктан, бизнес-процесстер компаниянын ишмердүүлүгүнүн негизи болуп саналат жана анын жыргалчылыгы көп жагынан көз каранды деп айта алабыз. Иш процесстеринин иштешин камсыз кылуу үчүн эмгек жана материалдык ресурстар тартылат. Бизнес процессинин агымын колдоо үчүн зарыл болгон эмгек ресурстарын башкаруу үчүн уюштуруу структураларынын ар кандай түрлөрү түзүлөт (сызыктуу, сызыктуу-функционалдык, матрицалык ж.б.). Бардык уюштуруу түзүмдөрүнүн акыры бир гана максаты бар - компаниянын бизнес процесстерин колдоо.[4,68-б.]

Бирок убакыттын өтүшү менен бизнес-процесстер уюмдун жетекчилигинин көз карашынан жок болуп, кызматкерлердин эч кимисинен кабарсыз болуп, натыйжада башкарууга мүмкүн болбой калат. Бул бир эле компаниянын ичинде да бизнес-процесстердин бир кыйла башкача эффективдүүлүгүнө алып келет. Алардын татаалдыгы жана өзгөрмөлүүлүгү ушунчалык көбөйүп, процесстин узактыгын же натыйжасын алдын ала айтуу мүмкүн болбой калат. Бизнес-процесстерди майда-чүйдөсүнө чейин жөнгө салуу аракеттери көп учурда ийгиликсиз аяктайт, анткени башка бизнес-процесстер (жөнгө салынуучу процесси камсыздоочулар жана керектөөчүлөр) ушунчалык тез жана күтүүсүз өзгөрөт, процесстин узактыгын же натыйжасын алдын ала айтуу мүмкүн болбой калат, жөнгө салуу актуалдуулугун тез жоготот жана кызматкерлер аны аткарууну токтотот. Кырдаалды ого бетер курчутат, ал көп учурда инструкцияларды жана жоболорду так сактоо

боюнча талаптарды белгилебейт. жобо тездик менен актуалдуулугун жоготуп, кызматкерлер аны аткарууну токтотуп жатканын

Башка башкаруу системаларына салыштырмалуу процессти башкаруу төмөнкүдөй артыкчылыктарга ээ:

- Компанияга керектүү натыйжаны алуу үчүн аткаруучуларды жана менеджерлерди багыттоо.
- Буйруктардын бирдиктүүлүгүнүн так системасы: бир жетекчи алдыга коюлган максатка жетүү жана каалаган натыйжаны алууга багытталган операциялардын жана аракеттердин бардык комплексин башкарууну өз колуна топтойт.
- Башкаруучулар оперативдүү башкарууга олуттуу четтөөлөр болгон учурда гана кийлигишет.
- Жетекчилер өздөрүнүн түздөн-түз милдеттери менен алектенишет: натыйжалуу башкарууну уюштуруу жана өнүктүрүү стратегиясы жонундо.
- Башка башкаруу схемаларына салыштырмалуу операциялык натыйжалуулуктун тартиби чоңураак.
- Кызматкерлерди алмаштыруучу компания үчүн коркунучтуу эмес, анткени билимди жаңы кызматкерлерге берүү механизми бар (бизнес процесстеринин эрежелери бар).

Процесстик мамиле менен иштеген ишканаларда санариптик трансформациялаштырууну этаптар менен ишке ашыруу мумкунчулугу бар.[5,41-б]

1-этап. Пландоо

Санариптик трансформацияны практикалык ишке ашыруу стратегиялык пландаштыруудан башталат. Сиз кандай милдеттерди чечүү керектигин, кандай ресурстар талап кылынарын, санариптик инструменттерди жана инновацияларды киргизүү бүтүндөй корпоративдик маданиятка кандай таасир этерин түшүнүшүңүз керек.

Санариптик трансформациянын жол картасы үч негизги кадам менен түзүлөт:

1. Кырдаалды баалоо.

Биринчиден, компаниянын учурдагы абалын - анын корпоративдик маданиятын, бизнес процесстерин жана операцияларын, ошондой эле кызматкерлердин компетенттүүлүгүн аныктоо керек. Бул мүмкүн болушунча тезирээк чечилиши же колдонулушу керек болгон пункттарды же мүмкүнчүлүктөрдү так аныктайт. Мындан тышкары, санариптик трансформация планын ишке ашыруу процессинде жетишилген натыйжаларга дароо көз салуу маанилуу.

2. Максаттарды коюу.

Учурдагы көйгөйлөр аныкталгандан жана ресурстарга баа берилгенден кийин стратегияны түз иштеп чыгууга болот. Бул үчүн ар кандай "санариптик" инструменттерге баа берип, алардын колдонулуучу аймактарын тандоо керек. Санариптик трансформациянын негизги багыттары тышкы чөйрө - продуктылар жана кардарлардын тажрыйбасы, ошондой эле ички кызматтардын иши - IT жана булут кызматтары болушу мүмкүн.

3. Бюджет түзүү.

Санариптик трансформация адатта технологияга олуттуу инвестицияны талап кылган үзгүлтүксүз процесс. Бул компания бул үчүн канча ресурстарды жумшоого даяр экенин түшүнүү үчүн абдан маанилүү болуп саналат. Ошол эле учурда бюджетти санариптик трансформацияга дуушар боло турган бизнестин бардык тармактарын эске алуу менен эсептөө керек. Ошентип, сиз санариптик трансформация стратегияңызды туура түзөсүз, приоритеттерди аныктап, процесстин чектерин белгилейсиз.

2-этап. Административдик ресурстар менен камсыз кылуу

Санариптик бизнес стратегиясын аныктагандан кийин, сиз анын жетекчилигинен колдоо алышыңыз керек. Жетекчиликтин алдыдагы процесстин бардык нюанстарын жана анын кесепеттерин түшүнүүсү компаниянын санариптик трансформацияга даярдыгынын негизги белгилеринин бири болуп саналат. Ошондуктан башкы директорлор санариптик трансформацияга CEO, CDO жана CIO менен бирге стратегиянын фазасында эле катышышат.

(санарип технология боюнча директор (Chief Digital Officer / CDO), ИТ-директор (Chief Information Officer / CIO)

3-этап. Өнөктөштөрдү тандоо

Туура нарк чынжырчасынын өнөктөштөрүн же кызыкдар тараптарын тандоо санариптик трансформациянын ийгилиги үчүн абдан маанилүү.

Ишенимдүү өнөктөш төмөнкүлөрдү жасай алат:

- трансформациялоо үчүн ресурстар менен камсыз кылуу;
- санариптик технологияларды ишке ашырууга жардам берүү үчүн консультациялык кызматтарды сунуштоо;
- трансформациянын туура багытын аныктоого жардам берет;
- ийгиликтүү ыкмаларды жана тажрыйбаларды сунуштайт.

4-этап. Планды кызматкерлерге жеткирүү

Компанияда санариптик трансформацияны ийгиликтүү жүргүзүү шарттарын түзүү үчүн анын баалуулугун өз убагында кызматкерлерге жеткирүү зарыл. Бул алдыдагы процесске ишенимдүүлүк жана ички колдоону камсыз кылат.

Кызматкерлердин так түзүмүн жана өтүү планын алуусун текшериңиз. Алар санариптик трансформацияга алдын ала даярдалышы керек

5-этап. Трансформациянын башталышы

Пландаштырылган стратегияны ишке ашыруу уюмдун бардык деңгээлдеринде – жогорку жетекчиликтен катардагы кызматкерлерге чейин болушу керек. Санариптик трансформация процессинде алдыга коюлган бизнес максаттарына көңүл буруу өтө маанилүү.

Санариптик өзгөрүүлөрдү башкаруу CDOну түзгөн кайчылаш-функционалдык жумушчу топтордун жетекчилиги астында болушу керек. Алар ар кандай компетенциядагы адистерди камтышы мүмкүн. Бирок, баарынан мурда - стратегиялык маркетинг, HR башкаруу жана керектөө тажрыйбасы дизайн боюнча адистер болуш керек

. Мындай тактикалык командалар корпоративдик маданияттын өзгөрүшүнө алып келет. Алар компаниянын өндүрүш чынжырларында санариптик операциялык моделди ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн негиз түзөт.

Колдонулган адабияттар:

1. Эл аралык стандарты ISO 9000-2015
2. Вестерман Г. [ж.б.]. Санариптик трансформация: миллиарддаган долларлык уюмдар үчүн жол картасы // MIT Санариптик бизнес жана Capgemini консалтинг борбору. 2018. С. 1–68
3. Коваленко Б.Б. Санариптик трансформация: бизнес уюмдары үчүн атаандаштык артыкчылыктарды түзүү жолдору // Илим жана бизнес: өнүгүү жолдору. 2019. № 9 (9). 49–52-бб.
4. Керимбекова Д.О.Сапатты башкаруу.Окуу курал.Бишкек-2019

5. Пинаев Д. Орус компанияларынын бизнеси токтоп калганынын 5 себеби / Executive.ru. URL: http://www.e-xecutive.ru/management/practices/1985201-5-prichin-po-kotorym-buksuet-biznes-rossiiskih-kompanii (жетүү датасы: 18.11.2019).
6. Пинаев Д. Процессти башкаруу: күчтүүлүгү эмнеде? // Boss журналы. 2019.
7. Электрондук экономика // Википедия

УДК 338.48

Баймбетова А.Б., Шарапаева Б.Ж.
Л.Н. Гумилев атындагы Евразия улуттук университети
Баймбетова А.Б., Шарапаева Б.Ж.
Евразийского национального университет им. Л.Н. Гумилева
Baimbetova A.B., Sharapaeva B.Zh.
Eurasian National University. L.N. Gumilyov

КАЗАКСТАНДЫН ТУРИЗМ ЧӨЙРӨСҮНҮН НЕГИЗГИ ӨНҮҮГҮДӨГҮ САНАРИПТЕШҮҮСҮ
ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ В СФЕРЕ ТУРИЗМА КАЗАХСТАНА
THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF DIGITALIZATION IN THE FIELD OF TOURISM IN KAZAKHSTAN

Аннотация: Санариптештирүүнүн адам ишмердүүлүгүнүн ар кандай чөйрөлөрүнө кириши, бүгүнкү күндө бизнес-процесстердин натыйжалуулугун жогорулатуунун негизги факторлорунун бири болуп калууда, анын маанилүүлүгү көптөгөн туристтик ишканалар тарабынан толук тааныла элек. Санариптештирүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашырып, кийинчерээк өз ишмердүүлүгүнө киргизген ишканалар өндүрүштү оптималдаштырып гана тим болбостон, заманбап шарттарда аман калууга мүмкүндүк берген атаандаштык артыкчылыктарга да ээ боло алышты.

Аннотация: Проникновение цифровизации в различные сферы человеческой деятельности, на сегодняшний день становится одним из ключевых факторов повышения эффективности бизнес-процессов, важность которого еще не до конца осознана многими предприятиями сферы туризма. Предприятия, которые осознали возможности цифровизации, а позже внедрив их в свою деятельность, смогли не только оптимизировать производство, но и приобрести конкурентные преимущества, позволившие им выжить в современных условиях.

Annotation: The penetration of digitalization into various spheres of human activity today is becoming one of the key factors in improving the efficiency of business processes, the importance of which is not yet fully recognized by many tourism enterprises. Enterprises that have realized the possibilities of digitalization, and later implemented them in their activities, were able not only to optimize production, but also to acquire competitive advantages that allowed them to survive in modern conditions.

Негизги сөздөр: туризм, санариптештирүү, өнүгүү, негизги багыттар, онлайн

Ключевые слова: сфера туризма, цифровизация, развития, основные направления, онлайн

Keywords: tourism, digitalization, development, main directions, online

Цифровая трансформация затрагивает все области деятельности человека. Не является исключением и туриндустрия. Раньше клиент приходил в турагенство, где специалист выяснял его требования и подбирал тур, получая комиссию от разрабатывающих пакетные предложения компаний. Сейчас такая схема работает плохо. В мировом масштабе всё большее количество клиентов предпочитает взаимодействовать в режиме онлайн. Причем многое он может сделать сам. Самое простое – найти и купить горящие путевки на специализированных сайтах.

Сам термин «цифровизация» появился в связи с интенсивным развитием информационно-коммуникационных технологий. Сегодня «цифровизацию» (от англ. didgital, цифровой) уже можно вносить в словари как омонимы, поскольку существует значительное количество ее определений [1].

Современное информационное сообщество вкладывает в понятие «цифровизация» следующее содержание «цифровой способ связи, записи, передачи данных с помощью цифровых устройств». В то же время, И.В. Кучерук рассматривает цифровизацию как смену парадигмы общения и взаимодействия друг с другом и социумом [2].

Курочкина И.Г. рассматривает процесс цифровизации с позиции разделения экономики на три сектора (первичный – сельское хозяйство и добыча полезных ископаемых, вторичный – промышленное производство, третичный – услуги), то принципиальным отличием является не столько увеличение доли третичного сектора или появления и расширения нового (цифровой экономики), а радикальное преобразование всех трех уже существующих секторов [3].

Индустрия туризма хорошо приспособлена для цифровизации, поэтому за последние десятилетия испытала значительное влияние научно-технического прогресса. В XXI веке деятельность туристических предприятий не обходится без использования информационных и цифровых технологий. Для того чтобы выжить в век конкуренции, необходимо внедрять инновационные технологии. В подобных случаях турагенты и туроператоры туруслуг должны разрабатывать и использовать новые виды услуг, которые не только понравятся туристу, но и будут уникальными. Для этого появляется необходимость формирования новых потребительских ценностей: - комплексный сервис с помощью расширения ассортимента дополнительных услуг; - совершенствование пост продажного сопровождения покупателя; - введение международных стандартов обслуживания. Говоря о динамическом пакетировании, нужно отметить, что оно является универсальным конструктором индивидуальных туров, которое позволяет за пару минут оформить бронь, оплатить услуги и заказать билеты на благоприятных условиях. Благодаря специальным предложениям перевозчиков и отелей, прайс в пакете тура, как правило, ниже, чем на услуги, которые были забронированы отдельно на сайтах компаний-поставщиков [4].

Информационные технологии в туризме - это система методов и способов передачи и обработки информации на основе использования технических средств, которые могут применяться при управлении предприятиями сферы туризма, а именно: обслуживании клиентов, сотрудничества с поставщиками, посредниками, органами государственной власти, налаживании с ними партнерских отношений и тому подобное. Влияние цифровизации на туризм осуществляется на разных стадиях создания и продвижения туристического продукта (Рис. 1) [5]. Положительное влияние цифровизации на туристский

поток обуславливается трансформацией сферы туризма из такой, которая 9 ориентирована на обслуживание организованных туристов, - на многоотраслевую сферу деятельности, которая направлена на удовлетворение разнообразных потребностей индивидуальных туристов.

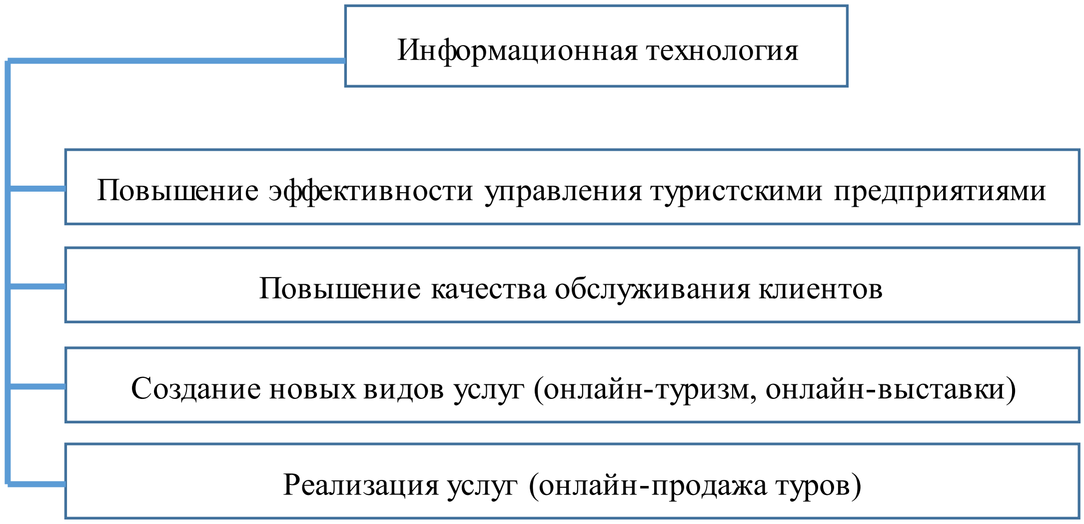

Рис. 1. Основные направления цифровизации в туризме

Несмотря на достаточную распространенность информационных технологий, уровень их использования отечественными предприятиями является весьма незначительным, что обусловлено: – низким уровнем развития информационно-коммуникационной инфраструктуры; – отсутствием баз данных туристского профиля в отдельных регионах страны; ограниченностью информации и рекламы туристического продукта на рынках; – низким уровнем развития виртуальных туристских предприятий; – отсутствием государственной электронной системы обеспечения субъектов туристической деятельности оперативной информацией о спросе, предложении, ценах, тарифах [6].

Подытоживая изложенное выше, можно составить таблицу, отражающую преимущества и недостатки цифровизации для потребителей туристических услуг (таблица 1).

Преимущества от цифровизации для потребителей туристских услуг очевидны, поскольку пользователями цифровых продуктов и услуг выступает само население, которое имеет возможность получать скоростной доступ к Интернету, информации и базы знаний, делая нашу жизнь более комфортной и удобной, то есть такой, которая отвечает реалиям сегодняшнего дня.

Таблица 1. Преимущества и недостатки цифровизации для потребителей туристических услуг

Преимущества цифровизации	Недостатки цифровизации
- Появление новых профессий; - Повышение производительности труда и скорости обслуживания; - Непрерывное развитие мультимедийного контента и технологий, появление онлайн-туризма;	- Сокращение рабочих мест за счет автоматизации некоторых бизнес-процессов; - Большое количество нынешних специальностей и компетенций, за не востребованностью, вовсе пропали;

- Расширение спектра предоставляемых услуг; - Появление «умных городов»; - Возможность получить туристские услуги не выходя из дома; - Повышение качества жизни; - Сокращение бюрократических процедур; - Онлайн продажа / заказ товаров / услуг уменьшает автомобильный трафик и снижает загрязнение окружающей среды	- Снижение человеческих и кадровых возможностей. Существенная часть людей, с большой долей вероятности не справиться с «современной» работой в виду своей неподготовленности; - Вероятность ошибок и неточностей при автоматическом выборе туров; - Рост киберпреступности
Примечание – составлено на основании источника [6]	

Таким образом, положительного эффекта от цифровизации туризма не придется долго ждать. Отказываясь от бумажных процессов и цифровизируя составляющие элементы своей работы, туристские компании смогут уменьшить количество шагов, ранее необходимых для их функционирования, улучшить сроки обслуживания клиентов, значительно повысить эффективность своей деятельности и, в конечном итоге, снизить эксплуатационные расходы. Цифровизация туризма поможет обществу создать надежную цифровую среду, оптимизировать и масштабировать операции, сделать их последовательными и безопасными. За счет цифровизации становится возможным ускоренно развивать инновации, поддерживать стартапы, внедрять цифровые технологии в области туризма. Реализация всех вышеперечисленных условий позволит повысить продуктивность функционирования всей сферы туризма и получить дополнительные конкурентные преимущества в глобализирующемся цифровом мире.

С целью более подробного исследования специфики развития турагентского бизнеса проанализируем статистические данные. Всего по состоянию на 31.12.2020 года в Едином реестре турагентов РК (ЕРТРК) состоит 105 турагентств. Большая часть зарегистрированных турагентств по-прежнему в г.Алматы (56,2 % от общего числа). Количество турагентств, зарегистрированных в ЕРТРК с разбивкой по городам: Алматы – 59, Нур-Султан – 14, Актау – 4, Актобе – 5, Караганда – 2, Костанай – 2, Усть-Каменогорск – 3, Атырау – 5, Уральск – 2, Шымкент – 1 (рис. 2).

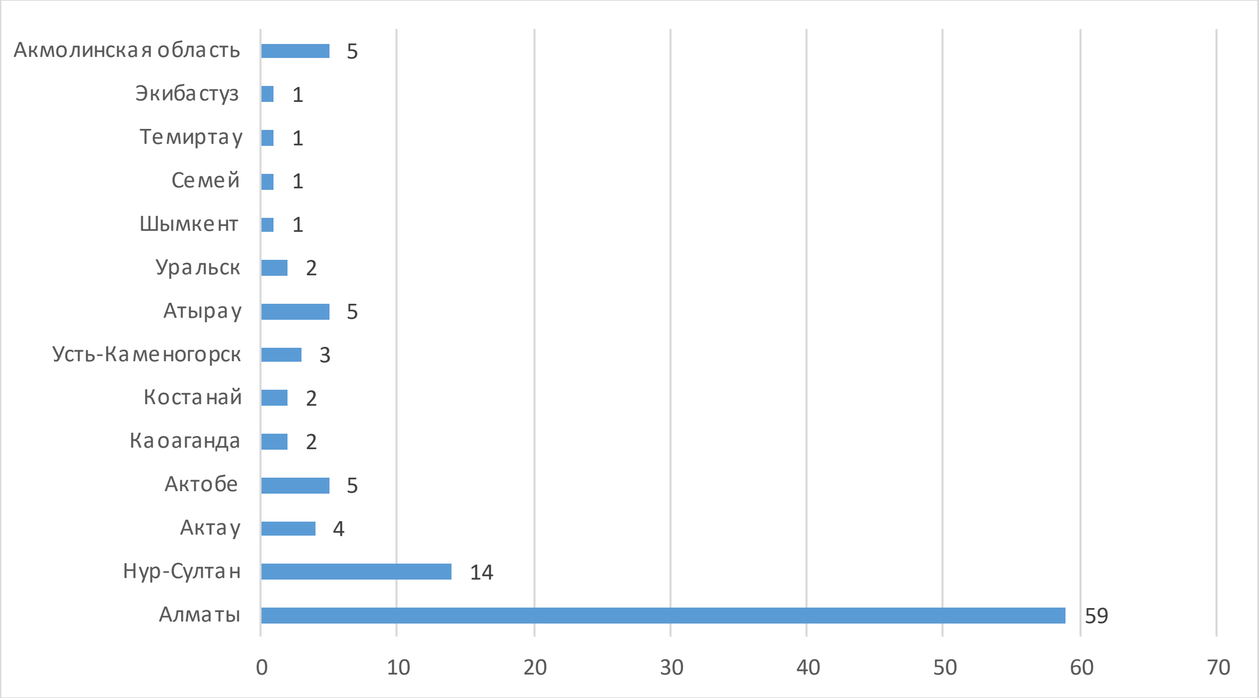

Рис. 2. Количество туристских агентств, зарегистрированных в ЕРТРК [7].

Следует отметить, что в 2020 году туристские агентства в Казахстане попали в очень тяжелое положение – 16 марта 2020 года в Казахстане объявлено чрезвычайное положение, по всему миру закрылись границы, остановлены международные авиаперевозки. Из-за пандемии коронавируса одинаково пострадали выездной, въездной и внутренний туризм. В сфере выездного туризма встал вопрос возврата клиентов, в сфере въездного – закрытые границы и отсутствие авиаперелетов. Из-за пандемии коронавируса в Казахстане введен визовый режим для граждан более 50 стран мира. Такая мера стала дополнительным препятствием для запуска иностранного туризма.

В обязанности менеджеров по туризму входят: формирование и работа с клиентской базой, разработка и проведение компаний по привлечению клиентов, маркетинговое исследование рынка туристских услуг, организация работы офиса, заключение договоров, оформление туристских документов, консультирование по турпродукту, подбор, разработка, оформление, расчет стоимости и продажа туров, бронирование билетов, гостиниц; консультация клиентов и выявление потребностей.

На сегодняшний день работа туристских предприятий практически невозможна без использования информационных технологий, в том, что жизнь в наше время трудно представить без них. С их помощью компании будут выполнять следующие задачи:

- упрощение работы с документацией с помощью программ Microsoft;
- бронирование туров;
- доступ к электронным каталогам и сайтам;
- использование электронной почты;
- применение интернет связи (Skype, Twitter, Facebook) для контакта с клиентами и партнерами;
- проведение платежей через интернет;
- использование программ-переводчиков.

Решение этих задач способно повлиять на издержки деятельности предприятия в сторону их снижения, а также ускорить продвижение турпродуктов.

Таким образом, для развития цифровой трансформации турагентской деятельности в Казахстане необходимо предусмотреть и закрепить документально на соответствующих уровнях власти, создание организационных, правовых, технических и финансовых условий. Учитывая зарубежный опыт реализации подобных инициатив, первоочередной задачей целесообразно определить цифровую трансформацию турагентской деятельности. Для получения максимального эффекта от цифровой трансформации турагентской деятельности необходимо, чтобы программы развития цифровой экономики были дополнены необходимой правовой и нормативной базой, подотчетностью учреждений и возможностью повышать навыки и знания работников. Предлагаемые мероприятия являются достаточно затратными для казахстанских турагентств, но в Казахстане разработано много госпрограмм поддержки инновационных внедрений и цифровизации, которые предусматривают льготное финансирование и гранты на развитие информационных технологий. Их использование позволит расширить деятельность казахстанских турагентств.

Список цитируемых источников:

1. Цифровизация [Электронный ресурс] // Викисловарь. – Режим доступа: https://ru.wiktionary.org/ wiki/цифровизация (дата обращения: 20.01.2022).
2. Цифровизация и формирование цифровой культуры: социальный и образовательный аспекты. Международная электронная научнопрактическая конференция, 30 октября 2019 / Под науч. ред. И.В. Кучерук. – Астрахань: Изд-во ООО ПКФ «Триада», 2019. – 256 с.
3. Курочкина И.Г. Концептуальные основы цифровизации экономики // Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства. Сборник научных трудов: в 2 томах. 2019. – С. 66-70.
4. Радван Ю. Цифровизация в сфере туризма // Современные аспекты экономики. 2020. № 5-2 (273). – С. 13-18.
5. Шаронова Е.А. Цифровые технологии гостеприимного сервиса // Цифровая География. Материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. В 2-х томах. Науч. редакторы А.И. Зырянов, Т.В. Субботина, С.В. Копытов. Пермь, 2020. – С. 186-191.
6. Суюнчалиева М.М. Цифровизация в индустрии туризма - как один из инновационных подходов в развитии Казахстана // Конкурентоспособность национальных экономик и регионов в контексте глобальных вызовов мировой экономики. Сборник научных трудов IV международной научно-практической конференции. 2019. – С. 208-212
7. Единый реестр турагентов республики Казахстан (ЕРТРК) // http://www.kaztour-association.com/tourfirms.html

УДК 33

Сапаров Р.Ю.
И.Арабаев атындагы КУУ
Сапаров Р.Ю.
КГУ им.И.Арабаева
Saparov R.Yu.
I.Arabaev KSU

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН СООДА САЯСАТЫНЫН БҮТКҮЛ ДҮЙНӨЛҮК СООДА УЮМУНА КИРИШИ ЖАНА СЕРЕП САЛУУ БОЮНЧА МЕХАНИЗМИ
ВСТУПЛЕНИЕ И МЕХАНИЗМ ПО ОБЗОРУ ТОРГОВОЙ ПОЛИТИКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В ВТО
ENTRY AND MECHANISM FOR REVIEW OF TRADE POLICY OF THE KYRGYZ REPUBLIC IN THE WTO

Аннотация: 20 - декабрда Кыргызстандын Дүйнөлүк соода уюмуна кирген күнүнө туура 23 жыл толду. Бул макалада кирүү тажрыйбасы талкууланат; Кыргызстандын ДСУдагы себептерин, оң жана терс жактарын, ошондой эле уюмга мүчө өлкөлөр өз милдеттенмелерин кантип аткарышын билүү максатында жүргүзүлүүчү ДСУдагы соода саясатын кайра карoo механизми.

Аннотация: 20 декабря исполняется ровно 23 года со дня вступления Кыргызстана во Всемирную торговую организацию. В данной статье рассмотрен опыт вступления; причины, плюсы и минусы Кыргызстана в ВТО, а также описан механизм по обзору торговой политики в ВТО, который проводится с целью выяснения насколько страны-члены организации выполняют принятые обязательства.

Abstract: December 20 marks exactly 23 years from the date of Kyrgyzstan's accession to the World Trade Organization. This article discusses the experience of entry; reasons, pros and cons of Kyrgyzstan in the WTO, as well as a mechanism for reviewing trade policy in the WTO, which is carried out in order to find out how the member countries of the organization fulfill their obligations.

Негизги сөздөр: Дүйнөлүк соода уюму, Марракеш келишими, көп тараптуу келишимдер, кароо, эл аралык программалар.

Ключевые слова: Всемирная торговая организация, Марракешское соглашение, многосторонние договора, обзор, международные программы.

Key words: World Trade Organization, Marrakesh Agreement, multilateral treaties, review, international programs.

Кыргызская Республика является страной, не имеющей выхода к морю, для которой торговля и быстрое свободное перемещение товаров жизненно важны для торговых отношений с другими странами ВТО, а также для экономической стабильности и процветания. Будучи географически расположенной в середине континента и не имея выхода к морю, Кыргызская Республика не имеет иного выбора, кроме как полагаться на сухопутные торговые пути без каких-либо препятствий и барьеров.

Подача заявки Кыргызстана в генеральную дирекцию ВТО была - 13 февраля 1996г. Было проведено в общем 6 встреч рабочей группы.

Подписание протокола о присоединении Кыргызской Республики к Маракешскому соглашению об учрежденнии Всемирной Торговой Организации - 14 октября 1998г.и последущее вступление в силу протокола о присоединении Кыргызской Республики к Маракешскому соглашению об учрежденнии Всемирной Торговой Организации - 20 декабря 1998г.

Кыргызстаном процесс прошёл в рекордно короткие сроки и занял всего 2 года и 4 месяца от подачи заявки до членства. Опыт стран-соискателей, этот процесс занял в среднем 5-7 лет. В то же время другим странам для получения членства в ВТО потребовались долгие годы. К примеру, Китай вел переговоры 14 лет, Латвия - 7 лет, Россия - свыше 18 лет, Армения – более 10 лет.

Преимущества вступления Кыргызской Республики в ВТО.

расширение экспортных возможностей, получение лучших условий для доступа отечественных товаров на зарубежные рынки;

приведение законодательства к международным стандартам;

создание стабильных и предказуемых условий для предпринемательства и инвестиционной деятельности;

двусторонние переговоры со странами вступающами в ВТО (что дает возможномть диктовать свои условия и вынуждает идти на уступки новых членов;

формирование благоприятных условий для улучшения качества и конкурентоспособности кыргызских товаров и услуг в результате роста импорта;

участие в формировании международных правил торговли с учётом национальных интересов;

улучшение имиджа страны как полноправного участника международного товарооборота.

Кыргызстан, не имеет выхода к морю и достаточно развитой транспортной инфраструктуры, практически находясь в изоляции от мировых рынков, что делает единственным наиболее эффективным и коротким путем выступление в региональное сотрудничество и полная интеграция в мировую экономику.

Также фактором, повлиявших на быстрое вступление, явилось состояние экономики.

• Перерабатывающая промышленность, чувствительная к иностранной конкуренции, переживала сильный спад, соответственно не было сильного влияния промышленного лобби на принятие политических решений.

• Вступление в ВТО не потребовало от страны значительных уступок. Уже существовавший к тому времени весьма либеральный режим внешней торговли не вынуждал зарубежных партнеров по переговорам формулировать жесткий и неудобный для Кыргызстана требования.

• Кроме того, малый размер экономики и сырьевая ориентация экспорта не вызывали серьезного беспокойства у членов ВТО, и потому на переговорах с большинством стран не возникло серьезных проблем.

Одним из главных условий присоединения новой страны к ВТО является приведение ее национального законодательства и практики регулирования внешнеэкономической деятельности в соответствии с положениями пакета соглашений Уругвайского раунда.

Из существенных изменений, которые КР внесла в свое законодательство, можно отметить выравнивание ставок акцизного налога на импортируемые товары и товары

производимые внутри страны, что означало снижение импортных акцизов, как показала практика их сборы от этого не уменьшились.

США, ЕС и Швейцария в переговорах запросили устранить монополию АО «Кыргызтелеком» до 2003 г. в целях более активного привлечения инвестиций.Правительство было готово поддержать данное предложение и Кыргызстан принял обязательство устранить монополию Кыргызтелекома к 1 января 2003 г.

Сложность ведения двусторонних переговоров по тарифам и обязательствам по доступу на рынок;

Отсутствие в республике в достаточном количестве кадров владеющих знаниями по организации Международной торговли;

Межведомственные бюрократические барьеры, которые препятствовали быстрому принятию согласованных решений;

Ограниченность финансовых ресурсов в республике, необходимых для направления делегации в Женеву на заседания Рабочих групп и ведения двусторонних переговоров.

Обязательства КР в секторе услуг

В перечне специфических обязательств Кыргызстана по торговле услугами из 99 секторов и почти 600 подсекторов, применяемых в настоящее время, Кыргызстан принял обязательства в процесса вступления по 545 подсекторам и видам деятельности. Следуетотметить, что обязательства нашей республики весьма либеральные. В перечне специфических обязательств по услугам обговорены два вида ограничения услуг: ограничения национального режима и ограничения доступа к рынку. По каждому виду поставок услуг.

Относительно национального режима не было взято никаких обязательств, которые отличаются от действующего в КР режима. Что касается ограничений доступа к рынку, были взяты следующие обязательства, отличающиеся от действующего в КР режима: По услугам воздушного транспорта (кроме услуг по обслуживанию и ремонту воздушных судов) оговорили, что иностранные воздушно- транспортные компании не имеют право предоставлять воздушно- транспортные услуги внутри Кыргызской Республики.

Услуги по обслуживанию и ремонту воздушных судов предусматривают ограничение участия иностранного капитала в воздушно-транспортных предприятиях до 49%. Кыргызская Республика приняла обязательство устранить данное ограничение в отношении компаний, предоставляющих услуги по техническому обслуживанию и ремонту самолетов до 2005г.

Там где республика ограничивала участие иностранного капитала страны-члены делали запрос по устранению данного ограничения.

Кыргызтелеком обладает монопольными правами на предоставление междугородних и международных коммуникационных услуг. КР взяла обязательство демонополизировать данный сектор к 1 января 2003г.

По правовым услугам мы оговорили, что адвокатские услуги могут оказываться только гражданами КР. Только адвокаты имеют право оказывать правовые услуги по уголовным делам.

По услугам страхования предусматривалось ограничение на участие иностранного капитала в страховых компаниях до 49% до 1 января, 2002.

По банковским услугам существовало ограничение по национальному режиму, что минимальный размер уставного фонда для банков с иностранным участием менее, чем 20 %

в 2 раза меньше, чем для банков с более чем 20 % участием иностранного капитала. Данное ограничение существовало до 31.12.02 г.

Республика не связала обязательствами такие подсектора: услуги в области распределения энергии, почтовые услуги, воздушный транспорт, 4 вид поставки также не связан обязательствами.

Таким образом, в обязательствах КР нет ограничений как по доступу на рынок, так и по национальному режиму практически по всем секторам и способам поставки (за исключением небольшого числа стратегических секторов и 4 способа поставки).

Для многих стран при вступлении в ВТО является важным получение статуса, который, с их точки зрения, больше соответствует уровню их экономического развития. Некоторые из стран, уже вступивших в ВТО, в т.ч. Кыргызстан, получили условия развитой страны, хотя уровень их развития соответствует уровню развивающихся стран. Статус страны с рыночной экономикой имеет как свои плюсы, так и минусы. Теоретически страна с рыночной экономикой способна более успешно отстаивать свои права по некоторым вопросам, но и требования к такой стране как члену ВТО будут более строгими, чем к стране, не имеющей такого статуса.

Правительство страны организовывало многочисленные встречи и консультации по обсуждению проблем и возможных последствий присоединения к ВТО. Кыргызстан был вовлечен в международные программы, направленные на разъяснение правил ВТО. ВТО, ЮНКТАД, ПРООН, ТАСИС, Агентство США по международному развитию (USAID) оказывали техническую и консультативную помощь по процедурным вопросам вступления в ВТО и гармонизации законодательства этих стран. Длительность периода вступления зависит от размера экономики страны и готовности отстаивать свои национальные интересы. К Кыргызстану, вследствие малого размера экономики и сырьевой ориентации экспорта этой страны, члены ВТО не выдвигали серьезных и неприемлемых требований. Однако, поспешность, с которой республика вступала в ряды ВТО, недостаточная проработанность и настойчивость в отстаивании более благоприятных условий присоединения КР, особенно для сельхозпроизводителей, и привела к слабой защите внутреннего рынка страны. Так, например, по мнению некоторых отечественных экспертов «при вступлении в ВТО Кыргызстан пошел на серьезные уступки ведущим странам-членам данной организации и принял на себя многие обязательства, непосредственно не вытекающие из соглашений этой организации. Например, обязательства присоединиться практически ко всем необязательным соглашениям и “секторальным” инициативам стран–членов ВТО. К их числу можно отнести присоединение к ряду отдельных соглашений ВТО по тарифным уступкам в отношении таких товарных групп, как химическая и фармацевтическая продукция, текстиль, сталь, цветные металлы, научные исследования, сельскохозяйственное оборудование, мебель, бумага, игрушки, иностранные технологии и т. д. Все это существенно ограничило возможность защиты и поддержки своего аграрного сектора и практически полностью открыло для нерезидентов рынок услуг во всех его секторах, включая финансовый». С начала вступления Кыргызстана во Всемирную торговую организацию расширилась география торговых партнеров, доля торговли со странами-членами организации постоянно растет в общем объеме товарооборота страны. С 2000 года стабильно растет сектор услуг, обеспечивший более 45 % ВВП в 2010 году. Пакет соглашений ВТО предусматривает расширение торгово-экономических связей со всеми странами ВТО, а сейчас их насчитывается 153. Вступление было необходимо и с политической точки зрения, поскольку

Кыргызстан торговал только со странами СНГ. Положительно это сказалось и на инвестициях.

Главным преимуществом от вступления Кыргызстана в ВТО является свободный транзит товаров через все страны-члены ВТО. Кыргызские товары не облагаются дополнительными пошлинами, налогами, запретами, с одной стороны Присоединяющиеся страны должны создать эффективный правительственный орган для ведения переговоров.

Членство в ВТО позволило Кыргызстану развить крупнейшие в Центральной Азии вещевые рынки, служащий транзитным пунктом при транспортировке товаров из Китая в Казахстан, Узбекистан и в Сибирь (на этих рынках заняты около 300 тыс. человек).

Кыргызстану к 2007 г. удалось обеспечить полную конкуренцию во всех сегментах телекоммуникационного сектора, в соответствии с обязательствами в рамках ВТО.

Раннее вступление Кыргызстана в ВТО, позволило проводить двусторонние переговоры со вступающими странами и требовать уступок. Например, Кыргызстан, проведя двусторонние переговоры с Китаем, добился уступок во взаимной торговле, а в результате переговоров с Украиной добился возврата долга превышающий $27 миллионов.

Переодически подписываются соглашения об упрощении процедур торговли:

Кыргызская Республика ратифицировала Протокол о внесении изменений в Марракешское соглашение об учреждении Всемирной торговой организации, принятого 27 ноября 2014 года в городе Женева.

В частности, речь идет о ратификации многостороннего Соглашения ВТО об упрощении процедур торговли (СУПТ). Упрощение процедур торговли предполагает не только упрощение документации, необходимой для таможенного оформления товаров, но и процедур, осуществляемых органами пограничного контроля. СУПТ регулирует вопросы, касающиеся правил и процедур прохождения товаров через таможенные границы, а также содействие продвижению, выпуску и таможенному оформлению товаров. С документом можно ознакомиться.

ТРИПС

В ноябре 2017 года Кыргызская Республика ратифицировала Протокол о внесении изменений в Соглашение по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности (Соглашение ТРИПС). Протокол о внесении изменений в Соглашение ТРИПС был принят на основе консенсуса Генеральным советом ВТО 6 декабря 2005 года.Соглашение ТРИПС – это соглашение, входящее в пакет многосторонних торговых соглашений об учреждении ВТО, принятого в результате Уругвайского раунда многосторонних торговых переговоров в 1994 году. Соглашение устанавливает минимальные стандарты для признания и защиты основных объектов интеллектуальной собственности. Протокол предусматривает дополнение Соглашение ТРИПС статьей 31bis и приложением, определяющим порядок расширенного применения принудительного лицензирования в целях экспорта лекарственных средств. Указанные положения позволяют странам-членам ВТО, которые не обладают достаточными мощностями по производству лекарственных препаратов, в случае возникновения чрезвычайной ситуации обратиться к другой стране – члену ВТО за помощью в обеспечении поставок препарата в необходимом объеме.

Обзор торговой политики

Согласно правилам и процедурам ВТО, каждая страна-член ВТО обязана периодически проводить Обзор торговой политики (ОТП) в штаб-квартире ВТО в г. Женеве. Данное мероприятие проводится с целью того, чтобы выяснить насколько страны-

члены организации выполняют положения и принятые обязательства в рамках многосторонних соглашений. Механизм ВТО по обзору торговой политики не является инструментом ни для принуждения выполнения обязательств, ни для урегулирования споров, его важной задачей является обеспечение прозрачности проводимых странами-членами торговой политики и практики.Кыргызская Республика дважды успешно провела обзор торговой политики в 2006 и 2013 гг. С учетом текущей ситуации, связанной с глобальной пандемией, Третий обзор торговой политики был проведен 5 апреля 2021 года.Но даже учитывая раннее вхождение остаются причины низкой эффективности участия КР в ВТО являются неконкурентоспособность отечественной продукции на мировых рынках, несоответствие международным стандартам качества, отсутствие инновационных технологий в производстве, а также географическая удаленность и отсутствие соответствующей транспортной инфраструктуры, позволяющей приблизиться к потенциальным рынкам наших торговых партнеров – стран членов ВТО. Вместе с тем, членство в данной авторитетной международной торговой организации способствовало активизации участия КР в интеграционных процессах, либерализации внешней торговли; и надо принять во внимание тот факт, что краткосрочный результат не всегда бывает позитивным, однако, в долгосрочном плане трудно недооценить положительное влияние этого фактора на экономический рост и развитие экспорта, при условии проведения соответствующей государственной политики.

ВТО - также признает права на региональную интергацию и преференицальную торговлю между отдельнами странами, с условием что члены ВТО которые создают или участвуют в других регионалльных группировках в форме зоны свободной экономической зоны или таможенного союза пошлины и другие меры регулирования в отношение третьих стран - членов ВТО не станут более высокими или более ограничительными в целом, чем они были до этого. При этом информирую об этом Секретариат ВТО. Что позволяет Кыргызстану одновремнно участвовать в ЕАЭС. При соблюдении правил - участниками ВТО торгового соглашения к третьим странам режим наибольшего благоприятствования не отменяется, других регионалльных торговых союзах является соглашением “ВТО-плюс” - хотя сам термин употребляется и в других контекстах. Кыргызская Республика имеет более чем 20-летний опыт членства во Всемирной торговой организации.

За этот период произошли кардинальные изменения, как в географическом распределении и структуре торговли, так и в самом внешнеторговом режиме. Проведение соответствующей либеральной торговой политики способствовало развитию сектора экономики как сферы услуг, в частности, открытость рынка и либеральный режим законодательства обусловили развитие внешней торговли.

За рассматриваемый период основные направления торговой политики кыргызской экономики были связаны с дальнейшей интеграцией в многостороннюю торговую систему с либерализацией торгового режима, как в контексте обязательств перед ВТО, так и в контексте процессов региональной экономической интеграции. Кыргызская Республика активно использует различные формы вхождения на мировой рынок, в особенности через развитие внешней торговли в условиях интеграционных процессов. В этой связи, совместно с партнерами по интеграции, Кыргызская Республика проводит активную работу по созданию зон свободной торговли в целях развития товарной и географической диверсификации кыргызского экспорта.

Список цитируемых источников:

1. Протокол о присоединении Кыргызской Республики к Марракешскому Соглашению о формировании Всемирной торговой организации. // Закон КР от 17 ноября 1998г. №146.
2. Официальный сайт министерства экономики КР. // http://mineconom.gov.kg/
3. Бирюкова О. В., Высоцкая А. А. “Правила ВТО и основы торговой политики.” Международные отношения. 2017г.
4. Печенюк О., Кисилева Р.Х., Филиппова Т. “Оценка ситуации в Кыргызской Республики относительно участия во всемирной торговой организации” // Обзор материала на основе проведения экспертного анализа. Бишкек. 2009г.
5. Бровко Н. А. (2010) Внешнеторговые связи Кыргызской Республики в условиях региональной интеграции. // Евразийский банк развития. Евразийская экономическа интеграция. №1 (6).
6. Первый отчет Правительства Кыргызской Республики по обзору торговой политики. // Одобрен распоряжением Правительства Кыргызской Республики от 4 октября 2006 года № 570-р Ф.Куловым.
7. Второй отчет Правительства Кыргызской Республики по обзору торговой политики. // Одобрен распоряжением Правительства Кыргызской Республики от 23 октября 2013 года № 426-р Ж.Ж.Сатыбалдиевым.
8. Третий отчет Правительства Кыргызской Республики по обзору торговой политики за 2013-2019 годы. // Одобрен распоряжением Правительства Кыргызской Республики от 5 апреля 2021 года № 85-р У.Мариповым.
9. Официальный сайт ВТО // https://www.wto.org/

Вестник КНУ им Ж.Баласагына
Вестник № 2 (110) 2022

Журнал зарегистрирован Министерством юстиции Кыргызской Республики.
Свидетельство о регистрации №1530 от 15.05.09.

Материалы, публикуемые в журнале "Вестник КНУ им. Ж.Баласагына", не обязательно отражают точку зрения редакции.

Адрес редакции:
720033, Кыргызская
Республика, г. Бишкек,
пр. Манаса 101
ИИН: 01409199310050 ОКПО:02168992
E-mail: vestnik@university.kg

Компьютерная верстка:
Мирболотова М.М
Бумага офсет. Формат70*100 1/16
Объем 13,5 п.л. Тираж 100 экз.

Отпечатано в типографии
"Университет" КНУ им. Ж.Баласагына
г. Бишкек, просп. Манаса, 101
тел.: +996 (312) 32 31 75; 32 31 91

ISSN 1694-8033